TARİHİ ESERLERİYLE ÜSKÜDAR

Abdullah Kılıç

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Katkıda Bulunanlar
Prof. Dr. Ayten Altıntaş
Prof. Dr. Mehmet İpşirli
Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Yücel

Sanat Yönetimi ve Fotoğraf
Abdullah Kılıç

Tashih
İnayet Bebek

Teknik Yapım
Turkuaz Sanat
www.turkuazsanat.com
0216 523 92 96

Kitabın her türlü hakları yazarına aittir. Bilgi, belge ve fotoğraflar izinsiz kullanılamaz. Kitapla ilgili İletişim: www.abdullahkilic.com
abdullah344@gmail.com

Baskı
Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
Tel:444 44 03
www.bilnet.net.tr

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ'NİN KÜLTÜR HİZMETİDİR

Mart 2017 İSTANBUL

ISBN 978-9944-0104-2-9

Üsküdar'da yüzyıllar boyunca meydana getirilen sayısız eser içinde en eski tarihlisi olarak bildiğimiz Salacak'taki Fâtih Camii'ni yaptıran Fâtih Sultan Mehmed'den en son eserlerde imzası olan II. Abdülhamid'e kadar hayır eseri bırakan bütün sultanlara; Üsküdar'ın ilk büyük külliyesini yaptıran Mihrimah Sultan'dan Atik Vâlide Sultan'a, Kösem Sultan'dan Gülnûş Vâlide Sultan'a kadar bütün hanım sultanlara; Şemsi Ahmed Paşa'dan, Altûnîzade İsmaîl Paşa'ya kadar hayır eseri yaptıran bütün vezir, sadrazam ve paşalara, mahallelerinde eser yaptıran bütün hayır sahiplerine; yüzyıllarca bu eserlerin yaşaması için gayret sarfeden vakıf mütevellisinden temizlikçisine kadar bütün emeği geçen güzel insanlara, Allah'tan rahmet dileğim ve dualarımla...

Üsküdar Yeni Vâlide (Gülnûş Vâlide Sultan) Külliyesi

Üsküdar'daki üç büyük külliyeden Üsküdar iskelesindeki 1548 tarihli Mihrimah Sultan külliyesi ve önünde Sultan III. Ahmed Çeşmesi.

ÜSKÜDAR'IM

Vaniköy'den Harem'e, Umrâniye'ye kadar
Fukarâ-i sâbirîn ülkesidir Üsküdar.

Her zâir[1] bu mekânda mânevi bir zevk tadar;
Sırlı evliyâullâh beldesidir Üsküdar.

Ona gönül kaptırmış kaç mânevî hükümdar!
Bu târihiyle bile efsanedir Üsküdar.

Pekçok ulvî vasfa da gizlice olmuş medar[2];
Hakikî ehl-i hâlin mekânıdır Üsküdar.

Öyle bir şehirdir ki her nakîseyi budar.
Sehâvet ve zerâfet makamıdır Üsküdar.

Mâzide nice hayra olmuş iken bayrakdar,
Güllere, bülbüllere de melceydi Üsküdar.

Ebrû'da hat'ta oldu tüm cihana alemdar;
Sakinine inşirâh bahşetmekte Üsküdar.

Kur'ân tilâveti de burda olmuş mânidar.
"Üsküdar Ağzı" ile nâm kazanmış Üsküdar.

"Aziz Allâh" sesleri hâkimdir her ezânda.
Bir başka lâtif olur Üsküdar, Ramazân'da.

Her sokakta bir câmi, bir türbe, bir zâviye;
Üsküdar'da insânı cezbeder biteviye.

Üç "Sinan Camii"ni hangi ilçe hâmildir?
Bu, Üsküdar'a mahsus vedia-i cemildir[3].

Bunca konak ve yalı başka nerde bulunur?
Bu medeniyet ancak Üsküdar'da korunur.

Ehli dilin sohbeti, beldede, hâlâ zinde;
Nice tâlib yürüyor mürşidlerin izinde!

Âdâb-ı muâşeret burdan etti intişâr,
Sohbet müntesibiydi şâir, edib, müsteşâr.
.....
Bir istisnadır doğmak ve geçmek Üsküdar'dan;
Ve âlemi, temâşâ eylemek kenârından.

Üsküdar'a mahsustur bu tevâzu, mahfiyyet,
İnsanı kâmil kılan bu esrârlı hüviyyet.

Tevekkülle beklenir Üsküdar'da son nefes,
Son zemzem ve son telkin, sönüyorken son heves.

Rabb'im! Üsküdar'ımda verilsin bana zemzem!
Hüdâyî Dergâhı'ndan kaldırılsın cenâzem!

Ahmet Yüksel Özemre[4],

1 - Ziyaretçi

2 - Sebep

3 - Kıymetli emanet

4- Hasretini Çektiğim Üsküdar, s.221, Üsküdar Bel. Yay., 2007

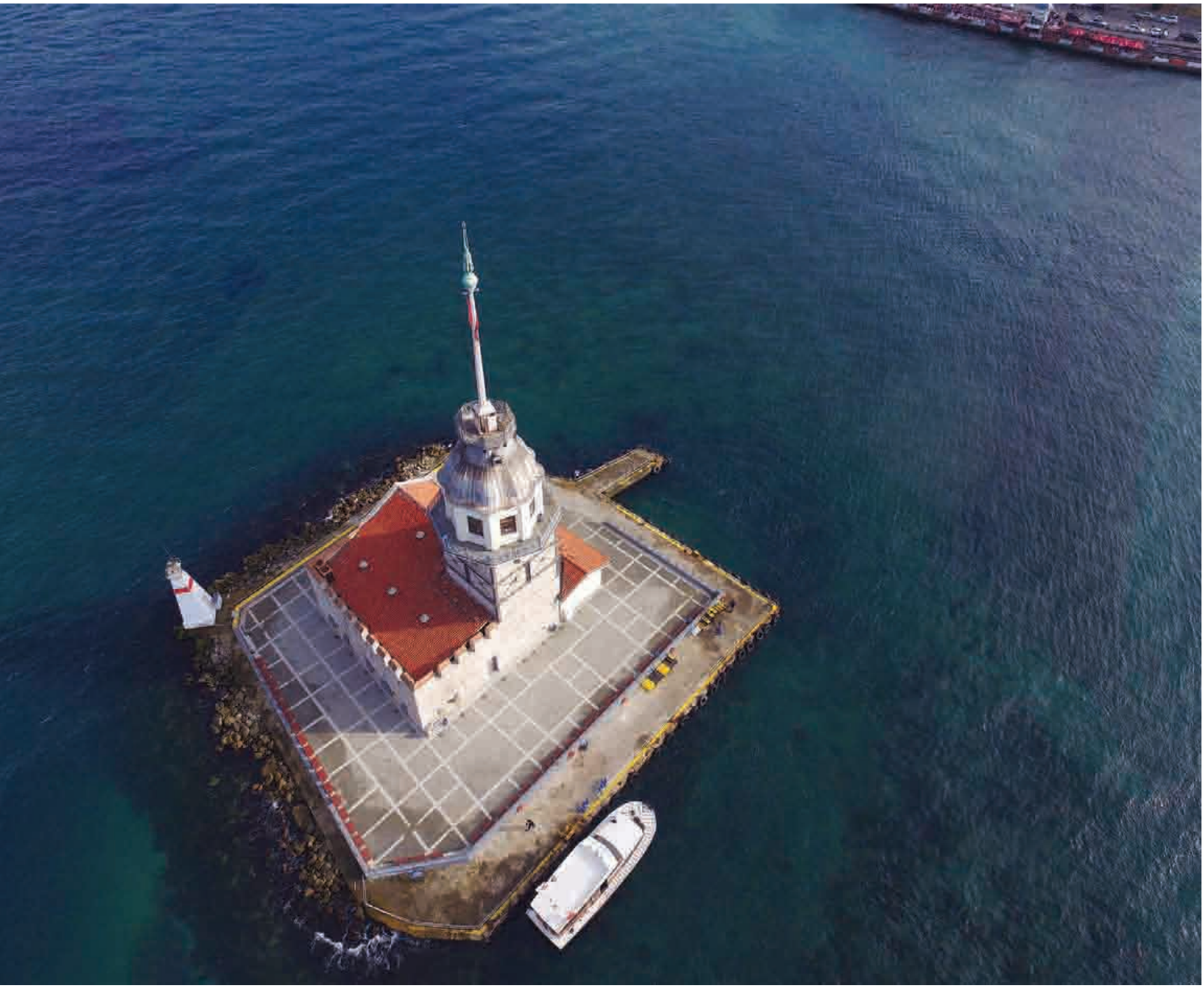

Üsküdar'ın sembollerinden tarihî Kızkulesi

ÖNSÖZ

Üsküdar; tarihi, kültürel kimliği, coğrafyası ve sosyal dokusuyla sadece İstanbul'un değil ülkemizin de en önemli yerleşim merkezlerinden birisidir. Geçmişi anlamaya yönelik faaliyetler de bugünü anlamlı kılmak ve geleceği planlamak açısından mutlaka yerine getirilmesi gereken işlerdendir. Biz de bu anlayışla Üsküdar'ı bir tarih, kültür ve sanat şehri olarak tanımlıyor, bilimsel ve kültürel çalışmalara büyük önem veriyoruz. İşte bu açıdan Üsküdar'ın tarih ve kültürünün başka bir yönüne ışık tutan elinizdeki "Tarihi Eserleriyle Üsküdar" kitabının bizim açımızdan önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Kitap, tarihî semtlerimizde Osmanlı döneminde yüzyıllar boyunca yapılmış yüzlerce tarihî eserimizi olabildiğince bir araya toplayarak, derli toplu bir kitapla anlatmaya çalışmaktadır. Güzel fotoğraflarla da desteklenen kitap, günümüz okuyucusuna, yurtiçi ve yurt dışından gelen misafirlerimize, gençlerimize, kültür dostlarına takdim edebileceğimiz, 2017 yılından geleceğe belgesel olarak kalabilecek bir prestij kitabıdır. Eserden ne kadar çok istifade edilebilirse o kadar mutluluk duyarız. Çünkü bu tarihî eserler gerçekten her beldeye nasip olmayacak kadar yoğun ve çeşitli vakıf eserleridir. Bunların günümüz insanı tarafından bilinmesi, incelenmesi ve anlaşılması gelecek nesillerimizin kültürel inşası açısından son derece önemlidir.

İlçemiz İstanbul'dan Anadolu'ya açılan ilk kapı olması bakımından yüzlerce yıl işlek bir merkez olmuş, yoğun insan trafiğine ev sahipliği yapmış, bu yüzden de insana hizmet anlayışındaki vakıf eserleri bölgemizde çokça yapılmıştır. Yolcuların ihtiyaçları için, kervansaray ve imaret gibi yapılar, hastalar için şifâhâneler, ibadet için camiler, eğitim için medreseler, fakir fukara için aşevleri, hamamlar ve daha birçok eserler yapılmıştır. Bunlar bugün bizim gözümüz gibi koruyup yapılışlarındaki gayeyi farkederek geleceğe devretmemiz gereken eserlerdir. Adı geçen eserleri son yıllarda belediyemiz, mevzuatın elverdiği ölçüde, elinden geldiğince bakımını ve tamirini üslenmekte, birçok eserin restorasyonunu gerçekleştirmektedir. Bu tarihî miraslar hepimiz için önemlidir. Geçmişten aldığımız bu emanetleri bakımını yaparak, gelecekteki sahiplerine sağlam olarak devretmek belediye olarak en aslî görevlerimiz arasındadır.

Bu düşüncelerle bu kitabın insanlarımız üzerinde olumlu tesir yapacağına, insanımızın geçmiş ve gelecekle bağının kuvvetlenmesine katkıda bulunacağına inanıyorum. Kitabı inceleyen okuyan ve üzerinde düşünen okuyucuların yüzyılların vakıf kültürünü anlamaya çalışmasını, vermenin mübarek doyumunun farkına varmasını canı gönülden arzu ederim.

Bu duygularla, uzun süren titiz bir çalışmayla, kitapta yer alan bütün eserleri tek tek yerinde inceleyerek, yazarak ve en güzel şekilde fotoğraflarını çekerek büyük bir emekle kitabı hazırlayan Abdullah Kılıç hocamıza ve emeği geçen bütün arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Kitabın okunması, okutulması ve istifade edilmesi dileğiyle saygılar sunarım.

Hilmi Türkmen

Üsküdar Belediye Başkanı

Üsküdar'da ayakta olan on iki külliyeden birisi de 1580 tarihli Şemsi Paşa Külliyesi'dir

GİRİŞ

Üsküdar Tarihi Eserlerine Bir Yolculuk...

Üsküdar'da yüzyıllar boyunca yapılagelen ve sayıları yüzlerle ifade edilen tarihî eserlerin izini sürdüğümüz, Tarihî Üsküdar'ı adım adım dolaşarak hazırladığımız kitap için eserleri inceleme gezilerimiz tam bir tarih yolculuğu idi. XV. yüzyıldan aldığımız yolculuğumuzu Cumhuriyet'e kadar getirdik. Sokakları dolaşırken sanki tarih ayağa kalkmış bizimle geziyor, o zamanların çocukları, eserleri yaptıranlar ve onlardan istifade edenler beraberce tarihte yolculuk ediyorduk...

Bu eserler Üsküdar'ı Üsküdar yapan hazineler, âdeta tapu senetleridir. Güzelliğin sembolü, geçmişimizin belgesi, kültürümüzün gülen yüzü, merhametimizin zirve belgeleri, karşılıksız vermenin muhteşem âbideleridir. Üsküdar topraklarına hâk edilmiş kültür nakışları, kök belgeleri, kimliğimizin göstergesi, yüzyılların mirası, geleceğe mektuplarımız, kim olduğumuzu haykıran insanlık âbidelerimizdir. Fazla söze gerek duymadan sessizce derinden milletimizi anlatan değerlerimizdir.

Üsküdar tam bir tarih ve kültür şehridir. Tarihî Üsküdar alanları her adımda bir eser, bir tarih sunmaktadır. Üsküdar adına yıllardır sempozyumlar yapılmakta, kitaplar basılmaktadır. Bir kitapta tarihî eserler anlamında herşeyi vermenin mümkün olamıyacağı mâlûmdur. Biz mümkün olduğunca doğru bilgilere dayalı ancak çok da teknik olmayan yazı üslûbuyla genel okuyucuya Üsküdar'ın bu yönü hakkında derli toplu bilgi vermeye çalıştık. Belgesiz, doğru olmayan tek kelime bilgi koymamaya gayret ettik. Eksiğimiz çoktur ama yanlış yapmamaya azami gayret gösterdik. İstifade ettiğimiz kaynaklar her başlığın bitiminde verildiği gibi kitabın sonunda da genel bir listeyle belirtilmiştir. Eserlerle ilgili daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen okuyucularımız verdiğimiz bu kaynaklara bakabilirler.

Adı geçen eserlerin tamamı yerinde incelenmiş, son durumları görülerek ve eldeki belgelerden de istifade edilerek yazılmıştır. Fotoğraflar, eserlerin anlatacağımız yerlerine göre istediğimiz yerlerden ve açılardan tarafımızdan çekilmiştir. Görsel zenginlikle eserlerin câzibesi daha iyi verilmek istenmiştir. Her eserin bulunduğu yer, krokisinde gösterilmiştir. Varsa eski fotoğrafları değişik kaynaklardan temin edilerek karşılaştırılması için konmuştur.

Çalışma sırasında kendi gözlem, tespit ve incelemelerimiz dışında; ömrünü bu işe vermiş olan rahmet dilediğimiz birkaç büyük insan da daima bize yol göstermiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllardan verdiği bilgilerle Hüseyin Ayvansârâyî, 1940-1976 arası hazırladığı iki ciltlik kitabıyla İ.H.Konyalı, 1999'a kadar topladığı bilgilerle meydana getirdiği eseriyle M.N.Haskan ve bir kültür aşığı Süheyl Ünver... Hepsine de Allah rahmet eylesin. Bu kaynaklar hem eserler hakkında bilgi edinmemizde hem kitâbe okumalarında hem de eserlerin geçirdiği değişiklikleri takip etmemizde bize yardımcı olmuşlardır. Ayrıca her eserle ilgili yapılan özel çalışmalar, ansiklopediler, makaleler, bildiriler ve tezlerden de istifade ettik.

Maksadımız, genel okuyucuya bu güzel eserleri tanıtmak, arka planda, yapılışındaki mânevî gayelere dikkat çekmek, bu kadar yoğun eserler topluluğunu olabildiğince bir eserde toplayarak günümüz okuyucusuna güzel bir şekilde sunmak, geleceğe 2017' den küçük bir belge bırakmaktır. Az da olsa, bu eserleri vücuda getiren büyük insanların hâtırasına katkımız olabilirse ne mutlu bizlere. Ne mutlu, kısa ömründe âhireti kazanmak için yatırım yapıp ebedî saadete kavuşmak inancıyla yüzlerce yıl hayırda yarışarak eserleri yaptıran, devamını sağlayan, şu fâni dünyadan hayırlı hâtıralar, eserler bırakarak yüzakı ile göçebilen güzel insanlara... Selâm olsun hayır kültürüyle yoğrulmuş bir toplumun geçmişte zuhur eden ve gelecekte zuhur edecek fertlerine. Bir yarış haline getirdikleri hayır işlerinde zirveye çıkan, insanların günlük hayatta akla gelebilecek her ihtiyacı için hizmet üreten, vakıf kuran, mal bağışlayan, onları devam ettirenlere... Selâm olsun önünde sadece tâzim edilmesi gereken bu muhteşem kültüre ve inanca...

Bu duygularla, kitap okunurken işin arka planındaki mânevî gücün de düşünülmesi, hissedilmesi ve eserden azami istifade edilmesi dileğiyle saygılar sunuyor, sizi kitapla başbaşa bırakıyorum. Her ne kusurumuz, eksiğimiz olmuş ise affola.

Ayrıca eserin yayınlanmasına vesile olan Üsküdar Belediye Başkanı Sayın Hilmi Türkmen'e ve emeğini esirgemeyen herkese teşekkür ediyorum.

Allah bu azîz milletimizin yâr ve yardımcısı olsun...

Abdullah Kılıç

8 Mart 2017, Çamlıca / İstanbul

Beylerbeyi sahilinde 1778 yılında Sultan I. Abdülhamid tarafından annesi Râbia Sultan adına yaptırılan Üsküdar'ın en güzel eserlerinden Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii

İÇİNDEKİLER

Tarihi ve Kültürüyle Üsküdar 15
Üsküdar Tarihî Eserleri 37

Külliyeler 41
Ahmediye Külliyesi 43
Altunîzâde Külliyesi 49
Atik Vâlide Külliyesi 55
Ayazma Camii ve Külliyesi 71
Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi 75
Beylerbeyi (Hamîd-i Evvel) Camii ve Külliyesi 85
Çinili Cami Külliyesi 91
Mihrimah Sultan Külliyesi 97
Rum Mehmed Paşa Külliyesi 113
Selimiye Camii ve Külliyesi 119
Şemsi Paşa Külliyesi 127
Üsküdar Yeni Vâlide Külliyesi 133

Tarihî Üsküdar Camileri 147
Abdurrahman Ağa Camii (Paşalimanı Camii) 151
Abdülbâkî Efendi Camii ve Sıbyan Mektebi 152
Ahmet Çelebi Camii 152
Ağa Camii (Malatyalı İsmail Ağa Camii) 153
Aşçıbaşı Camii 154
Bulgurlu Mescid 154
Bulgurlu Köyü Camii 155
Beylerbeyi Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii 156
Bodrumî Ömer Efendi Camii 158
Burhaniye Camii (II. Abdülhamid Camii) 159
Cevri Usta Camii 160
Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camii (Doğanclar Camii) 162
Çilehâne Mescidi (Musallâ Mescidi) 166
Çiçekçi Küçük Selimiye Camii 167
Defterdar Tahir Efendi Camii 171
Debbağlar Camii (Tabaklar Camii) 174
Fâik Bey Camii 174
Fâik Paşa Camii 174
Fatma Hatun Mescidi 175
Fâtih Sultan Mehmed Camii 176
Fenâyî Tekkesi Mescidi (Yaldızlı Tekke Mescidi) 178
Fethi Ahmed Paşa Camii (Karacaahmet Camii) 179
Feyziye Camii (Bülbülderesi Camii) 180
Geredeli Mescidi 180
Gülfem Hâtun Camii 181
Hacı Bedel Mustafa Efendi Camii 184
Hacı Hesna Hatun Camii 184
Hacı Ömer Efendi Camii 185
Hamdullah Paşa Camii 185
Hüsrev Ağa Camii (Eski Hamam Camii) 186
İranlılar Camii (Seyyid Ahmet Deresi Camii) 186
İhsaniye Camii 187
İmrahor Camii 188
Küçük İhsaniye Camii 189
Kandilli Camii 190
Karakadı Camii 190
Kaptan Paşa Camii 191
Kartal Ahmed Baba Camii ve Tekkesi 192
Kara Dâvud Paşa Camii 194
Kaymak Mustafa Paşa Camii 196
Kavsara Mustafa Efendi Camii 197
Kerime Hatun Cami 197
Kumru Mescidi (Arslan Ağa Mescidi) 198
Kuzguncuk Camii 198
Kurbağı Nasuh Camii 199
Kısıklı Abdullah Ağa Camii 200
Küplüce Camii 202
Mirzazâde Camii 203
Murat Reis Mescidi 203
Nalçacı Halil Tekkesi Camii 204
Nasûhî Mehmed Efendi Tekkesi ve Camii 205
Pazarbaşı Mescidi 208
Serçe Hatun Camii 208
Üsküdar'da Selâmi Ali Efendi adına yapılan Eserler 209
Selâmi Ali Efendi Camii (Kuruçeşme Camii) 209
Selâmi Ali Efendi Tekkesi Camii (Selamsız) 210
Selâmi Ali Efendi Tekkesi ve Camii (Kısıklı) 211
Selâmi Ali Efendi Çeşmesi 212
Acıbadem Tekkesi 212
Selman Ağa Camii 213
Sinan Paşa Camii 214
Solak Sinan Camii 215
Şehitlik Camii 215
Şehid Süleyman Paşa Camii 216
Şeyh Mustafa Devâtî Efendi Tekkesi Camii 218
Şücâ Bağı Camii 220
Takkeci Mescidi (Arakiyeci Mescidi) 220
Toygar Hamza Mescidi 220
Tavâşî Hasan Ağa Camii 221
Uryânîzâde Camii 222
Vaniköy (Vanî Mehmed Efendi) Camii 223
Kaynaklarda Adı Geçen Ancak Mevcut Olmayan Camiler 225
Cumhuriyet Döneminde Yapılan Camiler 226

Tekkeler 229
Afganlılar Tekkesi 231
Alaca Minare Tekkesi (Şeyh Sadık Efendi Tekkesi) 232
Balaban Tekke-Mescidi 233

Üsküdar'daki külliyelerden en eski tarihli olanı 1471 tarihli Rum Mehmed Paşa Külliyesi

Çamlıcalı Mehmet Efendi Tekkesi 234
Karacaahmet Sultan Tekkesi....234
Kaymakçı Tekkesi 235
Özbekler Tekkesi 236
Üsküdar Mevlevîhânesi 239
Kronolojik Sıraya Göre Üsküdar Tekkeleri....241

Üsküdar Medreseleri 243

Üsküdar Kütüphaneleri 245
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi ve Sıbyan Mektebi 246

Üsküdar Sıbyan Mektepleri....249
Çavuşbaşı Mektebi....250
Mehmed Ağa Mektebi 251
Nakkaştepe Mektebi....252
Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi 252
Yakup Ağa Mektebi 253
Bugün Mevcut Olmayan Sıbyan Mektepleri....255
Diğer Okullar 256
Üsküdar Askerî Rüşdiye Okulu....256
Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane....257

Üsküdar'da Şifâhâneler, Hastahaneler 259
Üsküdar Miskinler Tekkesi (Cüzzamhanesi)....260
Haydarpaşa Askerî Hastahanesi....263
Zeynep – Kamil Hastahanesi 264

Üsküdar Hamamları 265
Ağa Hamamı 266
Bulgurlu Köyü Hamamı....266
Çarşı Hamamı (Büyük Hamam) 267
Diğer Hamamlar 268

Üsküdar Kervansarayları 269

Üsküdar İmaretleri 271

Üsküdar Çeşmeleri 273
III. Ahmed Çeşmesi....276
Abbas Ağa Çeşmesi 279
Abbas Ağa Çeşmesi 279
Ayşe Sultan Çeşmesi 280
Başkadın Meydan Ceşmesi....280
Büyükçamlıca Yolundaki Çeşmeler 281
Tiryal Hanım Çeşmesi....281
Sultan IV. Mehmet Çeşmesi 282
Meryem Kadın Çeşmesi 282
Hatice Sultan Çeşmesi ve Mektebi 283
Haseki İsmâil Ağa Çeşmesi 283
Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi....284
Kâtip Mustafa Efendi Çeşmesi 285
Kavas Ahmed Ağa Çeşmesi 286
Matbah Emini Hacı Halil Çeşmeleri 287
Mihrişah Vâlide Sultan Çeşmesi (İhsaniyedeki) 288
Mihrişah Vâlide Sultan Çeşmesi (Karacaahmetteki) ...289
Mustafa Paşa Çeşmesi....290
Nevşehirli İbrâhim Paşa Çeşmesi 290
Sultan II. Mahmud Çeşmesi (Kuru Çeşme) 291
Ümmügülsüm Hanım Çeşmesi....291
Sadeddin Efendi Çeşmesi ve Sebili 292
Sîneperver Vâlide Sultan Çeşmesi 293
Şeyhülislâm Ârif Hikmet Çeşmesi294
Tunusbağı Menzil Çeşmesi 295
Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi....295

Türbeler 297
Halil Paşa Türbesi 299
Karacaahmet Sultan Türbesi....301

Saray, Kasır (Köşk), Yalı ve Tarihi Üsküdar Evleri....303
Âdile Sultan Sarayı 304
Beylerbeyi Sarayı 305
Küçüksu Kasrı....308
Vâlide Bağı Kasrı (Âdile Sultan Kasrı) 311
Tarihî Üsküdar Evlerinden Birkaç Örnek....313

Diğer Eserler 315
Kızkulesi....316
Kuleli Askerî Lisesi....319
Selimiye Kışlası 322
Üsküdar Mahkemesi (Fâtih Mahkemesi)....324
Karakollar....325
Bedesten....325
Kiliseler 325
Üsküdar Mezarlıkları ve Mezar taşları....327
Karacaahmet Mezarlığı 329
Mezar Taşları....332

Kaynaklar 334

أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله

Tarihi ve Kültürüyle Üsküdar

Roma ve Bizans dönemlerinden sonra, Orhan Gazi zamanından beri Türkler'in yurdu olan Üsküdar, Balkanlar'dan Ortaasya'ya kadar geniş bir coğrafyadan gelerek İstanbul'da toplanan hac kafilelerinin ilk hareket noktası, İstanbul'dan Kâbe yönüne atılan adımın başlangıç yeri olmuş; ve "Belde-i Tayyibe" olarak anılmıştır. Anadolu toprağında sakin bir mezara sahip olmak isteyen Avrupa tarafında yaşayan birçok İstanbullu bu yüzden Üsküdar'da gömülmeyi vasiyet etmiştir. Böyle bir mânevî hava içerisinde meydana getirilen ve her biri birer vakıf şaheseri olan Üsküdar tarihî eserlerinin bereketini, çeşitliliğini ve hayır yarışındaki zirveyi de tahmin etmek zor değildir.

Üsküdar, Osmanlılar döneminde aynı zamanda; Suriye, Mezopotamya ve Asya'nın diğer yerlerinden gelen giden tüccarların toplanma yeri, ticari bir kavşak noktası, çeşitli milletlerden insanların yaşadığı, ticaretin yapıldığı, birçok zenaatin icra edildiği zengin ve mamur bir kentti.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı orduları Anadolu'ya buradan hareket eder, padişah ve serdarların otağı burada kurulurdu. Sefer için hükümdar, muhteşem bir törenle Topkapı Sarayı'ndan hareket ederek Üsküdar'a geçer, önünde alay sancaklarının dalgalandığı otağda bir kaç gün oturduktan ve seferî kuvvetlerin resmî geçidini seyrettikten sonra ordu ile hareket ederdi.

Merkeze çok yakın, Topkapı Sarayı'nın karşısında ama taşra kabul edilen, havası, suyu, yeşillikler içindeki evleri, sakin huzurlu hayatıyla bu müstesna belde; padişahların, padişah ailelerinin, devlet büyüklerinin hep ilgi odağı olmuş, bu güzel beldede saraylar, yazlık köşkler, yalılar ve sayısız vakıf eserleri meydana getirmişlerdir.

Üsküdar, yüzyıllar boyunca İstanbul'un Asya'ya açılan ilk kapısıydı. 1819 tarihli Kauffer'in İstanbul haritasında bağlar bostanlar arasındaki evleriyle Üsküdar'ın o yıllardaki yerleşimi görülmektedir.

TARİHTE ÜSKÜDAR *

Üsküdar, Marmara Denizi ile Boğaz sularının birleştiği yerde, Kocaeli yarımadasının ucunda Cumhuriyet'ten sonra, kurulan Kadıköy, Ataşehir, Beykoz ve Ümraniye ilçeleri ile sınırlı, iki yakası tepelerden oluşan derin ve denize açık bir vadi içinde kurulmuştur. İlçenin yüz ölçümü 35.7 km^2 dir. Üsküdar toprakları doğudan batıya doğru geniş sırtlar ve tepeler halinde hafif eğimlerle kıyıya yaklaşarak İstanbul Boğazı'na iner. Büyük Çamlıca Sefa Tepesi denizden 268 metre, Küçük Çamlıca Tepesi ise 229 metre yüksekliktedir.[1] Üsküdar'da belli başlı toplam 33 mahalle bulunur. Ancak tarihî Üsküdar ve daha öncesinde Khrysopolis ile Skoutarion topografik olarak tanımlanırken bugünkü Üsküdar'ın güneybatısındaki Selman Ağa, İnkılâp, Gülfem Hâtun ve Rûmî Mehmet Paşa mahalleleri kastedilir. İçinde ve antik kentin çekirdeğini oluşturan Akropol bu mevkidedir. Arkeolojik kazılar, Üsküdar ve İstanbul'un Anadolu yakasının aslında Neolitik Çağ'dan itibaren çeşitli yerleşimlere sahne olduğunu ve Balkanlar-Anadolu-Yakın Doğu hattı üzerinde önemli uğrak noktası olduğunu gösterir. 2000'li yıllarda başlayan ve daha sonra da Marmaray kazıları ile ön plana çıkan çeşitli maddî buluntular bunu desteklemektedir.[2]

Fetihten itibaren İstanbul'un karşısında büyük ve önemli bir yerleşim yeri olarak doğan ve gelişen Üsküdar'ın İlkçağ ile Ortaçağ'daki tarihçeleri hakkında da fazla bir bilgi yoktur. İlkçağ'da adı "Altınşehir" anlamına gelen Khrysopolis olan Üsküdar'ın belki bir kısmı Scutarion olarak tanınmıştı. Scutarion adının ise nereden geldiği hususunda değişik görüşler vardır. Scutarion teriminin Latin dilindeki Scutari'den geldiği sanılmaktadır. Farsça ulak anlamına gelen bir kelimeden ürediği yolundaki görüş pek inandırıcı değildir. Scutari Roma döneminde askerî birliklerde kullanılan bir tür kalkanlarla ilgilidir. Scutari terimi ise Roma ordusu piyadelerinin en başında yürüyen ve boy kalkanları taşıyan birliğin adıdır. Ve bütün kalkan taşıyan askerlerin barınağının veya atölyesinin scutarion denilen bu yerde bulundukları ileri sürülür. Balkanlar'da Arnavutluk'ta da scutarion adında bir yer vardır. Burası Türk devrinde İşkodra adını almıştır. Khrysopolis tercümesi "Altınşehir" dir. Bunun Marmara üzerinde güneş batarken Üsküdar kıyılarına vuran akşam güneşinin ışıklarının bu beldeye altın rengi vermesinden dolayı olduğu sanılır.[3] "Skutarion" ismi özellikle XV. yüzyıldan sonra önce müslim tebadan başlayarak zamanla "Üsküdar"a dönüşmüştür.[4]

1- Üsküdar Belediyesi resmî internet sitesinden alınmıştır.

2- Ergün Laflı,"Eskiçağ'da ve Bizans Döneminde Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII / I 21-23 Kasım 2014,* İstanbul 2016, s. 81-97.

3- Semavi Eyice, "Fetihten Önceki Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri,* İstanbul 2004, s. 17-20.

4- Laflı, 81-97.

1835'te W. H. Batlett'in muhtemelen Sultantepe'den yaptığı Üsküdar ve İstanbul tasvir eden gravür. Solda Ayazma Camii, yanında Rum Mehmed Paşa Camii, en sağda büyük olarak Mihrimah Camii, en arkada üstte ise Sarayburnu görülüyor.

* Tarihte Üsküdar bölümünün yazımında Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Yücel'in katkıları olmuştur.

Üsküdar, tarihin seyri içerisinde birçok askerî olaylara tanıklık etmiş bir yerleşim yeridir. Müslüman Araplar'ın İstanbul'u yaptığı ilk muhasarada bir askerî üs olarak kullanılmıştır. İçlerinde bugün herkesin Eyüp Sultan olarak isimlendirdiği Hâlid b. Zeyd'in (Ebû Eyyub el-Ensârî) de aralarında bulunduğu ilk İslam fetih ordusu, m. 672 yılında İstanbul'u kuşattığında burada karargâh kurmuştu. Meşhur Abbâsî Halifesi Harûn Reşid m. 806 tarihinde bir müddet burada kalmıştır.[5] Anadolu'nun kapılarının Türk-İslâm idaresine açıldığı Malazgirt zaferinin hemen ardından Selçuklular, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın kumandasında 1078 ve 1080 yıllarında Üsküdar'a ulaştılar. Dânişmendliler'in Turasan idaresinde bir orduyla Üsküdar bölgesine kadar uzanıp Alemdağı'nda bir kale inşa ettiği rivayet edilir.[6]

Üsküdar, İstanbul'un fethinden çok önce, Orhan Gazi (1324-1362) döneminde Hereke ve Pendik'le birlikte Türkler'in elinde bulunuyordu. Fakat ondan da önce buraya ilk ayak basanlar, Osman Gazi'nin akıncılarıdır. Osman Gazi'nin 1304- 1305'te İznik'i Sakarya tarafından abluka altına almak için iki sefer yapmıştır. Bu iki seferin ayrıntılarını, o zaman Bizans sarayında yaşayan Georgos Pachymeres'e ait Bizans kaynağının Osmanlı rivayetleriyle karşılaştırmasından görebilmekteyiz. Çünkü Osman Gazi'nin asıl maksadı İznik'i almaktı ve bunun için de 1302 tarihinde Yenişehir'den İznik'e geldi ve şehri abluka altına aldı. Fakat güçlü surları ve etrafı bataklık olduğu için şehri alamadı. Fakat çekilirken iki havale kulesi yaptı ki bunlardan birisi Draz Ali Kulesi'dir (Şimdi orda Drazali adlı bir köy vardır). Osman Gazi'nin bütün amacı, İznik'i abluka ile tecrit etmek, İstanbul'dan gelecek herhangi bir orduya yolu kapamaktır. Osman Gazi'nin bu akıncılarının sayısının 500 civarında olduğu bildirilmektedir. Bu seferlerde Kara Çepüş, Kara Tigin ve Akhisar kalelerini alan Osman Gazi'nin akıncıları, Geyve boğazından geçerek Adapazarı ovasına indiler ve akıncılar oradan ganimet için İstanbul Boğazı'na kadar gelirler ve Üsküdar'ı ve Yoros (Hieron) kalesini yağmalarlar. Yöreden kaçan halkın bazıları kayıklara binip İstanbul surlarına kadar gelirler. Üsküdar tarihiyle ilgili ikinci büyük olay da; 1329'da Orhan Gazi'nin Pelekanon (Gebze sahilinde bir Bizans kalesi) Savaşı'dır. Orhan Gazi'nin bu zaferi, tarihimizde Fatih'in İstanbul'u fethi kadar önemli bir dönüm noktasıdır. Bu galibiyetle birlikte; o tarihte sahilde bulunan tüm Rum kasabaları ki; Pendik, Kartal, Hereke Kalesi ve Üsküdar Orhan Gazi'nin eline geçmiştir. Bu da o tarihten itibaren Üsküdar'ın bir Türk kasabası olduğunu göstermektedir.[7]

Osmanlılar döneminde, Türkler ile Bizanslılar arasında devamlı el değiştirmiştir. Sultan I. Murad zamanında Üsküdar önlerine kadar olan yerler Osmanlı hâkimiyetindeydi ve dahası Üsküdar bir Türk yerleşimi gibiydi. Öte yandan Yıldırım

5- Yazıcı, C.XIII, 127-131.

6- H. Bostan, DİA, 42, s.364-368.

7- Halil İnalcık, *I. Üsküdar Sempozyumu Açış konuşması,* İstanbul 2004, s. 10-12.

Küçük Çamlıca tepesinden Üsküdar ve İstanbul (Gravür, W. H. Batlett, 1835)

Bayezid'in hükümdarlık yıllarında Türk tesiri buralarda oldukça artmıştır. Ancak, fethedilen yerler, padişahın ölümünden sonra tekrar Bizanslılar'a geçmiş, Türkler Üsküdar'dan uzaklaştırılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiş, yeniden iskan ve imar edilmiştir.[8]

İstanbul'un fethinden sonra Üsküdar'la ilgili ilk bilgileri vakıf defterlerinde görmekteyiz. 1453-1481 yılları kayıtlarına göre; Çamlıca ve Çengel köyleriyle Salacak Camii, Rum Mehmed Paşa Camii ve Toygar Hamza Mescidi mahalleleri hakkındadır. XV. Yüzyılın son çeyreğinde Çamlıca ve Çengelköy'de müslim-gayrimüslim toplam 35 hane nüfus iskanı var iken; 1561 yılı tahrir kayıtlarında günümüzdeki Üsküdar ilçesi sınırları içinde bir zâviye ile birlikte on dokuz mahalle ve yine altı köy iskân birimi zikredilmiştir. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar sınırları içerisinde toplamda 26 yerleşim yeri bulunmaktaydı. Bunların on sekizi mahalle, yedisi köy ve biri de zâviyedir.

XVIII. yüzyıl başlarına (1700-1712) ve ikinci yarısına (1764-1765 tarihli) ait sicil kayıtlarından Üsküdar'ın gelişerek Bağlarbaşı ve Selimiye'ye doğru büyüdüğü bu dönemde Debbâğlar, Arakiyeci Câfer Ağa, Kazasker, Nakkaş Baba, Hâce Hatun, Pazarbaşı, Ayazma, Şeyh Selâmi Efendi, İhsaniye, Aşçıbaşı, Reis, Atik Vâlide, Sinan Paşa, Kefere ve Kasım Ağa mahallelerinin varlığından ortaya çıkmaktadır. Yeni Vâlide Külliyesi (1708-1710), Ayazma Camii ve caminin hemen yanında kırk adet yastık dokuma kârhânesi ve bükücü kârhânesi, sahilde on bir ayrı iskelenin (Öküzlimanı, Büyük İskele, Kayık İskelesi, At Kayıkları İskelesi, Balaban İskelesi, Gümrük / Kavak İskelesi, Ayazma / Sarıtaş İskelesi, Taşlimanı İskelesi, Salacak, Üsküdar Sarayı / İhsaniye İskelesi, Harem İskelesi), ayrıca köy yerleşim yerlerinden Kuzguncuk, İstavroz, Çengel ve Kandilli'de iskelelerin yaygınlığı, sahil boyunca yalıların (Köçeoğlu, Bostancıbaşı Abdullah Ağa, Sâdullah Ağa yalıları) ve Eski Küçüksu Kasrı, Acıbadem Hünkâr İmamı Köşkü gibi yapıların inşası bu yüzyılda gerçekleşti ve Üsküdar'ın fizikî çehresine önemli bir katkı yaptı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Üsküdar'da otuz dokuz mahalle ve yedi köy mevcuttur.[9] XXI. yüzyıla geldiğimizde bugün 33 mahalle ve 582.666[10] nüfusla birkaç Anadolu şehrine eşdeğer bir büyüklükte konuma gelmiştir.

Üsküdar, bulunduğu konum itibariyle stratejik bir öneme sahiptir. Marmaray çalışmaları esnasında ortaya çıkan yapı temelleri, burasının geçmişte bir liman ve yerleşim yeri olduğunu göstermiş ve bu önemini de gelişerek Osmanlı döneminde devam ettirmiştir. Bilhassa fetihten sonra, Doğu'ya sevkedilecek orduların harekat ve ikmal merkezi olarak görev yapmıştır. Uzun Hasan kuvvetlerinin Osmanlı sınırlarını geçerek taarruz etmesi ve Osmanlı'ya meydan okuduğu durumda, Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın tavsiyesi ile kış hazırlıkları yapılmış ve II. Mehmed'in otağı daha kışın Üsküdar'a kurulmuştu.[11] Osmanlı'nın Harameyn'e her yıl mutad olarak gönderdiği surre alayları; Kireç İskelesi denilen Sirkeci İskelesi'nden hareket ettikten sonra Üsküdar'a uğrar[12] ve oradan büyük bir merasimle Anadolu üzerinden Medine'ye hareket ederdi.

8- Ahmet Güneş, "16. Ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri,* İstanbul 2004, s. 42-57.

9- H. Bostan, *DİA,* 42, s. 364-368.

10- Bu veriler Üsküdar Belediyesi resmî internet sitesinden alınmıştır.

11- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* Ankara 1988, C.II, s. 97.

12- Münir Atalar, *Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s.97.

Bir surre alayı (Tablo: Stefano Ussi).

Osmanlı'nın Harameyn'e her yıl mutad olarak gönderdiği surre alayları; Kireç İskelesi denilen Sirkeci İskelesi'nden hareket ettikten sonra Üsküdar'a uğrar ve oradan büyük bir merasimle Anadolu üzerinden Medine'ye hareket ederdi.

50 yıl önce Üsküdar.
1966 yılında çekilen hava fotoğrafında Üsküdar'ın yerleşimi görülmektedir. Henüz yerleşim seyrektir ve evlerin arasında bostanlar görülmektedir. Tarihî eserler henüz şimdiki kadar yüksek binalarla boğulmadığı için daha belirgindir. (Fotoğraf İBB'nin resmî internetsitesinden alınmıştır)

Üsküdar, aşağıda bazıları zikredilecek tarihî olaylara tanıklık etmiştir: Şark seferine tayin eden serdarların teşyii merasimi burada yapılmış, İran'dan gelen kalabalık sefaret heyetleri burada karşılanmıştır. Bütün Anadolu'yu kasıp kavuran büyük Celalî fesadını temizleyen Kuyucu Murad Paşa'nın (1609) harekâtı, Üsküdar Seferi olarak anılmıştır. IV. Murad Revan Seferi'ne çıktığında burada konaklamış ve dönüşte yine Üsküdar Sarayı'nda kalmış, Bağdat seferi dönüşünde üç gün burada ikâmet etmiştir. Anadolu'ya hâkim olan zorba ve âsilerin Üsküdar'a gelerek hükümet merkezlerini tehdit ettikleri görülmüştür. Üsküdar üzerine yürüyen sipahilerden Gürcü Abdünnebi, 1649 Temmuzunda, İstanbul'dan gönderilen kuvvetler tarafından püskürtülmüştür. 1808 yılındaki Alemdar vakasında, Kandıralı Zorba Mehmed, Üsküdar'ı ele geçirip yağmalamış; bu arada da Selimiye Kışlası yakılmıştır.[13]

Evliya Çelebi'ye Göre Üsküdar

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Üsküdar'a geniş yer ayırmış, Üsküdar'ın tarihi, dönemindeki mevcut tarihî eserleri, halkın âdetleri, yemekleri hakkında ilginç bilgiler vermiş, hatta burada cereyan eden büyük bir celâli savaşını bütün tafsilâtıyla anlatmıştır. Tarihî eserlerle ilgili anlattıklarına yeri geldikçe ilgili bölümlerde yer verilmiştir. Üsküdar'ın tarihini anlattığı bölümün bir kısmını da ilginç ve dikkate değer olduğu için buraya alıyoruz:[14]

"İstanbul eski zamanda Emevîler ve diğer padişahlar tarafından yedi defa kuşatılmıştı. Bu kuşatmaların bazısında Galata ve bazısında İstanbul'un bir kısmı fetholunur bazılarında ise harac alınarak fetihsiz geri dönülürdü. Fakat Peygamberimizin hicretinin 245'inci (h.859) senesinde Herakl adlı kral, Konstantiniye'de ölüp, yerine Elina (Eleni) kral olunca Abbâsîler'den Halife Harûnü'r-Reşid yüz elli bin asker ile Üsküdar'dan geçerek İstanbul'u kuşattı. Nihayet 'fetihsiz dönmek ayıptır' diye bir sığır derisi genişliğinde yer alıp, Silivrikapısı yakınında Koca Mustafa Paşa Camii yerinde bir kale ve Müslüman mahallesi yapmıştır. Kale içinde de bin kadar muhafız koyduktan sonra her sene kafirlerden elli bin altın harac olmak üzere peşin üç yıllık haraç aldı ve Bağdad'a döndü. Sonra Elina isimli kafir isyan ederek, Müslümanlar'ın hepsini şehid etti. Bu sırada Seyyid Battal Gazi üç bin kadar bahadırıyla Üsküdar'da pusuda yatıp kafirlerden ganimet ve haraç alarak, üzerine musallat olmazdı. Fakat Battal Gazi, İstanbul'da İslâmlar'ın böylesine acımasızca toptan şehid edildiklerini duyunca, içine gayret ateşi düşüp hemen o anda Kuzgunca, Çnegelse (Kuzguncuk ve Çengelköy) şehirlerini Kartal, Darıca kasabalarını yağma etti ve ele geçirdiği üç bin kadar insanı kılıçtan geçirdi. Oradan Bağdad'a gidip Harunü'r-Reşid'e İstanbul'daki İslâmlar'ın acınacak hallerini birer birer anlattı. Halife olup bitene müthiş bir şekilde kızarak iki yüz bin asker ile İstanbul'u tekrar muhasara etti. Üç gün cenk edilerek on sekiz bin kafir kılıçtan geçirildi. Yirmi bin kadarı da esir alındı. Tekfur adlı kral da eli kolu bağlı olarak Harunü'r-Reşid'in huzuruna getirilerek halifenin emriyle Ayasofya çanlığına asıldı. Hesapsız ganimet alınarak ve yapılan kaleye on bin muhafız bırakılarak Bağdad'a geri dönüldü.

Seyid Battal Gazi -ki mübarek isimleri Hüseyin Gazi oğlu Cafer'dir- Üsküdar'da deniz kıyısında Kızkulesi'ne karşı bir tepe üzerine çadırlarını kurup orada muhafız kaldı. Yedi sene sükunetle durup oralarda bağ ve bahçeler yetiştirdi. Şimdi o bağlara Battal Bağları, Al-i Bahadır Bağları, Gazi Köyü Bağları adı verirler ki, yanlış olarak Kadıköyü Bağı da diyorlar.

İşte bu yedi sene zarfında ilk defa olarak Üsküdar'ı ve Kadıköyü'nü Battal Gazi imar etmiştir. Sonraları Battal Gazi Şam gazaları için memur olunca Kanator denilen kral,

13- Yazıcı, C.XIII, 127-131.

14- *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* Haz. Zuhuri Danışman, 2/169,İstanbul 1969-1970.

XIX.yüzyılda Flandin'in tasviriyle Salacak sahili. Solda Ayazma Camii, sahilde Ayazma Sarayı binaları, sağda Kızkulesi ve Sarayburnu görülmektedir.

Osman Şakir'in 1811'de yaptığı resimde Üsküdar.

1- Şemsi Paşa Camii. 2- Şerefâbâd Kasrı. 3- Rum Mehmed Paşa Camii. 4- Adiliye Camii. 5- Ayazma Camii. 6- Kızkulesi. 7- İmrahor Camii. 8- İmrahor Camii arkasındaki koru. 9- İhsaniye semtinde koru. 10- Harem semti korusu (Bozoklu Osman Şakir, Musavver İran Sefaretnâmesi, 1225, Yazma, İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi no:822. Sefaretnâme, 31 resim ve 80 varaktan oluşmaktadır.)

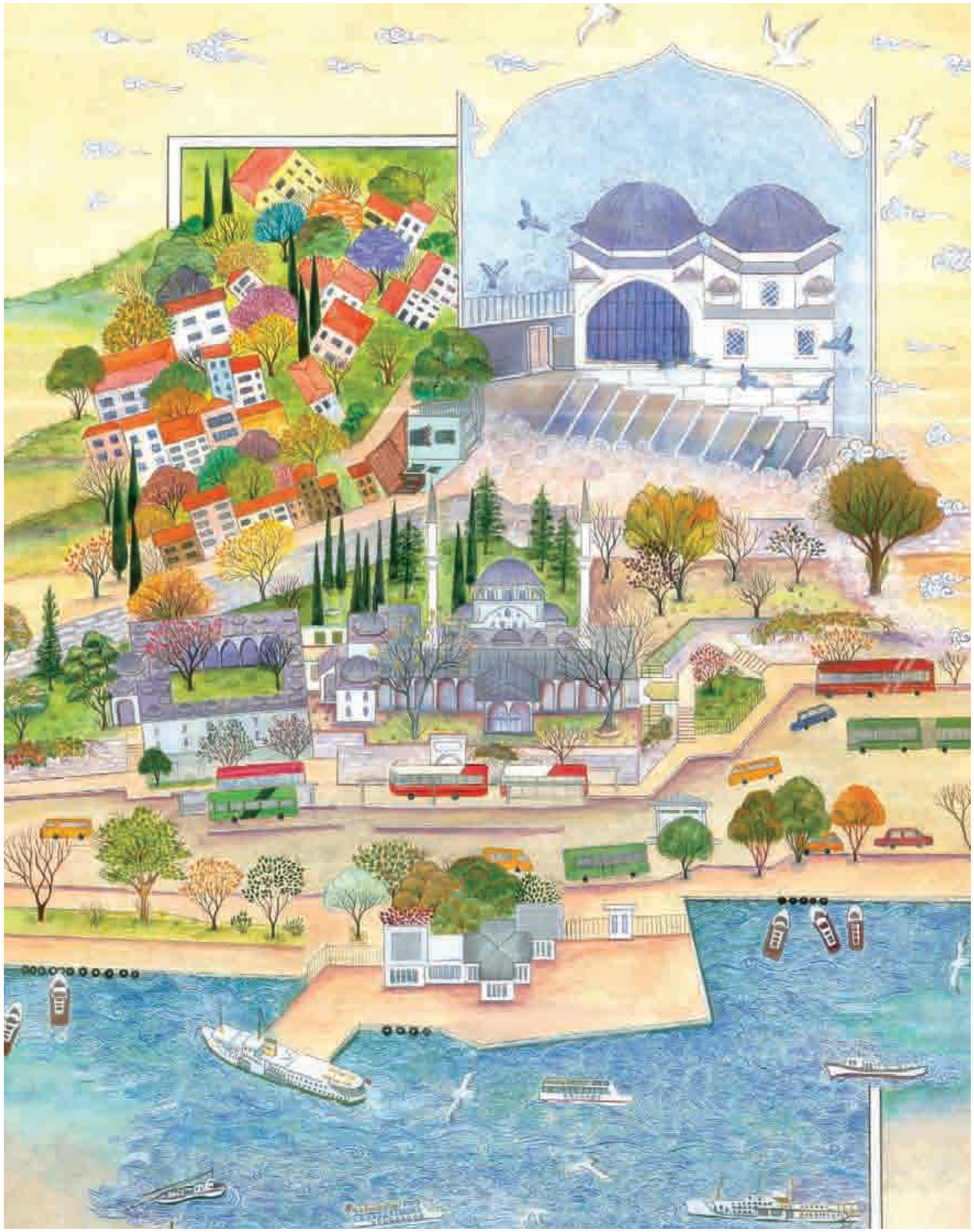

Üsküdar İskelesi ve Mihrimah Külliyesi (Minyatür, Fatma Yılmaztürk Kesgin)

Kadıköyü'ne sağlam bir kale bina ettirmiştir ki, hâlâ bu hakirin bağı içinde burçlarının temelleri görünür. Sonra Üsküdar'ın kara tarafına, ta Çamlıca dağlarına kadar bir hendek açtırır. Toprağını içyüzüne kapatıp kapı yerleri falan bırakır. Çamlıca Dağı üzerinde bir karakol kalesi, Toygar Tepesi'nde, Yassıtepe'de (Toptaşı ve Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin üzerinde bulunduğu tepe), Piyale Paşa Tepesi'nde (Tunus Bağı ve Çiçekçi Durağı'nın olduğu yerler), daha başka on iki yerde büyük karakollar yapar. Üsküdar'ın dört tarafına kırk bin kadar bekci tayin eder. Üsküdar'ı bu suretle eli altına aldıktan sonra Battal Gazi'nin korkusundan deniz yüzünde büyük bir kule yaptırıp Üsküdar tekfurunun kızını ve diğer kıymetli ve lüzumlu insanı içine koydurur. O kuleye de Pirgos Tiskuris derler ki, Kızkulesi demektir.

Bu sırada Battal Gazi de Şam fethini bitirerek Üsküdar'ın böyle tahkim edildiğini işitince yanına yedi yüz serdengeçti gazi alıp gelir ve birdenbire Üsküdar'ı basar. Oradan kayıkla Kızkulesi'ne geçip, kralın kızını, hazinesini ve diğer lüzumlu şeylerini alıp Üsküdar'a gelir. Orada Üsküdar bahçesi yerinde iki rekât namaz kılıp; 'İlâhî! Burayı, Muhammed ümmetine nasip et ki, mamur olsun!' deyu dua edip yalvarır. Sonra Üsküdar'a dokunmadan ganimetlerini alıp İran'a doğru Medâyin şehrine yönelir. Sonra Battal Gazi'nin ayağının bereketi olarak Kanator kralı Üsküdar'ı öyle mamur etmiştir ki, güya bir cennet bahcesi olmuştur.

Üsküdar fetihten sonra Fâtih zamanında da imar edilmiştir. Fakat asıl tam mamur hale getirilmesi Kanûnî Sultan Süleyman Han zamanındadır. Günümüze kadar, Battal Gazi'nin duası bereketiyle mamur olmaktadır.

Üsküdar, yedi dağın dere ve tepesi üzerine kurulmuş, dokuzbin kadar bağlı, bahçeli, yalılı evler ve diğer imaretlerle süslü büyük bir şehirdir. Asıl ismi Eskidar'dır ki, meşhur bir yanlış olarak Üsküdar derler. Üsküdar denilmesinin sebebi de Seyid Battal Gazi'nin Üsküdar bahçesi yanında, Harunü'r-Reşid'in çadırı önünde yaptırarak oturduğu yerlerdir.

Üsküdar, mukaddes bir belde olup bütün Anadolu, Arap, Acem, Hind, Sind ülkelerinin geçididir. Bu bakımdan limanı gayet büyük bir şehirdir. İstanbul'dan altı mil mesafe uzaklıktadır. Ama Karadeniz akıntısı şiddetli olduğundan bütün kayıklar evvela Beşiktaş denilen yere varır, oradan Üsküdar'a yönelirler. Bu suretle mesafe dokuz mil olmuş olur. Sarayburnu'ndan Eyüb ise on mildir. Ve denizinde akıntı yoktur. Fakat Üsküdar'a geçmek çok güçtür. Bilhassa lodoslu havada çekinmek gerektir. Şehirde yetmiş mahalle İslâm, on bir mahalle Rum ve Ermeni, bir de Yahudi mahallesi vardır Frenk yoktur. şehrin etrafında kale dahi yoktur. şehir ahalisinin şeyhülislâm tarafından tayin olunan hâkimi beş yüz akçe pâyesiyle getirilen molladır ki, yüz adamı ile hükümet eder. Bütün eyaleti köylerdir. Beş naibi vardır. Senevî kırk bin kuruş geliri olur. İçinde Yeniçeri Ocağı'ndan bir oda olup, çarşısı içinde yeniçeri ile kulluk bekler. Sipahi kethüdâ yeri (vekili), cebeci ve topçu ocağı ihtiyarları vardır. Ayan ve eşrafı, ulemâ ve salihleri, büyük şeyhleri pek çoktur. Fakat fetva sahibi olan şeyhülislâmı İstanbul'dadır. Üsküdar'da nakibü'l-eşrafı (kaymakam) vardır. Subaşısı, altı yüz mütevellisi mevcuttur ki büyük dükkânları vardır. İçinde, büyük hânedanın; Salacak'ta Ayşe Sultan Sarayı, Atik Vâlide Sultan Sarayı, Hanzâde Sultan Sarayı, Doğancılar yakınında Hacı Paşa Sarayı, Ak-Mehmed Paşa Sarayı, Nazif Paşazâde Sarayı, Cinci Hoca Sarayı, Arslan Ağa Sarayı gibi en seçkin sarayları bulunur. Bunun yanında daha nice büyük ve muntazam saraylar vardır."

Eski bir resimde Sarayburnu'ndan Üsküdar'ın görünüşü. Resimde Üsküdar'da Adiliye Sarayı, Rum Mehmed Paşa Camii ve diğer bazı yapılar görülüyor.

Yüzyılların hâtırası ile Kızkulesi bir kış gününde

Yabancı Seyyahların Gözüyle Üsküdar

Yüzyıllar boyunca Üsküdar'ı ziyaret eden seyyahlar, yazdıkları seyahatnâmelerde Üsküdar'a yer vermiş, birçok ressam da Üsküdar'ın tepelerinden genel görüntülerini, çarşılarından ve sokaklarından insanların günlük hayatını konu eden resimler yapmışlardır. Üsküdar'ın geçirdiği değişimleri, ahalinin o dönemdeki yaşantılarını yazdıkları seyahatnâme, yaptıkları gravür ve resimlerden takip edebiliyoruz. İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar arasında yer alan Baron Durant De Fontmagne XIX. yüzyıl ortalarında gördüğü Üsküdar'ı şöyle anlatıyor:

"Boğaz girişinde, şehrin tam karşısına kurulmuş olan bu semt görülmeye değer. Her sabah penceremden onu seyrediyorum. Mavi bir sis ardında saklanıyor. Güneş batarken de alevli bir şala bürünüyor. Her mânasıyla Şark'ın bir köşesi olarak kalmış bu eski semtte iki ayrı dünya yaşıyor. Ölüler âlemi ile hiçbir ihtirası olmaksızın yalnızca ölümü bekleyen diriler âlemi. Bu tepede derin bir sükun var. Mezarlıkları uçsuz bucaksız. Uzaktan bakınca, büyük bir çam ve servi ormanı gibi gözüküyor. Üsküdar; İran'dan, Arabistan'dan, Hint'den, Mısır'dan Suriye'den ve Yakın Doğu'dan gelen kervanların durağı. Ticaretle hiçbir şekilde uğraşmayan Üsküdar halkı ise bu kervanlara ve getirdikleri mallara sırtını çevirmiş. Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler de ticaretteki maharetlerini en incesine kadar gösterebilmek için böylesine güzel bir fırsatı kaçırmayı düşünmüyorlar bile."[15]

Gerard de Nerval da Üsküdar'la ilgili izlenimlerini şöyle aktarmış: "Üsküdar, Boğaz'ın öte yakasında, rakibi İstanbul gibi, gökyüzünü kubbeleri, minareleri ve köşkleriyle süsleyerek haşmetli bir görünümle beliriyor.(...) Üsküdar halkı çok karışık olan ve Avrupa kesiminde yer alan İstanbul'dan çok daha koyu Müslüman olan bir kenttir. Asyalı Üsküdar, eski Türk geleneklerini hâlâ korumaktadır; Tanzimat giysileri, orada hemen hiç bilinmez; yeşil ya da beyaz sarıklar her an karşınıza çıkar; kısacası burası Konstantinopolis'in Saint-Germain'idir. Evler, çeşmeler ve camiler daha eski bir üslûpta inşa edilmiştir; İstanbul'daki yeni sağlık ve temizlik önlemleri, sokakları döşeme ya da çakılla kaplama etkinlikleri, kaldırımlar, sokak lambaları, atların koşulu olduğu arabalar, burada tehlikeli yenilikler olarak görülür. Üsküdar, Avrupa Türkiyesi'nin çok geçmeden, Hıristiyanlar'ın kurbanı olacağından kuşku duymadıkları için, Anadolu toprağında sakin bir mezara sahip olmak isteyen yaşlı Müslümanlar'ın sığınağıdır. Onlar, Boğaziçi'nin, iki imparatorluğu ve dini birbirinden ayıracağını ve sonra, Asya'da tam bir güvenlik içinde olacaklarını düşünmektedirler. Üsküdar, sadece büyük camisi ve devasa çınarlı mezarlığıyla dikkati çeker; bunun dışında, kuleleri, köşkleri, çeşmeleri ve yüzlerce minaresiyle, öteki Türk kentlerinden farksızdır. Haykıran dervişlerin tekkesi, camiden pek uzakta değil ve Mevlevî dervişlerinin Pera'daki tekkesinden daha eski bir mimari üslûpla yapılmış. (...) Kıyıdaki iskeleye ulaşmak için dervişlerin tekkesinden aşağı doğru inerken, sol tarafta Üsküdar mezarlığının devasa servilerini belirginleştiren yükselmiş ayı ve üstlerde, Gümüş Site (Chrysopolis yani altın kent) denen yüksek Üsküdar kentinin renklerle, yaldızlarla parıldayan evlerini gördük. Gündüz ziyaret etmiş olduğumuz sultanın yazlık sarayı, beyaza boyanmış ve açık renk yaldızla daha da canlandırılmış yaprak zincirleriyle süslü duvarlarıyla, sağ tarafta net olarak görünüyordu. Pazar meydanını geçtik ve kayıklar, yirmi dakika içinde, Avrupa kıyısında Tophane'ye ulaştırdı bizi. Üsküdar'ın, uzakta, mavimsi dağlarla çizilmiş ufkuna, mezarlığının porsuk ağaçlı ve servili uzun yollarına bakarken, Byron'un şu kıtası geldi hatırıma: 'Ey Üsküdar! Bembeyaz evlerin, binlerce mezara bakar ve o mezarların üstünde, paylaşılmamış bir aşka benzeyen sonsuz bir yas yapraklarına işlemiş o her zaman yeşil ağaç, o narin ve karanlık servi yükselir!'"[16]

15- Sibel Özer, Seyyahların Kalemiyle 17. Yüzyıldan 19.Yüzyıla Bir Pitoresk Şehir: Üsküdar, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V. (Aldığı eser: Baron Durant De Fontmagne, Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, İstanbul, 1977, s.111)*

16- Sibel Özer, aynı sempozyum (*Aldığı eser: Gerard de Nerval, Doğu'da Seyahat, İstanbul, 2004, s.604, 610, 614, 615.)*

XVI. yüzyılın ilk yarısında İstanbul. Pîrî Reis'in Kitâb-ı Bahriye'sinin yazma nüshasından alınma: W.Pertsch, Türk El Yazmaları, Kgl Berlin Kütüphanesi 1889,184. Solda o zamanki Üsküdar görülüyor (İstanbulun Tarihsel Topoğrafyası,W.M.Wiener, YKY yay. 2007).
Kitâbı Bahriye Pîrî Reis'in 1521'de yazdığı denizcilikle ilgili bilgi ve harita kitabıdır.

Üsküdar Yeni (Gülnûş Vâlide Sultan) Camii'nin iç avlu duvarının dış kuzey-doğu köşesindeki kuşevi. Osmanlı Türk insanının insan sevgisi kadar hayvan sevgisini de ne güzel şekilde ifade ediyor.

ÜSKÜDAR KÜLTÜRÜNDEN

Osmanlı döneminin ilk devirlerinden XX. yüzyılın başlarına kadar yazılmış kaynaklarda geçen, hatta eski kültüre yakından şahit olup son zamanlarında bize aktarmış olanların anlattıklarına göre Üsküdar kültürü; adeta bütün Osmanlı coğrafyasında yaşanan Osmanlı Türk-İslâm kültürünün özellikle de Anadolu kültürünün özeti gibidir. Merhametleri, varıyla yoğuyla daima hayır işlerine koşmaları, misafirperverlikleri, doğaya düşkünlükleri, toprağa yakın hayat tarzları ile millî karakterimizin ortak tezahürü olmuşlardır. Bu kültürden bazı detayları, kendi dönemlerinde gördüklerini anlatan eski ve yeni birkaç örnekten dinleyelim.

Evliya Çelebi, yaşadığı devirde gördüğü Üsküdar'ın sosyal hayatı ile ilgili bazı detayları *Seyahatnâme*'sinde şöyle aktarıyor:

Halkının kazançları, libasları ve lisanlarını beyan eder (sadeleştirilmiş): Üsküdar ahalisi birkaç fırkadır. Bir fırkası askerî tâifesinin ileri gelen eşraflarıdır ki çeşitli kıymetli kumaşlar giyerler ve bir fırkası bâğbândır (bahçıvan) ve bir fırkası ulemâ ve salihlerdir ve bir fırkası fakirliğe kanâat etmiş Geysûdâr Mahmûd Efendi (Aziz Mahmud Hüdâyî) fukarâlarıdır ki haddinden fazladır. Bir fırkası gemici ve kayıkcıyândır. Bir zümresi sanat ehlidir. Bu kavmin libasları iktidarlarına göre kapama, çuka dolama ve ferace giyerler.

Halkın çoğunluğu Anadolu diyarı halkı olmağile lehçeleri Türk lisanıdır ammâ şehirde hâsıl olan çelebileri düzgün ve güzel konuşup ulemâsı ve şairleri ve nebtîz şehirlileri vardır. Bu şehirde Tarîk-i Celvetî yaygın olmağla âyîn ve zikir mahallinde ilm-i edvâr üzre türlü türlü ilâhiyyâtlar ve çeşitli avazlarda zikirler okunur...

Meşhur yiyecek içeceklerini beyan eder: Evvelâ hâs ve beyâz pidesi ve kirdesi ve tennûr kebâbı ve beyâz ve ter kaymağı ve hora üzümü ve karanfîlli üzüm şerbeti .... meşhûrdur. [1]"

Kadim bir Üsküdarlı olan rahmetli Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar,* adlı eserinde Üsküdar'ın eski hayatını, güzelliklerini ve çok sevdiği **mahalle hayatını** şöyle anlatıyor[2]:

"Çocukluğumun ve gençliğimin Üsküdar'ında yazları sabah vaktinde her bahçeden Denizli horozlarının ötüşünü bülbüllerin şakıması izlerdi. Rahmetli ağabeyimden ve rahmetli babamdan dinlemiş olduğuma göre, sabah namazını Bülbül Deresi civarındaki camilerde kılan cemaat de namazdan sonra özellikle bülbülleri dinlemek üzere Bülbül Deresi mevkiine akın ederlermiş.

Çocukluğumda kuşluk vakti, damların saçaklarının altına tünemiş ya da, âdet olduğu üzere evlerin ve konakların ön cephelerinde çatının tam altında bulunan, eski Türkçe ya da Latin harfleriyle yazılmış 'Maşallah' yahut 'Yâ Hafız' levhalarının arkalarına yuva yapmış olan kumruların gulgulesi, ikindi vaktinde de sokakların sessizliği her mahallede egemen olurdu. Mahalleler sabahları: gazeteci, sütçü, yoğurtçu, zerzavatçı, ayakkabı boyacısı, eskici taifesinin; fakat öğleden hemen sonra da: dondurmacı, gazozcu, kuru yemişçi ve sinemalarda ya da Salacak parkı Aile Gazinosu'nda o akşamki programların münâdîliğini yapan çığırtkan taifesinin resmigeçidine sahne olurlardı.

Yazın, öğleden sonra çocuklar, kovalarda buz parçaları arasına yerleştirilmiş 'Çamlıca' gazozlarını sokak sokak dolaşarak: 'Çamlıca gazozu! 32 dişe keman çaldırıyor!' avazıyla satarlardı. Karlı kış gecelerinde ise mahalle aralarında Arnavut bozacıların: 'Mırmırıkçı geldi, mırmırıkçı. Buuuuzaaaa' diye avazları yankılanırdı.

Bunlara II. Cihan Harbi'nin sonunda bir de 'Yeni Hayat'çılar' eklenmişti. Harbde şeker karaborsaya düşmüştü ve fiyatı 534 kuruşa yükselmişti. Harbin sonuna doğru şeker nispeten bollaşınca piyasaya Abdülvâhid Turan-Yeni Hayat ismiyle tanesi yüz paraya satılan karamelalar çıkmış ve kıtlıktan çıkan halk tarafından da çok tutulmuştu. ...

İkindi vaktinde sokakların sükuneti bazen Haydarpaşa Garı'na doğudaki vilayetlerimizden marşandiz trenleriyle gelip de çatana ve mavnalarla Sütlüce Mezbahası'na götürülmek üzere Üsküdar'ın Çöp İskelesi ile Kavak İskelesi arasında kalan Açıkhava ahırlarına sevkedilen koyun, keçi, öküz ve manda gibi hayvanların 'tozu dumana katarak' sürü halinde geçmeleriyle bozulurdu...

İlkbaharda ve yazın Üsküdar sokaklarında akasyalar, erguvanlar, mimozalar, ıhlamurlar, aylandızlar açar; bahçelerinden duvarlarından sokaklara asmalar ve mor salkımlar sarkardı. Hemen hemen her evin bahçesinde özenle yetiştirilen gül, yabangülü, ortanca, karanfil, papatya, filbahri, hanımeli, begonya, boru çiçeği, akşam sefası, şebboy, sardunya, aslanağzı, fesleğen ve hercâi menekşe bulunurdu. Baharda konakların bahçelerinden yükselen şebboy kokuları, pencerelerin önündeki karanfillerin ve sardunyaların kokularıyla cümbüş ederdi. Toygar Tepesi'nde Necmeddin Okyay Hoca'nın ve Doğancılar Sümbülzâde sokağında Şekerci Güzeli Hasan Alptekin'in evlerinin civarından geçenler, bu zevatın gülistanlarından yükselen gül kokularıyla mest olurlardı. Çocukluğumun ve gençliğimin Üsküdar'ında lâleye ise hiç rastlamadımdı.

Halk, şerbet yapmak için gelincik toplamaya ya İcadiye'ye ya da keskin bir kekik kokusunun hâkim olduğu Çamlıca'ya giderdi. Mart ve Nisan aylarında bizim konaktan bakıldığında Fer'iye Sarayları'nın üst tarafında Yıldız Parkı'ndan Ortaköy sırtlarına kadar uzanan muazzam kır, papatyaların sarı ve beyaz renklerine bürünür; ama mayıs ayında burası kâmilen

1- *Evliyâ Çelebİ Seyahatnâmesi*, Haz. R. Dankoff – S. A.Kahraman – Y. Dağlı YKY. Yay. C.1, S.232

2- Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar,* s.99-102

kıpkırmızı, görülmeye sezâ, muazzam bir gelincik tarlası olurdu. Artık bu çiçek medeniyeti de yok oldu gitti."

Özemre, **Üsküdar'ın uhrevi ahvâli'**ni anlattığı bölümde de şunları söylüyor[3]:

"Her Müslüman Üsküdarlı daha küçük yaştan itibaren önünden geçtiği kabirlerde yatanlar için mutlaka 3 İhlâs ile 1 Fâtiha okumayı bir alışkanlık haline getirmiş olur ve bu alışkanlığını ömrünün sonuna kadar da sürdürürdü. Daha yaşlı olanlar ise kabirlerin yanından geçerlerken: 'Esselâmün aleyküm yâ Hazerât-ı Pîrân, esselâmün aleyküm yâ ehle-l kubur!' diye selâm verdikten sonra bir Fâtiha okurlardı. Zaten çocukların çoğu da, hemen her mahallede bulunan hazîre ya da mezarlık kalıntıları arasında oyun oynamaya alışıktı. Böylece ahalinin derûnunda kendisi ile mevtâlar arasında doğal bir ünsiyet tecessüs ederdi.

Üsküdarlılar beldelerinin mânevî hayatına yön vermiş olan Karacaahmet Sultan'dan, Aziz Mahmud Hüdâyî'den (1543-1628), Selâmi Ali Efendi'den (ö. 1692 ya da 1693), Mehmed Nasûhî Efendi'den (1647-1718), Seyyid Hâşim Baba'dan (1717-1783), Aziz Mahmud Hüdâyî'nin yüzü kabrine dönük ve sağ eli de kalbinin üstünde olarak ihtiramla kabrinin önünden geçtiği Gizlice Evliyâ'dan ya da Üsküdar'daki tekkelerin birinin vefât etmiş meşâyihinden: 'Himmeti hâzır olsun!..' demeden söz etmezlerdi.

Ahali ise ehl-i kubûr ile, manen, âdeta içiçe yaşardı. Bundan dolayı da Üsküdarlılar iktisab ettikleri bu ünsiyet dolayısıyla ölümden korkmazlar; onu ilâhî nizamın vazgeçilmez ve doğal bir unsuru olarak addederler; ölümü teslimiyetle, tevekkülle ve hattâ (garibdir!) neş'eyle beklerler, kendileri için de başkaları için de: 'Allah hayrlı ömür, hayrlı ölüm nasip etsin!' ya da 'Cenâb-ı Hakk cümleye üç gün yatak, dördüncü gün toprak nasîb etsin!' diye dua ederlerdi.

Üsküdarlıların pek büyük itibarına mazhar olan hadiselerden biri de Kuran'ın hıfzını yeni bitirmiş olan çocuklar için yılda bir ya da iki kere Reisü-l Kurrâ'nın başkanlığında Üsküdar'ın selâtin camilerinden birinde tertib edilen bir çeşit diploma töreni mesabesindeki merasimlerdi. İstanbul'un tanınmış hâfızlarının da iştirak ettiği bu merasimler gerçek bir Kur'an tilaveti ziyafeti olurdu."

M.Uğur Derman bey de VIII. Üsküdar Sempozyumu dolayısıyla kaleme aldığı yazısında yaşadığı yılların Üsküdar kültürünü kendine has zarif üslûbuyla anlatıyor. Yazıdan hem Üsküdar'ın merkezindeki fiziki değişimleri, hem de sosyal hayattaki değişimleri takip etmek mümkün olabiliyor. Yazının özeti şöyle:

"Çocukluğumun ve Gençliğimin Hayal Şehri Üsküdar[4]

Yetmiş beş yıl öncesinden başlayarak eski Üsküdar'a dair intibalarımı arzetmek üzere huzurunuza geldim. 1956 yılı Nisan ayına kadar ikametimi sürdürdüğüm bu latif beldede, çocukluk idrakimle ancak 1939 yılı yaz aylarına inebiliyorum.

Evimiz, Nurbânû Sultan'ın vakfı olan, eskiden harabe halinde iken şimdilerde alış veriş mahalline dönüştürülen Çifte Hamamlar'ın hemen sağından içeriye giden Boyacı sokağıyla Bulgurlu Mescid sokağının buluştuğu yerdeki 2 numaralı ahşap hâneydi. Sonradan, buralarda Antikacılar Çarşısı kuruldu. Evin iki katı olmakla beraber, bahçeye bakan bir ara katını da hatırlıyorum. Üst katta bir revzen (tepe penceresi)

3- Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar*, s.201-203,

4- M.Uğur Derman, VIII. Üsküdar Sempozyumu konuşması, 2015.

Eski bir fotoğrafta Ahmediye meydanından Gündoğumu caddesi ve Ahmediye Camii

Çeşmeler mahallenin su ihtiyacını gören en önemli yapılardı

vardı ki, alçı tersîmâtı itibariyle Sultan III. Selim devrine aidiyetini, ilerde gelenekli sanatlarımızla meşguliyetimden sonra öğrenmiştim. Alt kattaki taşlıktan bahçeye çıkılırdı. Mütenevvi meyve ağaçları arasında bereketli bir kuyu mevcuddu ve suyu, tulumbayla her an çekilebilirdi.....

Üsküdar vapur iskelesinden çıkılırken iki tarafında dükkânlar olan kısa yolun sağında şeker ve pasta da satan kurabiyeci, solunda ise içi sigara dumanıyla dolu bir kahvehâne vardı. Kurabiyeciden aldığımız bezeleri pek severdim. Bir de 'kof simit' denilen susamlı ve içi boş simitlerden çıtır çıtır yemek çok hoşuma giderdi. İkinci Dünya Harbi çıkıp da un kıtlığı başlayınca bu simit de diğerleri gibi ortadan kalktı; harbin bitişinden sonra da bir daha tesadüf etmedim.

İskele yolundaki kahvehâne aileye göre olmadığı cihetle, Üsküdar sahilini ve meydanını seyretmek üzere biz akşam üzerleri Mihrümah Camii'nin ön avlusuna gelir, vapurların cevelânına bakardık. Bu mâbed 'selâtin camii' sınıfına girdiği için fevkanî (yerden yüksek) olarak inşa edilmişti ve iskeleyi de seyre müsaiddi...

Ahmediye'den Üsküdar iskelesine kadar devam eden Hâkimiyet-i Milliye caddesi o yıllarda son derecede dardı ve Kadıköy-Üsküdar hattı tramvayları, buradan kaldırımda yürüyenlere âdeta değerek geçerlerdi. Caddenin sahile gidiş istikametindeki sağ cenahında kalan, büyük kısmı manifaturacı ve tuhafiyecilerden oluşan dükkânlar, 1956 istimlakinde yıkılarak bugünkü trotuarın bulunduğu yere kadar yol, ihtiyacı olan genişliğe kavuşturulmuştu.

Hâkimiyet-i Milliye caddesinden Ahmediye'ye doğru giderken, yolun Dâvudpaşa Camii'nden sonraki kısmının sol tarafı 1956 istimlaklerinde adamakıllı tıraşlandı. Burada ayakkabıcısından terzisine, fotoğrafhânesine, şekercisine, helvacısına, berberine kadar dükkânlar mevcuddu. Hele bir turşucu Muhiddin Efendi vardı ki temizliğine can kurban...

Yine, vaktiyle İskele Hamamı adıyla temizliğe hizmet eden, şimdi ise alış-veriş merkezine dönüştürülen Mihrümah Hamamı'nın ön tarafında Moskof fırını ve yanında Kanaat Lokantası vardı. 1956'da buraları da yıkılınca, lokanta yolun o zaman henüz mevcud bulunan karşı canibine geçti, orası da bir müddet sonra istimlak edilmekle yol Üsküdar meydanına ilâve edilmiş oldu.

İkinci Cihan Harbi yıllarında (1939-1945) Üsküdar'ın elbette sıkıntıları vardı. Bunlar arasında noksanlığı en ziyade hissedilen ekmek ve şekerdi. Kuru üzümle çay içmek umûr-ı âdiyeden sayılıyordu amma, gram tahdidi ile vesikaya bindirilen ekmek için nüfus cüzdanlarımıza vurulan damgalar, bu cüzdanlar geçerliliğini kaybedene kadar baktığımızda hayret, dehşet ve ibret anları yaşamamıza sebeb olurdu. Bu sıkıntılardan dolayı, Üsküdar'ın 1940'lı yıllarda nüfusu asgariye inmişti. Harbin dağdağası yüzünden, beldeyi terkedip Anadolu'ya göçenlerin, tayinlerini taşraya çıkarttıran memurların bile bulunduğunu işitirdik. ....

Üsküdar'da Seyr-ü Sefer. Üsküdar'a gelmek ve buradan gitmek hususunda en çok deniz yolu kullanılırdı. Köprü'den kalkıp Üsküdar'a uğradıktan sonra Vaniköy'e kadar giden vapurlar vardı.....Kara ulaşımında, o yıllar en fazla kullanılan vasıta çilekeş tramvaylarımızdı. Bu emekdar nakil vasıtaları Kadıköy ve Kısıklı istikametlerine doğru giderlerdi. Her iki yolun da yokuşları bulunduğundan, tramvayın arkasına ayrıca römork takılmazdı. Bu imkân ancak Kadıköy-Bostancı hattına tanınmıştı, çünkü orası düz yoldu. Rumeli yakasında ise tamamı dümdüz olan Eminönü-Bebek hattında bir değil, iki römork takılarak, çok yolcu taşımak imkânı doğardı.....

Eski bir fotoğrafta Toygar Tepe'den Üsküdar

Osmanlı'nın son zamanlarında Üsküdar Yeni Cami önünde pazar

Sultan III. Selim'in Küçüksu Kasrı yanında annesi Mihrişah Sultan adına 1221'de (1806) yaptırdığı zarif çeşme.

Üsküdar'da Alış-Veriş. Üsküdar, bazı sebze ve meyve çeşitlerini kendi imkânlarıyla karşılayan bir semtti. Bugünkü Belediye binasının ve katlı otoparkın bulunduğu yerler birbirinden ayrı iki kocaman bostandı. Bunların arasından Boyacı sokağı geçer, münâkaleyi sağlardı. Bizim evin bahçesine bitişik olan bostana bazan atlayıp geçer, bahçıvandan marul satın alırdık...

Bu gün hâlâ aynı maksadla kullanılan Atlas isimli çarşı sokağında sebzenin, meyvenin ve deniz mahsullerinin en tazesini alabilirdiniz. Atlamataşı'na doğru gidildikçe yolun şatafatı kaybolsa da, alacaklarınız yine temiz ve taze olurdu. Caddenin üzerinde –Hacı Bekir muadili- Şekerci Güzeli'nin geniş dükkânı dibindeki sokakta Sabri Efendi isimli bir yaşlı adam oturur; kışın limon, yazın hakiki Çengelköy hıyarı ve sütlü mısır satarak geçimini sağlardı.

Üsküdar'ın çarşı-pazarından olduğu kadar, sokak satıcılarından da alış-veriş edebilirdiniz. Bunların çoğu sabah saatlerinde geçer ve sesleriyle alıcılarını da kapı önüne çıkarırlardı. Müşteriyi kendilerine bağlamak için, at arabası veya iki tarafı küfeli binek hayvanı kullanırlar, temiz, taze sebze ve meyveyi alıcının ayağına kadar götürürlerdi.

Mahalle arasında tabiidir ki et satışı yapılmaz; kasaplar çarşısına gidilirdi. Fakat o zamanlar soğutucu olmadığı cihetle, tel dolab içinde koyun ciğeri satılırdı. Omuzlarındaki ahşap sırığın iki ucundan sarkan urganlarla taşınabilen iki büyük yoğurt tepsisi 'Silivrim, gaymak' nidâsıyla satılırdı. Üstü kaymaklı yoğurdu, küçük bir mâdenî kürekle kesip isteyenin tabağına aktarırlardı. Kış geceleri, kapıdan alınacaklar listesine boza da ilâve edilirdi.

Aynı şekilde omuzundaki sırığın iki tarafından sarkan dondurma dolablarında, buzda çevrilerek hazırlanmış bir tarafı kaymaklı, diğeri mevsimine göre çilek, vişne, kayısı dondurmalarından biri bulunurdu. Harp içinde un sıkıntısı baş gösterince, dondurma da külâh yerine küçük tabaklara konulmağa başlandı. Yanında kaşık da verilir oldu. O zamanlar çiklet henüz bulunmadığı için kenger sakızını 'çengel sakızı' ismiyle satarlardı. Kuru yemişçinin bile arabasıyla geçtiği olurdu.

Sokakların Aydınlatılması. Henüz elektriğin kullanılmadığı o yıllarda aydınlatma için hava gazı lambaları yakılırdı. Aralıklarla yolun kenar duvarlarına tutturulmuş veya münferid direklere asılmış olan bu lambalar, hava kararırken ucu alevli, uzun bir madeni sırığı dikine olarak taşıyan fenerci gelir; bu lambaların yakılması için, bunun ucunu lambanın mandalına takıp havagazı borusu açıldığında, alevi ona yaklaştırarak bir anda yanmasını sağlardı. Havagazı lambalarının soğuk beyaz ışığı gece boyunca yolları aydınlatma vazifesini bitirdikten sonra, gün ışırken ana merkezden hava gazı kesilerek fenerin sönmesi sağlanırdı. Elektrik, ancak 1950'lerden sonra sokak aydınlatılmasında kullanılmağa başlandı.

Üsküdar'da Komşuluk. Bizim eve daha ziyade orta yaşın haylı üstünde hanım misafirler gelirdi. Anneannem 1900'lerin başında Bayezid'den Üsküdar'a nakl-i hâne eylediği için bu semtte geniş çevresi vardı ve geleni-gideni bulunurdu... Uzakdan gelen olursa, onlara hemen yerli dolabdan yatak çıkartılıp hazırlanır, gece yatısına kalabilirlerdi. O zamanlar sinek-sivrisinek yokedici ilâçlar henüz bilinmediğinden, yaz geceleri yatağın üstüne cibinlik kurulduğu da olurdu.

Ahmediye'den eski bir fotoğraf

Eski bir fotoğrafta Mihrimah Camii tarafından Yeni Cami ve etrafındaki binalar görülüyor. Meydana katılan bu binaların tamamı bugün ortadan kalkmıştır.

Üsküdar'ın mânevî önderlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin tekke- camisinin içinden bir görüntü.

Harp içinde, kahve bulunmazlar arasına girdiği için, kavrulmuş nohudla karıştırılıp yapılan kahve de o niyetle içilir; evlerde gazoz gibi bir serinletici yerine 'çiğşurub' denilen vişne şurubu sunulurdu. Yine mevsiminde, koruk sıkılıp yapılan ıtırlı koruk şerbeti de pek sevilirdi. Bahçedeki olgunlaşmış meyve çeşitleri ise, ikramın bir başka safhası olurdu. Bu meyveler arasında karadut, beyazdut, şeftali, aynabakan eriği, ekmek ayvası ve vişne aklıma gelenler...O sene meyve vermeyen ağaç olursa, İstanbul folklorunda yeri olan 'meyve vermeyen ağacı korkutmak' teamülünü, anneannem de yerine getirirdi. Şöyle ki: İkimiz o ağacın önüne gideriz, anneannem elindeki baltayı ağaca göstererek yüksek sesle: 'Uğur, ben bu ağacı keseceğim. Çünkü hiç meyve vermiyor' der; Ben de: 'Bu sene bırak anneanne, gelecek seneye de vermezse o zaman kesersin' cevabını veririm. Bunu duyup korkan (!) ağaç da, ertesi sene meyvesini eksik etmez, verir.

O Yıllarda Dînî Hayat. 1932'den itibaren Ezân-ı Muhammedî resmî emirle Türkçeleştirilip 'tangır tungur'vezninde okunmağa başlandığı cihetle, bizler 1950'ye kadar bunu duyarak büyüdük. Sonra aslına dönülmesine karar çıktı. Yine o devirlerde Kur'ân-ı Kerim okumak, dinî bilgileri öğrenmek için ehil bir hoca da bulmak imkânsızdı; çünkü yasaklanmıştı. Bu sebeble bizler küçüklüğümüzde bir dinî eğitim almak fırsatını bulamadık. Sonradan açığımızı kapamağa çalıştık.

1940'lı yıllarda anneannem, ninem ve annem vaaz dinlemek üzere camiye gittiklerinde ablamla beni de götürürlerdi. Fakat bu vaazlar, selâtîn camilerinden ziyade, mahalle arası cami veya mescidlerinde verilirdi. Şeyh Camii, Gülfem Hâtun ve Selmanağa mescidleri bunlar arasında ilk hatırıma gelenlerdir. Hacı Cemal Öğüt, Demir Hâfız, Sürmeli Mehmed Efendi, Topal Yusuf Hoca dinî hayatın en soluk devresinin yaşandığı o yıllarda hanım dinleyicilerinin çokluğundan dolayı 'kadınlar vâızı' olarak anılırlardı. Cümlesine rahmet olsun.

Çocukluğumdan beri mânevî mertebelerini işiterek büyüdüğüm Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1628) ve Nasûhî (ö.1718) hazretlerinin türbeleri ziyarete kapalı ve buna teşebbüs etmek de suçtu. Büyük Çamlıca eteklerinde medfun bulunan Hz. Selâmi Ali'nin (ö.1691) türbe değil de, açık makberesi olduğundan, ziyaretlerimize yasak getirilememişti.

1945'ten sonrası yaz ramazanlarına denk gelmişti. Bütün bir uzun güne çocukların dayanamayacağı düşünülerek, ikindi girmeden son vermek kaydıyla, yaşımıza göre oruç tutmamıza müsaade edilirdi. Maksad, dinî mükellefiyetin bulunmadığı o küçük yaşlardan itibaren bu alışkanlığı çocuklara kazandırmaktı. Yatsı vaktine yakın Yeni Vâlide Camii'nde kendini göstermeye başlayan mahyayı zevkle seyrederdim. Şimdiki mahyalar, yerde tasarlanıp minarelerin arasına çekilerek asılıyor ve bunun bir sanat tarafı bulunmuyor. Halbuki çocukluğumda gördüğüm, sanat gösterisi gibi olan kadim mahyacılıkda yatsı vaktine yakın asılı ampuller tek tek düşmeğe başlar, teravihin bitişinde mahyadaki yazı veya şekil, her neyse görünür hale gelirdi. Elektriğin keşfinden önceki devirlerde, bu işin bir de yağ kandilleriyle ne kadar güç yapıldığını düşünün! **.....**

Aziz misafirlerimize dilimin döndüğü kadar, bugüne kadar gelemeyen Üsküdar'dan sahifeler açtım. Yahya Kemal'in bu 'dost ışıklı' belde hakkında inşad ettiği o müstesna şiirine verdiği 'Hayal Şehir' ismi, en az şiiri kadar emsalsizdir, mükemmeldir. "

Osmanlı döneminde Yeni Cami önünde kurulan pazar.

Çeşme başında Üsküdarlı sakalar

Üsküdar'ın tarihî yapıları. En solda Yeni Cami, en sağda Rum Mehmed Paşa Camii, onun önünde Şemsipaşa Camii ve Kızkulesi (Minyatür, İnci Özen).

Yukarda örneklerini verdiğimiz, yaşayanların anlattığı gibi Üsküdar, hep ilim, ahlak, hizmet, gönül ve irfan sahibi insanların toplandığı yer olmuştur. İlim, sanat ve servet sahibi insanların yaptığı hizmetler yanında, varlığı bilinen elliye yakın tekkenin de ahali üzerinde derin tesiri olmuş, topluma daima tevazu, paylaşma, hoşgörü yansımış bu durum halkın günlük hayatına dolayısıyla kültürüne tesir etmiştir. Bu kitabın çalışması sırasında incelediğimiz belgelerden anladığımıza göre, özellikle, 1588-1628 yılları arasında Üsküdar'da ikamet eden büyük mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin Üsküdar ahalisinin mânevî tekamülü üzerinde yüzyıllara varan bir tesiri olmuştur. Öyleki sultanlara kadar ulaşan bu tesir sadece kendi döneminde kalmamış, kendisinden sonra da dergâhı ve talebeleri vasıtasıyla devam etmiştir ki hâlâ vakfı bugün de açıktır; ve irşad bir anlamda devam etmektedir. Daha sonra gelen Şeyh Nasûhî, Selâmi Ali Efendi gibi birçok ârif zattan ve dergâhlarından da ahalinin istifade ettiği anlaşılmaktadır.

S. Şener de eski Üsküdar'ı anlattığı bir yazısında şöyle der: "Atları bakımlı, faytonlar temiz ve fayton sürücüsü efendi, dürüst. Üsküdar'ın o berrak İstanbul şivesi var. Kuşatmış insanları nezaketin tülbendi. Bahsedilen bir bakış gönüllerde depreniş kalplerde şimşek çakış... Tarihçiler yıllarca Balkan boylarında şehid düşmüş askerlerin gömülmek üzere kayıklarla Sarayburnu'ndan Üsküdar sahillerine taşındıklarını naklederler. Mütevazı Anadolu kültürü İstanbul'dan önce Üsküdar'a yerleşmiş. O gün bugün mekânı burası olmuş.... Eski Üsküdar'a yetişmiş olanlar o günleri anlatırken adeta canlı bir varlıktan söz ederler. Bu şehrin ruhu, endamı, duyguları, kaprisleri, sesi, rengi, tadı vardır. Uygunsuz bir davranış gördüğünde size küsebilir. Mübarek sabahlarda sevinçlidir. Yalnızlarla sohbet eder, yoksullara sahipsizlere kol kanat olur... Kelimeler içinde bu şehri en iyi 'tevazu ve huzur' ifade ediyor. Gösteriş yok. Komşuluk, yardımlaşma, iyilik, güzellik, fedakârlık, samimiyet gibi geleneksel insanlık erdemleri öne çıkıyor. Bir de bunlar sırrını anlayana açan bir perde ile gizlenmiştir.''[5]

Üzerine şu ana kadar 9 sempozyum yapılan, yüzlerce bildiriyle anlatılmaya çalışılan ama hala bitirilemeyen Üsküdar'ın tarihi ve kültürü ile ilgili sözleri burada noktalayıp Y. Kemal Beyatlı'nın muhteşem şiirine de bir göz attıktan sonra esas konumuz olan tarihi eserlere geçelim.

5- S.Şener, "Üsküdar'da Zaman Perspektifi Içinde İnsan ve Kültür Dinamizmi", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler IV,* ISTANBUL, s.31-44-, 1996

İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar

Üsküdar bir ulu rüyâyı görenler şehri,
Seni gıptayle hatırlar vatanın her şehri,

Hepsi der: Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?
Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü.

Elli üç gün ne mehâbetli temâşa idi o.
Sanki halkın uyanık gördüğü rüyâ idi o.

Şimdi beş yüz sene geçmiş o büyük hatıradan
Elli üç günde o hengâme görülmüş buradan,

Canlanır levhâsı hâlâ beşer ettikçe hayâl
O zaman ortada, her saniye gerçek bir hâl.

Gürlemiş Topkapı'dan bir yeni şiddetle daha.
Şanlı namıyle "büyük top" denilen ejderha.

Sarf edilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece.
Karadan sevk edilen yüz gemi geçmiş Haliç'e

Son günün cengi olurken, ne şafakmış o şafak.
Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,

Görmüş İstanbul'a yüzbin meleğin uçtuğunu,
Saklamış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu

Yahya Kemal Beyatlı

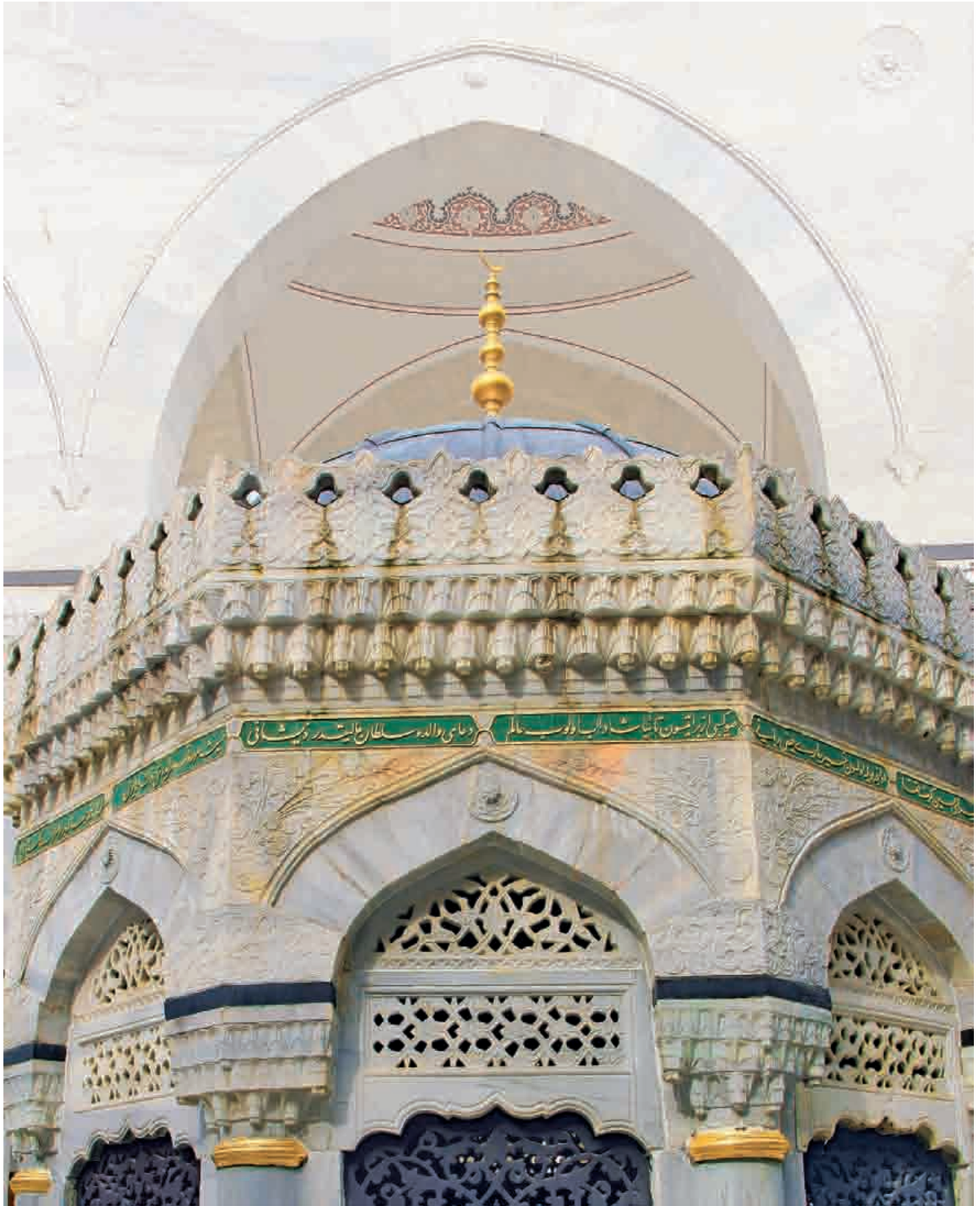

Üsküdar kültürüne yüzyıllarca şahitlik eden Yeni Cami'nin revaklı avlusunun ortasında yer alan sanat şaheseri şadırvanı

Üsküdar Tarihî Eserleri

Külliyeler, Camiler, Medreseler, Şifâhâneler, Kervansaraylar, İmarethaneler, Mektepler, Kütüphaneler, Tekkeler, Türbeler, Çeşmeler, Saraylar

Eserlerin Yapılmasına Temel Teşkil Eden Mânevî Sebepler. Yüzyıllar boyunca bütün İslam coğrafyasında ve özellikle de Selçuklu ve Osmanlı'da karşılıksız hizmetin muhteşem âbideleri olarak cami, dârüşşifâ, medrese, kervansaray, hamam, aşevi gibi sayısız vakıf eserleri yaptırılmıştır. Temelini inancından alan, iyilik mayasıyla yoğrulmuş Anadolu da, baştan başa bu şefkat âbideleri ile donatılmıştır. Sultanlar, devletin ileri gelenleri ve diğer hayır sahipleri tarafından belli merkezlerde inşa edilen ve zengin vakıflarla desteklenen eserler, bir hayır kurumu olarak devlete yük olmadan yüzyıllarca ahaliye hizmet etmişlerdir.

Türk-İslâm kültürünün bir özeti gibi olan Üsküdar da bu hizmetlerden nasibini almış, Osmanlı döneminde Üsküdar sahasında sosyal hizmet anlamında akla gelebilecek her alanda sayısız vakıflar kurulmuştur. Bu vakıf eserlerinin yapılışındaki temel gaye henüz hayatta iken âhireti kazanmak düşüncesiyle Allah rızası için vermek, bir anlamda ebedî hayatına yatırım yapma isteğinden kaynaklanmaktadır. İslâm'ın ilk zamanlarından beri yapılagelen bu hayır kurumları, vermeyi Allah'ın ve peygamberinin emri olarak görmüş bir toplumun eserleridir. Bu düşüncelerle az ya da çok maddî varlığı olan hayır sahibi kimseler vakıflar oluşturmuş, bunların yaşayabilmesi için de yüklü mal varlıkları bağışlamışlardır. Onlardan sonra gelenler de bu vakıfları muhafaza edip geliştirmiş, devamını sağlamış, binaları zarar gördüğünde tamir ettirmiş bu sayede günümüze ulaşabilmiştir. Eserleri hem ilk yaptıranlar hem de sonradan tamirini, bakımını ve idaresini yaparak devamını sağlayanlar bu muhteşem şefkat âbidelerinin günümüze ulaşmasında ve geleceğe taşınmasında aynı şekilde pay sahibidirler. Özellikle Türk-İslâm coğrafyasındaki vakıf duygusu ve eser yapma geleneği yüzyıllar boyu devam etmiş hâlâ da devam etmektedir.

Anadolu'da Beylikler döneminin hüküm sürdüğü, Osmanlı'da Orhan Gazi'nin sultanlığı dönemine rastlayan 1330'lu yıllarda, Anadolu'ya gelen ünlü seyyah İbn Battûta *Seyahatnâme*'sinde, Anadolu'da gördüğü bu iyilik ve misafirperverliği büyük bir muhabbetle anlatmaktadır. Gittiği her yerde beyler, ahali ve ahî teşkilâtları tarafından son derece güzel misafir edildiğini anlatan Battûta, hiçbir ülkede görmediği iyilikler karşısında hayretler içinde kaldığını söylemekte ve duygularını ifade ettiği bir bölümde şöyle demektedir.

"Şunu özellikle belirtmeliyim ki Bilâd-ı Rûm denilen bu ülke dünyanın en güzel memleketidir. Cenâb-ı Hak dünyanın öteki ülkelerinde ayrı ayrı ihsan ettiği güzellikleri burada topyekün bir araya getirmiştir. Ahalisi güzel yüzlü ve temiz giyinişlidir. Yemekleri ise çok nefistir. Burada yaşayanlar Allah'ın en şefkatli kulları olup onlar için, 'Bolluk bereket Şam'da, şefkat ise Bilâd-ı Rûm'dadır' denilmiştir. Bu ülkede bir zâviye ya da bir eve indiğimizde komşularımız kadın olsun erkek olsun derhal durumumuzu soruştururlardı. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar. Ayrılacağımız sırada sanki akrabaymışız gibi bizimle vedalaşırlar ve bu ayrılıktan duydukları üzüntüyü göz yaşları ile ifade ederlerdi"[1]

Evliya Çelebi de Asya'dan Avrupa içlerine kadar XVII. yüzyılda gezdiği bütün beldelerde gördüğü vakıf eserlerini *Seyahatnâme'*sinde uzun uzun anlatmış, bu şefkat yuvalarının işleyişi hakkında fikir sahibi olabileceğimiz önemli bil-

1- İbn Battûta, *Büyük Dünya Seyehatnâmesi*, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, s. 202

Üsküdar'ın en önemli mânevî merkezlerinden Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi

giler vermiştir. Meselâ Fâtih Dârüşşifâsı'ndan söz ederken "Dersiâm, hekimbaşısı ve cerrahbaşısı vardır. Gelen ve giden yolculardan bir âdem haste-hâl olsa tımarhaneye (hastane) getirüp ana hizmet ederler. Vaziyetine münasip ilâçlar verirler. Sırmalı ve ipekli gecelikleri vardır. Her gün iki kez hastalara çeşit çeşit lezzetli yemekler pişirirler ve dert sahiplerine yemek dağıtırlar. Vakfı öyle kuvvetlidir ki mutfağında keklik, turaç ve sülün kuşlarının eti bulunmaz ise bülbül, serçe ve güvercin pişüp hastalara verile diye evkâfnâmelerinde yazılmıştır. Hastalara ve divanelere def'i cünûn içün mutrıbân, hânendegân tayin olunmuştur. Ve avretler ve kefereler içün başka bir köşe tımarhanesi vardır"[2] demektedir.

Bu hizmetler kurulan **vakıflar** vasıtasıyla yürütülmüştür. Vakıflar da kurucusu tarafından tanzim edilen, vakfın işleyişiyle ilgili hükümlerin belirtildiği, hâkimin tasdik ve hükmüyle de resmî nitelik kazanan **vakfiye** denilen belgelerle yönetilmiştir.

Dili, türü ve içeriği düzenlendiği zamana ve yere göre farklılık göstermekle birlikte vakfiyelerin umumiyetle mukaddime, asıl metin ve hâtime kısımlarından oluştuğu görülmektedir. Besmele ile başlayan mukaddimede Allah'a hamd ve peygambere övgüden sonra, eğer vakıf hükümdar veya yüksek devlet erkânından biri tarafından tesis edilmişse vâkıfın adı ve unvanları uzun uzadıya zikredilerek dindarlığı ve hayrata düşkünlüğü methedilir. Ardından gelen asıl metinde vakfedilen arazi ve diğer gayri menkullerin mahiyeti ve sınırları açık bir şekilde belirtilir, vakfa tahsis edilen gelirler ve bunların işletilme biçimi izah edilir. Daha sonra vakfın yönetimi ve denetimi, bu işle görevli kimselere verilecek tahsisatın miktarı, bunların tayin ve azilleri anlatılır. Vakfiyenin hâtimesinde ilgili âyet ve hadisler yazılır; vakfiyeyi bozmaya veya vâkıf tarafından konulan şartları değiştirmeye teşebbüs edecek kimselere beddua edilir, metnin sonuna da şahitlerin adları kaydedilir. Hükümdar ve devlet adamlarının düzenlediği vakfiyelerde devrin pek çok tanınmış şahsiyetinin şahit olarak yazıldığı görülmektedir. Vakfiyeler ancak kadı tarafından tescil edilerek şer'î sicile geçirildikten sonra hukukî geçerlilik kazanır.[3]

Vaketmeye sevkeden ve vakfiyelere de yazılan âyetlerden bazılarının mealleri şöyledir[4]:

"Şüphesizki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükafat da vardır." (57/18)

"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." (Bakara 2/195)

"Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." (Bakara 2/ 261)

"Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. " (Bakara 2/ 265)

"Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" (Bakara 2/ 274)

"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar salihlerdendir." (Âl-i İmrân 3/ 114)

Sadaka vermeye, yoksulları, yetimleri korumaya, komşusu açken tok yatmamaya teşvik eden, sayısız hadîs-i şerîflerden vakfetmeye en çok teşvik edici kabul edilen ve vakfiyelerde sıkça geçen bir hadîs-i şerîf de şöyledir:

"İnsan öldüğü zaman (bütün) amel(ler)i kendisinden kesilir. Ancak üç şey müstesna; sadaka-i câriye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden mümin evlâd." (Müslim, ''Vasıyye'' 14)

Bahsedilen âyet ve hadislere tam olarak inanan hayır sahipleri mal varlıklarını bağışlayarak güçlü vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıfların vakfiyelerinde yukarda belirtilen âyet ve hadisler sıralandıktan sonra genellikle: "Adı geçen vakıf bu âyet ve hadislere istinaden kendi taht-ı tasarrufunda bulunup sahih hakkı ve sarih mülkü olan şeyleri şer'i deliller ve mer'i vesikalar ile hayırlı bir sadaka olarak vakfetti... Ve adı geçen vâkıf Allah'ın mağfiretini rızasını vermesini, ihsanının ve büyük mükâfatını kendisine helâl kılmasını ve kendisini gölgesiyle gölgelendirmesini istedi."[5] denilerek vakfedenin niyeti belirtilmektedir. Devamında ise "Allah 'a, Resûlüne ve âhiret gününe iman edenlerin kati bir surette vakfı bozması, bölmesi, değiştirmesi, iptal etmesi, ihmal etmesi ve boşlaması helâl olmaz." diyerek bozanlara vakfedenin bedduası sıralanmaktadır.

Üsküdar'da da bütün sosyal alanlarda olduğu gibi mimari sahada da vakıf olarak birçok eser yapılmıştır. Kitabı hazırlarken dolaştığımız tarihî Üsküdar sahasında büyük eserler dışında nerdeyse her sokakta bir eserle karşılaştık. Günümüze göre küçük sayılabilecek mahallelere bu kadar hayır eserinin sığdırılması da hayrete şayandır. Üsküdar'da her mahallede cami, tekke, sıbyan mektebi, çeşme ve ahalinin ihtiyaç duyacağı daha her türlü sosyal yapı vardır ve tamamı vakıftır. Ayakta kalan yapıların hepsi de sonradan gelenlerin bakımıyla günümüze ulaşmıştır.

Bu bölümde külliyelerden başlayarak belli bir sıra dahilinde bu eserleri değişik başlıklar altında olabildiğince anlatmaya çalışacağız.

2-*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* Danışman Türkçesi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969, c. II.

3- O. G. Özgüdenli , *Vakfiye*, *DİA*, 42; s.466

4- Mealler Diyanet'in (http://kuran.diyanet.gov.tr) resmi sitesinden alınmıştır.

5- Mehmet İnbaşı, *Kayseri'de 1476 Tarihli Bir Vakfiye,* http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/27/167

KÜLLİYELER

AHMEDİYE KÜLLİYESİ
ALTUNÎZÂDE KÜLLİYESİ
ATİK VÂLİDE KÜLLİYESİ
AYAZMA CAMİİ VE KÜLLİYESİ
AZIZ MAHMUD HÜDÂYÎ KÜLLİYESİ
BEYLERBEYİ (HAMÎD-İ EVVEL) CAMİİ VE KÜLLİYESİ
ÇİNİLİ CAMİ KÜLLİYESİ
MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ
RUM MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ
SELİMİYE CAMİİ VE KÜLLİYESİ
ŞEMSİ PAŞA KÜLLİYESİ
ÜSKÜDAR YENİ VÂLİDE KÜLLİYESİ

Cami, medrese[1], türbe, mektep, tabhâne[2], imaret (aşevi)**, dârüşşifâ[3], dârülkurrâ[4], dârülhadis[5], han, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne[6], evler, ahır** vb. gibi değişik hizmetler gören çeşitli yapıların bir arada yer alması ile oluşan külliyeler, zaman içinde manzûme, imaret, site, imaret sitesi, gibi isimlerle de anılmıştır. Genellikle bir cami etrafında gelişen külliyelerin bazan medrese, bazan da ticarî bir yapı veya türbe çevresinde şekillendiği de görülmektedir. Külliyeler vasıtasıyla birçok sosyal hizmet gerçekleştirilmiş aynı zamanda şehirler gelişmiş, menziller üzerinde inşa edilenlerin etrafında yeni yerleşimlerin oluşması sağlanmıştır.

Devlet yönetiminin en üst kademesinde olan kişilerle bunların eşleri ve çocukları, yönetimin çeşitli kademelerinde bulunan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricâliyle halktan hayır sahibi zenginler tarafından bu sosyal tesisler halka hizmet amacıyla yapılmıştır. İslâmiyet'in ilk devrinden başlayarak camiyle bütünleşen birçok fonksiyon bulunmaktaydı. Medine'deki Mescid-i Nebevî bu anlamda bir külliye gibi çok fonksiyona sahip ilk yapı olarak görülebilir. Karahanlı ve Gazneli ile Anadolu dışındaki Selçuklular'da görülen ve "ribât" olarak tanınan yapılar çok fonksiyonlu düzenleriyle geniş teşkilâtlara sahiptir. Selçuklu geleneğini devam ettirmekle birlikte yeni denemelerin de ele alındığı Beylikler devrinde külliye inşaatları sürmüştür. Osmanlı döneminde sayıları artarak devam eden külliyeler önceki örneklere göre daha çok sayıda yapıyı bünyesinde bulundurmaktaydı. Bânilerin oluşturduğu zengin vakıflar sayesinde bu külliyeler uzun süre fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüş, devletin imar ve iskân siyasetiyle çeşitli yerlerin bu vakıf programları sayesinde şenlendirilmesi sağlanmıştır. Topluma faydalı hayır kurumları kazandırma düşüncesiyle ele alınan külliyeler inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı karşılamaktaydı.[7]

Üsküdar'da XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına kadar yaptırılmış olup bugün ayakta olan ve külliye vasfını devam ettiren 12 külliye bulunmaktadır. Bunlar bu bölümde alfabetik sıraya göre ele alınmıştır.

1- İslâm ülkelerinde özellikle de Osmanlı'da yaygın olarak yapılan yüksek eğitim kurumları.

2- Genellikle şifâhânelerin yanında inşa edilen, şifâhânede tedavi gördükten sonra hastaların nekâhet dönemini geçirdikleri, yemek yedikleri misafirhane. Başka misafirler de alınmıştır.

3- Şifâhâne, şifâ evi. Osmanlı'da 1850'lerden sonra hastane adını alan döneminin hastane yapıları.

4- Kur'an öğretimi ve hâfızlık eğitimi için kurulan medrese

5- Hadis öğretimi yapılan medrese

6- Büyük camilerin yanında yapılan, güneşe bakarak namaz vakitlerinin tespiti için kullanılan küçük odalar.

7- A. V. Çobanoğlu, ''Külliye'' *DİA*, XXVI, 542-544.

Ahmediye Külliyesi, 2016

AHMEDİYE KÜLLİYESİ

Cami, Medrese, Mektep, Şifâhâne, Kütüphane, Sebil, Muvakkithâne, Çeşme, İmaret (1722)

Külliye, Ahmediye meydanına yakın, Gündoğumu caddesi ile Esvapçı sokağının birleştiği köşededir. İskeleden başlayıp çarşı yolunu önce Karacaahmet Türbesi'ne, oradan eski Bağdat yoluna bağlayan, Eski Menzilhâne Yokuşu denilen bugün Gündoğumu caddesi adını alan uzun yolun üzerindedir. 1134'te (1722) Lâle Devri'nde (1703-1730) Eminzâde Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Külliye, birbiri ile bağlantılı cami, medrese, sıbyan mektebi kütüphane, muvakkithâne, sebil ve iki çeşmeden oluşmaktadır. Caminin kıble ve kuzey tarafında olmak üzere iki kısım halinde bir de hazîresi vardır. Meyilli araziye oturan külliye yapıları, bezeme özellikleri açısından Lâle Devri süsleme üslûbunun karakteristik özelliklerini büyük ölçüde yansıtmaktadır.

Külliyenin bânisi Eminzâde Ahmed Ağa, sipahiler ağalığı, Darphane ve Tersane Eminliği gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra 1143 (1730) tarihinde vefat etmiştir. Kabri cami ile dershane arasındaki hazîrededir[1]. Lahdinin köşeli bir sütun şeklindeki baş taşında 1143 tarihi yazılıdır. Caddeden okunması için bu kitâbenin aynısı ayak taşının dış yüzüne de yazılmıştır. İlk mescidi yaptıran Kefçe (Kepçe) Dede'nin altı sütunlu üstü kubbeli açık türbesi de bu kabristandadır. Ahmed Ağa bu külliyeden başka Üsküdar ve Kasımpaşa'da birer çeşme yaptırmış, Draman civarında Hamami Muhiddin Mescidi'ni yeniden inşa ettirmiştir.

Külliyenin avlusuna birisi Göndoğumu caddesine diğeri Esvapçı sokağına açılan iki ayrı kapıdan girilir. Kütüphane kapısı adı verilen Esvapçı sokağına açılan kapıdan merdivenle çıkılır ve kitâbesizdir. Gündoğumu caddesine açılan ve mektep veya tekke kapısı olarak adlandırılan kapı ise kitâbenin de bulunduğu kapıdır. Bu kapı üzerinde bulunan dört satır halinde:

"Menkıbesi övülmüş Eminzâde Hacı Ahmed, Üsküdar'ın bu çok nazik mahallinde bu Kepçe Mescidini yapdı. Su getirip susamışları suya kandırdı. Bu yolda çok mal sarfedip bir yüce dersane bina etti. Okunsun, din ilmi, farzlar, hadis, Kur'an tefsiri. Hayratı makbul olup, muammer ede Rahmeti Rahman onu." mealinde bir kitâbesi bulunmaktadır. Kitâbenin altında rakam yazılı değildir.

Dış yüzünde çeşme ve sebil bulunan bu kapıdan girildiğinde kapının üstünde dershane, solda abdest muslukları, devamında avlunun sol köşesinde medrese, medresenin devamında kütüphane, avlunun sağ köşesinde de cami yer alır.

1- Hazîre, camilerin yanında oluşmuş küçük mezarlıklara denir.

Ahmediye Külliyesi, 2016

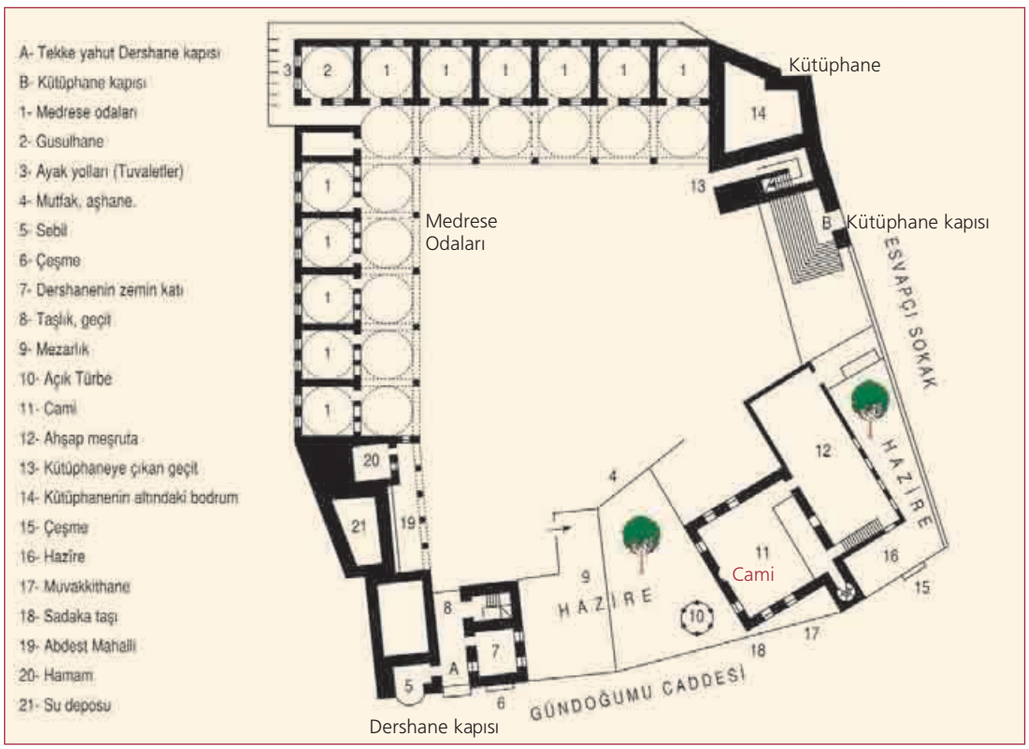

Ahmediye Külliyesi vaziyet planı (M.N.Haskan)

Cami

Cadde ve sokağın birleştiği köşede yer alan cami, kare planlıdır. Cami yığma taştan, soldaki minaresi ise tamamen kesme taştan yapılmıştır. Şimdiki caminin yerinde ahşap Kefçe Dede Mescidi bulunuyordu. Kefçe Dede namıyla şöhret bulan zat Mehmet Dede'dir. Kendisi 947 (1540) senesinde vefat ederek Ahmediye Mescidi'nin mihrabı önüne gömülmüştür. Sonradan, üzerine 1134 (1722) yılında şimdiki açık türbe yaptırılmıştır. Altı mermer sütun üzerinde bir kubbeden ibaret bu açık türbedeki kabir taşında: "*Sâhibü'l-hayrât merhum Kefçe Dede ruhuna Fâtiha. Sene 947 (1540)*" yazısı vardır. Halk arasındaki rivayete göre, fakir olan kimselere ev ev dolaşarak kepçe ile aş dağıttığı için bu isimle şöhret bulmuştur.

Kefçe Dede, 1540 senesinde vefat ettiğine göre mescit de bu tarihten evvel yapılmış olmalıdır. Bu mescidin yerine yapılan şimdiki caminin, ön tarafındaki son cemaat yeri ve onun üzerindeki ahşap meşruta yıkılmıştır. Bu yerin eski kemerli kapısı, cami cephesinde hâlâ görülmektedir. Burada son zamanlarda yapılan çirkin bir demir merdiven göze çarpmaktadır. Caminin sağ köşesindeki kemerli kapıdan içeriye girilir. Kapı üzerinde, bugün giriş saçağının altında kaldığından tamamı görünmeyen yirmi mısralı ve 1134 (1722) tarihli beş satırlık kitâbe yer alır. Kitâbede, evvelce burada bulunan Kepçe Hoca Mescidi'nin harap olduğu ve yerine Hacı Ahmed Ağa'nın bu camiyi yaptırdığı anlatılmaktadır.

Caminin 1277 (1860) tarihli bir diğer onarım kitâbesi İ. H. Konyalı tarafından tespit edilmiş ise de günümüzde mevcut değildir. 1861 ve 1883 yıllarında tamir edilerek yenilenen caminin kubbesi dilimli tromplara oturmakta, sekiz kenarlı kasnağın her kenarında birer pencere bulunmaktadır. Kubbe nakışlarla bezelidir. Caminin altta yedi, üstte sekiz penceresi vardır. Mihrap[2], sıvalı basit bir niş şeklindedir. Mermer minberi[3] küçük fakat devrin güzel bir eseridir. Külâhının kenarına bir hadîs-i şerif yazılmıştır.

Ahmediye Külliyesi Camii içinden

Caminin altında ve Gündoğumu caddesi üzerinde bir de **muvakkithânesi** vardır. Yine burada köşeye yakın bir yerde kitâbesiz ve daha sade yapılı ikinci bir çeşme yer alır.

Çeşmeler ve Sebil. Gündoğumu caddesine açılan cümle kapısının sağında 1134 (1722) tarihli gayet zarif mermer bir çeşme, solunda da yine aynı zarafette bir **sebil** yer almaktadır. Çeşmenin ve sebilin arkalarında birer oda vardır. Tamirler sonucu kısmen değişikliğe uğradığı anlaşılan sebil, tamamen mermerden ve üç cepheli olarak düzenlenmiştir. Önceki dönemlere ait geniş ve süslemeli ahşap saçağı son onarımda tekrar yerine konmuştur. Her cephe, içi dilimli yuvarlak kemer ile bunun üzerinde iki, altında bir beyitlik kitâbe ile pirinç şebekeden meydana gelir. Cepheler arası sütunlarla bölünmüştür.

Sebil, yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan yapılardır ki, pencerelerinde her zaman, ücretsiz olarak verilmek üzere su dolu maşrapalar bulundurulurdu. Bazı sebillerde kandil, bayram, cuma günleri ve geceleri de bal ve şekerden yapılmış şerbet verilmesi ve sebillerin ilk açılma törenlerinde birkaç gün şerbet dağıtılması âdettendi.

Üsküdar sebillerinin üç tanesi hariç, hemen hemen hepsi Üsküdar Büyük İskelesi ile Karacaahmet Türbesi arasında yapılmıştır. Bu yol, Roma, Bizans ve Osmanlı Türkleri zamanında İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan tek yoldu. İskele Meydanı'na çıkan ve Anadolu yolculuğuna hazırlanan her yolcu, Hüdâyî Hazretleri Türbesi'ne uğrar, dua eder ve buradaki sebilden su içerek, Menzilhâne Yokuşu'ndan (bugünkü Gündoğumu caddesi) Karacaahmet Türbesi'nin bulunduğu mevkiye gelirdi. Bu türbenin bulunduğu yer ise, bir dua ve toplanma yeri idi (Öztürkçü).

Çeşme, Türk çeşme mimarisinin en güzel örneklerindendir. Som mermerden yapılmıştır. Kemer vazifesi gören, yelpaze biçimindeki şekil üzerinde beş satır halinde hazırlanmış, on mısralı, çeşmeyi Eminzâde'nin 1134'te (1721-22) yaptırdığını anlatan kitâbe bulunmaktadır. Ayna taşı üzerinde ayrıca 1280 (1863) tarihli, beş satırlık bir tamir kitâbesi daha bulunmaktadır. Bu kitâbede de çeşmenin, 11 Ekim 1863 tarihinde II. Mahmud'un ikballerinden Tiryal Kadın tarafından tamir edildiği belirtilmektedir. Tiryal Hanım'ın Büyük Çamlıca'da, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü kapısının sol tarafında, kitabımızda da ilgili yerde anlatılmış olan 1871 tarihli bir çeşmesi daha vardır. 1300'de (1882-83) vefat eden Tiryal Hanım'ın kabri, İstanbul'da Yeni Cami Türbesi'ndedir. Ken-

2- Mihrap, camilerde kıble yönünü gösteren, genellikle içten dışa doğru çıkıntılı olarak yapılan imamın namaz kıldırmak için durduğu yer.

3- Minber, mihrabın sağında bulunan imamın hutbe okumak için çıktığı birkaç merdivenli yüksek bir yer. Genellikle Selçuklu'da ahşap, Osmanlı'da mermerden yapılmıştır.

disi ikinci Vâlide Sultan hükmünde kabul edilir ve hürmet görürdü.

Bu çeşmenin biraz aşağı tarafında caminin altında mermer **bir çeşme daha** vardır. Cadde ve sokağın birleşme noktasına yakın avlu duvarına bitişik durumdaki ikinci çeşme, tamamen mermer kaplı cephesi, sivri kemerli nişi, dikdörtgen çerçeve içine alınmış boş kitâbe taşı ile klasik çeşme özelliklerini taşır. Kaş kemerli ayna taşının iki yanına simetrik olarak yerleştirilen lâle motifinin dışında süsleme yoktur.

Mektep (Tekke). Üzerinde, yazımızın başlarında mealini verdiğimiz kitâbe bulunan cümle kapısından tonoz kemerli bir koridora girilir. Sağ tarafındaki bir merdivenle dershaneye, soldaki bir kapıdan da sebile girilir. Kapı, sebil ve çeşme üçlüsünün üzerinde külliyenin sekiz yüzlü ve kubbeli dershanesi (mektep-tekke) bulunmaktadır. Önünde yuvarlak kemerli üçlü bir revakı[4] olan dershane, altısı altta, altısı da üstte olmak üzere toplam on iki pencereden ışık almaktadır. Revakın orta kubbesi çapraz tonozdur[5] ve mermer mihrabı ile sütun başlıkları mukarnaslıdır.

Ahmediye Külliyesi'ne dahil olan bu güzel dershane, yaptırıldığı 1134 (1721-22) tarihinden 1890 yılına kadar 182 sene mektep olarak kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren dershanede, Ahmediye Camii imamı Mahmud Raci Efendi tarafından Ahmediye Tekkesi (Şeyh Mahmud Efendi Tekkesi) kurulmuştur. Kendisi 1899'da vefat ettiğine göre tekkeyi 1875-80 tarihlerinde yapmış olmalıdır. Dershane daha sonra dar geldiğinden 1301'de (1883), caminin son cemaat yeri üzerine ahşap bir tekke binası yaptırılmıştır. Bu sırada cami de onarılmıştır. 1932-33 senelerinde, harap duruma gelmiş olan bu bina çökmüştür. Tekke, Kefçe Dede Dergâhı adıyla da anılırdı. Bu tekkeden dolayı caddeye açılan avlu kapısına 'Tekke Kapısı' ismi verilmişti. Şeyh Mahmud Efendi'nin taşında 1899 tarihi yazılı kabri, caminin kıble tarafındaki hazîrede ve Kefçe Dede Türbesi'nin önündedir.

Medrese. Gündoğumu caddesine açılan cümle kapısındaki koridordan külliyenin avlusuna girilince hemen sol başta abdest muslukları vardır. Devamında ise medrese odaları sıralanmaktadır. 'L' şeklindeki medrese, dershane ile kütüphane arasında yer alır. Avlunun solunda ve karşıda yer alan medrese iki kollu ve on bir odalıdır. Odaların önünde kubbeli ve kemerli bir revak bulunmaktadır. Odalar kubbeli olup revaka ve dışarı açılan ikişer pencere ile birer dolap ve ocağa sahiptir. Medrese odaları Cumhuriyet'ten sonra, Kızılay'ın imareti haline getirilmiş ve Üsküdar'ın fakirlerine 1965 yılına kadar buradan yemek dağıtılmıştır. Bugün bir vakıf tarafından medresenin bir bölümü Kur'an kursu, diğer bölümü ise aşhane-imaret olarak kullanılmaktadır.

Kütüphane. Külliyenin Esvapçı sokağı tarafındaki ikinci kapısının sağında kubbeli ve önü üçlü revakla örtülü fevkanî kütüphane binası yer almaktadır. Bu merdivenli avlu kapısı bu yüzden "Kütüphane Kapısı" ismini taşımaktadır. Bu kapının kitâbesi yoktur.

Kütüphaneye çıkmak için dar bir kapıdan girilir. Uzunca bir koridorun sonunda iki taş basamak ile sahanlığa gelinir. Buradan on basamak ile kütüphane önündeki sahanlığa çıkılır. Üzeri üç kubbe ile örtülmüştür. Kütüphanenin sekiz alt, altı üst penceresi, bir ocağı ve iki dolabı bulunmaktadır. Revaka açılan bir de helâsı mevcuttur. Kütüphane, Esvapçı sokağı

4- Revak, üstü ve arkası kapalı önü avluya açılan sütun sırası.

5- Beşik veya yarı silindirik şekildeki mimari örtü sistemi.

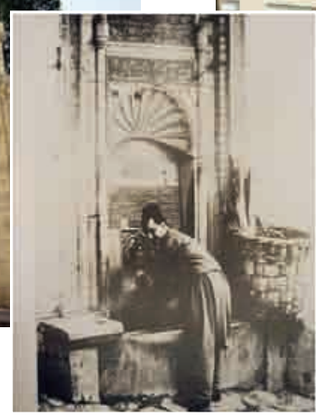

Ahmediye Külliyesi'nden, sebil, çeşme, mektep ve külliyenin giriş kapısı. Yanda çeşmenin eski bir fotoğrafı

Ahmediye Külliyesi'nden, sebil, çeşme, mektep ve giriş kapısının içerden görünüşü

tarafında ve bir köşesi konsollar üzerinde dışarı taşırılmış olarak tamamen kesme taştan yapılmıştır. Kütüphanenin 1139 tarihli vakfiyesi ve binanın altında da bugün umumi tuvalet vardır.

Cami Hazîresi. İstanbul'da Eyüp, Fatih ve Üsküdar gibi şehrin tarihî yerleşim yerlerinde sıkça görülen mezarlıklar, Osmanlı Türk-İslâm toplumunda hayatla ölümün iç içe yaşandığını hatırlatır. Bunlardan birisi de cami yanlarında oluşan küçük mezarlıklardır ki bunlara hazîre denir. Ahmediye Külliyesi hazîresi, caminin güney ve kuzey tarafında iki bölüm halinde yer alır. Caminin güneyindeki hazîrede başta külliyenin bânisi Eminzâde Ahmed Ağa (ö.1730) ile iki oğlu, kızları, eşinin mezarları olmak üzere, dönemleri için karakteristik süsleme özellikleri taşıyan çok sayıda mezarlar bulunmaktadır. Eminzâde Ahmed Ağa'nın 1143 (1730) tarihli kitâbesinin yazılı olduğu mezar taşı, köşeli bir sütun biçimindedir. Mezar taşlarındaki süslemeler genellikle, külliyenin diğer birimlerinde de hissedilen Lâle Devri motifleridir. Bazı mezar taşlarındaki tarikat sembolleri de dikkat çekmektedir. Genellikle ta'lik ve sülüs hat örneklerine rastlanır. Camiye bitişik olan Kefçe Dede'nin açık kubbeli türbesinin bulunduğu hazîrede yer alan, bir zamanlar ziyaretgâh olan Üsküdar mollası ve divan şairi Emin Mehmed Efendi'nin yazısız lahdi göz alıcıdır. Hazîrede genellikle, camide görev yapan imam ve müderrislerin kabri bulunmaktadır. Hazîre bu konuda yapılacak ilmî araştırmalara ev sahipliği yapacak zenginliğe sahip örneklerle doludur.

Külliyenin mimarı, Kayserili Mehmed Ağa'dır. Lâle Devri baş mimarlarından Mehmed Ağa, İstanbul ve Üsküdar'da başka eserler de yapmıştır. Bunlar arasında Üsküdar'daki eserlerinden; İskele Meydanı'ndaki III. Ahmed Çeşmesi, Gülnûş Vâlide Sultan adına yapılan Yeni Vâlide Camii, Kaptan Paşa Camii ve birçok çeşme sayılabilir. Mehmed Ağa 1155'te (1742) vefat ederek Edirnekapı Mezarlığı'na gömülmüştür.

Külliye bugün, cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, muvakkithâne, sebil ve iki çeşmesi ile ayakta olup hizmetini sürdürmektedir. Cami ibadete açık, diğer birimler ise bir vakfın kullanımındadır.

Kaynaklar

A.Kılıç, *İnceleme Notları,*

A. Vefa Çobanoğlu, *DİA, XXVI, 544.*

Gülçin Erol Canca, "Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lâle Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme", Üsküdar Sempozyumu.

İ. Aydın Yüksel, "Ahmediye Külliyesi", *DİA,II, 170.*

İ. H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 322-323.

İ.Öztürkçü, *İsmek* dergisi, Sayı 13, 7 Ağustos 2015.

M. Nermi Haskan; *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 64.

Mehmet Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, s.149-155.

R.E.Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 319-320, 378.vd.

Medresenin camekânla kapatılan revak bölümü

Ahmediye Külliyesi avlusunda yer alan medrese odaları

Altunîzâde Camii ve kitâbesinin bulunduğu kuzeydeki avlu giriş kapısı

ALTUNÎZÂDE KÜLLİYESİ

Cami, Mektep, Hamam (1865)

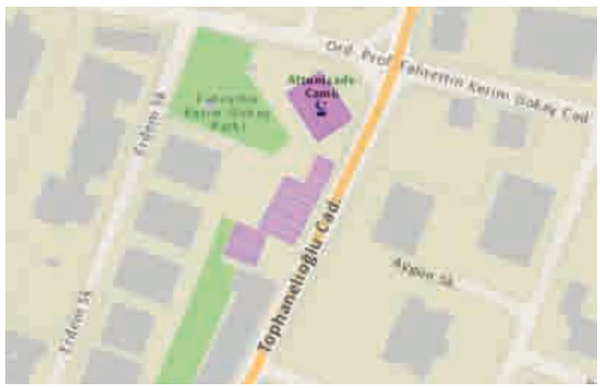

Altunîzâde İsmâil Zühdü Paşa tarafından 1282 (1865-66) yılında Altunîzâde semtinde yaptırılmıştır. Tophanelioğlu (Koşuyolu) ile Fahrettin Kerim Gökay caddelerinin birleştiği köşededir. Yapıldığı yıllarda cami, sıbyan mektebi[1], rüşdiye mektebi, muvakkithâne, çeşme, hamam, akaret[2] dükkânları, fırın ve imam evinden oluşmaktaydı. Caminin karşısında da İsmâil Paşa'nın köşkü vardı. Bugün, cami bakımlı olarak ibadete açık, hamam tamir edilmekte, dükkânların ise bir kısmı ayaktadır. Caminin son cemaat yerinin köşesiyle avlu duvarı arasındaki alanda olduğu bilinen muvakkithâne, cami civarındaki rüşdiye mektebi ve Koşuyolu'ndaki sıbyan mektebi ise bugün mevcut değildir. Cadde üzerinde sıralanmış bulunan sıbyan mektebi, akaret dükkânları, hamam, fırın ve imam-müezzin evi bir bütün olarak tasarlanmış ve hamam hariç hepsi aynı plan ve formda yapılmışlardır.

Külliye ile beraber çevresinde zamanla çarşı ve mahalle de oluşmuş, semt de bu adla anılmıştır. Altunîzâde semti, o dönemde Çamlıca'nın en hareketli ve meşhur yerlerinden biri idi. Caminin karşısındaki Setli Kahve'ye, devrin bir çok tanınmış kişileri gelirdi. Semt, 1915'ten sonra yavaş yavaş eski canlılığını kaybetmiş ve bir müddet ıssız kalmıştır. Günümüzde ise oldukça hareketli bir hayatın tam ortasındadır.

Külliyenin bânisi İsmâil Paşa'nın babası altuncu olup kendisi de nakkaştı. Dolmabahçe Sarayı'nın yapımında bina emini idi. Bu işteki doğruluğu ve başarısından dolayı askerî şûrâ âzalığına seçilmiş, bu görevden ayrıldıktan sonra da ticarete atılmış, çok zengin olmuştur. İyi ahlâkından dolayı 1295'te (1878) paşa olmuş, 1305'te (1888) vefat etmiştir. Mezarı caminin mihrabı önündeki küçük hazîrededir. Mezar taşındaki yazı "Bu civarın ve caminin bânisi hayır hasenat sahibi Meclis-i Âyan âzasından, müşir-i kiramdan Altunîzâde esseyyid İsmâil Zühdü Paşa'nın ruhu için Fâtiha, Sene 1305" anlamındadır. Baş tarafındaki taşın yan yüzüne de aynı kitâbe tekrar yazılmıştır. Hazîrede hanımı Habibe Nevres Hanım'ın, kız kardeşi Şerife Emine Hanım'ın, caminin imamlarından Ahmed Mümtâz Efendi'nin de mezarları mevcuttur.

İsmâil Paşa 1877 Osmanlı-Rus Harbi sırasında her türlü iaşe ve mühimmatını kendisi karşılayarak bir gönüllü birliği oluşturmuş, geride kalan ailelerinin iaşelerini de

1- Osmanlı döneminde ilköğretim hizmeti veren okul.

2- Gelir getiren vakıf binaları.

Altunîzâde Camii içinden, duvar süslemeleri, mihrap ve minber

Altunîzâde Camii'nin halen ayakta olan vakıf dükkânlarının bir kısmı

Altunîzâde Camii batıdan

karşılamıştı. Haskan, bu gönüllü Altunîzâde Taburu'nun sancağının 1990'lı yılların sonunda caminin minberinde olduğunu belirtmekte ise de biz bugün bu sancağı yerinde göremedik.

Cami. Cami kare planlı tek kubbeli bir yapıdır. F. Kerim Gökay caddesine açılan mermer avlu kapısının üzerindeki kitâbede üstte bir madalyon içinde besmele, altında da üç satır, altı mısra halinde yazı vardır. Şair Senîh'in hazırladığı, Râkım'ın hattını yazdığı kitâbede; mâbedi, Altunîzâde'nin 1282'de (1865) yaptırdığı anlatılmaktadır Caminin kıble duvarının dışında da, üç satır halinde şu kitâbe vardır:

Ricali rütbe-i ûladan İsmâil Efendi'dir
Eden bu mevki-i âsâr-ı hayratı ile teşkil
Hususen eyledi islahla bu Camii inşa
Harimi kalb-i pâkinde olub nur âyeti kandil
Didim intak-ı hakla Asım'a tarihi itmâmın
Yapıldı hasbetenlillâh beytullâh-ı İsmâil
1282 (1865)

Meali özetle: "Bu mevkideki eserleri ve özellikle bu camiyi yaptıran yüksek ricalden İsmâil Efendi'dir, caminin kubbesinde Nur âyeti yazılıdır, dedi Asım bitim tarihini, yapıldı Allah rızası için beytullâh-ı İsmâil 1282" şeklindedir.

Bu kapıdan avluya girince sağda mermer bir çeşme, avlunun ortasında şadırvan ve solda cami yer alır. Caminin sağındaki minare, alemine kadar kesme taştandır. Taş duvarlar iki kademeli yükselmekte ve silmelerle sona ermektedir. Ahşap malzemeden inşa edilen kubbe kurşunla kaplıdır ve tepesinde barok[3] tarzında gösterişli bir alem bulunmaktadır. Kubbeyi taşıyan kemerler, uzaktan bakıldığında yarım kubbe intibaı verecek biçimde duvarlardan taşırılarak caminin cephelerini dekore etmiştir.

Caminin son cemaat yerinden geçilerek ortadaki daha büyük kapı ile harimine girilmekte, yanlardaki iki ahşap merdivenle de kadınlar ve müezzin mahfillerine çıkılmaktadır. Kadınlar mahfili balkon şeklindedir. Kubbe yüksek yan duvarlar üzerine oturtulmuştur. Mekân alt üst iki sıra halinde dizilen yüksek ve kemerli çok sayıda pencereden bol ışık almaktadır. Minber, mihrap ve vaaz kürsüsü mermerden yapılmış olup barok tarzı kabartmalarla bezen-

3- Avrupa'da gelişen ve Osmanlı'da da XVIII ve XIX.yüzyıllarda sıkça uygulanan aşırı süslemeci bir sanat akımı.

Cami içinden, hünkâr mahfilinin camiye bakan balkonu

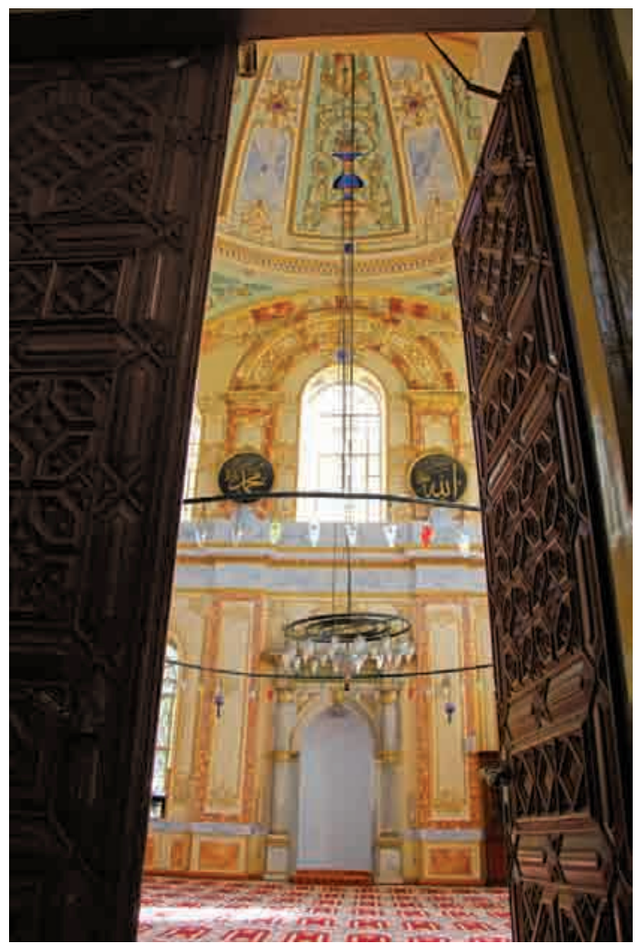

Cami iç giriş kapısından

Altunîzâde Camiinin mermer mihrap ve minberi

miştir. Mihrap nişi sivri kemerlidir ve üzerinde yanlardaki barok tarzda iki sütuna oturtulan konsol biçimli bir alınlık bulunmaktadır. Oldukça sade olan mihrap nişinin üst tarafında yeşil zeminli bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbenin üst tarafında ise taç bulunmaktadır. Bu levhanın üzerinde, çevresinde yaprak süslemelerin bulunduğu bir âyet madalyonu vardır.

Caminin duvarları ve kubbesi tamamen renkli kalem işleriyle kaplıdır. Devrinin sanat zevkini yansıtan bu duvar süslemeleri son yapılan restorasyonda yenilenmiştir. İçerisi gayet ferah ve aydınlıktır. Kubbe merkezinde mavi zemin üzerinde Nûr sûresinin 35. âyeti yazılıdır. Ayetin meali şöyledir:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."[4]

Sıbyan Mektebi. Halen yeri mesken olarak kullanılan mektep, caminin güneyinde, Tophanelioğlu (Koşuyolu) caddesi üzerinde, külliyedeki diğer yapılarla beraber yaptırılmıştır. Mektep, erkek ve kız olmak üzere iki kısımdı. Ahşap olan bu yapılar 1925 tarihinde harap bir vaziyette idi. Üsküdar'ın eski irfan yuvalarından sayılan bu okullar bugün mevcut değildir. Cami civarında 1319'da (1901-1902) açılan bir de rüşdiye mektebi vardı.

Hamam. Hamam caminin güneyindeki Koşuyolu üzerindedir. Kapısı bu yola açılır. Hamam, I. Dünya Harbi'nden sonra, semtin tenhalaşması üzerine terkedilmiş ve kısa bir zaman sonra da harap olmuştur. Yakın zamana kadar harabe haldeyken bugün tamir edilmektedir. Girişteki soyunma ve ılıklık kısımlarının üzeri tonozla, esas sıcaklık kısmının üzeri ise tek kubbeyle örtülüdür. Esas hamam kısmının ortasında bir büyük göbektaşı, dört köşesinde birer halvet ve sofalar vardır. Bina moloz taş ve tuğladan yapılmış dikdörtgen planlı bir yapıdır. Restorasyonu hâlâ devam etmektedir.

İsmâil Paşa Köşkü. Bugün mevcut olmayan köşk caminin karşısında ve F. Kerim Gökay caddesi ile Koşuyolu'nun birleştiği köşede idi. Köşk geniş bir bahçe içinde olup, harem kısmı Küçük Çamlıca caddesi tarafında, selâmlık[5] kısmı ise, Koşuyolu üzerinde ve hamamın karşısında idi. Bu köşkün sağ tarafındaki geniş arazi 1970'lerde İsmâil Paşa'nın varisleri tarafından satılmıştır.

Küllyenin bugün camisi bakımlı olarak ibadete açık, vakıf dükkanların bir kısmı ayakta, hamamı tamirde, köşkü ve sıbyan mektebi ise kaybolmuştur.

Kaynaklar:

A.Kılıç *İnceleme Notları*

Hamit Küçükbatır, *DİA*, II,547.

O. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 375, 736, 839.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* I,71.

R.E.Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I.

http://kuran.diyanet.gov.tr.

4- http://kuran.diyanet.gov.tr

Altunîzâde Camii hamamı halen tamirdedir

5- Türk evlerinde salon görevi gören misafirlerin ağırlandığı bölüm.

Usküdar'ın Boğaz'a bakan Toptaşı mevkiinde inşa edilen Atik Vâlide Külliyesi ve Camisi

ATİK VÂLİDE KÜLLİYESİ

Cami, Medrese, Mektep, Tekke, Şifâhâne, Dârülhadis, Tabhâne, Hamam, İmaret, Kervansaray (1583)

Külliye, Sultan II. Selim'in eşi ve III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan tarafından Üsküdar'ın Boğaz'a bakan bir yamacı olan Toptaşı mevkiinde Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. Külliyede caminin inşaatına 978'de (1570-71) başlandığı, kapı kitâbesinde de 991 (1583) yılında tamamlandığı bildirilir. Ancak bu tarihten sonra caminin ikinci yapımı başlamış, 26 Şubat 1589 tarihinden sonra ibadete açılmıştır. III. Ahmed'in annesi Gülnûş Vâlide Sultan'ın Üsküdar'da 1710'lu yıllarda yaptırdığı külliyeye kadar Nurbânû Vâlide Sultan Külliyesi diye bilinen külliye, bundan sonra Atik Vâlide Külliyesi olarak anılmaya başlanmıştır.

Külliyede; ibadet için cami, çocukların eğitimi için sıbyan mektebi, hadis ve tefsir eğitimi için dârülhadis medresesi, Kur'an öğretimi için dârülkurrâ medresesi, ilmi halk arasında yükseltmek için ayrıca medrese, fakir ve miskinlere vakfedilen imaret, yemeklerin pişirilmesi için mutfak, her nevi hastaların tedavileri için dârüşşifâ, salih ve fukara kimselerin oturmaları için kervansaray yer almaktadır.

Mimar Sinan'a yaptırılan ve dönemin önemli külliyelerinden biri olan eser Sinan'ın yaptığı diğer külliyelerle aynı özelliklere sahiptir. Çok amaçlı, çok yapılı bir sosyal yapı grubunu içinde barındırır. Cami ve medrese külliyenin merkezini oluşturur. Bu merkez çevresinde tek yapılar olan tekke, sıbyan mektebi ve hamam ile birlikte, içinde kervansaray, dârülhadis, dârülkurrâ, aşhane, tabhâne ve dârüşşifâ yapıları bulunan birleşik yapı grubu yer almıştır. Caminin güney yönünde de zamanla bir hazîre teşekkül etmiştir.

Cami, medrese, tekke, imaret ve dârüşşifânın duvarları kesme küfeki taşı ile örülmüş, sıbyan mektebi, dârülkurrâ, kervansaray ve hamamda ise bir sıra taş, bir sıra tuğla örgü tercih edilmiştir. Duvarların yanı sıra diğer taşıyıcılardan pâyeler de kesme küfeki taşı ile örülmüş, sütunlar ve başlıklar ise beyaz mermerden yapılmıştır. Üst yapıyı oluşturan kubbe ve tonozlarda örgü malzemesi olarak tuğla kullanılmış, üzerleri kurşunla kaplanmıştır. Pencereler, klasik Osmanlı üslûbundaki düzene uygun olarak iki, caminin bazı duvarlarında ise üç sıra halinde tertip edilmiştir. Caminin son cemaat yeri revağında görülen mukarnaslı[1] başlıklar dışında külliyedeki bütün sütun başlıkları baklavalı tiptedir. Kemerlerin ise tekke revağındaki kırık kaş kemerler hariç tamamı sivri kemerdir.

Sinan'ın yaptığı külliyelerin en başarılılarından biri olan Atik Vâlide Külliyesi binaları XVIII. yüzyıldan itibaren yapılış amaçları dışında kullanıldığından mimari kimlikleri (özellikle de birleşik yapı grubunda) dikkate alınmadan değişikliğe uğratılmıştır.

Cami

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme'*sinde Vâlide-i Atik Camii'nden Orta Vâlide Sultan Camii diye bahsetmekte ve şu bilgiyi vermektedir: "Atpazarı yakınında tarif olunmaz bir hayr-ı azimdir. Sultan III. Murad'ın vâlidesi bina etmiştir. Bir bayır üzerinde olup güya nurdan bir kubbedir. Üç yanlarında cemaat tabakaları ve kandil tabakaları vardır. Burada da çeşitli billur cam ve pencereler vardır. Caminin yan kubbeleri olup hele büyük kubbesi çok yüksektir. Dış avlusu içinde ıhlamur ağaçları vardır. Sağ ve solunda birer şerefeli iki münasip minaresi vardır. Binaları baştan başa mavi kurşun ile nurlu olup Mimar Sinan'ın sağlam olarak yaptığı binalardandır."

Külliyede caminin inşaatına, kapı kitâbesine göre 978'de (1570-71) başlanmış, 991 (1583) yılında tamamlanmıştır. 6

1- Mukarnas, sarkaç, yabancı sanat dilinde stelaklit. Daha çok mihrap ve taçkapıların tavanlarında uygulanan, yukardan aşağı doğru kademeli olarak inen kabartma sarkaçlar.

Darulkurra

Sıbyan Mektebi

Kervansaraylar

İmaret

Darulhadisin yeri

Cami

Tashane (Nekahathane)

Tekke

Darüşşifa

Medrese

Nurbânû Valide Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Atik Valide Külliyesi.

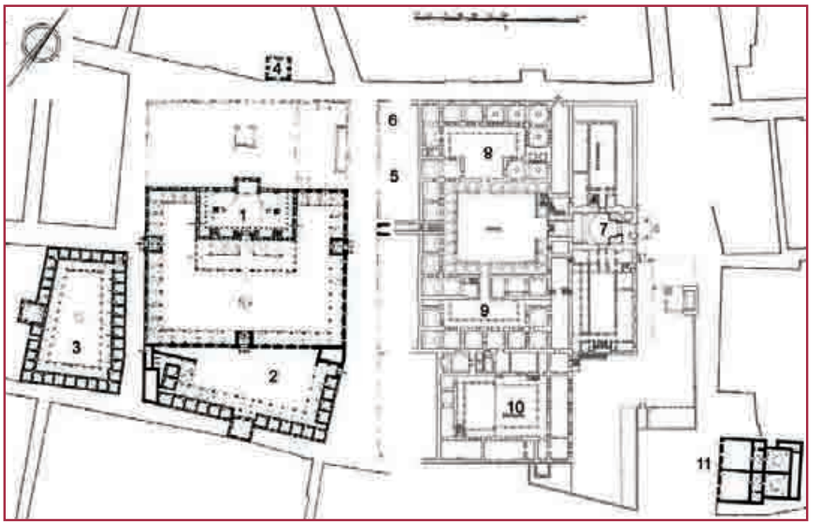

Atik Vâlide Külliyesi vaziyet planı 1. Cami 2. Medrese 3. Tekke 4. Dârülkurrâ 5. Dârülhadisin yeri. 6. Sıbyan mektebi 7. Kervansaray 8. Aşhane 9. Tabhâne 10. Dârüşşifâ 11. Hamam (Plan, Ali Saim Ülgen, levha 136, 1951. Planda sıbyan mektebi ve darülkurranın yeri değiştirilmiştir.)

Aralık 1583'te Vâlide Sultan vefat etmiş ve bu tarihten 39 gün sonra, caminin ikinci yapımı başlamıştır. Cami, 26 Şubat 1589 tarihinden sonra ibadete açılmıştır. Bu arada, mimarı Sinan ise 1588 senesinde vefat etmiştir. Bu tarihlere bakacak olursak caminin inşaatı 17 sene sürmüş demektir.

Külliyenin ana yapısı olan caminin bugünkü durumuna üç safhada ulaştığı anlaşılmaktadır. İlki 1570-1579 yılları arasında Mimar Sinan tarafından ilk caminin yapıldığı aşamadır. Burası bugünkü caminin altıgen şemaya sahip orta bölümüdür. İkinci aşamada cami, vakfın ilk mütevellisi Pîr Ali b. Mustafa'nın zamanında 1582 yılı başları ile kitâbenin konulduğu 1583 yılı arasında harim, batı ve doğuya doğru ikişer kubbeli birer sahn eklenerek büyütülmüştür. Üçüncü aşamada da II. Mahmud devrinde ve muhtemelen 1834 yılında, caminin güneybatı köşesine, müstakil girişi bulunan bir hünkâr dairesi ve mahfili ilâve edilmiştir. Ayrıca cami, sonuncusu 1956-1972 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü eliyle gerçekleştirilmiş olmak üzere birçok defa tamir geçirmiştir.

Cami avlusunun, Kartal Baba caddesi, Çinili Cami ve Tekke Önü sokaklarına açılan kapıları bulunduğu gibi, Vâlide Kâhyası sokağı üzerinde bulunan medreseye de kapısı vardır. Çinili Cami sokağına açılan kapıdan, caminin birinci avlusuna girilir. Kapının sol tarafında muvakkithâne, sağ tarafında ise hazîre bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin kapısı da, bu birinci avluya açılmaktadır. Caminin kıble tarafındaki dış avlunun büyük bir kısmı **hazîre** olarak değerlendirilmiştir. Daha ziyade XVIII ve XIX. yüzyıllara ait mezar taşlarının bulunduğu hazîrenin batı duvarında, pencere üstlerine konulmuş bazıları ölümü hatırlatan muhtelif âyetlerden oluşan kitâbeler mevcuttur.

Camiyi kuzey, doğu ve batı yönlerinde çevreleyen şadırvan avlusunu kuşatan revaklar, bu odalarla aynı boyutlarda ve pandantifli kubbelerle örtülü otuz sekiz birimden oluşmaktadır. Avlunun ortasında yakın zamanda (1986) tamir edilmiş olan çokgen hazneli **şadırvan** yükselmektedir. Mermer oyma şebekeli nefis şadırvanın üzeri sekizgen çatı ile örtülüdür. Caminin inşası sırasında dikildiği söylenen iki ulu çınar ağacı bu şadırvanın yanındadır.

Cami hariminin ikisi yanlarda, biri cephede olmak üzere üç giriş kapısı vardır. Kuzey cephesinden **dış revak** ve dış revağın içine gömülmüş olan beş birimli **son cemaat yeri**nden geçilerek camiye girilmektedir. Tamamen beyaz mermerden yapılmış olan buradaki taç kapısı, kaval silmeli dış çerçevesi, basık kemerli açıklığı, mukarnaslı ve sarkıtlı kavsarası ile titiz bir işçiliğin yanı sıra klasik üslûbun bütün özelliklerini aksettirmektedir. Kemerin üzerinde yer alan ta'lik hatla yazılı 991 (1583) tarihli manzum kitâbesi şöyledir:

Nurbânu o zât-ı pür ismet
Tarafı hayra eyleyüb niyyet
Etdi bu mâbed-i latif-i bina
Habbeza re'yi ahsenü ziba
Eser-i hassıdır bu hayrı güzin
Oldu tarih zehi behişti berin 991

Kitâbe "İsmetli Nurbânû hayır tarafına niyet eyleyip bu latif mabedi bina etti, bu sevimli, güzel, süslü, güzide hayır eserin hassıdır..tarih." anlamındadır.

Taçkapıya göre simetrik olarak sağda ve solda pencereler, ayrıca doğu köşesinde de üst kat mahfillerine çıkan merdivenin girişi yer almaktadır.

Atik Vâlide Camii son cemaat yeri

Atik Vâlide Camii şadırvanı

Atik Vâlide Camii mihrap, minber ve iç süslemeleri

Atik Vâlide Camii'nde II.Mahmud'un yaptırdığı hünkâr mahfili

Minare. Tek şerefeli iki uzun minaresi, kesme taştan yapılmıştır. Kare planlı kaidelere, üçgen yüzeylerden oluşan kürsülere, çokgen gövdelere ve peteklere sahip olan minareler XVIII. yüzyılda, muhtemelen 1765 depreminde, doğudaki kaidesine, batıdaki de şerefesinin altına kadar yıkılmış, o dönemde revaçta olan barok üslûba uygun detaylarla yeniden inşa edilmişlerdir. Üsküdar'da ilk defa, 1722 tarihinde bu minareler arasında mahya kurulmuştur. Sağdaki minarenin dibindeki Hızır'ın (a.s.) görüldüğü söylenen yer, bugün de birçok kimsenin ziyaret ettiği yerdir.

Harim[2]. Harimin ilk inşa döneminden kalan orta bölümü yaklaşık 13 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Yapının gerek dış görünüşüne gerekse iç mekânına hâkim olan bu merkezî kubbe güneyde ve kuzeyde ikişer duvar pâyesine, batıda ve doğuda birer kahverengi somaki sütuna oturan altı adet sivri kemerle taşınmaktadır. Merkezî kubbe ikisi batıda, ikisi doğuda, biri de güneyde olmak üzere toplam beş yarım kubbe ile takviye edilmiştir.

Harim kıble yönündeki iki duvar pâyesi[3] arasında, bir yarım kubbe derinliği kadar ileriye doğru geniş tutulmuş, bu şekilde güney duvarının ortasında mihrabı barındıran ve üstü bu yöndeki yarım kubbe ile örtülü olan bir çıkıntı elde edilmiştir.

Kemerciklerle donatılmış korkulukların sınırladığı mahfiller[4], harimi batı, doğu ve kuzey yönlerinde kuşatmaktadır. Mahfillerin güneybatı kesimi hünkâr mahfiline dönüştürülmüş ve sonradan yapılan ahşap çıkmalarla genişletilmiştir.

Beden duvarlarında yetmiş üç, yarım kubbelerin eteklerinde yirmi üç, merkezî kubbenin kasnağında on sekiz tane olmak üzere toplam 114 pencereden ışık alan harim son derece ferahtır.

Hünkâr Mahfili. İç mekânın sağ tarafındaki ahşap hünkâr mahfili XIX. yüzyıl yapısıdır. Caminin birinci avlusuna açılan ahşap kapısının üzerinde iki sütunun taşıdığı bir çıkma, önünde ise iki basamakla çıkılan mermer bir sahanlık bulunmaktadır. Buradan bir merdivenle üst kata çıkılmaktadır. Caminin güneybatı köşesindeki kubbeli birimin altına rastlayan hünkâr mahfili ile bağlantılı olan üst kat, padişah ve maiyetinin dinlenmelerine mahsus mekânlardan meydana gelmektedir. Mahfilin harime bakan ve orta yerinde kavisli bir çıkma yapan, baroğun bütün özelliklerini sergileyen kafesler sıralanmaktadır.

Süslemeler. Sinan'ın hemen bütün eserlerinde olduğu gibi Atik Vâlide Camii'nde de nispetlerin âhengi ile anlam kazanan cephelerde süsleme yok denecek kadar azdır. Buna karşılık iç mekânda oldukça zengin bir süsleme programının uygulanmış olduğu görülmektedir. Tezyinat unsurları içinde öncelikle, caminin inşa edildiği dönemde en parlak çağını yaşayan İznik çiniciliğinin gerek kalite ve teknik gerekse renk ve kompozisyon açısından çok başarılı örnekleri olan panoları zikretmek gerekir. Camide mihrap duvarı, son cemaat yeri pencere alınlıkları XVI. yüzyıl ikinci yarısına ait sıraltı tekniğinde İznik çinileriyle tanzim edilmiştir.

Kubbede, kemerlerin iç yüzeylerinde ve pandantiflerde[5] yer alan ve rûmî, palmet, şakayık gibi klasik süsleme unsurlarını ihtiva eden kalem işleri ile koyu kırmızı zemin üzerine açık kırmızı boya ve yaldızla yapılmış, tezhip denilebilecek incelikte bir işçiliğe sahip olan mahfil tavanlarındaki tezyinat ve ayrıca renkli camlarla işlenmiş alçı revzenler de zikredilmeye değer sanat çalışmalarıdır.

Mihrap ve Minber. Mermer mihrap ve minberi Osmanlı klasik döneminin güzel örneklerindendir. Mihrap, sedef ve fil dişi kakmalarla zenginleştirilmiş, minber şebekeli bölümleri yarı şeffaf satıhlar oluşturacak kadar ince bir işçilikle bezenmiştir.

Caminin çeşmeleri. Cami ile beraber yaptırılan üç çeşme vardır. Kitâbesiz olan bu çeşmeler şunlardır:

1. Caminin sağ tarafında olup yanyana üç çeşmedir. Bağlarbaşı caddesine açılan avlu kapısının sağındadır. Kesme taştan yaptırılan ve haznesi avlu duvarının içinde bulunan bu çeşmeler, halk arasında "Üç Çeşmeler" diye ünlüdür.

2. Caminin sol tarafında ve Tekkeönü sokağı üzerinde, camiye çıkılan merdivenli kapının yanındadır.

3. Bu çeşme, medrese dershanesinin üzerine oturduğu kemerin altındadır. Bu kemerden Vâlide Kâhyası sokağı geçmektedir.

Medrese

Caminin kuzey yönünde şadırvanın bulunduğu avludan 19 basamakla inilerek medreseye geçilir. Meyilden dolayı camiden biraz aşağıda kalmıştır. İnilen merdivenin üzerinde küçük bir oda bulunur. Medresenin dışarıya açılan ayrıca üç kapısı vardır. Avlunun ortasında bir şadırvan, camiye yakın duvarı tarafında bir kuyu bulunur. Yamuk planlı medrese avlusu doğu, batı ve kuzeyde revaklar ve hücreler, güneyde ise yüksekte kalan şadırvan avlusunun duvarı ile sınırlandırılmıştır. Medreseye nispetle alçakta kalan Vâlide Kâhyası sokağı boyunca uzanan kuzey duvarı, istinat duvarı niteliğinde olup payandalarla takviye edilmiştir.

Avlunun üç tarafına sıralanmış revak, on dokuz birimden oluşmaktadır. Dördü batıda, ikisi doğuda, on ikisi kuzeyde yer almak üzere toplam on sekiz tane olan hücrelerden on beşinin talebeye, ikisinin muîdlere (asistan), birinin de bevvâba (kapıcı) tahsis edilmiş olduğu vakfiyede kayıtlıdır. Orta yerde dershane yer almıştır. Odalar, ikisi sokağa, biri

2- Harim, caminin namaz kılınan iç mekânı

3- Pâye, payanda, sütunla örtü sistemi arasındaki destek.

4- Mahfil, camilerde ayrılmış özel bölüm. Hünkârlar için ayrılan özel kısma hünkâr mahfili denir.

5- Pandantif, bingi, kubbenin sütunun üzerine binerken oluşturduğu üçgen kısım.

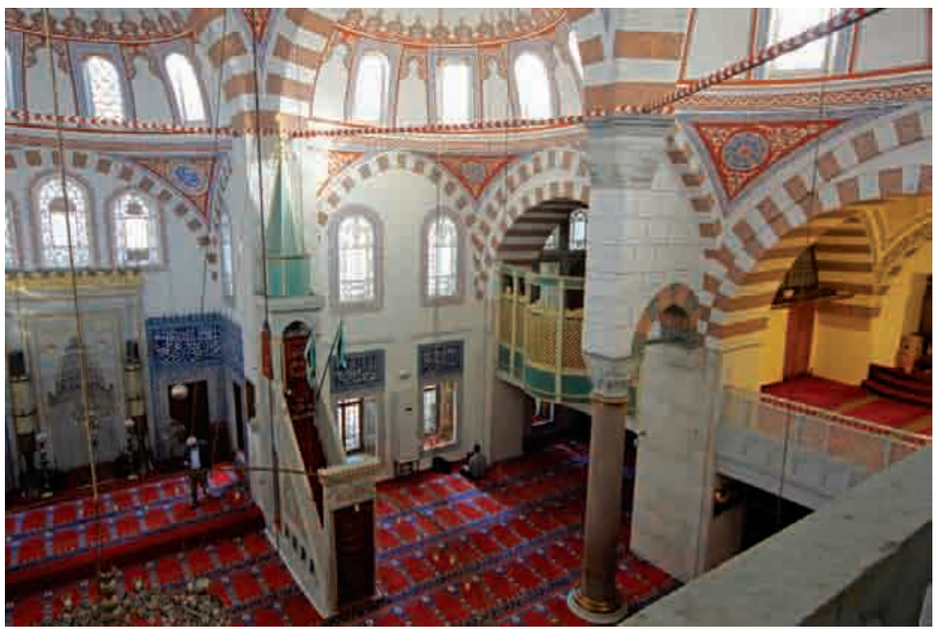

Atik Vâlide Camii içinden görüntüler

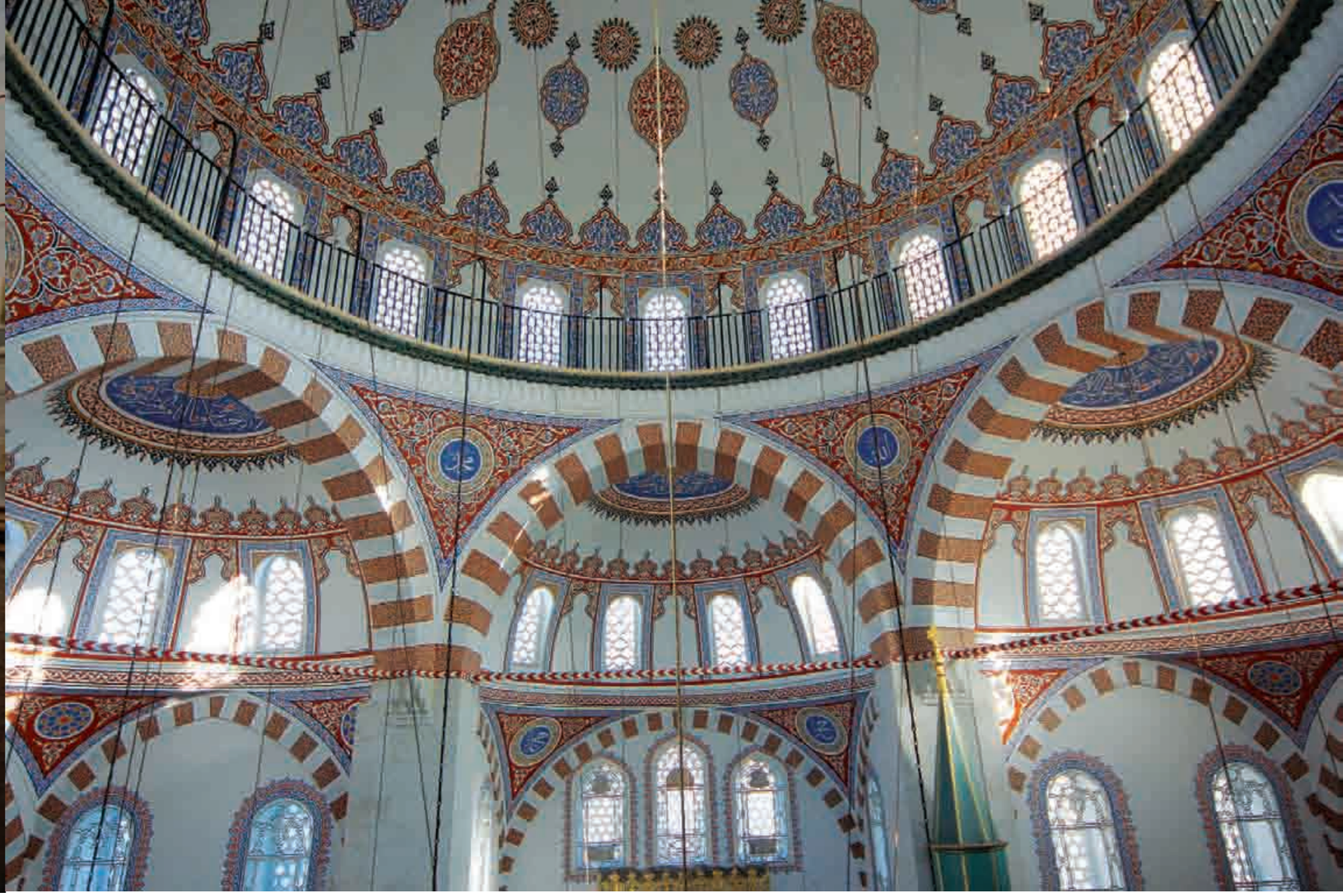

Atik Vâlide Camii iç süslemeleri

avluya bakan üç pencere ile aydınlatılmış olup içinde birer ocak ve dolap yerleri vardır. Dershanenin ikisi yola, ikisi de avluya bakan dört penceresi ve bir ocak yeri vardır. Altından yol geçtiğinden iki yandan geniş kemerler üzerine bindirilmiştir. Bu kemerler arasında ve sokak seviyesinde kitâbesiz bir çeşme bulunmaktadır. Medrese odaları gibi tamamen kesme taştan yapılan kare planlı dershanenin altından Vâlide Kethüdâsı sokağı geçmektedir. Bu yola alçak düşmemesi ve arabaların altından rahatlıkla geçebilmesi için dershaneye iki taraflı bir merdivenle çıkılır.

Medrese külliyenin diğer birimleri gibi zaman zaman bakımsız kalmış ise de bugün gayet bakımlı ve temizdir. Bir vakıf tarafından kullanılmaktadır. Yemyeşil huzur veren ortamında yine genç insanlara değişik eğitimler verilmektedir.

Medrese İstanbul'daki önemli ilim merkezlerinden biriydi. Vâlide Sultan'ın, talebelerin kullanması için vakfettiği kitaplar medresede verilen eğitim hakkında fikir vermektedir. Vakfiyede böyle nitelikli bir eğitimi verebilecek düzeyde olan kişilerden bir müderris tayin edilmesi istenmiştir. Müderrisin vasıfları vakfiyede şu şekilde tanımlanmıştır:

"Vâlide Sultan, fazilet ve kemal sahibi, emsalleri arasında ilim ve irfanı ile öne çıkmış, aklî ve nakli ilimlere hâkim, muğlak meseleleri halledebilen, ilmini arttırmakla meşgul, istifade etmek isteyenlere ilmini öğretmek hususunda ciddiyet gösteren ve bütün vaktini tahsiline sarfeden, istifadeye iştiyak duyanlara ilmini aktarmaya çok hevesli ve ilmini anlatmakta ve tedris etmekte yetenekli olan bir zatın medreseye müderris tayin edilmesini ve günlük ücretinin altmış dirhem olmasını şart kıldı."

Atik Vâlide Sultan Tekkesi (Karabaş Velî Tekkesi)

Caminin doğu yan tarafında ve Tekkeönü sokağı üzerindeki tekke, medrese tarzında orta avlunun dört tarafında sıralanmış odalardan meydana gelir. Burası bir Şâbâniyye Tekkesi idi.

Kaynaklarda Atik Vâlide Sultan, Eski Vâlide, Vâlide-i Atik, Karabaş Velî ve Karabaş Ali Efendi gibi adlarla anılan tekkenin baştan beri külliyenin mimari programı içinde yer aldığı ve tarikatların ilgasına kadar görevini aralıksız sürdürdüğü, Nurbânû Vâlide Sultan Vakfiyesi'nden, Vakıflar Arşivi'ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kapatıldıktan sonra uzun süre

Atik Vâlide Külliyesi

Atik Vâlide Külliyesi tekkesinin giriş kapısı

Atik Vâlide Külliyesi medresesi avlusu

Atik Vâlide Külliyesi'nin, halen tamiri devam eden 18 bin m^2 alan üzerine kurulu dârülhadis, imaret, tabhâne, kervansaray ve dârüşşifâ gibi yapılarının bulunduğu birleşik yapı grubu.

metrûk kalıp harap hale gelen yapı 1970'li yıllarda tamir edilerek talebe yurdu haline getirilmiştir. Bugün ise oldukça temizdir ve bir sanatevi tarafından kullanılmaktadır.

Yamuk planlı bir avlu ve bunu çevreleyen kırık kaş kemerli ve ahşap çatılı revakların arkasında, dört yönde dizilmiş otuz beş adet kare planlı ve kubbeli birim yer almaktadır. Vakfiyede "hankah" ve "ribât" adlarıyla anılan tekkede "bir şeyh ile otuz iki nefer fukara"nın ikamet etmesi istenmektedir.

Tekkenin tek girişi, güneybatı köşesindedir. Basık kemerinin üstünde yer alan ta'likle yazılmış tarihsiz şu kitâbe vardır:

Ne güzel hankah-ı Vâlide Sultanı Atik
Mesleki Hazreti Şa'bânı Velî bunda tarik

Kitâbede görülen "Hazreti Şa'bânı Velî" ibaresi, bu bölümün tekkenin Şâbâniyye'ye intikal ettiği 1713 tarihinden sonra yapıldığını göstermektedir.

Tekkenin mimarisinde dikkati çeken en önemli husus, medreseden farklı olarak cephelerin, konulması zaruri görülen mahdut miktarda pencere dışında tamamen sağır bırakılması, buna karşılık avlu cephelerinin hareketli bir ifadeye sahip kılınmasıdır. Yapının tasarımında, büyük bir ihtimalle tekke hayatının gereği olan içe dönüklük etkili olmuştur.

Birleşik Yapı Grubu (Dârülhadis, sıbyan mektebi, imaret, tabhâne, kervansaray ve dârüşşifâ)

Külliyenin batı yakasında, Eski Toptaşı caddesine bakan kapıdan girilen 18.000 m^2 alan kaplayan tek blok halinde yapılmış içinde birçok fonksiyonları barındıran yapı grubu yer alır. Burada külliyenin dârülhadis, sıbyan mektebi, imaret, tabhâne, kervansaray ve dârüşşifâ gibi sosyal hizmet birimleri bulunur. Vaziyet planında yerleri gösterilmiştir.

Yapı grubuna II. Mahmud tarafından yenilenen ve tuğrasının bulunduğu kapıdan girilir. Giriş, üzerini örten yüksek sayvan ve yaklaşık 11.06 x 21.75 m. boyutlarındaki taşlıktan oluşmaktadır. Ahşap direkler üzerinde 6.65 m. yükselen sayvan, II. Mahmud döneminin baroktan ampir üslûba geçiş evresinin bir örneği olup, üzeri kurşun kaplı geniş bir ahşap saçakla sonlanmaktadır. Kapının takında Sultan II. Mahmud'un sonradan kazınmış bir tuğrası, bunun iki yanında sağda "*Lâ ilâhe illallah*" solunda ise "*Muhammedün resûlullah*" yazılıdır. Tuğra, 1250 (1834) tarihinde burayı esaslı bir şekilde tamir ettiren Sultan II. Mahmud adına konmuştur.

Girişin sağında, duvar yüzeyinde, istifli sülüsle yazılmış manzum kitâbesinden 987'de (1579) Hasan Çavuş tarafından yaptırıldığı anlaşılan kemerli bir çeşme yer almaktadır. Kapının sol önünde de cadde üzerinde imaretin aşçıbaşılarının oturduğu **Aşçıbaşı Konağı** vardır.

Kervansaray. Kapıdan girince ortada pandantifli bir kubbe ile doğu ve batı yönlerinde birer beşik tonozun örttüğü taşlığa, taşlığın orta bölümünden de kuzey ve güney duvarlarındaki kapılarla kervansarayın eşit büyüklükteki dikdörtgen planlı iki kanadına geçilmektedir. Dış duvarlarının alt kesimi dışında tamamen yenilenmiş olduğu anlaşılan kervansarayın her iki kanadında, birer iç avlu etrafına sıralanmış ikişer katlı mekânlar bulunmaktadır. Buradan devamla orta avluya ulaşılır. Tabhâne ile aşhanenin ortasında yer alan ortak avlu, pandantifli küçük kubbelerle örtülü yirmi dokuz birimi ihtiva eden bir revakla kuşatılmıştır. Bu geniş avlunun sağ tarafında aşhane, dârülhadis, sol tarafında tabhâne ve dârüşşifâ yer alır (M.N.Haskan *Yüzyıllar Boyu Üsküdar* adlı eserinde bu avlunun kuzeyinde uzanan bölümün kervansaray olduğunu belirtmektedir).

İmaret. Aynı ölçülere sahip olan aşhane (imaret) ile tabhâne, ortak avluya göre tamamen simetrik tasarlanmıştır. Her ikisi de "T" biçimi birer avluya ve bunu kuşatan beşik tonozlu revaklara sahiptir. Revakların gerisinde doğudaki dârülhadis hücrelerinin altında, toplam on üçer birim sıralanmaktadır. Aşhanenin batısında yer alan havalandırma fenerleriyle donatılmış altı birim mutfaktır.

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde, **Orta Vâlide İmareti** dediği bu imaretten bahsederken şöyle demektedir: "Ay ve sene, sabah ve akşam, gelene gidene, saraylarda oturanlara hergün iki defa birer bakır tepsi ile herkese bir tas buğday çorbası, birer ekmek ve her gece birer mum ve her at başına bir yem sadakası vardır. Üç günden fazla misafir kalana vermezler. Vakfedenin şartı böyledir. Orta Vâlide İmareti de bu tertip üzere olup cuma gecesi zerdesi, pilavı vardır ki, fakire diğer yaşlıya ve gence boldur. Cemi hademeleri olan 800 adam gelip muayyen rızıklarını alırlar. Büyük bir vakıftır."

Vakfiyede imaretten yemek alma hakkına sahip olanlar miktarları belirtilerek kaydedilmiştir. Buna göre tüm vakıf personeli ve talebe imaretten günde iki öğün tam veya yarım yemek almaktadır. Arta kalan miktar ise öncelikle yoksullar ve yolcular olmak üzere halka dağıtılmaktadır. Kaynaklara göre vakıf personeli ile beraber yaklaşık 950 kişinin her gün imaretten faydalandığını söyleyebiliriz. Özel günler olarak nitelendirdiğimiz, kandil, ramazan ve bayram günlerinde ise her zamankinden daha fazla çeşitte ve zenginlikte bir menü çıkarılmaktadır. Buğday ve pirinç çorbası biri sabah biri akşam olmak üzere her gün çıkan yiyeceklerdir, ayrıca her öğün için bir somun ekmek de standart bir uygulamadır, bunun yanında akşam bir parça et de verilmektedir.

Mazhar Osman imaret için şunları yazar: "Atik Vâlide Camii çok varlıklı, zengin vakıf idi. Meşrutiyet'e kadar imaretin kazanı kaynar, her gün fukaraya çorba ve fodla (yassı yuvarlak şekilli ekmek) dağıtılır, haftada bir defa perşembe günleri pilav zerde verilirdi. Muharremlerde aşure pişerdi. Tadındaki nefaset sebebiyle birçok orta halli evler bile bu yemeklerden aldırırdı."

Dârülhadis, orta avlunun kuzeyinde pandantifli kubbeler ve batıya açılan iki sıra pencereye sahip, doğu yönünde bir revakla kuşatılmış kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dizi hücreden ibarettir.

Sıbyan Mektebi. Mektep, külliyenin birleşik yapı grubu içinde, Kartal Baba caddesi ile Vâlide İmareti sokağının birleştiği yerde, yapı bloğunun güneydoğu köşesindeki cami tarafında yer almaktadır. Bazı kaynaklarda külliye camisinin karşısındaki dârülkurrâ binası sıbyan mektebi olarak gösterilse de bizim kanaatimize göre burasının sıbyan mektebi olması daha doğrudur. Mektep 1928'de Toptaşı Cezaevi'ni koruyan jandarma bölüğünün emrine verilmiştir. Bu sırada çok değişikliğe uğramış ve eski merdiven kapatılarak yenisi yapılmıştır. Yapıya çıkmak için evvelâ Vâlide İmareti sokağına açılan kesme taş söveli ve kemerli kapıdan küçük bir avluya girilir. Avlunun sol tarafındaki, kesme taş olan bir merdivenden, dershanenin önündeki sahanlığa çıkılır. Bu kısmın eskiden bir revak ile örtülü olduğu sanılmaktadır. Dershane kare plan-

Birleşik yapı grubu girişindeki sayvan, II. Mahmud döneminde yaptırılmış olup üzerinde II. Mahmud'un tuğrası bulunmaktadır. Girişin sağında bir çeşme yer almakta, çeşmenin kitâbesinde Hasan Çavuş adı ile 987 (1579) tarihi okunmaktadır.

Birleşik yapı grubundaki aşhane mutfağının bacaları

lı olup bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe, dört ana duvara ve düz köşe tromplarına oturtulmuştur. Kirpi saçağı binayı çevirir. İki sıra tuğla, bir sıra kesme taştan yapılan bu klasik Mimar Sinan yapısı, sivri ve düz kemerli pencerelerinden ışık alır. Birçok tâdilâta uğradığı için sokağa bakan pencerelerinin hepsi kapatılmıştır. Mimar Sinan'ın yaptığı orijinal hali bugün kaybolmuştur.

Tabhâne. Ortak avlunun sol tarafında yer alır. Tabhânenin içinden bir kapıyla da dârüşşifâya geçilir. "T" biçimli bir avlusu ve etrafında sıralanmış odaları vardır. Farsça tab veya tav hareket, güç veya kudret mânasına gelir. Vâlide-i Atik Dârüşşifâsı'ndan çıkanlar kuvvetlenmeleri için bir müddet burada kalırlardı. Ayrıca taşradan gelen fakir yolcular da bir zaman burada konaklardı. Yoksulların korunması için kurulmuş hayır müesseselerinden biridir. Haskan, eserinde külliyenin karşısındaki şimdiki Sokullu ilkokulunun olduğu binanın tabhâne olarak kullanıldığını belirtmektedir. Diğer kaynaklarda bu bilgiye rastlamadık.

Dârüşşifâ. Dârüşşifâ bağlı bulunduğu birleşik yapı grubundan ayrı olarak, sokağa açılan dış kapısı, mutfağı, hamamı, çamaşırlığı ile hastanenin her türlü ihtiyacını temin eden birimleriyle bağımsız bir ünitedir. Bugün iki katlı, ahşap çatılı ve tabhâne ile bağlantılı bir yapı halinde olan dârüşşifâ aslında ilk haliyle tek katlı ve kâgir örtülü müstakil bir bina idi. Kuzeyde Helvacı Ali sokağı üzerindeki girişini, tromplu kubbe ile örtülü bir birim takip etmekte ve buradan bir seki ile ikiye ayrılmış dikdörtgen planlı avluya geçilmektedir.

Sütunların üzerinde yer alan sivri kemerlerle birbirine bağlanmış, tonoz örtü sistemine sahip revaklar, iki kademeli dikdörtgen bir avlunun etrafını çevirir. Sonraki kullanım amaçları doğrultusunda tamamen değiştirilen mekânlar birleşik yapı grubu içindeki diğer yapılarla beraber FSM Üniversitesi'ne geçtikten sonra yapılan restorasyonda orijinaline yakın yenilenmektedir.

Dârüşşifâ ile tabhâne arasında, dârüşşifâya ait iki kubbeli küçük bir **hamam** bulunmaktadır. Bu, Atik Vâlide Dârüşşifâsı'na yani hastalara ait bir hamamdı. Bugün bakımsız halde olsa da hamamın ılıklık, sıcaklık ve külhân bölümleri bellidir. Yapının güneybatı köşesindeki bir mekân ise dârüşşifanın mescidi olarak kabul edilmektedir.

Dârüşşifâ, kurulduğu 1581'den 1793'e kadar yaklaşık 212 yıl dârüşşifâ görevini yerine getirmişti. Sultan III. Selim 1793 yılında Nizâm-ı Cedîd Ordusu'nu kurduğunda burayı külliye ile beraber askerî alan olarak kullanmaya başlamıştı. Sultan II. Mahmud zamanında (1808-1839) yine kışla olarak görev yapmıştı. 1873'ten itibaren külliye "Toptaşı Bîmarhânesi" olarak tanınmaktadır. Bu sıralarda Atik Vâlide Külliyesi'nin imaret hariç önemli bölümleri tamir görmüş ve bîmarhâne için hazırlanmıştır. İmaret o tarihte de halka yemek çıkarmaya devam etmektedir. Toptaşı Bîmarhânesi hiçbir ayrım yapmadan her millet ve dinden kadın ve erkek hastaları kabul etmiştir. 1873'ten itibaren görevini bîmarhâne olarak sürdüren Atik Vâlide Dârüşşifâsı 15 Haziran 1927'de boşaltılıp hastaların hepsi Bakırköyü'ne nakledilene kadar elli dört yıl bîmarhâne olarak hizmet vermiştir. Toptaşı'ndan boşaltılan hastaların yerine Üsküdar Miskinler Tekkesi'ndeki cüzzamlılar alındı. Ancak 1935'te Bakırköy Akıl Hastahanesi'ndeki yeni ve modern cüzzam pavyonu hizmete girince bu hastalar da Bakırköy'e taşındı ve Toptaşı tamamen boşaltıldı.

Yekpâre bir yapı adası oluşturan bu bölümler XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren asıl fonksiyonlarının dışında birtakım yeni faaliyetlere tahsis edilmişlerdir; imaret ile dârüşşifâ sırasıyla Nizâm-ı Cedîd, Sekbân-ı Cihâdiyye ve Asâkir-i Nizâmiyye askerlerinin kışlası (1800-1865), akıl hastahanesi (1865-1927) ve Tekel Yaprak Tütün Bakım Atölyesi (1935-1976) olmuş; dârüşşifâ 1977'de Üsküdar İmam Hatip Lisesi'ne devredilmiş, dârülhadis-dârülkurrâ grubu ise Cumhuriyet devrinde uzun bir müddet Toptaşı Cezaevi olarak kullanılmıştır.

Birleşik yapı grubu bugün Fâtih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin kullanımına verilmiştir ve şu anda restore edilmektedir.

Dârülkurra binası bugün kreş olarak hizmet veriyor.

Külliyenin birleşik yapı grubunun önünde yer alan aşçıbaşı konağı.

Nurbânu Vâlide Sultan'ın hayatından kesitler ve Atik Vâlide Külliyesi'nin tasvir edildiği minyatür. En altta câriyelik zamanı, ortada Mimar Sinan'a yaptırdığı Atik Vâlide Külliyesi, sol üstte Seyyid Lokmân'ın *Şehinşâhnâme* adlı eserinden esinlenilen sultanın cenaze töreni, sağ üstte II.Selim ile kavuşması tasvir edilmektedir (Minyatür, Müşfika Sezen Kocabay).

Hamamı (Toptaşı Hamamı)

Külliyeyle birlikte yapılan hamam, şimdiki Sokollu İlkokulu'nun yanındadır. Esas kapısı, Eski Toptaşı caddesine açılan dar bir aralık üzerindedir. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde; "Atpazarı yakınında Orta Vâlide Hamamı, gönül alıcı bir mübarek hamamdır. Bütün halvetleri temizdir" diyor ve bu hamamın yolculara tahsis edildiğini belirtiyor.

Vakfiyede zikredilmeyen, ancak Sinan'ın eserleriyle ilgili tezkirelerde adı geçen hamam, ufak çapta bir çifte hamam olup, doğu-batı doğrultusunda uzanan ayırım çizgisine göre simetrik olarak yerleştirilmiş soyunmalıklar, birer sofa ile halvetten oluşan soğukluklar ve sıcaklıklar ile bölümler boyunca devam eden su haznesinden oluşmaktadır. Bugün yerlerini bir sıra dükkâna terketmiş bulunan soyunmalıkların ahşap çatı ile örtülü oldukları tahmin edilmektedir. Soğukluklar pandantifli kubbeler ve aynalı tonozlarla, sıcaklıklar tromplu kubbelerle, su haznesi ise beşik tonozla örtülüdür. Sıcaklığında dört halveti ve üç sofası vardır. 1985 senesinde aslına uygun olarak restore edilmiş olup bugün faaliyettedir.

Külliyenin Vakfiyesi

Külliyenin Nisan 1582 tarihli orijinal vakfiyesi Arapça olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir (kasa nr. 121). Vakfın, biri Üsküdar'da diğeri Lapseki'de olmak üzere iki yapı topluluğu bulunmaktadır. Vakfiyede bu birimlerin hepsi için görevlilerin kimler olacağı, vasıfları, sayıları, alacakları ücretleri, yapılacak hizmetler detaylarıyla ayrı ayrı belirtilmiştir. Gelirler ve giderler ayrıntılı olarak tanzim edilmiş, dâimî gelir getirecek akarlar belirtilmiş ve bağışlanmıştır. Vakfın en önemli geliri mukâtaa dediğimiz toprak gelirleridir. En büyük mukâtaalar Yeniil ve Yanbolu mukâtaalarıdır. Mukâtaa gelirleri toplam vakıf gelirinin %80'ini oluşturmaktadır. Mukâtaa dışında vakfa tahsis edilmiş olan bahçe, bağ, otlak, mera, bostan, çiftlik gibi araziler mevcuttur. Ayrıca kira getiren 4 hamam, 3 fırın, 64 dükkân, 6 debbâğhâne, 1 han, 130 hücre, 3 salhâne, 2 serhâne, 2 şemhâne bırakılmıştır.

V.G.M. arşivinde (kasa nr. 121) bulunan Atik Vâlide Külliyesi'nin vakfiyesi

Bahsi geçen mülklerin hatırı sayılır miktarı Üsküdar'da bulunmaktadır. Debbâğhâneler, iki hamam, hücrelerin bir kısmı, şemhâne Üsküdar'ın ekonomik hayatına ciddi anlamda katkıda bulunmuşlardır. Vakfa ait eserlerin bir kısmı günümüzde aslî vazifeleriyle yaşamaya devam etmektedir. İmaretin karşısında yer alan hamam (Hamam-ı atik) çalışmaya devam etmektedir, Üsküdar merkezde bulunan hamam (Çarşı Hamamı, Mimar Sinan Hamamı) ise bina olarak mevcut olup çarşı olarak hizmet vermektedir. Debbâğhâneler kapanmış ancak Tabaklar mahallesi adıyla bulundukları mahallenin isminde yaşamaya devam etmektedirler.

Mütevelliler eliyle yürütülen bu vakıf hizmetleri yüzyıllarca devam ettirilmiştir. Vakıftan, gelip geçen yolculardan, küçük mektep çocuklarına, yetimlere, kimsesizlere, hastalara, talebelere, çalışanlara kadar sayısız insan istifade etmiştir. Vâlide Sultan ile eşi II. Selim'in câriyelerinden kimsesiz kalanlar için ödenmesi istenen miktarlar ile isimleri vakfiyede mevcut bulunan, yaşlılığında fakir düşmüş, kimsesiz âlimler için ayrılan tahsisatlar belirtilmiştir. Tüm bunlar da vakfın giderleri içinde yer almaktadır. Vâlide Sultan'ın vakfiyeye koydurttuğu başka bir şart ise her yıl iki kişinin giderleri vakıf bütçesinden karşılanarak kendisi adına hac görevi ile vazifelendirilmesidir. Bu görev yıllarca düzenli olarak yerine getirilmiştir.

Nurbânû Sultan'ın sevaba nâil olmak için külliyeyi inşa ettirdiği bildirilen vakfiyesinde, "Vâlide Sultan fâni dünyanın nimetlerini ebedî olan âhiretin nimet ve saadetlerine kavuşturmak istedi" denmektedir. Yine vakfiyeden anlaşıldığına göre Vâlide Sultan yukarıda zikredilen hayır eserlerinin "ebediyen pâyidar olup, bunlara bir zarar ve noksanlık gelmemesini" arzu etmiştir.

Halen faal olan külliye hamamının sıcaklık bölümünden bir görünüş

Nurbânû Sultan

Nurbânû Sultan'ın (ö.1583) İtalyan asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Sultan II. Selim'le şehzadeliği sırasında Manisa'da sancak beyi olarak bulunduğu dönemde evlenmiştir. Daha sonra III. Murad olarak tahta geçecek olan oğlu da 1546'da Manisa'da doğmuştur. II. Selim'in 1566'da tahta çıkması üzerine eşiyle beraber İstanbul'a gelmiş, Topkapı Sarayı hareminde "başhaseki" mevkiini kazanmıştır. Kocası II. Selim'in 15 Aralık 1574'te vefatından sonra oğlu III. Murad 21 Aralık 1574'te tahta geçince Nurbânû da vefatına kadar (6 Aralık 1583) "Validei Saadetpenah" unvanını taşımıştır. Nurbânû Sultan, Topkapı civarında Yenikapı hasbahçesinde kendi yaptırdığı sarayında 6 Aralık 1583 tarihinde ölmüş, cenaze namazı Fâtih Camii'nde kılınarak Ayasofya'da eşi II. Selim'in türbesine defnedilmiştir (991/1583). Nurbânû Sultan şahsî gelirleri ve oğlu III. Murad'ın da sağladığı imkânlarla Üsküdar'daki külliyeyi yaptırmış, zengin bir vakıf kurarak müessesenin bugüne kadar devamını sağlamıştır.

Sonuç. Külliyenin yapıldığı Osmanlı klasik dönemi, bugünkü Macaristan'dan kuzeyde Ukrayna ovalarına, doğuda Gürcistan'dan Kuzey Afrika ve Balkanlar'a kadar uzanan farklı kültürleri içine almaktaydı. Bu dönemde gerek sultanlar, hanım sultanlar, gerekse paşalar ve beyler tarafından vakıf olarak birçok sosyal yapı inşa ettirilmiştir. Bu dönemin ana yapılarından biri olan Sinan'ın nâdide eseri Atik Vâlide Külliyesi hizmetini yüzyıllarca sürdürmüştür. Camisi bütün görkemiyle ibadete açık, tekkesinde bir sanatevi bulunuyor, birleşik yapı grubu Fâtih Sultan Mehmet Üniversitesi'nin kullanımına verilmiş, hamamı da halen faal durumdadır. Dileriz külliye bu şefkat ve merhamet yuvalarımız onu anlayan ellerde ihya edilir, amacına uygun kullanılarak gelecek nesillere paha biçilmez birer hazine olarak sapasağlam devredilirler.

10 Aralık 1583'te vefat eden Nurbânû Sultan'ın cenaze merasimini tasvir eden Seyyid Lokmân'ın *Şehinşâhnâme* adlı eserinin ikinci cildinde yer alan minyatür (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., B. 200)

Kaynakça:

Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayten Altıntaş, *"Üsküdar'da Bir Akıl Hastahanesi (Toptaşı Bîmarhanesi 1873-1927)", IV. Üsküdar Sempozyomu.*

Ali Haydar Bayat, *Ülker Erke'nin Hazırladığı Sergiden Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları*, s. 59.

Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi,*

Esin Kahya, – *Ayşegül Erdemir, D., Tıp ve Sağlık Kurumları,*

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme.*

Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları,*

Gülcan Kaplan, *Üsküdar Atik Valide Sultan Camii Çinileri,*

İhsan Eriş, Uğur Yüzereroğlu, Nüket Demir, Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2013, Sayı: 6 , *Atik Valide Sultan Külliyesi 2011-2013 Yılları Restorasyonu ve Uygulamaları.*

Kantarcıoğlu (Akyıl), Z. Ayşe, *"Atik Valide Külliyesi Restorasyonu Bir Tarih/Sanat Buluşması (Mimar Sinan Külliyesi'nden Güzel Sanatlar Fakültesi'ne)",*

Osmanlılarda Sağlık (ed. C. Yılmaz - N. Yılmaz) İstanbul 2006.

M. Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *İstanbul Ansiklopedisi,*

M. Baha Tanman, *DİA,* IV, 68-73

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar,*c.I

Nuran Yıldırım, "Toptaşı Bimarhanesi", *İstanbul Ansiklopedisi.*

Tijen Sabirli, "Vakfiyesi Ve Muhasebe Kayitlari Işığında Atik Valide Vakfı", *Üsk.Semp. VII*

Caminin son cemaat yerindeki bir pencerenin üzerinde yer alan âyet yazılı çini panolardan birisi.

ATİK-VALDE'DEN İNEN SOKAKTA

İftardan önce gittim Atik-Valde semtine,
Kaç def'a geçtiğim bu sokaklar, bugün yine,
Sessizdiler. Fakat Ramazan mâneviyyeti
Bir tatlı intizâra çevirmiş sükûneti;
Semtin oruçlu halkı, süzülmüş benizliler,
Sessizce çarşıdan dönüyorlar birer birer;
Bakkalda bekleşen fıkarâ kızcağızları
Az çok yakından sezdiriyor top ve iftarı.
Meydanda kimse kalmadı artık bütün bütün;
Bir top gürültüsüyle bu sâhilde bitti gün.
Top gürleyip oruç bozulan lâhzadan beri,
Bir nurlu neş'e kapladı kerpiçten evleri.
Yârab nasıl ferahlı bu âlem, nasıl temiz!
Tenhâ sokakta kaldım oruçsuz ve neş'esiz.
Yurdun bu iftarından uzak kalmanın gamı
Hadsiz yaşattı rûhuma bir gurbet akşamı.
Bir tek düşünce oldu tesellî bu derdime;
Az çok ferahladım ve dedim kendi kendime:
"Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür;
Madem ki böyle duygularım kaldı, çok şükür."

Y. Kemal Beyatlı

ZİYARET

Yine birlikte, bu mevsimde,Atik-Valde'deyiz,
Yine birlikte, bu mevsimde, gezip sezmedeyiz
Bu çınarlarla siyah servilerin gölgesini
Bu şadırvanda suyun sanki ledünni sesini.
Eski mimara nasıl rahmet okunmaz burada?
Suyu cennetten akıtmış bu güzel manzarada
Bu duvarlarda,saatlerce temaşaya değer,
Çini'den,solmayacak bahçeler açmış yer yer,
Manevi rahata bir çerçeve yapmış ki gören,
Başka bir alemi görmekle, geçer kendinden.
Bu ziyarette vakit geçti,güneş battı,yazık!
Haz ve duyguyla Atik Valde'de bir gün yaşadık.

Y. Kemal Beyatlı

Sultan III.Mustafa'nın annesi Mihrişah sultan ve kardeşi Süleyman adına 1760 yılında yaptırdığı Ayazma Külliyesi

AYAZMA CAMİİ VE KÜLLİYESİ

Cami, Sıbyan Mektebi, Hamam, Çeşme, Dükkanlar (1760)

Sultan III.Mustafa'nın, annesi Mihrişah Sultan ve ağabeyi Şehzade Süleyman adına 1174 (1760-61) yılında yaptırdığı cami, Ayazma semtinde Ressam Ali Rıza Bey ve Mehmed Paşa Değirmeni sokakları arasındadır. Marmara ve Boğaz'ın girişine hâkim yeri, normal ölçüleri aşan yüksekliği ve heybetli görünümü ile Türk mimarisinde artık yabancı üslûbun hâkim olduğu bir dönemin örneği olmakla beraber şehrin Anadolu yakasına değişik bir güzellik kazandırmaktadır. Cami, sıbyan mektebi, hamam ve dükkânlardan oluşan yapı grubundan bugün dükkânlar ve hamamı yıkılmış, sıbyan mektebi geçirdiği değişimlerle beraber Ayazma İlkokulu olarak görevini sürdürmekte, cami ise sağlam ancak şu anda restorasyondadır.

Cami, daha ziyade vâlide sultanların yazlığı olarak bilinen Ayazma Sarayı'nın önüne veya bahçesinin bir kısmı üzerine yaptırılmıştır. Semte adını veren ayazmanın (şifalı su kaynağı) yakında bir evin bahçesinde olduğu söylenmektedir.

Ayazma Camii Tahrir Defteri'ni kaleme alan ve bina eminliği görevini ifa eden, padişahın Gümrük Emini es-Seyyid İshak Ağa'dır. Ayazma Külliyesi'ne 1757 yılında başlanmış ve 1760 yılında tamamlanmıştır. Ayazma Camii İnşaat Defteri, bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 1137 numara ile muhafaza edilmektedir. Caminin mimarı, dönemin mimarbaşı Mimar Mehmed Tâhir Ağa'dır. Ağa, bu camiden başka Lâleli, Fâtih, Zeynep Sultan, Beylerbeyi, Emirgan, İncirliköy camileri, Yeni Vâlide Hanı, Çarşamba'da Murad Molla, Koska'da Koca Râgıb Paşa kütüphaneleri, çeşmeler, sebiller ve sıbyan mektepleri gibi daha birçok eser yapmıştır. Kabri ve ölüm tarihi belli değildir.

*Hadîka'*da, cami ile ilgili şu bilgiler vardır: "Bânisi Sultan III. Mustafa'dır. Caminin, diğer padişah camileri gibi levazımatı mükemmeldir. Müstakil muvakkithânesi dahi vardır. Yanında bir mektep ve bir tek hamam dahi bina olunmuştur. 1189 (1775) tarihinde padişah hazretlerinin vefatından bir sene sonra abdest muslukları tarafına bir kapı dahi zam ve ilâve

Ayazma Külliyesi ve çevresi (Çizim,M.N.Haskan)

Ayazma Külliyesi ve külliyenin batı kapısı

kılınmıştır. Sultan Mustafa, bu camii annesi Mihrişah Emine Sultan ve ağabeyi Şehzade Sultan Süleyman'ın ruhları için yaptırmıştır. Vâlide Sultan 1145 (1732) senesi vefat eyledikte İstanbul Yeni Cami Türbesi'ne gömülmüştür. Karşısındaki çeşme, Vâlide Sultan'ındır. Şehzade Süleyman dahi aynı yılda vefat ederek bu türbeye gömülmüştür. Yaşı 23'e varmıştı... Bu caminin mahallesi vardır."

Caminin cümle kapısı üzerindeki; manzumesi Sadrazam Râgıb Mehmed Paşa'ya, yazısı ise Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'ye ait 1174 (1760-61) tarihli kitâbesinde yer alan;"... sevabını vâsıle-i rahmet-i Rabbü'l-âlemîn olan Vâlide-i muhteremeleri merhûme ve mağfûretün-lehâ Mihrişah Emine Hatun tâbe seraha ile, Câlis-i serîr-i Cennet olan birader-i ekberleri merhûm ve mağfûrun-leh Şehzade Sultan Süleyman aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrânın rûh-i pür-fütûhlarına hîbe ve ihda buyurmaları ile .... " ifadeleriyle camiyi Sultan III. Mustafa'nın, annesi Mihrişah Sultan ve ağabeyi Şehzade Süleyman adına yaptırdığı belirtilmektedir.

Cami, Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin yazdığına göre 1174 yılı Cemâziyelevvelinde (Ocak 1761) bir cuma günü Râgıb Paşa ve Veliyyüddin Efendi'nin hazır bulundukları bir törenle ibadete açılmıştır.

Geniş avluyu çevreleyen duvarının Ressam Ali Rıza ve Mehmet Paşa Değirmeni sokaklarına açılan üç kapısı vardır. Avlu kapıları üstünde celî hatla yazılmış âyet-i kerîmeler bulunmaktadır. İki yan kapıların duvarlarına da birer kuş evi yapılmıştır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde mermerden büyük bir çeşme vardır. Kitâbesinden 1174'te (1761) cami ile birlikte yapıldığı anlaşılmaktadır. Alışılmamış bir biçimde olan bu çeşme, mermer bir cepheye yapıştırılmış dört köşe bir pâye şeklindedir.

Caminin sağ cephesinin köşesine, halen iyi durumda bulunan fakat, tarih rakamı olmayan bir güneş saati yapılmıştır.

Minaresi, 1289 (1872) ve 1299 (1881) tarihlerinde yıldırım ve fırtınadan yıkılmış ve yapılan tamir sırasında yüksekliği azaltılmıştır. Cami avlusunda ve mâbedin sol tarafında oldukça büyük yangın havuzu bulunmaktadır. Kesme taş ve tuğla hatıllı olarak yaptırılan bu havuzun ön yüzünde kitâbesiz bir çeşmesi vardır.

Camiye cümle kapısından başka, iki yan kapıdan da girilmektedir. Merdivenin önünde ve caminin cephe duvarında abdest mahalli bulunmaktadır. Sol taraftaki kapı ise, hünkâr mahfilinin alt galerisine açılmaktadır.

Üç bölümlü olan son cemaat yerini takip eden esas mekân dikdörtgen planlı olup, dört kemere oturan tek kubbe ile örtülmüştür. Ayazma Camii Avrupa sanat üslûplarının hâkim olduğu bir devirde yapılmış olmakla beraber, büyük kemerlerin içlerindeki pencerelerde Türk mimarisi özelliklerini taşıyan kemerler kullanılmıştır. Mihrap, minber ve kürsü mermer ve çeşitli renkli taşların ustalıkla birleştirilmesi suretiyle çok zengin ve de gösterişli biçimde yapılmıştır. Bunlar Türk sanat

geleneğine tamamen ters olmakla beraber göze hoş gelen bir ihtişama sahiptir.

Caminin sol tarafına bitişik bir **hünkâr köşkü** vardır. Sokak tarafında taş konsollara oturan bir çıkması bulunan bu kasır, sütunlar üzerine oturan iki katlı galeri ile caminin hünkâr mahfeline bağlanmıştır. İçeride sütunlar üzerinde bulunan bu mahfel göz alıcı biçimde tezyin edilerek altın yaldızla yaldızlanmıştır.

Cami birkaç defa tamir görmüş, yıkılan minaresi de iki defa yeniden yapılmıştır. Son yıllarda yine tamir edilmiştir. Şu anda da tamirdedir.

Camiye vakıf olarak bir hamam ile bugün Ayazma İlkokulu'nun bahçesi olarak kullanılan yerde birçok dükkân ve han yaptırılmış, ayrıca cami, hamam ve avluya bitişik çeşmeye Bulgurlu'dan su getirilmişti. Ayazma Camii'nin müştemilâtından olan hamam ve muvakkithâne yıkılmıştır. Bugün bazı duvarları kalan hamamı, caminin ve Ayazma İlkokulu'nun kıble tarafındaydı.

Caminin hazîresinde ise saraya mensup pek çok kişinin mezarları bulunmaktadır.

Sıbyan Mektebi (Şemsipaşa İlkokulu). İlk mektep yapısı caminin kıble tarafında idi. Sultan III. Mustafa tarafından cami ile aynı zamanda yaptırılmıştı. Mektep, 156 sene sıbyan mektebi olarak vazife gördükten sonra harap vaziyetteyken yıktırılarak yerine 1914 yılında I. Dünya Savaşı sıralarında şimdiki bina yapılmıştır. Eski mektep ahşap olup ihtiyacı karşılamıyordu. Yeni yapının mimarı meşhur Mimar Kemaleddin Bey'dir. Batıdaki merdivenli giriş kapısı üzerindeki iki sıralı kitâbesi şöyledir: "Müdâfaai Milliyye parası ile yeniden yapılan Ayazma Vakıf İbtidai Mektebi. 1333 (1914)"

İlk yapılan sıbyan mektebinin mimari yapısı ile ilgili bir fikrimiz olmamakla beraber, 1914'te yapılan şimdiki bina Mimar Kemaleddin'in o yıllarda yaptığı diğer yapılarında olduğu gibi neoklasik tarzda yapılmıştır. Dönemin mimari çizgileriyle beraber Osmanlı klasik dönemi mimarisinin de izlerini taşımaktadır. Yapı iki katlı olup, alt ve üst katlarda koridorlar ve sınıflar yer almaktadır. Okulun sağ tarafında, Mimar Sinan zamanından kaldığı tahmin edilen biri küçük, diğeri ise büyük iki su haznesi ve Ayazma Hamamı'nın kalıntısı bulunmaktadır.

İlk kurulduğu günden beri değişik isimlerle hep okul olarak kalan mektep, şimdi de Şemsipaşa İlkokulu olarak hizmet vermektedir.

Sultan III. Mustafa, 1717 yılında Edirne'de doğmuş olup, babası Sultan III. Ahmed, annesi Mihrişah Emine Sultan'dır. 30.10.1757 tarihinde 40 yaşında tahta çıkan padişah, 16 yıl 3 ay saltanat sürmüş ve kalp yetmezliği sebebiyle 21.1.1774 tarihinde vefat etmiştir. Lâleli Camii önündeki türbesine gömülmüştür.

Külliyede bugün, dükkânlar ve hamamı yıkılmış, sıbyan mektebi Ayazma İlkokulu olarak görevini sürdürmekte, cami ise sağlam ancak şu anda restorasyondadır.

Sıbyan mektebinin yerine 1914'te yapılan bina bugün Şemsipaşa İlkokulu olarak faaliyet göstermektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları,* Ekim 2016.
Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, II,188.
H. Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, s. 123.
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I,96.
Semavi Eyice, *DİA*, IV, 230-231.
R.E. Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III,1505
S.Bayram- A.Tüzen, *Üsküdar Ayazma Cami ve İnşaat Defteri*, s.199.
T. Öz, *İstanbul Camileri*, II,6.

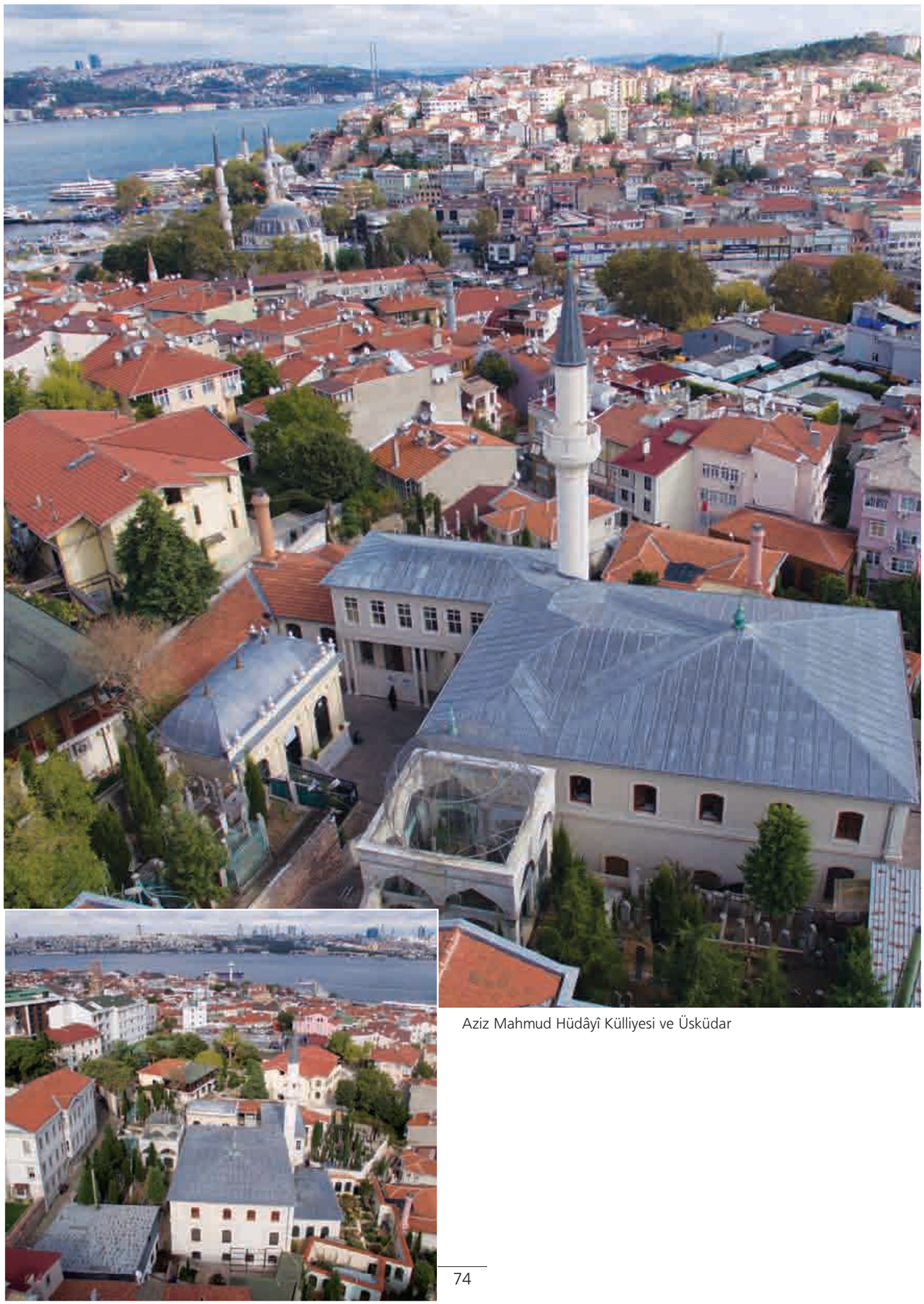

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi ve Üsküdar

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ KÜLLİYESİ

Cami- Tevhidhâne, İmaret, Türbe (1589- 1595)

Kendi adıyla anılan mahallede, Hüdâî Mahmud, Aziz Mahmud Efendi ve Aziz Efendi Mektebi sokaklarının çevirdiği bir alanda 997-1003 (1589-1595) yılları arasında kurulan külliye, cami- tevhidhâne[1], derviş hücreleri, aşhane-imaret, beş meşruta, türbe ve cümle kapısı ile yanındaki iki çeşmeden meydana gelmektedir. Büyük mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından kurulan külliye kurulduğu günden beri gelip geçen misafirlerin, fakir fukaranın doyurulduğu sosyal bir yardım kurumu olması yanında insanların mânevî tekâmül ve şifa aradığı İstanbul'daki ilk Celvetî Âsitânesi'dir[2].

Külliyenin çekirdeğini oluşturan tekkenin yapımını bânisi Aziz Mahmud Hüdâyî 1589'da başlatmıştır. 1003'te (1595) tamamlanan ilk tekke aynı zamanda tevhidhâne olarak kullanılmıştır. Haskan, tekkenin yapımıyla ilgili "Bânisi, Mihrimah Sultan ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım Sultan'dır. 1003 (1595) tarihinde Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi adına yapıldığından, bu isimle şöhret bulmuştur" demektedir. Burası 1007'de (1598-99) bizzat bânisi tarafından minber ilâvesiyle camiye çevrilmiştir. İlk aşamadaki bu yapıların özellikleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır.

Tekkeyi XVII. yüzyılda görmüş olan Evliya Çelebi "Üsküdârî Mahmud Efendi Camii şehir içindedir. Tekkesi Halvetiyye tekkelerinin biricik tekkesidir. Gece ve gündüz fukarası ilâhi zikir etmekle meşguldür. Her birinin birer hücresi vardır. Cuma namazından sonra öyle sultanî tevhid olur ki duyan aşıklar kendinden geçer" diye anlatır.

Tekkenin XVIII. yüzyıldaki durumu ise *Hadîkatü'l-cevâmi'*de ".... Camiine mimberini kendileri koymuşlardır ve minaresinde çifte müezzin ezan okur ve her gece temcid (sabah namazından evvel okunan ilâhi) verilir. Mukabelesi selâtin camileri[3] ayarındadır. Câmi-i şerifin avlusunda ve etrafında fevkanî (üst katlı) ve tahtanî (alt kat)mahfilleri vardır. Zâviye kapısında müteaddit çeşmeleri bulunmaktadır. Zâviye hücreleri cami etrafındadır. Şeyh dairesi başka olup, müstakil meşruta menzilleri dahi vardır.... Hüdâyî Mahmud Efendi'nin yaşı 92'ye geldiğinde 1038(1628) tarihinde rihletleri vaki olmuştur" diye anlatılmaktadır.

Hüdâyî Külliyesi'nin kuruluşundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar çeşitli tamirler geçirdiği, zaman zaman bazı eklerle büyü-

1- Tevhidhâne, semâhâne. Tekkelerde, zikir ve sema yapılan mekân. Cami-tevhidhâne ise hem cami hem semâhâne olarak kullanılan ortak mekândır.

2- Celvetilik Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tarikatının adıdır. Âsitâne ise bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi durumundaki büyük tekkedir.

3- Selâtin camileri, sultanlar veya anneleri, eşleri, oğulları ve kızları tarafından yapılan büyük camilerdir.

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi'nin genel görünüşü ve külliyenin vaziyet planı (Çizim, M.N.Haskan)

tüldüğü ve kalabalık bir derviş zümresini besleyebilecek güçte maddî kaynaklarla bunları barındırabilecek ölçüde mekânlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1850'de çıkan bir yangında Hüdâyî Türbesi dışında kalan binalar ortadan kalktığından türbe kısa bir müddet tevhidhâne olarak kullanılmıştır. Beş yıl kadar öylece kaldıktan sonra 1272(1855-56) yılında Sultan Abdülmecid tarafından türbe de dahil olmak üzere külliye ilk yerleşim planı esas alınarak, ancak dönemin mimari özelliği olan ampir üslûbunda yeniden inşa ettirilmiştir. Bunu belirten dört satır halindeki kitâbesi cami cephesinin sol tarafındaki kapının üzerindedir. Bu sırada hünkâr mahfili ve bir sıbyan mektebi ilâve edilmiştir.

Bu yeniden inşaya şöyle bir olayın vesile olduğu söylenmektedir. Sultan Abdülmecid'in halası Esma Sultan, müridi olduğu Üsküdar Çarşamba Rifâi Tekkesi Şeyhi Nuri Baba'ya padişahla birlikte yaptıkları bir ziyaret sırasında Abdülmecid bu dergâhı tamir ettirmek istemiş, ama Nuri Baba'nın "Sultanım burası bizi eskitir, biz artık dergâhı âlem-i âhirette yapacağız. Eğer böyle bir arzun var ise Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı dervişleri dört yıldır mukabeleyi türbede yapmaktalar. Orayı yaptırırsan memnum olurum" demiş ve bunun üzerine bu yapım gerçekleşmiştir.

Bir müddet sonra Sultan II. Abdülhamid dönemi devlet adamlarından Lutfi Bey 1317'de (1899-1900) cami-tevhidhânenin karşısına, müstakil bir kütüphane binası yaptırmış, bundan bir yıl sonra da külliye, masrafları hazîne-i hâssadan karşılanmak suretiyle tamir ettirilmiş ve harem bölümü (şeyh dairesi) inşa edilmiştir. 1911 yılında yıldırım isabetiyle yıkılan minare, türbedarlara mahsus bölümün üzerine devrilerek tahrip ettiğinden 1918 yılında yıkılan yerler tamir edilirken hem minare yeniden inşa edilmiş hem de türbenin şimdiki camekânlı giriş bölümü yaptırılmıştır.

Tekkelerin kapatıldığı 1925 tarihinden sonra külliyenin cami-tevhidhânesi sadece cami olarak hizmete devam etmiştir. Külliyede zamanla selâmlık bölümü, derviş hücreleri gibi mekânlar ortadan kalkmış, ayakta kalan cami, türbe, hünkâr mahfili, hazîre, cümle kapısı ve çeşmeler Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1975'te tamir ettirilmiştir. Günümüzde Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı tarafından külliyenin bakımı hususunda büyük gayret sarfedilmekte, ayrıca talebelere ve muhtaçlara dağıtılmak üzere her gün aşhanesinde yemek pişirilmektedir.

On bin metre karelik geniş ve meyilli bir alana yayılan bu külliyenin tam ortasından geçen ve arsayı doğu-batı doğrultusunda ikiye bölen basamaklı bir geçit, tekke sakinleri ile cami cemaatinin yanı sıra çevre halkınca da kullanılagelmiştir. Bu avlunun doğu girişinde, Aziz Mahmud Efendi sokağına birleştiği noktada külliyenin cümle kapısı yer almaktadır. Küfeki taşından yapılmış dikdörtgen kapının üzerinde ortada kartuş içinde Sultan Abdülmecid'in tuğrası, iki tarafta şair Senîh'in hazırladığı ta'lik hatlı dörder satır halinde 1272 (1855) tarihli kitâbe yer almaktadır.

Bu kapının sağ tarafında, Kethüdâ Mehmed Paşa'nın sol tarafta ise, Hüdâyî Efendi'nin **iki çeşmesi** vardır. Kapının solunda imam meşrutasının altındaki yan yana iki çeşme, muntazam kesme taştan, klasik üslûpta silmeler ve kemerlerle donatılmış olup, soldakinin üzerindeki sülüs hatlı kitâbe 1033(1623) senesinde Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında kendisi tarafından yaptırıldığını göstermektedir. Çeşmenin ayna taşının içindeki 1272(1855-56) tarihli ikinci kitâbeden de Sultan Abdülmecid tarafından tekke- cami yenilenirken tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bunun sağındaki daha küçük çeşmede ise iki satır halinde sülüs hatlı kitâbenin son mısrası ebced hesabına vurulunca 1019 (1610) tarihi çıkmakta olup, çeşme bu tarihte tamir edilmiştir. Bu iki çeşme 1595

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi doğu giriş kapısı, kapının iki yanındaki çeşmeler ve üzerindeki hizmet binaları

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi camisinden görüntüler ve üstü açık Fatma Sultan türbesi

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi camisinin dışından görüntüler

tarihlerinde cami ile beraber yaptırılmış ve 15 sene sonra ilk, 1623'te ikinci defa ve 1855'te de son defa tamir edilmiştir.

Cümle kapısının sağ tarafındaki çeşme, Bevvâb (Kapıcı) Dede'nin evinin altında olup ahşap ev bu çeşmenin büyük haznesi üzerine oturtulmuştur. Çeşme Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın damadı olan "Genç" lakaplı Mehmed Paşa tarafından 1136'da (1723) yaptırılmış olup, çeşmenin bugünkü ampir üslûbu 1272'de (1855-56) yenilendiğini göstermektedir.

Doğudaki cümle kapısından avluya girilince iki tarafta sonradan yenilenerek özelliğini kaybeden ahşap meşrutalar görülür. Merdivenli bir yokuş olan avlunun biraz ilerisinde, sağ tarafta, bir hazîre, sol tarafta ise, şeyhler kabristanı vardır. Şeyhler hazîresinin yanında Hüdâyî Efendi Türbesi ve türbe camekânı karşısında ise imaret kapısı vardır. Hünkâr mahfilinin altından geçerek küçük bir meydana gelinir. Meydanın sağ tarafında Lütfi Bey Kütüphanesi, sol tarafta ise cami bulunmaktadır. Avlunun kuzey yakasında abdest musluklarının üzerinde sıralandığı duvar, arsanın kuzey kesimini işgal eden geniş bir bölümü ayırmaktadır. Musluklar dizisini ikiye bölen bir kapıdan geçilen bu kesimde vaktiyle derviş hücreleri, kahve ocağı, taamhâne ve diğer selâmlık bölümlerinin bulunduğu bilinmektedir. Ahşap oldukları anlaşılan bu binalardan günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. Avlunun Hüdâyî Mahmud sokağına birleştiği batı ucunda, cümle kapısı ile aynı üslûpta ve aynı ebatta kitâbesiz ikinci bir kapı görülmektedir. Bu kapının güneyinde sokak üzerinde, külliyeye ait meşrutalardan ikisi müstakil bahçeler içinde yer almaktadır. Aziz Efendi Mektebi sokağının kuzeye doğru kıvrılan kesiminin arkasında da, duvarlarla çevrili bir bahçenin içinde harem dairesiyle, müstakil mutfağı bulunmaktadır.

Hüdâyî Külliyesi, Osmanlı devri İstanbulu'nun en parlak tasavvuf kültürü merkezlerinden birisi idi. Özellikle bânisinin müstesna şahsiyeti bu müesseseyi hükümdarlar, hânedan ve saray mensupları, devlet büyükleri, ulemâ, sanat ve mûsiki erbabı dahil olmak üzere her sınıftan insanın ve diğer tarikatlara mensup pek çok kişinin feyiz aldıkları bir irfan ocağı haline getirmiş ve bu gelenek tekkenin postuna daha sonra oturmuş diğer şeyhlerce de sürdürülmüştür.

Cami-Tevhidhâne

Cami, dikdörtgen planlı, kâgir duvarlı, ahşap çatılı, biri bodrum, biri de mahfillerin teşkil ettiği kısmı üst kat olmak üzere üç katlı bir binadır. Tekke, 1894 büyük depreminden zarar gördüğü için, bir sene sonra tamir edilmiştir. Cami, bu yapım sırasında büyütülmüş ve bu yüzden, kıble tarafındaki mezarlık, cami sahnının altında kalmıştır. Dışarıdan bir sıra basamakla ulaşılan ve cami cemaatince kullanıldığı anlaşılan cephedeki ana giriş kapısının üzerinde, ortada Sultan Abdülmecid'in tuğrasının yer aldığı, ta'likle yazılmış 1272 (1855-56) tarihli bir kitâbe bulunmaktadır.

Cami -tevhidhâne binasının bu tarihten önce de Sultan II. Mahmud tarafından 1253 (1837) yılında da bir onarım geçirdiği *Pertev Paşa Divanı*'nda belirtilmiştir.

Caminin cephesinde, yukarıda kitâbesi yazılan kapının sağ tarafında, aynı şekilde önü basamaklı daha küçük bir kapı vardır. Şeyh Kapısı ismiyle yâd edilen bu kapı, Hüdâyî Efendi'nin devrinden kalma olup, hâtırasına hürmeten bırakılmıştır. Kendisi, bugün abdest musluklarının arkasındaki geniş bahçe içinde bulunan Şeyh Evi'nden gelerek camiye bu kapıdan girer ve Pir Odası'na varırmış. Bu bahçeye şimdi bir okul yapılmıştır. Bu girişin üzerindeki kitâbede şu beyit yer almaktadır:

Eğer vasıl olam dersen dilâ sen sırr-ı maksûda
Gel âdâb ile yüz sür âsitân-ı Şeyh Mahmud'a

Caminin sol tarafında olan ve son cemaat yerinin doğu ucundan geçilen **minare**, dışarı taşkın kare bir kaide üzerinde yükselen daire kesitli gövdesi, basit şerefesi ve kurşun kaplı koni biçimindeki ahşap külâhı ile iddiasız bir görünümdedir. 1911 senesinde yıldırım isabetiyle, şerefesine kadar olan kısmı yıkılmış ve türbenin bir bölümünü de harap etmişti. Sonradan minare ve türbe onarılmıştır.

Bodrum katının, ilk mescit-tevhidhânenin altına tekabül eden kuzey kesiminde dar uzun koridorlara açılan ve ufak pencerelerden az miktarda ışık alan **halvethâne** (çilehâne) niteliğinde mekânlar vardır. Bu bölümde dar bir koridora açılan sağda 4, solda 2 adet hücre şeklinde basık kemerle girilen, ikisi ufak pencerelerle aydınlanan altı oda yer alır.

Dikdörtgen planlı caminin duvarları kâgirdir. Alt üst pencerelerden ışık alan mâbedin, ahşap çatısı kurşun kaplıdır. Zemin katta namaza ve âyinlere tahsis edilmiş olan dikdörtgen alan kıble yönünde yer almakta, bunu batıda ve kuzeyde erkeklere mahsus, zeminleri bir seki ile yükseltilmiş mahfiller kuşatmaktadır. Batıdaki zemin kat mahfilleri ortada iki sütun arasındaki açıklık boyunca kesintiye uğratılarak buraya yalnızca Hüdâyî Tekkesi'ne mahsus ilginç bir mimari unsur olan "şeyh kafesi" yerleştirilmiştir. Cuma namazlarını müteakip icra edilen âyinlerde, cuma namazını da bu kafesin içinde eda eden şeyh efendi âyinin belirli bir yerinde, dervişler kıyama kalktıktan bir müddet sonra kafesten çıkarak esas tevhidhâneye girer ve âyindeki yerini alırdı. Şeyhler harem dairesinin bulunduğu batı yönünde, binayı kuşatan dar geçide açılan ve şeyh kapısı olarak adlandırılan müstakil girişi kullanırlar ve cemaate görünmeden bu kafese girerlerdi (Tanman).

Ampir üslûbunun hâkim olduğu camide süsleme asgari ölçülerde tutulmuştur. Profilli çıtalarla meydana getirilmiş geometrik taksimata sahip tavanda, pencere sıraları ile alt ve üst kat mahfilleri arasındaki kuşakta pastel renkler kullanılarak ampir üslûbunda stilize çiçekler ve dal kıvrımlarından oluşan bir tezyinat uygulanmıştır.

Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmış olup daha çok barok üslûba bağlanan kabartmalarla süslüdür. Caminin

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi camisinin içinden görüntüler

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi camisinin mihrabı

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi kütüphanesi

Caminin içinden, üstte kadınlar mahfili

mihrap âyeti, Yesârizâde Mustafa İzzed Efendi'nin (ö. 1848 çırağı, Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın torunu Ali Haydar Bey tarafından yazılmıştır.

Cami önündeki meydanın sol tarafında **hünkâr mahfilinin** kapısı bulunmaktadır. Bu kapıdan tamamen ahşap olan yapının üst katına çıkılır. Burada iki oda ve bir helâ vardır. Bir koridordan, cami sahnının sol tarafındaki hünkâr mahfiline geçilir. Duvarları içeriden bağdâdî sıva, dışarıdan ahşap kaplama ile donatılmış olan hünkâr kasrının üst katı, iki çift ahşap sütunun yardımı ile sokağı köprü gibi geçerek yapıya bağlanmaktadır. Cami-tevhidhânenin kafeslerle donatılmış olan üst kat mahfillerinin kuzey kanadı hünkâr ile maiyetine ve hânedan mensuplarına, batı kanadı ise hanımlara ayrılmıştır.

Caminin kıble tarafında, sağ taraftaki üst bahçede vaktiyle arabaların ve atların durduğu ahırlar varmış. Geniş çıkış kapısı sonradan örülmüştür.

İmareti. Külliyenin avlusunda ve hünkâr mahfiline çıkan merdivenlerin yanındadır. Kapı, türbe kapısının karşısındadır. 1978 yılında tamir edilen imarette bugün büyük bir ocak, çeşme ve ocağın arkasında ise büyük bir su haznesi bulunmaktadır. Cami altındaki mahzenin de imaretin kileri olduğu söylenir. İmarette, tekkedeki dervişler gibi civarın fakir halkı da yemek yerdi. Faaliyetlere uzun süre ara verilmesine rağmen bugün yerine kurulan vakıf tarafından bu hizmet sürdürülmektedir. Her gün, binlerce insana, bir kısmı orada, bir kısmı evlere gönderilmek üzere fakir müdavimlere, talebelere, hizmet edenlere, sıcak yemek çıkarılmaktadır.

Kütüphanesi. Vakfiyesinde belirtildiğine göre, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, camide korunmak üzere bazı kitaplar vakfederek kütüphane için ilk adımı attığı anlaşılmaktadır. Müstakil bir kütüphane binası ise 1317'de (1899) Sultan II. Abdülhamid dönemi idarecilerinden Lütfi Bey tarafından cami ile şadırvan arasına (kütüphane ve türbe olarak) inşa etti-

rilmiştir. Bu tarihten evvel kitaplar cami içindeki dolaplarda muhafaza ediliyordu. Bunların bir kısmı Hüdâyî Efendi'ye, bir kısmı da Sadrazam Halil Paşa ile bazı hayır sahiplerine aitti.

Caminin karşısında, cephesi güneye bakan dikdörtgen planlı kütüphane-türbe binası, sarı renkli yumuşak bir taşla kaplanmıştır. Üst bölümde çatı ile sütunlar arasındaki alanda ta'lik hatla ebced hesabı ile Lütfi Bey'in adını ve 1317 (1899-1900) tarihini veren manzum kitâbe yazılmıştır. Üzeri tuğladan örülmüş bir tekne tonozla örtülü olan bu yapının girişi, camitevhidhâneye bakan güney cephesinin ortasındadır. Dört beş mermer basamakla çıkılır. Bu merdivenin sol tarafında Lütfi Bey ve ailesine ait bir hazîre bulunmaktadır. Türbe kapısından küçük bir antreye girilir. Sol tarafta türbe, sağ tarafta ise, kütüphane odası bulunmaktadır. Yapı ampir üslûbunun antik tapınak cephelerini taklit eden ve Osmanlı mimarisine çok yabancı düşen bir uygulamasını sergilemektedir.

1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra kütüphane Üsküdar'daki Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Kütüphanenin eski kayıt defterlerine göre 2000'i aşan kayıt numarası koleksiyonun ne derece zengin olduğunu göstermektedir. Bina, içindeki kitaplar nakledildikten sonra uzun yıllar boş kalmıştır. Bugün 1985 yılında kurulan Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Türbesi

Türbe, camekânlı bir giriş bölümü, türbedarların nöbet tuttukları piramit biçiminde bir külâhla örtülü oda ve esas harimden oluşmaktadır. Türbeye girilen camekânlı bölüm, 1911 yılında minareye yıldırım düşmesi sonucu yıkılan yerler 1918'de Hidiv İsmâil Paşa'nın kızı Fatma Hanım tarafından tamir edilirken yaptırılmıştır. Bu bölümden türbe sofasına açılan kapının üzerinde iki ayrı bölüm içinde ta'lik hat ile dört mısra halinde yazılan şu mermer kitâbe vardır:

Aziz Mahmud Hüdâyî Türbesi önü

Bu meşhed mecma-ı ervâh-ı ecsâd-ı Hüdâyîdir
Edeple gir azizim türbe-i pâk-i Hüdâyîdir
Dilâ tahsil idem dersen eğer zevk-i ilâhiden
Nasibin alur elbet giren bab-ı Hüdâyîden

Türbe sofasından türbenin harimine girilen kapının üzerinde de Aziz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarihini (1038/1628) veren şair Nevîzâde Atâî Atâullah Efendi'nin yazdığı ta'lik hatlı Arapça bir kitâbe daha vardır. Minarenin yıkılması sırasında kırılan bu ilk kitâbe Şeyh Gülşen Efendi zamanında Hattat Necmeddin Okyay'a yeniden yazdırılmıştır. Kırık mermer kitâbe, caminin altındaki mahzende saklıdır (Haskan).

Dikdörtgen planlı harimin ortasında daire kesitli dört mermer sütuna oturan ve içeriden Celvetî tacının tepeliği gibi on üç dilime taksim edilmiş olan bir ahşap kubbe yükselmektedir. Pîrin yaldızlı demir şebekelerle kuşatılmış olan ahşap sandukası bu kubbenin altındadır. Çevresinde çocuklarına ve bir torununa ait on sanduka sıralanmaktadır. Türbede bulunan sandıklar içinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin birtakım emanetleri muhafaza edilmektedir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin türbesi, vefatından 1925'e kadar Celvetiyye mensuplarınca, cuma ve pazartesi geceleri, bayram arefelerinde, âsitâne şeyhinin riyâsetinde debdebeli bir şekilde ziyaret edilirdi. Türbe, İstanbul'daki velî türbeleri içinde en çok rağbet görenlerden birisi olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir.

Hazîre ve Diğer Türbeler. Külliyenin yüzyıllar içinde oluşmuş birkaç parçalı hazîresinde, birçoğu hat ve oymacılık sanatları açısından dikkat çekici nitelikte taşları olan pek çok mezar bulunmaktadır. Birçok devlet adamı olduğu gibi, Celvetî tarikatından gelen, buraya hizmet eden, burayı ve birbirlerini seven, adı bilinen veya bilinmeyen birçok insan burada yatmaktadır. Bunlar arasında dikkat çeken iki türbe vardır.

Fatma Hanım Sultan Türbesi. Mermerden yontulmuş sekiz adet sekizgen kesitli ve baklavalı başlıklı sütunları, bunlara oturan sivri kemerleri, sütunların arasını kapatan tunçtan dökülmüş nefis şebekeleriyle, emsali olan açık türbeler içinde müstesna bir yere sahiptir. Caminin sağ tarafındaki hazîre parçası içinde yer alan türbe kesme taş bir kaide üzerindedir. Türbede, IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın 1140 (1727-28) tarihinde vefat eden kızı Fatma Sultan medfundur. Fatma Sultan'ın, tavus kuşu kuyruklu şâhidesi üzerindeki 1140 (1727) tarihli kitâbesi vardır. Annesi Kaya Sultan, 1632'de dünyaya gelmiş ve 1646'da Melek Ahmed Paşa ile evlendirilmiş, doğum yaparken de genç yaşta vefat etmiştir.

Ayşe Hanım Sultan Türbesi. Hüdâyî Efendi Türbesi'nin solunda ve ileridedir. Türbenin içinde biri Ayşe Sultan'a ait dört beton sanduka vardır. Yanında, torunu Mehmed Paşa'nın, Hüdâyî Efendi'nin kızı Ümmü Gülsüm Hanım'ın

(ö. 1021/1612) ve eşinin kabirleri bulunmaktadır. Hümâşah Ayşe Sultan adıyla da bilinen Ayşe Sultan, Kanûnî Sultan Süleyman'ın torunu, Mihrimah Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızıdır. 1595'te vefat etmiştir. Ayşe Sultan o tarihlerde buraya çok yakın, babası Rüstem Paşa'dan intikal eden İmrahor semtindeki muhteşem sarayında oturuyordu. *Naîmâ Tarihi*'nde de belirtildiği gibi, tekke ve müştemilâtı bu tanışmadan sonra yapılmıştır(Haskan).

AAziz Mahmud Hüdâyî Efendi

Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi, Sivrihisarlı olup, 948 veya 950'de (1543) doğduğu sanılmaktadır. İlk tahsilini doğduğu yerde, yüksek tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Hüdâyî Efendi, Edirne, Şam ve Mısır'da bulunmuş daha sonra Bursa'da nâiplik görevinde iken bir gece gördüğü rüya üzerine, tahminen 984 (20 Ocak 1577) tarihinde devrin büyük mürşidi Şeyh Mehmed Muhyiddin Üftâde Efendi'nin müridi olmuştur. Mahmud Hüdâyî Efendi, şeyhi Üftâde Efendi'ye üç yıl hizmet ettikten sonra, önce Sivrihisar'a, bir müddet sonra da Üsküdar'a gönderilmiştir. 1580'de ailesi ile geldiği Üsküdar'da, Küçük Çamlıca Tepesi'nde, şimdiki Çilehâne Camii'nin bulunduğu yere yerleşmiştir. Çilehâne adıyla anılan bu yerden Rûmî Mehmed Paşa Camii yanındaki bir eve veya cami içindeki bir odaya taşındığı rivayet edilir. Bir müddet sonra da adı geçen tekkesini inşa ederek oraya taşınmıştır. Ünü gittikçe yayılan Hüdâyî Efendi, haftanın belli günlerinde kendisinin tekke-camiinde, Fâtih, Mihrimah ve Sultan Ahmed camilerinde vaazlar vermiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi 1580'den 1628'e kadar 48 sene Üsküdar'da ömür sürmüş, bu sürede gelip geçen bütün sultanlardan hürmet görmüştür. Sultan I. Ahmed'in eline su döktüğü ve vâlide sultanın havlu tuttuğu, padişahın şeyhin arkasından yaya yürüdüğü rivayetleri yaygındır. Sultan Ahmed'in Kösem Sultan ile birçok kereler âsitâneye geldiği görülmüştür. Sultan I. Ahmed'in 'Pederim' diye hitap ettiği Mahmud Hüdâyî Efendi'yi, Sultan II. Osman da ziyaret ederdi. Sultan Osman'ın meşhur rüyasını bu sıralarda tabir etmiş ve ona, artık âhiret yolculuğuna hazırlanması lâzım geldiğini söylemişti. Bunun üzerinden çok geçmeden, büyük ihtilâl patlak vermiş ve padişah, genç yaşında hayata vedâ etmişti.

Üsküdarî sıfatı ile de anılan Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi 1038 Safer ayının 3/4 Pazartesi/Salı gecesi (2/3 Ekim 1628) vefat ederek caminin sol tarafındaki türbesine defnedilmiştir. Vefatına birçok tarihler düşürülmüş olup, bunların içinde kendi ismi olan 'Şeyh Mahmud Hüdâyî' adının ebced hesabı ile vefat tarihi olan hicrî 1038 rakamını vermesi son derece manidardır.

Aziz Mahmud Efendi, zaman zaman Küçük Çamlıca'daki çilehânesine çekilir ve burada vaktini zikir, ibadet ve mûsiki ile geçirirmiş. Bugün Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi'nde Hüdâyî kitapları arasında muhafaza edilen 30 kadar telif eseri vardır. Bu büyük mutasavvıf aynı zamanda üstad bir mûsikişinastı. 'Lâlezârlığı' da meşhurdur. Bu sahada, bir devir açacak kadar derin bilgisi olduğu söylenir.

Külliyede bugün cami ibadete açık, imareti çalışıyor ve Hüdâyî Efendi'nin türbesi günümüzde İstanbul'da en çok ziyaret edilen türbelerdendir. Konumuzu, türbesinin kapısında yazılı ve kendisine atfedilen şu sözlerle bitirelim. "Sağlığımızda bizi, vefatımızdan sonra kabrimizi ziyaret edenler ve türbemizin önünden geçtiğinde Fâtiha okuyanlar bizimdir. Bizi sevenler denizde boğulmasın, âhir ömürlerinde fakirlik çekmesin, imanlarını kurtarmadıkça göçmesin."

Kaynaklar:

A. Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attâr Dükkânı*

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Evliyalar Ansiklopedisi, Cilt 3

Hasan Kâmil Yılmaz, *DİA*, XVIII, 460-461.

Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetîyye Tarikatı*

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,

İ. Hakkı konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi, Cilt 1*

M. Baha Tanman, *DİA*, IV, 340-343.

M. Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* Üsküdar Belediyesi Yayını

S. Dayıoğlu, "Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", *III. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 20-22 Mayıs 2005 Bildiriler, C.II,* s.389.

Alan sensin, veren sensin, kılan Sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var
Hakikat üzre anlayıp bilen Sen
Ne verdinse odur dahi nemiz var

Tutan el ve ayak senden gelüpdür
Gören göz ve kulak senden gelüpdür
Efendi dil dudak senden gelüpdür
Ne verdinse odur dahi nemiz var

Hüdâyâ biz bu zâtı kande bulduk
Yâ efâl ü sıfâtı kande bulduk
Fenâyı yâ sebâtı kande bulduk
Ne verdinse odur dahi nemiz var

Bizim ahvâlimiz ey Hayy ü Kayyûm
Cenâb-ı pâkine hep cümle ma'lûm
Buyurdun oldu illâ kaldı ma'dûm
Ne verdinse odur dahi nemiz var

Hüdâyî'yi sen eriştir murada
Senindir çünkü hükm arz u semâda
Efendi dahli yok gayrın arada
Ne verdinse odur dahi nemiz var

Aziz Mahmud Hüdayi

Sıbyan Mektebi
Hamam
Cami
Giriş Kapısı

BEYLERBEYİ (HAMÎD-İ EVVEL) CAMİİ VE KÜLLİYESİ

Cami, Hamam, Sıbyan Mektebi, Muvakkithâne, Çeşme (1778)

Külliye, Beylerbeyi sahilinde denizin hemen kıyısında, cami, hamam, sıbyan mektebi, muvakkithâne ve iki çeşmeden oluşan yapı topluluğudur. Camisi Üsküdar'ın en güzel camilerindendir. **Sultan I. Abdülhamid, annesi Râbia Sultan** adına eski Beylerbeyi Sarayı'nın (İstavroz Sarayı) hırka-i şerif dairesinin bulunduğu yere inşa ettirmiştir. 3 Nisan 1777'de başlayan inşaat 15 Ağustos 1778 tarihinde tamamlanmıştır. I.Abdülhamid kendi adına da Bahçekapı'da bir külliye inşa ettirmiştir. Her iki külliyenin de bina emini Elhac Hacı Mustafa efendidir. Sultan I. Abdülhamid vakfına ait 1195 (1780-81) tarihli vakfiye VGM arşivinde olup 657 nolu defterin 1. sayfasında kayıtlıdır.

Külliye mimar **Tâhir Ağa**'nın hassa mimarbaşılığı döneminde yapılmıştır. Tâhir Ağa ayrıca, 1766 depreminde yıkılan eski Fâtih Camii'ni yeniden inşa etmiş, 1763'te bütünüyle kendi eseri olan Lâleli Camii'ni de yapmıştır. Bundan on beş yıl sonra yaptığı Beylerbeyi Camii'inde de sanattaki gücünü böyle bir külliye ile tekrar ortaya koymuştur.

II.Mahmud tarafından 1235-1236 (1820-1821) yılında yapılan tamirde caminin son cemaat yerine hünkâr mahfili eklenmiş, son cemaat yerindeki mektep kaldırılmış ve caminin tek minaresi yıktırılıp, yerine iki yeni minare eklenmiştir. Ayrıca, cami civarına bir sıbyan mektebi, ona bitişik muvakkithâne ve kıyı tarafındaki çeşme külliyeye ilâve edilmiştir. Son cemaat yerinin önünde bulunan iç harem avlusu üç tarafını çeviren duvar da rıhtımla beraber II.Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

Batı girişinin solundaki minarenin giriş kapısı, önceden sıbyan mektebinin girişi iken sonradan II.Mahmud tarafından minare yapılırken minarenin kapısına denk gelince minare kapısı olarak kullanılmış, üstündeki mektep kitâbesine de dokunulmamıştır. Buradaki kitâbede mektebin adı geçmekte ve 1192(1778) tarihi okunmaktadır. Bu arada II.Mahmud dışarıya yeni bir mektep ilâve etmiştir. II Mahmud döneminde yapıya eklenen bu yeni yapılarla cami ve çevresi küçük bir külliye halini almıştır.

Külliyenin caminin avlusuna açılan ana giriş kapısı Kuzguncuk'tan Çengelköy'e giden Yalıboyu caddesi üzerindedir. Bu kapının üzerindeki uzun kitâbede eserin Sultan I.Abdülhamid adına yapıldığı belirtilmekte ve 1192 (1778) tarihi görülmektedir.

Külliyenin batısındaki Beylerbeyi Çamlıca caddesinden de biri camiye, diğeri deniz tarafındaki avluya açılan iki ayrı girişi vardır. Deniz tarafındaki avlunun ayrıca iki kapısı daha vardır.

Cami harimine, batı, kuzey ve doğudan, üstlerinde hem dışarda hem içerde kitâbeler bulunan üç kapıdan girilir. Cami, kare planlı, yükseltilmiş geniş mekânlı ve tek kubbelidir. Deniz yönündeki cepheyi iki yandan yükselerek vurgulayan mi-

Beylerbeyi Camii deniz tarafından

Beylerbeyi Camii avlusundan caminin güneyi

Beylerbeyi Camii'nin caddeye açılan avlu kapısı

Deniz tarafından Beylerbeyi Camii

nareler narin gövdeli, tek şerefeli ve klasik sivri külâhlıdır. Geç devir Osmanlı yapılarında görülen barok etkiler, plan, yapı kütlesi ve süslemelerde kendini gösterir. Kübik bir alt yapı üzerine sekizgen kasnaklı kubbe oturtulmuştur. 15 m. çapındaki ana kubbe dışta kütleye hâkimdir. Kubbe, güneyde üç, kuzeyde de iki yarım kubbe ile desteklenmektedir. Ağırlık, köşelerde duvara bitişik sütunlarla yan duvarlara bindirilmiştir. Üç kat halindeki pencere sırasından ve kubbede çepeçevre sıralanmış yirmi pencereden ışık alır. Bu yüzden mekân oldukça aydınlıktır. Yapıda devrin modasına uygun olarak yükselen mekân etkisi hâkimdir. Kubbenin sekizgen kasnak seviyesine kadar çıkan mahfillerdeki pencereler dikdörtgen, yan kanatları taşıyan sütunlar arasındaki kemerler ise yuvarlaktır. Sivri kemer hemen hemen hiç kullanılmamıştır.

Asma kata içerdeki yan merdivenlerden çıkılmaktadır. Asma katın üzerine oturduğu sütunlar tek parça mermerden olup başlıkları Roma sütun başlıkları tarzındadır. Asma kat üstte dışa doğru genişletilmiştir. Burası son cemaat yerinin üst katını oluşturur. Buraya II.Mahmud döneminde bir **hünkâr mahfili** eklenmiştir. Altındaki son cemaat yeri altı sütunla desteklenen bir cephe ve iki mihrabiye ile önemli bir giriş mekânı halindedir. Burdaki kuzey giriş kapısının üstündeki kitâbede bu cami-i şerifin Sultan Abdülhamid tarafından annesi Râbia Sultan'ın ruhuna ithaf için yaptırıldığı anlatılır.

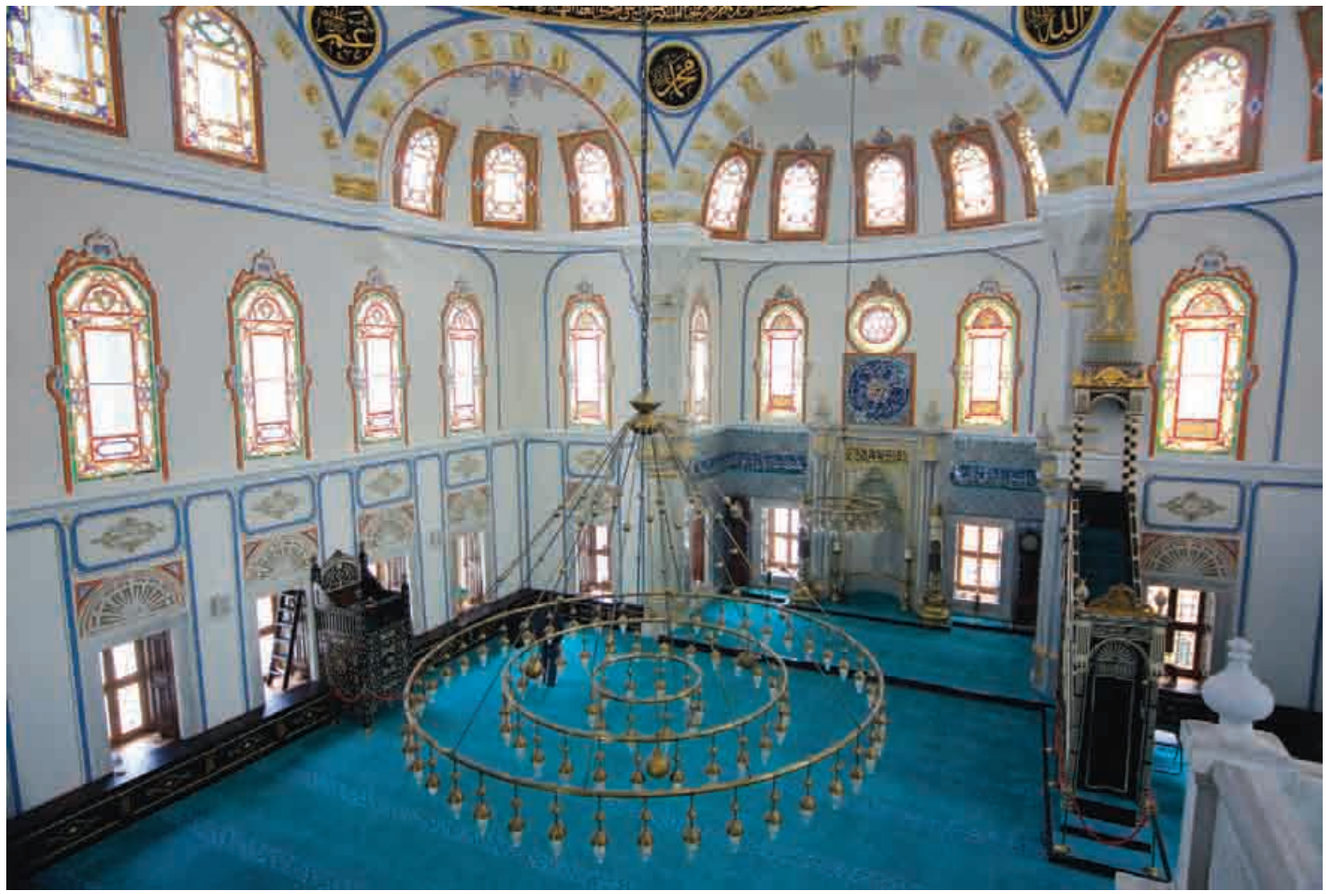

Beylerbeyi Camii, mihrap, minber ve kürsüsü

Caminin kubbe tavanı ve yan duvarları tamamen kalem işleriyle süslenmiştir. Kubbe kasnağında Yesârizâde'nin celî sülüsle yazdığı ve 1945 yılındaki tamirde hattat Halim'in yenilediği "esmâ-i hüsnâ" yazısı bir kuşak halinde dolanır. Devrin üslûbu iç mimaride ve tezyinatta bütünüyle yapıya hâkimdir.

Mermerden yapılan **mihrabı** devrinin üslûbuna uygundur ve yan tarafları pencerelere kadar çini kaplıdır. Çini kaplamada, tezyinat üzerinde celî-sülüsle Âyetü'l-kürsî yazılı çini pano ve onu alttan ve üstten sınırlayan dekorlar yer alır. Bu çiniler arasında XVI ve XVIII. yüzyıla ait olanlar bulunduğu gibi bilhassa alt kısımlarda Avrupa üretimi olan örnekler de vardır. Mihrap üstünde madalyon şeklindeki İhlâs sûresi istifi oldukça kaliteli bir görünüş arzeder.

Minberi orijinal, fil dişi sedef kakmalı ahşap işçiliği ile yapılmıştır. Minber, esas kısımları bakımından klasik ilkelere uymakla beraber ölçülerindeki büyüklük, sivri, yüksek külâhı ve barok tezyinatı bakımından geç devir karakterine uygun bir eserdir.

Cami, yapıldığı günden beri birçok onarım geçirmiştir. İlk zamanlarda yapıya fonksiyonel birimlerin eklenmesi şeklinde yapılan uygulamalar, daha sonraki yıllarda yerini bakım ve onarımlara bırakmıştır. Onarımların genellikle üst örtü kurşun kaplamalarının, ahşap doğrama ve döşemelerin değiştirilmesi, kalem işlerinin yenilenmesi şeklinde olduğu görülür. 13 Mart 1983 gecesi yanındaki yalıda çıkan yangından büyük ölçüde zarar görmüş ve ahşap olan kubbesi tamamen, diğer bölümleri ise kısmen yanmıştır. Vakıflar İdaresi'nce hemen tamir ettirilerek 29 Mayıs 1983'te yeniden ibadete açılmıştır. Cami, Boğaz kenarında, manzaralı bir yerde olduğu için cemaatı az olsa da ziyaretçisi hiç eksik olmaz.

Beylerbeyi Camii hünkâr mahfili

Hamam. Caminin kıble tarafında yer alan hamam, cami ile beraber 1192 (1778) yılında yaptırılmıştır. Yanda bulunan bir kapıdan girilmektedir. Soyunma mahallinde fenerli camekân kısmı soyunma yerleri soğukluk ve sıcaklık bölümleri vardır. Sıcaklık bölümü dört kubbe ile örtülüdür. Günümüzde nöbetleşe hem erkek hem de kadınlar hamamı olarak kullanılmaktadır.

Muvakkithâne. Caminin güneyinde olup "U" biçimindeki ince uzun planıyla iki kat halinde inşa edilmiş bir yapıdır. Yapının cepheleri yuvarlak kemerli ve demir şebekeli pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda bu yapının sıbyan mektebi olarak kullanıldığı kaydedilmektedir. Bir vakıf tarafından 1987-1988 yıllarında onarılan muvakkithâne, bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Dinî Yayınlar Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi. Caminin batı tarafındaki ana girişinin solunda bulunan iki kapıdan biri, üzerinde hâlâ duran kitâbeden anlaşıldığına göre mektebe aitti. Cami inşa edildiğinde son cemaat yerinin üstünde bulunan mektep, II. Mahmud'un caminin o bölümüne hünkâr mahfili ilâve ettirdiği sırada iptal edilerek dışardaki bugünkü yerinde ahşap olarak yapılmıştır. Muvakkithâne ile cami arasında yer alan ve halen ayakta olan sıbyan mektebi iki katlı sade bir yapıdır. Günümüzde meşruta olarak kullanılan mektep umumiyetle aslî durumunu korumakla birlikte orijinal kısımlarından pek azı günümüze ulaşabilmiştir.

Külliyede bugün, cami açık, hamam, sıbyan mektebi, muvakkithâne ve iki çeşme sağlam olarak ayaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ahmet Hamdi Bülbül, "Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)", *Restorasyon Yıllığı Dergisi,* 2 (2011): 117-126.

İ.H. Konyalı, *Üsküdar Tarihi I*

M.H.Baraz, *Teşrifat Meraklısı Beyzade Takımının Oturduğu Bir Kibar Semt Beylerbeyi*

R.E. Koçu, " Beylerbeyi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* 1965/V, 2676-2682.

Selçuk Mülâyim, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *DİA, VI, 77.*

Çinili Camii'nin mihrap çerçevesi içinde özgün tasviri (Minyatür, Ebru Yalkın)

ÇİNİLİ CAMİ KÜLLİYESİ

Cami, Medrese, Sıbyan Mektebi, Hamam, Çeşme (1640)

Külliye, Çavuşdere caddesi ile Çinili Mescid sokağının birleştiği köşededir. Köşedeki üçgen alanda medrese, avlunun ortasında cami, Çinili Harman sokağa açılan avlu kapısının karşısında sıbyan mektebi ve altında çeşme, mektebin de yakınında çifte hamamı bulunur. Hamamla caminin arasında da külliyenin imaret ve kervansarayı bulunurken, bugün kaybolmuştur. Külliye 1050 (1640) yılında Sultan I.Ahmed'in eşi, IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır. Mimarı dönemin mimarbaşı Kasım Ağa'dır. Külliyenin yapılması bu çevrede yeni bir mahallenin gelişimi için başlangıç teşkil etmiş ve çevrenin imarını sağlamıştır. Zengin çini süslemelerinden dolayı Çinili adını alan külliye, IV. Murad ve Sultan İbrâhim devrinde yapılan tek selâtin eseridir. Külliyede birimler, XVII. yüzyıl külliye mimarisinin başlıca özelliğini yansıtan biçimde, arazi şartlarına uygun dağınık bir düzen içinde yerleştirilmiştir.

Külliyenin vakfiyesi bulunmamakla birlikte bâni Kösem Sultan'ın İstanbul, Rumeli, Anadolu, Mekke ve Medine'de yaptırdığı hayrata ait biri 1026 (1617), diğeri 1049 (1639) tarihli iki vakfiyesi bulunmaktadır. Kösem Sultan bundan başka Üsküdar'ın merkezinde bir hamamı, Ayasofya ile Kapalıçarşı arasında çifte hamamı ve Yenikapı'da bulunan tek hamamı, Çakmakçılar'da, Vâlide Hanı olarak bilinen ve içinde camisi bulunan şehrin en büyük hanını yaptırmıştır. Bu hanın gelirlerinin bir kısmı Çinili Cami ve çevresindeki hayratın giderleri için vakfedilmiştir.

*Hadîka'*da Kösem Sultan ve külliyesi anlatılırken diğer vakıfları için şöyle denmektedir: "..... İstanbul'da bulunan Büyük Vâlide Hanı bu camiin vakfından olup ve han içinde olan mescid dahi Kösem Sultan'ın hayır eseridir. Her sene hacca gidenler için Teberdârân zümresinden küçük saka ve büyük saka tabirleriyle iki kimse tayin olunup yollarda su ve bazı mahallerde şeker şerbeti ile hacılara ikram ettirmek ve İstanbul'dan surre çıktığı gün padişah huzurunda ve selâtin camilerinde Kur'ân-ı azîmüşşan'dan birer âyet okutmak Vâlide Sultan'ın vakfındandır. Ve ahali-i Haremeyn-i şerifeyn

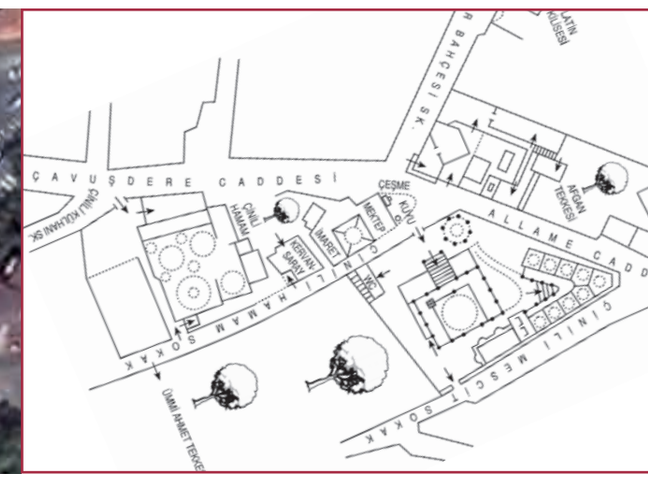

Çinili Külliyesi'nin havadan görünüşü ve krokisi (Çizim, Haskan)

için surre-i vâfireler tayin eylemişdir. Anadolu Kavağı'nda da bir camii vardır. Merhumenin Kösem Vâlide adı, Sultan Ahmed Han-ı Evvel merhumun baş kadını olduğundan bazı vakitlerde ve sair kadınlar önünde huzur-ı şâhâneye geldiklerinde, padişah hazretleri taltif olarak, 'Gel Kösemim gel' deyü nevaziş buyurduklarından bu isimle şöhretgir olmuşdur. Vâlidenin ikbal mertebesi derece-i nihayetde iken şehadeti ihraz etdikde, adı geçen handa sekiz yüz kese nakidi bulunduğu mervidir, rahmetullahi aleyh."

Cami. Cami için Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde; "Bu Kösem Vâlide Sultan, Sultan Ahmed Han'ın hatunu olup, Osman Han'ın Dördüncü Murad'ın ve İbrâhim Han'ın analarıdır. Sultan Ahmed'den beri yedi padişah zamanında iş görüp, bu camii sağlıklarında kendi nefisleri için yaptırmışlardır. Bir bayır üzerinde havadar bir yerde, bir büyük kubbeli, dış sofalı, haremli, minareli, aydınlık bir camidir" diyor.

Geniş bir avlunun ortasında yer alan caminin Çinili Mescid ve Çinili Hamam sokağına açılan iki avlu kapısı vardır. Avlunun Çinili Hamam sokağına açılan kapısı üzerinde metni şair Fevzi'ye ait üç satır halinde on iki mısralı şu kitâbe bulunmaktadır:

Mader-i Sultan İbrâhim Han
Hazreti Sultan-ı ekrem vâlide
Bu binayı hakkı yapdı hayr içün
Ta ola beyt-i ibadet âbide
Davet ola beş vakitde rahmete
Menzil ola âbide ve zâhide
Yapdı mektep çeşme hamam ve sebil
Kim ona Hak lütf-ı hem ihsan ide
Ehl-i hayri bunda taat edeni
Dahil et ya Rab cenan-ı hâlide
Fevzi'ya lafza ve mana tarihi
Oldu bin ellide hayrü'l-valide 1050/1640

Buradaki 1050 tarihi, avlu duvarlarının, kapısının, sebilinin ve şadırvanının bitim tarihi olup cami bu tarihten en az 10 ay sonra tamamlanmıştır. Bu kapının sol tarafında, sekiz mermer sütunlu, konik bir sivri kubbeyle örtülü, mermer şebekeli güzel bir **şadırvan** vardır. Bunun önünde ve avlu duvarı penceresi içinde de **sebil** bulunmaktadır.

Caminin sol tarafında ve geride, set üzerinde, yedi odalı ve bir dershaneli, "L" şeklinde medrese, medresinin yan tarafında ve caminin kıble yönünde ise, Kösem Sultan'ın kethüdâsı Behram Ağa ile eşine ait iki mezar vardır. Üsküdarlı olan Ağa 1056 (1646) tarihinde vefat etmiştir. Bunların sağ tarafında, bir yangın havuzu bulunmaktadır.

Caminin harimine açılan taç kapısı üzerinde, üç beyitlik şu kitâbe vardır:

Hemîşe hazret-i vâlâ cenâb-ı Vâlide Sultan
Hulus üzre li-vechi'llah hayrat etmedir şanı
Yapub bu Camii ana nice emlak vakf etdi
Muvaffak etdi hayrata anı tevfik-i Rabbanî
Tamam olunca dedi Himmet'a tarihini hatif
Bu camide olan taat ola makbul-i Sübhanî

Kitâbenin altında tarih yazılı değildir. Ebced hesabı ile 1051(1641) çıkmaktadır. Kitabede, Valide Sultan'ın bu camiyi yaptırdığı, nice emlak vakfettiği, Allahın onu hayrata muvaffak ettiği anlatılmaktadır.

Cami kare planlı ve tek kubbelidir. Mekân, kıble yönü hariç üç taraftan sekizgen kesitli ve başlıkları baklavalı yirmi mermer sütuna oturan ahşap çatılı geniş bir son cemaat yeriyle çevrelenmiştir. Yüksek bir platform üzerine kurulmuş olan caminin son cemaat yerine kuzey ve batıdaki merdivenlerle çıkılır. Ahşap örtü uzayarak, etekleri kuzeydeki merdivenin üzerinde iki, batıdakinin üzerinde üç sütuna basan iki saçak meydana getirmiştir. Son cemaat yeri, devrinin en güzel çinileri ile kaplanmıştır. Yalnız, bir kısmı kaybolduğundan yerlerine yenileri konmuştur. İnce bir görünüşe sahip olan yivli ve tek şerefeli minare caminin sağ köşesine, kaidesinin yarısı duvarın içinde kalacak şekilde yerleştirilmiştir.

Cami içten 9.12x9.16 m. ölçülerindedir. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Girişte, sol köşedeki gömme merdivenle çıkılan ve Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Vâlide Kösem Sultan'ın isteği ile sonradan ilâve edilen ahşap kadınlar mahfili yer alır. Ana mekân mihrap dahil zeminden başlayarak üst pencerelere kadar çiniyle kaplanmıştır. Kütahya işi olan ve sır altı tekniğinde yapılan beyaz zemin üzerine mavi, fîrûze ve yeşil rengin hâkim olduğu şakayık, lâle ve sümbüllerden oluşan natüralist kompozisyonlu çiniler, klasik Türk çini sanatının son örneklerini teşkil etmeleri açısından ayrı bir önem taşır. Mihrabın iki yanından başlayan çini kitâbe kuşağı ana mekânı üç yönden çevreler; ayrıca dolaplarla pencerelerin alınlıklarındaki çini panolarda iri harflerle yazılmış âyetler yer alır. Külâhı dahil sahanlıktan yukarısı çini kaplı olan mermer minber kaliteli bir işçilik eseridir. Kubbe ve pandantiflerdeki kalem işi bezemelerle pencere revzenleri 1938 yılı onarımında yapılmıştır (G.Erol).

Altlı üstlü 20 pencereden ışık alan camide alt pencerelerin üstündeki çini panolarda mor zemin üzerine beyaz ile besmele ve Âyetü'l-kürsî, üst pencerelerin altında mor zemin üzerine beyazla Fetih sûresi, pencere kapakları üzerinde de Kasîde-i Bürde yazılıdır.

Külâhı renkli çinilerle kaplı, mermerden yapılmış olan minberi, güzel bir örnektir. Mihrabı da tamamen çini ile kaplanmıştır. Çinilerinin bazıları yok olmuştur.

Çinili Camii, harap durumda iken, 1306-1308 (1890-93) tarihleri arasında tamir edilmiştir. 1964 senesinde minarenin külâh ve petek kısımları yıldırım sebebiyle yıkılmış ve sonradan aslına uymayan bir şekilde tamir edilmiştir. Cami ve medrese şu anda da tamir geçirmektedir.

Medresesi. "L" şeklinde sıralanan hücrelerden meydana gelen medrese, caminin solunda ve gerisindedir. Set üzerine yapıldığından 9-10 basamaklı taş merdivenle çıkılır. Hücrelerin kesiştikleri yerdeki oda diğerlerine göre daha büyüktür. Örtülü hücrelerdeki kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Her hücrede, ocak yeri ve dolaplar vardır. Hücrelerin araziye uygun biçimde asimetrik dizilişi, yapının camiden bağımsız bir kütle olarak ele alındığını gösterir. 1925 tarihine kadar faaliyet gösteren bu eser, tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra terkedilmiş ve zamanla harap olmuş iken 1970 senesinde şimdiki haliyle restore edilmiştir.

Sıbyan Mektebi. Mektep, Çinili Hamam sokağı ile Çavuşdere caddesinin birleştiği köşede, cami avlusunun batı kapısı karşısındadır. Ön tarafında hamam, arka tarafında da çeşmesi vardır. Kare planlı iki katlı mektebin iki avlu kapısından birisi çeşmenin sağ tarafında, diğeri ise, Çinili Hamam sokağı üzerindedir. Her ikisi de avlu duvarları gibi, kesme taştan yapılmış olup, kemerlidir. Mektebe, on beş basamaklı taş merdivenle çıkılır. Kapıları üzerinde kitâbe yoktur. İki katlı pencere düzeni ile aydınlatılmıştır. Bu pencerelerin üzerinde birer adet kemerli alçı pencere bulunmaktadır.

Kesme taştan yapılmış olan mektebin dört duvarı üzerine bir kubbe oturtulmuştur. Kubbeye geçiş cami harimi ve medrese hücrelerinde olduğu gibi pandantiflerle sağlanmıştır. İçinde ocak ve dolap yerleri vardır. Duvarların taş-tuğla karışımından oluşan renkli görünümü cami ile benzerlik gösterir. 1964 tarihinde restore edilen mektep, 1966 yılından beri çocuk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

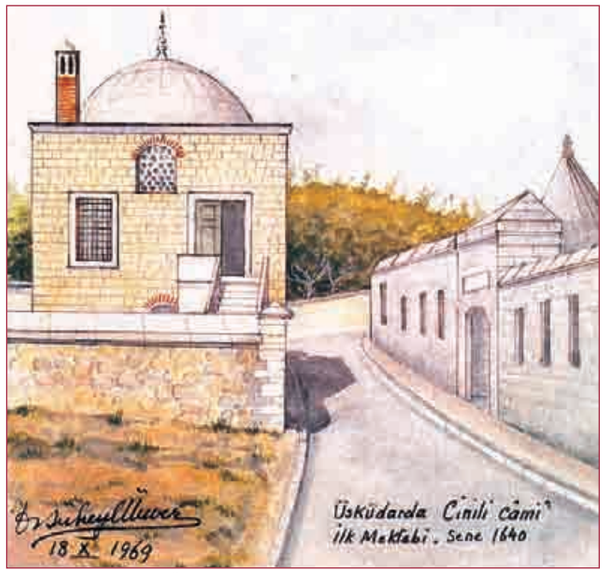

Mektebin Süheyl Ünver'in 18.10.1969'da yaptığı suluboya resmi ve aynı yerden son durumu

Mektebin arkadan görünüşü ve mektebin bahçe duvarına bitişik çeşmesi

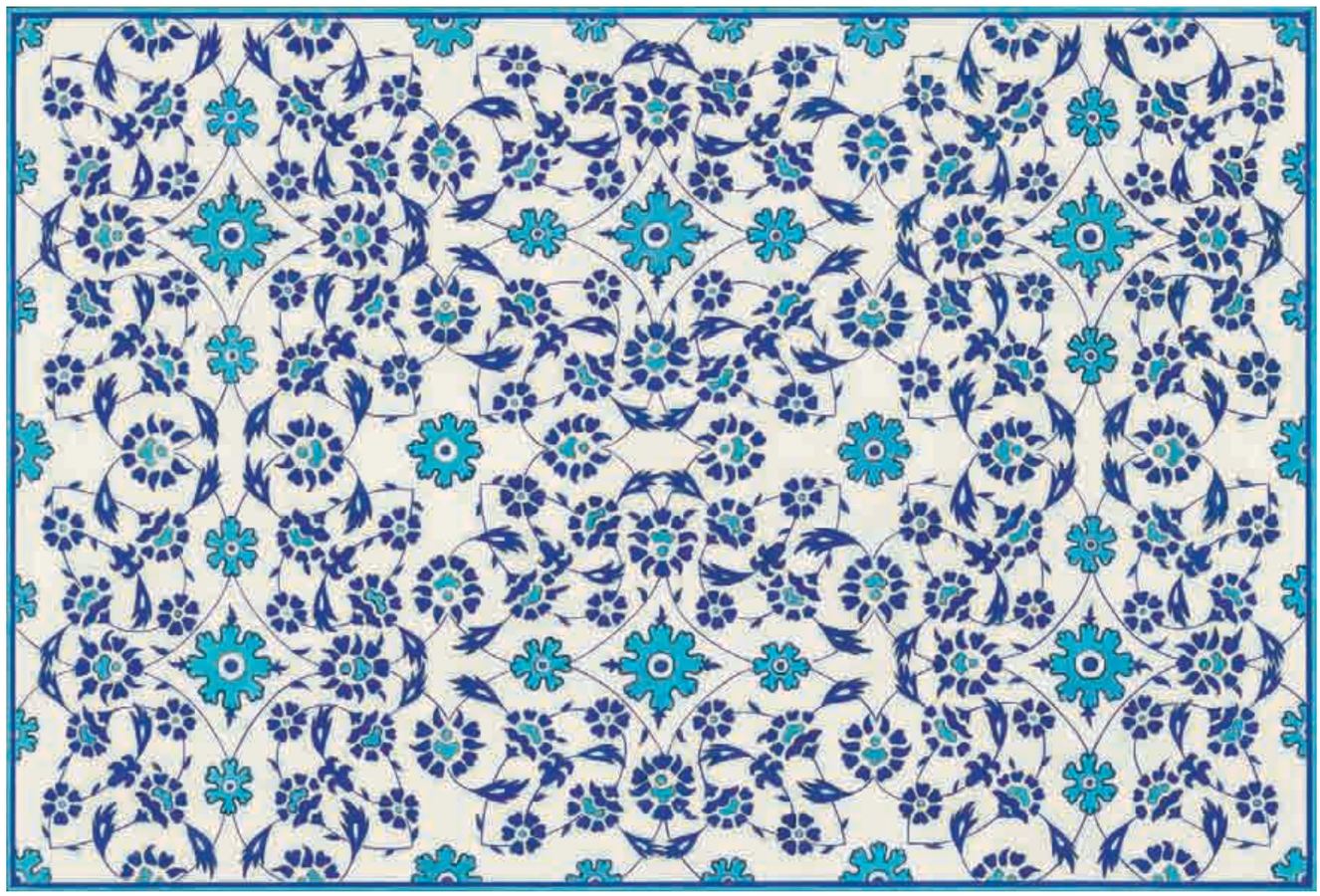

Çinili Cami'den bir çini pano (Çizim, İnci Özen.)

Halen faal olaın Çinili Külliyesi'nin hamamı

Çeşme. Mektebin avlu duvarının Çavuşdere caddesine rastlayan köşesine bitişik çeşme, kesme taştan, klasik üslûpta ve sade görünümde yapılmış olup kitâbesine göre 1052 (1642) tarihlidir. Muhtemelen mektep ile beraber yapılmıştır. Çünkü, aynı avlu duvarının çevrelediği yerdedir ve mektebin altı çeşmenin haznesidir. Mektep, haznenin tonozu üzerine oturtulmuştur. Mektebe çıkılan taş merdivenin sol tarafındaki hazne penceresi sonradan kapı haline getirilmiştir. Kemerinin üzerinde iki satır halinde on altı mısralı, 1052 (1642) tarihli, özetle "Vâlide Sultan hak yoluna bu suyu revan kıldı. Bu sebili hayrı için yaptırdı. Allah âhiret sevabını kabul etsin, Ondan iç bul taze kan, içen her cana afiyetler ola..." mealinde bir kitâbesi vardır.

Hamam. Caminin batısına düşen Üsküdar'ın bu güzel, hamamı, cami ve medresenin inşasından sonra yaptırılmıştır. Halen açık olan çifte hamam, cami avlusunun dışında, sıbyan mektebinin yanındadır. Külliyenin en büyük yapısı olan hamamın her iki bölümü de klasik Osmanlı hamam mimarisine uygun biçimde düzenlenmiştir. Erkeklerinkine oranla biraz daha büyük olan kadınlar bölümü, sekizgen planlı orta mekâna açılan dört eyvan ile dört köşe hücresinden oluşur. Erkekler bölümünde ise iç mekânın tamamı bir kubbe altında toplanmıştır. Hamamın kadınlar kısmının soyunmalık kubbesinde olduğu bilinen çiniler 1964 yılı onarımı sırasında kaybolmuştur. Tamamen kesme taştan yapılmış olan hamam,1923'ten sonra, uzunca bir müddet kapalı kalmış ve ancak 1947'de erkekler kısmı açılabilmiştir. 1964'te aslına uygun bir şekilde tamir edilen kadınlar kısmı da açılmıştır. Bugün özel bir şahıs tarafından işletilmektedir.

İmaret ve Kervansarayı. Bugün kaybolan imaret ve kervansaray Çinili Cami ile Çinili Hamam arasındaki büyük arsa üzerinde yan yana idiler. Hemen yanında bugün sağlam olan sıbyan mektebi vardır. Evliya Çelebi kervansaraydan "Kösem Sultan Misafirhanesi" adı ile bahseder ve "Âyanın ve büyüklerin yatmaları için tahsis edilmiş mamur bir yüksek saraydır. Hâlâ içinde kethüdâ Arslan Ağa oturmakta idi" diye bahseder. İmaretten de Yeni Vâlide İmareti adı ile bahseder ve "İmaret Mihrimah Sultan ve Nurbânû Sultan imaretleri gibi hayır müessesesi olup belki daha fazladır. Selâtin bahçesi önünde zaiflere, miskinlere (yoksullar) ve diğer misafirlere nimetleri boldur" der.

Külliyenin bânisi Kösem Sultan, Sultan I. Ahmed'in eşi, IV. Murad'ın ve Sultan İbrâhim'in annesidir. Muhtemelen 993 (1585) yılı civarında doğduğu, bir Rum rahibinin kızı ve asıl adının Anastasya olduğu, ufak yaşta yetim kalan bu kızın Bosna Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından kızlar ağasına gönderildiği *Sicill-i Osmânî*'de yazılıdır. Sarayda kendisine Mahpeyker (Ayyüzlü) ismi verilmiş, güler yüzü, güzelliği ve güzel konuşmasıyla dikkat çekmiş, on beş yaşlarındayken I. Ahmed'in hasekisi olmuştur. Oğlu, Sultan IV. Murad'ın tahta geçmesi üzerine 1623'te Vâlide Sultan olmuş, Sultan İbrâhim'in tahta geçmesiyle çok nüfuz kazanmış, torunu IV. Mehmed'in padişah olmasıyla da Büyük Vâlide Sultan olarak hüküm sürmüştür. Ancak gelini Turhan Vâlide Sultan ile arası açılmış ve onun tertibi ile, Başlala Uzun Süleyman Ağa ve bir kaç has-odalı tarafından 2-3 Eylül 1651 gecesi, dairesinde perde ipiyle boğularak öldürülmüştür. Kabri, I. Ahmed'in yaptırmış olduğu, Sultan Ahmed Camii yanındaki türbede eşinin yanındadır. Kocası Sultan I. Ahmed'in vefatında 28-30 yaşlarında olan Kösem Sultan 29 sene Vâlide Sultan'lık etmiştir. Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan, imparatorluğun en kanlı ve karışık zamanında yaşamış, Sultan I. Ahmed, Sultan I. Mustafa, Sultan II. Osman, Sultan IV. Murad ve Sultan İbrâhim olmak üzere beş padişah dönemini görmüştür. Zekâsı ve devlet işlerindeki tecrübe ve becerisi ile Osmanlı siyasî hayatında önemli roller oynamıştır.

Çevresindeki insanların pek çoğuna yardım eder, her yıl receb ayında, kıyafet değiştirerek hapishaneleri dolaşır, katillerin dışında bütün mahkûmları sevindirirdi. Bu yüzden ölümüne üzülenlerin sayısı pek çoktu. Kösem Vâlide Sultan'ın Konya'da, Atpazarı Kapısı dışında büyük bir hanı vardı ki, zamanında çok meşhur idi.

Kösem Sultan'ın hayratlarından olan külliyenin bugün, hamamı açık, sıbyan mektebi kütüphane olarak hizmet vermekte, çevrenin huzur veren mekânlarından olan cami, medrese, şadırvan topluluğu ise tamirat görmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, İnceleme Notları

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Danışman Türkçesi, *II,175 .*

F.O.Mazak, "Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan ve Çinili Külliyesi", *Üsküdar Sempozyumu.IV.*

Gülçin Erol, DİA, VIII, 335-337.

İ.H.Konyalı, Üsküdar Tarihi, 2/387.

M.Nermi Haskan, Yüzyıllar Boyu Üsküdar.

Üsküdar'ın iskelesi yanında Kanûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından 1548 yılında Mimar Sinan'a yaptırılan Mihrimah Sultan Külliyesi

MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ

Cami, Medrese, İmaret, Hamam, Mektep, Kervansaray Türbe, Muvakkithâne (1548)

Külliye, İstanbul'dan Anadolu'ya açılan ilk kapı, Kâbe yönüne giden yolun başlangıç yeri kabul edildiği için Harem toprağı sayılan Üsküdar'ın iskelesi yanında Kanûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliyenin inşasına 1540'ların ilk yıllarında başlanmış, cami kitâbesine göre Zilhicce 954'te (Ocak 1548) tamamlanmıştır. Külliye, sultanlara has iki minareli cami, medrese, imaret, hamam, mektep, kervansaray ve sonraki dönemlerde eklenen iki türbe, muvakkithâne ve ahşap bir kasırdan oluşmaktadır. Ayrıca, külliyenin üst tarafında Sultantepe'de Mihrimah Sultan'ın bir sarayının bulunduğu da kaynaklarda geçmektedir. İmaret, kervansaray, kasır ve muvakkithâne zamanla ortadan kalkmış, yakın yıllara kadar hizmet veren çifte hamam ise yıktırılarak mağaza haline dönüştürülmüştür.

Külliyenin, bütün yolcuların, kervanların, orduların yolculuğuna başladığı, iskeleden başlayıp Ahmediye'den Üsküdar'ı aşıp, Karacaahmet'ten ilerleyerek Anadolu'ya açılan ve adına Bağdat Yolu denilen bu yolun başlangıcına yapılmış olması bir sultan külliyesi için oldukça anlamlıdır. Zamanla önünde hanlar, çarşılar, at pazarı gibi merkezler gelişmiştir ki oradaki yüzyıllarca devam eden insan sirkülasyonundan, külliyeden istifade eden insan çokluğu ve çeşidi tahmin edilebilir. Yolcular, fakirler, talebeler, tüccarlar, çevredeki muhtaç insanlar, külliyede çalışanlar; yüzyıllarca hizmete açık olan külliyeden istifade etmişlerdir. İmaretinden her gün yemek dağıtılmış, sıbyan mektebinde çocuklar, medresesinde gençler okumuş, hamamında insanlar temizlenmiş, kervansarayında yolcular kalmış, çevredeki kaynaklardan getirilen sularla akıtılan çeşmelerinden insanlar, kuşlar ve kervanların hayvanlarına kadar canlılar içmiş, camisi de ibadete her zaman açık kalmıştır. İlim, irfan ve Hak rızası için insana hizmet yuvası olarak çalışmış, nice âlimler yetişmiş ve bütün bu faaliyetler diğer vakıflarda olduğu gibi vakfedenin ayrıca bağışladığı akarlar sayesinde ücretsiz olarak yerine getirilmiştir. Bu hizmetler; tesisi kurulduğu ilk günden bugüne kadar yöneten mütevellilerin ve çalışanların eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan bakılınca yapılan hayrın büyüklüğü daha iyi analışılabilir.

Sultantepe'nin eteğinde yer alan külliyede yapılar topografik yapıya uygun olarak kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Binaların hemen hemen ortasında bulunan cami ve medrese, önündeki sahil yolundan yaklaşık 2 m. yüksekliktekiki geniş bir dış avlu içinde, kervansaray bunların önünde kuzeyinde, sıbyan mektebi ve çifte hamam ise güneyde yer almıştır. İmaret-tabhâne (aşevi) binasının yeri ise kervansarayın doğusunda idi. Başlangıçta daha geniş bir alanı içine alırken bugünkü haliyle cami, medrese ve türbelerin yer aldığı alanı çeviren kesme taş korkuluklu dış avluya iskele tarafından merdivenle çıkılan ve de güneydeki kemerli kapılardan girilmektedir.

Mimar Sinan'ın 1539'da mimarbaşı olduktan sonra Şehzade Külliyesi ile eş zamanlı olarak inşa ettiği ilk önemli yapı gruplarından biridir ve Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki ilk eseridir.

Evliya Çelebi cami hakkında şu bilgiyi vermektedir: "İskele başındadır. Bu camii Sultan Süleyman sene 954'te yaptırıp sevabını kerîmesi sultan merhumenin ruhuna hediye etmiştir. Bu cami leb-i deryâda olup haremine iki taraftan taş merdivenle çıkılır. Ortasında çınarlarla müzeyyen yerler olup taşrasında yan sofaları üzere amudlarla bina olunmuş bir kubbe-i âliyesi vardır."

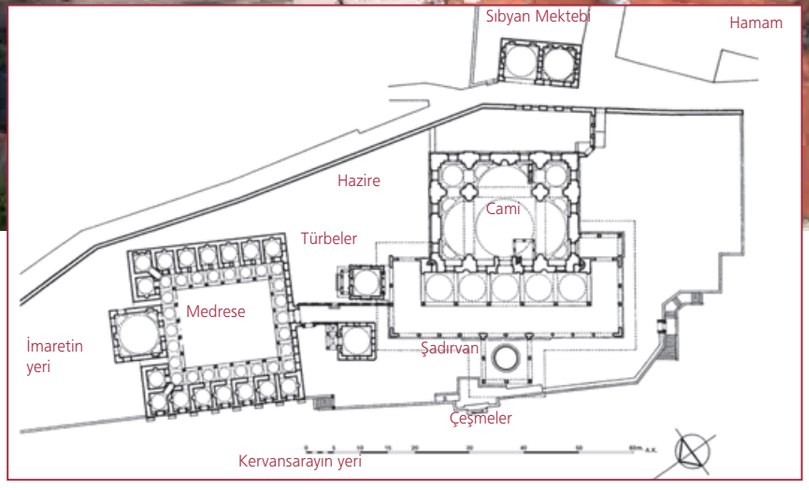

Mihrimah Külliyesi yerleşimi

Mihrimah Külliyesi havadan

*Hadîka'*da da cami ile ilgili kayıt şöyledir: " Bâniyesi Mihrimah Sultan, Sultan Süleyman Han-ı Kadim hazretlerinin kerîme-i muhteremeleri ve Rüstem Paşa'nın dahi halle-i mükerremeleridir. Bu cami-i şerifi 954 (1548) tarihinde Rüstem Paşa'nın sadâretlerinde tekmil ettirmiştir. Leb-i deryada vaki olub, medrese ve mekteb ve imaret ve birer şerefeli iki minaresi ve levazımat-ı sa'iresi mevcuddur. ..... Müşârün ileyhanın bir cami-i şerifi dahi Edirne kapusu dahilindedir. Ve kendi pederi hayatında 964 /1557 tarihinde (bu tarih başka kaynaklarda doğrulanmamıştır) âlem-i kudse irtihal edüb, Süleymaniye'de pederi valâları türbesine defni hak-i pak olmuşlardır. Ve bu, cami-i şerifin mihrabı önünde kapudan-ı meşhur Sinan Paşa-yı Gazi medfundur ki, 961 (1554) tarih-i vefatıdır. Biraderi Rüstem Paşa'dan sonra kapudan-ı derya olmuşdur. Ve camide Sarı Babazade Seyyid Abdurrahim-i Kayseri dahi medfundur ki, tarık-i Bayrâmiyye'den olub: Abaza Şeyhi denmekle marufdur, 1047 (1637/1638) senesinde şehiden vefat etmişdir. Caminin mahallesi yokdur. Bu cami-i şerif-i mezkur yanında bulunan buğday anbarı III.Selim devrinde bina olunmuştur (mevcut değil)".

Camii (İskele Camii)

İskele Camii olarak da tanınan Mihrimah Sultan Camii, yaptırıldığı sıralarda denize şimdikinden daha yakındı. Hatta rivayetlere göre, açılış merasiminde bulunmak için saltanat kayığı ile gelen Sultan Süleyman, cami merdivenleri önünde karaya ayak basmıştı. Bugünkü İskele meydanının son düzenlemesi Sultan III. Ahmed devrinde,1728 tarihinde yapılmış ve ondan önce 1122 (1710) yılında yaptırılan Yeni Cami hafriyatından çıkan topraklar da burada denize dökülmüştü. Doldurulan alana 1728 tarihinde muhteşem Sultan III. Ahmed Meydan Çeşmesi yaptırılmıştır.

Avluda, halkın Kaya Sultan Türbesi dediği ve içinde dört lahdin bulunduğu bir türbe ile Sadrazam İbrâhim Edhem Paşa'nın sonradan yaptırılan türbesi ve caminin sağ tarafındaki kapısının solunda ise Rüstem Paşa'nın oğlu Osman Bey'in mermer lahdi bulunmaktadır.

Avlunun Selman Ağa sokağına açılan kemerli kapısından girilince sağ tarafta hazîre ve caminin burdaki köşesinde 1183(1769-70) tarihli mermere kazılı bir güneş saati vardır. Üzerinde yeni harflerle "aylara göre gölge düşümüyle öğle-ikindi vakitleri" diye yazılıdır. Avlunun bu köşesinde bulunan ahşap ve harap meşrutalar 1955 tarihinde kaldırılmış ve avlu duvarı da biraz içeri alınmıştır. Burada bugün hazîrenin içinde duran 1281(1864-65) tarihli bir abdest teknesi ile bir binek taşı bulunmaktaydı. Üsküdar büyük iskelesinin yanında bulunan bu taş sonradan buraya getirilmiştir. Saltanat kayığı ile gelen padişahın, arabasına binmek için bu mermer taşa bastığı söylenmektedir.

Eski bir fotoğrafta Mihrimah Sultan Camii önü

Mihrimah Sultan Camii içinden, mihrap ve minberi

Mihrimah Sultan Camii

Mihrimah Sultan Camii son cemaat yerinden görüntüler

Külliyenin çekirdeğini teşkil eden cami, merkezî kubbeyi üç yönde destekleyen yarım kubbelerden oluşan harim kısmı ile beş kubbeli son cemaat yeri ve bunu üç yönde çeviren ikinci bir son cemaat mahallinden meydana gelmektedir. Son cemaat yerinde, iki mihrapçık, sonradan açılan ahşap mükebbirlik (içerden gelen tekbir sesini dışarıya aktarmak için yapılan küçük müezzin mahfili) ve iki yanda minare kapıları vardır. Soldaki minare kapısı üzerine kabartmalı olarak kelime-i tevhid yazılmıştır. Diğer minare kapısının üzerine de bir çerçeve içinde yine kelime-i tevhid kazınmıştır. Kubbeli son cemaat yerinde ve soldaki son mermer sütun kaidesinin alt pirinç bileziğinde 1017'de (1608) yazılmış bir âyet, bunun yanındaki sütunda ise; *"Elçiler Şah'a giderler Muharremin ikisinde, 1070"* (19 Eylül 1659) diyen sözler yazılıdır. Son cemaat yerinin sol tarafı bugün kadınlara ayrılmıştır.

Son cemaat yeri sundurmasından uzatılan çatı ve baklava başlıklı beş sütunla taşınan bir köşk içine de döneminin taş işçiliğinin zarif bir örneğini sergileyen; yirmi yüzlü, üzeri şebekeli, mermerden yapılmış güzel bir şadırvan oturtulmuştur. Geçtiğimiz yıl tamamlanan son restorasyonda yeniden elden geçirilmiştir. Buraya su yolları da tesis edilerek Bağlarbaşı ve İcadiye sırtlarındaki menbalardan su getirilmiştir.

Camiye, mukarnaslı (sarkaçlı), üzerinde beş satır halinde ve 954 (1548) tarihli Arapça bir kitâbe bulunan, yüksek, mermer taçkapıdan girilir. Kitâbenin bugünkü Türkçe ile meali şöyledir:

*Bu sağlam ve erkanlı camii, doğuda ve batıda hakanların hakanı, sultanların sultanı adaleti ve cömertliği ile yeryüzünü imar eden, müminler için huzur temin edici Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ın kızı hayrat ve hasenat sahibi, dünya ve memleketin ismeti, Allah'ın kendisine ihsan buyurmakla seçkin kıldığı Hanım Sultan yaptı. Cami, Peygamberin hicretinin 954. senesi Zilhiccesinde (*Ocak 1548) *bitti* (İ.H.Konyalı'nın tercümesinden sadeleştirilerek,I/217).

Dikdörtgen plana sahip olan harimde merkezî kubbe ve yarım kubbeler yonca planlı pâyeler ve duvarlara basan sivri kemerlerle taşınmakta, köşelerde oluşan boşlukları ise küçük kubbeler örtmektedir. Pencere sayısının yeterli olmaması sebebiyle son derece loş olan harimde dikkati çeken en önemli özellik, Mimar Sinan'ın Şehzade Camii'nde uyguladığı dört yarım kubbeli merkezî şemadan farklı bir tasarıma yönelmiş olmasıdır. Büyük bir ihtimalle topografyadan dolayı tercih edilen bu düzen, taç kapıdan sonra ana kubbenin altına geçişle hemen mekânın kavranmasını sağlayan etkiyi de beraberinde getirmiştir. Bu açıdan cami, Mimar Sinan'ın sonraki yapılarında yoğunlaşacağı mekân araştırmalarının başlangıcı kabul edilebilir. Caminin kıyıda dar bir alan üzerinde inşa edilmesi klasik revaklı bir avlu şekillenmesine imkân vermemiştir.

Mihrimah Sultan Camii şadırvanı

Cami kitâbesinin bulunduğu taçkapı

Mihrimah Sultan
Camii içinden

Mihrimah Sultan Camii huzur veren iç mekanından

Ayrıca dıştaki şadırvanı da içine alan ahşap örtü sistemiyle kapatılan ikinci bir son cemaat yeri kuzey rüzgârlarına açık olan yapıda mekânı değerlendiren ve aynı zamanda önemli bir yol güzergâhı olan bu yerde her vakit yoğun cemaat olabilmesi için iyi bir çözümdür. Böylece Boğaziçi'nin başlangıç noktasındaki bu önemli merkezde kıyı ve denizle olağanüstü bir panoramik yerleşim sağlanmıştır. Bu etkili mimariyle Sinan, güçlü bir sanatkâr olmanın yanında iyi bir şehir plancısı olduğunu daha kariyerinin ilk yıllarında ortaya koymuştur. Cami, tasarım ve yerleşimdeki başarısına karşılık nispetleri bakımından her ne kadar geometrik biçimlenişte son derece yalın çizgilere sahip olsa da özellikle son cemaat yeri ağır görüntüsü ile bulunduğu alana bütün yüküyle çökmüş izlenimi uyandırır. Sultan camilerine has çifte minaresi de görünümü bakımından ağırlığı arttıran unsurlar arasındadır. Minarelerden sağ taraftakinin daha ince ve yüksek olması devir farklılığını düşündürmektedir (Eyice).

Stalaktitli mihrabı mermerdendir. Som mermerden yapılan minberinin yan yüzleri geometrik şekillerle bezenmiştir. Kırmızı, ince somaki mermer sütunlar üzerindeki minber külâhı çok zariftir. Cümle kapısı tarafındaki duvarda, üç mermer sütunun taşıdığı müezzin ve kandil mahfilleri ile beş sütuna oturtulan hünkâr mahfili bulunmaktadır. Kapı ve pencere kanatları sedef, fil dişi kakmalı olup, vâiz kürsüsü de gayet güzel yapılmıştır.

Medresesi. Külliye ile aynı zamanda kesme taştan yapılan, cami ile aynı bahçe içindeki medrese, caminin kuzeydoğu yönündedir. Cami avlusuna açılan yüksek kapısı üzerinde kitâbe yoktur. Buradan, ortasında güzel, mermer bir şadırvan olan dikdörtgen şeklindeki avluya girilir. Kapının tam karşısında dershane bulunmaktadır. On altı hücreli medresede hücreler revaklı avlunun iki geniş kenarında yedişer ve derslik kısmının iki yanında birer adet olmak üzere yerleştirilmiş, girişin bulunduğu duvarda ise sadece revak kubbelerine yer verilmiştir. Genel ölçüleriyle bir avlu etrafında revaklı odaların sıralandığı tipik bir klasik Osmanlı medresesidir. Sinan

Mihrimah Sultan Külliyesi

plan şemasının seçimi ve beden duvarları ile örtü arasındaki sınırlarının belirlenmesinde, kendisinden önce geliştirilmiş kalıp ve oranlara sadık kalmıştır. Medresenin diğer bir girişi de deniz tarafındaki merdivenli kapıdandır. Eskiden bu taraftaki merdivenli kapıdan mollalar geçerek, bugün mevcut olmayan imarete gidip yemek yerlerdi.

Medresenin ilk müderrisi İmamzâde Mehmed Efendi olup bu göreve inşaatın tamamlandığı yıl yani 954 (1547-48) tarihinde atanmıştır. Mihrimah Sultan Vakfiyesi'nde, medresede çalışan müderrise (profesör), talebelere, kapıcıya, ferrâşa belirtilen ücretlerin verilmesi şart koşulmuştu.

Üsküdar'ın bu güzel klasik medrese yapısı Cumhuriyet'ten sonra uzun müddet çocuk dispanseri olarak kullanılmıştır. İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları'ndan 1941 tarihli 463 nolu dosyada (İst. 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi) dispanser yapılırken aslına ve usüle aykırı olarak tâdilât yapıldığı, orijinal formun tahrip edildiği anlatılmaktadır. Bugün de bazı değişikliklerle özel sağlık merkezi olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi: Caminin güneyinde Selman Ağa sokağındadır. Kesme taştan yapılmış yan yana iki bölümden oluşan mektebin birinci salonu yazlık, ikinci salonu ise kışlıktır. Yazlık kısım sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Küçük avluya açılan kapısı üzerinde kitâbe yoktur. Yazlık kısmın Yeni Dünya sokağına bakan cephesi, yekpâre pencere olup eyvan şeklindedir. Kapının sol tarafındaki duvarda iki, eyvan pencerenin karşısındaki duvarda da iki dolap yeri, üzerlerinde ise birer alçı pencere vardır. Kışlık kısım ile yazlık bölüm arasında kemerli bir kapı bulunmaktadır. Kışlık kısmın her iki sokağa bakan altta iki, üstte bir alçı penceresi vardır. Dış görünüş ve şekil bakımından kışlık kısım diğer bölümden tamamen ayrı yapıdadır. Kare planlı olan bu kısmın üzerinde üç yüzünde birer penceresi ve dört köşesinde küçük yarım kubbelerin bulunduğu sekiz yüzlü bir kısım vardır ki, bunun üzerine de ayrıca sekiz yüzlü bir kasnak oturtulmuştur. Kubbe, bu kasnağın üzerine bindirilmiştir.

Devrinin en güzel ve tipik eserlerinden biri olan okulun avluya bakan cephesi ile kıble tarafı yığma taştan yapılmıştır. Kışlık kısmın altında bir eyvan çeşme ve hazne var iken orası bugün dükkândır. Bina, 1968'de çocuk kütüphanesi haline getirilmiştir. Halen bu amaçla kullanılmaktadır.

Kervansarayı. Medreseden meydana inen merdivenlerinin karşısında bugün otobüs duraklarının işgal ettiği alanda idi. 1547'de külliye ile birlikte yaptırılmıştır. 1930 tarihlerinde temel duvarları duruyorken bu bakiyeler ve imaret, dinamit kullanılmak suretiyle sökülmüştür. Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) buğday deposu olarak yeniden düzenlendiği sanılan han, kuzeyinde değirmen olması muhtemel bir bina ve medrese ile Pervititich'in buraya ait paftasında "L" şeklinde işaretlenmiştir. Evliya Çelebi, Üsküdar'da on bir kadar misafirhane bulunduğunu belirttikten sonra "Birisi iskele başındaki camiin iki tarafında, deniz kıyısında yüzer ocaklı, yüzer tavla at alır kervansaraydır ki, güya sağlam bir kaledir. Baştan başa kurşun ile kaplıdır ki, gelip gidene minnetsiz evdir. Mihrimah Sultan hayratıdır" demektedir.

Dikdörtgen şeklindeki bu kervansaray, muntazam kesme taştan yapılmıştı. Anlatıldığına göre; geniş kemerli kapısından girildiğinde, iki yanı, boydan boya birer sed-sofa üstünde ocaklardı. Vaktiyle her ocak başına konan yolcu-misafirler, çatıya dayanak olan direkler arasında ve direklerle duvar arasında bulunan demir bağlantı çubuklarına kilimler ve çarşaflar asmak suretiyle o ocak başlarını odalaştırırlardı.

İmareti. Külliye ile birlikte yapılan imaret, Paşalimanı caddesi ile Kurşunlu Medrese sokağının birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesinde idi. Bugün yerinde küçük bir park vardır. Hemen yanında İskele meydanı tarafında büyük Mihrimah Sultan Kervansarayı bulunuyordu. Pervititich paftalarında külliyenin kuzey ucunda dikdörtgen planlı, biri büyük, ikisi küçük üç kubbe ile örtülü bir bina görülmektedir. 1936'da yol genişletilirken yıktırılan bu kısım külliyenin imaretidir.

Buna göre, yapıya doğu taraftaki bir kapıdan girilmekteydi. Kapının önünde ve imaretin yan tarafını da içine alan, duvarı

22.9.1938 tarihli bir fotoğrafta sıbyan mektebi ve altındaki çeşme görülüyor. Çeşmenin yeri bugün dükkân olarak kullanılmaktadır.

Mihrimah Sultan Kervansarayı (sağda görülen beyaz büyük bina idi)

yıkılmış bir avlu vardı. Kapının sağ tarafında bir çeşme bulunuyordu. Kapıdan evvelâ büyük kubbeli yemekhane mahalline giriliyordu. Mihrimah Sultan, babasının kendisine temlik ettiği Rumeli'deki bazı köyleri bu imarete vakfetmiştir.

Evliya Çelebi bu imaretten şöyle bahseder: "Mihrimah Sultan imareti, ay ve sene, sabah ve akşam, gelene ve gidene, saraylarda oturanlara her gün iki defa birer bakır tepsi ile herkese birer tas buğday çorbası, birer ekmek ve her gece birer mum ve her at başına bir yem sadakası vardır. Üç günden fazla misafir kalana vermezler. Vakfedenin şartı böyledir."

Mihrimah Sultan imareti kalıntılarının 1.12.1933 tarihli fotoğraflardaki görüntüsü (İst. Bel. Encümen Dosyaları,No. 30.11.1937 /130)

Medresenin bir kısmını ve bugünkü otobüs duraklarının yerindeki külliye yapılarını gösteren aynı dosyadaki 26 K.evvel 1933 tarihli bir başka fotoğraf (Dosya No. 30.11.1937 /130)

Mihrimah Sultan imaretinden, medrese öğrencileri, külliyenin bakıcıları, o bölgenin fakir halkı ve gelen giden yolcular ücret ödemeden yemek yerlerdi.

1935 yılında Üsküdar kaymakamı tarafından tamamen yıktırılan imaret binası ile ilgili İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları'ndan 30.11.1937 tarihli 130 nolu dosyada imaretin iki sene evvel yıkıldığı kaydedilerek şu bilgilere yer verilmiştir: "Bu binanın yıkılmakta olduğu haber alınması üzerine müzeler idaresince mer-i için icabeden muameleye tevessül edilmiş ise de hedmiyata geceleri bile devam edilmek suretiyle bir emri vaki ihdas edilmiştir. Fâil olarak Üsküdar Kaymakamı İzzet bu hareketinden dolayı vekalet emrine alınmış ve şehirleri güzelleştirme adı altında yapılan bu gibi hareketlerden terakki olunması hususu bâşvekâlet tarafından bütün vilâyetlere tamim edilmiştir. Dosyasına müracaat. Dos.17716, Kar. 119)". Ayrıca yapı ile ilgili aynı dosyada şöyle de bir not var: "Türk kılığının sade bir şekli idi. Bu şekil binalar sivil mimariden olup, imaret binası olduğuna göre malzemesinin sağlamlığı ve işçiliğinin basitliği görülür. Ve şâyân-ı ehemmiyet olan yeri, ocakları çok. İ. Kumbaracılar". Dosyaya 1933 tarihli fotoğraflar da konmuştur. Aynı belgelerden medresenin anlatıldığı 463 nolu dosyada da imaret yıktırılırken rölövesinin ve fotoğrafının bile alınmasına müsaade edilmediği belirtilmektedir.

Hamam. İskele, Sultan, Kulluk Hamamı ve Küçük Hamam adlarıyla da anılan çifte hamam caminin güneyinde Selmanı Pak caddesinin girişindedir. Caminin avlusu buraya kadar uzanırdı. Külliye ile ilişkisi açık olmayan çifte hamam, bazı kaynaklarda Mihrimah Sultan Hamamı adıyla anılmakta, ancak vakfiyede ve Mimar Sinan'ın tezkirelerinde adı geçmemektedir. Evliya Çelebi bu hamamdan,"İskele Çarşısında Sultan Hamamı" diye bahseder. Kira başlangıcı da 894 (1489) tarihidir. Bu durumda hamam, ilk önce Fâtih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış ve sonra harap olduğundan Mimar Sinan tarafından yenilendiği düşünülebilir veya bu iki hamam ayrı ayrıdır. İstanbul Encümen Dosyaları'ndan 1032 nolu dosyada, Kadıköy Vakıflar Müdürlüğü'nün Eski Eserleri Koruma Encümeni Başkanlığı'na yazdığı 28/4/1949 tarihli bir yazıda "Üsküdar iskelesinde Mihrimah Camii civarındaki Kulluk Hamamı'nın Ayasofya Vakfı'ndan bulunduğunu bildirir saygılar sunarım" denmektedir. Bu yazı burada Fâtih döneminde Ayasofya Vakfı'na bağlı eski bir hamamın olduğu görüşünü desteklemektedir.

Eskiden tam bir çarşı hamamı niteliğinde olan hamam çok işlekti. Hamam çifte hamamdı, yani erkekler ve hanımlar bölümü vardı. Kemerli dış kapısından camekâna girilir, buradan iki katlı ahşap soyunma odalarına geçilirdi. Esas yıkanma yeri olan harare bir kubbe ile örtülmüştü. Asimetrik düzende küçük boyutlu bu çarşı hamamı 14 Ağustos 1991'de yıktırılmış, 1994'te yerine kısmen dış görünüşü dışında aslı ile bir bağlantısı olmayan ve süpermarket olarak kullanılan bugünkü yapı inşa edilmiştir.

Çeşmeleri. Külliyede iki çeşme ve bir şadırvanla, biri imarette, diğeri sıbyan mektebi tarafındaki kapının yanındaki helâlarda olmak üzere iki su haznesi bulunmaktadır. Çeşmelerden ilki deniz tarafındaki duvarda şadırvanın hemen önündedir. 1092 (1681) yılında duvar yüzeyinden taşırılan bir hazne ile birlikte vakıf mütevellileri tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, klasik Türk çeşme mimarisi üslûbunda yapılmış olup yüzü tamamen mermer kaplıdır. Kemerinin üzerinde, altı mısralı, sülüs yazı ile yazılmış "Ne güzel çeşme/ susamış gönüller içe her zaman suyun/ Belkız-meşreb Mihrimah Sultan/ yapmıştı suyunun mecrasını/Verdi hak yine bu tarihte ona/ hayvan çeşmesinin icrasını. 1092. (1681)" mealinde bir kitâbe vardır.

Çeşmenin iki yanında ve avlu duvarının altında kemerli, kesme taştan yapılmış kitâbesiz birer çeşme daha vardır ki bunlar arabacıların hayvanlarını suladığı yerlerdir.

Özgün çeşmelerden diğeri ise caminin güneyinde Selman Ağa sokağındaki sıbyan mektebinin altında bulunuyordu. Mektep, yüksek kemer ile çeşmenin haznesi üzerine oturtulmuştu. Zamanla harap olan çeşme, Sultan II. Mahmud tarafından ve 1247 (1831) tarihinde tamir ettirilmiş ve bunu belirten tuğralı bir de madalyon asılmışsa da çalınmıştır. Bugün çeşme kaybolmuş, haznesinin alanı ise dükkân olarak kullanılmaktadır.

Mihrimah Sultan Camii yanındaki türbeler ve hazire.

Türbeleri. Külliyeye sonradan eklenen türbelerden deniz tarafındaki Mihrimah Sultan'ın çocuklarına izâfe edilmekteyse de bunu doğrulayacak bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Sinâneddin Yûsuf Türbesi olarak tanıtılan kubbe ile örtülü kare planlı türbede kimlikleri bilinmeyen iki erkek ve iki kadına ait mezarlar bulunmaktadır. Kare planlı türbe tamamen kesme taştan yapılmıştır. Sekizgen kasnağa oturan tek kubbesi ile klasik Osmanlı türbeleri tarzındadır.

Aynı özelliklere sahip arkadaki ikinci türbe ise 1893 yılında vefat eden Sadrazam İbrâhim Edhem Paşa'ya ait olup, ailesinden üç kişi daha burada gömülüdür. Türbenin mermer kemerli kapısı üzerinde bir satır halinde ve 1310 (1892-93) tarihli *"Küllü nefsün zâikatü'l-mevt"* âyeti yazılıdır. Edhem Paşa, bir çok görevlerde bulunduktan sonra, Sultan II. Abdülhamid devrinde 1876'da Mithat Paşa'nın azli üzerine sadâret makamına getirilmiş, ilk Meclis-i Mebûsan onun devrinde açılmış ve yine bu dönemde Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır. Paşa, Viyana Elçiliği ve Dahiliye Nâzırlığı da yapmıştır.

Hazîresi. Caminin mihrabı önündeki alan hazîredir. Buradaki en eski tarihli mezar aynı zamanda Mihrimah Sultan'ın kayınbiraderi olan Kaptanıderyâ Sinan Paşa'ya aittir. Baş taşı üzerine kaptan-ı deryâların giydiği bir kavuk yerleştirilmiştir. Ortadaki kartuş içindeki mısra, 961 (1553) tarihini göstermektedir. Vefat ettiği sırada Beşiktaş İskelesi civarında yaptır-

makta olduğu kendi camii henüz tamamlanmadığı için, Mihrimah Sultan Camii hazîresine gömülmüştür. Diğer mezarların büyük çoğunluğu da bu aileye mensup kişilerin kabirleridir. Rüstem Paşa'nın ikinci eşinden oğlu Osman Bey'in 984 (1576) tarihli lahdi de güneybatıdaki minarenin dibindedir.

Külliyenin Vakfiyesi. Mihrimah Sultan'ın Üsküdar Külliyesi'nden başka, Edirnekapı Külliyesi, Mekke'de Ayn-ı Zübeyde su yollarının tamiri, her sene 2500 altın Mekke, 2500 altın da Medine'deki fakirler için göndermesi gibi birçok vakıf hizmetleri vardır. Bulgaristan'da XVI. yüzyılın ilk yarısında kurulan Avretalan (Koprivştitsa) Mihrimah Sultan'ın evkafı arasındaydı. Bu vakıflarının vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 635 numaralı Vakfiye Defteri'nde kayıtlıdır. Mihrimah Sultan'ın hayır tesisleri, eğitim-öğretim kurumlarından mektep ve medreseler, ibadet yeri olarak mescit ve camilerdir. Hayır müesseselerinin sürekli işleyebilmesi için kuruluşların masraflarını karşılamak ve bu müesseselerde vazifeli olanların ücretlerini ödemek için düzenli gelir kaynağı olan gayri menkuller bağışlamıştır. Mihrimah Sultan'ın vakıf gelir kaynakları içerisinde karyeler, dükkânlar, değirmenler, imalâthaneler, hane ve odalar bulunmaktadır. Vakfiyede, bütün birimlerde hangi vasıflarda kimlerin çalışacağı, alacakları ücretleri, ayrıntılarıyla belirtilmiş ve şart altına alınmıştır.

Mihrimah Sultan

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan olma kızı Mihrimah Sultan, muhtemelen 1522 yılında doğmuştur. Ay ve güneş anlamına gelen «Mihr ü Mâh» ismi sonra Mihrimah şeklini almıştır. Çok iyi bir eğitimle yetiştirilen sultan tahminen 17 yaşında iken, o zaman Diyarbekir beylerbeyi olan Rüstem Paşa ile 11-26 Kasım 1539'da 15 gün süren bir düğünle evlendirilmiştir. Enderun'dan yetişme Hırvat asıllı Rüstem Paşa, sultandan yaşlıydı, yakışıklı değildi fakat zeki ve kabiliyetli idi. Rüstem Paşa, Osmanlı tarihinin en zengin devlet adamlarından biri olmuştu. Üsküdar dahil birçok yerde eseri vardır.

Almanya elçisinin yanında bir din adamı ve kâtip olarak 1573'te İstanbul'a gelen Stephan Gerlach, günlüklerinde Mihrimah Sultan'la ilgili ilginç notlar tutmuştur. Günlüğünde sultanın, kızı Hümâşa Sultan'ı 1577'de ziyarete gidişini şu tasvirle aktarmıştır: "En önde güzel giysili atlılar, sonra kırmızı başlıklı 30-40 hizmetkâr, arabanın önünde gösterişli giysili, atlı 2 hadım ilerliyormuş. Araba kırmızı kumaş kaplı, önünde ve arkasında 4 altın topuz ve binmeye mahsus gümüş merdiven, yanlarında da halkalı altın kordonlar görülüyormuş. Arabanın en arkasında çok sayıda acem oğlan ve en geride atlı 2 haremağası bulunuyormuş."

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 974'te (1566) ölümünden sonra Mihrimah Sultan, II. Selim ve III. Murad'ın saltanat yıllarında sarayın ve haremin en nüfuzlu kadınları arasında yer aldı. Vefat tarihi Alman seyyahı Stephan Gerlach'a göre 25 Ocak 1578'dir. Gerlach, sultanın ölümünü anlatırken şu ifadelere yer vermiştir: "25 Ocak 1578'de Ahmed Paşa'nın

Mihrimah Sultan portresi (Plock şehri müzesi, Polonya)

kayınvâlidesi, Rüstem Paşa'nın dul eşi vefat etti. Günde 2 bin duka geliri varmış ve kızı Ayşe (Hümâşa) ile damadına her hafta 2 bin duka gönderirmiş. Ayrıca altın ve mücevherden oluşan paha biçilmez bir servetin sahibiymiş. Bedestende satılacak varlığından elde edilecek parayı padişah üçe ayırıp, 2/3'ünü kendisi aldıktan sonra kalanını çocuklarına bırakacakmış."

Sultan, kendi külliyeleri yerine babasının yanına Süleymaniye'deki türbesine defnedilmiştir. Mihrimah Sultan iyi yetiştirilmiş olup güzel konuşur ve güzel yazardı. Kaleme aldığı mektuplarından iç ve dış siyasî gelişmelerle de ilgilendiği anlaşılmaktadır. Annesi gibi o da Leh kralına mektuplar yazmıştı. Son derece dindar ve hayır severdi; oldukça büyük bir servete sahipti. Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın kızı, Rüstem Paşa'nın eşi olarak yakınında Osmanlı tarihinin en güçlü kişilerinin olduğu bir ortamda yetişmenin ve bulunmanın hem avantaj hem de zorluklarını yaşamış, zaman zaman siyasî tercihlere karışmak durumunda kalmıştır. Ancak esasen kendinden söz ettiren yönü; cömertlik, iyilik ve yardım severlik duygularını geniş bir şekilde yansıtan, yüzyıllarca hayrı devam eden vakıf eserler bırakmış olmasıdır. Yaptırdığı eserler ve bunlara tahsis ettiği vakıflar yüzyıllar boyunca fakirlere, yetimlere, yolculara umut kaynağı olmuştur. Bugün de ayakta kalabilen kurumlarında hizmetler yeni mütevellileri eliyle devam etmektedir.

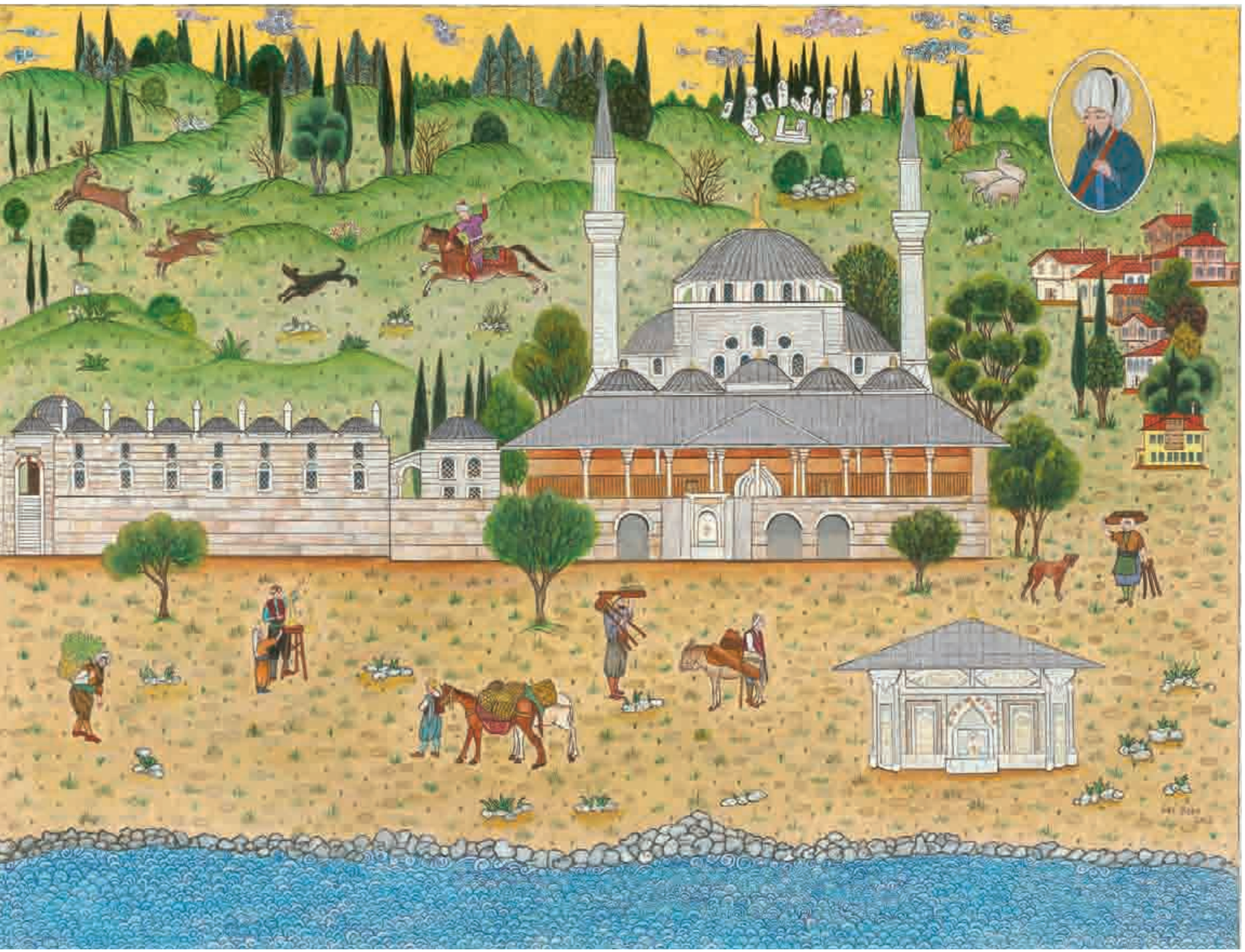

Mihrimah Sultan Camii ve çevresi (Minyatür, İnci Özen)

Külliyenin mimarı Mimar Sinan, 1490'da Kayseri'de doğmuştur. Enderunda yetişen, sonra yeniçerilik ile orduda bulunarak İran'a, Balkanlar'a Hicaz'a seyahat imkânı bularak oradaki geçmiş medeniyetlerin izlerini inceleyen, kendi dehasıyla Türk mimari geleneğini birleştirerek Osmanlı döneminin en muhteşem mimari devrini hazırlayan Sinan, yüz yıla yakın ömründe yüzlerce eser meydana getirmiştir. "El-Fakîrül Hakîr Ser Mimarân-ı Hassa" mührüyle Osmanlı'nın üç kıtadaki topraklarında sayısız esere imza attığı gibi; 1547 ile 1580'li yıllar arasında Üsküdar'a da birbirinden güzel, İstanbul'un hiçbir bölgesinde olmadığı kadar eser kazandırmıştır. Sinan'ın Üsküdar'da yaptığı, bilinen eserleri şunlardır:

Bugün ayakta olanlar:

- Mihrimah Sultan Külliyesi.
- Şemsi Paşa Külliyesi.
- Hacı Ahmed Paşa (Doğancılar) Camii ve Türbesi.
- Vâlide-i Atik Külliyesi
- Vâlide-i Atik Hamamı, Büyük hamam (Bugünkü Mimar Sinan çarşısı)
- Gülfem Hâtun Cami ve Medresesi.

Kaybolanlar:

- Mevlânâ Ahmedî Efendi (Divitçiler) Camii.
- Behram Paşa Türbesi.
- Sinan Paşa Türbesi.
- Sadrazam Rüstem Paşa Sarayı (İmrahor'da).
- Sokollu Mehmed Paşa Sarayı (Sultantepe'de).
- Siyavuş Paşa Sarayı.
- Siyavuş Paşa Sarayı (aynı paşanın ikinci bir sarayı).
- Üsküdar Sarayı (Harem'de).
- Sultan III. Murad Köşkü (Üsküdar Sarayı içinde).
- Sultan II. Selim Köşkü (Üsküdar Sarayı içinde).
- Hüseyin Paşa Hamamı (Doğancılar'da).

Bu eserlerden ayakta olanlar kitabımızın ilgili bölümlerinde anlatılmıştır.

Külliyede bugün, cami açık, medrese sağlık merkezi, mektep çocuk kütüphanesi olarak kullanılmakta, imaret, hamam, kervansaray, kasır ve muvakkithâne ise kaybolmuştur.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî'*, s.592.

C.Alpgüvenç, *İki Hanım Sultan: Hürrem ve Mihrimah*.

Ebru Eynallı, *Vakıfsever Bir Hanım Sultan: Mihrimah, Restorasyon* dergisi.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* Danışman Türkçesi,

İsmail Orman, *DİA,* XXX, 40-42.

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 213.

M. Kaçar , *DİA, XXX, 39-40.*

M.Ak, "Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan", *Vakıflar Dergisi*, 2006 Özel Sayısı, Ankara: VGM Yayınları.

M.N.Haskan,*Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

N. Sakaoğlu, "Mihrimah Sultan*, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt:V,

Semavi Eyice, *"İstanbul Minareleri", Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, 50.

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* II, 47.

Stephan Gerloch*, Türkiye Günlüğü 1577-78*

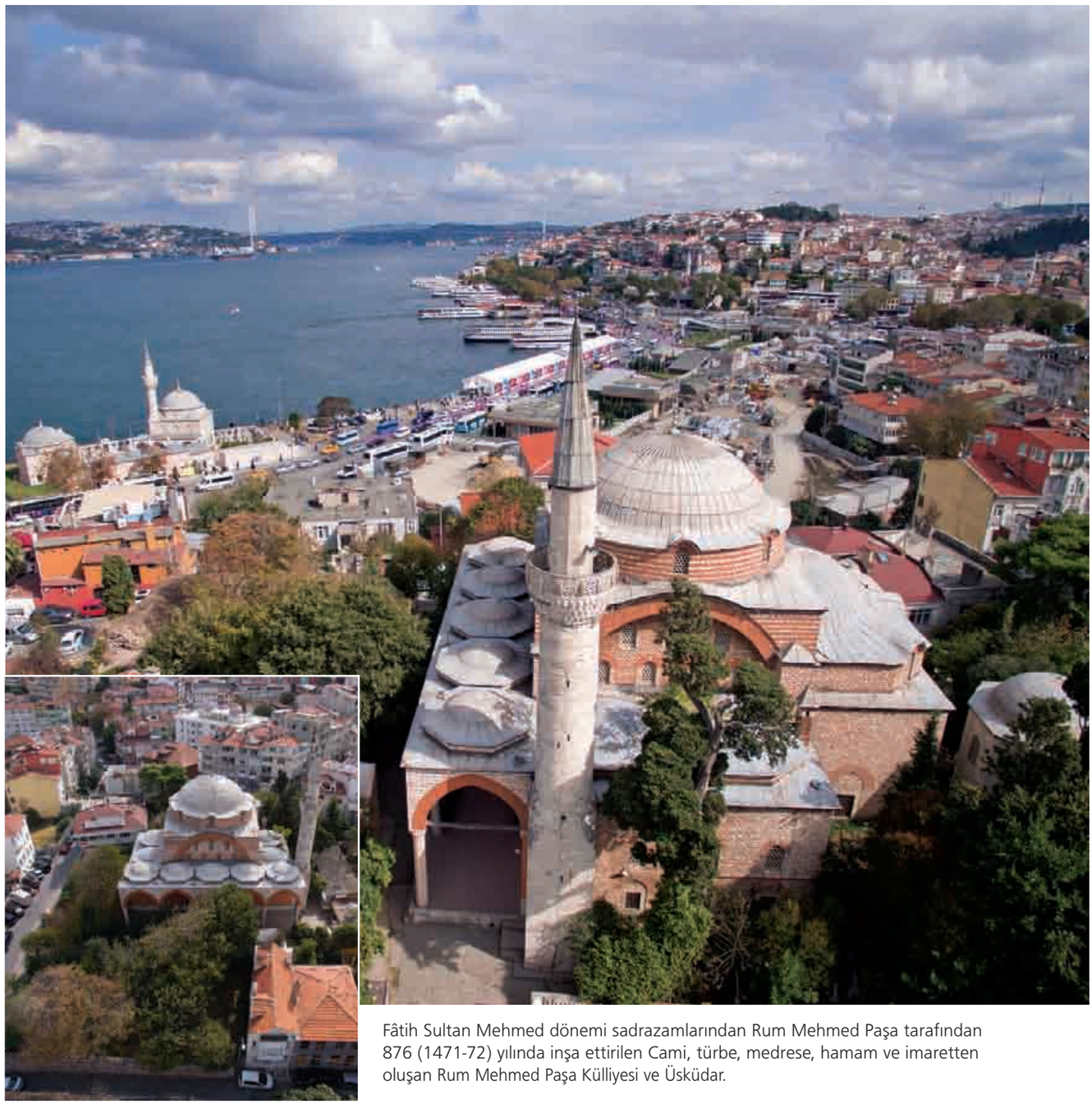

Fâtih Sultan Mehmed dönemi sadrazamlarından Rum Mehmed Paşa tarafından 876 (1471-72) yılında inşa ettirilen Cami, türbe, medrese, hamam ve imaretten oluşan Rum Mehmed Paşa Külliyesi ve Üsküdar.

RUM MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ

Cami, türbe, medrese, hamam ve imaret (1471)

Fetihten sonra Üsküdar'da inşa edilen ilk binalardan olan külliye, Şemsi Paşa Külliyesi'nin karşısındaki sırtta, Şemsipaşa caddesi üzerindedir. Caminin hemen önünde meşhur Şerefâbâd Kasrı, Adliye Camii, II. Sultan Mahmud Çeşmesi, tam köşede ve bugün harap durumda olan Şerefâbâd su deposu, Ümmü Gülsüm Sultan Çeşmesi ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın konağı bulunuyordu. Fâtih Sultan Mehmed dönemi sadrazamlarından Rum Mehmed Paşa tarafından 876 (1471-72) yılında inşa ettirilmiştir. Cami, türbe, medrese, hamam ve imaretten oluşan külliyeden imaret ve medrese günümüze ulaşamamıştır.

*Hadîka'*da külliyeden şöyle bahsedilmektedir: "Bânisi Rum Mehmed Paşa'dır ki, Fâtih Sultan Mehmed Han vezirlerinden olub, bir rivayetde Mahmud Paşa-yı Velî'nin sadâret-i evvelisi azlinde (872) vezîriâzam olub, 875 (1470) senesinde azl ve katl olundukda, caminin dışında bulunan türbesine defn olundu. ... Camii mezbur muhtasarca bünyad olunub, medrese ve karıbinde bir hammam ve şadurvan ve sair levâzımâtı mevcuddur. El-an medresesi harâbedir. Tak-ı dergâhında bu Arabî tarih mesturdur....876 (1471/1472). Mahallesi vardır" (*Hadîka,* s.605).

Cami. Cami avlusuna, Şemsi Paşa caddesi üzerindeki kapıdan ve Eşref Saat sokağına açılan Medrese Kapısı ismi de verilen, üzerinde ahşap meşruta binası bulunan bir kapıdan girilir. Eski bir Bizans mâbedinin yerinde yapıldığı sanılan caminin önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri vardır. 1894 zelzelesinde yıkılmış ve yerine ahşap bir saçak yapılmıştı. 1953 yılında şimdiki şekliyle onarılmıştır. Küfeki taşından yüksek giriş kapısı silmeli bir çerçeve içine alınmış olup sivri formlu kemer aynasında ebced hesabıyla yapının inşa tarihini veren iki beyitlik Arapça kitâbe yer almaktadır. Kitâbede tarih yoktur. Metnin sonundaki *'minnâ tekabbel Rabbenâ'* kelimelerinden ebced hesabına göre 876 (1471-72) tarihi elde edilmektedir.

Harime önünde ufak bir sahanlığın yer aldığı birkaç basamakla ulaşılır. İki yanındaki ahşap mahfillerden biri

1950'li yıllarda Rum Mehmed Paşa Külliyesi

Rum Mehmed Paşa Camii (Süheyl Ünver, 1961)

Rum Mehmed Paşa Külliyesi

hanımlar mahfili olarak kullanılırken diğeri hoca odasına dönüştürülmüştür. Cami hariminin iki yanında kubbeli ikişer oda tabhâne bulunmaktadır. Odalar ana kubbenin örttüğü orta mekâna basık kemerli ikişer kapı ile açılmaktadır. Harimden daha alçakta yer alan odalar alt ve üst sıra pencerelere sahip olup her biri ocaklı ve dolaplıdır. Pandantifli kubbeleri çokgen kasnak üzerinde yükselen mekânlar günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Bu odalardan sağdaki, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Bursa'dan Üsküdar'a geldiği zaman hanımı ile beraber kaldığı yerdir. Odalardan birinin Üsküdar'ın ilk mahkemesi olarak kullanıldığı da rivayet edilmektedir.

Ters "T" planlı, 11.20 m. çapında merkezî kubbenin örttüğü ana mekânda, yuvarlak formlu, sekiz pencereli kasnak üzerinde yükselen ana kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmakta olup ağırlık geniş tuğla kemerler tarafından taşınmaktadır. Yarım kubbeli örtü sistemi sebebiyle güney kısmı dışındaki cepheleri hareketlendiren bu kemerlerle kavisli bir görünüm elde edilirken kemerlere kadar olan kısımdaki kesme taş örgüsü bu noktadan itibaren taş-tuğla almaşık örgüye dönüşür. Kirpi saçakla nihayetlenen cepheler tuğla kemerli pencerelerle değerlendirilmiştir.

Eni boyuna oranla geniş tutulan alçı **mihrap** silmeli bir çerçeve içinde yer alır. İki yanda birer sütunçe ile sınırlanan çokgen planlı niş mukarnaslı kavsara ile son bulmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsü yenidir.

Cami, yapısında önemli değişikliklere yol açan onarımlar geçirmiştir. 1953 yılında gerçekleştirilen restorasyonda o döneme kadar düz bir saçakla nihayetlenen kasnak, tuğla kemerlerin örülmesi sonucu yüzeyindeki pencerelerin saçaktan yukarı taşmasıyla dalgalı bir görünüm kazanmıştır. Benzer durum mihrap yarım kubbesini taşıyan kasnakta da mevcuttur. Bu arada son cemaat yeri de değişikliğe uğramıştır. 1953'te onarım gören **minare**, caminin beden duvarına batı yönünden bitişik olup şerefe altı ve küp bölümü mukarnaslı bezeme ile süslenmiştir.

Haskan'ın belirttiğine göre caminin inşası hakkında *Fâtih Devri Mimârîsi* adlı eserinde Ekrem Hakkı Ayverdi şunları yazmaktadır: "Bütün motifler, bütün süsleme ve inşaat unsurları tamamen Türk olduğu gibi nispetler de umumiyetle Türk'tür. Denebilir ki, Bizans ricalinden birisi olan hatta Paleologlar'a mensubiyeti rivayet edilen Rum Mehmed Paşa, 1469'da sadâretten azlinden sonra isbat-ı di-

Rum Mehmed Paşa Camii içinden

Rum Mehmed Paşa Camii'nden farklı görüntüler

yanet ve tekrar göze girmek niyeti ile bu camiye başlamış fakat gene mensup olduğu muhiti bırakamayıp mimarisini yaşatmak arzusunu yenemeyerek, Rum ustalar kullanmış ve onlar da eski itiyat sevkiyle altı taş olarak işlenmiş binanın üstünde ve kemerlerde tuğla kullanmışlar, kornişi büküp yuvarlak kasnak işlemişlerdir."

Caminin bânisi **Rum Mehmed Paşa**'nın, 1469 Karaman Seferi'nden sonra gözden düşüp azledilmesi üzerine, bu camiden başka, Aydın havalisinde Bademiye'de ve Tire'de birer cami, Manisa'da bedesten yaptırıp dini bütün hayır sever görünmeye çalıştığı söylenmektedir. Tire'deki cami bugün bakımlı ve ibadete açıktır. Âşık Paşa tarihinde bu zatın Karaman Seferi'nde Türkler'e yaptığı mezâlim anlatılmaktadır. Rum Mehmed Paşa'nın hangi tarihte idam edildiği belli değildir.

Türbesi. Caminin kıblesi yönünde, bugün mevcut olmayan medresesinin önündedir. Sekizgen planlı, sağır kubbeli, klasik Osmanlı tarzındaki türbede Rum Mehmed Paşa'nın medfun olduğu kabul edilmekle birlikte bir rivayete göre Tire'deki caminin yanındaki türbede cesedi, burada ise başı gömülüdür. Küfeki taşından inşa edilen yapının her cephesine sivri hafifletme kemerli, dikdörtgen formlu alt ve sivri kemerli, dışlıklı üst pencereler açılmıştır. Yapıya kuzeyde yer alan mermerden basık kemerli bir kapıyla girilmektedir. İç mekânı geçmişte kalem işleriyle tezyin edildiği anlaşılan türbenin çevresinde bir hazîresi vardır.

Medresesi. Caminin kıble tarafında bugünkü Eşref Saat sokağı üzerinde olup günümüze kadar gelememiştir. Kaynaklardan medresenin uzun yıllar hizmet verdiği, *Hadîka'*nın beyanına göre de 1770'lerde harap durumda olduğu anlaşılmaktadır.

İmareti. Şemsi Paşa Bostanı sokağı ile Şemsi Paşa caddesinin birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesindeki Şerefâbâd Kasrı için yaptırılan su deposunun yanında idi. Büyük kemerli ocağı halen durmaktadır. Su deposunun bu imaret taşlarıyla yapıldığı sanılmaktadır. İmaretin önündeki meşhur Şemsi Paşa Bostanı'nın yeri bugün otoparktır. *Hadîka'da* bu imaretten bahsedilmediğine göre yapı 1775 tarihinden önce yok olmuş demektir.

Hamamı (Eski Hamam). Camiye akar olarak yapılan hamam, camiye yakın bir yerde Doğancılar caddesi ve Parlak ile Külhân sokağın çevirdiği alandadır. Cami ile aynı tarihlerde yaptırılmış olduğu söylenebilir. Bazı metinlerde hamam için 'mevcut değildir', denilmekte ise de kapısında "Tarihi Şifa Hamamı" yazılmış olarak bugün faaliyetine devam etmektedir. Erkekler kısmının kapısı Doğancılar caddesine, kadınlar kısmının kapısı da arkasındaki Hüsrev Ağa Camisi tarafına açılmaktadır. Tarih itibariyle Üsküdar'ın en eski hamamı olması dolayısıyla Eski Hamam adıyla da anılmaktadır.

Hadîka' da Rum Mehmed Paşa Camii anlatılırken hamam için; "...medresesi ve yakınında bir hamamı olup medresesi haraptır" denmektedir. Cami yakınında yalnız bu Eski Hamam bulunmaktadır. Gerek caminin ve gerekse hamamın suyu Doğancılar tepesinden gelmekte imiş. Su yolu sonradan bozulduğundan 991'de (1583) yaptırılan Atik Vâlide Suyu verilmiş. İlk suyun geldiği yer hâlâ Mehmed Paşa Değirmeni sokağı adıyla anılmaktadır.

Bir belgeden 1277'de (1860) Eski Hamam'ın şahıs eline geçmiş olduğu, bir manzum ilândan da hamamın 1303'te (1885-86) tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Bu çifte hamam; girişi, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, göbek taşı ve yıkanma yerleri ile klasik Türk hamam mimarisi üslûbuna uygundur. Yapının ahşap camekân bölümünün sağındaki basamaklardan üst kattaki soyunma odalarına ulaşılmaktadır. Ilıklık bölümleri dikdörtgen planlı olan hamamda sıcaklıklar dört eyvanlı ve dört köşesi halvet hücreli olarak planlanmıştır.

Rum Mehmed Paşa'nın külliyesi bugün, camisi, türbesi ve hamamı ile ayaktadır. Yeşillikler içindeki camisi ibadete açık, hamamı hizmetine devam ediyor. İmareti ve medresesi kaybolmuş, çevresindeki sarayların yerinde ise şimdi birçok bina var.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi',* s.605.

C. Baltacı, *Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* s.261-341.

E. Ayverdi, *Fâtih Devri Mimârîsî III,* s. 482.

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,

İnci Aslanoğlu, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, s. 48.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, II,299

Mir'at-i İstanbul, s. 59.

Tuğba Erzincan, "Rum Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*,XXXV, 230.

Selimiye Camii genel görünüşü

SELİMİYE CAMİİ VE KÜLLİYESİ

Sultan III. Selim tarafından Üsküdar'daki Kavak Sarayı arazisinde yaptırılan külliye, Selimiye semtinde Selimiye Kışla caddesi, Şerif Kuyusu caddesi, Selimiye Camii caddesi ve Çeşme-i Kebir caddesi ile çevrili geniş alanı kaplamaktadır. Bu alanın yakınlarında da bugün kaybolan diğer külliye yapıları bulunuyordu. Külliye dahilinde; cami, mektep, zâviye, hamam, dükkânlar, meşrutalar, dört çeşme, kerestehâne, mumhâne, beş boyacı ile bir iplik ağartıcılar yeri, yedi ayrı sandalcılar (ipekli dokuma) hanı, pınar esnafı hanı ve francala fırını yaptırılmıştır. Ayrıca Harem İskelesi'nde kayıkçı ve hamal odaları inşa edilmiştir. Bu yapılardan cami, hamam, muvakkithâne, sıbyan mektebi ve bir çeşme günümüze ulaşmış, diğerleri zamanla kaybolmuştur. Kumaş tezgâhlarının yerinde bugün karşılıklı iki park vardır ki, arasından, Selimiye Kışlası caddesi geçmektedir.

Cami dikdörtgen biçimli genişçe bir avlu-bahçenin ortasındadır. Avlunun kuzeydoğu duvarı boyunca mektep, tuvaletler, su depoları, şadırvan, muvakkithâne vb. birimler sıralanır. Buradaki avlu kapısının üstünde kâgir bir su deposu vardır. Ayrıca caminin yan kanatlarının altında ve avlunun güneydoğu köşesinde su haznesi bulunur. Avlunun dört tarafında da kapıları vardır. Bu kapıların biri hariç diğer üçüne, iç ve dış alınlarına âyet-i kerîmeler yazılmıştır. Selimiye Camii caddesindeki çift taraflı rampalarla çıkılan kapı, avlunun esas girişidir. Kapının iki yüzüne gayet güzel celî bir hat ile âyetler yazılmıştır. Selimiye Kışlası caddesine açılan avlu kapısının iki tarafında caminin hazîresi bulunmaktadır.

Caminin temeli 26 Nisan 1802 günü atılmış, 5 Nisan 1805'te ibadete açılmıştır. Yapının inşasına Hassa Başmimarı Mehmed Ârif Ağa zamanında başlanmış, Ahmed Nûreddin Ağa'nın başmimarlığı döneminde tamamlanmıştır. Cami, muvakkithâne, mektep, hünkâr mahfili ve bir abdest odasıyla birlikte yaptırılmıştır. Cevdet Paşa'nın *Târîh-i Cevdet*'inde yapımı üç yıl süren caminin ibadete açılışı ve yeniçerilerin durumunu ifade eden şu bilgiler vardır:

"Üsküdar'da yapımı biten Selimiye Camii'nin açılışı için ilk cumasında Sultan Selim'in oraya gitmesi gerekiyordu. Merasim için her türlü hazırlık yapılmıştı. Bu sırada halk arasında merasim esnasında yeniçeriler yerine Nizâm-ı Cedîd askerinin hazır bulunacağı sözleri yayıldı. Bunun üzerine yeniçeriler hemen silâhlanıp devlet adamlarını öldürmek ve Nizâm-ı Cedîd askerlerini ateşe tutmak için Üsküdar'da hazırlandılar. Bu haberi alan devlet idarecileri merasimden vazgeçtiler. Bir kaç hafta sonra, merasim sırasında yeniçerilerin hazır bulunacağı ve Nizâm-ı Cedîd

Selimiye Camii
genel görünüşü ve
doğu giriş kapısı

Selimiye Camii kitâbesinin bulunduğu taçkapısı ve son cemaat yeri

askerlerinin kışlalardan dışarı çıkmayacağı bildirildi. Bu şekilde bir defaya mahsus olarak cuma merasimi yapıldı."

Cami hakkında *Hadîka* da şu bilgiye yer verilmektedir:

"Bânisi, Sultan Selim Hân-ı Sâlis'tir. Eyüp Camii'ni tecdid ve ihya buyurduktan sonra Bina Emini olan ricâl-i Devlet-i Âliyye'den Uzun Hüseyin Efendi bu camiye dahi Bina Emini tayin olunup 1216 (1801) senesi yapımına başlanıp, 1220 Muharreminin 5. günü (5 Nisan 1805) tamamen bitmiş olup ibadete açılmıştır. Sultan III. Selim'in sırkâtibi Ahmed Efendi *Rûznâmesi*'ne göre, 23 Zilhicce 1216 (26 Nisan 1802) Pazartesi günü, yapılan bir merasimle 'Kavak Sarayı mahallinde ihya gerde-i şâhâne olan ta'limli asker kışlası kurbinde bir cami-i şerif bina ve ihyası için' temel atılarak inşasına başlanmıştır (S. Arıkan, *Rûznâme,* s.373). Caminin mahfil-i hümâyunu ve müezzin mahfili ve gayet mevzun çifte minare ve şadırvan avlusu ve müstakil muvakkithâne ve yanında sıbyan mektebi ve Nakşibendiyye tarikatına mahsus bir büyük tekke ve bir hamam ve çarşısında lüzumu kadar dükkân ve imam ve hatibine mahsus hâneler ve bütün levazımatı mükemmel olarak tayin buyurulmuştur. Caminin açılmasından bir kaç hafta sonra Padişah Hazretleri âdetleri veçhile selâmlık etmişlerdir. Cami yakınındaki konaklar ve evler, kumaş imalâthaneleri ve dükkânlar camiye akar olarak yapılmıştır. O esnada Galata Sarayı'nın lüzumsuz olan bazı mahalleri dahi ziraî ellişer kuruşa satılıp caminin vakfına dahil edilmiştir. Başka yerlerde de büyük akarı vardır. Caminin karşısında Nizâm-ı Cedîd askerine ait bir büyük kışla dahi inşa edilmiştir. Caminin yapımı bittikten sonra minarelerinin kalın olduğu görülmüş ve tıraş olunarak inceltilmiş idi. O esnada çıkan şiddetli bir lodos rüzgârından minareler, 21 Cemâziyelevvel 1238 (3 Şubat 1823) Pazartesi günü biri ortasından, diğeri dibinden yıkılmıştır. Bu sırada cami de zarar görmüştür. Bu rüzgâr esnasında, İstanbul içinde ve dışında on üç cami minaresi yıkılmıştır. Sonra, minareler ve caminin yıkılan yerleri vakfı tarafından eskisinden daha iyi tamir edilmiştir. Bu caminin mahallesi de vardır."

Osmanlı baroku diye adlandırılan üslûbun karakteristik binalarından biri olan caminin son cemaat yerine üç yönlü geniş merdivenlerle çıkılır. Altı mermer sütunlu ve beş beşik kubbeli revakının önünde iki ince mermer sütunun taşıdığı beşik kubbeli bir revak daha bulunmaktadır. Som

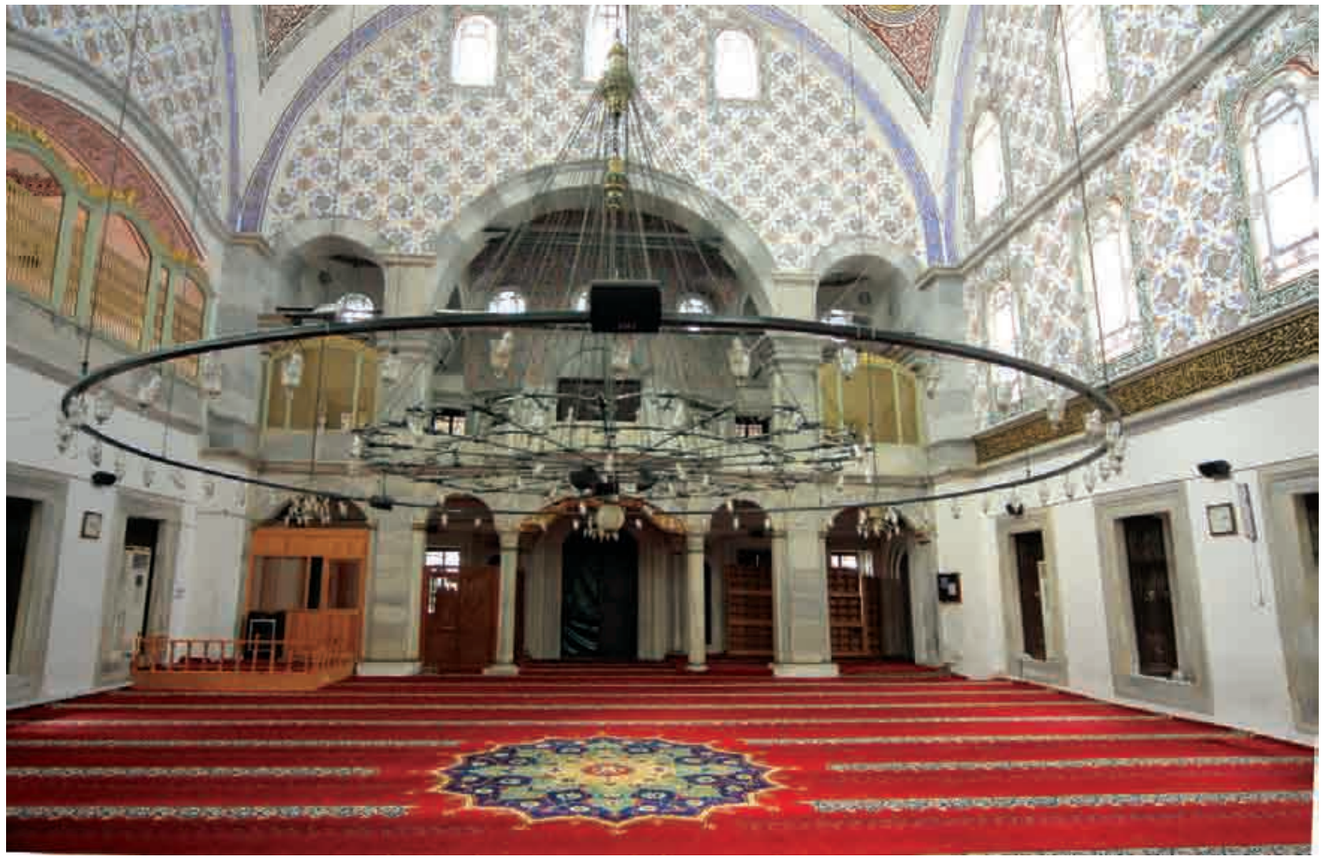

Selimiye Camii içinden görüntüler

mermerden yapılmış görkemli taçkapısı üzerinde Sultan III. Selim'in tuğrası ve altında, dört satır halinde, sekiz mısralı 1219 (1804-5) tarihli kitâbe bulunmaktadır.

Son cemaat yerinin iki yanında, takında âyet yazılı, yan galerilere geçilen ve ayrıca minareye çıkılan kapıları bulunmaktadır. Bu kısımda bir de ahşap mükebbirlik vardır. Caminin sağ tarafında hünkâr mahfili bulunur. İki katlı olan bu yapının altı bodrumdur. Hünkâr mahfilinin son cemaat yerine bakan üst katı, iki mermer sütun ile dışarıya taşırılmıştır. Caminin sol tarafında diğer mahfil bulunmaktadır. On altı mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Kapısı, son cemaat yerine bakan avluya açılmaktadır. Kapı önünde ikisi yana taşmış durumda, altı mermer sütunun taşıdığı bir revak vardır.

Caminin kuzeyinde iki köşede yer alan, üstte boğumlu taş külâhla sonlanan minareler yüksek kaideler üzerine oturmakta olup oval geçişli şerefelere sahiptir.

Caminin ana kubbesi silmelerle belirlenen dört büyük kemere oturur. Köşelerindeki süslemeli ağırlık kuleleri binanın yüksekliğini vurgular. Ana mekânın iki yanında revaklı yan galeriler kütleyi hareketlendirir. Bunların altında abdest muslukları yer alır. Cepheler, çeşitli pencereler, kuvvetli silmeler, sütunçeler, "S" ve "C" formlu kıvrımlarla tanımlanan mimari unsurlarla bezenmiştir. Son cemaat yerinin köşk şeklinde bir hünkâr mahfiliyle bütünleşmesi ve yapıya dıştan birleşen bir kanat şeklini alması Selimiye Camii'nde görülen bir yeniliktir. Caminin ibadet mekânı 15 m. × 15 m. ölçülerinde kare planlı, tek kubbeli merkezî bir mekândan ve buna kuzey tarafından eklenen mahfelden oluşmaktadır. Mihrap bölümü bir miktar öne doğru çıkmıştır. İki yanda dışa açılan sofalarla şekillenen yapıda alt kısımlar mermerden olup üst kısımlar köfeki taşı ile ele alınmış, içeride duvarların üst kısımları kalem işi nakışlarla süslenmiştir. Mihrabı ve minberi incelikle işlenmiş mermerdendir. Günümüzde kubbede bulunan celî sülüs hatlar İsmail Hakkı Altunbezer'e ait olup bazı yazı ve kitâbeleri ise Çarşambalı Ârif Bey (ö. 1892) tarafından yazılmıştır (G.Ramazanoğlu).

Selimiye Camii'nin mermer mihrabı

Selimiye Camii'nin mermer minberi

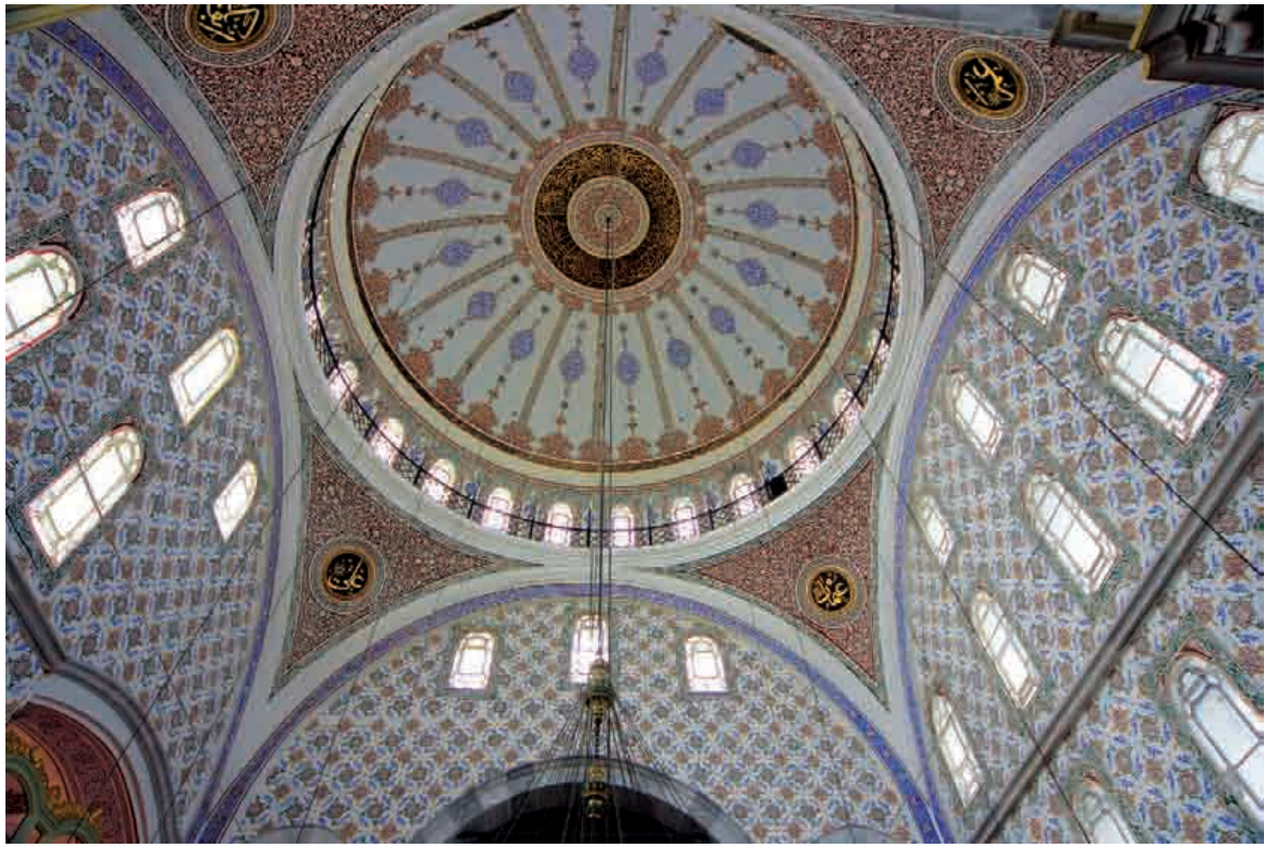

Selimiye Camii tavan süslemeleri

Selimiye Camii abdest muslukları

Cami pek çok pencereden ışık aldığı için aydınlık ve ferahtır. Alt pencerelerin üst kısmında, caminin iki yan ve mihrap tarafını çepeçevre çeviren besmele ve Fetih sûresi dolanmaktadır. Ayrıca kubbe göbeğine de altın yaldızla ve çok güzel bir yazı ile Mülk (Tebâreke) sûresi yazılmıştır.

Caminin cümle kapısından başka, iki yanına açılan birer kapısı daha vardır.

Sıbyan Mektebi. Cami avlusunun kuzeydoğu köşesinde külliye ile beraber yapılan yapı, dikdörtgen planlı, saçaklı, kiremit kaplamalı kırma çatıyla örtülü bir binadır. İki katlı yapının alt katı kesme taş, üst katı ise ahşaptır. Alt katın kapısı Selimiye Kışlası caddesine, esas mektep kısmının kesme taştan yapılmış kemerli kapısı ise cami avlusuna bakmaktadır. Kesme taştan yapılan alt kat küçük aydınlatma pencereleri, ahşap olan üst kat ise dikdörtgen pencereler ile aydınlanmaktadır.

Bina, yaklaşık 120 yıl mektep olarak hizmet gördükten sonra 1915 senesinde karakol olmuştur. Günümüzde alt katı halk kütüphanesi, üst katı meşruta olarak hizmetini sürdürmektedir.

Caminin kuzeydoğu avlu duvarına bitişik küçük birimin **muvakkithâne** olduğu kabul edilir. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapı kurşun kaplamalı tonoz kubbeyle örtülüdür. Alt kısmı kesme taş olup pencere hizasından yukarısı mermer kaplamalıdır. İşlevini yitiren mekân, günümüzde askerî cenaze törenlerinde kullanılan malzemenin korunduğu depo vazifesi görmektedir.

Hamam. Caminin kuzeyinde Selimiye Hamamı, Selimiye Camii ve Şerif Kuyusu caddeleri ile çevrili alanda olup Kavak Sarayı Hamamı'nın yerine ve bu hamamın temellerinden yararlanılarak inşa edilmiştir. Şair Aynî divanında belirtildiği üzere 1217 (1802) yılında tamamlanan yapının bina emini Ali Bey'dir. Hamam, Nizâm-ı Cedîd askerlerinin yıkanması için Selimiye Kışlası ile beraber yaptırılmıştır. Soyunma odaları, camekân kısmı, göbek taşı ve harare kısmı ile tipik bir hamamdır. Selimiye Kışlası'nın Birinci Ordu Komutanlığı'nın kullanımına verilmesinden sonra bir süre kışla hamamı olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise depo vazifesi görmektedir fakat bu günlerde Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilmesi beklenmektedir

Külliyenin yakınında, Çiçekçi semtinde **III. Selim'in bir çeşmesi** bulunmaktadır. Külliye yapılarıyla birlikte ele alındığı anlaşılan çeşme, kitâbesine göre 1217 (1802) tarihlidir. Taş-tuğla almaşık örgülü bir hazneye sahip yapının pahlı olan bir köşesine yerleştirilen mermer çeşme üzerindeki tuğra bugün mevcut değildir. İki yanı pilastırlarla sınırlanan çeşme yuvarlak kemerli olup aynası oval formludur.

1954-1959 yılları arasında yarım kalan bir onarımın ardından yıkılma tehlikesi gösteren kasır ve mahfiller 1967'de elden geçirilmiş, caminin tamamı ise 1999-2002 yıllarında tamir edilmiştir.

Külliyede bugün cami açık, sıbyan mektebi kütüphane olarak kullanılmakta, hünkâr mahfilinin batı kanadı İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi olarak hizmet vermekte, hamamı ise tamir beklemektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Aynî Divanı, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, No: 5040, s. 308.

R.E. Koçu, *Ayni Divanı ve Ayni Efendi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* III, 1622-1624.

Ayvansarâyî, *Hadîka tü'l-Cevâmi'*, II,189.

M. G. Ramazanoğlu, *DİA,* XXXVI, 434-436.

M. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* II, 31.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Sema Arıkan, *Rûznâme*

Bugün halk kütüphanesi olarak kullanılan Selimiye Sıbyan Mektebi cami avlusunun güneydoğu köşesinde yer alır

Şemsi Paşa Külliyesi

ŞEMSİ PAŞA KÜLLİYESİ

Cami, Medrese (Dârülhadis-Tekke), Türbe (1580)

Üsküdar sahilinde kendi adıyla anılan semtte, cami, medrese (dârülhadis-tekke) ve türbeden meydana gelen, yerleşimi, mimari güzelliği ve planı açısından küçük ama sevimli bir külliyedir. Şemsi Ahmed Paşa tarafından 1580 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliyenin batısında Paşa'nın III. Murad adına yaptırdığı Şerefâbâd Kasrı adıyla bilinen bir saray bulunuyordu. Şemsi Paşa Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezirlerinden olup II. Selim ve III. Murad döneminde de önemli görevlerde bulunan bir devlet adamıdır.

Külliye, kesme taştan yapılmış, demir şebekeli pencereleri olan avlu duvarı ile çevrilidir. Bu duvar üzerinde biri doğu, diğeri kuzey (deniz) yönünde bulunan basık kemerli iki kapı ile avluya girilir. Cadde tarafında kalan doğudaki kapıdan girildiğinde, sağ tarafta küçük bir hazîre vardır. Sol tarafta bulunan abdest yeri ise bugün aynı yerin duvar dışına yeniden yapılmıştır. Avlunun, kuzey ve doğu tarafını "L" şeklinde medrese çevirir. Avlunun ortasında ise cami ve deniz tarafı bitişiğinde de türbe yer alır. Avlunun deniz tarafındaki diğer kapısından da sahile çıkılır.

Evliya Çelebi, "Sahilde küçük bir camidir. Amma o kadar şirin bina olunmuştur ki, geriden gören kasr-ı müzeyyen zanneder" diye bahseder. Evliya Çelebi ile aynı asırda yaşamış olan Eramya Çelebi, "caminin büyük kubbesinin üstünde ve el büyüklüğünde olan yaldızlı alem, güneşin karşısında pırıl pırıl yanar" diye bahsetmektedir. İnciciyan Efendi ise, cami alemlerinin alışılan şekline aykırı olarak buraya güneş şeklinde bir alem konulmuş olmasını sahibinin Şems (güneş) adını taşımasıyla izah etmektedir.

Cami ile ilgili *Hadîka*'da olan bilginin de bir bölümü şöyledir: "Paşa-yı müşârün ileyh kendi ismiyle müsemmâ olan kasr-ı meşhuru (Şerefâbâd Sarayı), hüdâvendigâr-ı müşârün ileyh (III.Murad) hazretleri içün bina etdirmişdir. O münasebetle karbinde (yanında) bir cami-i şerif ve bir medrese-i münif binasına dahi muvaffak olmuşdur (yaptırmıştır). Caminin kapısında olan tarih-i itmamı budur. Cami bina olunduğu esnada irtihal-i dar-ı bekâ eylemişdir." diyerek caminin kitâbesini vermektedir. Kesme taştan yapılan caminin kemerli cümle kapısı üzerindeki dört mısralı kitâbesi şöyledir:

Şemsi Paşa eyledi bu cami'i bünyâd çün
Umarız kim ola merhumun yeri dârüs-selâm
Ulviya hatıf görünce dedi kim tarihini
Secdegâh olsun Habib'in ümmetine bu makam
988 (1580)

Rakam yazılı olmayıp son mısrasının ebced hesabı 988 rakamı çıkmaktadır.

Cami, zamanla harap olmuş ve bilhassa 1894 zelzelesinden çok zarar görmüş, bir sene sonra da onarılmıştır. Cumhuriyet dönemine harabe halinde ulaşan cami hakkında Halil

Şemsi Paşa Camii'nin giriş kapısı üzerindeki kitâbesi

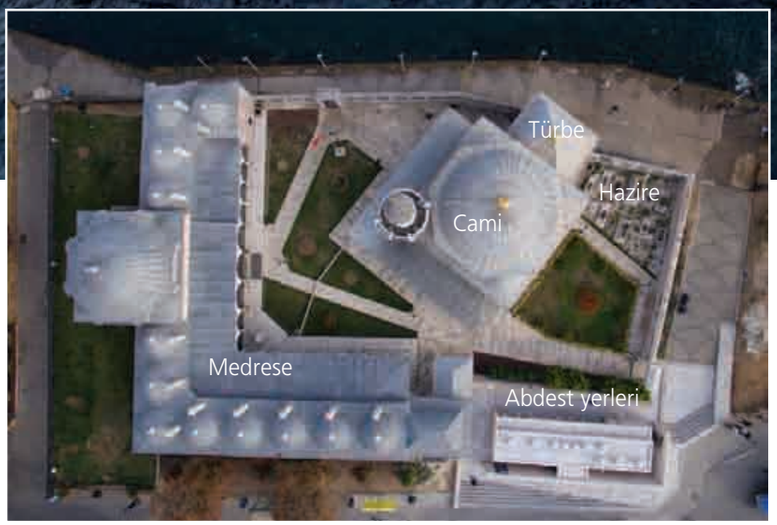

Üsküdar sahilinde cami, medrese ve türbeden meydana gelen, yerleşimi, mimari güzelliği ve planı açısından küçük ama sevimli bir külliye olan Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi.

Ethem Bey, 1932 tarihli *Camilerimiz* adlı eserinde; "Bu güzel Türk âbidesinin senelerden beri devam eden harabiyeti son dereceye gelmiştir. Minaresi kâmilen yıkılmıştır. Binalarının kurşunları çalınmıştır ve kısmen sarmaşıklar duvarları istilâ etmiştir" demektedir.

Külliye, 1940-1943 yıllarında Vakıflar Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir. Kendisinin müdahil olduğu tamir olayını İ.H.Konyalı şöyle aktarıyor: "Bu pırlanta manzume 1938 yılına kadar ihmal edilmiş, unutulmuş, minaresi yıkılmış, kubbeleri çatlamış, üstündeki kurşunları soyulmuş, medrese odaları ve dersanesi ahır, ağıl, camii, abdesthâne haline getirilmişti..... Kadro harici bırakılarak arsası satışa çıkarılacaktı. Evet! Mimar Sinan'ın deliksiz bir inci gibi bu pek kıymetli eseri haraç mezat satılacak ve yıktırılacaktı. Ben 7 Nisan 1938 tarihli *Tan* gazetesinde bu korkunç cinayeti bildirmiş, Sinan severlerden ve bütün Türkler'den ilgi isteyen bir yazı neşretmiştim. 'Bizim Mimar Sinan severliğimiz münafık imanı gibi hançerelerimizden kalbimize inmez' demiştim. O sırada cumhurbaşkanı olan Atatürk Dolmabahçe Sarayı'ndaydı. Atatürk bunu okumuş ve ilgili daireye emir verdirerek caminin minaresini yeniden yaptırtmış, medreseyi, dersaneyi ve türbeyi esaslı bir şekilde tamir ettirmiştir." (Konyalı, *a.g.e.*,s.282-283)

2007-2008'deki son onarımda da deniz yönüne tehlikeli bir eğim gösteren minaresi aslına uygun biçimde yeniden tamir edilmiştir.

Cami. Avlunun orta kısmında yer alan cami 8 × 8 m. boyutlarında kare planlı ve üstü tek kubbeyle örtülü, tamamen kesme taştan bir yapıdır. Kuzey ve batı cephelerinin önünde on adet ince sütunla desteklenen düz çatılı bir son cemaat revakı dolanır. Batı köşesinde tek şerefeli zarif minaresi yükselir. Caminin 8.20 m. çapındaki kubbesi kalın duvarlar üzerine oturan, köşeleri stalaktitli, tromplu ve yüksek kasnaklıdır. Altta dikdörtgen söveli, üstte sivri kemerli ve dairesel biçimli iki sıra kubbe kasnağında kemerli küçük pencereleri vardır. Üst sıra pencereleri dekoratif alçı şebekeli ve revzenlidir. Mermer mihrabı mukarnas yaşmaklıdır. Ahşap minberi ve vaaz kürsüsü yenidir. Kubbe içi ve kasnağı rumî, palmet gibi klasik motifler kullanılarak meydana getirilmiş çok renkli kalem işi süslemeye sahiptir. Kubbedeki celî sülüs yazılar İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazılmıştır. Halkın "Kuşkonmaz Camii" diye andığı Sinan'ın bu küçük, fakat son derece zarif ve orantılı yapısı genellikle külliyenin planı asimetrik olsa da âhengi bozan bir görüntü teşkil etmez (E.Karakaya).

Türbe. Külliye inşa edilirken 1580 yılında vefat eden Şemsi Ahmed Paşa'nın türbesi caminin deniz yönüne doğru olan kuzeydoğu cephesine bitişiktir. Türbe kapısının üzerinde olan ancak daha sonra düşerek kırılan kitâbesi, bugün avlunun doğu kapısının sağ tarafında duvara yerleştirilmiş olarak durmaktadır. Yarısı aşınmış olan sülüs yazılı kitâbe şöyledir:

Ya İlâhî son nefesinde Şemsi-i biçârenin
Cürmine kılma nazar bir a'mal yüzünden dahi

Şemsi Paşa'nın inşaat bitmeden 988 (1580) tarihinde vefat ettiği cami kitâbesinin ikinci mısrasından anlaşılmaktadır. *Hadîka'*da Şemsi Paşa için "...türbe-i mahsusada medfundur ve türbede olan tarih dahi budur" denilerek türbenin kapısındaki kitâbe değil orada bulunan başka bir kitâbenin (bu kitâbeyi ben bulamadım) metni verilmektedir ki şöyledir:

Türbesini kenar-ı deryada
Şemsi anın çün eyledi bünyâd
Geçerken bu kenar-ı deryadan
Âşinâlar duayla ide yâd
Ya ilâhî bi-hakk-ı nur-ı Nebî
Nârdan eyle ol kulun âzâd
(Hadîka)

Meali "Şemsi türbesini, deniz kenarından geçerken görenler duayla ansınlar diye derya kenarına bina etti, ya ilâhî o kulunu ateşten âzad eyle" şeklindedir.

Türbe; 4.5 × 4 m. boyutlarındaki bir aynalı tonozla örtülüdür. Kemerli kapısı kuzeybatı cephesinde yer almakta, diğer cephelerinde iki kat halinde üç sıra pencere bulunmakta-

Hazîre

Bazı kitâbe parçaları avlunun doğu giriş kapısının sağ içine monte edilmiştir

Şemsi Paşa Camii ve avlusu daima çok hareketlidir

Avlu ve medrese

dır. Türbenin harime bakan güneybatı kenarı geniş kemerli bir açıklık halinde olup bronz bir şebekeyle camiden ayrılır. Türbenin içindeki sanduka 1984 yılında yapılmıştır. Caminin doğu kısmındaki küçük hazîrede çoğunluğu XVIII. yüzyıla ait mezarlar bulunmaktadır.

Medrese. İç avluyu batı ve güney yönlerinden sınırlayan medrese "L" şeklinde iki kanattan meydana gelir. Batı kanadının ortasında yer alan 7 × 7 m. boyutlarında, yüksek kasnaklı sekizgen bir kubbeyle örtülü dershane (dârülkurrâ) ve on iki adet kare planlı, 3 × 3 m. boyutlarında, kubbeyle örtülü hücrelerden oluşur. Önünde baklava başlıklı on sekiz sütunun taşıdığı sivri kemerli, düz çatılı bir revak yer alır. Dershanenin önündeki revak bölümünde revağı taşıyan sütunlar daha geniş aralıklarda yerleştirilmiş ve revak yükseltilerek dershane girişi belirtilmiştir. Kapısının takında ve çerçeve içinde bir âyet vardır. Örtü, dershanede tonoz bingili, hücrelerde küresel üçgen geçiş öğeli kubbedir. Revaklar tek eğimli ahşap çatıyla örtülmüştür. Revaklarda ve deniz cephesinde kesme taş, diğer bölümlerde 1 sıra taş 3 sıra tuğla almaşık örgü uygulanmıştır. Biri Boğaz'a dönük, diğeri dik iki kol halinde dizilen hücrelerle, kıbleye yönelen mescit arasında yaklaşık 45 derecelik bir açı bulunmaktadır. Dershane ve medrese hücreleri çift sıra pencere ile ışık alır. Medresenin sahile paralel kanadının güney ucundaki tonozlu mekânda helâ ve abdest muslukları yer alırken bugün abdesthâne buradan kaldırılmış, avlu dışına yeni abdest mekânı yapılmıştır.

Medrese, Şemsi Paşa'nın vefatından kısa bir zaman sonra tekke haline getirilmiştir. Medresenin hangi tarihe kadar tekke durumunu muhafaza ettiği belli değildir. 1890 tarihlerinde faaliyetini durdurmuş olduğu sanılıyor. Medresede Balkan savaşları sırasında 1914'te göçmenler barınmıştır. 1953 yılından itibaren günümüzde de halk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Külliyenin bânisi **Şemsi Ahmed Paşa**'nın annesi Şahnisa Sultan, II. Beyazıd'ın oğlu Şehzade Abdullah'ın kızıdır. Kanûnî döneminde sarayda baş avcı ve tımar ağası olan Şemsi Paşa, Şam, Sivas, Anadolu ve Rumeli valilikleri yapmıştır. Şair olan Ahmed Paşa, Şemsi takma adını şiirlerinde kullanmaktadır. Tarihçi Mustafa Âlî, Şemsi Paşa'yı bize Süleyman'ın eğlenceli av arkadaşı, II. Selim'in sofradaki yoldaşı ve III. Murad'ın devlet işleri ile ilgili akıl danışabileceği güvenilir arkadaşı olarak gösterir. Şemsi Ahmed Paşa 18 Muharrem 988'de (5 Mart 1580) vefat etti ve caminin bitişiğindeki türbesine defnedilmiştir (BA, MD, nr. XXIX, 265/514). Doğancılar Camii'ni ikinci kez yaptıran Hacı Ahmed Paşa'nın da yeğenidir.

Osmanlı'nın maddî ve mânevî olarak en güçlü döneminin hâtıralarından, Sinan'ın inci gibi bir sanat eseri olan 436 yıllık **külliye bugün,** harabe halde terkedildiği dönemlerden kurtulmuş olarak, yeni restore edilmiş, bakımlı, tertemiz haliyle ahaliye hizmetine devam etmektedir. Ziyaretçilerine denizin kıyısında, dalgaların hışırtısı altına bir yandan Boğaz'ın ve Üsküdar'ın güzelliğini, diğer yandan mânevî atmosferiyle ibadet edenlere huzur sunmaya devam etmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ceren Katipoğlu, "Sinan'ın Üsküdar'ın ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nin Üzerine Bir Yorum", *Üsküdar Sempozyumu, V.*

Ebru Karakaya, *DİA*, XXXVIII, 529-530.

Fazıl Ayanoğlu, "Tarihi Makbereler", *Vakıflar Dergisi. Sayı: II, Resim 57, s. 402.*

Erhan Afyoncu, *DİA*, XXXVIII, 529.

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi', s.602.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* 1/285-386).

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler Darülkurralar Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, 1 (1988): 239-309.*

Halil Ethem Bey, *Camilerimiz.*

BA,MD,nr. XXIX, 265/514

Cami avlusunda hâlâ durmakta olan eskiden kalma bir su teknesi

Şemsi Paşa'da kış

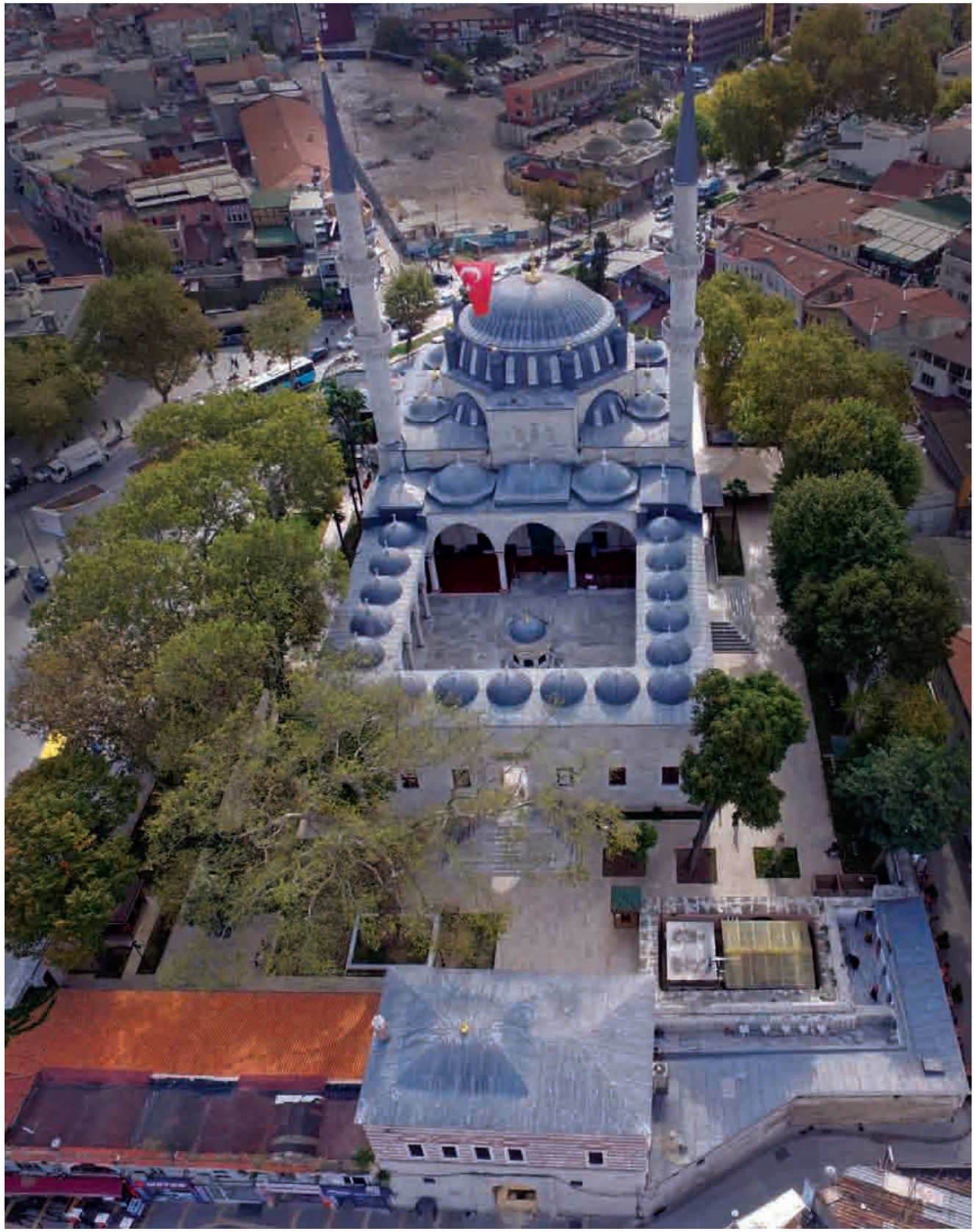

ÜSKÜDAR YENİ VÂLİDE (GÜLNÛŞ VÂLİDE SULTAN) KÜLLİYESİ

Cami, Türbe, Çeşmeler, Sebil, Sıbyan Mektebi, Muvakkithâne, İmaret, Hünkâr Kasrı, Hazîre (1711)

Külliye Üsküdar İskele meydanının sol tarafında, Sultan IV. Mehmed'in zevcesi, III. Ahmed'in annesi Râbia Emetullah Gülnûş Sultan tarafından 1708-1711 yılları arasında yaptırılmıştır. Hâkimiyeti Milliye, Balaban caddeleri ve İmam Nasır sokağı ile çevrili geniş bir alanı kaplar. Denize doğru biraz ilerisinde oğlu III. Ahmed tarafından 1728'de annesi adına yaptırılan çeşme, onun da yanında 1548 tarihli Mihrimah Sultan Külliyesi bulunmaktadır.

Klasik Osmanlı mimarisinin son ve Lâle Devri'nin hemen öncesindeki önemli bir örneği olan külliyenin inşasına 23 Şâban 1120 (7 Kasım 1708) tarihinde başlanmış, 15 Muharrem 1123'te (5 Mart 1711) cami ibadete açılmış, sonra diğer yapıların inşasına devam edilmiştir. Caminin inşa kitâbesi 1122 (1710) tarihini taşır. Külliye, Vâlide-i Cedîd, Cedîd Vâlide ve Yeni Camii adlarıyla anılan merkezi kubbeli cami, önünde revaklı-şadırvanlı büyük avlu, türbe, çeşmeler, sebil, sıbyan mektebi, muvakkithâne, imaret, meşruta evleri, hünkâr kasrı, hazîre, mahyacı odası, helâlar, su deposu, yangın havuzu, abdest muslukları, gusülhâne ve dükkânlardan oluşan geniş bir mimari düzenlemedir. Yangın havuzu ve muvakkithâne XIX. yüzyılda ilâve edilmiştir.

Külliyenin merkezinde cami, caminin kuzeyinde ve avlu dışında imareti, onun yanında dükkânlar, güneydoğusuna bitişik hünkâr kasrı, onun da karşısında cadde kenarında, çeşme, sebil, türbe, muvakkithâne ve hazîre yer alır. Gusülhânenin arkasındaki meşruta ise günümüze ulaşmamıştır. Külliyenin mimarı dönemin baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa'dır. Külliyede klasik normların etkisi hâlâ güçlüdür, bununla birlikte başta süsleme olmak üzere ayrıntılarda bazı yenilikler göze çarpar.

Külliye, 1308 (1890), 1310 (1892), 1312 (1894 depremi sonrası), 1322 (1904), 1323 (1905) yıllarında onarımlar geçirmiştir. Ayrıca 1940 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce esaslı bir şekilde tamir edilmiş, 1955-60 yılları arasında avlu duvarları ile avlu zemini onarımları, 1964 yılında şadırvan ile dış avluda abdest alma yeri ve çevre duvarlarında onarımlar gerçekleştirilmiştir (Müşfika Akbulut, *doktora tezi,* 2003, 49) .

Gülnûş Vâlide Sultan'ın yaşadığı döneme şahit olan, Osmanlı tarihçisi Silâhdar Mehmed Ağa (ö. 1139/1726-27) *Nusretnâme* adlı eserinde caminin temel atma törenini şöyle anlatıyor:

"Padişah'ın annesi Gülnûş Vâlide Sultan, Üsküdar'da iskele yakınında, Zincirli Kuyu alanında (caminin şimdiki alanı) bir cami yaptırmak kararına varmıştı. Bunun için temel açılmış ve inşaat malzemesi de hazırlanmış bulunuyordu. Bu münasebetle Şâbanın 23. Çarşamba günü (7 Kasım 1708), padişahın emri üzerine vezirler, şeyhler, ulemâ ve ileri gelenler toplu olarak inşaat sahasına gelmişler, Sultan Bayezid şeyhi Yenibahçeli Ahmed Efendi'nin duasından sonra, Üsküdar Kadısı Müneccimbaşı Mehmed Efendi temele ilk harcı koymuştu. Halbuki, bu törende Vâlide Sultan padişahı vekil tayin etmiş olduğuna göre, temele harcı koymak hem töre hem de uğur bakımından ona düşerdi. Geçmişteki padişahlar, vezirler hep böyle hareket etmişlerdi. Ancak tarih nedir bilmeyen vezirlerin elinde işler, tabii ki böyle olacaktı. Temel atma töreninden sonra davetliler topluca Ayazma Sarayı'na giderek Vâlide Sultan'ın hazırlattığı yemekte bulunduktan sonra dağıldılar."

İmaret
Sıbyan Mektebi
Yangın havuzu
Cami
Türbe
Sebil
Muvakkithane
Hazire

Mehmed Ağa, caminin açılış merasimi için de Haskan'ın kitabında yer verdiği şekliyle şunları yazıyor:

"Vâlide Sultan'ın iki buçuk yıldan beri, Üsküdar'da, Tanrı yolunda inşa ettirmekte olduğu cami tamamlanmıştı. Bu münasebetle ayın 15. Perşembe günü (15 Muharrem 1123 / 4 Mart 1711), padişahla Vâlide Sultan Üsküdar'a geçtiler ve camiye yakın eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın evine indiler. Ertesi cuma günü vezirler, ulemâ ve şeyh efendiler, ocak ağaları davet edilerek Ayazma Bahçesi'nde kendilerine bir yemek verildikten sonra camiye gidildi. Kalabalık bir cemaatle cuma namazı kılındı, bütün ileri gelenler caminin köşkünde huzura çağrıldılar. Önce Şeyhülislâm Seyyid Ali Efendi, sonra Sadrazam Mehmed Paşa, ikinci vezir Fâzıl Ali Paşa, üçüncü vezir Nişancı Süleyman Paşa, Kazasker efendiler, Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa, Vâlide Sultan baş ağası hepsi kürkler giydiler. Vâlide Sultan kethüdâsı Kürt Mehmed Efendi'ye de ayrıca hizmetinden ötürü samur bir kürk giydirildi, on kese para armağan edildi. Onun kethüdâsı olup bu inşaata bina eminliği yapan Abdülvahap Ağa'ya da bir kürkle beş kese akçe ve kapı ortası sandığından günde 150 akçe emeklilik ulûfesi tanındı, ayrıca ileri gelen memurlara da bu münasebetle kaftanlar giydirildi. Caminin suları Büyükçamlıca yöresinde açılmış bulunan harklardan getirilmişti. Ancak, bunların geçtiği yerler kıraç topraklar olduğundan su geçtiği yol boyunca azalmakta ve caminin ihtiyacını karşılayamamaktaydı. Bunun üzerine padişah müsaadesiyle Gafuri Tekkesi'nin suyu, ana boruya aktarıldı ve böylece hem cami hem de Üsküdar semtini bol suya kavuşturacak yerinde bir tedbir alınmış oldu. Caminin inşa masrafları hesap edilerek bu eser için 1200 kese sarfedilmiş olduğu anlaşıldı. Ertesi gün, Vâlide Sultan, kaldığı evden camiye kadar yol üzerindeki bütün evler boşaltılıp, sokak başlarına perdeler gerildikten sonra, Harem-i Hümâyun'la camiyi ziyarete geldi, burada nafile namazı kılıp uzunca bir duada bulunduktan sonra, İstanbul'a döndü."

CAMİ

Cami Avlusu. Dış avludan; Hâkimiyeti Milliye caddesine açılan Çarşı Kapısı, Eski Bit Pazarı kapısının karşısında bulunan Bat Pazarı Kapısı, Arasta Çarşısı'na açılan Arasta veya Bedesten Kapısı, Balaban caddesi tarafında Balaban Kapısı, Uncular Kapısı adlarında beş kapıdan girilir. Cami ve revaklı avlusu, oldukça büyük dış avlunun ortasındadır. Zeminden

Revaklı avlu ve şadırvan

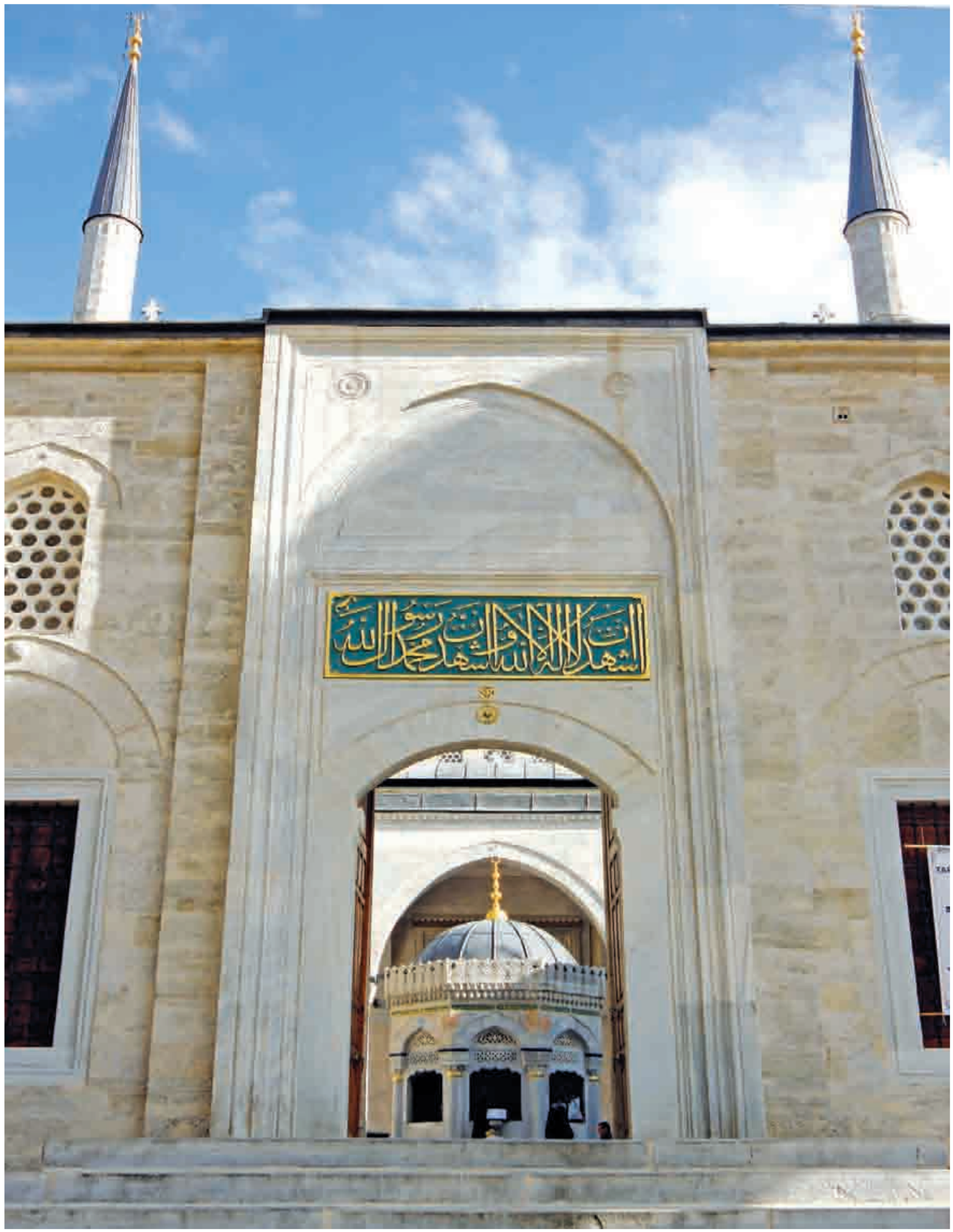

Cami iç avlusunun kuzey giriş kapısı. Kapının üzerinde "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden resûlullah" yazılıdır.

Kitâbenin bulunduğu kuzeydeki taçkapı ve kapının üstündeki kitâbe

Son cemaat yerinde bir pencere üstünde alçı dekor

Dış avlu girişi

yükseltilmiş olan caminin revaklı avlusuna, eşiğine 9-10 basamaklı merdivenlerle çıkılan, üzerleri sivri alınlıklı üç kapıdan girilmektedir. Alınlıklarında Hezarfen Mehmed Efendi'nin hattı ile yazılmış âyetler bulunmaktadır. Kare planlı avlu klasik örneklerin aksine caminin harim kısmından daha büyük tasarlanmıştır. Küçük kubbelerle örtülü revaklarla kuşatılan avlunun merkezinde yer alan şadırvan sekizgen planlıdır. Şadırvanın köşeleri sütunlarla, yüzleri ise itinalı bir işçilik gösteren taş süslemelerle değerlendirilmiştir. Üst kısımda dolanan, manzum metni Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi'ye ait kitâbeden şadırvanın 1123'te (1711) tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Caminin dış kurgusu, piramidal görünümlü klasik dönem örneklerinden farklı şekilde kademeler halinde yükselen dikey bir gelişim gösterir. Dış kütlede dikkati çeken en önemli ayrıntılar ise türünün ilk örneklerinden sayılan kuş evleridir. Oldukça zarif tasarlanmış bu detaylar Osmanlılar'daki hayvan sevgisinin güzel örneklerindendir.

Camiye girişi sağlayan yüksek taçkapısı, mermer taş işçiliğinin ihtişamlı bir örneğidir. Kapının üst kısmında Tâib Ahmed Efendi'nin yazmış olduğu, 12 satır halinde ve her satırda dört mısra olmak üzere kırk sekiz mısralı 1122 (1710) tarihli kitâbe bulunmaktadır. Taçkapının önündeki, son cemaat yeri, diğer avlu kanatlarına göre daha derin, büyük ve yüksek tutulmuş olup, ortası ve iki yanı aynalı çapraz tonoz, araları da birer kubbe olmak üzere, beş gözlü olarak düzen-

Cami içinden

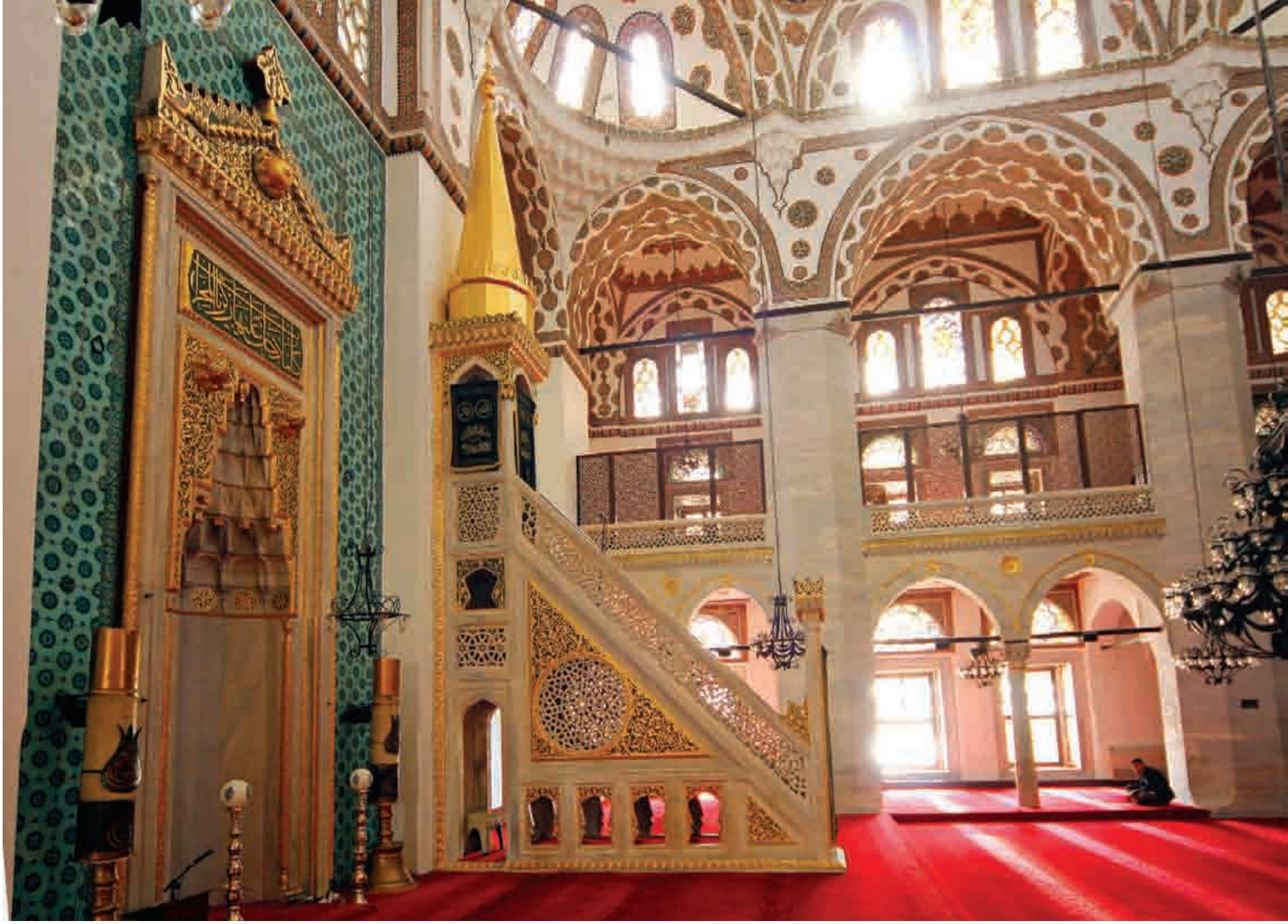

Minber ve mihrap

lenmiştir. Dört mermer sütunun taşıdığı son cemaat yerinde iki mihrap, alt ve üstte dörder pencere bulunur. Ayrıca burada kesme taş konsollar üzerine oturtulmuş bir mükebbire vardır. Son cemaat yerinin uçlarında bulunan tamamı muntazam kesme taştan yapılan elli altı metre yüksekliğinde klasik tarzdaki minareler ikişer şerefeli olarak tasarlanmıştır.

Caminin taçkapısından başka doğuda ve batıda birer giriş kapısı daha bulunmaktadır.

Cami İç Mekânı. Harim kısmı kareye yakın plana sahiptir. Sekizgen kurgulu taşıyıcı sistemle iri fil ayakların taşıdığı kemerlere oturtulan merkezî kubbenin dört köşesinde, çeyrek kubbeler yer alır. Bu düzenlemenin iki yanı, ortalarda birer aynalı çapraz tonoz, köşelerde de dört küçük kubbe ile derinleştirilmiş olup ağırlıklar doğu ve batıdaki dört serbest pâye ile kuzey ve kıble yönünde de dört duvar pâyesine oturtulmuştur. Üç yanı dolanan iç mahfillere, taçkapıdan girildikten sonra iki yanda yer alan pâyeler içindeki birer merdivenle çıkılmaktadır.

Klasik üslûpta bir minbere sahip olan yapının mermer mihrabı âbidevî bir örnektir. Etrafındaki çinilerin teknik özellikleri Kütahya'da üretildiklerine işaret etmektedir. Kubbe eteğinde dolanan mukarnaslı friz dikkati çeken bir başka süsleme unsurudur. Ancak harimde en dikkat çekici süslemeler mihrabın sol tarafında yer alan konsollar üzerine oturan bir balkon şeklinde tasarlanmış hünkâr mahfilinde görülür. Mahfil buradan bir kapı ile hünkâr kasrına bağlanır.

Yüzyıllardan beri camide huzur içinde ibadet edilir.

Cami içinden bir revzen (vitray, alçı dokulu renkli camlı pencere)

Tavan süslemeleri

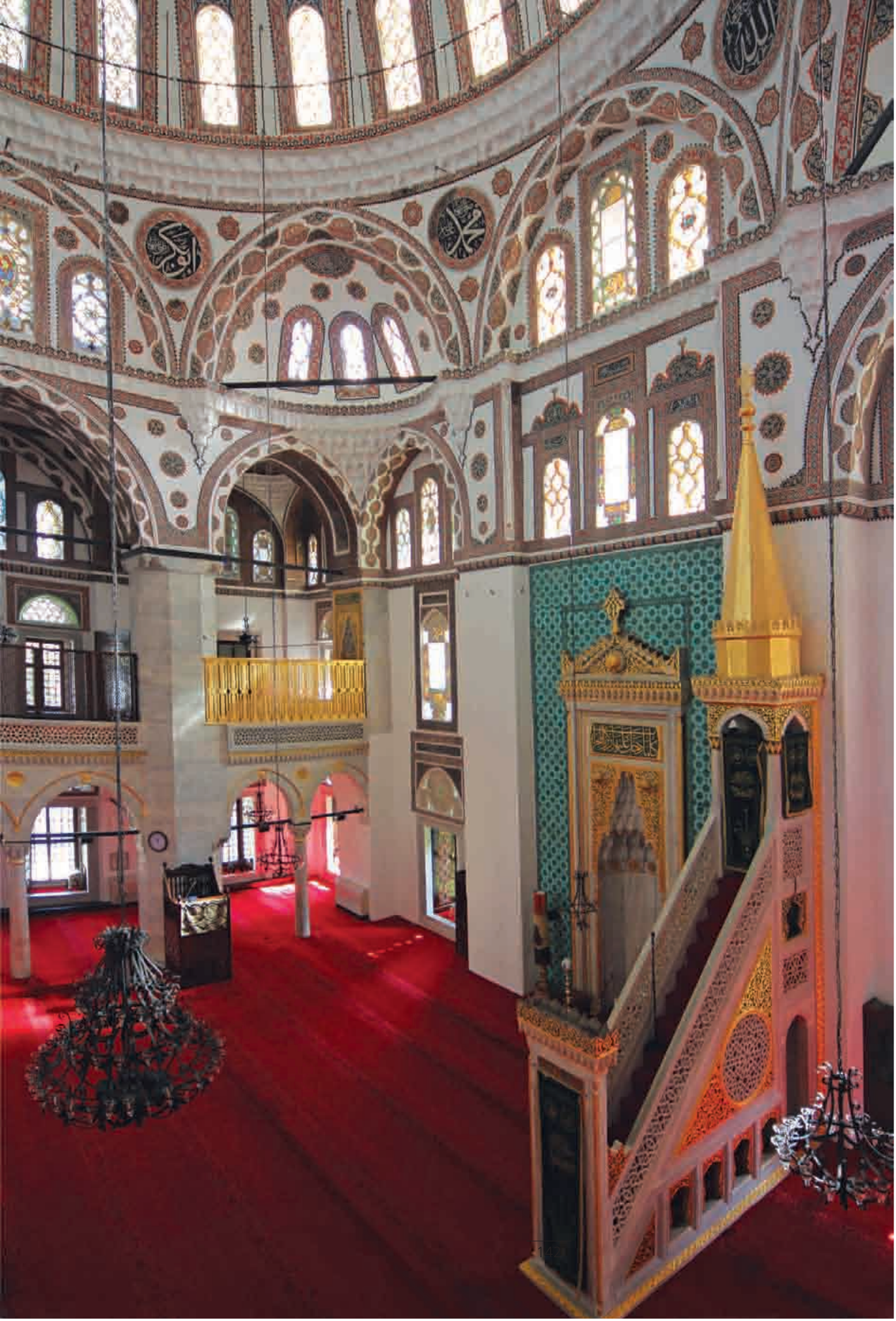

Minber, mihrap ve üst kattaki hünkâr mahfili

Hünkâr Kasrı. Dış avluda sebil kapısının karşısında, üç ahşap ve bir mermer sütunun taşıdığı, ahşap hünkâr kasrı harap durumda iken, 1976'da tamir edilmiştir. Ahşap bir merdivenle üst kata çıkılır ki burada iki oda ve bir helâ vardır. Buradan cami sahnının sol tarafında bulunan kafesli hünkâr mahfiline geçilir. Kapısının üzerinde bir âyet yazılıdır. Pencereleri vitraylı olan hünkâr mahfilinde bir de mihrap bulunmaktadır.

Çeşme, Sebil, Muvakkithâne, Türbe ve Hazîre

Hünkâr kasrının önünde dış avlunun caddeye bakan yüzünde bulunan çeşme, sebil, muvakkithâne, türbe ve hazîre, caminin güneydoğusunda küçük bir grup oluşturmaktadır. Avlu duvarının hafif kırıldığı köşede sebil, onun sağında çeşme, sol tarafında Gülnûş Emetullah Sultan'ın açık türbesi ve bu grubun arkasında üçgen planlı hazîre yer almaktadır. Hazîrede XVIII ve XIX. yüzyıllara ait mezarlar bulunmaktadır.

Çeşme. Sebilin yanında yer alan çeşme caminin tamamlanmasından evvel 1121'de (1709) yaptırılmıştır. Lâle Devri'nde gelişen süsleme özelliklerinin tamamının bir arada görüldüğü yapı bütün yüzeyini ince bir işçilikle dolduran taş süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Bilhassa kâse içine yerleştirilmiş meyve kompozisyonları ilginçtir. Çeşmeyi taçlandıran alınlık yapıya ayrı bir özellik kazandırmaktadır. Kitâbede Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi'nin şiiri Durmuşzâde Ahmed Efendi'nin hattıyla yazılmıştır.

Sebil. Sebil tamamen mermerden yapılmıştır. Çokgen planlı ve beş yüzlü olan sebilin her yüzünde sütunların taşıdığı sivri kemerlerle teşkil edilmiş pencereler vardır. Pencereler dilimli kemerli çerçeveler içine alınmış bronz şebekelerle kapatılmıştır. Cephelerin üzerinde dolanan geniş saçak ve kasnak arkadaki basık kubbeyi gizlemektedir. Saçağın altında her yüzde ikişer mısra olmak üzere on mısralı 1121 (1709-10) tarihli kitâbe dolanır.

Türbe. Sebilin solundadır. Üstü açık olan türbe, sekiz yüzlü olarak tamamen mermerden yapılmıştır. Köşelerine yerleştirilen sekiz mermer sütunun arası, pirinç şebekedir. Üst kısmı kafes şeklinde bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe eteğini Âyetü'l-kürsî kuşağı dolanmaktadır. Pirinç şebeke bir kapıdan türbeye girilir. Türbenin içinde, Gülnûş Vâlide Sultan'ın yüksek, kabir taşlı mezarı bulunmaktadır. Baş taşında ta'lik yazı

Sebil, çeşme, arkada türbe ve hünkâr kasrı. Aşağıda aynı yerden eski iki fotoğraf

ile yazılmış 11 satır halinde, 1127 tarihli Arapça bir kitâbesi vardır. Türbe Silâhdar Mehmed Ağa'nın kaydettiğine göre vefatından önce inşa edilmiş ve vasiyeti üzerine burada defnedilmiştir.

Türbenin ve caminin kitâbeleri, Hezarfen Mehmed Efendi tarafından yazılmıştır. İmzası, şadırvan avlusuna açılan sol yan kapısı üzerindeki âyetin altındadır.

Muvakkithâne. Türbenin yanında yer alan muvakkithânenin yapısal özellikleri XIX. yüzyılda eklendiğine işaret etmektedir. Kare planlı yapının cadde üzerindeki duvarı üç yüzlü olarak dışa taşırılmıştır. Burada namaz vakitleri tayin olunurdu. Bunun için içeride saat gibi aletler bulunurdu. Üsküdar'ın birçok camileri namaz vakitlerini buradan öğrenirdi. Mermer söveli, kemerli kapısı üzerine iki satır halinde bir âyet-i kerîme yazılmıştır.

Sıbyan Mektebi

Mektep, caminin Balaban caddesine açılan kuzeydeki kemerli avlu kapısının üstündedir. Taş ve tuğla malzemeden almaşık olarak yapılan dikdörtgen planlı iki tonozlu birimden meydana gelen mektebin tamamıyla taş malzemeden olan alt katındaki oda mahya malzemelerinin muhafazasına ayrılmıştır. Mektebe avlu tarafından dik bir taş merdivenle çıkılır. Burada iki oda ve bir helâ vardır. Odalar, mermer söveli, dikdörtgen, cadde ve avlu tarafındaki beşer ve yan cephesindeki iki pencereden ışık alır. Ayakta kalan en gösterişli sıbyan mektepleri-ndendir. Bugün cami müştemilâtı olarak kullanılmaktadır.

Açık türbesinin içinde Gülnûş Vâlide Sultan'ın lahdi

Mektebin dışı yanından başlayan yedi adet tonozlu mekân ise külliyeye gelir sağlayan dükkânlardı; ancak bugün özel mülkiyetin tasarrufunda olup daha çok seyahat acentaları kullanmaktadır.

İmaret

Cami dış avlusunun Balaban caddesine açılan kapısının karşısındadır. İmaretin bu kapı karşısına düşen köşesinde 1194'te (1780) yaptırılan Sîneperver Sultan Çeşmesi vardır. Şemsi Paşa caddesi ile Balaban caddesi arasındaki geniş bir alanı kaplar. İmaretin kapısı caminin akarları olan dükkânlarının karşısına düşmektedir.

Yerinde eskiden Fâtih İmareti vardı. Yanında Fâtih'in Üsküdar Medresesi, civarında ise 50 dükkândan meydana gelen Rum Mehmed Paşa'nın vakfı, sonradan Bat Pazarı olan Sipahiler Çarşısı vardı. Bu eski imaretin yerine kesme taş ve tuğla sıralarıyla yaptırılan yapı, cami ile beraber 1708-1711 tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Yakın tarihe kadar harap durumda iken 1965-70 senelerinde restore edilmiştir. Dükkânların karşısındaki girişten ulaşılan "L" şeklindeki avludan geçildikten sonra tonozlu bir galerinin iki yanına yerleştirilmiş geniş salonlara varılır. Bunlardan soldaki tonozlarla, ocaklar bulunan sağdaki ise fenerli kubbelerle örtülmüştür. İmaretin sol tarafında, imaretin fodla (somuna benzeyen bir çeşit ekmek) fırını mevcuttur.

Diğer Birimler. İnşa kitâbesinden 1122'de (1710) yapıldığı anlaşılan arka taraftaki ikinci çeşme, arkasında bulunan dikdörtgen planlı gusülhâneden dolayı "imam çeşmesi" diye adlandırılmaktadır. Diğerinin aksine son derece yalın bir ta-

Dış avlunun kuzey giriş kapısı üzerinde yer alan sıbyan mektebi

sarıma sahip bu menzil çeşmesinin arka tarafındaki büyük hazne, aynı zamanda külliye ile birlikte yaptırılan su yollarıyla getirtilen suyun külliyedeki su tesislerine dağıtımını sağlayan bir maksemdir.

Helâların teşkil ettiği dirseğe taş ve tuğladan almaşık örgülü olarak yapılan yangın havuzunun III. Selim döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan, 1124 (1712) tarihinde, 66 yazma eserden oluşan bir kitap koleksiyonu vakfetmiştir. Bu kitaplar uzun yıllar caminin dolaplarında muhafaza edildikten sonra, 1924'te Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne ve 1955'te de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Gülnûş Vâlide Sultan'ın kethüdâsı Hacı Mehmed Paşa da kütüphaneye bazı kitaplar vakfetmiştir.

Külliyenin mimarı Kayserili Mehmed Ağa'dır. Mehmed Ağa, Ebûbekir Ağa'nın yerine 1703 yılında mimarbaşı olmuş, ancak tekrar, 1705'te yerini İbrâhim Ağa'ya devretmiştir. 1708 yılında yeniden baş mimar olmuş ve bu külliyeyi inşa etmiştir. Üsküdar'da inşa ettiği daha birçok eseri vardır.

Yüzlerce sene külliye, Mihrimah Sultan Külliyesi ile beraber iskeleden Anadolu'ya ilk adımı atan insanlara hizmet etmiştir.

Külliyenin Bânisi, Gülnûş Emetullah Sultan
(ö.1127/1715)

Sultan IV. Mehmed'in zevcesi, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi olan Râbia Emetullah Gülnûş Sultan'ın 1640'lı yıllarda Girit'te doğduğu sanılmaktadır. Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın Resmo'yu fethi sırasında esir düşerek İstanbul'a götürülmüş ve saraya takdim edilmiş, kendisine güzelliği dolayısıyla Gülnûş adı verilmiştir.

Gülnûş Emetullah, kısa zamanda IV. Mehmed'i kendisine bağlayıp sarayda başkadın olmuş, 1664'te Şehzade Mustafa'yı, 1673'te Şehzade Ahmed'i dünyaya getirmesi, saraydaki mevkiini iyice kuvvetlendirmiştir. Gülnûş Sultan, vâlide sultanla iyi geçinmeye dikkat etmiş, onun 1683'te ölümü üzerine haremin tek hâkimi olmuştur. Av meraklısı IV. Mehmed sık sık gittiği ve uzun süre kaldığı Balkan şehirlerine onu da beraberinde götürmüştür. Günlerini genellikle Edirne Sarayı'nda geçiren Gülnûş Sultan'ın mevkii kocası IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesiyle sarsılmış, Topkapı Sarayı'ndan alınarak Beyazıt'taki Eski Saray'a nakledilmiştir. II. Süleyman ve II. Ahmed'in saltanatları sırasında burada mütevazi bir hayat süren Gülnûş Sultan, oğlu II. Mustafa'nın 1695'te tahta çıkması ile vâlide sultan olarak tekrar nüfuz kazanarak padişah olan oğlunun bulunduğu Edirne'ye gitmiştir (1106/1695). Öteki oğlu III. Ahmed'in saltanatında da devam eden vâlide sultanlığı 9 Zilkade 1127'de (6 Kasım 1715), Edirne'de vefatına kadar aralıksız yirmi yıl sürmüştür. Naaşı İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da yaptırdığı külliyesinin camisi önündeki türbesine defnedilmiştir (M.İpşirli).

Haskan'ın yazdığına göre Gülnûş Sultan'ın vefatını Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağa *Nusretnâme* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: "Padişahımızın annesi Gülnûş Vâlide Sultan, bir süreden beri yatağa düşmüş hasta yatıyordu. Nihayet bu salı gecesi (7-8 Zilkade 1127, 4-5 Kasım 1715), saat 9 sularında, 75 yaşında olduğu halde, ruhunu teslim etmişti. Cenazesi bütün vezirlerin, ulemâ ve şeyh efendilerle ileri gelen memurların katıldıkları bir törenle Dârüssaâde'de, Alay Köşkü'nden kaldırıldı, bir arabaya konularak vasiyeti üzerine İstanbul'da, yaptırdığı cami bahçesindeki üstü açık türbeye defnedilmek üzere, ikinci vezir Kürt Mehmed Paşa'ya teslim edildi. Ertesi perşembe günü (7 Kasım 1715), akşam yatsı vakti, Vâlide Sultan'ın cenazesi Davud Paşa Sarayı'na getirilmiş ve İstanbul Kaymakamı Vezir Kürt Mehmed Paşa ile şehrin ileri gelen kişileri tarafından, orada karşılanmış ve sabaha kadar baş ucunda Kur'an okunmuştu. Ertesi mübarek cuma günü, İstanbul'daki vezirler, ulemâ ve şeyh efendiler cenazeyi oradan aldılar. Topkapı'dan şehre girerek Soğukçeşme Kapısı'ndan (Gülhâne Parkı'na girilen kapı) Hasbahçe'ye, oradan da Yalı Köşkü'ne (Sirkeci araba vapurlarının az ilerisinde idi) getirdiler. Padişahın emri üzerine bir saltanat kayığına koyarak Üsküdar'a geçirdiler ve anılan yere defnettiler. Mezarının baş ve ayak uçlarına birer mermer taş diktiler."

Gülnûş Vâlide Sultan'ın hayratı arasında bu külliyeden başka; hasekiliği esnasında Mekke'de yaptırdığı Hasekiye İmareti, büyük oğlu Sultan Mustafa zamanında Galata'da yanmış olan eski bir kilisenin yerinde inşa ettirdiği Yeni Cami ve çeşmesi sayılabilir. Galata Perşembe Pazarı'nda Osmanlı Bankası arkasındaki bu cami, 1958'deki imar faaliyetleri sırasında gereksiz yere yıktırılmıştır.

Külliyede bugün, cami açık, türbe, çeşmeler, sebil, sıbyan mektebi, imaret, hünkâr kasrı, hazîre, muvakkithâne ayakta, meşruta evleri ve dükkânlardan bir kısmı ise kaybolmuştur.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*. s, 594.

R.E.Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* IX, 5039.

Fındıklılı Silâhdar Mehmet Ağa, *Nusretnâme.* II, 246, 269, 336.

H. Edhem, *Camilerimiz,* s. 90 .

Hamza Gündoğdu, "Osmanlı Klasik Dönem Sonu Külliye Anlayışı Bağlamında Üsküdar Yeni Vâlide Külliyesi", *Üsküdar Sempozyumu,VII.*

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 309.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* c.I.

Mehmet İpşirli, *DİA,* XIV, 248-249.

Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul,* s. 105.

Müşfika Akbulut, Doktora Tezi (2003, 49).

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I, s. 39.

Tülay Sezgin Orman, *DİA,* XLIII, 433, 435.

Tıbbiye caddesi tarafından Çiçekçi Camii (Minyatür, Ebru Yalkın)

TARİHİ ÜSKÜDAR CAMİLERİ

KÜLLİYELER DIŞINDAKİ CAMİLER

Cami. Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer anlamına gelen caminin ilki olarak Medine'deki Mescid-i Nebevî kabul edilir. Burada Hz. Peygamber'in kalması için bir mesken yapılırken ilk önemli caminin de temeli atılmıştır. Daha sonra gelen bütün İslâm devletleri döneminde ve İslâm'ın yayıldığı bütün kıtalarda; caminin minare, mihrap, minber gibi temel öğeleri aynı kalmakla beraber bulundukları toprakların kültürünün de yansımalarıyla sayısız cami ve mescit yapılmıştır. Türk-İslâm mimarisinde bu yapıların daha büyük olan minber konularak cuma namazı kılınanlarına cami, daha küçük ölçekte ve minbersiz olanlarına da mescit denmektedir. Camilerin kısımlarını ünlü sanat tarihçimiz S.Eyice genişçe ele aldığı yazısının *(DİA, VII,89)* bir bölümünde özetle şöyle anlatıyor:

"**Türk şehirlerinde** cemaatin toplandığı, ana ibadet yeri niteliğinde olan büyük camilere, **ulucami, câmi-i kebîr**, Osmanlı döneminde sultanlar tarafından yaptırılan büyük camilere ise **selâtin camii** denilir. Türkçe'de açık havada cuma ve bayram namazları için büyük kalabalığın ibadet etmesi maksadıyla ayrılan yerlere **namazgâh** denilir. Genel olarak büyük bir cami, onu şehrin kalabalığından ayıran ve gerektiğinde yangınlardan da koruyan bir **dış avluya** sahiptir. Camiler Türkiye'de doğu-güney arasında bulunan kıbleye göre yerleştirilirler. Bu sebeple camilerin ana giriş kapıları ekseriya binanın kuzeybatı duvarında açılır ve giriş kıbleyi gösterir. Büyük bir cümle kapısı ile diğer yardımcı kapılardan geçilen iç avlu veya harem (sahn), iç tarafta sütunlu bir galeriyle çevrilidir ki bunlara **revak** denir. Bu iç avlunun ortasında abdest almaya yarayan bir çeşme **(şadırvan**) bulunur; bu avluya diğerinden ayırmak için şadırvan avlusu da denilir.

Avlunun camiye giriş cephesinde uzanan revakı **son cemaat yeri** olarak adlandırılır. Namaz vaktine yetişemeyenlere veya fazla kalabalıkta içeri giremeyenlerin ibadetine mahsus olan bu kısım, aynı zamanda caminin içine doğrudan doğruya girilmesini önleyen bir ön mekân durumundadır. Tabanı avlu seviyesinden biraz yüksekçe olan son cemaat yerinin kıble duvarında genel olarak sağlı sollu birer küçük mihrap bulunur. Ayrıca büyükçe camilerde tekbirleri tekrarlayarak son cemaat yerindekilere duyurmak için kullanılan, bu mihrapların üstlerinde küçük cumbalar biçiminde dışarı taşkın **mükebbire**ler vardır.

Esas ibadet mekânına taçkapı denilen kitâbenin de bulunduğu bir kapıdan girilir. Esas mekâna Türkçe'de harim denilirse de yabancı dillerdeki 'nef' karşılığı olarak sahn da denir. Cami mekânının ortasında daha geniş olan ana veya orta sahn bulunur. Bunun tam orta kısmına kubbealtı, yanlardakilere de yan sahn denir. Namaz esnasında yönelinen kıble istikametini belirten ve imamın namaza durduğu yer olan **mihrap,** kıble duvarında içeri kavisli bir girinti biçimindedir. Mahiyeti gereği mihrap caminin en süslü kısmını teşkil eder.

Mihrabın sağ tarafında, başlangıçta yalnız cuma namazı kılınabilecek büyük camilerde bulunurken sonraları en ufak mahalle mescitlerine bile konulan **minber** yer almaktadır. Birçok hallerde çok itinalı bir işçilikle işlenmiş, ahşaptan veya mermerden yapılmış olan minber, kapı kemerinin arkasından basamakla çıkılan ve en üst noktasında dört ince sütun veya direğe oturan külâh ile örtülmüş loca biçiminde bir 'köşk'ten ibarettir. Aslı Hz. Peygamber devrinde, üzerinde hutbe okunan üç basamaklı bir merdiven halinde olan minber daha sonra gelişmiş ve Emevî dönemi sonunda camilerde yer almaya başlamıştır. Kiliseden çevrilmiş camilerde minber köşkünün iki yanına birer sancak asılması ve imamın hutbeye bir kılıçla çıkması usuldendi. Mihrabın sol tarafında kıble duvarına, yan duvara veya pâyeye bitişik olarak birkaç basamak merdivenle çıkılan bir **vaaz kürsüsü** bulunur. Bu da ahşap veya mermerden genellikle sanatkârane şekilde yapılmıştır.

Camiye gelen hükümdarların namaz kıldıkları yeri halktan ayıran bölmeye Arap memleketlerinde maksûre denilmektedir. Osmanlı döneminde **hünkâr mahfili** adı verilen bu bölüm genellikle caminin sol köşesinde yer alır ve dışarıya doğrudan bağlantılıdır. Osmanlı dönemi Türk mimarisinde hünkâr mahfilinin dışarıdan girişinde küçük bir saray odası gibi bezenmiş ve döşenmiş bir mekân yer alır. Sultanın camiye geldiğinde kısa süre dinlenmesi için yapılan bu kasr-ı hümâyun **(hünkâr kasrı**), evvelce Sultan Ahmed Camii ve Yeni Cami'de olduğu gibi caminin esas kitlesi dışında ona bitişik olurken geç dönem Osmanlı-Türk mimarisinde son cemaat yerinin üstüne alınarak cami mimarisiyle bütünleştirilmiştir.

Caminin içinde müezzinler için ayrılmış yüksekçe bir yer **müezzin mahfili** olarak adlandırılır. Cami mimarisinin önemli bir parçası da ezan okunmaya mahsus olan **minaredir.** Minare İslâm âleminin çeşitli bölgelerine göre değişik biçimler gösterir. Osmanlılar'da binanın genellikle sağ tarafında bulunur. Yine sadece Osmanlı selâtin camilerinde iki ve daha çok minare yapılmış olmakla beraber bunlar son derece nâdirdir. Sultanlar ve bazı hânedan mensupları dışındaki kişiler tarafından yaptırılan camilerde birden fazla minare bulunmaması titizlikle riayet edilen bir usuldür.

Camiler genellikle tek başına yapılar halinde olmayıp bilhassa Türkler'de imaret, **külliye** veya manzume adları verilen çeşitli vakıf binalardan oluşan bir yapı topluluğunun merkezini teşkil ederler. Böylece camilerin etrafında onlara ek olarak yapılmış arasta (çarşı), dârüşşifâ, hamam, hazîre, türbe, medrese, sıbyan mektebi, kervansaray, kütüphane, muvakkithâne, sebil, tabhâne, aşhane-imaret gibi vakıf yapılar da bulunur.

Türk-İslâm sanatında ilk olarak Ortaasya'da Karahanlılar'la başlayan cami mimarisi; Gazneliler, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları eliyle gelişmesini sürdürerek en son klasik zirvesine Mimar Sinan'ın eliyle Osmanlılar'da kavuşmuştur. Süleymaniye Camii, Edirne Selimiye Camii, Şehzade Camii, Üsküdar ve Edirnekapı Mihrimah camileri, Sokullu Camii bu dönemin en zirve eserleri arasındadır. Sinan'dan sonra Sultan Ahmed Camii gibi bazı yapılarda bir müddet daha devam eden klasik dönem cami mimarisi, XVIII.yüzyıldan itibaren yerini Batı sanatı etkilerine bırakmaya başlamıştır. XIX.yüzyıla gelindiğinde camiler artık hem yapı hem iç dış dekor olarak tamamen Batı sanatı tarzlarında yapılmıştır. Barok, ampir, rokoko üslûbunda yapılmış o dönemlere ait İstanbul'da birçok cami vardır.

Üsküdar Camileri

Selimiye'den, Küçük Çamlıca'ya, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy'den Vaniköy ve Kandilli'ye kadar bugünkü Üsküdar sınırları içinde kalan bölgede, selâtin camileri, sultan ailesinden ve devlet erkânından kişilerin camileri, tekke camileri, mahalle camileri olmak üzere 100'den fazla cami ve küçük mescitler yapılmıştır. Bu camilerin büyük bir kısmı sağlam olarak hayatiyetini sürdürmekte, bir kısmı kaybolmuş, yakın tarihe kadar harap olan veya yok olmuş olan birçok cami de son zamanlarda yeniden ihya edilmiştir.

Camiler külliye içinde ise; merkezde cami olmak üzere imaret, hamam, kervansaray, medrese, sıbyan mektebi, türbe, çeşme vb. gibi eserlerle birlikte yapılmıştır. Bir tekkeye bağlı olarak yapılmış **tekke-cami** ise genellikle aynı zamanda tekkenin semâhânesidir ve şeyhevi, aşevi, misafirhane, derviş hücreleri gibi birimlerle birlikte yapılmıştır. **Tek olarak yapılmış bir cami** ise hiç olmazsa yanında, altında veya herhangi bir yerinde en azından bir çeşmesi, hazîresi ve müştemilâtı bulunmaktadır.

Camiler, bütün İslâm dünyasında ve Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Üsküdar'da da yüzlerce yıl ahalinin toplanma, haberleşme, sosyal dayanışma, yardımlaşma yeri olarak vazifesini sürdürmüştür. Cami mahallenin merkezidir. Çarşı, evler onun çevresinde gelişir, oluşur, genişler, her şey ordan duyulur, yayılır, her konu orda tartışılır ve karara bağlanır.

Hemen hemen hepsinin yanında yaptıranların, ailesinin veya oraya hizmet edenlerin defnedildiği birer hazîreleri vardır. Bu şekilde bütün Üsküdar sahasında her mahallede hatta sokakta, birer küçük mezarlık oluşmuştur. Doğal olarak bu da toplumun, ölümü daima hatırlaması, yardımlaşması anlamında ahaliye dâimî bir şuur halinde tutması bakımından ciddi bir kültür katkısı sağlamıştır. Ölümle iç içe yaşayan ahali daha anlayışlı mülayim, saygılı, özverili oluyordu.

Mimari açıdan devrinin sanat özelliklerini en iyi şekilde yansıtan yapılar camilerdir. Osmanlı sanatının klasik dönemini temsil eden Sinan zamanında yapılan camiler; merkezî kubbeli, taş yapılı, klasik yuvarlak pencereli, sade ancak sağlam yapılardır. Minber, mihrap, taçkapı dışında mimari bir süsleme göze çarpmaz. Yazı genellikle dekoratif unsur olarak kullanılır, pencere boşluklarına yapılan revzenler (vitray) ve

kalem işleri ise yegâne süsleme unsurlarıdır. Üsküdar'da klasik dönemi temsil eden ve bugün ayakta olan camiler; Rum Mehmed Paşa, Kaptan Paşa, Mihrimah Sultan, Şemsi Paşa, Atik Vâlide ve Çinili camileridir. Osmanlı mimarisinin klasik çağı olan XV-XVI. yüzyıla ait Üsküdar'da daha birçok klasik cami yapılmış olmasına rağmen çoğu yenilenmiş veya kaybolmuştur.

XVII. yüzyılda da yapılan camilerde Çinili Cami örneğinde olduğu gibi hemen hemen klasik dönem izleri devam etmiştir. Ancak XVIII.yüzyıla gelindiğinde Lâle Devri'yle birlikte gelişen mimari hatlardaki ve süsleme unsurlarındaki değişimler Üsküdar yapılarında da kendini göstermeye başlamıştır. Yapılarda mimari hatlar yer yer incelmeye, süslemelerde üç boyutluluğa geçilmeye başlanmıştır. Gülnûş Vâlide Sultan Yeni Camii, III.Ahmed Meydan Çeşmesi bu dönemin ilk örneklerindendir. Giderek artan batı sanatı etkisini bu yüzyılda I.Abdülhamid'in yaptırdığı Beylerbeyi Camii'nde de gözlemlemek mümkündür.

XIX.yüzyıla gelindiğinde özellikle II.Mahmud ve I.Abdülmecid döneminde yapılan camiler, tamamen Batı etkisinde, gerek mimari yapı, gerek süsleme açısından ampir ve barok çizgiler taşıyan camilerdir. Üsküdar'da bu dönemde yapılan, Selimiye Camii, Çiçekçi Camii, Defterdar Tâhir Ağa Camii, yenilenen Doğancılar (Hacı Ahmed Paşa) Camii ve Aziz Mahmud Hüdâyi Tekkesi Camii bu tesirlerle yapılan camilerdir. Bu camilerin pencereleri daha yüksek ve geniş, bina daha yüksektir. Cami dışlarında köşelerde ve pencere kenarlarında kabartmalar, minarelerinde de değişim göze çarpar, sivri külâhları klasik dönemdeki gibi konik değil, genellikle soğan biçiminde sonlanır. Caminin giriş kapıları, mihrap, minber, kürsü gibi birimlerinde kabartma süsler hâkimdir. İç bezemeleri renkli üç boyutlu çiçek motiflerine kaymıştır.

Mahalle camilerinin veya küçük camilerin ise herhangi bir sanat kaygısı olmayıp malzemenin ve şartların elverdiği ölçüde düz çatılı veya bazı kısımları tonozlu olarak yapılmışlardır. Tekke camilerinin de hemen hepsi düz çatılı mütevazi yapılardır.

Üsküdar'da bugün ayakta ve ibadete açık olan tarihî camilerden 12 tanesi diğer yapıları ile beraber külliyeleri içinde yer almaktadır. Bunlar; Ahmediye, Altunîzâde, Ayazma, Aziz Mahmud Hüdâyî, Atik Vâlide, Beylerbeyi, Çinili, Mihrimah Sultan, Rum Mehmed Paşa, Selimiye, Şemsi Paşa ve Yeni Vâlide camileridir. Bu camiler bağlı bulundukları külliyeleri içinde anlatılmış, tek olarak yapılan 68 cami ise bu bölümde alfabetik sıraya göre yerimizin elverdiği ölçüde yer almıştır. Ayrıca tekkelerin içinde yapılmış bulunan tekke camileri de ilgili bölümlerin tekkeleri içinde anlatılmıştır.

Kaynaklarda adı geçen, hatta bazıları genişçe anlatılan, ancak bugün mevcut olmayan camilerin listesi ve Cumhuriyet'ten sonra yeni yapılan, Üsküdar müftülüğe kayıtlı camilerin listesi de bu bölümün sonuna eklenmiştir.

Bu camiler ve onları yaptıranlar, oralarda geçen önemli olaylar, hazîrelerinde yatanlar, geçirdiği mimari değişimler ile ilgili daha geniş bilgi almak isteyenler yazıların sonunda verdiğimiz kaynaklara veya daha başka kaynaklara müracaat edebilirler. Bizim burada vermeye çalıştığımız Üsküdar'da var olan tarihî eserler hakkında belgelere dayalı derli toplu tanıtıcı özet bilgiler sunmak olmuştur.

Cumhuriyet döneminde yapılan camiler

Cumhuriyet döneminde de çoğunluğu yeni gelişen veya oluşan mahallelerde olmak üzere, ahalinin ihtiyaçlarına bağlı olarak birçok yeni cami yapılmıştır. Bu camiler bizim "Tarihî Eserler" temamıza hem sanat değeri, hem de zaman olarak uymadığı için kitabımıza alınmamıştır. Bu son yapılan camiler içinde; Büyük Çamlıca tepesinde yapımı halen devam eden Çamlıca Camii, Karacaahmet Mezarlığı içindeki Şakirin Camii, Çengelköy Mezarlığı yanındaki Kerem Aydınlar Camii, Çengelköy Yıldırım Bayezid Camii gibi sanat değeri taşıyan camiler de vardır. Ancak genel olarak yeni yapılan mahalle camilerinin çoğunluğunun ortak derdi, plansız projesiz, mimari sanat değeri olmayan yığma yapılar olmalarıdır. Dış görünüşündeki mimari oranların bozukluğu, hiçbir estetik kurala uymaması, iç düzenlerindeki tesadüfîlikler, bütün alanları hiçbir boş yer bırakmamacasına aşırı süsleme telâşı, bu mâbetleri neredeyse esas amaçlarından saptırmaktadır.

Osmanlılar'ın ilk dönemi ve Sinan önderliğinde gelişip Sinan'dan sonra yaklaşık yüz yıl daha devam eden klasik dönemin yapılarını dıştan ve içten büyük bir zevkle, hayranlıkla seyredersiniz. Bunun sebebi, dışta ve içte bütün oranların uyumundan, içerde yer alan süslemelerin veya levhaların usta sanatçıların elinden çıkmış olmasındandır. Mükemmel oran ve sağlamlık, estetik güzellik yanında bu ibadethanelerde; taçkapı, mihrap, minber ve bazı hat levhaları dışında hiçbir yerinde süsleme yapmamışlardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.
Semavi Eyice, *DİA*,VII, 89.

Tarihi eserleri ve bağlı bahçeli eski evleriyle tasvir edilen Üsküdar (Minyatür, Gülçin Anmaç)

ABDURRAHMAN AĞA (PAŞALİMANI) CAMİİ (1766)

Cami, Paşalimanı mevkiinde sahile yakın caddeden az içerdedir. Biraz ilerisinde Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi vardır. Sultan III. Mustafa'nın silâhdarlarından Abdurrahman Ağa tarafından 1180'de (1766) yaptırılmıştır.

Caminin yanındaki bugün kültür merkezi olarak kullanılan zahire ambarları yerinde, Abdurrahman Ağa vakfından bir bostan bulunuyordu. Ambarlar bu bostan için yapılmıştır. Paşalimanı Camii, 1248 (1832) tarihinde Sultan II. Mahmud tarafından şimdiki şekliyle tamir ettirilmiştir.

Yığma taştan yapılı cami kare planlı, düz çatılı fevkanî olup alt katı bodrumdur. Dikdörtgen pencerelerden ışık alır. Birkaç basamaklı taş bir merdivenden ahşap olan son cemaat yerine çıkılır. Çatısı ve minberi ahşaptır. Sağdaki minaresinin kaidesi kesme taş olup, üst kısmı tuğladır. Üzeri çimento ile sıvanmıştır. Kaidesine sonradan bir güneş saati yapılmıştır. Saatin altında,"Resemehu Ali, müezzin-i Câmi-i Cedîd der-Üsküdar"(Üsküdar Yeni Cami Müezzini Ali Resmetti) yazısı okunmaktadır.

Ziyaretim sırasında cami kapalı olup kapısında, yakında tamire gireceği yazılıydı. *Hadîka'*da cami şöyle anlatılır: Bânisi Sultan III. Mustafa'nın silâhdarlarından Abdurrahman Ağa'dır. Cami içinde asıl levhada gördüğümüz tarih, mâbedin inşaatı tamamlandığı sırada düşürülmüştür. Düşürülen bu tarih şair Fehmi'nindir:

Fehm-i hatiften dinledi bi-bedel tarih kim
Secdegâh olsun Resulün ümmetine bu mekân.
1180 (1766-67)

Bânisi Üsküdar'da Dedeler kurbünde Yanık Ömer kapısı civarındaki hazîrede medfundur. Vefat tarihi 1184 (1770/1771). Caminin yakınında sonradan bazı hayır sahipleri bir çeşme ile namazgâh inşa eylemişlerdir. Ve yakınında bir Bektaşî tekyesi dahi ihdas olunmuş idi. 1241 (1826) senesinde zâviye-i Bektâşiyyenin tahribinde bu zâviye dahi ortadan kaldırıldı.Ve adı geçen mahalde altı göz hububat anbarı bina olunub, Nizâm-ı cedîd kolluğu dahi ihdas olunmağla, bundan yirmi sene sonra Asâkir-i mansûre'ye verildi. Bu cami-i şerifin mahallesi yokdur."

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

ABDÜLBÂKİ EFENDİ CAMİİ ve SIBYAN MEKTEBİ (1644)

Sultantepe'de Servilik caddesi üzerindedir. Cadde tarafında avlu giriş kapısının yanında sıbyan mektebi vardır. Bu kapıdan girilen avlunun sol tarafında okulun kapısı bulunur. Karşısından da son cemaat yerinden camiye girilir. Cümle kapısı üzerinde iki kitâbe vardır. Yarım daire şeklindeki üst kitâbede, dua edilmekte ve son mısrasından ebced hesabına göre 1054 (1644) tarihi çıkmaktadır. Cami, 11 Eylül 1875 tarihinde şimdiki şekliyle tamir edilmiştir. Dört kârgir duvar üzerine kiremit örtülü ahşap bir çatıdan ibarettir. Güneyinde küçük bir hazîresi vardır. Halep mollası olduğu söylenen Abdülbâki Efendi'nin kabri bir demir parmaklık içindedir.

Sicill-i Osmânî yazarı, "Abdülbâki Efendi Hasan Paşa'nın oğludur. Müderris olduktan sonra İzmir ve Halep kadısı oldu. 1069 Zilkadesinde (Temmuz/Ağustos 1659) vefat etti. 1054'te (1644) bir cami yaptı" demektedir.

Sultantepe'deki bu mahalle camisi bugün açıktır, mektep ise meşruta olarak kullanılmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi, I.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

AHMET ÇELEBİ CAMİİ (1567)

Cami, Açıktürbe sokak ile Hüdâyî Mahmud sokağının birleştiği yerdedir. Karşısında Minkârizâde Yahyâ Efendi Medresesi ve Türbesi vardı. Sokak, ismini bu açık türbeden almıştır. Cami hakkında *Hadîka*'da şu bilgi vardır: "Bânisi Ahmed Çelebi adında bir hayır sahibi olup mihrap önünde medfundur. Mescidin yapılış tarihi 975'tir (1567). Ahmet Çelebi'nin bir ahşap mescidi dahi Âsitâne (İstanbul) yakınındadır. Camiin mahallesi vardır."

Cami, birçok yangın ve tamirlerle günümüze ulaşmıştır. Duvarları kârgir, çatısı ve minaresi ahşaptır. Ahmet Çelebi'nin şâhidesi mihrap önündedir. Taş üzerindeki kitâbesi şöyledir:

Hüve'l-Bâki. Sâhibu'l-hayrât merhum el-hâc
Ahmed Çelebi ruhicün el-Fâtiha. 975 (1567)

Haskan eserinde şöyle bir bilgi vermektedir: "Eski bir muallim ve İttihatçı olan camiin 40 senelik imamı Ahmet Çitli Efendi bu mâbedin Millî Mücâdele'de vatanperver Üsküdarlılar'ın gizli merkezlerinden biri olduğunu, yatsı namazından sonra yalnız kendisinin imzaladığı mazbatalarla Anadolu'ya 2000 asker ve 400 subay kaçırıldığını söylemektedir. Semt halkından olup, Sultan Vahdettin'in riyâsetinde toplanan Saltanat *Şurası'nda* Sevr Antlaşması'nı imzalamayan tek muhalif kişi olan Topçu Feriki Ali Rıza Paşa merhum da bu camiin cemaatleri arasında sık sık görülen sima idi. Paşanın konağı, Açıktürbe sokak üzerinde ve bu cami sırasında ve biraz aşağıda bulunmaktadır. Asâlet ve cesaretin timsali olan Ali Rıza Paşa, 19 Ramazan 1339'da (Mayıs 1921) vefat etti. Kabri, Fâtih Camii hazîresindedir."

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.I.

AĞA CAMİİ (Malatyalı İsmail Ağa Cami, 1609)

Cami, Gündoğumu caddesi üzerinde, Şair Naili sokak ile Dönmedolap sokağının birleştiği yerdedir. Kesme taş yapılı, ahşap çatılı, kare planlı bir camidir. Çeşitli tamirlerle günümüze ulaşmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in askerî ricâlinden Şevket Paşa tarafından yapılan son tamirini belirten 1320 (1902) tarihli kitâbe caminin dış kapısı üzerindedir. Kitâbeden caminin 1018 (1609) tarihinde yapılmış olduğu, zamanla harap olunca Şevket Paşa tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda *Hadîka* yazarı bize şu bilgiyi vermiştir: "Bânisi, akağalardan Dârü'ssaâde Ağası olan Malatyalı İsmail Ağa'dır. Yakınında çifte hamamı ve bir âli ceşmesi dahi vardır. Bâb-ı Hümâyun'a yakın imareti ve bir tekkesi dahi vardır. Bu hayrı yaptırmağa, Enderun-ı Hümâyun'da içkiler ağası iken muvaffak olmuştur. Camiin yapılışı 1045 (1635) tarihindedir. Ağanın kabri, kendi vilâyeti olan Malatya'dadır. Camiin mahallesi yoktur."

Başka bir rivayete göre İsmail Ağa'nın kabri Malatya'da değil, Rodos adasında Kumburnu tarafındaki Murat Reis Camii hazîresindedir. Burdaki türbesi, camii minaresi kaidesinin içindedir. Minare, bu türbe odasının üzerine oturtulmuştur. Malatyalı İsmail Ağa, Rodos adasında vefat ettiği için burdaki türbe boştur. Cami hazîresine bir makam taşı dikilmiştir.

Bugün bakımlı ve temiz olarak ibadete açık olan bu küçük caminin sahnı 60 m^2 kadardır. İki katlı dikdörtgen pencerelerden ışık alır. Hanımlar mahfili ahşap, minber ve mihrabı mermerdendir. Camide başka bir süsleme görülmez. Minare tarafında bir pencere ve onun yanında da türbeye açılan bir kapı vardır. Caminin güney ve batı yönünde bulunan geniş mezarlığının büyük bölümü bugün park olmuştur. Caminin yola bakan doğu tarafında, yol üzerinde duvara yerleştirilmiş bir çeşmesi vardır. Caminin yanında büyük bir bahçe içinde Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi bulunuyordu.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

Caminin dışından ve içinden görüntüler

AŞÇIBAŞI CAMİİ (XVII. yüzyıl)

Cami, İnadiye Camii sokağı üzerinde Nuhkuyusu caddesine yakındır. Hemen karşısında Aşcıbaşı Mezarlığı da denilen Karacaahmet Mezarlığı'nın 10. Ada'sı vardır

Cami, *Hadîka* yazarının verdiği bilgiye göre, Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) aşçıbaşısı Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır. Ağa, 1062'de (1652) vefat ederek avlu kapısının sol tarafında ve ileride bir hâcet penceresinin arkasına gömülmüştür.

Cami, kesme taş bir kaide üzerine oturtulmuş olup ahşaptır. 1943'te yıktırılan cami, 1993 tarihinde yeniden yapılmıştır. Bunu belirten yeni Türkçe bir yazı bahçe duvarının sokak tarafında bulunmaktadır. Birtakım eklerle genişletilen cami bugün ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

BULGURLU MESCİD (1679)

Üsküdar'ın merkezinde Ahmediye meydanına yakın, Çavuşdere caddesinin başında Tavukçubakkal sokağı ile birleştiği yerdedir. Bulgurlu Mescid hakkında *Hadîka* yazarı şu bilgiyi vermektedir: "Bânisinin ismi ve kabri bilinmiyor. Küçük evkafta ve Üsküdar avarız-ı hüccetinde Bulgurlu Mescid diye yazılmıştır. Yakınında olan mektebi Mehmed Ağa namında hayır sahibi 1090 (1679) senesinde bina etmiştir. Sonradan Sadrazam Râgıb Mehmed Paşa mescidi fevkanî olarak ihya ettirmiştir. Mescidin mahallesi vardır."

Yeniden yapılması için cami, 1992'de yıktırıldığında duvarda dolgu olarak kullanılmış olan Mehmed Ağa Mektep ve Sebili'nin 1052 tarihli mermer kitâbesi ortaya çıkmıştır. Bu durumda *Hadîka'*da caminin yanında olduğu belirtilen mektebin 1090 tarihinin yanlış olduğu anlaşılıyor.

Mescit Sadrazam Râgıb Paşa (sadâreti,1756-1763) tarafından yeniden yaptırılmıştır. Cami bilinmeyen bir tarihte, Berber Şaban Efendi tarafından yeniden yaptırılmışsa da bir müddet sonra yanmış ve 1268 (1852-53) senesinde Bağdatlızâde Hacı Ahmet Bey, ahşap olarak yeniden inşa ettirmiştir. Ahmet Bey'in ihyasını belirten 1268 tarihli kitâbe, mescit kapısının üzerinde iken son onarım sırasında abdest muslukları mahalline alınmıştır.

Bulgurlu Mescid 1995 tarihinde yeniden yaptırılmıştır. Son şekliyle ahşap çatılı betonarme bir camidir. Sağ tarafındaki minaresi ve külâhı beton sıvalıdır. Kafesli kadınlar mahfili, dört ahşap sütun üzerine oturtulmuştur. Dışarda sahnın sol tarafında ve mihraba yakın bir yerde 'Şehid Arap Abdullah Baba'nın kabri veya makamı bulunmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

BULGURLU KÖYÜ (Bayram Paşa) CAMİİ (1636)

Eskiden Bulgurlu köyü olan bölgede şimdiki Bulgurlu caddesi üzerinde yan yana üç eser yer almaktadır. Bulgurlu Hamamı, onun yanında Bulgurlu Köyü Camii, onun da aşağısında çeşme bulunur. Ziyaretimizde cami açık, hamam çalışıyor, çeşme ise suyu akmasa da sağlam olarak duruyordu (Bulgurlu Hamamı, hamamlar bölümünde anlatılmıştır).

Cami hakkında *Hadîka* yazarı şu bilgiyi vermektedir: "Bânisi, zümre-i Teberdârân'dan (baltalı asker sınıfı) Mehmed Ağa nam sâhibu'l-hayrdır. Kabri bilinmiyor. Minberini vüzerâdan Bayram Paşa yaptırmış, mescidin vazifelilerini yine Bulgurlu'dan seçmiştir. Sultan I. Mahmud'un silâhdarlarından Süleyman Ağa, mescit civarında bir sıbyan mektebi yaptırmıştır (1164/1750-51). Yanında bulunan tek hamam, Bulgurlu'nun birçok yeri gibi Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin vakıflarındandır. Bulgurlu'da bir kaç meydancık ve bir iki çınar ağacı vardır. Ayrıca hayır sahibi bir kimse tarafından köye su getirilmiştir. Bulgurlu ahalisi, köyde bulgur yaptıklarından buğdayı kırmaları için bir mermer dibek konulmuştur."

Yapıldığı tarih belli olmayan camiye minberi Sadrazam Bayram Paşa tarafından 1636 tarihlerinde konulmuştur. Camiin sol tarafındaki Bulgurlu Hamamı, Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi tarafından 1027 (1618) tarihinde yaptırılmıştır. Mahalle teşekkül etmeden hamam yapılamayacağından, camiin de en geç bu sıralarda veya bir müddet evvel yapılmış olduğu tahmin edilebilir.

Cami, kare planlı olup duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. Sağ taraftaki minaresinin kaidesi kesme taş olup üst kısımları tuğladır. Yeni restore edilmiştir. Sağ taraftaki hazîresinde yatanlar camide imamlık yapmış kimselerdir.

Camiin yanındaki fevkanî Süleyman Ağa Mektebi'nden eser kalmamıştır. Hamam ile cami arasında kalan yerinde bugün müştemilât vardır.

Çeşmesi (Teberdar Mehmed Ağa Çeşmesi). Çeşme, caminin sağ yanında cadde üzerindedir. Haskan, "Bu tamamen kesme taştan yaptırılan çeşmenin sağ tarafında mermer bir çeşme daha vardır. Biri halk diğeri saka çeşmesi olmalıdır" demektedir, ancak ben sağ taraftaki bu çeşmenin yerinde yandaki binanın giriş kapısı olduğunu gördüm. Haskan ayrıca "Yapıldığı tarih bilinmeyen bu çeşmenin önünde bir Bizans lahdi bulunmaktadır" demekte, ancak o lahit te bugün yoktur. Çeşme, Bulgurlu Camii ile beraber, Teberdar Mehmed Ağa tarafından yapılmış, şimdiki şeklini ise 1875 tarihinde almıştır. Çeşmenin ayna taşı kabartmalı olup mermerdir. Ayna taşının üzerinde şu âyet-i kerîme yazılıdır: *Kaal-Allahu teâlâ (Allah dedi) "Ve sekâhum Rabbuhum şerâben tahûrâ" (Rableri onlara tertemiz bir içki içirir) Sene 1292(1875)* (http://arsiv.diyanetvakfi.org.tr/)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

http://arsiv.diyanetvakfi.org.tr/

Bulgurlu Köyü Camii bugün ibadete açık. Hemen yanındaki Teberdar Mehmed Ağa Çeşmesi'nin de suyu akmıyor.

BEYLERBEYİ BOSTANCIBAŞI ABDULLAH AĞA CAMİİ (1480-1490 yıllar)

Beylerbeyi'nde, Abdullah Ağa caddesi ile Beybostanı sokağının birleştiği yerdedir. Beylerbeyi Sarayı ile arasında cadde vardır. İstavroz Camii de denen cami Bostancıbaşı Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. Sarayın bahçe ve bostanlarının bakımı ile meşgul olan bostancıbaşılar, aynı zamanda önemli birer polis şefi idiler. Abdullah Ağa'nın, Kısıklı'da bir camii, bu caminin yan tarafında olduğu sanılan bir medresesi, Kısıklı-Ümraniye yolu üzerindeki Namazgâh mevkiinde bir namazgâhı, İstanbul Yenikapı Langası'nda bir camii ve Langa Camii yanında Cellat Çeşmesi adıyla bilinen bir çeşmesi vardır.

*Hadîkatü'l-cevâmi'*de cami hakkında şu bilgi vardır:

"İstavroz Camii. Bânisi bostancıbaşılardan Abdullah Ağa adında hayır sahibidir. Ağa'nın İstanbul'da Langa'da ve Fıstıklı'da (Kısıklı) birer mescidi dahi vardır ve kendinin mezarı Fıstıklı'daki mescidin hazîresindedir. Mezar taşında rakam budur. 1000 (ben 895 olarak gördüm). Bir zaman sonra hayratın vakıfları İstanbul'daki Yeni Camii demekle bilinen Vâlide Camii şerifine ilhak olunmuşdur ve bu cami cennet mekân Sultan Mahmud Han-ı Evvel asrında bir mahfil-i hümâyun ihdasıyla tamiri külli dahi olunmuşdur. Sultan I. Abdülhamid devrinde vakfı, Vâlide Camii vakfından alınıp, padişahın kendi vakfı şeriflerine ilhak olunduğu sırada cami-i şerif de tamir olunmuşdur. Ve iskele başında vaki namazgâh-ı cedîd ile iki taraflı musluklu çeşmeyi, Sultan III. Mustafa döneminde devlet ricalinden Yenişehirli Osman Efendi bina ve inşa eylemişdir. ....Sonra cami-i şerifi Hamdullah Paşa yenilemiştir. Hamdullah Paşa, Deli Abdullah Paşa denmekle şöhretli idi."

Bazı kaynaklar, Abdullah Ağa'nın ölüm tarihini 1000 (1591), Kısıklı ve Beylerbeyi'ndeki camilerin yapılış tarihlerini de bu civarda vermektedirler. Ancak Kısıklı camisindeki mezar taşında "Sene 895(1489) hicrî" yazmaktadır. Bu duruma göre her iki caminin de 1489'dan önce yapılmış olmaları lazımdır.

Gerek Kısıklı Camii ve gerekse Beylerbeyi'ndeki caminin, Kuzguncuk sırtlarından Kısıklı eteklerine kadar uzanan çok geniş bir araziyi içine alan vakfı vardı. Abdullah Ağa'nın vakfiyesi 907 Zilkadesinin ortalarında (1502 Mayıs) tanzim edilmiştir. Caminin zengin vakfı IV. Mehmed zamanında annesi Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılan Eminönü Yeni Cami vakfına, daha sonra da I. Abdülhamid devrinde Beylerbeyi Camii yapılınca I. Abdülhamid Vakfı'na bağlanmıştır.

Cami, Sultan I. Mahmud (1730 –1754), I. Abdülhamid (1774-1789) ve II. Mahmud dönemlerinde tamir edilmiştir. II. Mahmud döneminde yapılan son tamire ait kitâbe caminin giriş kapısı üstündedir ve şöyledir:

İmamı ehli sünnettir kılan bu Camii ihya
İde Allahu Teâlâ şevket dârâtını mahdud
Temelden eylemiştir anı Abdullah Ağa bünyat

Abdullah Ağa Camii ve arkadasında sıbyan mektebi

Harab oldu veli vakf-ı nakdi yokdu mevcut
Kılıp emvâli evkâf-u hümâyunu ile
İlâve eyledi hayratına ol şahı sahib-i cud
Olsun bâniine rıfat avize cevherin tarih
Bu rânâ camii tecdid kıldı Adli Han Mahmud
1248 (Haskan'dan)

Caminin en son tamiri de 2016 yılı içinde tamamlanmıştır. Bugün, tertemiz, ferah ve ibadete açıktır. Kuzeydeki kapıdan girilir. Kare planlı ve düz çatılı olan cami, iki katlı olup dikdörtgen pencerelerden ışık alır. Ahşap asma katı kadınlar mahfilidir. Minaresi camiye bitişik olmayıp sol tarafındadır.

Caminin güneyinde de **sıbyan mektebi** vardır. Beylerbeyi'nin en eski ve tanınmış mekteplerinden biri idi. İki katlı ve ahşap olarak yapılan mektep, düz çatılıdır. Altlı üstlü dikdörtgen pencereleri vardır. Kuzeyden girilen kapıdan çift taraflı bir merdivenle yukarı kata çıkılmaktadır. Aşağı ve yukarı katlarda sınıflar ve diğer ihtiyaçlar için odalar bulunmaktadır. Cumhuriyet'ten sonra bir müddet Beylerbeyi ilk mektebi bu binada öğretim yapmıştır. Daha sonra bir ara Polis Karakolu ve Nahiye Müdürlüğü olarak da kullanılan bina, Mart 2011'de boş ve oldukça bakımsız, cami ise tamirattaydı. Mektep son tamirde camiyle beraber yeniden restore edilmiş, bugün erkek Kur'an kursu olarak kullanılmaktadır.

Kaynaklarda Beylerbeyi Abdullah Ağa Çeşmesi olarak adı geçen çeşmeyi de bir üst sokakta tarif edilen yerde bulamadım.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
R.E.Koçu,*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* I, 34.
Mir'ât-ı İstanbul.
Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi,*
M.R. Hatemi Baraz, *Beylerbeyi*, I, 19-21.

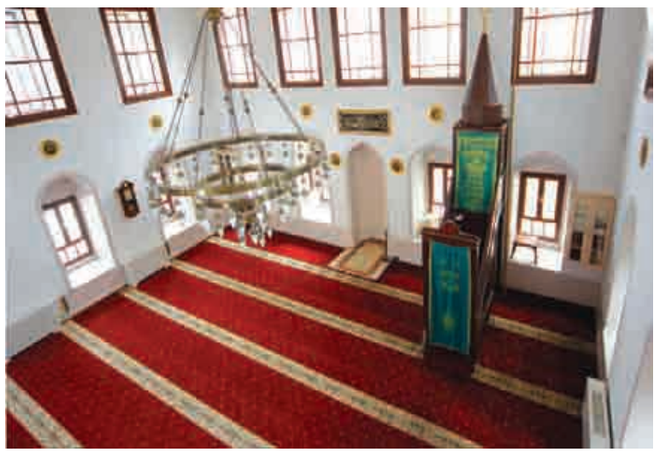

Abdullah Ağa Camii'nin içinden

Abdullah Ağa Camii'nin arkasındaki sıbyan mektebi

BODRUMÎ ÖMER EFENDİ CAMİİ (1891)

Cami, Küçük Çamlıca tepesinin güney eteklerinde ve Bodrumî Cami sokağı üzerindedir. Sultan II. Abdülhamid devrinde Şeyhülislâm Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi tarafından 1309 (1891-92) tarihinde yaptırılmıştır. Yanına eşi Fatma Hanım tarafından da bir sıbyan mektebi inşa ettirilmiştir. Eski caminin yanına 1991 yılında yeni bir cami yapılmıştır. Bodrumî Camii sokağına açılan bir kapıdan avluya girilince sağda kiremit çatılı küçük bir yapı durmaktadır. Burasının eski cami olduğunu sanıyorum. Avlu kapısının hemen sağ tarafında bu küçük yapının kapısı bulunmaktadır. Sokağa bakan cephesi üzerine, ta'lik hat ile yazılmış kitâbe yerleştirilmiştir. Son üç sırası şöyledir:

.....

Hüdavend-i muazzam Hazreti Abdülhamid Hanı
Serir-i saltanatda daim itsün Hazreti Mevlâ
O şahı zılli Yezdân'ın ata-yı bi-şümariyle
Ömer Lütfi Efendi eyledi bu mescidi inşâ
Düşer binde bir ancak Refeta böyle güher tarih
Yapıldı ravza-i Cennet gibi bir mâbedi zibâ
1309

Avlu kapısından girildiğinde sol tarafta ve cami kapısı karşısında Ömer Efendi'nin muhteşem lahdi bulunmaktadır. Büyük mermer lahdin üzerinde silindir şeklinde baş ve ayak taşları vardır. Baş şâhidesi üzerindeki yazı şöyledir:

Hüvel-Hallâkül-bâki Şeyhülislâm-ı sabık Bodrumî el-hac Ömer Lütfi Efendi'nin ruhine ve kaffe-i ehli iman ervahına / lillâhi'l-Fâtiha 18 Zilkade 1314 /18 Nisan 1313 (1897).

Bir zamanlar ıssız olan bu yolda sıralanmış bulunan mektep, üç maslak, cami, Bodrumî Ömer Efendi köşkü ve çiftliği vardı. Bugün etrafında birçok yapı vardır ve yenilenen cami ibadete açıktır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

Yeni yapılan Bodrumî Cami ve yanında eski cami

Cami avlusunda eski mescit önünde Lütfi Efendi'nin kabri

Eski mescidin dışında yola bakan cephede bulunan kitâbe

BURHANİYE (II. ABDÜLHAMİD) CAMİİ (1902)

Burhaniye mahallesinde Abdullah Ağa sokağı ile Enveriye sokağının birleştiği köşededir. Sultan II.Abdülhamid tarafından oğlu Burhaneddin için yaptırılmıştır.

Caminin batı kapısı üzerinde camiyi Sultan Abdülhamid'in 1320'de (1902) yaptırdığını anlatan kitâbe vardır. Burhaniye mahallesi, 1293 (1876) Osmanlı-Rus Savaşı muhacirlerinin buraya yerleştirilmesi için köy olarak kurulmuştur. Bundan dolayı köyün ilk ismi, Muhacir köyü iken sonradan Burhaniye ismini almıştır. Göçmenlerin hepsi Bulgaristan'dan gelmiş fakir kimselerdi. Caminin yapımı sırasında 16 yaşlarında olan Burhaneddin Efendi 15 Haziran 1949'da Newyork'ta ölmüştür. Kabri, Şam'daki Sultan Selim Camii hazîresindedir.

Cami duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. Kısa minaresi sağda olup taştandır. Mermer mihrabı 1985'te yapılmıştır. Minberi ahşaptır. Harimin duvarları, devrinde çok görülen şekillerle bezenmiştir. Hazîresi olmayan caminin bahçesinde mermer bilezikli, üzerinde "Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât sene 1326 (1908)" diye yazılı bir kuyu olduğu söylense de bugün yoktur. Cami bugün bakımlı ve ibadete açıktır. Güneyindeki meşrutası da imamevi olarak kullanılmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

G. Oransay, *Osmanlı Devletinde Kim Kimdi*, s. 151.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I,121.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I,132.

R.E. Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. VI,3181.

Semih Nafiz Tansı, *Madalyonun Tersi*, s. 206.

Burhaniye Camii'nin içinden ve dışından

CEVRî USTA CAMİİ (Nuhkuyusu Camii XIX.yy)

Cami, Nuhkuyusu ile Dr. Fahri Atabey caddesinin birleştiği köşeye yakın bir yerde, Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin yanındadır. Şehzade iken Sultan II. Mahmud'un hayatının kurtulmasına yardım eden Cevrî Kalfa adına yaptırılmıştır. Cami avlusuna çıkılan merdivenin sol tarafında, yığma moloz taştan yapılı, caddeye bakan küçük pencereleri olan bir de sıbyan mektebi vardı. Mektep, 1966 tarihinde yol genişletilirken kaldırılmıştır.

Cami avlusuna cadde tarafından merdivenlerle çıkılır. Küçük avlunun solunda üç kabirlik bir hazîre vardır. Burdaki en eski şâhide 1228 (1813) tarihli olup Bektaşî babalarından Fethi Baba'ya, diğerleri ise Zeliha ve Hatice hanımlara aittir. Caminin mihrabı önündeki küçük hazîrede de, hazîrenin en eski tarihli taşı olan 1199 (1785) tarihli Şeyh İsmâil Efendi'ye ait bir şâhide vardır. Buna göre burada, caminin yapımından evvel, 1770 tarihlerinde kurulan bir Bektaşî Tekkesi olduğu anlaşılmaktadır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kapatılan diğer Bektaşî tekkeleri gibi kapatıldığı, yerine Cevrî Usta'nın ruhu için bu caminin yapıldığı sanılmaktadır. Kitâbesi olmayan caminin hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Ayvansarâyî Hafız Hüseyin Efendi'nin ilkini 1768'de kaleme aldığı *Hadîka*'da adı geçmemektedir. Buna göre bu tarihte cami mevcut değildi. *Mir'ât-ı İstanbul* yazarına göre cami "1302 (1884) tarihinde Hazinedar Usta'nın himmet-i aliyyeleriyle tamir ve ihya" edilmiş ve şimdiki şeklini almıştır.

Cami, köşeleri, pencere üstleri, saçak altlarındaki kabartmalar ve üç cephesindeki yüksek pencereleriyle, devrinin barok stilini yansıtır. Kare planlı caminin dış yüzeyi kesme taş kaplıdır. Sağır kubbesi, dört kemer üzerine oturmaktadır. Minberi ahşap olup, mihrap nişinin kenarını kabartma bir motif dolanmaktadır. Kubbe içi ve duvarları devrinin barok özelliklerini yansıtan çiçek motifli kalem işleriyle bezenmiştir. Pencereleri yüksek olduğu için içerisi bol ışık alır, aydınlıktır. Caminin sağındaki kesme taştan yapılı mi-

İçi ve dışı barok izler taşıyan cami bugün tertemiz olarak ibadete açıktır.

naresi, dilimli gövdesi, kabartmalı şerefe altı ve değişik alemi ile devrinin özelliklerini yansıtır.

Cevrî Usta; 28 Temmuz 1808'de sarayı basan yeniçerilerin III.Selim'i öldürdükten sonra Şehzade Mahmud'u da öldürmek için hareme girdikleri sırada onların üzerine ateşli küller atıp zaman kazandırarak şehzadenin kurtulmasına yardımcı olan harem kalfalarındandır. Bu hizmetinden dolayı Şehzade Mahmud, sultan olduktan sonra, onun adına Divan Yolu'nda 1235'te (1819) altındaki çeşmeyle birlikte bir sıbyan mektebi ve Büyük Çamlıca'da bir köşk yaptırmıştır. Cevrî Usta, 1235'te (1819) vefat etmiş ve Sultan Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın (ö. 1817) Fâtih Sultan Mehmed Camii yanındaki türbesine gömülmüştür.

Caminin kıble tarafındaki küçük hazîrede mermerden yapılmış bir lahid daha vardır ki 12 Muharrem 1317 (23 Mayıs 1899) tarihinde vefat eden, taşında yazdığı gibi "Devletlu necâbetlu Mecid Efendi hazretlerinin perverdegân-ı harim-i ismetlerinden Mihrimah Hanım" a aittir. Mihrimah Hanım, son halife Abdülmecid Efendi'nin eşi olup, Nakkaştepe'deki yazlık köşkünde vefat etmiştir.

Cami, Üsküdar'da aynı dönemde yapılmış veya yenilenmiş diğer camiler gibi Türk baroku stilinde yapılmış, içi dışı bol kabartma motifli, duvarları orijinal kalem işleriyle süslü, sevimli aydınlık bir camidir. Bugün tertemiz olup ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî',* I, 279.

İ. Tanışık *İstanbul Çeşmeleri,* I, 242.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 123.

Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul, s. 134-135.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî,* II, 91

R.E. Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* VII, 3522

www.sarrafoglu.com

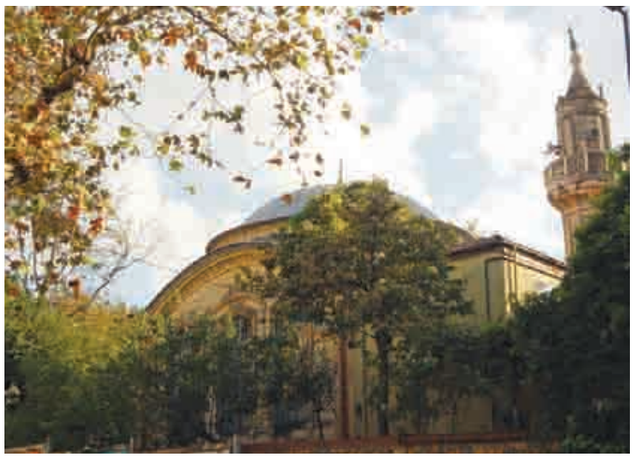

Kuzeyden

Güney cephesi

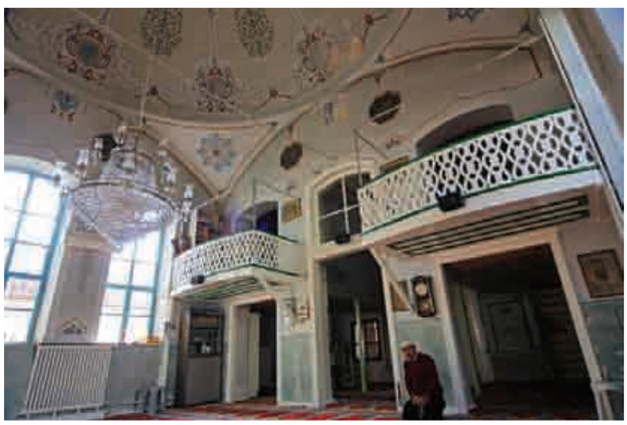

Kadınlar mahfili

ÇAKIRCIBAŞI HASAN PAŞA CAMİİ (Doğancılar Camii 1548)

Halk caddesi ile Doğancılar caddesinin Doğancılar meydanında birleştiği köşededir. Karşısında Doğancılar parkı vardır. Cami, demir şebekeli pencereli taş duvarla çevrili geniş bir avlunun ortasında yer alır. Avlunun kuzeyinde Ahmed Paşa'nın türbesi ve etrafında oluşan hazîresi vardır. Bölgenin ilk camisi olan eser, 955'te (1548) Çakırcıbaşı Hasan Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Camiyi çakırcıbaşılığı zamanında yaptırdığı için o adla meşhur olmuştur. Sultan II.Selim'in kızı Şah Sultan'la evli olan paşa, Bosna valiliği, Rumeli beylerbeyiliği gibi birçok devlet görevlerinde bulunduktan sonra 1574'te vefat etmiştir. Mezarı Konya'da Mevlânâ Dergâhı'nın güneyindeki türbesindedir. Hasan Paşa, bu caminin yanına bir de mektep inşa ettirmişti. Zamanla mektep harap olunca eğitim, okul haline getirilen cami sofasına nakledilmişti.

Doğancılar meydanı, o zamanlar av kuşlarını toplayan ve besleyen avcıların toplanma yeri idi. Burada, bu kuşların muhafaza edildiği kuşhaneler vardı. Burada, padişahlara mahsus bir saray vardı. Hükümdarlar, Alemdağ taraflarına ava gidecekleri zaman bu saraya gelirlerdi. Çakır, doğan cinsi yırtıcı bir kuştur. Çakırcı ise, çakır ve doğan yetiştiren, kuş avında çakır ve doğanı yöneten kimsenin adıdır. Yeniçeri ocağı içinde yer alan çakırcıbaşılık sınıfı 1830 tarihinde kaldırılmıştır (geniş bilgi bk. M.N.Haskan).

Cami, 1580'lerde harap olduğundan, Hacı Ahmed Paşa camiyi, Mimar Sinan'a yeniden yaptırmış ve avlusuna da sağlığında kendi türbesini inşa ettirmiştir. Bundan sonra cami onun adı ile anılır olmuştur. Hacı Ahmed Paşa, Enderun'dan yetişmiş, Sultan II. Selim'in ve Sultan III. Murad'ın has nedimi idi. Hacı Ahmed Paşa ayrıca Kayseri'de, 1574 tarihinde Mimar Sinan'a bir cami, hamam ve mektep yaptırmıştır. Hamam ve mektep yok olmuş, Kurşunlu Cami adıyla anılan cami ise halen ibadete açıktır.

Cami tekrar Sultan Abdülmecid'in üçüncü ikbali Şayeste Kadınefendi tarafından 1275 (1858-59) tarihinde yeniden onarılmıştır. Buna ait beş satır halinde on mısralık, ortasına Sultan Abdülmecid'in bir tuğrası yerleştirilmiş olan kitâbesi caminin batıdaki giriş kapısı üzerindedir. 1275 (1858-59) tarihli kitâbede: "Üçüncü ikbal hanımın bu camiyi semt halkını şâdân ederek evvelkinden âlâ yaptırdığı, müminler beş vakit namaz kıldıkça hayrının kabul olması dileği" anlatılmaktadır.

Bu tamir sırasında yapı, önemli değişikliğe uğramış, XIX. yüzyılın mimari üslûbuna göre yenilenmiştir. Yalnız mermer cümle kapısı ile kesme taştan yapılmış minare kaidesi orijinalliğini koruyabilmiştir. Kapı kemeri siyah-beyaz mermerden olup Sinan devrinin güzelliğini taşımaktadır. Minarenin gövde ve petek kısımları tuğladan olup üzeri sıvalıdır. Caminin kitâbeli cümle kapısının yanında, etrafı kesme taş duvarlı ve şebeke demir pencereli bir hazîre bulunmaktadır. Duvarında kuş evleri vardır. Burada İzmirli Ali Paşa'nın kesik başı da gömülüdür. Hazîrenin önünde ise, İzmirli Ali Paşa'nın 1114 (1702) tarihinde yaptırmış olduğu bir çeşme bulunmaktadır. Cami duvarları kârgir çatısı ahşaptır. Kıble tarafındaki duvarı üzerine iki kuş evi yapılmıştır.

Batıdaki kitâbenin olduğu kapıdan önce son cemaat yerine girilir. Buradan üzerinde tacı bulunan mermer bir kapıyla harime geçilir. Mekân üç tarafında yanlarda beşer, kıblede dört pencereden ışık alır, aydınlık ve ferahtır. Son cemaat yerinin

Eski bir fotoğrafta Doğancılar Camii

Eski bir fotoğrafta Doğancılar Camii ve Hacı Ahmet Paşa Türbesi

Caminin Sultan Abdulmecid döneminde tamir edildiğini gösteren kitabesinin bulunduğu batıdaki taç kapısı.

Caminin dış görüntüleri

Hacı Ahmet Paşa Türbesi'nin bugünkü durumu

Caminin kuzey köşesinde kuşevi

Doğancılar Camii'nin XIX. yüzyıldan kalma barok süslemeleri yenilenmiş olan iç mekânından görüntüler. Üstte minber ve mihrabı, altta kadınlar mahfili görülüyor.

üstündeki ahşap kadınlar mahfili de ana mekândan parmaklıklarla ayrılmıştır. Caminin duvarlarında açık yeşil çizgili sütun kabartmaları dışında süsleme görülmez. Tavanı açık yeşille boyalı ahşaptır. XIX.yüzyılın barok üslûbunu yansıtan, gayet zarif mermer mihrabı, ahşap minberi ve vâiz kürsüsü; açık yeşil zemin üzerine barok kabartmalarla süslenmiş, kabartmalar da yaldızla boyanmıştır. Mihrabın üzerinde tacın altında istifli bir âyet yazılıdır. Minberin yanları, kapısı ve külâhı kabartma barok motiflerle süslüdür. İç mekânın yeni elden geçirildiği bellidir. İç mekânı, aynı tarihlerde yapılan Selimiye'deki Çiçekçi Camii ve Harem'deki Mehmed Tâhir Efendi Camii ile hoş bir benzerlik gösterir. Buradan mimarlarının aynı olabileceği düşünülebilir.

Hacı Ahmed Paşa'nın Türbesi, caminin kuzeyinde, avludaki hazîrenin içindedir. Kesme taştan, sekizgen gövdeli, yükseltilmiş sekizgen bir kasnağa oturan kubbesiyle, klasik bir Sinan yapısıdır. Sekiz yüzünde, üstte kırık kemerli, altta dikdörtgen pencereleri vardır. Türbenin kuzeydeki kapısının üzerinde iki satır halinde dört mısralı şu kitâbe bulunmaktadır:

Şam Beglerbeğisi olan o nesl-i Hâlid
Kendi destiyle kodu türbesinin bünyadın
Bilmek istersen anı Şemsi didi tarihin
Derler idi Hacı Ahmed Paşa anın adın

Son tarih mısrasından ebced hesabıyla 984 (1576-77) tarihi çıkar ki, bu, türbenin yapıldığı tarihtir. Kitâbeden paşanın, türbesini hayatta iken kendisinin yaptırdığı anlaşılmaktadır. Türbe kapısı önünde sonradan yıkılan 1890'larda yapılmış ikinci bir türbe daha vardı. Caminin kıble tarafındaki mezarlık, 1911-12 yıllarında türbenin etrafına nakledilmiştir.

Kaynaklar:
A.Kılıç *İncelem Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
Güneş Alçı, *IX. Üsküdar Sempozyuyu*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

Cami iç kapısı

Barok tarzda yapılmış vaiz kürsüsü

ÇİLEHÂNE MESCİDİ (Musallâ Mescidi 1616)

Mescit, Küçük Çamlıca tepesinin Ümraniye'ye bakan tarafında, Çilehâne Yolu caddesi, Çiçek sokak ve Duhancı Mehmet sokağının çevirdiği alandadır. Üsküdar'ın mânevî hayatında önemli bir yere sahip olan Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin Üsküdar'a ilk geldiği zaman ailesiyle kaldığı, çilehânesinin olduğu söylenen ilk mescidini yaptığı yerdir. Aziz Mahmud Hüdâyî, mürşidi Üftâde Efendi'nin 1580'de vefatından sonra, buraya gelmiş ve irşada başlamıştır. Olayların gelişimine göre, 1588-1590 senesine kadar buradaki iki odalı evde kaldığı ve sonra Rum Mehmed Paşa Camii içindeki yere geçtiği söylenebilir.

Burada, mescit, meşruta, kuyu, şadırvan ve çilehâne vardı. Bugün mescit yenilenmiş olarak ayakta, kuyunun bileziği kaybolmuş fakat üzeri kapalı olarak mevcut, çilehânesi ve evleri yok, küçük mermer şadırvan ise yukarı bahçe tarafında yeni caminin avlu giriş kapısı yanındadır. Bu alan aşağı ve yukarı iki setten oluşmaktadır. Alt sette mescit, yanında sonradan yapılma bir şadırvan, onun yanında bileziği kaybolmuş tarihî kuyu vardır. Üst sete Yeni Çilehâne Camii yapılmıştır.

Üsküdar'da Hüdâyî Âsitânesi'nin son şeyhi Gülşen Efendi'nin ifadesine göre Çilehâne Mescidi 1024 (1616) tarihinde yapılmıştır. Mescit 1690 tarihlerinde Şeyh Selâmi Ali Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır. Buradaki tekkenin 1890'lara kadar faal olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları'ndan 719 nolu dosyada şöyle bir bilgi var: "Burada büyük çınar ağacının etrafında siyahîler tarafından senenin muayyen günlerinde yakın zamana kadar merasim yapılması âdet idi."

Birçok tamirlerle günümüze ulaşan ve uzun müddet ibadete kapalı kalan mescit, 1988'de tekrar açılmıştır. 2015 yılına kadar hizmet veren mescit, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Tekke-Camii'nde ve buradaki merkezlerinde halen faaliyetlerini sürdüren Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı tarafından 2016 yılında yenilenmiştir. Bu tamirde çatı değiştirilmiş, 1958 yılında ilâve edilen kısa ve kalın minaresi de kaldırılmıştır. 5 x 10 metre boyutlarında, küçük bir yapı olan mescidin önünde geniş bir bahçe vardır. dikdörtgen alanda moloz taşla yapılı ahşap çatılı sade bir binadır. Şu anda ilgili vakfa bağlı bir eğitim mekânı olarak hizmet vermektedir.

Eskiden kuyunun yanındayken şimdi eski meşruta bahçesi, şimdiki yeni caminin avlu girişine taşınmış olan, som mermerden yapılma oval biçimli bir şadırvan vardır. Üzerinde ta'lik hat ile yazılmış şu yazı okunmaktadır:

Pir Mahmud Hüdâyî Azizü'l-kadrin
Bu makâmı yapılıp maksem-i âb oldu bina

Üstte Çilehâne Mescidi'nin eski ve yeni hali, yanda, 1874 tarihli bir su teknesi, altta ise yeni yapılan Çilehâne Camii görülüyor

Levh-i nazm oldu bu tarih-i güherle tezyin
Nev eser yapdı zehi himmet-i Kâmil Paşa
sene 1291 (1874)

Yazıda adı geçen tekneyi yaptıran Kâmil Paşa, Zeynep Kâmil Hastahanesini yaptıran Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'dır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

ÇİÇEKÇİ KÜÇÜK SELİMİYE CAMİİ (Selimiye Tekkesi Camii 1805)

Çiçekçi semtinde, Tıbbiye caddesi üzerinde ve Selimiye Camii sokağı ile Şair Nesimi sokakları arasındadır. Küçük Selimiye Camii, Çiçekçi Camii ve Çiçekçi Camii Tekkesi isimleriyle de anılır ki, bugün caddeye bakan avlu kapısında kitâbenin altında yeni yazıyla da "Çiçekçi Küçük Selimiye Camii Şerifi" yazmaktadır.

Tekke, semte adını veren ünlü kışla, cami ile buna bağlı muvakkithâne ve sıbyan mektebi, hamam, meşrutalar, irat getirmesi için inşa edilen evler ve dükkânlarla birlikte geniş alana yayılmış olan Selimiye Camii ve Külliyesi'nin parçası olarak III. Selim tarafından 1801-1805 yılları arasında yaptırılmıştır.

Sonradan sadece camiye dönüşen yapı, tekke olarak yapılmış, âyin günü perşembe olan tekkede on yedi erkek ve beş kadının ikamet ettiği Dahiliye Nezâreti'nin rûmî 1301 (1885-86) tarihli istatistik cetvelinde belirtilmiştir. Nakşibendîliğe bağlı olarak faaliyet gösteren tekkenin ilk postnişini Çankırılı Şeyh Abdullah Efendi'dir.

Selimiye Tekkesi 1823'ten sonra harap olmuş ve II. Mahmud tarafından 1834-1836 yıllarında bugünkü haliyle ihya edilmiş ve sağ tarafındaki alana da, şeyh evi, derviş hücreleri ve diğer müştemilât binaları yapılmıştır. Ahşap olan bu yapılar zamanla harap olmuş ve yıkılarak yerlerine şahıs binaları yaptırılmıştır. Bu tamir sırasında, köşeleri kabartma rozetlerle süslü mermer sövelerin çerçevelediği Tıbbiye caddesine açılan avlu kapısının üzerine inşaatın başlangıç ve bitiş tarihlerinin (1250/1834 ve 1251/1835-36) yer aldığı, II. Mahmud'un ihyasını belgeleyen kitâbe konulmuştur. Kitâbenin manzum metni aynı zamanda şair olan bina emini Pertev Mehmed Said Paşa'ya, ta'lik hattı ise Yesârizâde Mustafa İzzet Efendi'ye aittir. 24 mısralı kitâbenin sonu şöyledir:

.....

Buyurdu hidmet-i inşaya Pertev bendesin memur
Ne devlet böyle kemter öyle Sultana übeyd oldu
Biri bida ve biri itmamına tarihdir el-hakk
İki mısra ki yazdım dil-güşa beytül-kasid oldu
Bu dergâh-ı mücedded yapdı kutbı-ı din Mahmud Han
1250
Bu ziba tekye-i Behcet feza tarh-ı cedid oldu
1251
Yesârizâde Mustafa İzzet

Kitâbenin bulunduğu avlu giriş kapısı

Caminin mermer mihrap ve minberi

II.Mahmud adına camiyi yaptıran Pertev Paşa, 1785-1837 tarihleri arasında yaşamış ünlü bir Osmanlı veziridir. Halk arasında 'Tuğsuz Padişah' diye anılan Pertev Paşa, Kasım 1837'de idam edilmiştir. Mezarı Edirne'dedir.

Avlu cümle kapısının hemen solunda, diğerlerinden daha büyük olan pencere Şeyh Ali Behçet Efendi'nin kabrine açılan bir niyaz penceresidir. Bu açıklığın üzerinde ta'lik hattı yine Yesârizâde'ye ait, adı geçen şeyhe ithaf edilmiş manzum bir kitâbe yer alır. Bu pencerenin solundaki ilk iki pencere, farklı boyutları ve mermer söveleriyle Ali Behçet Efendi'nin haleflerine ait mezarlara açılan tâli niyaz pencereleridir. Tıbbiye caddesi boyunca uzanan moloz taş örgülü çevre duvarı üzerinde hepsi dikdörtgen açıklıklı olan cümle kapısıyla on beş adet pencere sıralanmaktadır. Kapının iç (avlu) cephesinde tekkenin yapımı sırasında cereyan eden bir rüyaya değinen 1251 (1835-36) tarihli diğer bir kitâbe bulunur.

Kapıdan girildiğinde sağ tarafta, 1940'lardan sonra Üsküdar'da Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin genişletilmesi sırasında yıktırılan Bayrâmiyye'den Himmetzâde Tekkesi'nin buraya nakledilen kabir taşları, hazîresi ve abdest teknesi, sol tarafında ise, Küçük Selimiye Camii hazîresine gömülenler bulunmaktadır. Bunlar arasında Behçet Efendi'nin de açık türbesi vardır.

Tekkenin mimari düzeni, halen yalnızca cami olarak kullanılan cami-tevhidhânenin yanı sıra buna bağlı hünkâr kasrı, hazîre ve bina emini Pertev Mehmed Said Paşa'nın hayır eseri olan kütüphaneden oluşmaktadır. Cami-tevhidhânenin kuzeydoğu köşesinden dışa taşan, ince mermer sütunların taşıdığı fevkanî **hünkâr kasrı**, ahşap duvarları ve dikdörtgen pencereleriyle yapıya sivil mimari tarzında ayrı bir güzellik katmaktadır.

Halen caminin meşrutası olarak kullanılan dikdörtgen planlı, kâgir duvarlı, beşik çatılı **kütüphane,** 1252 (1836) tarihinde, şair ve devlet adamı Pertev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bir antre ve okuma salonundan ibarettir. 665 yazma, 47 adet basma eserden oluşan kütüphane Cumhuriyet'ten sonra Ali Emîrî (Millet Kütüphanesi) ve 1963'te de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

Yapının kuzeybatı köşesinde çıkıntı yapan mütevazi minare kare planlı kaide, daire kesitli gövdeyle, süslemesiz şerefe ve kurşun kaplı, koni biçiminde ahşap külâhtan oluşur. Hemen yanında bir kuyu bulunmaktadır.

Dikdörtgen bir alana (17.50 × 12 m.) yayılan **cami-tevhidhânenin** sıvalı duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, kırma çatısı kurşunla kaplanmıştır. Biri kuzey, diğeri doğu cephesinin ekseninde bulunan iki kapıdan daha büyük olan kuzeydekinin cami cemaatiyle tekke mensuplarınca kullanıldığı, hünkâr kasrının altına isabet eden doğu kapısının ise daha ziyade padişahla maiyetine mahsus olduğu söylene-

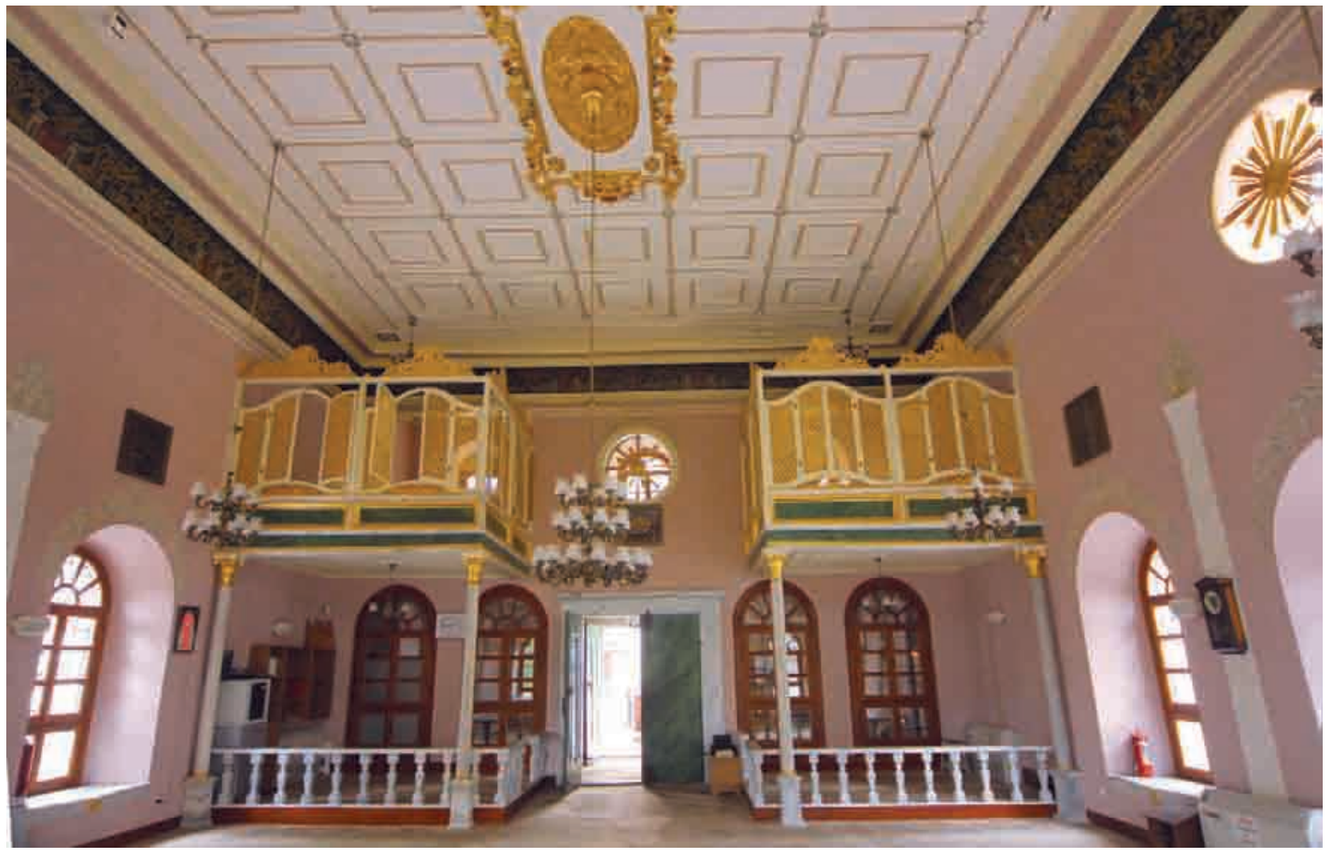

Caminin yanındaki hünkar kasrına bağlantılı içerdeki maksureler

bilir. Son cemaat yeriyle harimi ayıran duvarda, ortada dikdörtgen giriş, yanlarda yuvarlak kemerli ikişer pencere, son cemaat yerinin batı duvarında üst kata ulaştıran merdiven yer alır.

Simetrik bir düzenlemeye sahip harimin güney duvarında eksende yarım daire planlı mihrap nişi, yanlarda ikişer pencere, batı ve doğu duvarlarında aynı boyutlarda üçer pencere bulunur. Yuvarlak kemerli olan pencereler dışarıdan kesme köfeki taşından söveler ve demir parmaklıklarla donatılmış, ayrıca her cephelerin eksenine birer yuvarlak tepe penceresi kondurulmuştur.

Harim girişinin sağında ve solunda kare planlı birer maksûre yer almaktadır. Üst katta kuzeydoğu köşesindeki maksûreye hünkâr mahfili, kuzeybatı köşesindeki maksûreye de müezzin mahfili tekabül eder. Söz konusu mahfilleri daire kesitli ve ikişer ince ahşap dikme taşımaktadır. Yapının kuzeyinde yer alan asma katta son cemaat yerinin üstünü işgal eden dikdörtgen planlı bir tür sofa ve buna açılan hünkâr mahfiliyle müezzin mahfili yer alır. Hünkâr mahfili ahşap bir bölmeyle sofadan soyutlanmış ve ahşap kafeslerle donatılmış, her iki mahfilin harime bakan yönleri, yüzeyi dikdörtgen panolarla hareketlendirilmiş olan ahşap korkuluk duvarlarıyla çevrilmiştir (geniş bilgi bk. B. Tanman)

Müezzin mahfili

Mermer mihrabın iki tarafında iki mermer sütun bulunmaktadır. Bu sütunların üzerine yine mermer bir başlık yerleştirilmiştir. Üzerinde hemen her mihrapta bulunan bir âyet yazılıdır. Minber ahşap olup yüzeyi mermer desenleriyle, kontürleri yaldızla boyanmıştır. Ahşap örgüsü ve desenleriyle mahfillerinde, "S" ve "C" kıvrımları, yapraklar ve dalgalı profillerle bezeli mihrabında, minber ve vâiz kürsüsünde Osmanlı barokunun izleri seçilir. Tavanla duvarların bişleştiği yerde dolanan bir âyet sırası ve tavan kabartmalarının dışında duvarlarda süslemeye rastlanmaz.

2015 yılında yapılan son restorasyonla cami-tekke aslına uygun tertemiz bir hale bürünmüş olup seyredilesi tam bir sanat eseri görünümündedir. Diğer camilerde gördüğümüz, eserin sanat bütünlüğünü ve ibadet huzurunu bozan müdahalelere, bir iki uyumsuz levha dışında burada henüz rastlanmıyor. Özellikle son zamanlarda camilerde sıkça rastladığımız, camilerin içini hiç boş yer bırakmayacak şekilde kimliksiz süslemelerle dolduran ne olduğu belli olmayan bir anlayışın henüz buraya saldıramadığını görmek bizi sevindirmiştir. İyiki Vakıflar İdaresi var. Yoksa eminim o bilinçsiz eller buranın da canına okurlardı.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M. Baha Tanman, *DİA,* XXXVI, 439.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I,
Sicill-i Osmânî, II,31.
R.E.Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi, II, 1699-1714.*

DEFTERDAR TÂHİR EFENDİ (HAREM) CAMİİ (1826)

Harem İskelesi'ne yakın, Selimiye İskele caddesi üzerinde, Selimiye Ambarı sokağı ve Selimiye Mektebi sokağının çevirdiği adada bulunmaktadır. Kot farkından dolayı güneybatı köşesinin altında birkaç dükkân çıkmıştır. 1242 (1826) tarihinde Mehmed Tâhir Efendi tarafından yaptırılan cami eskiden deniz kıyısında iken Harem İskelesi yapılırken deniz doldurulmuştur. Mehmed Tâhir Efendi, Defterdarlık, Nişancılık, Evkaf Nâzırlığı gibi birçok devlet görevlerinde bulunmuş, 1248 (1832) tarihinde vefat etmiştir. Kabri Payas ilçesi Zeytinlik Mezarlığı'ndadır. Bu caminin hazîresine de hâtıra olarak şâhide taşı konmuştur ki kabir taşındaki yazının meali şöyledir:

"Hüvel-Bâki. Bu caminin, altındaki güzel çeşmenin ve civarındaki mektebin banisi, hayır sahibi, büyük devlet ricalinden rahmetli, es-seyyid Mehmed Tahir Efendi hazretleri Anadolu defterdarı iken Payas adlı yerde dar-ı bekaya azimet etmiştir. Ruhi için rizaen lillahi teâlâ el Fâtiha Fi 2 Safer 1248 (1832)"

*Hadîka'*da yer alan bilgiye göre, bu caminin yerinde, "1122 (1710) senesi Harem İskelesi'nde bir hayır sahibi tarafından bina olunan mescid-i şerif" vardı. Zamanla harap olan bu mâbedin yerine Tâhir Efendi'nin camii yapılmıştır. Cami, 1316 (1898) tarihinde onarılmıştır.

Caminin avlusuna iki kapıdan girilir. İlki, cadde üzerinde birkaç basamakla çıkılarak, iki mermer sütuna oturan sayvandan girilen, Türk baroku stilinde, mermerden yapılmış güzel cümle kapısıdır. Burdan girilince solda küçük bir hazîresi vardır. Hazîrenin cadde tarafı demir parmaklıklı klasik pencereler ile kapatılmıştır. Caddeye bakan bu cephenin büyük hâcet penceresi üzerinde "Ya Hû" ve bir sıra halinde "Külli nefsin zaikatül mevt, sümme ileynâ türceûn (Her

Caminin caddeye bakan sayvanlı giriş kapısı

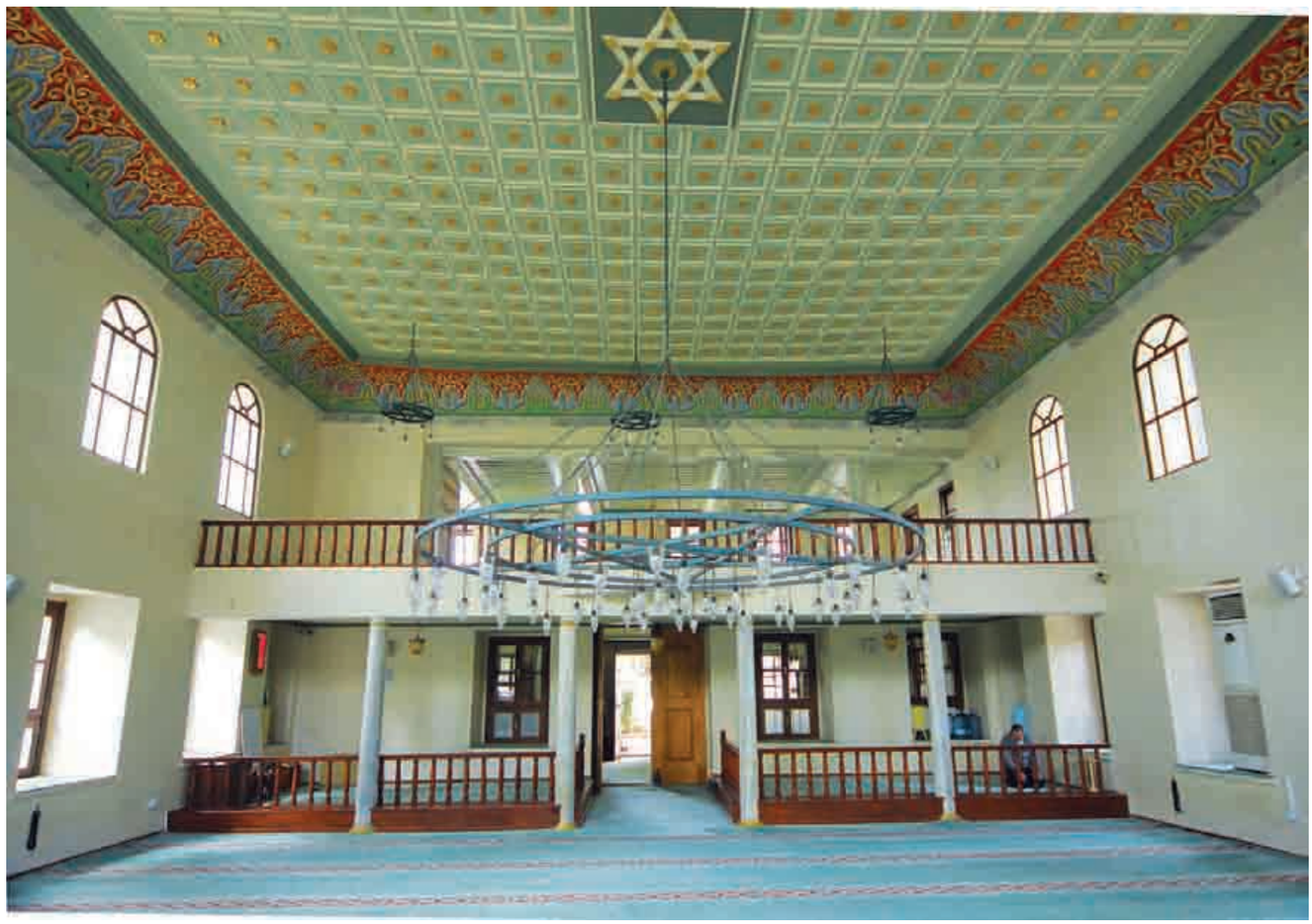

Yapıldığı dönemin barok sanatı izlerini taşıyan cami, içi ve dışıyla bugün tertemiz olarak ibadete açıktır.

Cami avlusundan iç giriş kapısı

Avluya kuzey batı giriş kapısı

Tahir efendinin hatıra olarak konan mezar taşının ve annesinin mezarının bulunduğu, avlunun güney giriş kapısı yanındaki küçük hazire.

nefis ölümü tadıcıdır; sonra ancak bize döndürüleceksiniz. Ankebût 29/57)" âyeti yazılıdır. Hazîrede en eski kabir taşı 1243 (1827-28) tarihli Tâhir Efendi'nin annesi Şerife Sâliha Hanım'a ait mezar taşıdır. Etrafında da daha birçok mezar bulunmaktadır.

Avluya batıdan giren ikinci kapı da diğerinin biraz küçük şekli olup, yine iki mermer sütun üzerine oturmuş sayvanlıdır. Mermer kapının üzerine de, kelime-i şehâdet yazılmıştır. Yeşillikler içinde güzel bir avlusu vardır.

Cami, kare planlı, düz çatılıdır, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Son cemaat yeri ise ahşaptır. Ön cephesinin dış köşeleri yuvarlak olup, sağ üst köşede ve saçak altında 1242 (1826) tarihi yazılıdır. Minaresi caminin sağ tarafında, ahşap son cemaat yeri ile taş cami duvarı arasına oturtulmuştur. Kaide kısmı ana yapının alt katı üzerine bitişiktir. Kaide kısmı taş, gövdesi ise tuğladandır.

Caminin kuzeyden iki mermer sütunun taşıdığı avlu kapılarına benzeyen saçaklı kapısından önce iki katlı ahşap son cemaat yerine girilir. Buradan barok stilde, kabartmalı, üzerinde bir rozet içinde istifli yazı olan pek gösterişli mermer bir kapıdan geçilen harim, gayet ferah, aydınlık ibadet mekânı olarak sadelik içinde sanatı yansıtmaktadır. Çiçekçi, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Doğancılar camilerinde gördüğümüz Türk baroku stili, aynı mimarın elinden çıkmış gibi burada da aynen uygulanmış.

Kubbesiz, ahşap düz tavanlı, altlı üstlü üç tarafında, altlar dikdörtgen, üstler yuvarlak kemerli beşer pencereden ışık alan caminin dört mermer sütunun taşıdığı asma katı, arkasındaki son cemaat yerinin üst katıyla arası açılarak birleştirilmiştir. Caminin tavanı kare desenli olarak açık yeşille boyalı olup, duvarların tavanla birleştiği yerde barok süs sırası dolanmaktadır. Bunun dışında duvarlarda süsleme görülmez.

Minber ve vâiz kürsüsü ahşap olup, zemini açık yeşil, kontürleri yaldızla boyalıdır. Mihrabı mermer sütunlu, aynı şekilde zemini açık yeşil, kontürleri yaldızla boyalı olup üzerinde âyet yazılıdır.

Cami bugün, aydınlık mekânı, zarif minber, mihrap ve kürsüsü, özellikle âbidevî son cemaat yeri, avlusu, çevresi ve hazîresi ile tertemiz bakımlı, huzurlu bir ibadet mekânıdır.

Ne mutlu bu güzel eserleri yaptırmaya, yaşatmaya muvaffak olup amel defterlerini kapattırmayanlara, ne mutlu yüz akı ile bu dünyadan göçebilenlere...

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

DEBBAĞLAR CAMİİ (Tabaklar Camii veya Konyalı Biraderler Camii 1587)

Ahmediye mahallesinde Tabaklar Cami- i sokağı ortalarındadır. Vâlide-i Atik Külliyesi vakfiyesinde, akar olarak bu civarda 12 adet debbâğhâne (deri imalâthanesi) dükkânının varlığından söz edilmektedir. Cami, adını bu dükkânların yanından akan dereden almıştır.

Cami hakkında *Hadîka'da* şu bilgiler vardır: "Bânileri, Hacı Ferhat ve biraderi Hacı Mehmed namında kimselerdir. Vatan-ı aslileri Konya olup İstanbul'a geldiklerinde Üsküdar'da vaki Vâlide-i Atik Camii şerifi binası zamanına tesadüf etmekle bunlar dahi bazı hizmetlerde bulunup, camiin yapımı tamam oldukta artan malzemeyi istida ile Vâlide Sultan'dan istemişler ve böylece aldıkları izin üzerine Tabaklar Camii'nin binasına muvaffak olmuşlardır. Bu mescidin yapımı, Vâlide Sultan Camii'nin tamamlanmasından dört sene sonra yani 995 (1587) senesindedir. Biraderlerin kabirleri Üsküdar haricinde Seyyid Ahmet Deresi adındaki yerdedir. Tabaklar Mescidi'nin mahallesi vardır."

Cami kare planlı düz çatılı tavanı ahşap bir camidir. Kapısına yoldan birkaç basamaklı merdivenle inilir. Avlu kapısı üzerinde âyet yazılı mermer bir levha vardır. Herhangi bir yerinde döneminden kalma kitâbesi yoktur. Kıble tarafındaki hazirede, birkaç kabir vardır. Cami, 1218 (1803) tarihinde, şimdiki haliyle de 1973'te onarılmıştır. Bugün bakımlı ve ibadete açıktır.

Biraz ilerisinde sokağın Balcılar Yokuşu sokağı ile kesiştiği köşesinde, Elhac Mehmed Efendi tarafından yaptırılan bir de çeşme mevcuttur.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

FÂİK BEY CAMİİ

Cami, Acıbadem caddesi ile Koşuyolu caddesi arasında, bir vadi içinde ve Çifte cevizler ismi ile anılan yerdedir. Fevkanî olan camiin alt katı sıbyan mektebi iken sonradan meşruta haline getirilmiş, ahşap olan asıl cami ise, 1975 tarihinde kârgire dönüştürülmüştür.

Mâbet 10. Daire-i Belediye (Boğaziçi-Yeniköy) esnaf müfettişi Hacı Fâik Bey tarafından yaptırılmıştır. Civarında köşkü vardı.

FÂİK PAŞA CAMİİ

Cami, Acıbadem semtinde Tekin sokağının üzerinde 14 numaradadır. Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) devrinde yaşamış beş Fâik Paşa vardır. Camii bunlardan hangisinin yaptırdığı belli değildir. Acıbadem Camii ismiyle de anılan mâbet 1882 veya 1892 tarihinde yapılmıştır.

Tamamen granit taşından, kubbeli olarak yaptırılan caminin sahnı kare planlı olup birkaç basamakla çıkılır. Cami halen ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

FATMA HATUN MESCİDİ (1762)

Selâmi Ali Efendi caddesi ile Hatmi sokağının birleştiği köşededir. *Hadîka* yazarı şu bilgiyi vermiştir:

"Bâniyesi Fatma Hatun'dur. Kabri bilinmiyor. Sonra yanmış ve Zülüflü Ocağı'ndan Sırmabıyık şöhretiyle meşhur Hacı Mustafa adlı teberdâr yeniden yaptırmış ve Solakbaşıları'ndan Samurkaş Hacı Mehmed Ağa da minber koymuştur. Bu Hacı Mehmed Ağa İstanbul'da Parmakkapı (Çarşıkapı) yakınında bir dârülhadis yaptırmıştır. Kendisi orada gömülüdür. Mescidin mahallesi yoktur."

Caminin Sırmabıyık Hacı Mustafa Ağa tarafından ikinci defa yapılması sırasında kapı üzerine yedi satır halinde hazırlanan, on dört mısralı kitâbe konulmuştur. Kapı üzerinde bulunan 1176 (1762) tarihli kitâbesi kaybolur düşüncesi ile karşısındaki Selâmi Ali Efendi Çeşmesi üzerine konulmuştur ki, bugün de hâlâ çeşme musluklarının üzerindeki yerinde durmaktadır.

Bu dilcu mescid-i ra'na harab olmuşdu ser-apa
Ne vakfında nüma kalmış ne kimse eylemiş ihya...

diye başlayan uzunca kitâbede, harap olmuş olan mescidin sahipsiz kaldığı, Hacı Mustafa Ağa'nın himmet edip eskisinden daha iyi yaptırdığı, cemaatin her vakit ibadet için toplandığında tamir eden zata dua etmelerinin lâyık olduğu anlatılmaktadır. Altında da 1176 tarihi okunuyor.

Cami 2 Ağustos 1887 tarihinde yanmıştır. Fatma Hatun, Tersane Emini Maktul Hüseyin Efendi'nin kızı ve Elmas Mehmed Paşa'nın (ö.1109 / 1697) adıyla anılan camiin imamı İbrahim Efendi'nin eşidir.

Cami, küçük bir eserdir. 1965'te harap olduğundan ibadete kapatılmışsa da sonradan halk tarafından onarılmıştır. Bugün Üsküdar Belediyesi tarafından yeniden tamir edilmektedir. İçine giremediğimiz için inceleme fırsatımız olmamıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

Caminin Selâmi Ali Çeşme'sine monte edilen kitâbesi

FÂTİH SULTAN MEHMED CAMİİ (Fatih Dönemi)

Cami, Salacak semtinde, Salacak İskelesi Arkası sokağı üzerindedir. Gayet manzaralı bir yerde olup buradan boğazın karşısında Sarayburnu görülür. Bugün etrafı binalarla çevrili olduğu için o kadar olmasa da eski fotoğraflarda Salacak manzarasını tamamlayan güzel bir görüntüsü vardır. Üsküdar'da ilk inşa olunan cami ve mahalle burasıdır. Bu mevkide yapılan, mescidin ve çeşmenin Akşemseddin adına inşa edildiği, fetihten sonra da ilk hutbenin ve cuma namazının burada kılındığı rivayet olunur. Ahşap olduğu sanılan ilk mâbet, muhasara sırasında yapılmış olabilir. *Hadîka* yazarı bu cami hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bânisi Ebü'l-Feth Sultan Mehmed Han-ı Gazi'dir. Minberini Hekimbaşızâde Ali Paşa ilk sadrazamlıklarında koymuştur. Mahallesi vardır." Sadrazam Ali Paşa, 12 Mart 1732'de sadâret mevkiine geldiğine göre, minberi de bu sıralarda koyarak mescidi cami haline getirmiştir.

Cami, 1166 (1752-53) tarihinde Sultan I. Mahmud (1730-1754) tarafından yeniden yapılmıştır. Bunu belirten (Konyalı'nın yazdığına göre duvarda asılı, Haskan'ın yazdığına göre de minberin altına konmuş olan ancak benim cami içinde göremediğim), 28 Şâban 1166 (1752) tarihli manzum levhanın Konyalı'ya göre meali şöyledir: "Cami aşık kalbi gibi harap kalmıştı. Hiçbir padişah bununla ilgilenmedi. Arşın eteği gibi olan bu cami fetih babası Sultan Mehmed'in ilk hayratlarından idi. Yıkılmak üzere idi. Az kalsın baykuşlara yuva olacaktı. Sultan Mahmud dedesinin ruhunu şad etti. Bu mescid bütün zahid ve takvâ sahiblerinin toplandığı yerdir. Mahfelleri attarlar burcu, kandilleri yıldızlardır. Minaresi güzel bir servi gibidir. Altınlar alemi güneşin damı, meleklerin toplandığı yerdir. Yedi gök durdukça Osmanoğulları hilâfet mihrabının mumu olsunlar."

Bu tarih manzumesinin altında yazının Şehrizade Mehmed Said tarafından hazırlandığı, talebelerinden Mehmed Emin tarafından da yazıldığı belirtilmektedir. Mâbet son defa, 1894 depreminde harap olduğundan, 1316 (1898) tarihinde tamir edilmiştir.

Kare planlı ahşap çatılı cami, bugünkü şeklini bu tamir sırasında almıştır. Kesme taş ve tuğladan yaptırılan cami, fevkanî gibi görünmesine rağmen değildir. Kuzeydeki kapısından, önce kadınlar mahfiline çıkılan merdivenin bulunduğu küçük bir bölüme girilir. Kapıları üzerinde kitâbesi mevcut değildir. Küçük ve sevimli caminin gayet sade olan iç süslemeleri Osmanlı son dönemi süsleme üslûbunu yansıtır. Minberi ahşap olup minaresi tuğladandır ve sonradan üzeri sıvanmıştır. Mihrabı duvara gömülüdür. Cami üstte yuvarlak kemerli, altta dikdörtgen pencerelerden ışık alır. Çok dar bir sahaya yapılan cami meyilli bir arazide bulunduğundan Salacak İskelesi tarafı yüksektir. Fâtih, bu cami ile beraber bir de küçük, fakat Üsküdar'da eşi bulunmayan bir meydan çeşmesi yaptırmış idi.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 149.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

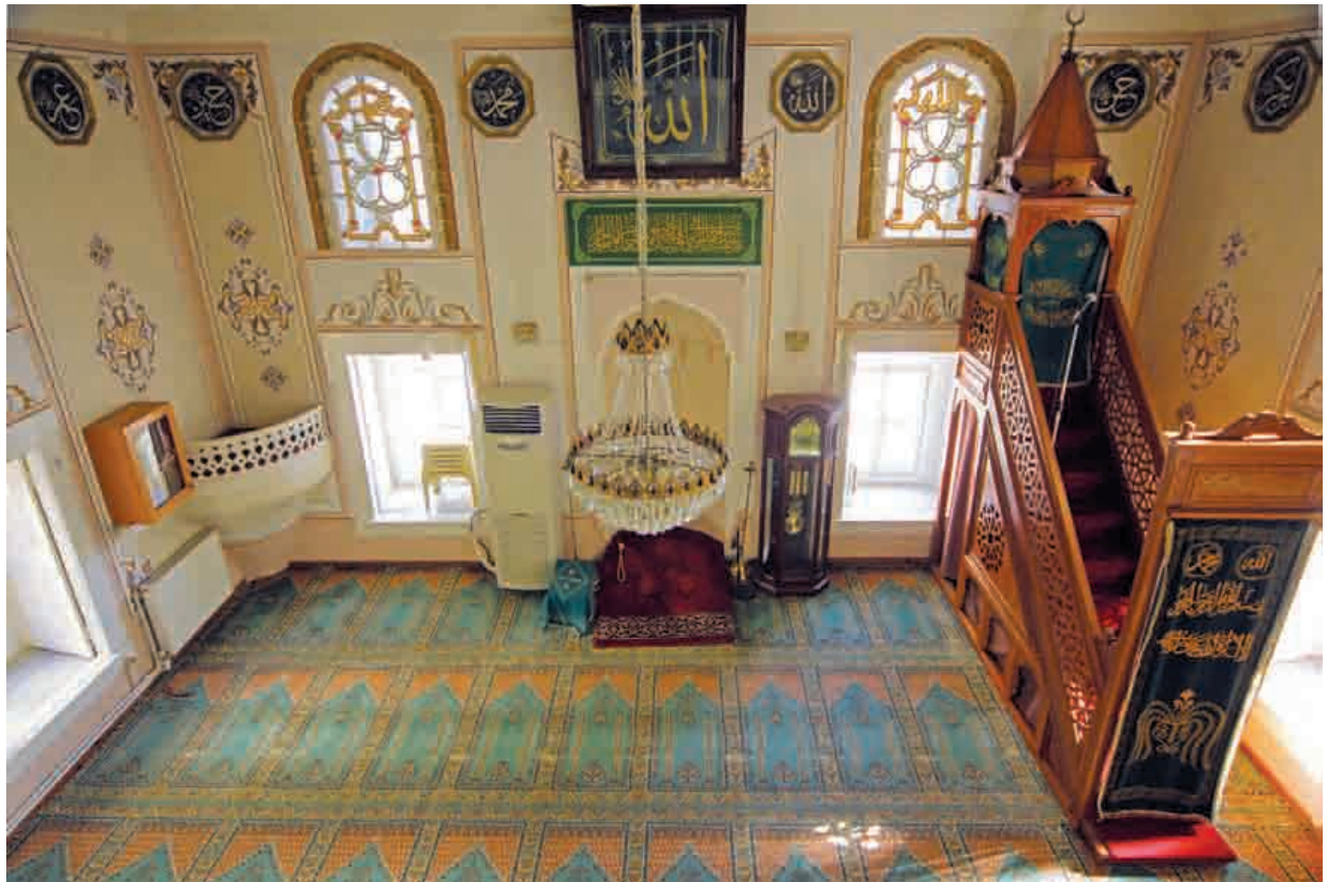

Üsküdar'da yapılan ilk cami olan yapı, Fâtih'in hâtırası olarak hala varlığını sürdürmektedir.

FENÂÎ TEKKESİ MESCİDİ (Yaldızlı Tekke Mescidi 1714)

Vâlidei Atik mahallesinde Boybeyi sokağı no 15' tedir. Karşısında Çavuşbaşı Mektebi bulunmaktadır. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin 1780' lerde kaleme aldığı *Hadîka* adlı eserinde belirttiğine göre tekkenin ve Fenâî Ali Efendi'nin hikâyesi şöyledir:

"Bânisi Kütahyalı eş-Şeyh, es-Seyyid Ali Efendidir ki, Üsküdar'da namdar olan Selâmi eş-Şeyh Ali Efendi' den ahz-ı nısbet etdıkden sonra Magnisa ya hicret edüb ve belde-i mezburede ikamet kasdıyla bir cami'-i şerif ve bir hankah-ı latıf bına etdirmişdir ve bir kuyu dahi kazdırmıştır ki, hâlâ Şeyh Kuyusu denmekle mârufdur. Sonra şeyhi Selâmi Ali Efendi 1104 (1692/1693) tarihinde vefat eyledikde, Kütahyalı eş-Şeyh Ali Efendi Üsküdar'a gelüb, şeyhinin eser-i hayrından olan Selâmi Tekyesine şeyh olub; bir müddet sonra bu tekyeyi yine tarikinden bir kimseye emanet etmiş ve Üsküdar' da Çavuşbaşı Mektebi karşısındaki bu cami' -i şerifi bina ve birkaç hücre dahi inşa etmekle, yeniden bir Celvetî dergâhı kurmuşdur. Yapılış tarihi 1126 (1714) senesidir.

İbtida kendileri bu yeni hankaha postnişin ve otuz iki sene irşad mevkiinde mukim oldukdan sonra kudsi aleme irtihal edince, burada vaki türbesine defnolundu. Ve Edirne kazasından ma'zulen bin yüz yetmiş dokuz senesi (1765/1766) vefat edüb, Cami'-i Atik mezaristanında medfun olan Kilisi Hüseyin Efendi mumaileyhin vefatına bu tarihi inşad ve bir levha üzerine kayd ederek, türbesinde avize eylemişdir:

.....

Gaybdan hatıf idüb tebşir tarihin didi
Kıldı es-seyyid Fenayi dar-ı firdevsi makam
11581 (1745)

Ve şeyh-i muma-ileyhin Fenâyî mahlasıyla eş'ar ve ilâhiyatı vardır. 1123 (1711) senesi Baltacı Mehmed Paşa'nın ikinci sadâretinde vuku bulan Rusya muharebesinde kendisi dahi sefere katıldığında, muharebede taşıdığı sancak hâlâ türbesi başı ucunda bulunup ve bayrağı dahi sandukası üzerine serilmiştir....."

1180 (1766) tarihinde Sultan III. Mustafa döneminde cami, türbe ve odalar yeniden yapılmıştır. Mescit, 1281 (1864) tarihinde de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın kızı, Sadrazam Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım tarafından tekrar onarılmıştır. Zeynep Kâmil Hastahanesi de bunlar tarafından 1860-62 tarihlerinde inşa ettirilmiştir. Zeynep Hanım'ın annesinin ve kız kardeşinin mezarları da buradadır.1280 (1863) tarihinde ölen annesi Şem'inur Hanım'ın muhteşem lahdi cami avlusunda avlu girişinin sağ tarafındaki açık türbede bulunmaktadır. Bunun yanındaki lahitte ise 1306 (1888-89) tarihinde ölen kız kardeşi gömülüdür.

Cami-tekkenin avlusuna Boybeyi sokak üzerindeki kapıdan girilir. Avlu kapısı karşısında Fenâî Ali Efendi'nin türbesi ve küçük hazîresinde kendisinden sonra gelen şeyh efendilerin mezarları vardır. Hazirenin önündeki kuyu hâlâ durmaktadır. Avluda daha birçok mezar bulunmaktadır. Avlunun solunda kalan cami, ahşap çatılı kare planlı sade bir yapıdır. Mescit 10 pencereden ışık alır. Minberi ve cami tavanı ahşaptır. Kitâbesi yoktur. Cami bugün, hazîresi, meşrutası ve huzur veren ortamıyla bakımlı ve ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, s.630.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I.

Zeynep Hanım'ın annesinin ve kız kardeşinin mezarları

FETHİ AHMED PAŞA (KARACAAHMET) CAMİİ (1795)

Cami, Karacaahmet Sultan Türbesi'nin karşısında, Gündoğumu, Tunusbağı ve Nuhkuyusu caddelerinin birleştiği köşededir. Fethi Ahmed Paşa Camii'nin yerinde veya sol tarafında bir cami vardı. Şimdiki camiin ilk bânisi ise, Fethi Ahmed Paşa'nın babası, Rodoslu Hâfız Ahmed Ağa'dır. Ahşap olarak yaptırılan bu cami, takriben 1795 yıllarında inşa edilmiştir. Zamanla harap olan cami, şimdiki şekliyle, Fethi Ahmed Paşa tarafından 1272 (1855) tarihinde yeniden yaptırılmıştır.

Hâfız Ahmed Ağa, saraya mensup zengin bir kimse idi. Kanûnî Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi'nde bulunup bu adanın fethinde büyük hizmeti görülerek oraya yerleştirilmiş bir kimsenin soyundan gelen ve asırlar boyunca devlete sadâkatle hizmet eden bir aileye mensuptu. Sultan I. Abdülhamid ve III. Selim'e rikâbdarlık yapmış olan Hâfız Ahmed Ağa, Akka civarında 1216 (1801) tarihinde öldürülmüştür. Rodos'ta yaptırmış olduğu eserleri vardır. Oğlu, Fethi Ahmed Paşa, babası için, biraz ilerideki aile hazîresine 1215 (1800) tarihli bir baş taşı koydurmuştur. Fethi Paşa, Rodos'ta da, babası adına bir rüşdiye mektebi, bir muvakkithâne ve bir saat kulesi yaptırmıştır.

Babasının harap olan camiini yeniden ihya eden Fethi Ahmed Paşa (1801-1857), Türk müzeciliğinin de babasıdır. Meclis-i Vâlâ üyesi, ticaret nâzırı idi. 1840 tarihinde Sultan II. Mahmud'un kızı Atiye Sultan ile evlendi. 14 Şubat 1857 tarihinde vefat etti. Kabri, İstanbul'da Divanyolu'nda Sultan II.Mahmud Türbesi bahçesindedir. Fethi Ahmed Paşa'nın aile kabristanı ise, Üsküdar'da Duvardibi mevkiinde ve yolun Kısıklı'ya ayrıldığı yerdedir. Fethi Ahmed Paşa Kuzguncuk'ta muhteşem bir yalı ile arkasındaki korunun sahibi idi.

Cami, kârgir duvarlı ve ahşap çatılıdır. Cümle kapısının sağ köşesine bir mermer sütun yerleştirilmiştir. Kapı üzerinde şair Şevket'in hazırladığı, yedi satır halinde, on dört mısralı kitâbe bulunmaktadır. Sultan Abdülmecid'e dua ile başlayan kitâbede, Rodosî Hacı Hâfız Ahmed Ağa'nın yapmış olduğu mescidin binası ahşap olduğundan hayli zamandır harabe kaldığı, Fethi Paşa'nın bu mescidi çok para harcayarak esasından yıkıp yaptığı anlatılmaktadır. Altında okunan tarih 1272'dir (1855-56).

Fevkanî olup altında üç dükkân yer alan camiye on dört basamak merdivenle çıkılır. Burada küçük bir son cemaat yeri vardır. Sağ tarafındaki bir merdivenden üzeri sıvalı, taş yapılı minareye ve kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Sahnı aydınlık ve ferah olan caminin mihrabı mermer, minberi ahşaptır. Cami bugün ibadete açık, mezarlığa gelenlerden dolayı ziyaretçisi bol ve bakımlı bir camidir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.I.

FEYZİYE (BÜLBÜLDERESİ) CAMİİ (1882)

Cami, Cumhuriyet caddesi üzerinde, Selânikliler sokağı başındadır. Hemen yanında, oradan başlayıp Selâmsız tepesine kadar uzanan Bülbüldere (Selânikliler) Mezarlığı vardır. Semt, vaktiyle sık ağaçlarla kaplı ve bülbülü çok olduğu için Bülbülderesi adını almıştır. Mezarlığın Selânikliler'e ait olan kısmı 1300 (1882-83) tarihlerinde cami ile beraber yapılmıştır. Selânikliler, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra İstanbul'a göç etmeye başlamışlar ve bu göç, 1897 Türk-Yunan Harbi ile 1912 Balkan Harbi'nden sonra en üst düzeye ulaşmıştır. Hepsi zengin olan bu insanlar, Şişli ve Nişantaşı semtlerine yerleşmişler ve çocuklarının okuması için 1296 (1879) tarihinde Şişli Terakki Lisesi'ni ve 1302 (1885) tarihinde de Feyziye Lisesi'ni açmışlardır.

Caminin avlusuna, Selânikliler sokağına açılan kapıdan girilmektedir. Bu kapının yanında ulu bir çınarın altında ve avlu duvarı önünde Asadar Baba açık türbesi vardır. Cami, bugünkü şeklini 1956-57 yıllarında yapılan tamirden sonra almıştır. Bu tamir sırasında esas camiye yanındaki mihraplı kısım ilâve edilmiş ve âdeta yanyana iki cami haline getirilmiştir. Düz çatılı, iç içe geçmeli iki bölümden oluşan küçük bir camidir. Minaresi sol tarafındadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I,152.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.I.

GEREDELİ MESCİDİ (1581)

Cami, Yeni Cami'nin batı kapısına açılan, İmam Nasır sokağı ile Uncular caddesinin birleştiği köşededir. *Hadîka*'da şu bilgi bulunmaktadır: "Kızıl Mescid denmekle mârufdur. Geredeli Çelebi 998 (1598) tarihinde vefat edip Üsküdar mezaristanında medfundur."

Bugün kapısındaki bir levhada yeni harflerle ilk yapılış tarihi olarak 988 (1589) yazmakta altında,1941'de arsa halinde olduğu 1997-1998'de yeniden inşa edildiği belirtilmektedir. 988 hicrî tarihinin milâdî 1581 olması lâzım yanlış yazılmış.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.I.

GÜLFEM HÂTUN CAMİİ (1539)

Cami, Üsküdar meydanına yakın, Hâkimiyeti Milliye caddesine çıkan Üsküdar Mahkeme Arkası sokağının Gülfem sokakla kesiştiği köşededir. Caddeyle arasında iki bina vardır. Mimar Sinan Hamamı'nın (bugün çarşı) karşısına düşer. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hanımlarından Gülfem Hâtun tarafından yaptırılmıştır. Cami; medrese, imaret, kervansaray ve türbenin yer aldığı külliye idi. Camiye yakın, caddeye bakan yerde türbe, cami ile caddenin arasında medrese, onun yanında da mektep bulunuyordu. Bugün sadece cami kalmıştır. Mimar Sinan'ın eserlerini tanıtan tezkirelerde aynı adı taşıyan medreseye rastlanırsa da camiye dair bilgi yoktur.

*Hadîka'*da cami hakkında şu bilgi vardır: "Gülfem Camii. Bâniyesi cennet mekân Sultan Süleyman Han hazretlerinin harem-i hümâyunları câriyelerindendir. Camiye yakın caddeye nazır türbesi ve yanında mektebi dahi vardır. Mezar taşında:

Sâhibetü'l-hayrât saide şehide Gülfem Hâtun
Fi sene tis'a ve sittin tis'a mie 969 (1561-62)

deyü yazılıdır. Hâtun-ı mezkurun şehiden vefatı galiba Şehzade Sultan Bayezid'e niyyetnamesi olduğundan iktizâ eylemişdir..... Bu caminin mahallesi vardır."

Gülfem Hâtun, camisini 946 (1539-40) tarihinde yaptırmış 1561 tarihinde ölmüştür.

Cami, 1266 (1850) tarihinde, çarşı içindeki bir paçacı dükkânından çıkan yangında semt ile beraber yanmıştır. Kapının üstündeki, şair Senîh'i tarafından düzenlenmiş ve ta'lik hatla yazılmış altı beyitlik kitâbeden, bu yangında harap olan caminin, 1285'te (1868-69) mahalle halkı tarafından toplanan para ile tamir ettirildiği anlaşılmaktadır. Üç sıra halinde yazılmış, altı mısralı tamir kitâbesi şöyledir:

Bi-hamdillah yine mamur olub oldu ibadetgâh
Bu Gülfem Camii yanmış idi bir hayli sal akdem
Yine ashâb-ı hayrü himmet arzı iştirak itdi
Nukud-ı vafire sarf eyleyüb inşaya çok âdem
Senîha gül gibi tarih açıldı bağ-ı tabımda
Gülistâne şebih oldu yapıldı Camii Gülfem
sene 1285 (1868-69)

Kitâbede mealen; ibadetgâhın yeniden mamur olduğu, Gülfem Camii'nin yanmış olarak hayli zaman öyle kaldığı, hayır ve himmet sahibi birçok kişinin iştirak edip nakitler sarfederek yeniden inşa ettikleri anlatılmaktadır.

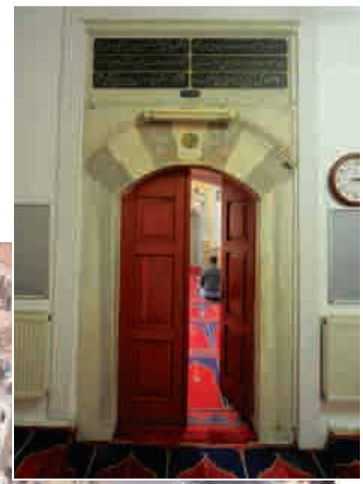

Son cemaat yerinden girilen iç kapı ve üstündeki kitâbe

Hâkimyeti Milliye caddesinden caminin görünüşü

Mimari Yapısı. Caminin önünde, etrafı duvarla çevrilmiş bir avlu bulunmaktadır. Ahşap olan son cemaat yeri 1970'te kârgir olarak yenilenmiştir. Caminin duvarları yığma taştan olup, çatısı ahşaptır. Sağ taraftaki minaresinin kaidesi kesme taş, gövde ve petek kısımları tuğla olup üzeri sıvalıdır. Şimdiki görünümüyle bir sanat değeri taşımayan minaresi geç dönemde değişikliğe uğradığından külâhı küçük bir kubbe biçimindedir.

Caminin kıble tarafında **meşruta ve hazîre** bulunmaktadır. Gülfem Hâtun, 969 (1561-62) tarihinde cami ile cadde arasında bir yere gömülmüş sonra üzerine bir türbe yapılmıştı. Türbe diğer yapılarla beraber 1850'deki yangında yanmıştır. Kabir son olarak, 1940 tarihlerinde şimdiki yerine yani, caminin doğu tarafına nakledilmiştir. Gülfem Hâtun'un bugünkü mezar taşında:

"Küllu men aleyha fan Kad intekalet ilâ rahmetillâhi
Teâlâ el merhûme El-mağfiretüs-saidetüş-şehîde
El-muhtacetü'l merhame Gülfem Hâtun binti Abdullah.
Sene 1069" yazmaktadır. Mealen; "Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır (Rahmân 26. âyeti gereğince) Allah'ın rahmetine intikal eden merhume saide, şehide, merhamete muhtac Abdullah'ın kızı Gülfem Hâtun 1069"denmektedir.

Bu tarih yanlış yazılmış olmalıdır. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin görerek *Hadîka*'da yazdığı kitâbede 969 (1561-62) tarihi geçmektedir. Cami, 1850 tarihinde geçirdiği yangından sonra, muhtemelen ilk taş kaybolmuş veya cami ile beraber türbesi de yandığı için taş, okunamayacak hale gelmiş ve yenisini yazmak icap ettiği zaman da bu yanlışlık yapılmıştır. Ayrıca Gülfem Hâtun'un babasının ismi h. 949 tarihli vakfiyesinde de görüldüğü gibi Abdullah değil, Abdurrahman'dır.

Gülfem Hâtun Camii esas mimari görünüşünü XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki ihyası sırasında kaybetmiştir. Bugün dikdörtgen planlı, her cephesinde, alt ve üstte olmak üzere ikişer pencereden ışık alan, üstü kiremit kaplı ahşap çatı ile örtülü, gösterişi olmayan bir yapı halindedir. Caminin sahnına açılan mermer söveli ve kemerli kapısı ile mukarnaslı mihrabı yapıldığı devirden kalmadır.

Caminin yanında iki mermer su teknesi vardır. Teknelerden biri, 1285 (1868-69) yılında Duhancı Hacı Ahmed Ağa tarafından karısı Fatma Hanım için, diğeri ise üzerindeki yazıya göre, sevabı bütün müminler ve şehidlerin ruhuna olmak üzere vakfedilerek 1290'da (1873) konulmuştur.

Gülfem Hâtun'un, Kanûnî'nin şehzadeliği sırasında, 1513'ten 1520'e kadar vali olarak bulunduğu Manisa Sarayı'nda ona hizmet ettiği tahmin edilebilir. Manisa'da bulunduğu sırada 20 yaşlarında olduğu kabul edilirse, camiini yaptırdığı esnada 50 yaşında bulunması icap eder.

Caminin dışından görüntüler

Gülfem Hatun'un mezarı. Sol baştaki mezar.

Caminin içinden

İmareti, cami yakınında idi. Abdurrahman kızı Gülfem Hâtun'un 949'da (1542) yazılmış vakfiyesinde burada kimlerin çalışacağı, yolculara ne tür yiyecekler verileceği belirtilmektedir. İmaretin hangi tarihte yok olduğu belli değildir.

Medresesi, cami ile Hâkimiyeti Milliye caddesi arasında idi. Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. *Tezkiretü'l-Mimarin* ve *Tezkiretü'l-Ebniye'*de Mimar Sinan'ın eserleri arasında zikredilmiştir. Gülfem Hâtun, 969 (1561-62) tarihinde, mâbedini tamamlayamadan vefat ettiğine göre, medresenin bu tarihten bir müddet sonra yapıldığı söylenebilir. Bu eserin hangi tarihte yıkıldığı belli değildir. *Hadîka*'da; "Camiine yakın caddeye nazır türbesi ve yanında mektebi dahi vardır" denmekte ve medreseden söz edilmemektedir. Hâfız Hüseyin Efendi, eserini 1182 (1768) tarihlerinde yazdığına göre, medrese bu sıralarda mevcut değildi. Muhtemelen 12 Zilhicce 1179'daki (22 Mayıs 1766) büyük zelzelede yıkılmıştır.

Diğer Eserleri. Gülfem Hâtun'un yaptığı önemli hayır hizmetleri arasında, 946 tarihinde Üsküdar Çiçekçi'de yaptırdığı, Manisa'nın Horoz köyünde medfun olan Karaca Ahmed Sultan'ın bir makamını da sayabiliriz. O dönemde harap durumda olan türbeyi tamir ettirip üstüne tavan yaptırmış, Karaca Ahmed'in sancağını, hırkasını ve tespihlerini koydurmuştur. Türbe halen ziyarete açıktır.

Gülfem Hâtun'un Manisa muhasebe defterindeki kayıtlardan; bu şehirde, Göktaşlı ve Çaprazlar mahallelerine yaptırdığı iki çeşme ve bir mektep için İstanbul'da vakıf dükkânlar, Üsküdar'daki cami için de Manisa'da "Nefs-i Üsküdar'da vâki merhûme Gülfem Hâtun'un bina eylediği cami-i şerif evkafına ..... merhume-i mezburenin vakıfnâmesinde otuz bab dekâkîn....." ifadelerinden 30 dükkân vakfettiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyesi. İ. Hakkı Konyalı'nın tespit ettiği 949 Cemâziyelâhir (Eylül 1542) tarihli vakfiyesine göre (BA, Müteferrika, Defter, nr. 250) camiyi Abdurrahman kızı Gülfem Hâtun vakfetmiştir. Baba adı, Gülfem'in yabancı asıllı bir müslüman olduğunu gösterir. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin tasdik ettiği bu vakfiyeye göre İstanbul'da Çakır Ağa, Saruca Paşa, Tercüman Yunus ve Saman Viran mahallelerinde bulunan bir çok mülkün, Üsküdar'da beş adet dükkânın vakfedildiği görülmektedir. Bu vakıflardan elde edilen gelir cami, karvansaray, mekteb ve imaretine ayrıca sikâyeye (içilecek suyun toplanması için yapılan yer) sarfedilirdi.

Çağatay Uluçay'ın 968 (1560-61) tarihli Vakıf Muhasebe Defteri'nden tespit ettiğine göre Üsküdar'daki bu camiye İstanbul'da Süleymaniye civarında ve Bitpazarı'nda odalar, başka yerlerde dükkânlar, evler, fırın, Üsküdar ve Galata'da evler, dükkân ve bahçeler vakfedilmiştir. Vakfiye kaydı, *Hadîkatü'l-cevâmi'*de belirtilen ölüm tarihiyle uyum gösterir. Ancak İ. Hakkı Konyalı'nın tespit ettiği vakfiye ile arasında yirmi yıla yakın bir fark bulunmaktadır.

Gülfem Hâtun. Kanûnî Sultan Süleyman'ın haremindeki câriyeleri arasında, daha sonra gözdelerinden olan bir Gülfem Hâtun'un varlığı bilinmektedir. Ahmed Refik Altınay'ın kaynak göstermeden yazdığına göre, Gülfem Hâtun Üsküdar'daki camiini yaptırırken parası yetmediğinden padişahla bir arada bulunma nöbetini başka bir hasekiye satmış, bunu öğrenen hünkâr da öfkelenerek idam ettirmiştir (Bir rivayete göre de kırbaç vurdurmuş, buna dayanamayan Gülfem Hâtun hastalanarak ölmüştür). Bir süre sonra Kanûnî, Gülfem Hâtun'un gerçek niyetini öğrenir ve büyük bir üzüntüye kapılır. Yarım kalan vakıflarını Mimar Sinan'a tamamlatır ve onun adına Macaristan ve Manisa'da pek çok vakıf tayin eder. Gülfem Hâtun'un naaşı ise Üsküdar'da yaptığı camiinin yanına defnedilir ve üzerine bir de türbe yaptırılır. Böyle bir iddiayı doğrulayacak tarihî kayıt ve belge olmamakla beraber Gülfem Hâtun'un mezar taşındaki "şehîde" ibaresi onun bilinmeyen bir sebepten dolayı idam yoluyla öldürüldüğünü belli eder.

Gülfem Hâtun'un sarayda ön plana çıkması Hürrem Sultan'ın 965'te(1558) vefatından sonradır. Kanûnî'nin Hürrem Sultan'ın vefatından sonra Gülfem Hâtun'a bağlandığı ve ona son derece kıymet verdiği kaydedilir. Son dönemlerinde Kanûnî'nin gözdesi olan Gülfem Hâtun'un bundan sonra pek de uzun sürmeyen hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak, sevilen bir kişiliğe sahip olduğu, saraydaki siyasî çekişmelere ve entrikalara pek karışmadığı, kendisini hayır işlerine verdiği ve elinden geldiği ölçüde katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu hayırsever saray hanımefendisinin, bulunduğu mahalleye adını veren külliyesindeki diğer yapılar kaybolsa da camisi bugün açıktır ve hizmetine devam etmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi, s.*615-616.

Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 37.

Evliya Çelebi *Seyahâtname,* Danışman Türkçesi, I3/74.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M. Meriç, *Mimar Sinan Hayatı ve Eserleri*, s. 35-99.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Semavi Eyice, *DİA*, XVI, 218-219.

Tahsin Özcan , "Üsküdar'da Bir Saraylı Gülfem Hâtun ve Vakıfları", *Üsküdar Sempozyumu, bildiri.*

BA, Müteferrika, Defter, nr. 250

HACI BEDEL MUSTAFA EFENDİ CAMİİ (Atpazarı Osman Efendi Mescidi 1720)

Fahri Atabey caddesi üzerinde Eski Toptaşı caddesinin başladığı yerdedir. Merkezî bir yerde, eski caminin yerine yeniden yapılmış, gayet temiz, bakımlı bir camidir. *Hadîka'*da şu bilgi bulunmaktadır: "Bânisi Osman Efendi, Hüdâyî Mahmud Efendi hazretleri âsitânesinin şeyhlerindendir. Dede Çelebi adıyla mâruf fieyh Mehmed Sabûrî Efendi'nin 1130 (17l8) tarihinde vefat etmesi üzerine bu dergâha şeyh olmuştur. Bilecikli'dir. Atpazarı yakınında yeni bir cami yaptırmıştır" diyerek 1133(1720) tarihini vermektedir. Osman Efendi 1728'de vefat etmiştir.

İlk caminin duvarları moloz taş, çatısı ahşaptandı. Kapı karşısında derviş hücreleri vardı. 1930 tarihli haritada arsa olarak gösterilen yer bugün parktır. Arsayı bir oto tamircisi kullanırken 1985 yılında Semiha Şakir Hanımefendi tarafından yeniden yaptırılmıştır. Adı da Hacı Bedel Mustafa Efendi Camii olmuştur. Hacı Bedel'in bu camiyi ihya ettiği ve Çanakkale harpleri sırasında da şehid düştüğü söylenmektedir.

Şimdiki yapı, kare planlı ve tek kubbelidir. Kubbesi sekiz yüzlü bir kasnağa oturtulmuştur. Mermer söveli ve kemerli kapısının üstüne bir âyet-i kerîme yazılmıştır. Bu kapı önünde, dört sütunlu ve üç kubbeli bir revak vardır. Alt üst pencerelerden ışık alır. Ancak pencereler küçük tutulduğu için içerisi loştur. Minberi mermer olup mihrabı çini ile kaplanmıştır.

Sağındaki minaresi, cami gibi kesme taş ile kaplanmıştır. Minare kaidesine konulan bir levhada cami-i şerifin merhum Hacı İbrahim Şakir'in eşi Hacı Semiha Şakir tarafından yapıldığı yazılıdır.

Avlunun kıble tarafında sekiz yüzlü güzel bir şadırvan vardır. Hacı Bedel'in bu mâbet civarında ayrıca bir mektebi vardı.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi,*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

HACI HESNA HATUN CAMİİ (1585)

Cami, Sultantepe'de, Hacı Hesna Hatun Camii sokağındadır. Oldukça küçük bir camidir. *Hadîka* yazarı bu camiden şöyle bahseder: "Bâniyesi, Hâce Hatice Hesna Hatun'dur. Kabri mihrabı önündedir. Mahallesi vardır."

Kaynaklarda Hesna Hatun'un, Kanûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın dadısı, Çinili Camii'ni yaptıran Kösem Sultan'ın kethüdâsı Arslan Ağa'nın da eşi olduğu belirtilmektedir. Cami, Hace Hesna Hatun'un kocası Seydişehirli Kurtoğlu Arslan Ağa tarafından, karısı için yapılmıştır. Vakfiyesi, 993 (1585) tarihlidir. Sultantepe'de yaptırılan ilk eser bu camidir. Arslan Ağa 1650'de vefat edip biraz aşağıdaki oğlu Şeyh Mustafa'nın yaptırdığı Şeyh Camii'nin avlusuna defnedilmiştir. Mescidin yanında, Sultantepe'nin aşağısında iskeledeki cami ve külliyeyi yaptıran Mihrimah Sultan'ın sarayı vardı.

Cami, 1308' deki (1890) bir yangında türbe ile beraber yanmış ve 1318' de (1900) yeniden yapılmıştır. Bunu belirten sekiz mısralı tarih kitâbesi türbe penceresinin üzerindedir. Kitâbede mescidin "bir asır evvelde" yapıldığ yazılı olsa da 1308'de yandığı göz önüne alınırsa, mescidin 1208 (1793) tarihinde yapılmış olması icap eder ki bu yanlıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir vakfiyeden öğrendiğimize göre yukarıda belirttiğimiz gibi, vakfiyesi, 993 (1585) tarihlidir.

Cami, beş pencereden ışık almaktadır. Kıble tarafındaki Hacı Hesna Hatun'un kârgir türbesi ile cami aynı ahşap çatı altındadır. Sağdaki minaresinin bazı yerleri tuğla bazı yerleri taştandır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

HACI ÖMER EFENDİ CAMİİ (İkinci yapılış 1894)

Cami Çengelköy'de Hamdullah Paşa Camii'nin yakınında Kaptanı Derya Seyit Ali Paşa sokağı içindedir. Hacı Ömer Efendi isminde bir zat tarafından yaptırılmış, sonra Sultan I.Mahmud'un annesi Sâliha Sultan tarafından tamir edilmiştir. *Hadîka'*da cami şöyle anlatılır: "Çengal Karyesi Mescidi. Bânisi el-Hacc Ömer Efendi nam bir sahib-i hayr olub, mezarı da ordadır. Lâkin gerek mezar taşında ve gerek mescidin kapısında vakt ve zaman kaydı olmadığından yapılış tarihi mâlûm değildir. Sonra Sultan Mahmud Han-ı Evvel hazretlerinin vâlideleri Sâliha Sultan minber koydurup ve bir tuğla minare dahi yapdırıp Camiyi tamir etdirmişdir. Ve caminin vakıflarından karye-i mezburede bazı hâneler vardır... "

Bugün yapının girişinde yer alan şair Sâdî'nin hazırladığı kitâbenin son mısrasından, 1312 (1894) tarihinde yenilendiği anlaşılmaktadır. Bu kitâbede: Caminin yanıp öylece arsa halinde 16 yıl kaldığı, bir himmet beklerken karye halkının inşasına gayret ettiği, ancak eldeki mevcudun yetmediği, inşaatın yarım iken Sultan II.Abdülhamid'in yardımını ile tamamlandığı anlatılmaktadır. Cami bugün ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*s.583
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/158
http://www.cengelkoy.net/Camiiler
Üsküdar Müftülüğü web sitesi

HAMDULLAH PAŞA CAMİİ (Çınarlı Cami, Abdullah Paşa Camii, 1818)

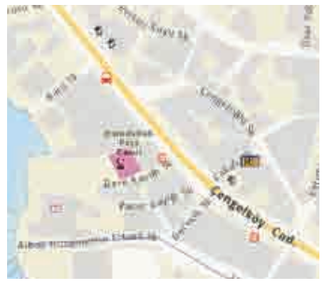

Cami Çengelköy'de, Çınarlı Cami sokağındadır. Önünde büyük tarihî bir çınar ve meşhur Çınaraltı Kahvesi vardır. İstanbul'un en yaşlı ve en büyük çınarlarından birisi olduğu için cami böyle adlandırılmıştır. Bahçesindeki tarihî çınarın altı, yüzyıllardır birçok insanın buluşma mekânıdır. Cami, Abdullah Paşa tarafından 1234'te (1818) yaptırılmıştır.

Cami hakkında *Hadîka'*da özetle: "Mezkur Çengal karyesi iskelesinde Kapudan-ı deryâ Abdullah Paşa dahi bin iki yüz otuz dört senesi (1818/1819) cem-i levâzımâtı tekmil olarak bir cami-i şerif binasına muvaffak olmuşdur. Paşa-yı müşarün-ileyh karye ahalisinden bir kimsenin oğlu olub, sonra haseki zümresine dahil ve daha sonra serbostanyan ve dört beş sene sonra başbakikulu ve sonra sipahiler ağası ve daha sonra mirahur-i kebir ağası olub sipahi olmuşdur ve 1234 ramazan-ı şerifinin yiğirminci pazartesi günü (14.07.1819) kapudan-ı deryâ ve 1238 saferinin yiğirmi yedinci sebt günü (13.11.1822) Hacı Sâlih Paşa azlinde sadrazam nasb olunmuştur. Müşârün ileyh İzmid'de vefat eylemişdir. Müşârün ileyhin ismi Hamdullah olub, lâkin Abdullah demekle şöhret bulmuşdur." denmektedir.

Tarihî çınarın altındaki küçük meydancığa açılan kapısından caminin ibadet sahnına girilir. Caminin meydana bakan cephesinin bir köşesinde klasik üslûpta kitâbesiz bir akar çeşme konmuştur. Çınarlı Camii caddeden görülmez, küçük yapısı ve bodur minaresiyle bir sıra dükkânın ardında kalmıştır. Yanındaki sokaktan camiye ulaşılır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, İnceleme Notları
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi,*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/127
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.
http://www.uskudaristanbul.com

HÜSREV AĞA CAMİİ (Eski Hamam Camii 1520)

Cami, Eski Hamam'ın (Şifâ Hamamı) yanında, Rûmî Mehmed Paşa sokağı ile Harem Sahil Yolu caddesi arasındadır. Kuzeyi Şemsi Paşa Külliyesi'ne ve henüz üst yapıları bitmeyen Marmaray inşaatlarına bakmaktadır. Yanındaki Şifâ Hamamı'nın karşısında Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa çeşmesi vardır. Cami hakkında *Hadîka* yazarı şu bilgiyi vermektedir:

"Bânisi, darü's-saâde ağası Hüsrev Ağa'dır. Mihrabının önünde medfundur. Minberini Kalınoğlu lâkabıyla tanınan el-hac Ahmed Ağa koymuş hatta bir mektep de eklemiştir. Bu Camiin mahallesi yoktur."

Bu açıklamaya göre, hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Caminin, en geç 1520 tarihlerinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Ahmed Ağa, Nuhkuyusu karakolu (şimdi Askerlik Şubesi) karşısından Harmanlık mevkiine (şimdi Zeynep-Kâmil Hastahanesi otobüs durağının bulunduğu mevki) kadar olan sıra konakların yeri ile civarındaki tarla ve arazilerini vakf ile Hüsrev Ağa Camii'ni ihya etmiştir.

Caminin mihrabını koyan Kalınzâde Ahmed Ağa, 1197 (1783) tarihinde vefat ederek Karacaahmet Mezarlığı'na gömülmüştür. Cami 1901'de tamir edilmiştir. Küçük, dışı sıvalı, içi ahşap, düz çatılı bir camidir. Bugün ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Eski Eserler Müdürlüğü Dosya No: D-9

İRANLILAR CAMİİ (Seyyid Ahmet Deresi Camii 1853)

Cami, Seyyid Ahmet deresinin sol tarafında ve meyilli bir arazi üzerine inşa ettirilmiştir. Fevkanî olan bu minaresiz camiin altında gasilhâne vardır. Duvarında çeşitli kitâbeler ve çeşmeler bulunmaktadır. Burada binanın, Cüneyd Ali adında bir kimse tarafından yapıldığı yazılıdır.

Camiin kıble tarafında ve ileride 1915 yıllarında Çanakkale Muharebeleri'nde yaralanıp da Haydarpaşa Askerî Hastahanesi'nde ölen Alman asker ve subaylarının gömüldüğü mezarlık vardı. Bu mezarlıktaki cesetler 1965 tarihinde Tarabya'daki yazlık Alman Konsolosluğu'nun bahçesine nakledilmiştir.

İranlılar Mescidi'nin hangi tarihte yapıldığı, bir kitâbesi olmadığından belli değildir. Mezarlıktaki en eski tarihli kabir 1101 (1689-90) tarihlidir. Rivayete göre mâbet, 1853 yılında, Hacı Hüseyin Ali tarafından, ahşap olarak yapılmış ve onun adı ile anılır olmuştur. 1921'de İstanbul'daki İranlılar'ın yardımlarıyla yeniden inşa edilmiştir. Ramazan ve muharrem ayları hariç bu camide düzenli bir ibadet yoktur. Yanındaki, İranlılar Mezarlığı'ndan dolayı, bir cenaze camii olarak düşünülmüştür. 1935 tarihinden evvel yanan bu ahşap mescit 1933 tarihinde şimdiki şekli ile yeniden inşa edilmiştir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

İHSANİYE CAMİİ (1755)

Cami, Salacak semtinde Dr. Sıtkı Özferendeci sokağı ile Neyzenbaşı Halil Can sokağı arasındadır. Her iki sokağa da açılan avlu kapıları vardır. Halil Can sokağına açılan kapısının sağ tarafında 1240 (1824) tarihli bir çeşme bulunmaktadır.

Caminin bulunduğu yer Sultan III.Osman'ın halası Hatice Sultan'ın saray bahçesidir. III.Osman 1755'te bu sarayı yıktırarak yerine bu camiyi ve Küçük İhsaniye Camii'ni yaptırmış çevresine de bir mahalle kurmuştur. Bu saray bahçesinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması sebebiyle oluşan mahalleye de İhsaniye adı verilmiştir. Caminin giriş duvarında bunu belirten müftülük tarafından hazırlanmış bir levha asılıdır. Caminin cümle kapısı üzerinde bulunan 1287 (1870) tarihli sekiz mısralı bir tamir kitâbesi vardır. Kitâbede, camiin ilk haliyle ahşap olarak yapıldığı, inşasından 108 yıl sonra yandığı, bu şekilde 10 sene kaldıktan sonra Sultan Abdülaziz zamanında onun vakfından kârgir olarak yapıldığı anlatılmaktadır.

Cami hakkında *Hadîka'*da şu bilgi vardır; "Bânisi, Sultan III. Osman'dır. İhsaniye denmekle mâruf olan daire dahilinde bulunan haneler ile beraber yapılmıştır. Bitiminde bu tarihi demişlerdir.... *1169 (1755)*"

Bu yazıda geçen manzumeden, Sultan III. Osman'ın tahta çıkınca önce bu mahalleyi ve dükkânlarını, cami ile beraber yaptırdığı ve semtin günden güne geliştiği anlaşılmaktadır.

Birçok tamirlerle günümüze ulaşan cami, kare planlı ve ahşap çatılıdır. Çift sıra pencerelerden ışık alır. Mihrabı mermer, minberi ahşaptır. Tavanı beton olup orta kısmı kubbelidir. Aydınlık, ferah bir camidir. Tuğla yapılı minaresi sağda olup kare bir kaide üzerine silindirik gövdeli olarak yapılmıştır. Külâhı XIX.yüzyılın özelliğini yansıtır. Minarenin içerde kadınlar mahfili bölümünün üstünden ayrı bir giriş kapısı olup, o kapının üzerinde de dört satırlık bir kitâbe bulunmaktadır (Biraz aşağıdaki Küçük İhsaniye Camii'nin kapısındaki yeni Türkçe bir levhada bu kitâbenin Küçük İhsaniye Camii'nin 1179 /1775 tarihli tamir kitâbesi olduğu yazılıdır).

Camiin sağ tarafında Hâfız İsa Ağa'nın, 1240 (1824-25) tarih kitâbeli büyük hazneli abdest muslukları mahalli ve

onun yanında ise, Cemil Paşa'nın 1301'de(1883-84) yaptırmış olduğu küçük bir abdest teknesi vardır. Cami bugün huzur veren haliyle temiz ve bakımlı olarak ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

İMRAHOR CAMİİ (MÎRÂHUR CAMİİ 1597)

Doğancılar caddesi ile Öğdül sokağın birleştiği yerdeki adadadır. Yanında Başkadın ve Ayşu Sultan çeşmeleri vardır. Caminin doğru adı Mîrâhur Camii'dir. Halk arasında İmrahor'a dönüşmüştür. Mir-ahur, sarayda atlardan sorumlu kişi demektir. *Hadîkatü'l Cevâmi'*de cami ile alâkalı şu bilgiler vardır:

"Bânisi, Sadrazam Cağalazâde Sinan Paşa'nın Mîrâhuru el-hac Mehmed Ağa'dır. Kabri bilinmiyor. Karşısında Ayşe Sultan Dârü'l-kurrâsı vardır. Yine karşısında cami sahibi Mihrimah Sultan'ın mektebi vardır. Sinan Paşa, Eğri fethinden sonra 1005 Rebîyülevvelinin evâhirinde (1596 Ekiminin başları) Damad İbrâhim Paşa'nın azlinde Sadrazam olmuştur ..... Ocak /Şubat 1605'de Diyarbakır'da vefat etmiştir. Bu mescidin mahallesi vardır."

Cami, 1006 (1597) senesinde yapılmıştır. Birçok tamirlerle günümüze gelen cami, kesme taş gövdeli, ahşap çatılı, içten ahşap tavanlı, kare planlı bir camidir. Son cemaat yerinin üzeri ahşap olup kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Bu mahfil içerde soldan mihraba doğru uzamaktadır. Mâbet alt üst pencerelerden ışık alır. Minberi ahşap olup mihrabı mermer kaplı ve dışa taşmalıdır. Sağ taraftaki minaresinin kaidesi kesme taş, üstü tuğladır.

Caminin yanında ve Başkadın Çeşmesi'nin dibindeki ulu çınar ağacının, devrinden kalma olduğu rivayet edilmektedir. Camiin etrafında bir çok tarihî eser mevcuttur. Cami bugün bakımlı ve ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KÜÇÜK İHSANİYE CAMİİ (1755)

İhsaniye İskelesi, İhsaniye Camii ve Hâfız Mehmed Bey sokaklarının çevirdiği alandadır. Topkapı Sarayı'nın karşısına düşen Boğaz girişine hâkim, denize nazır çok güzel bir yerdedir.

Mescid hakkında *Hadîka*, şu bilgiyi vermektedir:"Bânisi, Sultan III. Osman'dır. İhsaniye Camii ile beraber aynı zamanda yani 1169 (1755-56) yılında inşa edilmiştir. Gerek camiin ve gerekse bu mescidin vazifelileri Nuruosmaniye Camii'nden tayin edilmiştir. Bu Küçük İhsaniye'deki evler, Sultan IV. Mehmed'in kızı olan Hatice Sultan'ın kendi adına inşa ettirdiği, Ayvansaray'da sur dışındaki sahil-sarayının yakınında bulunan cami, mektep ve sebilin gelir vakıflarıdır."

III. Osman tarafından çok hürmet ettiği ve 1156'da (1743) vefat eden halası Hatice Sultan'ın ruhu için, buradaki Hatice Sultan sarayının alanı içine İhsaniye Camii ve mahallesi ile beraber 1755 tarihinde yapılmış olan bu ahşap mâbet, Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından 1179 (1765-66) tarihinde tamir edilmiştir. Bu tamir sırasında kapısı üzerine konmuş olan 1179 tarihli kitâbe (caminin cümle kapısının yanında müftülüğün koyduğu bir levhada yazdığına göre), şu anda İhsaniye Camii'nin üst katında kadınlar bölümünde minareye girilen kapı üzerindedir. Kitâbe "Hayrat, Osman Han'ın eseri olub İhsaniye namıyla yeni bir mahalle yaptı. Mescid ile cami ve özel kuyu yapdı. Fi-sebilillah lezzetli su akıttı. Zamanla tamire muhtaç olunca, Sultan Mustafa Han yeniden ihya etti." mealindedir.

Mescide, Derviş Ahmed Efendi minber koymuş, mâbedi cami haline getirmiş ve vakıf tahsis etmiştir. Vakfiyesi 18 Cemâziyelâhir 1218 (5 Eylül1803) tarihlidir. Cami, 1308 (1890-91) senesinde yeniden tamir olunmuş ve bu onarım sırasında da sol tarafına tuğla bir minare ilâve edilmiştir.

1935'te mevcut olduğu bazı haritalarda görülen cami seksenli yılların sonuna kadar arsa halinde olup sadece minaresinin kaidesi durmakta iken cami, iki hayır severin gayretiyle 1989 senesinde yeniden yaptırılmıştır. Meyilli bir arazide bulunduğundan, fevkanîdir. Alt üst pencereli olup üsttekiler vitraylıdır. Alt pencerelerin üstüne kadar çini ile kaplanmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları,*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KANDİLLİ CAMİİ (1751)

Kandilli semtinde Kandilli iskelesi yanında, denize yakın bir yerdedir. Kare planlı küçük bir camidir. İçi tavan dahil tamamen süslemelerle kaplıdır.

Ayvansarâyî de camiyi şöyle anlatır (sadeleştirilmiş olarak): "Bânisi Sultan I. Mahmud'dur. Buranın Kandilli bağçe namıyla şöhretine sebeb budur ki, Sultan IV. Murad Han hazretleri Revan fethine gidecekleri esnada, burada bir saray bina olunmasını emr buyurmuşlar, gazadan 1042 senesi dönünce, orada bina kılınmış olan yeni saraya gelmiş, akabinde Mehmed nam bir şehzade-i nev-civanları dünyaya geldiğinden, yedi gece kandil donanması olmuşdur. İşte bu münasebetle burası Kandilli denmekle şöhretgir olmuşdur. Sonra Sultan Mahmud Han hazretlerinin zeman-ı saltanatlarında saray harabe olmağla, padişah hazretleri tekrar bina ve ihya buyurdukları sırada, üç tarafı vakf-ı hümâyunlarına ilhak olunarak, leb-i derya olan mahalleri ..... ve çarşısında dahi iktizasına göre dükkânlar ve hammam ve çeşme binasıyla burası âbâd edilmiştir. O sırada camii dahi yeniden bina ve ihya buyurulmuşdur. Çeşme-i mezkurun hitamına Nimet Efendi işbu tarihi söylemişdir:.....1165 (175l/1752)

Ve hammam yanında olan mektebin bânisi Anadolu halifesi bulunan Mehmed Efendi'dir ki, on sekiz akçe hace vazifesi ve kahve gümrüğünden altı akçe hasır ve kömür baha tayin eylemişdir. Ve mekteb meydanında vaki kuyunun bâniyesi Hadice Hatun'dur. Mahall-i mezburde bundan başka altı aded kuyu daha vardır. ..... "

İ.H.Konyalı da, bu camiyi anlatttığı bölümde şu bilgilere yer vermektedir: "1961 yılında Vakıflar İdaresi tarafından yenilenmiştir. Mâbedin altı mahzendir. Müezzin mahfeli ve minberi ahşaptır. Mâbedi Sinan devrinin en kıymetli çinileri süsler. Bu çiniler cami yapılırken Okmeydanı'ndaki Yemen Fâtihi Sinan Paşa'nın harap olan camisinden bizim ısrarlı neşriyatımız üzerine getirilmiştir."

Deniz kıyısındaki bu güzel cami bugün ibadete açık, önündeki çeşmesi de akmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/176

KARAKADI CAMİİ (ÇİNGENE FIRINI CAMİİ 1590)

Cami, Selâmi Ali caddesi, Kassam Çeşmesi sokağı ve Karagazi sokağının birleştiği köşededir. 1935-37 seneleri arasında yıkılmış olan ahşap cami 1988'de yeniden yapılmıştır. Mescit, adını bu civardaki bir fırından almıştır ki, bugün de faaldir. Cami, halk dilinde Karakadı ve Karagazi isimleri ile de anılırdı.

Hadîka şu bilgiyi vermektedir:

"Bânisi Kara Alaaddin'dir. Kabri dahi ondadır. 1000 (1591-92) tarihinde vefat etmiştir. Minberini İmamzâde denmekle mâruf Mustafa Efendi nam kimse vaz eylemiştir. Sonradan Arpacılar kethüdâsı el-hac İsmail Ağa, yanında bir mektep yaptırmıştır. Sonradan Diyarbakırlı Seyyid Feyzullah Efendi Mescidi zâviye eylemiştir. Bu dahi orada medfundur. 1050 (1640-41) tarihinde vefat etmiştir. Bu mescidin mahallesi vardır."

Kara Alaaddin Efendi'nin kabri, bugün de hazîresindedir. Baş ve ayak taşı üzerinde; "Karakadı Aliy / üddin ruhuna el-Fâtiha / Sene 1000 (1591)" diye yazılıdır ki, Alaaddin Efendi 1591 tarihinde vefat ettiğine göre mâbet en geç 1590 tarihlerinde yapılmış demektir.

Cami kubbeli ve fevkanîdir. Revaklı son cemaat yerine çift taraflı merdivenle çıkılır. Minaresi sağda ve yüksektir. Cami bugün ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KAPTAN PAŞA CAMİİ (İlki XV.yy ikinci yapılış 1727)

Cami, Aziz Mahmud Hüdâyî mahallesinde Kaptan Paşa sokağı ile Aziz Mahmut Efendi Sokağı arasında Üsküdar ve Boğaziçi'ne bakan hâkim bir yerde kademeli setler üzerindedir. Taş bir merdivenle üst avluya çıkılmakta, Kaptan Paşa sokağına açılan ayrı bir avlu kapısı da bulunmaktadır.

Caminin yerinde, 905 (1499-1500) tarihinde vefat eden, **Hamza Fakih** namında bir zatın, yaptırmış olduğu mescit bulunuyordu. Hamza Fakih'in mezar şâhidesi, caminin kıble tarafındadır. Üzerinde dört satır halinde; *"Sâhibü'l-hayrât / merhum Hamza Fakih / hazretlerinin Ruh-ı / şerifine el-Fâtiha."* yazılıdır.

İlk mescit, yapılışından yaklaşık 240 sene sonra, 1140 (1727-28) tarihinde, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın damadı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın da torunu olan Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa tarafından şimdiki şekliyle yeniden yaptırılmıştır. Fakat bunu belirten kitâbe, mevcut değildir. Paşa, Kuleli Camii'ninde bânisidir.

Caminin önünde, ahşap son cemaat yeri bulunmaktadır. Planı kare şeklinde olan cami tek kubbelidir. Cami küfeki taşından yapılmış olup alt üst pencerelerden ışık alır. Kasnağında 16 penceresi bulunan ve üzeri kurşun kaplı kubbe, sekiz yüzlü bir kasnağa oturmaktadır. Kasnak, mâbedin dört köşesinden yarım kubbelerle desteklenmiştir. Mermer minberi zarif ve güzeldir. Yan korkulukları şebekelidir. Sağ taraftaki minaresi tamamen kesme taştan yapılmış olup tek şerefelidir.

Caminin konumu

Camide bugün tamirat devam ediyor.

Cami, 1308 (1890) yılında yanmış ve aynı tarihte, Helvacı kızı Şerife Nefise Hanım tarafından tamir ettirilmiştir. Bunu belirten 16 satırlık tarih kitâbesi, caminin mermer kemerli cümle kapısı üzerindedir. Kitâbenin meali şu şekildedir:

"Bu mâbedin ilk hayır sahibi bânisi, zamanın kutbu Hamza Fakih olup, velâkin sonra Kaymak Mustafa Paşa gelip tarzı üzerine mükemmel ihya etti. Bir yangın âfetinde aşık gönlü gibi yanıp harab olmuştu. Akabinde Cenab-ı Zül Celâl tekrar imarını Nefîse Hanıma ilka etti. O da kemal-i şefkatinden yaptırmaya himmet eyledi. Derhal hulus-i kalb ile tamir etti. Hüdâ nâil ede her birini ecrine kanmaya, ebediyyen dergâh-ı pâkinde kıla makbûl 1308, 1309."

Camiin üçüncü bânisi olan Şerife Nefîse Hanım'ın kabri, caminin sağ tarafındaki hazîrede, cami avlusuna bakan kısımdadır. Mezar taşında,1309 (1891-92) tarihi yazılıdır

Çeşmesi. Caminin hemen yanında Kaptan Paşa sokağı ile Kaptan Paşa Camii sokağının birleştiği köşededir. Mermer kaplı çeşmenin kemerinin üzerinde şair Nedim'in hazırladığı 1142 (1729-30) tarihli yirmi dört mısralı kitâbe bulunmaktadır. Son yıllarda tamir gördüğü bellidir.

Çalışma sırasında içinden genişçe inceleme fırsatı bulamadığımız cami halen tamirdedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Caminin mermer çeşmesi

KARTAL AHMED BABA CAMİİ ve TEKKESİ (İkinci Yapılış, 1879)

Cami-Tekke, Nuhkuyusu caddesi ile Kartal Baba caddesinin birleştiği köşededir. Karşı köşesinde, Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi sebili, çeşmesi ve aile kabristanı; mekânın üç tarafında yola açılan güzel avlu kapıları vardır. Tekkenin hangi tarihte yapıldığı belli değildir.

Sicill-i Osmânî'de, "Mezanne ve meşâyihten olan Kartal Ahmed Baba'nın 1203 Zilkâdesinde (Ağustos 1789) vefat ettiği"ni belirtmiştir. 1199 (1784) tarihli tekkeler listesinde "Pazarbaşı mahallesinde Şeyh Ahmed Kartal Zâviyesi" diye kayıtlıdır.

Kare planlı olarak yığma moloz taşından yapılan cami, zamanla harap olmuş iken Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın câriyesi La'l-ter Hanım tarafından, tamir edilmiştir. Bunu belirten 1296 /1879 tarihli kitâbe bugün, caminin Nuhkuyusu caddesindeki köşesinde dışardan sıvanarak kapısı kapatılmış olan eski türbe kapısı üzerindeki yerinde hâlâ durmaktadır. Üç satırlık kitâbe şöyledir:

Kıldı bu dergâhı evvel lane-i feyz ü kemal
Bast idüb Kartal Baba el-Hakk cenâh-ı himmeti
Tair ruhu uçub dem geçmiş olmuşdu harab
La'l-ter Hanım güzel yapdırdı buldu Cennet'i
Esbak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa merhumun
mu'tekasından müma'ileyha 1296 /1879 (Haskan)

Kitâbede, bu dergâhın evvel Kartal Baba tarafından yaptırıldığı, harap olduktan sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın hanımlarından La'l-ter Hanım tarafından yeniden yaptırıldığı anlatılmaktadır. La'l-ter Hanım'ın kabri, caminin küçük hazîresinde olup şâhidesinde 1295 (1878) tarihi yazmaktadır.

Bu Kâdirî Tekkesi, iki katlı olarak yapılmış olup alt katı türbe, üst katı ise, mescit-semâhâne idi. İki kat arasındaki döşeme ve çatısı 1942 senesi çökmüş, kabirler de perişan hale gelmişti. Yapının sağ tarafında ve Nuhkuyusu caddesi üzerinde cumbalı, iki katlı ahşap şeyh evi Kartal Baba caddesi tarafın-

Tekke- caminin onarımdan yeni çıkmış son hali, kitabesi ve kitabenin bulunduğu yer

da da meşruta vardı. Tekke-cami, 1975'te tamamen yeniden yaptırılmış, Cami yeniden yaptırıldığında türbeye de beş beton sanduka yapılmıştı.

Cami-Tekke'de son yenileme 2016 yılında yapılmış, bu yenilemede minare kaldırılmış, son cemaat yeri kapatılmış üzerine de ahşap kadınlar mahfili oturtulmuştur. Müştemilâtı da aslına uygun olarak yeniden yapılmış, geniş bahçesi ve bahçenin avlu kapıları, hazîresi, yeniden güzelce tanzim edilmiştir. Caminin Nuhkuyusu caddesindeki köşesinde yer alan türbe kapısı kapatılmış, cami ile türbe birleştirilerek türbeye giriş içerden sağlanmış, türbe camiye katılmıştır. Şu anda cami içinde mihrabın sağ tarafında beş lahit vardır. Ancak dışarda eski türbe kapısının üzerinde bulunan cami kitâbesi aynen yerinde bırakılmıştır.

Son şekliyle, kadınlar mahfili, minberi, mihrabı ve yanındaki meşrutası ahşap olan cami gayet temiz olarak bugünlerde yeniden ibadete açılmıştır.

Tekke- caminin içinde beş mezar bulunuyor. Mezarlar, kapısı sokağa açılan türbe içindeyken bugün camiye katılmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

Cevdet Tasnifi Evkaf Defteri III, No: 22269

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/181

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Mir'at-i İstanbul, s. 133

Tekke- caminin son haliyle iç avludan görüntüleri

KARA DÂVUD PAŞA CAMİİ (1490-1505 civarı)

Cami, Hâkimiyeti Milliye caddesinin Üsküdar meydanına yakın bir yerinde, Mimar Sinan Çarşısı'nın yanındadır. Etrafı açık, cemaati ve ziyaretçisi bol bir camidir.

Sultan II.Bayezid'in vezirlerinden Kara Dâvud Paşa tarafından yaptırılmış birçok tamirlerle günümüze ulaşmıştır. Caminin bânisi Dâvud Paşa'ya, Vezîriâzam Büyük Dâvud Paşa'dan ayırmak için, Küçük ve Dâvud Paşa-yı Sanî adları da verilmiştir. Sultan Bayezid'in kızlarından biri ile evlenen, nişancılık, kaptan-ı deryâlık, Kubbe Altı Vezirliği yapan Dâvud Paşa, 911 (1505-1506) tarihinde Gebze'de vefat etmiştir. Paşa'nın ölümünden sonra tanzim edilen vakfiyesi şu başlığı taşımaktadır:"Vakfü'l-merhûm Dâvud Paşa bin Abdulhayyü'şşehir bi-Küçük Dâvud Paşa" (Haskan)

Cami avlusunun cadde tarafına, kuzeye ve arkadaki sokağa açılan üç kapısı vardır. Sonradan yapılan şadırvanı avlunun sol tarafındadır. Caminin önünde sekiz mermer sütunlu bir revak vardır. Buradan girilen mâbedin küçük cümle kapısının üzerinde bulunan 1233 (1818) tarihli 12 satırlık kitâbede, caminin; Beyazid-i Velî'nin paşalarından Dâvud Paşa tarafından yaptırıldığı, caminin Üsküdar'ın Ayasofyası olduğu, mütevellisinin eliyle Hüseyin Ağa tarafından tekrar bu nurlu caminin mâmur edildiği anlatılmaktadır. Caminin dışında cadde tarafında minarenin yanında da tamir kitâbeleri vardır.

Cami enine doğru dikdörtgen bir planda olup, ortada ana kubbe yanlarda daha küçük iki kubbe ile örtülmüştür. Kapıdan ortadaki ana bölüme girilir. Kapının tam karşısında çinili mihrabı ve yanında minberi yer alır. Penceresiz orta ve yan kubbeler sekizgen birer kasnağa oturmaktadır. İki yan bölmelerin yükseklikleri orta kısımdan daha azdır. Soldaki böl-

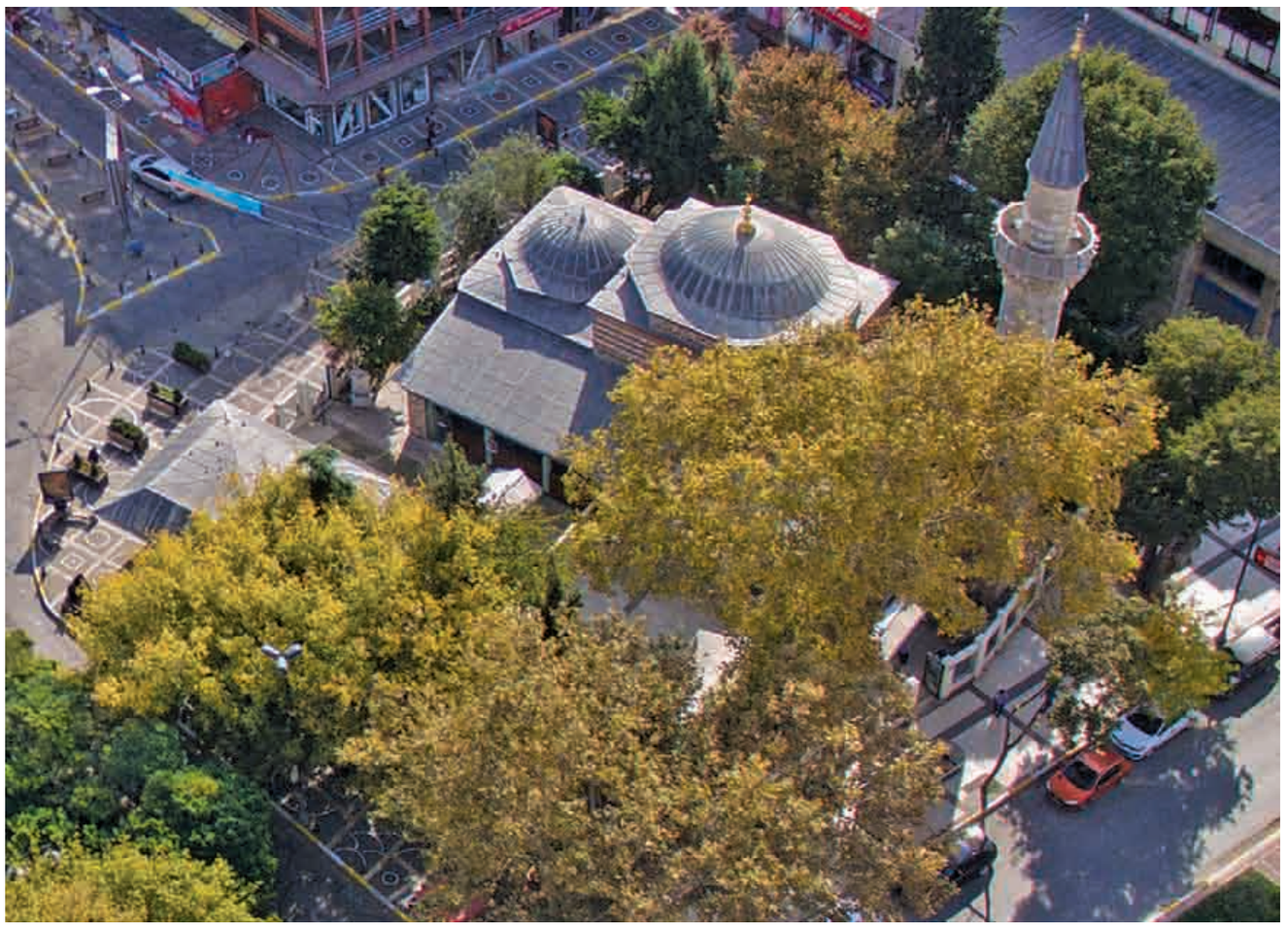

mede bir ocak bulunmaktadır. Pencereleri az olduğundan içerisi loş ışıklıdır.

Cami, iki defa yanmış ve tamir edilmiş olmasına rağmen minaresi hariç XV. yüzyıl karakterinden bir şey kaybetmemiştir. Son tamiri 1966 senesinde tamamlanmış ve minaresi de kesme taş ile kaplanmıştır. Minaresi caminin sağına bitişiktir. Bundan evvel, 1892 tarihinde tamir edilmiştir.

Caminin caddeye açılan avlu kapısı içinde ve ulu bir çitlembik ağacının altında Alemdar Ahmed Baba Türbesi vardır. 1958 tarihinde yapılan istimlaklar neticesinde cadde kenarında kalmıştır. Etrafı, beton duvar üzerine demir parmaklıkla çevrilmiş olan, şâhidesi üzerindeki yazı şöyledir: "Lâ ilâhe illallâh Muhammedun resûlullah, Alemdar Ahmed Baba, sene 1091 gurre-i Ramazan (Eylül 1680)"

Kaynaklarda, Dâvud Paşa tarafından cami ile beraber yaptırılan 1770'ten evvel yok olduğu sanılan bir de imaretinden söz edilmektedir.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Caminin dışından

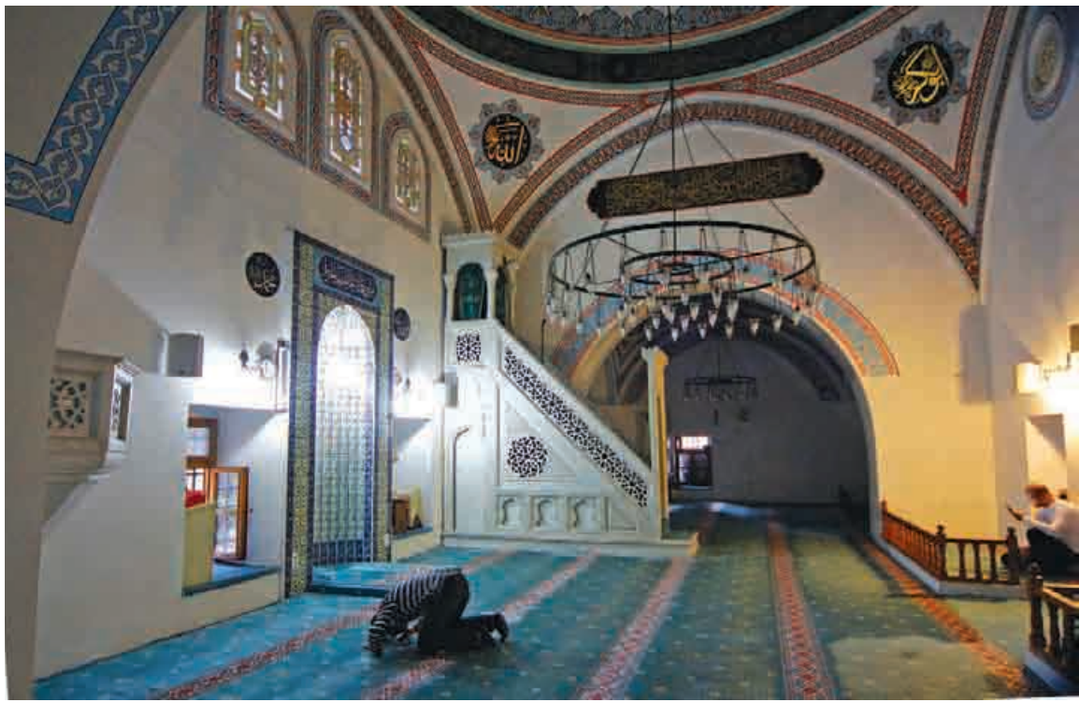

Caminin kitabenin bulunduğu giriş kapısı ve içi

KAYMAK MUSTAFA PAŞA (Kuleli) CAMİİ (1721-1730 arası)

Cami Kuleli'nin Askerî Lisesi yanında, deniz kenarındadır. Sultan III. Ahmed dönemi kaptan-ı deryâlarından Kaymak Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. *Hadîka'*da cami şöyle anlatılır: "Kulelibağçe Mescidi. Bânisi Kaymak Mustafa Paşa'dır ki, nişancı iken 1133 zil-ka'desinde (07.09.1721) Vezir Hâce Süleyman Paşa'nın vefatında kapudan-ı deryâ ve Sadr-ı a'zam İbrahim Paşa'ya dahi damad olub, 1143 rebîü'l-evvelinde (Ekim 1730) vuku bulan Patrona ve Musli vak'asında kayın atasıyla beraber şehîden vefat eyledikde, ceddi Kara Mustafa Paşa'nın Divanyolu'nda Parmakkapı yanındaki medresesi mezaristanında medfundur ve mescid-i mezburun kurbünde çeşme-i ma-i leziz dahi bina ve ihya eylemişdir. .....Mescid-i mezburun minberini müderrisinden Voyvoda Ahmed Ağazâde hattat el-Hacc Hasan Efendi vaz' eyleyüb (1749/1750) tarihinde rıhlet ve Üsküdar'da vaki' Dedeler da'iresi verasında köprü başında müstakil sofada medfundur."

Dıştan çatı örtülü olmasına rağmen içerden bakıldığında ortada bir kubbe, dört köşede kubbecikler yer alır. Camiye deniz tarafından merdivenlerle çıkılır. Giriş kapısının üzerinde Sultan II.Mahmud tuğralı ve 1253(1837) tarihli tamir kitâbesi vardır. Cami harap olmuş iken II.Mahmud tarafından bu tarihte yeniden yaptırılmıştır. Bu sırada bir de hünkâr mahfili ve son cemaat yeri eklenmiştir. Caminin giriş kapısına göre sağ tarafında bulunan hünkâr kasrı günümüzde imam lojmanı olarak kullanılmaktadır. Mihrabı ise onarımlarla birlikte bozulmadan günümüze kadar gelmiştir.

Cami enine doğru dikdörtgen bir alana oturur. İçinde kubbe yazısı dışında bir süsleme görülmez. Ahşap direkler üzerine oturtulmuş kadınlar mahfili ve devrinin özelliklerini yansıtan mihrap ve minberi oldukça zariftir. Minaresi sol arka taraftadır.

Deniz kenarındaki bu zarif Lâle Devri yapısı cami, bugün tertemiz bakımlı olarak ibadete açıktır. Camide, 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü gecesinde, tüm yurttaki camilerde okunduğu gibi imam efendinin salâ okuması üzerine, yakındaki Kuleli Askeri Lisesi'nden gelen darbeci askerler tarafından alınıp götürülmesi gibi küçük bir olay da yaşanmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/192

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

http://osmanlicamileri.com/kaymak-mustafa-pasa-Camii

KAVSARA MUSTAFA EFENDİ CAMİİ (1655)

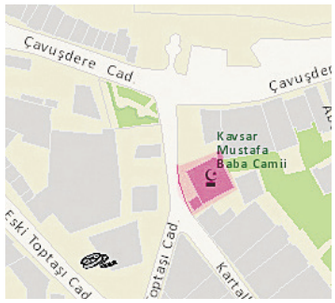

Cami, Çavuşdere caddesi ile, Kartal Baba caddesinin birleştiği yerdedir. Köşedeki Kâtip Mustafa Çeşmesi'nden biraz içerdedir. Kare planlı düz çatılı küçük bir camidir.

Hadîka yazarı cami hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bânisi, Kavsarazâde Mustafa Dede'dir. Kendi dahi Kavsara lakabı ile mâruftur. Kavsara sepet mânasınadır. Bir müddet sonra, torunu mütevelli oldukta büyük pederinin eseri olan bu mescid-i şerifi tamir eyleyüb bu manzumeyi dahi bir levha ile duvara asmıştır:

Sanmanız hâli Mustafa Dede'yi
Kabri envâr-ı sıdk ile doludur
Bunda medfun olan evvel Allah'ın
Kavsara şöhretiyle bir kuludur
Bin hem altmış yedide gitmişdir
Dar-ı bekâya sanmanız uludur
Bin yüz yirmi beşte bir veledi
İtdi ta'mir ceddi pek uludur
Nazarî lutfile ümid idinüb
Fâtiha kim geçenlerin yoludur.

Bu mescidin mahallesi yoktur."

Levhada belirtildiği gibi Mustafa Dede 1067 (1656-57) tarihinde vefat ettiğine göre, cami en geç 1655'te yapılmış olmalıdır. İnşasından 58-60 yıl sonra da torunu tarafından 1125 (1713) senesinde tamir edilmiştir. Zamanla harap olan cami, yapımından yaklaşık 200 yıl sonra, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan (öl.1853) tarafından 1257 (1841) tarihinde ihya edilmiştir. Bunu belirten kitâbe minare kaidesi üzerindedir. Cami bugünkü şekliyle 1998'de yenilenmiştir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KERİME HATUN CAMİİ (1647)

Çengelköy'de Kemalettin Tuğcu sokağının başındaki cami, kapısının üzerindeki kitâbesine göre 1068'de (1647-48) Kapıağası Ahmed Ağa tarafından annesi Kerime Hatun adına yaptırılmıştır. Yapıldığı dönemde Çengelköy'de başka cami yokmuş. Ahmed Ağa Sultan IV. Mehmed dönemi saray görevlilerindendir.

Cami, dikdörtgen bir ana mekân ve bunun üzerini örten kiremit bir çatıdan oluşmaktadır. Ana mekâna sade bir son cemaat yerinden basık kemerli bir kapıdan geçilmekte, kemerin üzerinde bir kitâbe yer almaktadır. Mihrap ve alçı pencerelerde klasik devrin havası vardır. Minberi sadedir. Minare kapısı son cemaat yerine açılmaktadır. Avludaki şadırvanın karşısında, avlu duvarı iç tarafına yerleştirilmiş tamir kitâbesi olabileceğini sandığım 1270 (1853) tarihli bir kitâbe bulunmaktadır. Cami bugün temiz, bakımlı ve ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

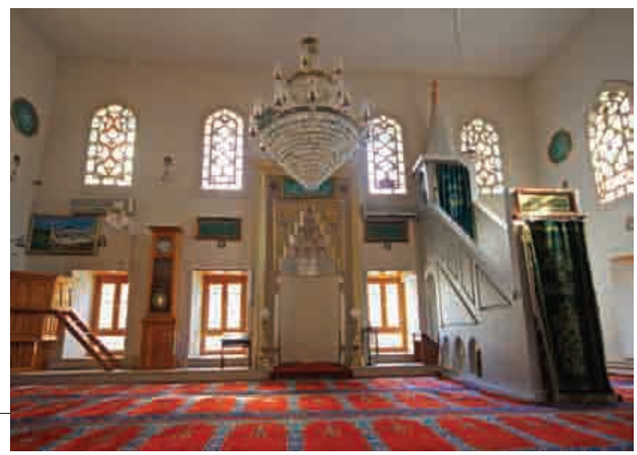

KUMRU MESCİDİ (Arslan Ağa Mescidi, Muhasebeci Abdi Efendi Mescidi 1646 -1650)

Cami, Sultantepe'de Şeyh Cami sokağının üzerinde Selmanağa 2 çıkmazı başındadır. Önünde, Mahpeyker Kösem Sultan'ın kethüdâsı Arslan Ağa'nın eşi ve kızının müştereken yaptırmış oldukları 1060 (1650) tarihli bir çeşme vardır. *Hadîka* yazarı, "Bânisi Kumru Mehmed Ağa'dır. Kabri, Üsküdar haricindeki mezaristandadır. Bu mescidin mahallesi yoktur" demektedir. Mescidin hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Fevkanî olan mâbet, bir kaç tamir görmüş ve bu yüzden de, bir kaç kere isim değiştirmiştir. Bundan dolayı, Abdullah Efendi Mescidi, Hammal Başı Mescidi, Abdi Efendi Mescidi ve Arslan Ağa Mescidi isimleri ile de anılır.

Arslan Ağa tarafından inşa edildiği doğru olduğu takdirde, mescidin 1056 (1646) veya 1060 (1650) tarihlerinde yapıldığı ortaya çıkar. Çünkü bu tarihlerde Arslan Ağa ve ailesi bu mevkiye birer çeşme yaptırmışlardır.

Kare planlı iki katlı cami, kârgir olup dışı sıvalı ve çatısı ahşaptır. Bugün ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KUZGUNCUK CAMİİ

Kuzguncuk Çarşı caddesi üzerindedir. Surp Krikor Ermeni Kilisesi ile yan yanadır. Kapısında yazdığına göre 1955 yılında yapılan cami kesme taşla yapılmış tek kubbeli, bakımlı bir camidir. Mihrabı ve kıble duvarı çinilerle kaplıdır. İ.H.Konyalı 1952 yılında bu camiyi yapıldığı sırada gördüğünü belirtmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

KURBAN (KURBAĞI) NASUH CAMİİ (1589)

Üsküdar Tabaklar meydanında, Büyük Selim Paşa caddesi ile Ayin sokağının birleştiği köşededir. Kaynaklarda Mimar Sinan'ın kalfalarından olan Nasuh Ağa'nın bu camiyi Atik Vâlide Camii'nin yapımında bulunduğu sırada artan malzemeler ile yaptığı belirtilir. Atik Vâlide Camii 1583'te bitmiş ancak ilâvelerle 1589'da açılmıştır. Bu cami de bu tarihlerde yapılmış olmalıdır.

Hadîka yazarı bu cami için şu bilgiyi vermektedir: "Mescid fevkanîdir. fi'l-asl mescid olup eski bânisi Kurbağı Nasuh namında bir hayır sahibidir. Kendi dahi orda medfundur. Zamanla mescid harap olmakla el-hac Ebû Bekir adındaki kimse yeniden yaptırıp minber koymuş ve yeni vakıflar ilâve etmiştir. Bir mektebi dahi vardır. Kabri, Karacaahmed civarındadır. Bu mescidin mahallesi yoktur."

Bu cami hakkında M.N. Haskan, *Yüzyıllar Boyu Üsküdar* adlı eserinde özetle şu bilgileri veriyor: "Camiyi Vâlide Sultan'dan

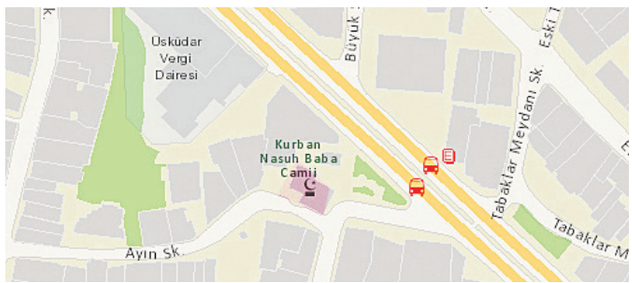

izin almak suretiyle Toptaşı Camii'nin artan malzemesi ile yaptırmıştır. Başka bir rivayete göre de, mâbedini yaptırırken malzemeyi izinsiz almış ve bu yüzden katl olunduğu için Kurban Nasuh denmiştir. Bu rivayetin doğru olmadığı kesindir. Nasuh Ağa, tarikatin pirine kendisini adadığı ve bu uğurda can verdiği için Kurban vasfını almış olabilir. Kurban Nasuh, Hamzaviyye tarikatına bağlı olduğu için mâbedi bir dergâh olarak yaptırmıştır. Mescidin ikinci bânisi olan Hacı Bekir adındaki kimsenin, mâbedi hangi tarihte yenilendiği belli değildir. Kurban Nasuh'un kabri, dış avlu kapısının sağ tarafındadır. Etrafı kesme taş duvar ile çevrili set üzerindeki şâhidesinin kitâbesi *995(1587)* tarihlidir."

Harap haldeki eser 1973-74 senelerinde yenilenmiştir. Eski duvarları yığma taş olan caminin dört cephesi bu son tamir sırasında klasik Türk mimarisine uygun olarak kesme taş ile kaplanmıştır. Harpuştalı dış kapıdan zemini mermer döşeli avluya girilir. Sağ tarafta Kurbağı Nasuh'un ve onun yanında ise Şeyh Nuri Efendi'nin türbesi vardır.

Cami meyilli bir arazide yapıldığından fevkanîdir. Dış pencere söveleri som mermerdir. Sağ taraftaki minaresi, Kurbağı Nasuh tarafından yapıldığı şekliyle günümüze kadar gelebilmiştir. Camiye, 14 basamak mermer merdivenle çıkılır. Dar, uzun son cemaat yerinden geçilerek som mermer kemerli bir kapıdan ibadet sahnına girilir. Kapının üzerine güzel bir sülüs yazı ile bir âyet-i kerîme yazılmıştır.

Cami, Kurban Nasuh tarafından en geç 995 (1587) tarihlerinde, bir Hamzaviyye Dergâhı olarak yapılmış iken, 1813 tarihinde Şeyh Nuri Efendi tarafından, Rıfâî Tekkesi haline getirilmiştir. Nuri Efendi 1273 (1856) tarihinde vefat etmiştir. Kabri, cami avlusundaki türbesindedir. Cami bugün ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*
Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l- cevami',* s.663.
R.E.Koçu, *Dünden Bugüne* İstanbul Ans*iklopedisi*, C.1 s. 34.

KISIKLI ABDULLAH AĞA CAMİİ

Bostancıbaşı Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kısıklı meydanından Büyükçamlıca tepesine çıkan yolun başındadır (Sarayın bahçe ve bostanlarının bakımı ile meşgul olan bostancıbaşılar, aynı zamanda güvenlik âmiri idiler). Abdullah Ağa'nın ölüm tarihi 895(1489), vakfiyesinin düzenlendiği tarih ise 1502'dir. Buradan caminin bu yıllarda yapıldığı çıkarılabilir.

Abdullah Ağa'nın, Beylerbeyi'nde 'İstavroz Camii' adıyla anılan bir cami ve mektebi, İstanbul Yenikapı Langası'nda bir camii, Kısıklı Camii'nin yan tarafında olduğu sanılan bir medresesi, Kısıklı-Ümraniye yolu üzerinde Namazgâh mevkiinde bir namazgâhı ve Langa Camii yanında Cellat Çeşmesi adıyla bilinen bir çeşmesi vardır. Gerek Kısıklı gerekse Beylerbeyi'ndeki camisinin Kuzguncuk sırtlarından Kısıklı eteklerine kadar uzanan çok geniş bir vakfı vardı. Abdullah Ağa'nın 907'de (1502) tanzim edilmiş bir vakfiyesi vardır (geniş bilgi bk.Haskan).

Bazı kaynaklar Abdullah Ağa'nın ölüm tarihini1000 (1591) Kısıklı ve Beylerbeyi'ndeki camilerin yapılış tarihlerini de bu civarlarda vermektedirler. Ancak Haskan'ın yazdığı, benim de gördüğüm ve buraya koyduğum fotoğrafından da görüleceği gibi mezar taşında "Sene 895 hicrî" yazmaktadır. Bu duruma göre her iki caminin de 1489'dan önce yapılmış olmaları lâzımdır. 1892 depreminden zarar gören cami, aynı sene onarılmıştır.

Kuzeydeki ana avlu kapısından girilince sol tarafta yenilenen şadırvanı yer alır. Haskan,"Avlu kapısının önünde tulumbalı bir kuyu, avlunun sağ tarafında, bir gölgeliğin altında 1298 (1881) tarihli şadırvan teknesi ve bunun önünde de cami bânisinin muhteşem lahdi vardır" demektedir ancak bugün kuyu ve şadırvan teknesi yok olmuş, lahid ise genişletilen caminin içinde kalmıştır. Caminin eski ilk giriş kapısının sağ tarafındadır. Kabir taşları, XV. yüzyıl taş işçiliğinin güzel örneklerindendir.

Baş taşının dış yüzünde,*"Ah minel-mevt / el-abdu fânî / Allahu Bâki"*, Bunun altında,*"Beni bunda du'a ile ananı / Yarlığasın yarınki gün Hakk anı."* yazılıdır (Abdullah Ağa'nın adı, burada şair tarafından iki kısma ayrılarak '**Abd**'ın fânî, **Allah**'ın bâki olduğu çok zarif bir şekilde belirtilmiş ve Abdullah adı, îmâ yoluyla gösterilmiştir).

Arka yüzünde ise şöyle yazılıdır:
"Ah min el-mevt / el-emelü tavîl / ve'l ömrü kasîr/
Beni bunda dua ile ananı / Yarınki gün yarlığasın Hakk anı."
Ayak taşının camiye bakan dış yüzünde *"Senetü 895 (1489) hicriyete"* yazısı okunmaktadır.

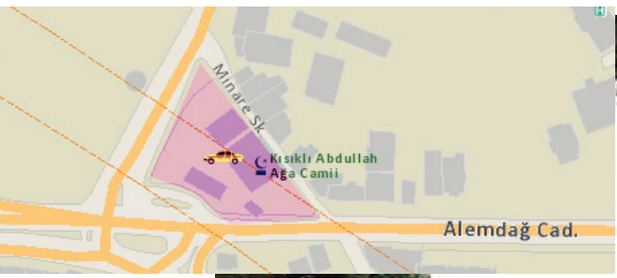

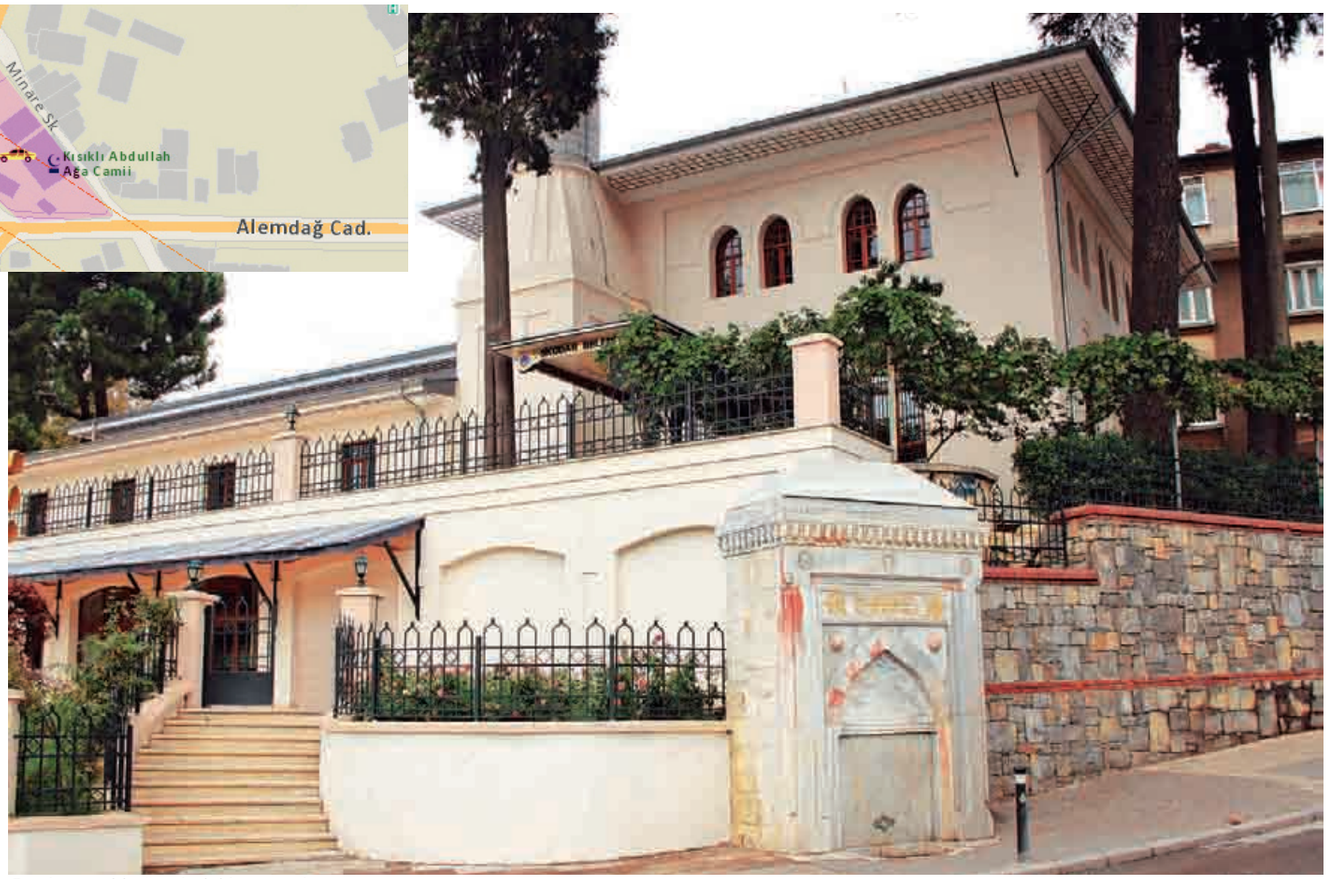

Cami ve cadde üzerindeki çeşmesi

Caminin duvarları kârgir, çatısı ahşaptır. Alt üst pencerelerden ışık alır. Mihrabı dışa taşmalı olup minberi ahşaptır. Arazi meyilli olduğu için caminin altında bahçeye doğru bir kat oluşmuştur. Son tamirde genişletilmiş olan son cemaat yerinden girilince içerdeki esas cami bölümünün kapısı üzerinde bir âyet-i kerîme ve 1346 (1927) tarihi yazılıdır. Caminin bu tarihte de tamir edildiği anlaşılıyor. Bir hayır sever tarafından yapılan son tamiri ise geçtiğimiz günlerde tamamlanmış ve bir müddet kapalıyken 5 Haziran 2016 Pazar günü cumhurbaşkanının da katıldığı bir törenle yeniden ibadete açılmıştır. Yeni haliyle daha da güzel bir görünüme sahip olmuştur.

Kısıklı Çeşmesi. Caminin güneybatısında, yol kenarında mermerden yapılan güzel bir çeşme vardır. Kısıklı Çeşmesi olarak anılan çeşme, caminin Alemdağı caddesi tarafındaki avlu duvarındadır.

Kısıklı Çeşmesi'nin ilk defa İvaz Fakih Efendi tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Sultan Mehmed Çelebi (1413-1421) kendi şeyhi olan bu zata iki Çamlıca arasını mülk olarak vermişti. O da buraları vakfetmiştir. Vakfiye halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndedir. Sonradan harap olan çeşme, 1914 senesinde şimdiki şekliyle tamir edilmiştir. Çeşme, tamamen mermerden yapılmıştır. Ayna taşının üzerinde şu âyet-i kerîme bulunmaktadır:
"Ve cealnâ minel mâi külle şey'in hayy" (Ve her canlı şeyi sudan yarattık. el-Enbiyâ 21/30) 1333 (1914-15) ketebehû Ömer Vasfi.

Haznesi olmayan bu güzel çeşmenin üzeri harpuştalıdır. Zarif, stalaktitli bir korniş, alınlık ile harpuşta arasında yer almıştır. Çeşmenin suyu Büyük Çamlıca tepesi eteklerinden gelmekteydi. Bugün ise suyu akmamaktadır.

Hadîka yazarı,"Kısıklı Karyesi'nde vâki çeşmenin suyu gayet leziz olduğundan çok mahalle götürülür" demektedir.

Abdullah Ağa'nın gerek Beylerbeyi'ndeki camisi gerekse bu camii bugün gayet bakımlı olarak ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l- cevami',* s.663.

M.R. Hatemi Baraz, *Beylerbeyi*, c.1 s.19-21.

R.E.Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1 s. 34.

Caminin son tamirde yenilenen içinden

Abdullah Ağa'nın bugün cami içinde kalan mezarı. Mezar taşlarında dualardan başka ölüm tarihi olarak *"Senetü 895 (1489) hicriyete"* yazısı okunmaktadır.

Caminin Büyükçamlıca'ya çıkan yol tarafından görünüşü

KÜPLÜCE CAMİİ (1909)

Küplüce mahallesinde Küplüce Mezarlığı'na giden Şemsi Efendi sokağı üzerindedir. Yanında Küplüce Mezarlığı vardır. Çevrede yaşayan hayır sahiplerinin gayretleriyle yaptırılmıştır. Kapısının üstünde bu mahallede uzun süre ikamet eden İstiklâl Marşı şarimiz Mehmed Âkif'e yazdırılan şu tarih manzumesi vardır:

Hüsni niyet sa'yü himmet bir de tevfik-i Hüdâ
Birleşip geldi vücuda böyle tesis-i güzin
Levh-i dilden çıktı bir tarih cemalullah içun
Bu mualla Camii yaptırdı bak ihvan-ı din
1327 (1909-1910)

Son mısradan ebced hesabına göre 1329 tarihi çıkar ancak hattat 1327 yazmıştır. Cami dikdörgen planlı, kârgir yapılı, düz çatılı bir camidir. Yüksek pencerelerden ışık alır. İ.H.Konyalı, caminin minaresinin 1940'ta harap halde olduğunu belirtiyor. Cami daha sonra yapılan tamirlerle günümüze gelmiştir. Son tamirat Üsküdar Belediyesi tarafından yapılmış, 11/12 Aralık 2016 Mevlit Kandili gecesinde yeniden ibadete açılmıştır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*,1/208
M.R. Hatemi Baraz, *Beylerbeyi*, c.1

11 Aralık 2016 Mevlit Kandili gecesinde yeniden ibadete açılan caminin açılış gecesinde içinden ve dışından görüntüler

MİRZAZÂDE CAMİİ (1730)

Cami, Sultantepe'de, Selvilik caddesi ile Kirişçi sokağının birleştiği köşededir. Cami, sahnın sağ tarafındaki duvara asılı bir levhadan anlaşıldığına göre Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi tarafından 1144 (1730-31) senesinde yaptırılmıştır. Bu levhada Mehmed Efendi'nin gördüğü bir rüyada aldığı işaret üzerine bu camiyi yaptırdığı anlatılmaktadır. Levha 1144'te (1730) yazılmış, 1317'de (1899) saray hattatlarından Ahmet Râkım Efendi tarafından temize çekilmiştir. Bu da, levhanın altına yazılmıştır.

Sultan III. Ahmed'in saltanatının son günü şeyhülislâm olan Mehmed Efendi kendisine hastalık gelip gözleri görmediğinden vazifesine devam edememiş Nisan 1731'de görevinden ayrılmıştır. Sultantepe'deki bu camisinin karşısında bulunan çiftliğinde, 1147 (1735) tarihinde vefat ederek Kalenderhâne civarındaki babasının mezarının yanına gömülmüştür.

Kesme taş yapılı, alt üst pencerelerden ışık alan, ahşap çatılı bir camidir. Kıble duvarı XIII.yüzyıl çinileri ile kaplı iken şimdi çok azı kalmıştır.

Mehmed Efendi caminin kıble tarafında bir de kütüphane yaptırmıştır. Kütüphaneye Servilik caddesine açılan dar bir yoldan gidilmektedir. İnce tuğladan yapılmış küçük bir yapıdır. Bugün sadece duvarlarının bir kısmı kalmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

MURAT REİS MESCİDİ (1569)

Murat Reis mahallesinde, Çinili Mescit sokak ile, Tahtaravani sokağın birleştiği yerdedir. Bânisi, Kanûnî Sultan Süleyman dönemi denizcilerinden Murat Reis olup 1018 (1609) tarihinde vefat etmiş ve Rodos adasındaki türbesine gömülmüştür.

1935'te kadro harici bırakılan cami, 1973 tarihine kadar harap durumda olup, bir kaç duvar kalıntısı ile minaresinin kaidesi kalmıştı. Halk tarafından bu tarihte yeniden yapımına başlanan cami 1977'de tamamlanmıştır. Caminin giriş kapısı yanındaki minare kaidesi üzerindeki yeni Türkçe levhada ilk yapılış tarihi 1569 olarak yazmakta, caminin bânisi ve cami ile ilgili diğer bilgiler yer almaktadır. Kesme taştan fevkanî olarak yapılan cami, bugün tertemiz olarak ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

NALÇACI HALİL TEKKESİ CAMİİ (1620-1630)

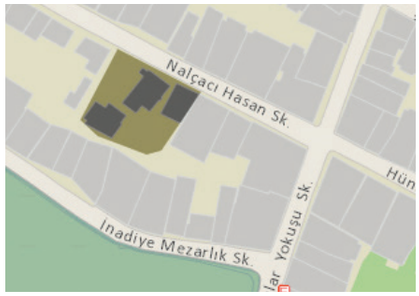

Tekke - Cami, Fahrettin Atabey caddesine açılan Balcılar Yokuşu sokağıyla kesişen Nalçacı Hasan sokağındadır. Tekkenin bânisi Nalçacı Şeyh Halil Efendi'dir. Tekke mescidinin minberini Maraş valisi iken 1169'da (1756) vefat eden Abdullah Paşa koymuştur. Vezir Abdullah Paşa, Üsküdar Özbekler Tekkesi Mescidi'nin de bânisidir. Şeyh Halil Efendi, 1631 tarihinde vefat ettiğine göre, camisini bu tarihten evvel yaptırmış olmalıdır. Mescit, zamanla harap olmuş ve 1291 (1874) tarihinde, Namık Paşazâde Cemil Paşa tarafından tamir ettirilmiş ve bu sırada bir de ahşap türbe binası inşa edilmiştir.

Cami, Nalçacı Tekkesi'nin semâhânesi olup çok harap olduğundan 1946 yılında yıkılmıştır. Harap durumdaki tekke ve cami son yıllarda yeniden yapılmıştır.Şeyh evi, tekke ve cami yeniden yapılmış olup bugün cami de ibadete açıktır. Nalçacı Şeyh Halil Efendi'nin türbesi de tekkesinin sol tarafında idi. Türbe bugün yoktur ama caminin hazîresindeki mezarı durmaktadır. Şeyh Halil Efendi'nin "Hatim-1040" (1630) senesi vefat ettiği mezar taşında yazılıdır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Tekke- Caminin dışardan görünüşü

Tekke- Caminin haziresinden görüntüsü

Hazirede birçok sahipsiz lahit başları bir araya toplanmış

NASÛHÎ MEHMED EFENDİ TEKKESİ ve CAMİİ (1688)

Tunusbağı caddesi üzerinde ve Doğancılar Parkı karşısındaki çıkmaz sokaktadır. Sokağın sağ başında Sadrazam Hasan Paşa çeşmesi, sol tarafta bir set üzerinde caminin hazîresi, biraz ilerde de cami-semâhâne bulunmaktadır. Hazîre ile cami arasında caminin sol yanında Nasûhî Mehmed Efendi'nin türbesi yer almıştır.

Tekke, Halvetiyye'den Şâbâniyye'ye bağlı Nasûhiyye kolunun âsitânesi ve pîr makamıdır. Kaynaklarda tekke, Hazret-i Nasûhî Efendi, Nasûhî Mehmed Efendi, Şeyh Nasûhî Efendi gibi isimlerle de zikredilir. Tekkenin semâhânesi olan cami ve müştemilâtının yapımını Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın eşi, Moralı Sadrazam Hasan Paşa 1095 (1684) tarihinde başlatmış, ancak maddî gücü yetmediğinden masrafları Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi tarafından ödenerek 1099 (1688) yılında tamamlanmıştır. Hasan Paşa 1102'de (1690-91) IV. Mehmed'in kızlarından Hatice Sultan'la evlenmiş, tekkenin vakfı, Paşa'nın ve Mehmed Nasûhî Efendi'nin vefatından sonra 1131'de (1719) Hatice Sultan adına tescil edilmiştir. Bu arada Hasan Paşa tekkenin girişinde 1117'de (1705) bir çeşme yaptırmıştır. Hasan Paşa, Rakka valiliği sırasında 1125 (1713) tarihinde orada vefat etmiştir.

Tekke (cami-semâhâne) ve türbe, 1266 (1849) tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmiştir. Bunu belirten üç sıra halinde yazılmış kitâbe, türbenin caddeye bakan cephesindedir. Yanındaki cami ile bir bütün oluşturan türbenin ön yüzünde de kitâbe vardır .

Tekke 1280 (1863) tarihinde, Rüstem Ebûbekir Paşa tarafından şimdiki şekliyle yeniden yapılmıştır. Caminin kuzeydeki küçük avluya açılan kapısının üzerinde, metni şair Yâkub Âsım Efendi'ye ait 1280 (1863-64) tarihli beş satır ta'lik hatlı manzum tamire ait kitâbesi bulunmaktadır. Rüstem Paşa, 1282 Recebinde (Kasım 1865) vefat etmiştir. Kabri, Nasûhî Tekkesi Türbesi'ndedir.

Cami- semâhâne (tevhidhâne) ile türbenin duvarları moloz taş ve tuğla sıralarından oluşan almaşık örgü ile inşa edilmiş, üstü kırma çatılarla örtülmüştür. Basık kemerli kapı ve pencere açıklıkları dışarıdan kesme taş sövelerle dikdörtgen şeklinde çerçevelenmiştir. Dikdörtgen (12.50 × 11.50 m.) bir alanı kaplar. Minberi ahşap olup, mihrabı ise niş şeklinde duvar içine girmiştir. Ahşap tavanlıdır. Caminin sağ duvarı penceresiz, sol yanında da türbe olduğu için az ışık aldığından içerisi loştur. Cami sadece kıbledeki dört pencereden ışık almaktadır. Sol yanından türbeye bir pencere açılmıştır. Ahşap kadınlar mahfeli de zariftir.

Tekke- Caminin konumu, vaziyet planı ve genel görünüşü

Evkaf Nezâreti tarafından 1902'de onarımı gerçekleştirilen yapılardan cami- semâhâne, tekkelerin kapatılmasının (1925) ardından cami olarak kullanılmış, türbe uzun bir süre ziyarete kapalı tutulmuş, harem ve selâmlık bölümlerini de Mehmed Nasûhî Efendi'nin neslinden gelenler mesken olarak kullanmıştır. 1960'lardan sonra selâmlık bölümü özgün biçimine sadık kalınmaksızın yenilenmiş, depremde hasar gördüğü için XX. yüzyılın başlarında yıktırılan minare aynı aileden Alâeddin Nasûhîoğlu tarafından 1966'da yeniden inşa ettirilmiştir. Minare, cami ile türbenin arasına gömülüdür. Bu arada cami-tevhidhâne ile türbenin karşısında bulunan tek katlı ahşap kanat, cami görevlilerince kullanılmak üzere kâgir olarak yenilenmiştir (bk. Tanman)

Nasûhî Mehmed Efendi'nin türbesi, caminin sol tarafındadır. Şimdiki şeklini, 1280 (1863) tarihindeki onarım sırasında alan türbe, ilk yapıldığı zaman cami gibi ahşap idi. Nasûhî Efendi 1130 (1718) tarihinde vefat ettiğine göre, bu sırada yapılmış olmalıdır. Dikdörtgen biçimindeki türbe, yığma taştan, ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir. Evvelce caminin sahnına açılan türbe kapısı, sonradan minarenin yanına alınmıştır. Minare tarafına bakan pencere üzerinde, hemen hemen bütün tekke türbelerinin kapı ve pencere üzerlerine yazılan şu klasik beyit bulunmaktadır:

Makam-ı evliyâdır menbâ-ı feyz-i fütûhîdir
Edeble dahil ol sûfî bu dergâh-ı Nasûhî'dir

Türbede Nasûhî Efendi'ye, hanımına ve neslinden gelenlere ait toplam on adet ahşap sanduka mevcuttur. Cami-tevhidhâneyi doğu ve güney yönlerinden kuşatan **hazîrede** aralarında devlet büyüklerinden, ulemâdan ve saray mensuplarından birçok kişinin bulunduğu tekke mensupları ve sevenleri gömülüdür.

Hasan Paşa Çeşmesi'nin kübik hacimli haznesi son onarımda kesme taş örgüsünü taklit eden sıva ile, cadde üzerindeki doğu cephesi ise beyaz mermerle kaplanmıştır. Çeşmenin sivri kemeri üzerinde 1117 (1705) tarihini veren sülüs hatlı manzum kitâbe yer almaktadır.

Halvetiyye tarikatının Nasûhiyye şubesinin kurucusu olan Şeyh Nasûhî Mehmed Efendi, Kastamonulu Şeyh Şâban Efendi'nin neslinden olup, Şeyh Ali Alaaddin Karabaş-ı Velî'nin halifesidir. 1648'de Üsküdar'da doğmuştur. Bir gün mürşidi Doğancılar'da Karabaş Velî Efendi yanında iken hocası tekkesinin olduğu mahalli göstererek "Oğlum burası inşaallah senin yüzünden mâmur olur" diye dua etmiş, bir

Tekke- Caminin cadde tarafından genel görünüşü

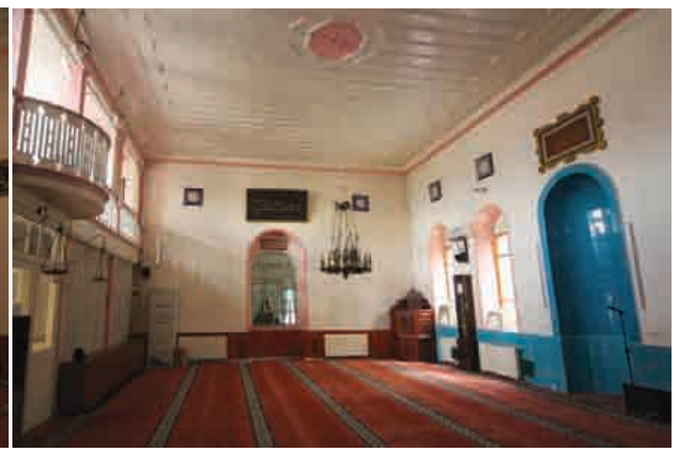

Tekke- Caminin içinden

müddet sonra bu yerdeki zâviye yapılmıştır. Şeyh efendi 17 Ramazan 1130 (14 Ağustos 1718) gecesi vefat etmiştir. Kabri, caminin sol tarafındaki büyük türbededir. Türbe kapısında yazılı bir levhada vefatıyla ilgili şu bilgi vardır. "Vefat edeceği gün talebelerinden Senâî Efendi hocasını ziyaret etti. Nasûhî hazretlerinin hastalığı artmıştı. Senâî Efendi kendisine 'Hocam oruç tutmayı birkaç gün bıraksanızda biraz ilâç kullansanız, belki hastalığınıza iyi gelir'deyince Nasûhî hazretleri 'Oğlum Allah'ın inayeti ile 30 senedir farzları değil nafile ibadetleri dahi noksan yapmamaya çalıştım. İnşallah bu gece dergâh-ı izzete oruçlu giderim' buyurdu. Büyük velilerden olan Nasûhî hazretleri 1718 yılında Ramazan ayının 17. günü pazartesi akşam üzeri oruçlu iken Hakk'ın rahmetine kavuştu."

Nasûhî Efendi'nin bir çok telif eseri ve *Divan-ı İlâhiyat'ı* vardır. İlâhilerinden birisi şudur:

İlâhî Azrail canım alınca
Canımı tez veren kullardan eyle
Fenâdan bekâ mülküne göçünce
İman ile göçen kullardan eyle

Sıratı tez geçen kullar kurtulur
Münafıklar yüzü üzre sürünür
Her kişinin hayrı şerri tartılur
Hayrı ağır gelen kullardan eyle

Ey Nasûhî senin maksudun nedir
Her ne ister isen Ma'bud Kadir'dir
Allah'ı dilerim maksudum oldur
Cemalini gören kullardan eyle

Nasûhî Mehmed Efendi'nin vefatından sonra tekkenin babadan oğula intikal eden meşihat görevi Cumhuriyet'e kadar sürmüştür.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi',* II, 231-232.
İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* II, 294, 296-297.
Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* I, 239-241, 373-375; II, 49-50.
M. Baha Tanman, "Nasûhî Tekkesi", *DİA,* XXXII, 430-431.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* c.1, s. 291.
Mecmûa-i Tevârîh, s. 64.
Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul,* I, 99-100, 187.

Tekke- Caminin içinden türbeye açılan pencere ve caminin haziresindeki sanat eseri mezar taşları

PAZARBAŞI MESCİDİ (1697)

Cami, Pazarbaşı mahallesinde Kabzımal sokak üzerindedir. *Hadîka* yazarı, "Bânisi Pazarbaşı Ahmed Ağa'dır. Kabri bilinmiyor. Mahallesi vardır." demektedir. *Mir'ât-i İstanbul* yazarı ise mescit hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bu mahalde 1109 (1697)'da Pazarbaşı Ahmed Ağa tarafından kârgir ve minaresi ahşap olarak bina olunmuş bir mescit mevcuttur. Ahmed Ağa, 1121'de (1709) vefat edip mescidine defn edilmiştir."

Cami 1980 tarihinde yeri değiştirilmek suretiyle yeniden yapılmıştır. Bânisinin mezarı caminin yanındaki küçük hazîrededir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

SERÇE HATUN CAMİİ

Cami, Selmanı Pak caddesinin İsmail Dümbüllü sokağı ile birleştiği yerdedir. *Hadîka* yazarı bu konuda şu bilgiyi vermektedir: "Bânisi, Serçe Hoca Mehmed Efendi'dir. Mezarı bilinmiyor. Mahallesi yoktur."

1925-30 tarihlerinde mâmur olan ahşap cami, 1940 tarihlerinde harap olmuş ve Vakıflar'ca kadro harici bırakılarak satılmıştır. 1998 yılında bir hayır sever tarafından yerine bugün ibadete açık olan yeni bir cami yapılmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

ÜSKÜDAR'DA SELÂMİ ALİ EFENDİ ADINA YAPILAN ESERLER

Selâmi Ali Efendi. Üsküdar'da üç tekke-cami ve birkaç çeşmesi bulunan, Üsküdar'ın kültüründe önemli bir yere sahip olan, adı bir caddeye verilen Selâmi Ali Efendi Menteşe (Muğla) Kozyaka köyünde doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra, İstanköy adası müftüsü olmuş ve burada tanıdığı Celvetî büyüklerinden Zâkirzâde Abdullah Efendi (m.1658), tesiriyle aşkta karar kılarak kadılıktan istifa etmiştir. Dünyalık olarak zengin olmasına rağmen fakr yolunu seçen Selâmi Efendi, kısa zamanda tasavvufî eğitimini tamamlayarak, önce Bursa'ya, sonra Üsküdar'daki Hüdâyî Âsitânesi'ne tayin olunmuştur.

Selâmi Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî erkânına bağlı bir Celvetî'dir. O, Celvetîliğin dört büyük şubesinden birisi olan ve kendi adıyla anılan Selâmiyye kolunun da pîridir. Celvetiyye tarikatı XVII. yüzyılda, başta Üsküdar'daki merkez âsitâne olmak üzere, Selâmi Efendi'nin yaptırmış olduğu üç tekkede faaliyet göstermiştir. Bunlar, Kısıklı Selâmi Ali Efendi, Selâmsız Selâmi ve Acıbadem Selâmi Efendi tekkeleridir.

Selâmi Efendi, Safer 1103/1691 tarihinde vefat etmiş, vefatına, "Hitâb-ı elest" terkibiyle tarih düşürülmüştür. Üsküdar Kısıklı'da yaptırdığı camii yanında Çamlıca'ya giden yolun solunda bulunan türbede medfundur. Selâmi Ali Efendi'nin türbesi, belediye tarafından 1957 senesinde tamir ettirilmiştir.

SELÂMİ ALİ EFENDİ CAMİİ (KURUÇEŞME CAMİİ)

Cami, Cumhuriyet caddesi üzerinde ve bu semte ismini veren 1248 (1832-33) tarihli Kuruçeşme'nin ve parkının karşısındadır. Selâmi Ali Efendi Camii, 1965 tarihinde, büyük mutasavvıf, Celvetiyye tarikatının Selâmiyye kolunun kurucusu Şeyh Selâmi Ali Efendi'nin aziz hâtırasını yâd etmek için yaptırılmıştır. Cami son yıllarda tamamen yenilenmiş ve yenilemeyi yaptıran hayır severin isminin ilâvesiyle de "Selâmi Ali Fahrettin Tivnikli Camii" adını almıştır. Yenilenmeden önceki kare planlı bir gövde üzerine oturan tek kubbeli bir yapı idi. Son yenilemede, ince yüksek pencereleri, ekleri, kırmızı beyaz mermer kaplamaları, yeni kapıları ile yapının tarzı tamamen değişmiştir. Kubbe, kırık kemerli sekiz sütun üzerine oturmakta, geniş bir mekân oluşturmaktadır.

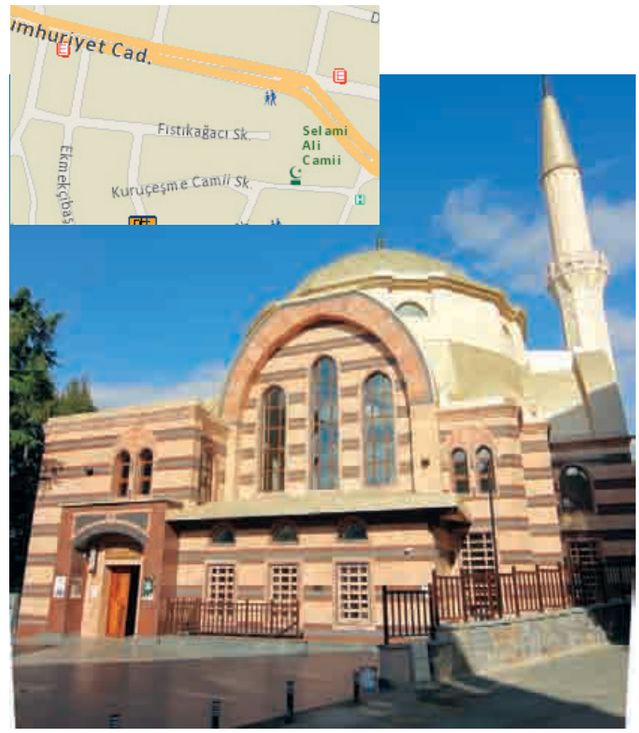

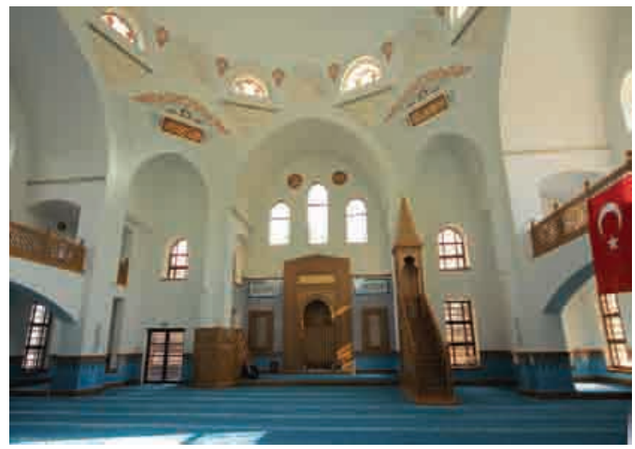

SELÂMİ ALİ EFENDİ TEKKESİ CAMİİ (Selâmsız'daki, 1677)

Tekke- cami, Üsküdar'da Selâmsız Tepesi'nde, Selâmi Ali caddesine bağlanan Kâtibim Azizbey[1] sokağının Etem Ağa sokağı ile kesiştiği köşededir. Selâmi Ali Efendi tarafından 1088 (1677) yılında yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Bilâhare tekkenin tevhidhânesine İzzet Ali Paşa (ö. 1734) tarafından minber eklenmiş ve müştemilâtı genişletilmiştir. Tekkenin devran günü pazartesidir ve Selâmi dergâhlarının en önemlisi bu tekkedir. Geniş bir bahçe içindeki tekke -cami minare kaidesi ve hazîresi hariç nerdeyse tamamen yok olmuş iken son zamanlarda bir hayır sahibi tarafından yeniden inşa edilmiştir. Eskiden kalan sadece hazîredeki mezar taşlarıdır. Benim ziyaretimde inşaat bitmiş ancak henüz ibadete açılmamıştı.

*Hadîka'*da cami hakkında şu bilgi bulunmaktadır:

"Bânisi, eş-Şeyh Selâmi Ali Efendi'dir. Kendisi Hüdâyî Mahmud Efendi Âsitânesi şeyhlerinden olup âsitâneye iki defa şeyh olmuştur. Bu mahalde bulunan dükkân ve hamam ve hâneler, bilcümle Şeyh Selâmi Ali Efendi'nin yaptırdığı binalar olup kendi vakıf emlâkidir."

1 Tekkenin karşısında, meşhur Kâtibim Şarkısı'nın kahramanı Kâtip Aziz Efendi'nin evi bulunmaktadır. Sokağın adı Tekke İçi sokağı iken, sonradan Kâtibim Aziz Efendi sokağı olarak değiştirilmiştir.

Haskan "Tekkenin civarı Selâmi Ali Efendi'nin yaptırmış olduğu dükkân, hamam ve evlerden sonra gelişmiş, Üsküdar'ın en makbul semtlerinden biri olmuştur. Çingeneler buraya çok sonra gelmişlerdir. Selâmi ismi zamanla Selâmsız'a dönüşmüş ve koca bir bölgeye ad olmuştur. Selâmi Ali Efendi'nin ilk yaptırdığı tekke budur. Büyük Selâmsız yangınında, 1337 (1921) tarihinde, 600 bina ile beraber yanmıştır. Küçük mâbetten, derviş odaları, hamam ve diğer müştemilâttan eser kalmamıştır. Kesme taş minaresinin kaidesi elan bâkidir" demektedir. Ancak belirttiğimiz gibi bugün, yerine, cami yeniden yapılmıştır. Selâmsız mevkiindeki Selâmiye Tekkesi'nin hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Fakat hemen yakınında bulunan çeşmeyi 1088 (1677) yılında yaptırdığına göre mâbedi de bu tarihlerde yaptırmış olmalıdır.

Selâmi Ali Efendi'nin bu eserlerden başka üç de çeşmesi vardır. Bunlardan ikisi Üsküdar'da, diğeri ise Kadıköy Bağdat Yolu üzerinde ve Selâmiçeşme mevkiindedir. Burada ayrıca bir de namazgâh bulunuyordu.

SELÂMİ ALİ EFENDİ TEKKESİ ve CAMİİ (Kısıklı'daki, 1692)

Günümüzde mevcut olmayan mescit, Kısıklı meydanından Büyükçamlıca'ya çıkılan yolun solunda, Selâmi Tekkesi sokağı ile birleştiği yerdeydi. Boğaz'a bakan güzel manzaralı olan yapı, bir Celvetî Tekkesi olarak inşa edilmişti. Bugün yok olduğu gibi mescitle beraber inşa olunan dedegân odaları, aşhane ve ahırlardan da sadece Selâmi Ali Efendi'nin mezarı ve etrafındaki diğer mezarlar kalmıştır. Ancak biraz ilerisindeki Selâmi Tekkesi sokağına, eski su haznesinin olduğu yere son yıllarda yeni bir **Selâmi Ali Camii** yapılmıştır.

Caminin ilk bânisi, Celvetiyye tarikatının şeyhlerinden biri olan Selâmi Ali Efendi'dir. Cami-tekke, Ali Efendi'nin vefatından (1692) az sonra, 1104 (1692) tarihinde tamamlanmıştır. Cami, Sultan I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan tarafından 1123'te (1711) tamir edilmiştir.

Tekkeyi tamir ettirenlerin genişçe anlatıldığı *Hadîka*'da cami hakkında şu bilgi vardır. "Bânisi bu mescidin vazifelilerini tayine ömrü vefat etmeyip 1692 tarihinde vefat ederek bu mescidin hazîresine defn olundu. Hâlâ ziyaret edilir. Sonradan Damad Mehmed Paşa oğlu İzzet Ali Paşa, bu mescide minber koyup vazifelilerini tayin etmiştir. İzzet Ali Paşa, IV. Sultan Mehmed'in damatlarından Mehmed Paşa'nın oğlu olup, Sultan III. Ahmed devrinde, 1728 senesinde defterdar olmuş.....Kasım 1734'te Revân Kalesi'nde vefat etmiştir...."

Atâ Tarihi'nde şöyle bir olay anlatılır: "II. Mahmud (1808-1839) Çamlıca'yı çok sever ve buraya sık sık gelirdi. Bu durum vükelânın da bu semte rağbetini arttırdı. Yeni yeni birçok köşkler yaptırılarak bölge şenlendi. Burada oturanların büyük bir çoğunluğu ise, Selâmi Ali Efendi Tekkesi'ne gelir, âyinlere katılırdı. O zaman tekkenin şeyhi İbrâhim Efendi idi. İbrâhim Efendi'nin birtakım şer ve akla uymaz şeyler söylemesi ve birçok kimseyi doğru yoldan ayırması, padişahın kulağına gitmişti. Bir gün Çamlıca'ya çıkan Sultan Mahmud, dergâhın önünde birçok kadın arabalarının, konak ve kira atlarının toplanmış olduğunu görmüş ve içeride erkek ve kadının bulunduğunu öğrenerek, bu adam şeyh değil kallaş (hilebaz-dönek) imiş, tez sürülsün, demesi üzerine İbrâhim Efendi, İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Bu olay 1810 tarihinde meydana gelmiştir."

Âyin günü çarşamba olan tekke, 1915'te çok harap durumda iken 1917'de yıkılmış, daha sonraları da ortadan kalkmıştır. Dergâhın içindeki evler de, Vakıflar İdaresi tarafından satılmıştır.

Tekke ve etrafındaki yapı grubundan geriye bugün sadece Selâmi Ali Efendi'nin demir parmaklıkla çevrili mezarının da bulunduğu mezarlık kalmıştır ama Çamlıca'nın bu âsûde mekânı hâlâ huzur arayanların sükûn bulduğu bir ziyaret mekânıdır. Biraz aşağıya yapılan tertemiz yeni Selâmi Ali Camisi de ibadete açıktır.

Tekke- Cami bugün yeniden yapılmıştır.

Yeniden yapılan caminin içinden

Selami Ali Efendi'nin mezarı

SELÂMİ ALİ EFENDİ ÇEŞMESİ (1677)

Selâmi Ali Efendi caddesi üzerinde ve Fatma Hatun Camii karşısındadır. Sol tarafındaki Kâtibim Aziz Efendi sokağının başındadır. Çeşme yukarda bahsettiğimiz Kâtibim Aziz sokağındaki cami yapılırken yapılmıştır. Klasik Türk çeşme mimarisi üslûbunda tamamen kesme taştan yaptırılan çeşmenin kemerinin üzerinde sekiz mısralı 1088 (1677) tarihli çeşmeyi Şeyh Selâmi hazretlerinin yaptırdığını anlatan kitâbe vardır.

Çeşmenin kemeri altında muslukların üstünde iki kitâbe daha bulunmaktadır. Bunlardan üstteki kitâbe bir tamir kitâbesi olup şudur:
Bu çeşmeyi tamire sebeb Saray-ı Hümâyunda
Merhume Ruyıdil Hatun'un ruhiçün
El-Fâtiha Sene 1198 fi 5 Ra. (20 Eylül 1784)

Bu kitâbenin altında 1176 (1762-63) tarihli bir kitâbe daha vardır ki karşısındaki Fatma Hatun Camii'ne aittir. Caminin bir tamiri sırasında kaybolmasın diye buraya konulmuştur.

ACIBADEM TEKKESİ

Çinili Karakolu'ndan Bağlarbaşı'na kadar olan semt kayıtlara göre bir dönem Acıbadem olarak anılmaktadır. Bu arada şimdiki Bağlarbaşı Kültür Merkezi alanına yakın bir yerde Selâmi Ali adıyla anılan bir tekke vardı. Gazi caddesi üzerinde Ekmekçibaşı sokağının sağ tarafında ve eski tramvay deposunun yerinde idi. Haskan'ın verdiği bilgiye göre, 1256 ve 1294 tarihli tekkeler listesinde "Celvetiyye'den Selâmi Ali Efendi Tekkesi der kurb-i Acıbadem der Üsküdar" diye kaydı vardır.

Amerikan Kız Koleji bu tekkenin bahçesinden ayrılan arsa üzerine yapılmıştır. Tramvay deposu da 1911 tarihinde bu vakıf arsasının bir bölümü üzerine tesis edilmiş ve buna karşılık olarak, Kuruçeşme'deki arsaya şimdiki Selâmi Ali Efendi Camii yapılmıştır. 1924 tarihinde mevcut olan tekke arsası bu tarihten sonra tramvay idaresine intikal etmiştir. Bu idarenin devamı olan İETT'nin zamanla yaptığı binalar Kasım 2011'de yapılan protokolle Üsküdar Belediyesi'ne tahsis edilmiş şimdi de Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Selami Ali Bölümü Kaynakları:

Abdullah Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Mustafa Tatcı, " Celvetî Şeyhi Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi ve Tarikatnâmesi, *Uluslararası Hüdâyî Sempozyumu.*

SELMAN AĞA CAMİİ (1506)

Cami, Selmanı Pak caddesinin Üsküdar meydanından başladığı yerde sağ köşededir. Caddeye Selmanı Pak denmesinin sebebi de Selman Ağa'nın isminden dolayıdır. Caddeye açılan kemerli avlu kapısının sağ tarafında üç yüzlü meşhur Horhor Çeşmesi ve caminin bânisi olan Selman Ağa'nın 914 (1508) tarihli kabri bulunmaktadır. Selman Ağa, Babü's-saâde Ağası (Kapı Ağası, Kızlar Ağası) olup, Sultan II. Bayezid'in fermanı ile idam edilmiştir.

Avludan, küçük son cemaat yerine girilir. Kemerli kapısı üzerinde bulunan bugün ancak dışardan bakılınca okunabilen Arapça bir kitâbe vardır. Kitâbeden anlaşıldığına göre cami, 912 Recebinde (Kasım/Aralık 1506) tamamlanmıştır. Bu kitâbe üzerine son tamiri sırasında âyet-i kerîme yazılı bir kitâbe daha konmuştur.

Kare planlı, alt üst pencerelerden ışık alan bu küçük cami yakınında Büyük Mihrimah Camii olmasına rağmen çarşı içinde olduğu için cemaati bol bir camidir. Ahşap çatısının üzeri kurşun kaplıdır. Son tamirde onarılan sağ taraftaki minarenin kaidesi kesme taş, üst kısmı tuğladandır. Caddedeki bir dükkânın arkası küçük avlusu içine girdiği için daraltmıştır. Avlusundaki su haznesi şeklindeki kapaklı şadırvanı, 1256 (1840) tarihinde Taşcızâde Mahmud Ağa, eşi Fatma Hanım'ın ruhu için yaptırmıştır. Cami, 1313 (1895) tarihinde tamir edilmiştir.

Cami avlu giriş kapısının sağında, köşede yer alan **Horhor Çeşmesi** (Kemankeş Ahmed Ağa Çeşmesi), 1924 Tarihli Gayrımenkul Vakıflar Listesi'nde "Horhor Çeşmesi Karacaahmet caddesi mazbuta yola alınmıştır" diye kayıtlıdır. Çeşme, büyük ihtimalle 1911 tarihinde Üsküdar tramvay hattının döşenmesi sırasında, şimdiki yerine alınmıştır. Kitâbesi olmayan çeşme üç yüzlü olup, muntazam kesme taştan yapılmıştır. Sivri kemerleri renkli mozaikten olup kemerleri üzerine renkli çini panolar yerleştirilmiştir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Caminin dışardan görünüşü ve kitabenin yeri

Caminin köşesindeki Horhor Çeşmesi

4 Nisan 1955 te caminin görünüşü (İst. Enc. Dos. no,1286)

SİNAN PAŞA CAMİİ (XVI.yy)

Cami, Doğancılar semtinde, Halk Dershanesi sokağı ile Topraklı sokağın birleştiği köşededir. Cami, hamam, çeşme ve bütün bir mahalle, Yemen fâtihi Sinan Paşa tarafından yapılmıştır. Yaptırıldığı tarih belli değildir. Gerek camiin ve gerekse çeşmenin kitâbesi bize kadar gelmemiştir. Muallim Cevdet, mâbedin tesislerine ait vakfiye tarihlerinin 990-1000 (1582-1593) yılları arasında olduğunu kaydetmiştir.

Sinan Paşa, 1520-1596 tarihleri arasında yaşamış ve beş defa sadrazam olmuştur. Sinan Paşa'nın yaptırdığı diğer birçok eserinde olduğu gibi, bu camiini de Mimar Davud Ağa (ö. 1598) yapmıştır.

Sinan Paşa Camii, yığma moloz taştan yapılmış olup ahşap çatılı, çatısı kirpi saçaklıdır. Cami 1953 senesinde harabe haline gelmiş, 1974-75 yıllarında halk tarafından şimdiki şekliyle onarılmıştır. Yanları kapalı bulunan bir son cemaat yerinden girilen caminin mermer giriş kapısı üzerinde 1310 (1892-1893) tarihli bir yazı vardır.

Caminin sağ tarafında, kitâbesiz kuru bir çeşme vardır ki, Sinan Paşa tarafından cami ile beraber yaptırılmıştır. Bu çeşme caminin önündeyken, son onarım sırasında geriye alınmıştır. Camiin hazîresinde, cami mütevellileri ve bu arada meşhur Raûfî Seyyid Ahmed Efendi gömülüdür. Caminin arkasında bulunan çifte hamam ise, çok önceleri yıkılmıştır. Şimdi yeri arsadır.

Cami hakkında *Hadîka*'daki kayıt şöyledir: "Bânisi fâtih-i Yemen meşhur Sinan Paşa'dır ki, beş def'a sadr-ı a'zam olub, cümle sekiz sene mikdarı müddet-i sadâretleri vardır. 1004 (I596) senesi zeman-ı Sultan Mehmed Han-ı Salis'de vefat edüb, Sadefçiler kurbünde vaki Divanyolu'nda türbe-i mahsusasında medfundur. Mahallesi vardır."

Cami bugün bakımlı olarak ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

SOLAK SİNAN CAMİİ (1547)

Cami ve hazîresi, Selâmi Ali caddesi ile İsmail Dümbüllü sokağının kesiştiği yerde oluşan üçgen alanı kaplamaktadır. İki yolun birleştiği köşede de, Matbah Emini Hacı Halil Efendi'nin 1141'de (1728-29) yaptırmış olduğu bir çeşme bulunmaktadır. Cami giriş kapısının sağ tarafındaki minare kaidesinin üstündeki:

"Sâhibu'l-hayrât makam-ı cinân
Cami-i şerif binâ-i Solak Sinan, 954 (1547) "

yazılı kitâbeye göre Solakbaşı Sinan Ağa tarafından yaptırılmıştır. Sinan Ağa'nın kabri, caminin sağ tarafındaki hazîrededir. *Hadîkatü'l-Cevâmi* cami hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bânisi, Solakbaşı Sinan Ağa'dır. Kabri ordadır. Camiin içinde asılı olan bir levhada şu yazılıdır: 'Cami-i şerif binâ-i Solak Sinan. Cami'nin tamamlanma tarihi 955 (1548)'dir (Ben 954 okudum). Minberini, Sultan I. Mahmud devri İhtisap Ağalarından Mehmed Ağa adında bir hayır sahibi koymuştur. Tarihi, 1166 (1752-53)'tür. Bu Camiin mahallesi vardır."

Mir'ât-i İstanbul yazarı da şu bilgiyi veriyor:

"Mescit yıldırımdan zedelenmiş ve Hacı Ahmed Efendi namında bir hayır sahibi tarafından 1300 (1883) tarihinde yeniden yaptırılmıştır. Yanında Sürüri İbtidai Mektebi vardır.1269 (1852)'de Şekercizade Hasan Bey tarafından hayrat edilmiş bir çeşme kain olup halen caridir."

Birçok tamirlerle günümüze ulaşan cami, duvarları kârgir, çatısı ahşap olarak yapılmıştır. Caminin hazîresindeki en eski kabir 971 (1563) tarihli olup Solak Sinan'ın kızına aittir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

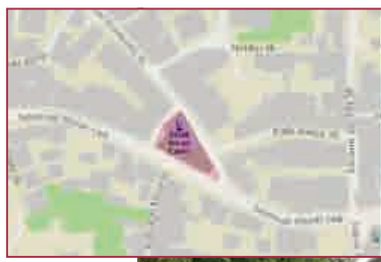

ŞEHİTLİK CAMİİ (1917)

Cami, Karacaahmet Mezarlığı içinde 5 ve 2 No'lu adaların arasındadır. Yığma taştan yapılmış olan cami ahşap çatılı olup, caminin yola bakan cephesinin alt katında yola açılan kapı üstünde, Sultan Mehmed Reşad'ın bir tuğrası ve 1336 (1917-18) tarihi yazılı bir madalyon vardır. Fevkanî mâbet bu tarihte yaptırılmıştır. Minaresi yoktur. Cami, tamamen harap bir haldeyken 1984 tarihinde aslına sadık kalınarak bugünkü haliyle yeniden yapılmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

ŞEHİD SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ (1677)

Ahmediye meydanından Doğancılar'a çıkarken Halk caddesi üzerinde sol tarafta caddenin Viransaray sokağıyla birleştiği köşededir. Cami 1088'de (1677) Süleyman Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bunun için, Urfalı şair Nâbî'nin Divan'ında söylediği manzume şöyledir:

Sahibul-hayrat hem nam-ı Süleyman kim olur
Evveli mir-ahur-ı şahenşeh-i ali-nijad
Hayr içün bu cami ile çeşmeyi kıldı bina
Eyledi iki veliyyü'n-ni'metin Ruhunu şad
Birisi Tavşan Ağa makbul-ı sultan-ı cihan
Biri sadr-ı a'zam-ı merhum pakize-nihad
Sa'yini meşkur u hayrını makbul eylesün
Rütbe-i hadd-ı kabul-i Hazret-i Rabbu'l- ibad
Teşneler nuş eyleyince abını tarih içün
Dediler iç bu Süleyman Çeşmesinden nuş bad
1088 (1677) (Haskan)

Hemen arkasında bânisi Süleyman Paşa'nın sarayı, belirtilen yolların köşesinde de sıbyan mektebi ve çeşmesi vardı.

Sarı Süleyman Paşa diye de bilinen Paşa, Sultan IV. Mehmed döneminde sarayda çeşitli görevlerde bulunmuş, daha sonra ordu ile vezir olarak birçok sefere katılmıştır. En son seferinde serhad şehri Budin'in düşman eline geçmesinden sorumlu tutularak 7 Ekim 1687'de idam edilmiş, önceden yaptırdığı bu caminin kıblesine defnedilmiştir. Şâhidesi üzerindeki tarihsiz kitâbesinde, "Merhum ve mağfur Vezîriâzam Süleyman Paşa ruhuna el-Fâtiha" yazılıdır. Yanında aynı zamanda idam edilen yakın adamı Receb Paşa'nın da mezarı vardır (Geniş bilgi için bk. M.N.Haskan).

Camiye, cadde tarafından birkaç basamaklı merdivenle çıkılır. Altında son cemaat yeri bulunan meşrutası son tamirde kaldırılmıştır. Son cemaat yeri olarak şimdi, demir konstrüksiyonlu garip bir ilâve vardır. Cami, kesme taştan, kare planlı düz çatılı, kirpi saçaklı klasik bir yapıdır. Üç tarafında altlı üstlü, üsttekiler kırık kemerli, alttakiler dikdörtgen olmak üzere, üçer tane yanlarda, dörder tane de kıble tarafındaki pencerelerden ışık alır. Sağ tarafına bitişik klasik tarzdaki taş minaresinin şerefesi mukarnas-

Eski bir fotoğrafta caminin durumu görülmektedir. Zamanla yok olan ahşap son cemaat yeri yenilenmiş, minaresi de şimdiki haliyle 1957'de yaptırılmıştır.

lıdır. 1894'teki büyük depremde yıkılan minare, 1957-58 tarihlerinde halk tarafından cami ile beraber şimdiki şekliyle tamir edilmiştir.

Kemerli bir kapıdan girilen caminin içerisi de ferah ve güzeldir. Hiçbir yerinde kitâbesi yoktur. Kadınlar mahfili ahşap iken betona çevrilmiştir. Minber ve kürsüsü ahşaptır. Mihrabı mermer kaplıdır. Son tamir sırasında eski özelliklerini kaybetmiştir.

Caminin kıblesi ve doğusunda içinde birçok mezar bulunan bakımsız bir hazîresi vardır. Burada Şehid Süleyman Paşa ile Receb Paşa'nın da kabirleri bulunmaktadır. Caminin kıblesindeki hazîrenin sokak kenarındaki bozulan çeşmenin duvarında paşanın mezarına isabet eden yerde bir kitâbe gömülüdür. Eski çeşme duvarındaki bu kitâbe şöyledir:

Hilm ü insafla ma'rûf o Süleyman Paşa
Hayf kim zulm-ı fivarânla nâlân oldu
Ekreh hasnındaki mü'minlere şefkât itdi
Nakl-i zad eylemeğe askere fermân oldu
Güç gelüb asker bed-fikre anın fermânı
Cümlesi başına kasd eyledi düşmân oldu
Iyd-i adhâde şehîd itdiler ol mazlumı
Vasıl-ı rahmet-i hakk nâ'il-i gufrân oldu
Bi-günah gitdi cihandan o vezir-i müşfîk
Ey diriga yine nâ-hak yire bir kân oldu
Didi tarihini erbâb-ı basîret anın
Cennet-i Adn'e varub anda Süleyman oldu

Dört satır halinde güzel bir hat ile yazılmış olan bu kitâbenin altında tarih yazılı değildir. Son mısradan ebced hesabına göre 1098 (1687) tarihi çıkmaktadır.

Kitâbe özetle "Hilm ve insafla bilinen Süleyman Paşa, zulme uğradı,müminlere şefkatli idi, öldürülmesine yazıkki askere ferman olundu, bayram günü şehid ettiler o mazlumu, hakkın rahmetine vasıl oldu, günahsız gitti cihandan o müşfik vezir..." mealindedir.

Süleyman Paşa'nın kabri yanında, tarihi yazılı olmayan "Fâtıma bint-i Süleyman Paşa"nın mihrablı şâhidesi bulunmaktadır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Eski çeşme duvarının üzerindeki kitabe

Caminin içinden ve dışından görüntüler

ŞEYH MUSTAFA DEVÂTÎ EFENDİ TEKKESİ CAMİİ (ŞEYH CAMİİ, 1651)

Bu tekke-cami Selmani Pak caddesi ile Şeyh Camii sokağının birleştiği Üsküdar meydanına yakın bir yerde cadde üzerindedir. Caminin, kuzeyden girilen son cemaat yerinden sonra gelen içeri sahna açılan kapıdaki kitâbesine göre Divitçi Şeyh Mustafa Efendi tarafından 1061(1651) yılında yaptırılmıştır. Caminin iç kapısı üstünde 8 mısralı 1061 (1651) tarihli kitâbesinde Kethüdâ Arslan Ağa'nın oğlu Mustafa tarafından yaptırıldığı anlatılmaktadır.

Caminin son cemaat yerine açılan cümle kapısı üzerinde, yedi satır halinde, yirmi mısralı Sultan II. Abdülhamid devrinde Bahri Paşa tarafından 1304'te (1886) tamir edildiğini belirten bir kitâbe daha bulunmaktadır. Ayrıca caminin sol yanına yeni eklenen bölümün kapı üstünde de 1997 tarihli bir kitâbe vardır. Bu bölümün yeni yapıldığı anlaşılıyor.

Şeyh Mustafa Efendi Celvetî tarikatına mensup bir şeyhtir. Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Tekkesi şeyhlerindendir. Şeyh Mak'ad Ahmed Efendi'nin halifesidir. Mustafa Efendi, Hüdâyî Âsitânesi'ne postnişin olmamıştır. 1067'de (Temmuz 1657) vefat ederek cami kapısı karşısındaki türbesine gömülmüştür (Haskan)

Camiye cadde tarafından kesme taştan yapılmış, çift söveli ve harpuştalı avlu kapısından girilince avluda iki taraflı hazîre ile karşılaşılır. Burada Osmanlı mezar taşı sanatının bütün örneklerinin görüldüğü, Şeyh Devâtî'nin babası Kösem Sultan'ın kethüdâsı Arslan Ağa dahil, devrin birçok tanınmış zevatı ve camiye hizmet edenlerin mezarları bulunur. Bu avlunun ortasında yer alan cami, kare planlı, kesme taştan, tuğla hatıllı ve düz çatılı olarak yapılmıştır. Sağ tarafındaki minaresi klasik olmakla beraber son dönemin izlerini de taşır. Bir son cemaat yerinden geçilerek girilen caminin içi oldukça aydınlık ve ferahtır. Tavanı ahşap kaplıdır. Üç tarafından alt üst ikişer büyük ve sivri kemerli pencereden ışık alır. Duvarlarda süsleme yoktur. Vâiz kürsüsünün üstünde duvara gömülü taşa yazılmış eski bir yazı vardır. Mihrap ve minberi son zamanların yapıları olup bir özelliği yoktur. Cami son yıllarda restore edilmiştir.

Caminin kuzey giriş kapısı karşısındaki Şeyh Mustafa Devâtî

Caminin cadde tarafından girişi, Solda ve sağda hazire, karşıda cami

Türbesi, yerinin durumuna göre altı yüzlü, yığma taştan, ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir. İçinde sekiz sanduka vardır. Arka tarafı hazîredir. Türbenin giriş cephesinde kapının ve pencerelerin üzerinde kitâbeler yer alır. Kapı üstünde iki kitâbe vardır. En üstteki iki satırlık kitâbe onun altındakinin methiyesi şeklindedir. Girişin üstündeki kitâbe ise türbeyi tamir ettiren Fatma Hanım'ın vefatından sonra 1896'da konulmuş, yedi sıralı on dört mısra halinde yazılmıştır. Türbede şeyh efendinin ve yakınlarının lahidleri vardır.

Selmanı Pak caddesi üzerinde, avlunun dış yüzünde hazîrenin önünde avlu duvarına gömülü kesme taştan yapılı güzel bir de çeşme vardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Caminin cadeden giriş kapısı

Caminin içinden

Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabesi

Caminin avlusunda türbe ve cami girişi

Cadde tarafında avlu duvarına monte edilen çeşme

ŞÜCA BAĞI CAMİİ (XVII.yy)

Selâmi Ali mahallesinde, Selânikliler sokağı ile Şecaat sokağının kesiştiği köşededir. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*de cami hakkında "Şüca' Bağı Mescidi der kurb-i Acıbadem" başlığı altında "Bânisi Selâmi eş-şeyh Ali Efendi'dir. Ali Efendi 1104 (1692) tarihinde vefat etmiştir" demektedir. Evliya Çelebi'de bu camiden bahsetmektedir.

Bir çok görevlerde bulunduktan sonra 1740'ta sadrazamlık da yapan Şüca Ahmed Paşa, Selâmi Ali Efendi'nin bu mescidini yeniden yaptırmış veya tamir ettirerek yanına bir de çeşme ilâve etmiştir. Camii 1921'deki bir yangında tamamen yok olmuşken 1991'de şimdiki haliyle yeniden yaptırılmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

TAKKECİ MESCİDİ (ARAKİYECİ MESCİDİ, DİVİTÇİLER CAMİİ)

Halk arasında Divitçiler Camii adıyla bilinen mescit, Divitçiler caddesi ile Körbakkal sokağının birleştiği köşededir. Karşısındaki köşede 1669 tarihli Abbas Ağa Çesmesi vardır. Mescit, 944 (1537-38) tarihinde vefat eden Mehmed Ağa adında bir hayır sahibi tarafından yaptırılmıştır. Sonradan ve 68 yıl sonra kendi âzatlısı Cafer Ağa tarafından yenilenmiştir. Takriben 200 sene sonra III. Sultan Mustafa devrinde Seyyid Mehmed Emin Ağa tarafından minber konulmak suretiyle cami haline getirilmiştir. Körbakkal sokağına bakan avlu duvarı üzerinde şu kücük kitâbe taşı bulunmaktadır:

Arakiyyeci Hacı Cafer Çelebi
Mahallesi ve mescid-i şerifidir
1012 (1603)

Cafer Çelebi'nin kabri avludadır. Küçük bir mescittir. Şu anda tamiratta olduğu için içinden inceleme imkânımız olmamıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

TOYGAR HAMZA MESCİDİ (1453 civarı)

Mescit, Selâmi Ali Efendi caddesi üzerinde, Toygar Hamza sokağı ile birleştiği köşededir. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*de şu bilgi vardır: "Bânisi, Toygar lakabıyla meşhur Hamza Çelebi'dir. Mescidinin mihrabı önünde medfundur. Bu sebepten o semte Toygar Tepesi denmiştir. Minberini, Sultan I. Mahmud devrinde Matbah Emini el-hac Hâfız Halil Efendi koymuştur. Halil Efendi Defter Emini iken 1167 (1753) senesinde vefat etmekle evinin karşısında bulunan, Aşık Paşa Camii kabristanında medfundur. Toygar Hamza Mescidi'nin Mahallesi vardır."

Toygar Hamza'nın mezar taşında şu beyit yazılıdır:

Himmeti câri kaafdan kaafa
Hazret-i Toygar Hamza Baba
857 (1453)

Toygar Hamza'nın şâhidesine göre mescit, İstanbul'un fethi sırasında yapılmış olmaktadır. *Sicill-i Osmânî* adlı eserde de; "Toygar Tepesi onun ismiyle anılır. Sultan II. Bayezid (1481-1508) ricâlinden olup Üsküdar'da bir mescit bina etmiş ve vefatında mescidi yanına defn edilmiştir" denmektedir.

Meyilli bir yerde yapılan bu küçük caminin duvarları kârgir, çatısı ahşap olup, 1975 tarihinde tamamen yeniden yapılmıştır. Kısa minaresi sağ tarafındadır.

Caminin minberini koyan *Hadîka*'da adı geçen Halil Efendi, aynı zamanda caminin bulunduğu setin altına cadde tarafındaki köşeye, bir de çeşme yaptırmıştır. Kitâbesinden 1119 (1707) yapıldığı anlaşılan ve tamamen mermerden inşa edilen çeşme, zamanla harap olmuş, 1260'ta (1844) Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın Çaşnigir Ustası Nazenin tarafından tamir edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin gözde devlet adamlarından, Hacı Halil Efendi'nin, Üsküdar'da bilinen üç çeşmesi vardır. Ayrıca memleketi olan Kayseri'de ve daha birçok yerde hayır eserleri vardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

TAVÂŞÎ HASAN AĞA CAMİİ (1587)

Cami, Ahmediye mahallesinde Gündoğumu caddesi ile İnâdiye Mektebi sokağının kesiştiği köşededir.

*Hadîkatü'l-Cevâmi'*de şu bilgi bulunmaktadır: "Bânisi Tavâşî Hasan Ağa'dır. 995 (1587-88) tarihinde bina etmiştir. Kendi dahi mihrap önünde medfundur. Mahallesi vardır." Tavâşî, hadım yerine kullanılan bir tabirdir. Ramazan Ahmed Efendi, mescide minber koyarak mâbedi cami yapmış ve ayrıca vakıf tayin etmiştir. Kendisi, Maraşlı olduğu halde çok uzun zaman Üsküdar'da oturduğu için Üsküdarî diye bilinir.

Mescit zamanla harap olmuş ve 1310 (1892) tarihinde Hatice Hatun adında bir hayır sever tarafından bugünkü şekliyle tamir edilmiştir. Bu tamiri belirten 1310 (1892) tarihli "*Tavâşî Hasan Ağa başında yapmıştı bu mübarek mâbedi. Hayrat sahibi zahide Hatice Hanım, harabe hükmüne girmiş iken hızır gibi yetişti, hulus- i kalb ve halis niyet ile ikinci defa ihya eyledi. Hüdâ her birine ecrini nasib ede.*" mealindeki kitâbe, caminin ahşap giriş kapısı üzerindedir.

Cami yığma taş ve tuğladan yapılmış olup çatısı ve son cemaat yeri ahşaptır. Sağ taraftaki minaresi tuğladandır. Camiin sağ, sol ve kıble tarafı hazîredir. Tavâşî Hasan Ağa'nın şâhidesi yok olmuştur. Mâbedin ön tarafında ve şimdiki meşrutanın yerinde, sokağa ismini veren, İnâdiye Mektebi bulunuyordu.

Cami avlusunun Gündoğumu tarafından girişinin yanında Ahmediye Külliyesi bânisi İbnü'l-emin Ahmed Ağa tarafından 1134 (1721) tarihinde yaptırılmış olan çeşme ve namazgâh bulunmaktadır. Caddenin ve çeşmenin karşısında ise, bugün sadece dış duvarı ve bu duvar üzerindeki kitâbesi kalan meşhur Şeyh Hâfız Rufâî Tekkesi vardır.

Küçük fakat sevimli cami bugün bakımlı olarak ibadete açıktır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

S. Ünver'in çizimiyle cami

Cami avlusunun Gündoğumu tarafından girişinin yanında İbnü'l-emin Ahmed Ağa tarafından 1134 (1721) tarihinde yaptırılmış olan çeşme

URYÂNÎZÂDE CAMİİ

Beylerbeyi Kuzguncuk arasında sahil boyu giden Abdullah Ağa caddesi üzerindedir. Şeyhülislâm Kilisli Uryânîzâde Ahmed Esad Efendi tarafından yaptırılmıştır. Esad Efendi 1889 yılında vefat etmiş Eyüp'te Ebüssuud Efendi mezarının karşısına gömülmüştür. Oğlu Cemil Molla'nın buradaki tepede üç katlı bir köşkü vardır. Denize hafif girinti yapan, boğaza nazır, manzarası çok güzel, gayet zarif, yüksek, ahşap yapılı bir camidir. Minaresi de ahşap olup solundadır. İçindeki ahşap kabartmalar, mihrabı, minberi ve kalem işleri devrinin özelliklerini yansıtır. Zaman zaman tamirler geçirmiştir ki şu anda da tamirden yeni çıkmıştır. Avlusunda imamevi ve avlu girişinin solunda tuvalet vardı, son tamirde buralar kaldırılmıştır. Cami bugün tertemiz olarak ibadete açık, ziyaretçisi bol olan, huzurlu bir mekandır.

23 Mart 1945'te caminin görünüşü (İst. Enc. Dos. no,878)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/305

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,

VANİKÖY (VANÎ MEHMED EFENDİ) CAMİİ (1665)

Vaniköy sahilinde Vanî Mehmed Efendi tarafından 1665'te yaptırılmış, Sultan I. Mahmud zamanında da camiye hünkâr mahfili ilâve edilmiştir. Vaniköy'e de adını veren caminin bânisi Vanî Efendi'yi Sultan IV. Mehmed zamanında vezîriâzam bulunan Köprülü Mehmed Paşazâde Fâzıl Ahmed Paşa 1072 (1661/1662) senesi Van'dan getirip huzur-ı hümâyunda ders okutmağa tayin olunmuş, bir müddet sonra da şeyhülislâm olmuştur. Mehmed Efendi, Sultan I. Süleyman, Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad devirlerinde yaşamış, 1684 yılında ölmüştür. Cami için *Hadîka*'da şu bilgi vardır:

"İşbu Vaniköyü namındaki yer, eskiden Papaz bağçesi adıyla anılır imiş. Sonra IV. Mehmed devrinde sultan şeyhi olan Seyyid Mehmed Vanî Efendi'ye tarafı şehînşâhîden adı geçen yer mülk olarak verilmekle, mümâileyh kendi için bir sahilsaray ve bazı hâneler ile sahil-i deryâda hâlâ mevcud olan cami-i şerifi ve yanında bir medrese bina eylemişdir. Ve sonra Sultan II. Mustafa Han hazretleri saltanata nâil olduğunda, kendi hatt-ı şerifleriyle bir levha-i âliye teberrüken mescide avize etmiş ve Sultan I. Mahmud Han hazretleri dahi bir hünkâr mahfili bina ederek cami-i şerife şeref vermişlerdir. Ve sonra Sultan Mahmud Han vezirlerinden Devatdâr Mehmed Paşa, Küçüksu Kasrı'nı yeniledikten sonra 1166 (1752/1753) senesinde bu cami-i şerifin de yenilenmesine

muvaffak olmuşdur. Sonra Sultan Mahmud Han hazretlerinin camiiye yaz günlerinde teşrifleri vuku bulmağla, tekraren tamir olundu....."

Cami, geniş dikdörtgen planlı, kâgir duvarlı, çatılı bir yapıdır. Girişi batı yönünde olan caminin, ön tarafında camekânlı bir bölüm vardır. Altı adet ağaç direkle dışarıya açılmış olan bir girişten, kare planlı harime geçilir. Harimin tavanı ahşap çubuklarla dikdörtgenlere ayrılmıştır. Mahfil, kuzey yönünde dört ağaç direk üzerindedir.

Mihrap tarafına dört, üst tarafına dört pencere açılmıştır. Alttaki pencereler dıştan yuvarlak kemerli, içeriden karedir. Üst pencereler ise her iki taraftan da yuvarlak kemerlidir.

Caminin sol tarafında ahşap hünkâr mahfeli, mahfelin altında iki oda vardır. İki ağaç ayakla desteklenen hünkâr mahfili ve meşruta olarak düzenlenen kısmın üst kat girişi, doğu tarafında, deniz ve kara yönünden merdivenlerle çıkılan bir sahanlıkla sağlanmıştır. Bu ahşap cephede, altı pencere ve ortada da bir kapı vardır. Sağındaki minaresi taş ve tuğladan yapılmıştır.

Boğaz'a nazır nefis manzarası olan bu güzel cami, bugün ibadete açıktır ve deniz tarafındaki bahçesi de olta balıkçılarının mekânı durumundadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/307

http://dunyacamileri.blogspot.com.tr/2011/05/vanikoy-Camii

Caminin içinden

Caminin deniz tarafından görünüşü ve yandan girilen kapı tarafındaki son cemaat yeri

KAYNAKLARDA ADI GEÇEN ANCAK MEVCUT OLMAYAN CAMİLER[1]

Alaca Minare Mescidi (Murat Kaptan Mescidi). Mescit, Alaca Minare sokağı ile Kartal Baba caddesinin birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesinde idi. Şimdi yeri boştur.

Arakiyeci Hacı Mehmed Ağa Mescidi (Kapıağası Mescidi). Mescit, Toptaşı caddesi ile Harmanlık sokağın birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde idi. Tam karşısında, Kapıağası Yâkub Ağa'nın, 1089 (1678) tarihinde yaptırmış olduğu mektep bulunmakta idi. Bugün yerinde Divitçiler Camii vardır. Karşısındaki mektep te ayaktadır.

Bâli Çavuş Mescidi (Tunus Bağı Mescidi). Bu mescidin 1000 (1591-92) tarihlerinde yapıldığı sanılmaktadır.

Bandırmalı Tekkesi Mescidi (İnâdiye Tekkesi Mescidi). Mescit, İnâdiye ismiyle meşhur olan semtte Gündoğumu caddesi ile İnâdiye Mezarlık sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesindeydi.

Cafer Efendi Camii. Bu camiin yeri bugün belli değildir.

Demirci Mescidi. Bülbülderesi ile Şeyh Camii arasındaki Demirciler Çarşısı'nda, büyük bir ihtimalle, şimdiki Fevziye Camii'nin yerinde olduğu sanılmaktadır.

Divitçizâde Şeyh Mehmed Tâlib Efendi Camii (Sultan I. Mahmud C.)**.** Mâbet, Ahmediye Meydanı civarında ve Gündoğumu caddesinin sol tarafında, köşeye yakın bir yerde bulunuyordu.

Durbâlî Camii. Cami, Toygar Tepesi'nde ve Durbâlî sokağı üzerinde idi.

Evliya Hoca Camii. Cami, Kuşoğlu Yokuşu ile Evliya Hoca sokağının birleştiği yerde ve Kuşoğlu Yokuşu'nun sol köşesinde ve set üzerindedir. Bugün yalnız Evliya Hoca'nın açık türbesi durmaktadır.

Hammal Mehmed Ağa Mescidi. Selmanı Pak caddesi üzerindeki Köse Dayı sokağındaydı.

Haydar Dede Mescidi. Cumhuriyet caddesi üzerinde Fevziye Camii karşısında Sandıkçı çıkmazı içinde idi.

Hayrettin Çavuş Camii. Hayrettin Çavuş mahallesinde, Beygirciler sokağı ile Ferah sokağının birleştiği yerde ve ilk sokağın sol köşesinde idi.

Kavak İskelesi Mescidi. Bugün izi bile kalmamış olan Kavak İskelesi Mescidi, 1939 yılında yıkılmıştır.

Kavak Sarayı Mescidi. Bugünkü Selimiye Kışlası'nın bulunduğu yerde olması kuvvetle muhtemeldir.

Kazasker Camii (Divitçiler Camii). Mescit, Zeynep Kâmil Hastahanesi civarında, Divitçiler caddesi ile Salı sokağının birleştiği yerde ve caddenin sol köşesinde idi. Bugün yerlerinde Zeynep Kâmil İlkokulu bulunmaktadır.

Kazgancı Mescidi. Şah-huban adlı bir hayır sever Hatun'un 930 Muharreminin evâilinde (1523) tanzim edilen vakfiyesinde Üsküdar'da Kazgancı adı ile anılan bir mescidinin olduğu görülmektedir.

Küçük Çamlıca Mesiresi Camii. Cami, Küçük Çamlıca tepesinin güney eteklerinde ve Cennetâbâd Kasrı'nın yakınında idi. Sultan IV. Mehmed (1648-1687) tarafından kasır, çeşme ve namazgâh ile beraber 1064 (1654) tarihinde yaptırılmış olmalıdır.

Mehmed Ağa Mescidi (Kemer Altı Camii). Mescit, Atpazarı semtinde ve Vâlide-i Atik Çeşmesi sokağı, Toptaşı caddesi ve Büyük Selim Paşa caddesinin birleştiği meydanda idi. Sıbyan mektebinin anlatıldığı bölümde bahsedilmiştir.

Miskinler Tekkesi Mescidi (Dedeler Mescidi) Miskinler tekkesi içinde idi.

Mumcubaşı Mescidi. Üsküdar, Sultantepe'de ve Servilik caddesi üzerindeki Arslan Ağa Çeşmesi arkasında idi.

Salacak Camii (Teşrifatçı Camii). Cami, Salacak vapur iskelesinin hemen yanında ve Salacak İskele sokağının sağ köşesinde ve deniz kıyısında idi. 1940 tarihlerinde cami, Evkaf'ca kadro harici bırakılmış ve daha sonra da satılmıştır. 1974 tarihine kadar ev olarak kullanılan mâbedin yeri daha sonra yol çalışmaları nedeniyle kaybolmuştur.

Salih Efendi Cami. Mâbet ve türbe Çavuşdere caddesi üzerinde ve Hatmi sokağının karşısındadır. Bu sokağın başında yüzü mermer kaplı 1817 tarihli, Ümmü Gülsüm Çeşmesi vardır. Salih Efendi'nin kabri, şimdi yeri arsa olan mescidinin yanındadır. Etrafına sonradan bir demir parmaklık konmuştur.

Şerefâbâd Camii (Adliye Camii). Şemsi Paşa Meydanı'nda idi. Mescidin sol tarafında, Şerefâbâd Kasrı, arka tarafında ise 1231(1816) tarihli Sultan II. Mahmud Çeşmesi bulunmakta idi.

Tembel Hacı Mehmed Efendi Camii (Atlamataşı Camii). Selim Ağa Kütüphanesi'nin yanında idi.

Tazıcılar Ocağı Mescidi. Tıbbiye caddesi ile Çeşme-i Kebir sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde idi.

Yeni Çeşme Camii (Mehmed Ağa Camii). Ağa Camii ismiyle de anılan bu cami, Ahmediye Meydanı'nın ortasına yakın bir yerde bulunuyordu. Yeni Çeşme Camii, 1935 tarihinde yol genişletilirken yıktırılmıştır. Bu mâbedin oldukça geniş bir mezarlığı vardı. Şimdi yerinde, PTT binaları ile birçok dükkân ve apartman bulunmaktadır. Gizlice Dede'nin açık türbesi de bu hazîrenin kenarında bulunuyordu. Mezarlık, 1935 tarihinde cami ile beraber kaldırılmıştır.

1- M.N.Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, adlı eserinin 1. cildinden derlenmiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılmış olan bugün ibadete açık yeni camiler

Üsküdar Müftülüğü'nden alınan ibadete açık camiler listesinden tarihi camiler bahsinde anlattıklarımız çıkarılarak geriye kalanlar buraya alınmıştır. Burda adı geçen camiler Cumhuriyet'ten sonra yapılmış olup, son zamanlarda yapılan birkaçı hariç mimari bir özelliği olmayan camilerdir.

Abdurrahman Soyak Camii, Ünalan Mah Libadiye Cad Soyak Camii Sokak (Soyak Göztepe Sitesi Yanı).

Acıbadem Merkez Çavuşoğlu Camii, Acıbadem Mah. Yaprak Sokak.

Acıbadem Toprak Mescidi Acıbadem Mah. Acıbadem Cad. Nişantaşıyolu Sokak. Toprak Apt. E Blok D:8

Akabe Camii, Burhaniye Mh.Mavi Sokak.

Albayrak Camii, Libadiye Cad.Cumhuriyet Mah.Çimen 3.Sokak.

Altunizade Erzurum Sitesi Camii, Altunizade Erzurum Sitesi Camii,

Alvarlızade H.Seyfettin Efendi Bulgurlu Mah. Bağlar İçi Cad. Sevgi Sokak

Amine Hatun Camii, Bulgurlu mahallesi İzzettinbey Cad. Algül Sokak

Asım Ülker Camii, Kısıklı Mah. Ferah Cad.

Ayazma Mescidi Cumhuriyet Cad. No:18/0 Kader Pasajı zemin Kat

Bağlarbaşı Camii, Muratreis Mah. Şetaret Sokak No:41 Bağlarbaşı

Bağlarbaşı Huzur Camii, Muratreis mahallesi Huzur Camii Sokak.

Bahçelievler Celil Camii, Bahçeli Evler Mah.Dere Boyu Cad

Barbaros Camii, Barbaros mahallesi Denizmen Sokak.

Beylerbeyi Mehmetağa Camii, Küplüce mahallesi Mehmetağa Cad.

Bilali Habeşi Camii, Mehmet Akıf Ersoy Mah. Sehıt Osman Sokak.

Buhara Camii, Çengelköy mahallesi Ordu Cad. Başar s okak

Bulgurlu Bayrampaşa Camii, Bulgurlu mahallesi , Bulgurlu Cad.

Bulgurlu Birlik Camii, Bulgurlu mahallesi Turgut Reis Sokak

Bulgurlu Fatih Camii, Bulgurlu mah. Yukarı Bulgurlu Cad.

Bulgurlu Mescidi Mimar Sinan Mah.Tavukçu Bakkal Sokak.

Büyük Çamlıca Camii, Kısıklı mahallesi Meltem Sokak.

Cennet Camii, Beylerbeyi Mah. Cennet Camii Sokak.

Cumhuriyet Mh.Huzur Mescidi Cumhuriyet Mah.Esatpaşa Cad.Huzur Sitesi.Huzur Mescidi.A1 Blok

Çamlıktepe Camii, Güzeltepe Mah. Okul Önü Cad. Çengelköy.

Çiçekçi Mehmet Efendi Camii, Çenkelköy Mah.Bakırcıbaşı Mah. Binbirçiçek Sokak.

Divitçiler Camii, Zeynep Kamil Mah. Yeni Toptaşı Cad.

DSİ Mescidi Küçük Çamlıca Mah. Libadiye Cad.

Emanet Alemdar Camii, Cumhuriyet mahallesi Karlıdere Cad.

Esentepe Camii, Kirazlıtepe Mah. Çamlıca Cad. Kule Sokak. Çengelköy.

Ferah Mh.Merkez Camii, Ferah mahallesi Ferah Cad.

Ferah Mh.Yeni Camii, Ferah mahallesi Ferah Cad.

Goncagül Camii, Muratreis mahallesi Arapgül Sokak

Gümüşsu Camii, Kısıklı mahallesi Gümüşsu Camii Sokak

Güzeltepe Birlik Camii, Mehmet Akif Ersoy Mah. Namazgah Cad.

Güzeltepe Camii, Mehmet Akif Ersoy Mah Cami Sokak.

Güzide Hatun Camii, Yavuztürk Mah. Karadeniz Cad. Güzidehanım Sokak

Hacı Emin Yıldırım Camii, Barbaros mahallesi Fikret Mualla Sokak, Altunizade

Hacı Mehmet Efendi Camii, Cumhuriyet Mah. Karlıdere Cad. Ademyavuz Sokak.

Hacı Mehmetali Öztürk Camii, İcadiye Mah. Berberoğlu Sokak

Hacı Osmanoğlu Camii, İcadiye Mah. Makaslar Sokak.

Hacı Yakup Kazdal Camii, Altunizade Mah. İcadiye Bağlarbaşı Cad.

Halit Bin Velid Camii, Mehmet Akif Ersoy Mah .Hasippaşa Cad. Ayışıgı Sokak

Harem Otogar Mescidi Selimiye mahallesi Harem Otogarı

Hasan Uzun Camii, Bulgurlu mahallesi Bulgurlu Cad. Uzundere Sokak.

Huzurtepe Camii, Çengelköy Mah. Lekecinuri sokak

Hz.Ali Camii, Burhaniye mahallesi Hacı Reşit Paşa Sokak

Hz.Ali Gamame Camii, Mehmet Akif Mh Büyük Namazgah Cad. No:41 Çengelköy

Hz.Ebubekir Camii, Ferah Mah. Irmak Sokak.

Hz.Hamza Camii, Çengelköy Mah. Hz Hamza Camii Sokak.

Hz.Ömer Camii, Küçüksu Mah. Millet Cad. Tüylüoğlu Sokak.

İmamı Azam Camii, Çengelköy Mah. Bağlar Cad. İmamı Azam Camii Yolu Sokak.

Şehir Üniversitesi Mescidi Altunizade Mah. Kuşbakışı Cad.

Kandilli Parakendeler Camii, Küçüksu Mah. Miralay Sokak.

Kapalı Çarşı Mescidi Kapalı Çarşı.

Karacaahmet Camii, Zeynep Kamil Mah. Nuh Kuyusu Cad.

Kıroğlu Camii, Küplüce Mah. Nuribey Cad.

Kirazlıtepe Büyük Camii, Orhan Seyfi Orhun Cad. Kirazlıtepe Mah

Kirazlıtepe Merkez Camii, Kiraztepe Mah.Kazdal Cad.

Koru Camii, Acıbadem Mah. Raufpaşa Hanı Sokak.

Kotku Camii, Küçük Çamlıca mahallesi Bodrumi Cami Sokak.

Küçük Çamlıca Subaşı Camii, Küçük Çamlıca Mah. Üç Pınarlar Cad.

Küçük Namazgah Camii, Güzeltepe Mah. Küçük Namazgah Cad.

Küçüksu Bahçelievler Camii, Küçüksu mahallesi Hatip Sokak.

Marmara Üniversitesi **İlahiyat Fakültesi Camii**, Mahir İz Cad. Bağlarbaşı

Mescidi Aksa Camii, Bahçeli Evler Mah.Bağdaşım Sokak

Muhammet Camii, Küçük Çamlıca mahallesi Libadiye Cad. Fatih Sultan Sokak.

Münire Hatun Camii, M.Akif Ersoy Mah Vuslat Sk. No:80.

Namazgah Camii, Alemdağ Cad. Sütçü Sokak, Bulgurlu

Nevnihal Hatun Camii, Selimiye Mah. Atölyeler Cad. 5/6

Nimet Arpacı Camii, Acıbadem mahallesi Çilekli Sokak.

Numune Hastanesi Camii, Tıbbiye Cad. Bülent Akarcalı Sağlık Meslek Lisesi karşısı

Nuri Cıngıllıoğlu Camii, Küçüksu mahallesi.Güzel Çamlık Sokak.

Oğuzhan Camii, Çamlıca Cad. Burhaniye Mah. Cami Yolu Sokak.

Ömer Sever Camii, Bahçelievler Mah.Ay Sokak.

Örsünler Camii, Yavuztürk Mah.Bosna Bulvarı Hoşgörü Sokak.

Polisevleri Camii, Kanuni Sultan Süleyman Sokak, Burhaniye.

Rasathane Camii, Kuleli Mah. Vaniköyyolu Sokak.

Ravza Camii, Küçüksu Mah. Dereboyu Cad. Metin Sokak.

Sabire Kadir Camii, Yavuztürk Ah. Karadeniz Cad.

Samet Mescidi Ferah Mah. Akçağ Sokak.

Samiye Alemdar Camii, Güzeltepe Mah.Kerem Sokak. Çengelköy

Sancaktutan Mescidi Kirazlıtepe Mah. Ayvalık Cad. Ayvacık Çıkmazı Çengelköy

Saray Camii, Küplüce mahallesi Saray Cad. Saray Cami Sokak.

Sefatepesi Camii, Kısıklı mahallesi Ferah Cad. Sefa Camii Sokak.

Söğütlüçayır Camii, Söğütlüçayır Cad. Bulgurlu Mah

Söğütlüçayır Molla Camii, Cumhuriyet Mah. Söğütlü Çayır Cad.No:104

Sultan Murat Camii, Bahçelievler Mah. Sultan Murat Cad. Mızrak Sokak.

Şakirin Camii, Barboros Mah.Nuh Kuyusu Cad.No:2 Karacaahmet Mezarlığı içi

Şehit Fethi Camii, Acıbadem Şehit Fethi Sokak.

Şehit İbrahim Turan Camii, Mehmetakif Ersoy Mah. Hasippaşa Cad.Sakarya Sokak.

Şeyh Nevruz Camii, Çengelköy Mah Mehmet Gümüşay Sokak.

Talimhane Camii, Kaldırım Cad. No:34, Çengelköy

Taşocakları Camii, Kuleli Mh.Emek Cad.Cami Sokak No.1 Çengelköy.

Ünalan Mah.Kuba Camii, Ünalan Mah.Barajyolu Alt Sokak.

Ünalan Mah.Merkez Camii, Ünalan mahallesi Merkez Cami Çağlayan Sokak.

Ünalan Mah.Sadıklar Camii, Ünalan Mah. Maslak Sokak.

Ünalan Mah.Tepeüstü Camii, Ünalan Mah.Bestekar Çinuçen Tanrıkorur Cad.

Ünalan Mah.Ünalan Camii, Ünalan mahallesi Ünsalan Cad.

Vahdet Camii, Kirazlıdere Mah. Ayvalık Sokak.

Veysel Beyhatun Camii, Ferah Mh. Ferah Yolu Cd. Gazi Mustafa Altuntaş İ.Ö.O Yanı.

Veysel Karani Camii, Yavuztürk Mah.Karadeniz Cad. Sütçüyolu Yakamoz Sokak.

Yavuz Selim Camii, Yavuztürk mahallesi Bosna Bulvarı Altuncu Sokak.

Yavuztürk Aksa Camii, Yavuztürk mahallesi Tarih Cad. İleri Sokak.

Yavuztürk Bilali Habeş Camii, Yavuztürk Mh. Tarih Cd. Dağyeli Sokak.

Yavuztürk Fatih Camii, Yavuztürk Mah. Ahlat Sk.

Yavuztürk Mh. Camii, Yavuztürk Mah. Efendi Sokak.

Yeşilbostan Camii, Küplüce Mah. Kaynak Sokak.

Yıldırım Beyazıt Camii, Çengelköy Havuzbaşı mahallesi, Bekarderesi.

Yusuf Dede Camii, Acıbadem mahallesi. Yurtseven Sokak. Alsancak Sitesi İçi.

Yücedal Camii, Kısıklı mahallesi Mihriban Sokak.

Eğer vasıl olam dersen dilâ sen sırr-ı maksûda
Gel âdâb ile yüz sür âsitân-ı Şeyh Mahmud'a

(Hüdâyî tekke cami kapısından)

Gel birâder Nakşibendî tekyesin eyle makam
Bil bunu erbab-ı hâle kim odur Darü'sselâm

(Özbekler Tekkesi kapısından)

TEKKELER

Külliyeleri veya Camileri ile Birlikte Anlatılmayan Tekkeler

Tekke (Dergâh, Hankah, Zâviye). Aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldikleri, mürşidleriyle beraber barındıkları, ibadet ve törenler yaptıkları mimari kuruluşlar olan tekkeler, bölge, dönem, tarikat ve işlevlerine bağlı olarak çeşitli adlarla anılagelmiş, Osmanlı döneminde tekke adı diğerlerine oranla çok daha yaygın biçimde kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde varlığı bilinen tekke, hankah veya zâviye denilen bu kuruluşlar hakkında İbn Battûta *Seyahatname*'sinde önemli bilgiler vermektedir. XIV. yüzyılda Anadolu'ya gerçekleştirdiği seyahati sırasında gittiği her yerde bu zâviyelerin dervişleri tarafından nasıl karşılandığını, candan misafir edildiğini anlatmaktadır. Hankahlarında tespit edilebilen ortak bir tasarım anlayışını bulmak da zordur.

Osmanlı devrinde de gerek Balkanlar, Ortadoğu ve Anadolu'da gerekse Afrika gibi bütün Osmanlı coğrafyasında çeşitli tarikatlara mahsus sayısız tekke tesis edilmiştir. Mimari karakter olarak belirli bir üsluptan söz etmek mümkün değildir. Bulunduğu bölgenin kültürel yapısı, bağlı bulunduğu tarikatın yapısıyla ilgili olarak şekillenmişlerdir. Bu küçük yapılarda hem gelen geçen yolculara, fakirlere, yeme ve barınma hizmeti sağlanmakta, hem de tekkede mukim bulunan veya dışardan devam eden mensuplarına tasavvufî disiplin içinde, İslâmî hayatı daha iyi yaşamalarında gönül dünyalarına huzur ve inşirah sağlayacak zikirler, âyinler, mûsiki törenleri yapılmaktadır. Osmanlı döneminin en bilinen tarikatları Nakşibendîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik, Kadirîlik, Celvetîlik vb. gibi tarikatlardır. Tekke veya âsitânelerin çoğu da bu tarikatlar adına yapılmış, barınma, misafirhane ve zikir merkezleridir. Tekke, hankah veya zâviyeler, çoğunlukla şehir içlerinde mahalle aralarında yapıldığı gibi bazan şehirler arası ıssız yollarda da yapılabilirdi. Tekkenin mensupları, tekkenin şeyhi veya bir hayır sahibi tarfından yapılmış, daima masrafları karşılanan, devam eden gelirleriyle de misafirleri ağırlamaya devam eden küçük hayır müesseseleriydi. Bulunduğu bölgenin esnafı tarafından kurulan ve masrafları karşılanan ahî tekke-zâviyeleri de Anadolu'da bir dönem oldukça yaygın misafirhane ve mânevî eğitim merkezleriydi.

Üsküdar Tekkeleri

Üsküdar'ın yetiştirdiği nâdir kültür adamlarından 2008 yılında kaybettiğimiz, rahmetli Prof.Dr. Ahmet Yüksel Özemre, Salim Yorgancıoğlu'nun kaleme aldığı "Üsküdar Dergâhları" adlı esere yazdığı önsözde Üsküdar dergâhları hakkında şu güzel bilgileri vermektedir:

"Tarih boyunca İstanbul'un bugünkü ilçeleri arasında Üsküdar'daki kadar yoğun ve de renkli bir mânevî hayatın yaşandığı bir başka belde daha yoktur. Son yıllarda yeni zuhur eden semtlerde halkın gayretiyle inşa edilmiş olanlar hariç, ikisi selâtin camii olmak üzere üçü Mimar Sinan'ın eseri olan ve bugün hâlâ ayakta duran ve M.N.Haskan'ın 3 ciltlik *Yüzyıllar Boyu Üsküdar* başlıklı eserinde en az 111, İ.H.Konyalı'nın 2 ciltlik *Üsküdar Tarihi* başlıklı eserine göre ise 142 adet, kadim cami, Salim Yorgancıoğlu'nun *Üsküdar Dergâhları* başlıklı kıymetli eserinde sözü geçen ama artık çoğunun yerinde yeller esen 66 dergâh,2 sinagog, 6 kilise Üsküdar'a has bu yoğun mânevî hayatın en açık delilleridir.

Müslüman Üsküdarlılar yalnızca şeriatın kurallarına riayet etmeyi bir fazilet kabul edip sofuca bir hayat sürmekle kalmamışlar, fakat dinin irfanî veçhesine de önem vermiş ve kâmil mürşidlerin kendilerine rehberlik etmelerine şevkle tâbi olmuşlardır. Bu tutum eski Üsküdar ahalisinin genellikle tevekkül ve sehavetini attıran, ayrıca kendilerinde, aleme katı ve tavizsiz bir bakışla bakmak yerine bir rahmanî bakış ile bak-

mak temayülünü filizlendirip egemen kılan sebep olmuştur.

İşte bu bakış sayesindedir ki Üsküdar, Türk, Acem Ermeni, Yahudi ve Rum cemaatleri için bir vahdet potası olmuş, bu farklı etnik cemaatlar asla birbirlerinin hakkına tecavüz etmemiş, karşılıklı saygı ve muhabbetle birlikte yaşamışlardır .....

Tekke diye addedilmek ile beraber yalnızca bir cüzzam hastanesi olan Miskinler Tekkesi'ni bir yana bırakacak olursak Üsküdar'ın irfanî hayatına bilfiil yön vermiş olan 66 dergâh arasında 17 Celvetî, 8 Nakşî, 8 Kâdirî, 7 Şâbânî, 5 Rifâî, 4 Bedevî, 4 Bektaşî, 4 Halvetî, 4 Sa'dî, 2 Bayramî, 1 Cerrahî, 1 Mevlevî ve 1 Sümbülî dergâhının bulunduğunu görmekteyiz. Bu manzara Celvetîliğin Üsküdar'a ne büyüklükte bir mânevî damga vurmuş olduğuna da, halkın indindeki itibarına da ışık tutmaktadır.

Üsküdar, dinî ve irfanî sohbetler bakımından zengin bir geçmişe ve yerleşmiş bir geleneğe sahip olan bir beldedir. Bu sohbetler yalnızca dergâhlarda değil fakat evlerde konaklarda ve bazı kahvehanelerde de yapılırdı. Benim çocukluğumda ve gençliğimde;

1- Özbekler Tekkesi,

2- Mevlevî dedesi rahmetli Ahmet Remzi Akyürek Efendi'nin müdürlüğü sırasında Hacı Selim Ağa Kütüphanesi,

3- Saim ve Bekir Düzgünman kardeşlere ait Hâkimiyet-i Milliye caddesinde 104 numaradaki aktar dükkânı, irfan ve marifet sahibi zevatın sohbet için buluştukları en güzide yerlerdi.

Ama artık ne Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde sohbete mihrak (merkez) ve mihver (eksen) olacak bir Remzi Dede var, ne de 1991 yılında kapılarını kapatmış olan 'Aktar Hocalar' namıyla mâruf aktar dükkânı. Bu aktar dükkânı zamanın bazı meşhur sanatkârlarının, âriflerinin, sırlı sofilerinin ve meşâyihinin sohbet ve muhabbet etmek üzere toplandıkları âdeta akademi mesafesinde bir mekândı.....Üsküdar'daki bu aktar dükkânı nice sohbetlerin, nice dostlukların, nice himmetlerin, nice hayırların, nice tefekküre şayan ibretlerin, nice füyuzâtın, nice mânevî tohumların ve irşatların sebebi ve mihveri olmuştu. Neyzen Niyazi Sayın bir gün bana, bu dükkânın rahmanî füyuzâtının sebep olduğu maddî ve mânevî müktesebâtını hamdü Şükran'la ve cezbe ile yad ederken: 'Yükselciğim biz bu dükkandan geçmemiş olsaydık şimdi dükkân süprüntüsünden beter olurduk', demiştir ki bu söz elhak fakir için de doğrudur.

Şurası bir gerçektir ki Üsküdar ahalisini bu kabil mânevî sohbetlere meylettiren etkenlerden biri de dinî mûsiki idi. Bu bir taraftan Üsküdar ağzı denilen Kur'an tilâveti tarzıyla diğer taraftan da özellikle ramazanda teravih namazlarının ilâhilerle kılınmasına cevaz veren bir tutumla etkin olmaktaydı. .....

Üsküdar'ın mânevî ve uhrevî havasını pekiştiren unsurların en önemlilerinden biri de hemen hemen her mahallede bulunan camilerin ve tekkelerin hazîrelerinde yatan mevtalardı. Her Üsküdarlı daha küçük yaşından itibaren önünden geçtiği kabirlerde yatanların ruhlarına mutlaka üç İhlâs ve bir Fâtiha okumayı bir alışkanlık haline getirmiş olurdu. Böylece ahalinin derununda kendisi ile mevtalar arasında doğal bir ünsiyet teessüs ederdi. Böylece ahali ehli kubur ile mânen âdeta iç içe yaşardı. Bundan dolayı da Üsküdarlılar iktisap ettikleri ünsiyet dolayısıyla ölümden korkmazlar, onu ilâhî nizamın vazgeçilmez ve doğal bir unsuru olarak addederler, ölümü teslimiyetle, tevekkülle ve hatta gariptir neşeyle beklerlerdi.

Üsküdar'da belgelerden tespit edebildiğimiz kadarı ile XV. yüzyıldan XIX.yüzyıla kadar kurulan tekke sayısı 50-60 civarındadır. Bunlardan bugün yalnız 10-15 kadarının binası mevcut olup diğerleri yok olmuştur. Bir kanunla 1925'te tekkeler kapatıldıktan sonra bir kısmı yok olmaya terkedilmiş, bir kısmı, satılmış, bir kısmı da başka amaçlarla kullanılmıştır. Üsküdar'daki tekkelerin en meşhuru ve etkisi en fazla olanı aynı zamanda âsitâne olan Aziz Mammud Hüdâyî Tekkesi'dir. Hüdâyî 'nin Üsküdar ahalisi ve geniş Osmanlı coğrafyasındaki tesirinden başka 6 Osmanlı sultanına da mürşitlik ettiği de kaynaklarda belirtilir. Hüdâyî 'nin müritlerinden Şeyh Selami Ali'nin de Üsküdar'ın mânevî hayatında oldukça yeri olduğu kurduğu birçok tekke, cami, çeşme gibi yapılarından ve anlatılan hikâyelerin çokluğundan anlaşılıyor. Selâmi Ali adına yapıldığı bilinen yapılar; Kuruçeşme'de Fıstıkağacı semtinde cami, yakınında aynı bölgede Acıbadem tekkesi, Kısıklı'da cami, Selâmsız'da tekke-cami bunlardandır."

Kitabımızın bu bölümünde, A.Y. Özemre'nin muhabbetle anlatttığı Üsküdar'ın mânevî hayatında önemli yere sahip olmuş tekkelerden yerimizin el verdiği ölçüde bugün ayakta kalanlarından; **Afganîler Tekkesi, Alaca Minare Tekkesi** (Şeyh Sadık Efendi Tekkesi)**, Balaban Tekke-Mescidi, Çamlıcalı Mehmet Efendi Tekkesi, Karacaahmet Sultan Tekkesi, Kaymakçı Tekkesi, Nalçacı Tekkesi, Özbekler Tekkesi** ve **Üsküdar Mevlevîhânesi'ne** yer verilmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi külliyeler bölümünde bağlı olduğu külliyesi içinde, **Selâmi Ali Efendi tekkeleri** ve **Şeyh Nasûhî Tekkesi** camilerinin anlatıldığı bölümlerde yer almıştır. Geri kalan tekkelerden kaynaklarda adı geçenler ise bölüm sonuna liste olarak eklenmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi almak isteyenler ilgili yerlerde verdiğimiz kaynaklara müracaat edebilirler.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *Ders Notları.*

S.Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.c.1*

M. Baha Tanman – Sevgi Parlak, *Tekke, DİA* ,XLII,475 - 479.

AFGANLILAR TEKKESİ (1792)

Halen restore edilmekte olan tekke, Çinili Cami'nin yanında, Allâme, Silahtar Bahçesi ve Binbaşı sokakları ile çevrili olan adadadır. Afganistan'dan İstanbul'a göç etmiş kimseler tarafından 1207 (1792-93) yılında yapılmıştır. O dönemde Asya'nın uzak bölgelerinden özellikle hac yolculuğu sırasında İstanbul'a uğrayan tarikat mensuplarının barındırılmalarına mahsus diğer bazı kuruluşlar (Özbekler ve Hindîler Tekkesi) gibi Afganlılar Tekkesi'nden de Afganistan'dan gelen bekâr ve seyyah dervişler yararlanmıştır.

XIX. yüzyılda defalarca tamir edilen tekke, 1925'te kapatılmışsa da, bir süre daha Afganlı dervişleri barındırmış, daha sonra metrûk kalarak harap olmuş ve 1942'de büyük kısmı yıktırılarak sekiz mısralı 1207 (1792-93) tarihli kitâbesi Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi'ne (Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi) götürülmüştür.

Tekkeye, Allâme sokağına açılan kesme taş kemerli ve söveli bir kapıdan girilir. Zemini taş döşeli bahçe yolunun sağında etrafını alçak kesme taş bir duvarın çevirdiği hazîre, solunda ise üç katlı ahşap şeyh evi vardır.

Tekkede, konaklama ihtiyaçlarına ağırlık verilerek mescit-tevhidhâne, şeyh meşrutası, derviş hücreleri, imaret niteliğinde büyük bir mutfak, kiler, taamhâne, selâmlık köşkü, çeşme, havuz ve hazîrenin yer aldığı bilinmektedir. Bunlardan bugüne kalabilenler ihata duvarı, cümle kapısı, çeşme, hazîre ve meşrutanın bir kısmı ile selâmlık köşküdür.

Geniş ve ağaçlı bahçeyi çevreleyen duvarın moloz taşlarla örüldüğü anlaşılmaktadır. Bahçenin güneybatı köşesinde, şeyh meşrutası olduğu anlaşılan ve XIX. yüzyılda yenilendiği belli olan iki katlı ahşap bir bina yer almaktadır.

Cümle kapısının sağında moloz taşlarla örülmüş bir su haznesi ile buna bitişik bir çeşme taşı bulunmakta ve bahçenin muhtelif yerlerinde de yıkılan binaların duvar kalıntıları göze çarpmaktadır. Hazîrede postnişinlere ve dervişlere ait dikkat çekici mezar taşları mevcuttur.

Tekkenin ayakta kalmış en önemli kısmı selâmlık köşküdür. Bahçenin ortasında, tek kollu kâgir bir merdivenle çıkılan moloz taş örgülü ve ahşap hatıllı bir set duvarının üzerinde yükselen bu köşk, tek katlı ve tek hacimli müstakil bir yapıdır.

Uzun yıllar hizmet veren tekkeden Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi* adlı eserinde şöyle bahseder: "Efgan kalenderhânesi asla tekke mahiyetini göstermez. Âdeta bahçe ortasında yapılmış bir okul, altlı üstlü on kadar oda ile geniş, ağaçlıklı ve havuzlu bir avludan, bir de hol denecek büyük ve süslü bir salondan müteşekkildir. Bu salonun ortasında da dantel gibi işlenmiş ve oyulmuş mermer bir fıskiye vardır. Bursa'daki Yeşil Camii fıskiyesini andırır. (.....) Kalenderhânenin bahçesinin köşesinde bir de ufak ve kârgir cami vardır. Kalenderlik müfrit bir aleviliktir. Bunlar sakallarını, bıyıklarını hatta kaşlarını ustura ile kazıtarak tuhaf bir kıyafette yaşarlardı. Tef ve kudüm çalarlar ve kendilerine mahsus bayrakları açarak takım takım gezerlerdi. Bir işle iştigal etmezlerdi. Tabiidir ki, içlerinde dilencilik edenler de vardı (.....) Bu hankahlar, dinî birer müessese sayılan ve bakılırsa birer sosyal yardım, hayır ve şefkat kaynağı, birer toplantı yeri hatta şimdiki tabirle birer kulüp niteliği taşımaktaydı. Buranın şeyhinin de Asyalı Türkler'den olması şarttır. Burada garip Afganlı kalenderler toplanır ve aralarında konuşurlardı. Oralarda yatanlar gündüzleri çarşıda pazarda bileycilik etmek, ağızlık ve saire satmakla hayatlarını kazandıkları gibi geceleri hepsi bir araya gelerek Mesnevî, Hâfız ve Yesevî divanlarını okumakla vakit geçirirlerdi."(Haskan)

Tekkenin Üsküdar Belediyesi tarafından yapılan restorasyonu halen devam etmektedir. İncelediğimiz birçok eserde gördüğümüz gibi son yıllarda Üsküdar Belediyesi'nin tarihî eserlere ilgi göstererek çevre düzenlerini sağladığı, birçoğunun restorasyonlarını gerçekleştirdiği farkediliyor. Uzun yıllar terkedilerek ihmal edilen ecdat yâdigârı bu eserlere bugün değer verilmesi mutluluk vericidir. Üsküdar'ın tarihî kimliğine yakışan bu çalışmaların devamını diliyorum.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

M. Baha Tanman, *"Afganîler Tekkesi", DİA,* I, 400.

Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi.

Bugün tamirde olan tekkenin dışından görüntüler

ALACA MiNARE TEKKESi (Şeyh Sadık Efendi Tekkesi, 1730)

Kartal Baba caddesi, Köprülü Fazıl Paşa ve Boybeyi ile Miroğlu sokağının çevirdiği adayı kaplayan büyük bir tekke idi. Mescidi, aşhanesi, müştemilât binası, çeşmesi, hamamı ve hazîresi vardı. Bu birimlerin tamamı yıkılmış, virane haldeyken son zamanlarda tekke binaları aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Bugün bir vakıf tarafından kullanılmaktadır. Geniş bir avlu içinde türbe-mescidi, müştemilât binaları, avlunun çeşitli yerlerinde tekke mensuplarına ait mezarlar bulunmaktadır.

Tekke, 1143 (1730) tarihinde Hacı Dede tarafından yaptırılmıştır. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*de, Alaca Minare Camii anlatılırken, bu tekke hakkında şu bilgi verilmektedir: "Alaca Minare Camii karşısında Nakşibendiyye tarikatinden elhac İbrahim Efendi'nin tekkesi vardır ki Alaca Minare Tekkesi adıyla anılır." Adı geçen Alaca Minare Camii'nin yeri de bugün boştur.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

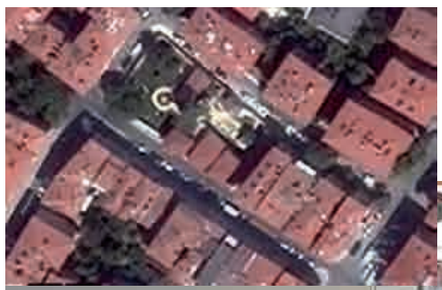

Tamirden yeni çıkan tekke binalarının avlu dışından ve içinden çeşitli açılardan görünüşü

BALABAN TEKKE-MESCİDİ (1630)

Tekke, Üsküdar Yeni Cami yakınında, Doğancılar caddesinin Eski Keresteciler sokağı ile birleştiği yerdedir. Sa'dîler Tekkesi, İsfendiyar Tekkesi Mescidi veya Yağcızâde Tekkesi Mescidi isimleriyle de bilinen tekke-mescit için, *Hadîka*'da şunlar yazılıdır: "Bânisi, İsfendiyar ismiyle müsemmâ bir kimsedir. Kâfi miktarda emlâk tedarik edip, imam ve müezzin tayin eylemiştir. Bir süre sonra, Sultan III. Mustafa devrinde caminin imam ve müezzini olan Sa'diyye tarikatından Yağcızâde lakablı, eş-şeyh es-seyyid Ahmed Efendi mescid içinde Sa'diyye tarikatı âyini icrasına başlayınca Sa'dîler Tekkesi olarak tanınmıştır."

Tahminen 1630 tarihlerinde yapılan eserin bânisi Balaban Ahmed Baba'dır. Kabri avludaki küçük hazîrededir. Şâhidesi üzerindeki kitâbesinde şu ifadeler bulunuyor:

Hüve'l-Bâki, İsfendiyar zâdelerden, Eş-şeyh Balaban Ahmed Baba, Hazretlerinin ruhuna el-Fâtiha. Sene 1047 (1637)

Yapılışından yaklaşık 135-140 sene sonra 1770'lerde Sa'diyye Tekkesi haline getirilmiştir. Tekke 1829 yılında çıkan bir yangında büyük hasar görmüş, sonradan onarılarak zâviyelerin kapatıldığı tarihe kadar faaliyetini sürdürmüş, ancak bu yenilenme tarihinden sonra eski önemine kavuşamamıştır.

1940'larda yıkıldıktan sonra uzun süre harap durumda kalan tekke Üsküdar Belediyesi ve Vakıflar iş birliği ile aslına uygun olarak, eski fotoğraflarından da istifade edilerek yeniden ihya edilmiştir. 2007'de başlanan tamir 2012'de tamamlanmıştır. Tekke, bugün Üsküdar Belediyesi Balaban Tekkesi Kültür Evi olarak hizmet vermektedir. Üç katlı olan yapının nezih ortamında çeşitli dersler verilmekte, birçok kültür sanat faaliyeti icra edilmektedir.

Küçük bir avlu içindeki tekkenin üst katında şeyh efendinin dairesi, orta katta ise, mescit olan semâhâne vardı. Cümle kapısı üzerinde, 1327(1909) tarihinde Şeyh Aşir Efendi tarafından tamir edildiğini belirten, dört satır, sekiz mısralı, mermer bir kitâbe kaybolmuş iken 1975 senesinde, kapı önündeki toprak altından çıkarılarak, küçük hazîrenin önüne konulan bu kitâbe son tamiratta kuzeydeki giriş kapısı üzerine monte edilmiştir. Kitâbede, dergâhın evvelki asırda yanıp sadece arsası kalmış iken, ona ikinci bâni olan şeyh Âşir Efendi tarafından yeniden inşa edildiği anlatılmaktadır. Kitâbenin sonu: "*...Bu Sâdî hankâhıdır, oku gel her seher evrâd, 1327" (m. 1909)"* diye bitmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

B.Mermutlu, B.Bolu, İ.Büyükseçgin, *Üsküdar Balaban Tekkesi.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Bugün kültür merkezi olarak kullanılan tekkenin dışından görüntüler ve son tamirde yerine yerleştirilen kitabesi.

ÇAMLICALI MEHMED EFENDİ TEKKESİ

Üsküdar'da Çavuşdere caddesi, Çınarlı Tekke ve Koltukçu Rıza sokakları ile çevrili olan alan içindedir. Bir zamanlar karşısındaki bostan içinde, yol kenarında bulunan ulu bir çınar ağacından dolayı 'Çınarlı Tekke' diye de bilinmektedir. Tekke Şeyh İdris Efendi tarafından kurulmuş olup tarihi belli değildir. Kabri orada ise de şâhidesi yoktur. Yeni tamir edilmiş olan bu güzel tekke binası bugün bir kurum tarfından kullanılmaktadır. Girişi yanındaki Çınarlı Tekke sokağı üzerindedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KARACAAHMET SULTAN TEKKESİ

E.Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Üsküdar'daki tekkeleri sayarken bu tekkeden sadece "Karaca Ahmet Sultan Tekkesi, mezarlık içindedir." diye bahsetmektedir. Tekkenin kurulduğu tarih belli değildir. *Seyahatnâme*'de adı geçtiğine göre 1600'lü yıllarda mevcuttur. Yine aynı esere göre, tekkenin yakınında "Civan kapıçıbaşı yani Rüstem Paşa Sarayı" bulunmaktadır. Haskan da tekke hakkında şöyle demektedir: "Bu mâbet, muhtemelen Nuhkuyusu caddesi üzerinde ve bu caddeye açılan Mehmet Çavuş sokağı ile Arakiyeci sokağı arasında idi. Mihrişah Vâlide Sultan Çeşmesi karşısında bulunan bu yerde, ortada bir çıkmaz yol ve iki tarafında hazîre bulunmaktadır."

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

E.Çelebi, *Seyahatname.*

KAYMAKÇI TEKKESİ Mescid ve Türbesi (1540)

İskender Baba Tekkesi de denir. Tekke-Mescit, Gündoğumu caddesi üzerinde ve bu cadde ile Dönme Dolap sokağının birleştiği köşededir. Dergâhın karşısında Malatyalı İsmâil Ağa Camii ve kuzeyinde ise Ağa Hamamı bulunmaktadır. Eski Menzilhâne Yokuşu denilen Gündoğumu caddesi eski Üsküdar'ın en işlek yeri ve caddesi idi. Anadolu seferine çıkan Osmanlı ordusunun bir kısmı, posta tatarları ve her sene Mekke'ye gönderilen surre alayı bu yoldan geçerlerdi.

Son zamanlara harabe olarak ulaşan tekkenin sadece arsası, küçük hazîresi ve İskender Baba Türbesi kalmış iken bugün bütün birimleriyle yeniden inşa edilmiş olarak tertemizdir. Bir kurum tarafından kullanılmaktadır. Güneyindeki küçük mezarlık bakımlıdır. Türbenin yan tarafında Damad İbrâhim Paşa'nın 1131(1718) tarihinde yaptırdığı çeşme de harabe iken yeni tamir edilmiştir.

Mescit hakkında *Hadîka* yazarı şu bilgiyi vermiştir: "Bânisi, Sultan Süleyman zamanında yeniçeri efendisi olmuş ve başka görevlerde bulunmuş olan Mehmed Efendi'dir ki, 955 (1548) tarihinde vefat edip dergâhın hazîresine gömülmüştür. Yakınında meşâyîh-i sofîyeden İskender Baba medfundur. Mescit, zamanla Halvetî Tekkesi olmuştur. Kaymakçı Şeyh denmekle mâruf bir zat zâviyedâr olmakla, Kaymakçı Tekkesi diye ün salmıştır. Mescidin mahallesi yoktur." Mescidin bânisi Mehmed Efendi 1548 tarihinde vefat ettiğine göre, mâbedini 1540 tarihlerinde yaptırmış olmalıdır.

İstanbul Encümen dosyalarından 851 nolu dosyada yer alan fotoğrafta tekkenin 1930'lu yıllardaki durumu görülüyor (allta). Hemen hemen aynı yerden yenilenmiş haliyle bugünkü durumu (üstte).

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 Nolu Anıtlar Kurulu Arşivi,

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Bugün bir vakıf tarafından kullanılan tekkenin dışından görüntüler

Tekkenin güneyindeki haziresi

ÖZBEKLER TEKKESİ (Hacı Hoca Tekkesi, 1753)

Tekke, Orta Asya'dan gelen dervişlerin barınması için[1], Üsküdar'ın en güzel yerlerinden Sultantepe'sinde, bugünkü Münir Ertegün sokağında, bir tarafı Boğaz'a diğer tarafı Bülbülderesi'ne bakan geniş bir arazi üzerinde, 1166'da (1753) Maraş Valisi Abdullah Paşa[2] tarafından kurulmuştur. 1171'de (1757-58) Hasan Ağa adında bir hayır sahibince de yeniden ihya edilmiş, III. Mustafa döneminde ise postnişin Semerkantlı Şeyh Seyyid Abdülekber Efendi tarafından genişletilmiştir.

*Hadîka'*da tekke (sadeleştirilmiş) şöyle anlatılıyor: "Darbhâne emini ve 1167 senesi Zilhiccesinde (Eylül/Ekim 1754) sadrazam kethüdâlığından beylerbeyilik ile Maraş valisi olan Abdullah Paşa'dır. 1168 (1754/1755) senesinde adı geçen beldede vefat eylemişdir. Bu tekyeyi 1166 (1752/1753) senesinde yeniden bina ve ihya ederek, târık-i Nakşibendiyye'den Hacı Hoca denmekle bilinen eş-şeyh, es-seyyid Abdullah Efendi'ye mülk olarak vermiştir. 1171 (1757/1758) tarihinde Çaprastlı Hasan Ağa adında bir kimse masrafını karşılayarak, adı geçen şeyhe tekyeyi hasbeten lillâh-i teâlâ târık-i Nakşiyye'ye vakfederek ve minber koydurarak imâmeti ve hitâbeti, şeyhi mumâileyh kendi uhdelerine alıp, zamanla birçok ilâve ile genişleyerek bir zâviye-i âliye olmuştur. Tekye Sultantepesi adındaki yerde Mirzazâde Bağı'na bitişik bir yüksek yerde deryaya nazırdır ve hâlâ târık-i Nakşiyye'den bir zat postnişin-i irşad olurlar ve hatm-i hâcegâna devam edilir bir güzel tekyedir." *(Hadîka,* s.649)

Başlangıçta mütevazi bir kuruluş olan tekke zaman içinde derviş hücreleri, kadınlar ve erkekler kısmı, mutfak, mescit-tevhidhâne gibi birtakım eklerle donatılarak tam teşekküllü bir tarikat tesisine dönüşmüş, birçok tamirlerle de günümüze gelmiştir.

Tekkenin, 11.500 metrekareyi geçen geniş arazisi kuzeyde

1 Kaynaklara göre, Yavuz Sultan Selim ile birlikte halifeliğin Osmanlılar'a geçmesinden sonra hac farîzasını yerine getirmek için yola çıkan hacı adaylarının, halifeden "destur" almak için İstanbul'u ziyaret etmeleri bir gelenek haline gelmiş. Özbek Türkleri de diğer hacı adaylarıyla beraber İstanbul'u ziyarete geldiklerinde kendilerine mahsus, has kıldan ve ipekten renkli çadırlarını Üsküdar sırtlarında Sultantepesi'nde kurarlarmış. III.Mustafa döneminde Orta Asya'dan gelen bu hacıların ve diğer misafirlerin ağırlanması için bugünkü tekke yapılmıştır.

2 Tekkenin bânisi **Abdullah Paşa**, Kocamustafapaşalı'dır. Maraş valisi iken orada vefat eden paşanın şâhidesi, diğer bazı taşlarla beraber, bugün Maraş şehri haricindeki belediye deposundadır. Bir cami hazîresinden alınarak buraya atılmıştır. Kendisi güzel ahlâk sahibi idi. Günde iki cüz Kur'ân-ı Kerim okurdu. En sıkışık günlerde dahi okumayı bırakmadı. Şair, hattat ve irfan sahibi idi. Eserleri vardır. Üsküdar'da Nalçacı Halil Mescidi'ne minber koyarak cami yapmıştır. Özbekler Tekkesi'ne minber koyan Çaprastlı Hasan Ağa'nın kabri, Miskinler Tekkesi Çeşmesi karşısında ve duvarın hemen arkasındaki sofada iken bugün mevcut değildir (Haskan)

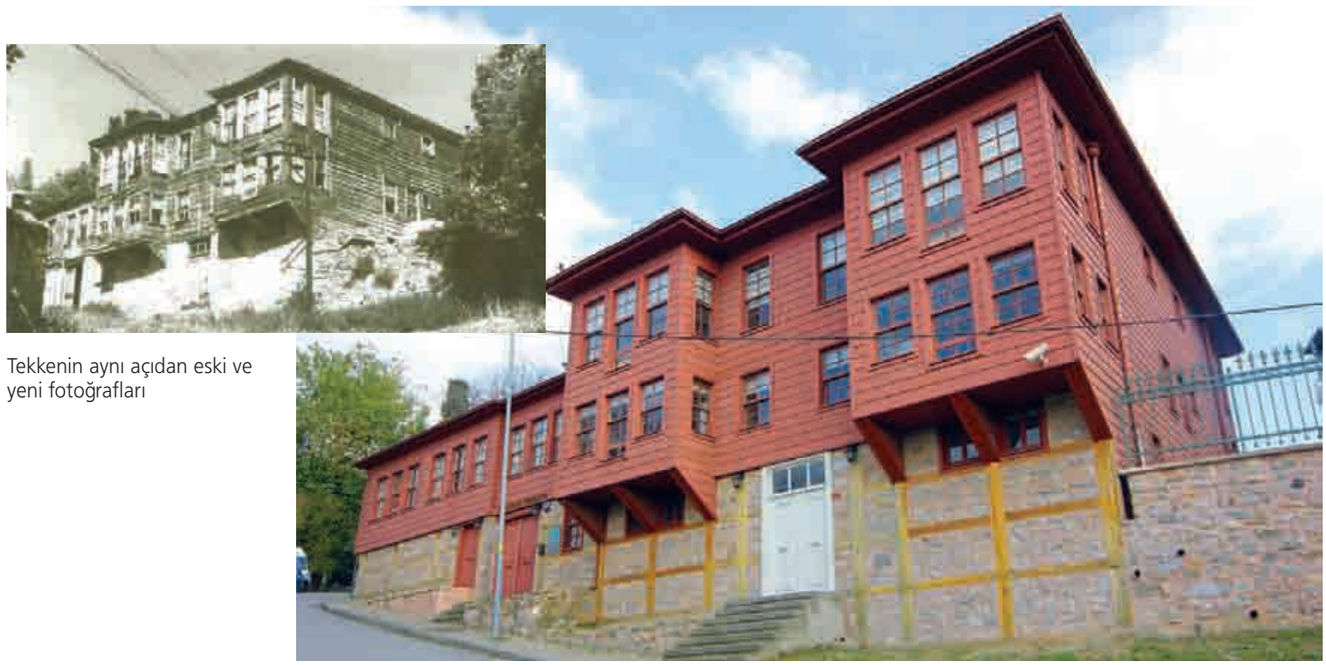

Tekkenin aynı açıdan eski ve yeni fotoğrafları

Münir Ertegün sokağından başlayarak güneydeki Selvilik caddesine kadar inmektedir. Tekke binaları kuzeyde, hazîre ise kuzeydoğuda yer almaktadır. Haremi, selâmlığı, küçük mutfağı ve derviş hücrelerini barındıran, en geniş yerinde 25 × 25 m. boyutlarına ulaşan "L" planlı ana yapı M.Ertegün sokağı üzerindedir. Sokağa açılan cümle kapısı üzerinde, bugün yerinde olmayan on mısralı ve 1260 (1844) tarihli, Sultan Abdülmecid döneminde tamir edildiğini belirten mermer kitâbe bulunuyordu. Tekkeye bu ahşap kapıdan girilir. Burası üstü oda olan bir koridordur ve iki yanda odalar vardır. İlerde ve soldaki merdivenden selâmlık kısmına geçilir. Selâmlık bölümü bir sofanın çevresinde sıralanan küçük mutfak, helâ-abdestlik ve iki odayla hareme bağlanan mâbeyin odasından meydana gelir. Bu kesimin kuzeydoğu köşesindeki şeyh odasının dolaplarında Şeyh Edhem Efendi'nin ortaya koyduğu sanat eserleri, duvarlarında Nakşibendiyye tarikatına, tekkenin tarihçesine ilişkin levhalar ve resimler yer almaktadır. Önü bahçe olup nihayetinde mescit-semâhâne (tevhidhâne) bulunmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı (8 × 6.50 m.) mescit-tevhidhâne dikdörtgen pencerelere, bir mihraba, çıtaların oluşturduğu dikdörtgenlerle kaplı bir tavana sahiptir. Etrafı camekân ile kapatılmıştır. Camekân kapısının sol tarafındaki hâcet pencereli duvar üzerinde 1182 (1768-69) tarihli küçük mermer bir kitâbe vardır ki, şudur:

Gel birâder Nakşibendî tekyesin eyle makam
Bil bunu erbab-ı hâle kim odur Darü'sselâm
1182

Camekânın dışında ve yine sol taraftaki duvarda büyük mermer bir kitâbe daha vardır ki 26 mısralı ve 1171 (1757-58) tarihlidir.

Selâmlık bahçesinin güneybatı köşesindeki büyük mutfakla kuzeybatı köşesindeki su haznesinin bahçeye bakan doğu yüzüne 1289 (1872) tarihli kitâbe, bunun sağına barok bezemeli ve kitâbeli küçük bir çeşme yerleştirilmiştir.

İstanbul'daki diğer Özbek tekkeleri ve Üsküdar'daki Afganlılar Tekkesi ile yakın ilişkiler içinde olan bu tekke, konaklama işlevinin yanı sıra Orta Asya tasavvuf kültürünün ve özellikle İstanbul'da hiçbir zaman doğrudan temsil edilmeyen Yeseviyye'ye has tarikat folklorunun yüzyıllarca yaşatıldığı bir ocak olmuştur. Diğer taraftan altıncı postnişin Şeyh Mehmed Sâdık Efendi'nin Buhara'da öğrendiği ebru sanatını İstanbul'da devam ettirmesi ve yayması, oğlu ve halefi olan "Hezarfen" lakaplı Şeyh İbrâhim Edhem Efendi'nin hat, ebru, ince marangozluk, hakkâklık, matbaacılık, dokumacılık, oymacılık gibi el sanatlarını icra etmesiyle, tekkenin Türk sanat tarihinde önemli bir yeri vardır. 1904'te vefat eden İbrâhim Edhem Efendi bu görevi 58 yıl yürütmüştür. Ebru sanatında yetiştirdiklerinden Necmeddin Okyay, *Medresetü'l-hattatîn*'e[3] öğretmen olarak ebruculuğun yayılmasını sağla-

3 - Hüsn-i hat ile İslâm kitap sanatlarının öğretim ve eğitimi için 1915'te kurulan Osmanlı müessesesidir....1936 yılına kadar Şark Tezyinî Sanatları Mektebi

Tekkenin bugün kapı üstünde olması gereken yerinde olmayan kitabesi ve tekkenin dıştan görünüşü

mıştır. Onun zamanında bir sanat ve fikir mahfili olan Özbekler Tekkesi'ne devrin meşhur âlim, şair ve sanatkârları devam ediyorlardı. Edhem Efendi, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Üsküdar'da teşkil edilen mevkib-i hümâyunda (millî tabur) kumandanlık vazifesiyle bulunmuştur.

Özbekler Tekkesi, Kurtuluş Savaşı tarihinde de önemli rol oynamıştır. Şeyh Atâ Efendi'nin İstanbul'da işgal kuvvetlerine karşı oluşturulan Karakol Cemiyeti'nin üyelerinden olması sebebiyle tekke bir müddet Kuvâ-yi Milliyye mensuplarından yaralananlar için hastahane olarak kullanılmış, ayrıca İstanbul'dan kaçırılan silâh ve cephanelerle Anadolu'ya gizlice geçmek isteyen, içlerinde İsmet İnönü, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar, Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmâil Fâzıl Paşa, Mehmed Âkif Ersoy ve Celâleddin Ârif Bey gibi önemli isimlerin bulunduğu kişilerin ilk durağı haline gelmiştir.

Tekkelerin 1925'te kapatılmasının ardından selâmlık bölümünde son postnişin Şeyh Atâ Efendi'nin kardeşi Şeyh Necmeddin Efendi (Özbekkangay) ile ailesi, haremde ve derviş hücrelerinde tekkenin bazı emektar mensupları ikamet etmiştir. Onun döneminde de tekke kültürü yaşatılmaya çalışılmıştır. Şeyh Necmeddin Efendi'nin vefatından (1971) sonra bakımsızlıktan iyice harap olan tekke, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan ve tekke şeyhlerinin neslinden gelen iş adamları Ertegün kardeşlerin yardımlarıyla 1983-1994 yılları arasında onarılmıştır (B.Tanman,*a.g.e.).*

Günümüzde özgün mimarisi ve mefruşatı ile müze gibi korunan yapının selâmlık bölümünde şeyh ailesi mensupları yaşamaktadır. Tekkenin diğer birimleri ise bugün bir vakıf tarafından ihtisas merkezi olarak kullanılmaktadır.

adıyla aynı binada faaliyetini sürdüren kuruluş, bu ders yılından önce Maarif Vekâleti tarafından Fındıklı'daki Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlandı. Şubeye Türk Tezyinî Sanatları adı verilmekle beraber Şark Tezyinî Sanatları adı da hemen terkedilmedi. İstanbul mebusu Salâh Cimcoz'un Çankaya nezdindeki teşebbüsü neticesinde diğer sanatların yanında hüsn-i hattın da tezyinî mahiyette öğretilmesine izin verildi, hocalığına da Kâmil Akdik yeniden getirildi (1936). Aradaki kopukluklara ve öğretim farklılığına rağmen halen Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Medresetü'l-hattâtîn'in bugünkü devamı niteliğindedir (M. Uğur Derman *DİA*,28/342).

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l cevâmi'*, s.649.

M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi" , *DİA,* XXXIV, 123-124.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Zeynep GÜREL, "Bir Hacı Hoca Tekkesi: Özbekler Dergâhı", *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı,* s.76-79.

Tekkenin avlusundan. "Üsküdar'ın sanat, fen ve sosyal hayatına damgasını basmış olan efsanevî dergâhlardan biri de Özbekler Dergâhı'dır. Ebru sanatına 'Üsküdar Okulu' denen ve bütün Türkiye'yi kaplamış olan cereyan, bu dergâhtan neşet etmiştir." (*Üsküdar ah Üsküdar /* A.Yüksel Özemre)

ÜSKÜDAR MEVLEVÎHÂNESİ (1790)

Üsküdar Mevlevîhânesi, Doğancılar caddesi üzerinde Velioğlu sokak ile cadde arasındadır. Mevlevîhâneyi 1205'te (1790) Galata Mevlevîhânesi şeyhi Sultanzâde Nûman Halil Dede Üsküdar'daki evini tâdil ederek kurmuştur. Kendisi sekiz yıla yakın burada şeyhlik yaptıktan sonra 26 Receb 1213'te (3 Ocak 1799) vefat etmiş ve semâhânenin altında bulunan Dedegân Türbesi'ne gömülmüştür.

Mevlevîhâne İstanbul'daki diğer mevlevîhânelerden farklı olarak özellikle taşradan İstanbul'a gelen ve İstanbul'dan Anadolu'ya geçen dervişlerin konaklaması için tasarlanmıştır. Konya'dan veya Anadolu'dan gelenler de buraya inerlerdi. Çelebilik makamı olan Konya, Üsküdar Mevlevîhânesi'ni zâviye olarak tanımış olduğundan âsitâne (tarikatın merkezi konumundaki büyük tekke) olamamıştır. Burası, Mevlevî dervişi yetiştirmekle yükümlü bir âsitâneden ziyade konaklama fonksiyonuna yönelik bir tesis olduğundan diğer İstanbul mevlevîhânelerine oranla başta mûsiki olmak üzere Mevlevî kültürünün gelişimi açısından daha mütevazi bir geçmişe sahiptir.

Semâhâne-türbe, selâmlık-mutfak, dedegân ve harem dairelerinden meydana gelen yapılar topluluğu XIX. yüzyıl içinde birçok defa yenilenmiş ve onarım geçirmiştir. Nûman Halil Dede'nin sandukası üzerine konmuş bulunan Pertev Paşa'nın yazdığı 1250 tarihli kitâbeden anlaşıldığına göre II. Mahmud, Müşir Ahmed Fevzi Paşa'yı bina emini tayin ederek 1250'de (1834-35) mevlevîhâneyi yeni baştan inşa ettirmiştir. Abdülmecid döneminde 1845 ve 1851 yıllarında da onarım yapılmıştır. Son olarak 1872'de Kaptanıderyâ Ahmed Vesim Paşa tarafından bugünkü şekliyle ihya edilmiştir. Son postnişin Ahmed Remzi (Akyürek) Dede (ö.1944) 1919'da meşihata getirildiğinde harap durumdaki mevlevîhâneyi tamir ettirmiştir. Cumhuriyet döneminde terkedilen ve zamanla harap duruma gelen binalar 1975'te bir hayır sahibi tarafından aslına uygun olarak restore edilmiştir.

Doğancılar caddesine açılan kapıdan tekkenin geniş bahçesine girilir. Bahçenin ortasında, barok stilde yapılmış üç katlı mermer fıskiyesi olan bir havuz vardır. 1975'teki tamirinde bahçeye değişik biçimde bir şadırvan yapılmıştır. Kapının karşısında meşruta ve su deposu bulunmaktadır.

Semâhâne-türbe arsanın güneydoğu köşesinde cadde üzerinde yer alır. Bunun kuzeybatısında selâmlık-mutfak binası bulunmaktadır. Selâmlık-mutfağın güneyinde yedi adet kabri barındıran küçük bir hazîre mevcuttur. Bu yapının da kuzeybatısında dedegân dairesi mevcuttur. Harem bölümü arsanın kuzeydoğu köşesini işgal etmekte ve cadde üzerinde yer

Mevlevihane'nin cadde tarafından bugünkü görünüşü ve kesiti

almaktadır. Arazinin binalardan artakalan kısmını geniş bir bahçe teşkil eder.

İki katlı semâhânenin alt katı Dedegân Türbesi, üst katı ise semâhânedir. Burası aynı zamanda mescittir. Sol taraftaki duvara bindirilmiş ahşap bir niş, minare görevi yapmaktadır. Üç tarafında bulunan pencerelerden ışık alır. Semâhâne-türbe yapısının boyutları kuzeyde 6, batıda 14,5, güneyde 8, doğuda 16 metredir. Duvarlar moloz taş ve tuğla ile örülmüş, pencere ve kapı söveleri kesme küfeki taşındandır.

Kare bir alanı (12x12m.) kaplayan selâmlık-mutfak binasının kâgir duvarlı zemin katı ve ahşap duvarlı üst katında orta sofalı plan tipi uygulanmış, zemin kattaki sofanın çevresine şeyh odası, mutfak ve bununla bağlantılı somathâne (Mevlevî sofrası, yemek yenen yer), giriş üzerinde bir çıkma yapan üst kat sofasının çevresine altı adet oda yerleştirilmiştir.

Uzun yıllar Üsküdar'ın mânevî hayatında önemli bir yer tutan, içinde birçok gönül insanının barındığı, çeşitli tamirlerle günümüze ulaşan Mevlevîhâne binaları bugün bir vakıf tarafından sanat merkezi olarak kullanılmaktadır.

Kaynaklar

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
M. Baha Tanman, *DİA*, XLII, 372-374.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1, s.255.
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* c.1, s.210.

Bahçenin ortasında, barok stilde yapılmış üç katlı mermer fıskiyesi olan bir havuz vardır.

Bugün bir vakıf tarafından sanat merkezi olarak kullanılan Selâmlık bölümünün eski ve yeni fotoğrafları. Avlunun ortasında sonrdan yapılan değişik bir şadırvan bulunuyor.

Solda semahane sağda selamlık binası

Kronolojik Sıraya Göre Üsküdar Tekkeleri

Bunlardan ayakta olanlardan önemli bir kısmı ya ilgili camileriyle birlikte, külliyeleri içinde veya bu bölümde anlatılmıştır. Salim Yorgancıoğlu'nun Üsküdar Belediyesi'nin yayınladığı *Üsküdar Dergâhları* adlı eserinde 66 dergâhın (tekkenin), M.N.Haskan'ın *Yüzyıllar Boyunca* Üsküdar adlı eserinin 1. cildinde de 58 tekkenin adı geçmektedir. Haskan'ın verdiği Üsküdar Tekkeleri listesini bilgi açısından aynen buraya alıyorum. Tahmini tarihlere göre Üsküdar'daki tekkelerin kronolojik sıralaması şöyledir (Kitabımızda bir şekilde yer verdiğimiz tekkeler renkli olarak belirtilmiştir):

1- İvaz Baba veya Büyükçamlıca Bektaşî Tekkesi. Fetihten evvel tesis edilmiştir.
2- Küçük Çamlıca Bektaşî Tekkesi. İstanbul'un fethinden hemen sonra tesis edilmiştir.
3- Atik Vâlide veya Karabaş-ı Velî Şâbânî Tekkesi. 991 (1583).
4- Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Celvetî Âsitânesi. 1004 (1598).
5- Musallâ Celvetî Tekkesi. 1004 (1598).
6- Ayşe Sultan Celvetî Tekkesi. 1007 (1598).
7- Gizlice Baba Celvetî Tekkesi. 1009 (1600).
8- Hâfız Efendi veya Menzilhâne Rıfâî Tekkesi. 1010 (1601).
9- Mihrimah Sultan Celvetî Tekkesi. 1020 (1611).
10- Muhyi Efendi veya Himmet Baba Bayramî Tekkesi. 1025 (1616).
11- Kapıcı veya Bacılar Celvetî Tekkesi. 1026 (1617).
12- Nalçacı Halil Şâbânî Tekkesi. 1035 (1625).
13- Çamlıcalı Mehmed Efendi veya Çınarlı Şâbânî Tekkesi. 1045 (1635).
14- Devatîzâde Mustafa Efendi Celvetî Tekkesi. 1061 (1651).
15- Kavsara Mustafa Efendi Sa'diyye Tekkesi. 1066 (1655).
16- Acıbadem Celvetî Tekkesi. 1088 (1677).
17- Selâmi Ali Efendi Celvetî Tekkesi. 1088 (1677).
18- Selâmi Ali Efendi Celvetî Tekkesi 1088 (1677).
19- Nasûhî Mehmed Efendi Şâbânî Tekkesi. 1095 (1684).
20- Özbekler Bülbülderesi Nakşibendî Tekkesi. 1105 (1693).
21- Saçlı Hüseyin Efendi Sünbülî Tekkesi.1110 (1698).
22- Hallaç Baba veya Gani Efendi Sa'diyye Tekkesi. 1115 (1703).
23- Malatyalı İsmâil Ağa Sa'diyye Tekkesi. 1118 (1707).
24- Tembel Hacı Mehmed Efendi Celvetî Tekkesi. 1122 (1710).
25- Fenâyî Ali Efendi Celvetî Tekkesi. 1126 (1714).
26- Ümmî Ahmed Efendi Şâbânî Tekkesi. 1133 (1720).
27- Atpazarî Osman Efendi Celvetî Tekkesi. 1133 (1720).
28- İbrâhim Ağa Tekkesi. 1133 (1720).
29- Sadık Efendi veya Alaca Minare Nakşî Tekkesi. 1143 (1730).
30- Bandırmalı Celvetî -sonradan Bektaşî- Tekkesi. 1145 (1732).
31- Hindîler Kâdirî Tekkesi. 1150 (1737).
32- Halim Gülüm Efendi Kâdirî Tekkesi. 1164 (1750).
33- Kaymakçı Celvetî Tekkesi. 1164 (1750).
34- Özbekler Sultantepesi Nakşibendî Tekkesi. 1166 (1752).
35- Emek Yemez Bayramî Tekkesi. 1175 (1761).
36- Mustafa Efendi Tekkesi. 1180 (1766)
37- Balaban Cerrahî Tekkesi. 1184 (1770).
38- Şeyh Hâfız Halvetî Tekkesi. 1185 (1771).
39- Cedid Hacı Dede Tekkesi. 1190 (1776).
40- Kartal Ahmed Efendi Kâdirî Tekkesi. 1190 (1776).
41- Hasib Efendi Bedevî Tekkesi. 1190 (1776).
42- Feyzullah Efendi Şâbânî Tekkesi. 1190 (1776).
43- Üsküdar Mevlevihânesi. 1205 (1790).
44- Afgan Kâdirî Tekkesi. 1207 (1792).
45- Tâhir Baba Bektaşî Tekkesi. 1209 (1794).
46- Musa veya Selim Baba Tekkesi. 1215 (1800).
47- Küçük Selimiye Nakşî Tekkesi. 1217 (1802).
48- Arif Efendi Cerrahî Tekkesi. 1220 (1805).
49- Nuri Baba Rıfâî Tekkesi. 1228 (1813).
50- Safveti Paşa Şâbânî Tekkesi. 1230 (1815).
51- Avnizâde Kâdirî Tekkesi. 1245 (1829).
52- Toygartepe Rıfâî Tekkesi. 1260 (1844).
53- Serbölük Ahmed Efendi Kâdirî Tekkesi. 1268 (1851).
54- Sandıkçı Edhem Efendi Rıfâî Tekkesi. 1275 (1858).
55- Cemaleddin Efendi Tekkesi. 1284 (1868).
56- Ahmediye Camii Rıfâî Tekkesi. 1292 (1875).
57- Yarımca Baba Bektaşî Tekkesi.
58- Saçlı Halil Efendi Tekkesi.1826 tarihinden sonra, Bektaşî tekkelerinden biri Nakşî, diğeri ise Kâdirî Dergâhı haline getirilmiştir.

Geniş bilgi almak isteyenler yukarda belirttiğimiz iki kaynağa veya daha başka kaynaklara müracaat edebilirler.

Bugün çocuk kütüphanesi olarak kullanılan Şemsi Paşa Medresesi

ÜSKÜDAR MEDRESELERİ

Medrese; İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adıdır. İslâm dünyasında medreseler X. yüzyılda Irak'ta ortaya çıkmakla birlikte kurumsallaşmalarının XI. yüzyılın ilk yarısında Horasan ve Mâverâünnehir'de Gazneli, Karahanlı ve Büyük Selçuklu siyasî çevrelerinde gerçekleştiği bilinmektedir. Özellikle Vezir Nizâmülmülk'ün yaptırdığı Nizâmiye medreseleri bunların kapsam ve düzen bakımından teşkilâtlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Bu şemada dörtgen planlı avlunun her kenarında birer eyvan, bunların yanları ile köşelerinde müderris ve talebelerin barındığı hücreler yer almakta, biri giriş kısmına ayrılan eyvanlar derslik olarak kullanılmakta, kıble yönünde bulunan eyvan ise mihrap ilâvesiyle mescide dönüştürülmektedir.

Selçuklular döneminde Anadoluda hemen hemen her şehirde bu düzende medreseler inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu medreseleri avlularının üzeri açık veya kubbeyle kapatılmış olmalarına göre; kapalı avlulu model, açık avlulu model olarak tanımlanır. XV. yüzyılda özellikle sultanların inşa ettirdiği büyük medrese yapılarında revaklı, açık avlulu modelin simetrik plan kurguları içinde uygulandığı görülür.

Selçuklu'dan sonra **Osmanlı'da da medrese** mimarisi devam etmiş Mimar Sinan döneminde klasik formuna kavuşmuştur. XVI. yüzyılda plan ve tasarımların zenginleştiği görülür. Mimarbaşılığı esnasında özellikle sultanlar için yaptığı medreselerde belirlenmiş plan ve tasarımların dışına pek çıkmayan Mimar Sinan, Süleymaniye Külliyesi'nde, Fâtih Külliyesi'nde uygulanan düzeni işlerken Sinan Paşa, Kara Ahmed Paşa, Mihrimah Sultan ve Sokullu Mehmed Paşa külliyelerinde aynı avluyu paylaşan cami-medrese modelini en olgun şekline kavuşturmuştur.

Osmanlı döneminde İstanbul'un tarihî semtlerinden Suriçi ve Eyüp semtlerinde olduğu gibi **Üsküdar'da da medreseler** ya külliyeler içinde ya da tek olarak inşa edilmişlerdir. Üsküdar'da bilinen 9 medrese vardır. Bunlardan bugün ayakta olan; Ahmediye Medresesi, Çinili Medrese, Mihrimah Sultan Medresesi, Rum Mehmed Paşa Medresesi, Şemsi Paşa Medresesi ve Vâlide-i Atik Medresesi'dir. Bunlar bağlı bulundukları külliyeleri içinde anlatılmıştır.

Gülfem Hâtun, Hacı Kadın, Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi medreseleri ise bugün mevcut değildir. Bunlardan **Hacı Kadın Medresesi,** Vezir İskender Paşa'nın kızı Mihrişah Hatun tarafından yaptırılmış, Selman Ağa Camii civarında olduğu sanılmaktadır. Medreseye 964 (1556-57) tarihinde ilk defa müderris atanmıştır. Mihrişah Hatun, Hacı Kadın namıyla ünlüdür.

Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi Medresesi de, Ahmed Çelebi Camii'nin karşısında, Sümbülzâde ile Açık Türbe sokağının birleştiği yerde sokağın köşesindeyken bugün bir set üzerinde kalan yeri boştur. Yahyâ Efendi 1073 Rebîülâhirde (Kasım 1662) şeyhülislâm olmuş ve 1088 Zilkadesinde (Ocak 1678) de vefat etmiştir. Medresenin 1855 tarihindeki büyük zelzelede yıkıldığı sanılmaktadır.

Bu bölümde tek başına bir medrese anlatılmamıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *Ders Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

İsmail Orman, "Medrese", *DİA* XXVIII/339

Cami, medrese, kütüphane ve mektebiyle Ahmediye Külliyesi

ÜSKÜDAR KÜTÜPHANELERİ

Türk - İslâm mimarlığında eskiden beri varolan kütüphane yapma geleneği, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı dönemlerinde devam etmiştir. Osmanlı döneminde İstanbul'un ilk kütüphanesi Fâtih Sultan Mehmed'in kitaplarıyla Beyazıt'taki Eski Saray'da kurulurken XV. yüzyılın sonuna doğru medrese ve külliyelerdeki kütüphaneler çoğalmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman devrinin 1534-1566 yılları arasına rastlayan sürecinde pek çok medrese kütüphanesinin yanı sıra, cami, tekke, zâviye ve türbelerde de bir kitap dolabı veya odasından meydana gelen kütüphaneler oluşturulmuştur.

Osmanlı devri vakıf kütüphanelerinde çoğunlukla kare ve dikdörtgen planlar uygulanmıştır. Bazı örneklerde okuma salonlarında dört sütunla merkezî plan şeması oluşturulurken dikdörtgen planlı mekânlar iki sütunla bölümlenerek kare birimler meydana getirilmiştir. Örtü sisteminde aynalı tonoz ve kubbe kullanılmıştır. Binaların bir avlu içine alınarak sokak gürültüsünden uzaklaştırıldığı ve okuma için sakin bir mekân oluşturulduğu görülür. Kütüphanelerin konumlanışı gün ışığına göre ayarlanırken iç aydınlığı bol pencereli düzenlemelerle sağlanır (A. Denknalbant *DİA* XXVII/34).

Osmanlılar döneminde **Üsküdar'da da birçok kütüphane** yapılmıştır. Üsküdar'da yapıldığı bilinen kütüphanelerden; Ahmediye 1134 (1721-1722), Aziz Mahmud Hüdâyî 1317 (1899-1900), Gülnûş Vâlide Sultan (1711) ve Nurbânu Vâlide Sultan kütüphaneleri (1583) külliyeleri içinde yer almaktadır ve yerlerinde anlatılmıştır. Pertev Paşa Kütüphanesi Çiçekçi Camii içindedir. Mirzazâde Mehmed Efendi Kütüphanesi de (1147 / 1734-1735) Sultantepe'deki camisinin güney tarafındadır. Bugün sadece kalıntıları mevcuttur. Sıbyan mektebi ile birlikte yapılan Yâkub Ağa Kütüphanesi ise sıbyan mektepleri bölümünde anlatılmıştır. Osmanlı döneminden ayakta kalan kütüphanelerden bağımsız bir yapı olarak inşa edilen Hacı Selim Ağa Kütüphanesi (1196 / 1782) ise bu bölümde anlatılmıştır.

Günümüze sağlam olarak gelen kütüphanelerden **Şair Nâbî Kütüphanesi** de Doğancılar semtinde İmrahor Camii yakınında İhsan Dizdar sokağı içindedir. XVII. asrın ikinci yarısında yaşayan divan şairi Urfalı şair Nâbî (1642-1712) tarafından evinin bir bölümünde tesis edilmiştir. Nâbî, 1712'de buradaki evinde vefat etmiştir. Kabri, Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Nâbî Efendi'nin evinin biraz ilerisinde 1094 (1683) tarihli bir çeşmesi ve sarayı vardı. 1994 yılında Üsküdar Belediyesi tarafından onarılarak yeniden düzenlenen kütüphane bugün Kur'an kursu olarak kullanılmaktadır.

HACI SELİM AĞA KÜTÜPHANESİ ve SIBYAN MEKTEBİ (1782)

Kütüphane ve mektep, Üsküdar'ın merkezinde Selâmi Ali Efendi caddesi üzerindedir. Kütüphane bugün bakımlı, açık ve hizmete devam etmektedir. Yanındaki ilk yapılan sıbyan mektebi ise 1936' da yıkılmış, yerine Tembel Hacı Mehmed Efendi Camii arsası da vakıflardan satın alınarak bugünkü Selim Ağa İlköğretim Okulu yapılmıştır. Okulun da hemen yanında köşede, sokağa ismini veren Tembel Hacı Mehmed Efendi Camii ve türbesi vardı. İlkokul, 16 Şubat 2014' ten sonra Hacı Selimağa Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi adıyla eğitim ve öğretime devam etmektedir.

Kütüphane ve mektep 1196 (1782) tarihinde Hacı Selim Ağa tarafından yaptırılmıştır. Selim Ağa, birçok devlet görevlerinde bulunduktan sonra en son tersane emini iken 1203'te (1789) idam edilmiştir. Selim Ağa, kütüphanesinin yanında bulunan mektebinin bahçesine gömülmüştü, ancak sonradan mektep yıkıldığından oğlu Ahmed Nazif Efendi ve zevcesi Zeynep Kadın ile birlikte 1926 senesinin Aralık ayında kütüphanenin mektep tarafındaki duvarı dibine nakledilmiştir. Baş şâhidesindeki kitâbenin sonu şöyledir:

... Selim Ağa, ruhuna Fâtiha Fi 15 Şâban sene 1203(1789).

Selim Ağa'nın Muharrem 1197 (Aralık 1782) tarihli bir de vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyesinden kütüphanede öğretimin ön planda tutulduğu, tayin edilecek üç hâfız-ı kütübden ikisinin bu görevlerinin yanı sıra kütüphanede müderrislik yapmalarının şart koşulduğu öğrenilmektedir. (H.Sibel Ünalan)

Süleymaniye Genel Kitaplığı fotokopi arşivinde 20 numara ile kayıtlı bulunan Hacı Selim Ağa Vakfiyesi'nde: Vakfın şartları, kimlerin çalışacağı, ne kadar ücret alacakları, gelir için bağışlanan yerler, ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Vakfiyede çalışan öğretmen ve hizmetlilerin çalışma şartları ve ücretleri, her gün sûreler okunup sevabının hediye edilmesi, öğrencilere verilecek kıyafet ve harçlık yardımları ile ilgili geniş şartlar da genişçe yer almaktadır (Haskan).

Kütüphane: Selâmi Ali Efendi caddesinden kütüphaneye girilen bahçe kapısı üzerinde beş satır halinde, on dört mısralı, şair Tevfik Efendi'nin kaleme aldığı 1196 tarihli bir

4.9.1939 tarihli fotoğrafta orijinal hali görülen mektebin (sağda) yerinde bugün yeniden yapılmış olan Hacı Selim Ağa İlköğretim Okulu vardır

4.9.1939 tarihinde harap durumdaki okulun ve kütüphanenin arka tarafından çekilen fotoğrafı

mermer bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbede "Matbah Emini Hacı Selim Ağa'nın ilim erbabına izzet-ü ikram edip, mükemmel bir kütüphane binası yaptırdığı, yanına mektep binasına muvaffak olduğu, her harf ve kitap sayısınca sevap dilediği, öbür alemde hakkın muradını vermesi dileği" anlatılmakta ve 1196 (1782) tarihi verilmektedir.

Kütüphane avlusunda ve avlunun sol tarafında kitâbesiz bir çeşme, sağ tarafta beş kabirli bir hazîre bulunmaktadır. Kütüphaneye önünde dört mermer sütunun taşıdığı bir revaktan girilir. Revaktan sonra gelen giriş kapısı üzerinde üç bölümden oluşan Hattat Osman Efendi'nin yazdığı bir âyet bulunmaktadır. Girişten sonraki sağır kubbeli ilk bölüm okuma salonu olan esas kütüphane kısmıdır. Kare planlı bu mekân kubbeyle örtülmüştür. Dört ana duvara ve düz köşe tromplarına oturtulmuş bulunan kubbesi kurşun kaplıdır. Arkasındaki ikinci kısım XIX. yüzyıl sonlarında yapılmıştır. Birinci bölümün arka cephesi yıktırılarak ikinci kısım ile birleştirilmiş, iki kısmın arası bir demir parmaklık ile kapatılmıştır. Bu kısmın çatısı da ahşaptır. Burada kitaplar muhafaza edilmektedir. Devrinin bu güzel yapısı Üsküdar'da Ahmediye Kütüphanesi'nden sonra, kütüphane olarak yapılan ikinci eserdir.

Kütüphanede bugün beş bine yakın Osmanlıca kitap bulunmaktadır. İlk kuruluşunda bağışlanan 1299 kitap yanında sonradan buraya nakledilen kitaplardan oluşmaktadır. Nurbânû Vâlide Sultan Camii'nden getirilen 139 kitap; Yâkub Ağa Mektebi'nden getirtilen 29 kitap; Nurbânû Vâlide Sul-

Kütüphanenin giriş kapısı

Bugün de âsûde ortamında hizmetini sürdüren kütüphanenin avludan görünüşü

tan Camii'nden 695 adet kitap ve Hüdâî Aziz Mahmud Efendi Camii avlusunda bulunan kütüphanesindeki 1996 kitap ilâve edilmiştir (Haskan).

Kütüphane bugün, sakin, huzur veren ortamı, meraklı okuyucu ve ziyaretçileri ile, Üsküdar'ın güzide irfan yuvalarından biri olarak hizmetini sürdürmektedir.

Sıbyan Mektebi. Kütüphanenin sağ tarafındaydı. Mektebin de sağ tarafında sokağa ismini veren Tembel Hacı Mehmed Efendi Camii vardı. Selim Ağa Sıbyan Mektebi 1937 tarihlerinde yıktırılarak halkın Taş Mektep dediği şimdiki 23. ilkokul binası yaptırılmış ve okul daha sonra Hacı Selim Ağa İlkokulu (şimdiki özel eğitim okulu) adını almıştır.

Kütüphane ve mektep için İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları'ndan 4.9.1939 tarihli 329 nolu dosyada geçen tespitler şöyledir:

"Durumu: Mektep yıkılıp yerine yenisi yapılmış, kütüphane faaldir. Bina matbah ve tersane emirliklerinde bulunmuş olan Hacı Selim Ağa'nındır.... Bu mektebin yıkılmaması ve muhafazası encümence karara rapt edilmişse de bu karar infaz edilmemiş, mektep yıkdırılmış yerine yeni bir mektep yapılmıştır. Kütüphane faaldir. Banisi ve oğlu ve hareminin kabirleri buraya nakil edildiği gibi yıkdırılan mektebin bitişiğindeki Tembel Hacı Mehmed Efendi Camii (1132) arsasındaki kabri de getirilmiştir..."

Kütüphanede 1925-1937 yılları arasında müdürlük yapan, Üsküdar Mevlevîhânesi son şeyhi Ahmet Remzi (Akyürek) Efendi[1] kütüphanenin birkaç ay önce kaybettiğimiz müdürü Osman Düzcan beyin bana gösterdiği bir yazıda kütüphane ve mektebi şöyle anlatmaktadır: "Kütüphane ve sıbyan mektebi birbirine bitişik olarak yaptırılmış ve bu mektebin caddeye nazır demir parmaklıklı avlusu mezar yerine ayrılarak.... aile mezarı olmuştu. Adı geçen mektep bir aralık (Atlamataşı) Rüşdiye Mektebi olarak Üsküdar'ın feyz kazandıran ve terakkisi olmuş ve en sonra ilk mektep haline çevrilmiştir. 5 Ekim 1926 tarihinde mektebin müdürü bulunan Şahin Bey, 'Çocuklar korkuyor' bahanesiyle bu mezarı mektebe çiçek bahçesi yapılmak üzere teşebbüste bulunarak aldığı emir üzerine kaldırtmış ve Hacı Selim Ağa, Ahmed Nazif Efendi ve Selim Ağa'nın zevcesinin kabir taşlarını kütüphane avlusunun sağ tarafına, köşede duvar dibine naklettirmiş, 25 gün sonra kendisi de âhirete intikal etmiştir...." demektedir.

Bu irfan yuvasının da iki katlı olduğu ve altında bir çeşmesinin bulunduğu bilinmektedir. Bugün yerinde Hacı Selim Ağa Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi Okulu vardır. Kütüphane ve mektep vazifelerini yapmaya devam etmektedirler.

1 -Ömrü ilim tahsil etmek ve öğretmekle geçen Mevlevî şeyhi Remzi Efendi 1925 yılında tekkeler kapatıldığında en son Üsküdar Mevlîhânesi postnişinliğinde bulunuyordu. 1925' te tayin edildiği Selim Ağa Kütüphane müdürlüğünü 1937' ye kadar sürdürmüştür. 20 Kasım 1944'te 65 yaşlarındayken vefat etmiştir. Mezarı, Kayseri'de, dedesinin babası, dedesi ve babasının medfun bulunduğu Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhaneddin Tirmizî Türbesi'ndedir.

Hacı Selim Ağa'nın ve ailesinin kütüphanenin yanındaki mezar taşları

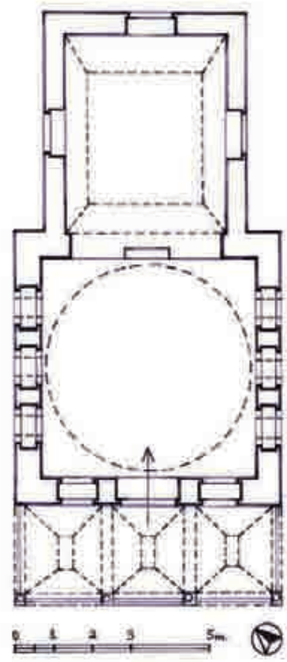

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi planı (S.Ünalan'dan)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*,

A. Denknalbant, Kütüphaneler, *DİA,* XXVII,34

İstanbul Encümen dosyaları, No 329, tarih 4.9.1939, İstanbul 4 nolu anıtlar kurulu arşivi.

H.Sibel Ünalan, "Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi", *Sanat Tarihi Dergisi,* Sayı, XIX/2 Ekim 2010, 55-84

ÜSKÜDAR SIBYAN MEKTEPLERİ

Osmanlı döneminde İstanbul'da tarihî yerleşim bölgelerine yayılmış olan sıbyan mektepleri, mahallelerde, çocuğu hayata hazırlayan, ilk temel eğitimin verildiği yüzyıllar boyunca eğitim geleneğimizin temel taşlarını oluşturan ve medreseye hazırlık eğitimi veren mütevazi yapılardı. Sıbyan mektepleri Osmanlı ilk eğitiminde; mimari yapıları, mahalledeki konumları ve işleyişleri ile düzenli ve insan odaklı bir eğitim sisteminin var olduğunu göstermektedir. Mahallede mektepler; mahallenin camisi, medresesi, çeşmesi, sebili, hamamı, tekkesi, aşevi, dârülkurrâsı ve evlerinden oluşan bir bütünün parçalarıydı.

Mekteplerin Osmanlı'nın son döneminde yapılan birkaçı hariç hemen hepsinin yapı tipleri aynıdır. Külliyelerin köşelerine yerleştirilmiş olanlar olsun, tek yapılar olsun daima kapısı sokağa açılan, iki katlı, taş ve tuğla sıralarıyla yapılmış, küçük boyutlu ve sağlam yapılardır. İstanbul'da XV ve XX. yüzyıllar arasında yapılmış olan bu mektepler, Eski İstanbul'u oluşturan Suriçi, Eyüp, Üsküdar ve biraz da Galata bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan bugün ayakta kalabilen altmış civarında Suriçi'nde, on beşe yakın Eyüp'te, on altı adet de Üsküdar'da sıbyan mektebi mevcuttur. Bizim tespitlerimize göre Üsküdar sınırları içinde bugün ayakta kalabilen mektepler şunlardır:

1- Abdülbâki Efendi Sıbyan Mektebi
2- Abdullah Ağa Sıbyan Mektebi
3- Ahmediye Mektebi
4- Atik Vâlide Sultan Sıbyan Mektebi
5- Ayazma Sıbyan Mektebi
6- Beylerbeyi Hamîd-i Evvel Sıbyan Mektebi
7 -Çavuşbaşı Mektebi
8- Çinili Cami Sıbyan Mektebi
9- Mehmed Ağa Mektebi
10- Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi
11- Nakkaştepe Mektebi
12- Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi
13- Selim Ağa Sıbyan Mektebi
14- Selimiye Sıbyan Mektebi
15- Yâkub Ağa Mektebi
16- Yeni Vâlide Camii Mektebi

Bunlardan külliye içinde olanlar bağlı oldukları külliye bölümünde, camisi yanında olanlar ilgili caminin bölümünde anlatılmıştır. Tek yapılardan, Çavuşbaşı, Mehmed Ağa, Nakkaştepe, Rüstem Paşa ve Yâkub Ağa mektepleri ise bu bölümde anlatılmıştır. Ayrıca bugün mevcut olmayan sıbyan mektepleri listesi de bölüm sonuna eklenmiştir.

Üsküdar'da ayakta kalan mektep binaları bugün genellikle bir vakıf veya dernek tarafından hizmet vermektedir. Bir kısmı cami meşrutası ve ilköğretim okulu olarak kullanılmakta, bir kısmı ise boştur. Bazıları da kaderine terkedilmiş yıkılmak üzeredir.

ÇAVUŞBAŞI MEKTEBİ (1704)

Mektep, Pazarbaşı mahallesi, Boybeyi sokağı üzerinde ve Fenâyî Ali Efendi Camii'nin karşısındadır.

Çeşme ile beraber 1116 (1704) tarihinde, Şehid Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ahmed Paşa'nın çavuşbaşılığı sırasında inşa edildiği için Çavuşbaşı Mektebi diye ünlüdür. Ahmed Paşa 1128 'de (1716)' Varadin Şavaşı'nda şehid olmuş ve naaşı, hayatta iken hazırladığı sanılan türbesine gömülmüştür. Eyüp Sultan-'daki bu türbe bugün mevcut değildir.

14.25x10.50 m. ölçülerinde iki katlı bu güzel mektebin yan duvarları yığma, sokağa bakan kısmı bir sıra taş bir sıra tuğla ile yapılmıştır. Binanın altında güzel bir çeşme ve haznesi bulunmaktadır. Sokak yükselmiş olduğundan çeşmenin musluk kısmı aşağıda kalmıştır. Çeşmenin sol tarafındaki kemerli bir kapıdan mektebin iç avlusuna oradan da taş bir merdivenle yukarı bölümlere çıkılır. Kapının üzerinde bugün mevcut olmayan bir tamir kitâbesi bulunuyordu. Mehmet Raif Bey'in *Mir'ât-i İstanbul* adlı eserinden alınan 1298(1880) tarihli kitâbe metninde "Evvel bânisinin Şehid Ahmed Paşa olduğu, bu taş mektebi muhkem ihya ettiği, harab olduktan sonra pek güzel tamir edildiği anlatılmaktadır."

1994'ten sonra yapılan tamirde üzeri çatı ile örtülmüş ama yine de 2011'de gördüğümüzde yarı harap vaziyetteydi. Mahalle sakinleri, mektebin uzun süre boş kaldığını, eskiden rastgele birilerinin içine at bağladığını ve zaman zaman ikamet ettiklerini, içinde kocaman bir incir ağacı büyüdüğünü, üstü açık ve harap durumda olduğunu anlatmışlardı. Mektep, bugün restorasyonu yeni tamamlanmış olarak bir dernek tarafından kullanılmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Mektebin çeşmesinin yer aldığı sokağa bakan cephesi

Mektebin çeşmesi

MEHMED AĞA (KEMER ALTI) MESCİDİ, SIBYAN MEKTEBİ ve ÇEŞMESİ (1589)

Kemer Altı Camii, sıbyan mektebi ve çeşmesi, Atpazarı semtinde Eski Toptaşı caddesinin Büyük Selim Paşa caddesi ile kesiştiği yerdeydi. Sultan III. Murad döneminde, Darüssaâde Ağası olan Mehmed Ağa tarafından 998 (1589-90) tarihinde yaptırılmıştır. Bugün sıbyan mektebinin bir bölümü ve mektebin karşısındaki binanın duvarına monteli çeşmesi kalmıştır. Caminin altındaki kemerden Eski Toptaşı caddesi geçtiğinden, 'Kemerli Cami' veya 'Kemer Altı Camii' adıyla da anılırmış.

Cami ile ilgili *Hadîka*'da şu bilgi bulunmaktadır: "Bu dahi fevkanîdir. Bânisi, Darü's-saâde Ağası Mehmed Ağa'dır ki, İstanbul'da Çarşamba Pazarı yakınında bir camii ve türbesi dahi olup 999 (1590-91) tarihinde vefat etmiştir. Türbesinde medfundur. Bu mescit yakınında bir çeşmesi dahi vardır. Vâlide-i Atik imamlarından Mustafa Efendi minberini koymuştur."

Bulunduğu meydanda eskiden at pazarı kurulan cami, 1915 senesinde, yolun genişletilmesi bahanesiyle yıktırılmıştır.

Mektebi. Bugün Vâlide-i Atik Çeşmesi sokağının Çavuşdere caddesi ile birleştiği yerde kalan mektep, önünde yorgancı, arkasında ev, yanında diğer yapılarla kapatılmış durumdadır. Sadece sokak tarafından bir duvarı görünüyor. Tek odası kalan bu tuğla yapının okula ait olması gerekir. Yün deposu olarak kullanılan yapı dıştan da göründüğü gibi nerdeyse yıkılmak üzeredir. Kare planlı mektep, kesme taştan tuğla hatıllı olarak yapılmış olup kirpi saçaklı ve ahşap çatılıdır. Alt katında helâ ve bir oda bulunmaktadır. Taş ve dik merdivenden üst kattaki dershaneye çıkılmaktadır. Dershanenin yanında küçük bir oda daha vardır. Mektebin kapısı, Toptaşı caddesi üzerindeki bir hana açılırken bu han, 1975 yılında yıkılmıştır.

Çeşmesi: Çeşmenin haznesi bugün Eski Toptaşı caddesi ile Vâlide-i Atik Çeşmesi sokağının birleştiği köşede eski yerinde durmaktadır. Kesme taştan klasik üslûpta yapılan çeşmesi de taşınarak az ileride mektebin karşısındaki bir binanın duvarına monte edilmiştir. Üç gözlü olan çeşmeyi Mehmed Ağa'nın yaptırdığını ve dua isteğini gösteren kitâbesi hâlâ çeşmenin ortadaki gözünün üstünde durmaktadır.

Sıbyan mektebinden geriye kalan yıkılmak üzere olan yapı.

Mektep ve caminin çeşmeleri asıl yerinden alınıp biraz ilerdeki bir binanın duvarına monte edilmiştir.

Mehmed Ağa'nın, ayrıca Tabaklar Camii sokağı ile Balcılar Yokuşu'nun birleştiği köşede, 995 (1587) tarihinde yaptırmış olduğu bir çeşmesi, namazgâhı ve su terazisi vardı. Sadece çeşmesi yerinde durmaktadır.

Bugün, cami yol açarken yıktırıldığı için kaybolmuş, kaderine terkedilmiş görünen mektep bakımsızlıktan yıkılmak üzere, taşınan çeşmesi karşısındaki bir duvar üzerinde monteli, çeşmenin haznesi de eski yerinde duruyor ama o da kaybolmak üzeredir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*,

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

NAKKAŞTEPE MEKTEBİ (1912)

Okul, Üsküdar Nakkaştepe'de Gümüş Yolu caddesi ile Baba Nakkaş sokağının birleştiği yerdedir. Ahmed Râsim Bey, *Şirket-i Hayriye Boğaziçi'nde* adlı eserinde: "Kuzguncuk veya Frenk Tepesi namıyla mâruf olan Münir Paşa Tepesi'nde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti-'nin ve ahâli-i mahalliyenin himmetiyle kârgir bir mektep vücude getirilmektedir" demektedir. Okul 1914 tarihinde yaptırılmıştır. Aynı cemiyet, yine aynı tarihlerde Üsküdar'da Ayazma Mektebi'ni yaptırmıştır.

Okul geniş bir bahçe içerisinde boğaza hâkim bir yerdedir. İki katlı güzel okulun önünde bulunan mermer Mahbub Ağa Çeşmesi'nin kitâbesinde: Şehzade devletlû necâbetlu Abdülmecid Efendi hazretlerinin başağası merhum Mahbub Ağa hayratıdır 1331 (1912) yazmaktadır.

Boğaziçi Köprüsü yapılırken çevre mahalleler boşaltılınca okul boş kalmış, daha sonra farklı kurumlar eliyle kullanılmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

RÜSTEM PAŞA SIBYAN MEKTEBİ (1551)

Mektep, İmrahor semtinde Doğancılar caddesi ile Hafız Ali Paşa sokağının birleştiği yerdededir. Karşısında İmrahor Camii (1597), caminin yanında Başkadın Çeşmesi ve Ayşe Sultan Çeşmesi (1598) vardır. Mektebin bânisi Mihrimah Sultan'ın eşi Rüstem Paşa'dır. Paşa'nın Üsküdar'da bir çeşmesi ve bu mektebin yakınındaki Oyma Saray çıkmazında, bugün park olan yerde bir de sarayı vardı. Kızı Ayşe Sultan'ın uzun süre bu sarayda oturduğu, mahallede birçok imar faaliyetlerinde bulunduğu, mektebin karşısındaki Ayşe Sultan Çeşmesi'ni ve Aziz Mahmud Hüdâyî Tekke-Cami'sini 1595'te onun yaptırdığı söylenir. Saray ve mektebin 958 (1551) tarihinde, Kanûnî tarafından Üsküdar Sarayı'nın Mimar Sinan'a yaptırıldığı sırada inşa olunduğu sanılmaktadır.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın eşi olan Rüstem Paşa, Kanûnî'nin vezîriâzamı olup bu görevde bulunduğu sırada 1561 tarihinde vefat ederek Şehzadebaşı Camii hazîresindeki türbesine gömülmüştür.

Okul, taş bir kaide üzerine oturtulmuş olup, iki katlı, üst kısmı, üç sıra ince tuğla ve bir sıra kesme taştan yapılmıştır. İki odası bulunan yapının çatısı ahşap ve kirpi saçaklıdır. Doğancılar caddesine açılan dış kapıdan evvelâ bir avluya, oradan odalara geçilir. İlk odanın avluya bakan iki tarafı bugün camlı bir bölme ile kapatılmıştır. İkinci odaya ara bir kapı ile girilmektedir. Esas dershane kısmı olan bu odanın cephesinde ortada mihrap, iki yanda ise dolap yerleri vardır. Mektep 1315'te (1897) onarılmıştır. Evkaf İdaresi Katalogu'nda Cagalazâde Mektebi adı ile kaydı geçmektedir. Bugün bina sağlam olarak bir vakıf tarafından kullanılmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

YÂKUB AĞA SIBYAN MEKTEBİ, ÇEŞMESİ ve KÜTÜPHANESİ (1678)

Fahri Atabey ile Eski Toptaşı caddesi arasında Hasan Bey sokakla Harmanlık sokağın eski Toptaşı caddesinde birleştiği köşededir. Dört tarafı açık güzel bir yapıdır. Kapıağası Mektebi ismiyle de bilinen iki katlı yapının güney bölümü mektep, kuzeyi kütüphane, onun da altında çeşmesi vardır. Yanında sonradan yapılan Divitçiler Camii bulunmaktadır.

Mektep, kütüphane ve çeşmeden oluşan bu güzel manzume Kapuağası Yâkub Ağa tarafından 1089'da (1678) yaptırılmıştır. *Sicill-i Osmânî'de "Harem saray-ı hümâyundan yetişerek 1090 Cemâziyelevvelinde (Haziran 1679) Eskisaray Ağası oldu. Ardından Babü'ssaâde Ağası olup sonra ölmüştür"* denmektedir. Siyahî hadım Yâkub Ağa, mektebin yanındaki küçük hazîreye gömülmüştür. Kabri, güneydeki esas mektep kapısından girildiğinde sağ taraftadır. Haskan'ın bahsettiği fakat benim yerinde bulamadığım mezar taşındaki kitâbe şöyledir: *Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah Merhum ve mağfurün leh Kapu Ağası Yâkub Ağa Ruhi çün Fâtiha Sene 1091.*

Mektebi. İki katlı bu güzel mektebin Harmanlık sokağına açılan iki kapısı vardır. Kemerli olan kapılar, muntazam kesme taştan yapılmıştır. Hasan Bey sokağına açılan şimdiki kapı, 1969 senesinde cami olduğu zaman açılmıştır. Devrinin bu güzel eserinin üç dış yüzünün köşelerine birer kuş evi yerleştirilmiştir. Mektebin önünde sütunlu bir revak vardı. 2011'deki ziyaretimde yıkılmış durumdaki bu revakın sütunlarından biri hazîrede yerde, diğeri dershane duvarında ve ilk konduğu yerde durmaktaydı. Ancak bu son ziyaretimde revakın mermer sütunlarıyla beraber yerine konulduğunu ve revakın yeniden yapıldığını gördüm. Revakın üzeri biri beşik şeklinde üç kubbe örtülmüş iken, son şekliyle tek tonozla örtülmüştür. Bu kısımdan söveli ve kemerli bir mermer kapıyla mektebe girilir. Kapının üzerinde iki satır halinde: *Kâle Resûlullâhi sallallâhü aleyhi vesellem "Talebü'l - ilmi ferîdatün alâ külli müslimîn ve müslimetin"* (*Allah'ın Resûlü -Allah'ın selâmı üzerine olsun- buyurdu: "İlim istemek erkek ve kadın bütün müslümanlara farzdır.")* hadîs-i şerif yazılıdır.

Mektep kare planlı olup tek kubbelidir. Harmanlık Kapısı ve Hasan Bey sokaklarına bakan cephesinde alt üst olmak üzere dörder penceresi, giriş kapısı tarafında ve iki yanda iki penceresi vardır. Çeşme tarafına bakan cephesinde iki dolap yeri ve üst tarafta ise kütüphaneye bakan bir penceresi vardır. Bu pencere, mektep cami haline getirilirken kapı yapılmıştır. Kubbesi dört kalın duvar ve dört köşe trompu üzerine oturtulmuştur.

Kütüphanesi. Mektebin Toptaşı caddesine bakan, çeşmenin üzerindeki kısmı kütüphanedir. Kütüphane çeşmenin haznesi üzerine oturtulduğundan on iki taş basamakla çıkılır. Burada salon, antre ve helâ vardır. Üzerleri beşik tonoz çatı ile örtülmüştür. Kütüphane kesme taş konsollar üzerinde

Sıbyan mektebinin güneydeki revaklı girişi ve yanındaki küçük haziresi.

Sıbyan mektebi, kütüphane ve altındaki çeşme yeni tamirden çıkmış olarak bir dernek tarafından kullanılmaktadır.

sokağa taşırılmıştır. Kitaplarını 1091 (1680) tarihinde vakfetmiştir. Bunlar sonradan Nurbânû Vâlide Sultan Camii içindeki bir dolaba nakledilmiştir. 1924'te de, Nurbânû Sultan kitapları ile beraber Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne getirilmişlerdir.

Çeşmesi. Mektebin Toptaşı caddesine bakan tarafında, kütüphanenin altında olan klasik Türk çeşme mimarisi üslûbundaki çeşme, tamamen kesme taştan yapılmıştır. Kemerinin üzerinde yedi sıra halinde on dört mısralı 1089 (1678) tarihli bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbede özetle: "*Saray Ağası Yâkub Ağa'nın Rızâ-yı Hak için bu çeşmeyi yaptırdığı, cennet nehri gibi ruha ferahlık veren hoş çeşme olduğu, bu suyun Şehîd-i Kerbelâ'yı her zaman yâd edip onun aşkına cihana kendini vermesi, Hüdâ'nın, hayrını gayretini kabul etmesi, her zaman hayır ile anılma ona Kevser-i Cennet şarabının nasib olması, hazreti Mevla'nın ona hayrını vermesi dileği*" anlatılmaktadır. Kitâbe şöyle bitmektedir.

.....

Bu âb-ı sâftan nûş eyleyib Rüşdi dedi târih
Zehi âb-ı zülâl u ayn-ı çeşmei'l-hayrat âsâ 1089 (1678)

Mermer ayna taşının iki tarafındaki küçük alana da şu beyit yazılmıştır: "*Lisan-ı hâl ile bu âb-ı cari, Ne hoş tesbih ider Perverdigârı.*" Bu mısraların ortasında ve biraz aşağısında, kabartma bir rozet üzerine 1089 tarihi hak edilmiştir.

Haskan, çeşmenin suyunun geldiği yer için" "Bulgurlu köyü civarında, Libade caddesi ile Şekerkaya sokağı arasındaki Libade Mesiresi'nde bulunan bir kuyunun yanında ve bileziğinde bulunan kitâbelerden Saray Ağası Yâkub Ağa Çeşmesi suyunun, Küçük Çamlıca Tepesi'nin doğu tarafındaki Libade Mesiresi'nden geldiği anlaşılmaktadır." demektedir.

Mektep, kütüphane ve çeşmeden oluşan yapı 1969'da cami haline getirilmiş daha sonra yanındaki Divitçiler Camii yapılınca boş kalıp harap duruma düşmüş, bir müddet öyle kaldıktan sonra yeniden tamir edilip eski hüviyetine döndürülmüştür. Son tamiri de geçen yıllarda yapılarak gayet sağlam hale getirilmiştir. Şu anda bir dernek tarafından kullanılmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* c.2, s.938.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* 4/649.

M. Raif, *Mir'ât-ı İstanbul, s. 127.*

Ayvansarâyî, *Mecmua-yı Tevarih,* s. 277.

İst. Tarihi Çeşmeler Külliyesi, c.1

Çeşmenin ve üstündeki kitâbe

Sıbyan mektebinin güneyden görünüşü. Arkada Arakiyeci Camii'nin yerine yapılan yeni Divitçiler camii de görülüyor.

Bugün Mevcut Olmayan Sıbyan Mektepleri*

Ahmediye Mektebi: Mektep, Gündoğumu caddesi ile Kefçedede Mektebi sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesinde idi.

Ali Ağa Sıbyan Mektebi: Okul, Doğancılar Camii avlusunda ve mektep ile beraber 1114 (1702) tarihinde yaptırdığı çeşmesinin üzerinde idi.

Altunîzâde İsmâil Zühdü Paşa Mektebi: Mektep, Altunîzâde'de ve bu isimle anılan camiin sol tarafında, Tophanelioğlu Koşu Yolu üzerinde idi.

Ayşe Hatun Sıbyan Mektebi: Kısıklı meydanında Alemdağ caddesi üzerinde idi.

Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Mektebi: Okul, Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Camii'nin kıble tarafında ve Kapıcı Çıkmazı ile Aziz Mahmud Efendi sokağı arasındaki dar saha üzerine yapılmıştı.

Cevrî Usta Sıbyan Mektebi: Toptaşı caddesi ile Nuhkuyusu caddesinin birleştiği yerde bulunan Cevrî Usta Camii'nin avlusu içinde, avluya çıkılan merdivenin sol tarafında idi.

Çakırcıbaşı Hasan Paşa Mektebi: Doğancılar Camii yakınında, büyük bir ihtimalle Üsküdar kaymakamlık binasının yerinde idi.

Debbağlar Mektebi: Büyük Selim Paşa caddesi ile Tabaklar Camii sokağının birleştiği köşede idi.

Defterdâr Mektebi: Okul, Harem İskelesi civarında, Selimiye İskele caddesi ile Kavak Bayırı sokağının birleştiği köşede, Mehmed Tâhir Efendi Camii'nin doğu tarafında idi.

Esmâ Sultan Mektebi: Mektep İnâdiye Mescidi sokağı üzerinde ve Bâlî Çavuş Mescidi'nin karşısında idi.

Evliya Hoca Mektebi: Mektep, Evliya Hoca Camii'nin sağ tarafında ve Evliya Hoca sokağı üzerinde idi.

Fatma Hanım Mektebi: Mektep, Küçük Çamlıca tepesinin güney eteklerinde ve 1309 (1891-92) yılında Şeyhülislâm Bodrumî Ömer Lütfi Efendi tarafından yaptırılan camiin karşısındaydı.

Fettah Efendi Mektebi: Yapılış tarihi belli olmayan mektep, Bülbüldere caddesi üzerinde ve Abdülfeyyaz sokağı civarında idi.

Feyziye Mektebi (Ebe Hafize Hanım Mektebi): Mektep, Bülbüldere semtinde ve Feyziye Camii'nin sağ tarafında idi.

Geredeli Mektebi: Uncular sokağı üzerinde ve Geredeli Mescidi yanında idi.

Gülfem Hâtun Mektebi: Hâkimiyeti Milliye caddesi üzerinde idi. Yanında ve köşede Gülfem Hâtun Türbesi vardı.

Hace Hesna Hatun Mektebi: Mektep, bu isimle bilinen mahalledeki camiin alt katında idi.

Hacı Ahmed Paşa Mektebi: Okul, Doğancılar Meydanı'nda ve Çakırcıbaşı Hasan Paşa Camii civarında idi.

Hacı Bedel Mektebi: Ferah sokağı ile Beygirciler sokağının birleştiği yerde idi.

Hacı Fâik Efendi Mektebi: Durbali sokak üzerinde ve bu sokağın Hatmi sokağı ile birleştiği yerde idi.

Hatice Sultan (Fıstıklı) Mektebi ve Çeşmesi. İhsaniye mahallesinde İhsaniye sokağı üzerinde ve İhsaniye İskele sokağının karşısında idi. Bugün yalnız çeşmesi kalmıştır.

Hasan Bey Mektebi: Büyük Çamlıca'da Selâmi Ali Efendi Tekkesi civarında idi. 1924'te haraptı.

Has Odabaşı Ahmed Ağa Mektebi: İnâdiye semtinde ve bu semtten Tunusbağı mevkiine çıkılan yokuşun sağ başında idi.

Kalınoğlu Ahmed Ağa Mektebi: Mektep, Eski Hamam yakınında ve Hüsrev Ağa Camii yanında idi.

Karakadı Mektebi (İsmâil Ağa Mektebi): Mektep, Selâmi Ali Efendi caddesi üzerinde ve Karakadı Camii'nin kıble tarafında idi.

Mahmud Çavuş Mektebi (Taş Mektep): Okul, Karacaahmet Türbesi'nin arka tarafında, eski Mektep sokağı, bugünkü Aşçıbaşı Mektebi sokağı üzerinde idi.

Mehmed Ağa Mektebi (Bulgurlu Mescit Mektebi): İnkilâp mahallesinde ve Bulgurlu Mescid'in karşısında idi.

Mehmed Ağa Mektebi: Toygar Hamza Çelebi Camii civarında ve Toygar Hamza sokağı ile Hacı Mutu sokağının birleştiği yerde idi.

Mumcuzâde Mektebi (Mumcubaşı Mektebi):Sultantepe, Hacı Hesna Hatun mahallesinde olduğu bilinmektedir.

Mustafa Ağa Mektebi: Kapıağası mevkiinde ve İnâdiye Camii sokağı ile Aşçıbaşı Mektebi sokağının birleştiği yerde ve ikinci sokağın sağ köşesinde idi.

Nevfidan Hatun Mektebi: Bülbülderesi caddesi üzerinde ve Feyziye Camii civarında idi.

Rodosî Ahmed Ağa Mektebi: Karacaahmet Camii ismiyle de bilinen Fethi Ahmed Paşa Camii'nin civarında idi.

Rum Mehmed Paşa Mektebi: Mektebin 876 (1471-72) tarihinde cami külliyesi ile beraber yapıldığı sanılmaktadır. Eşref Saat sokağına açılan cami avlu kapısının üzerinde bulunuyordu.

Solak Sinan Sıbyan Mektebi: Mektep, Solak Sinan Camii'nin sağ tarafında ve Tophanelioğlu sokağı üzerinde idi.

Süleyman Ağa Mektebi: Bulgurlu caddesi üzerinde, Bulgurlu Camii ile Hamamı arasında idi.

Süleyman Paşa Sıbyan Mektebi: Mektep, Halk caddesi ile Viransaray sokağının birleştiği yerde ve Şehid Süleyman Paşa Camii'nin ön tarafında idi.

Şâban Efendi Sıbyan Mektebi: Hangi tarihte yapıldığı bilinmeyen bu klasik okul, Muhyî Efendi Tekkesi'nin yan tarafında ve Salı sokağı üzerinde idi.

Tavâşî Hasan Ağa Mektebi (İnâdiye Mektebi): İnâdiye Mektebi sokağı üzerinde, Tavâşî Hasan Ağa Camii önünde ve avlunun sokağa açılan kapısının sol tarafında, şimdiki meşrutanın yerinde idi.

Türk Ahmet Paşa Mektebi: Hâkimiyeti Milliye caddesi üzerindeki Kara Dâvud Paşa Camii'nin Büyük Hamam sokağına açılan avlu kapısının yanında idi.

Yeni Vâlide Mektebi (Tunusbağı Sıbyan Mektebi): Tunusbağı caddesi ile Ethem Paşa sokağının birleştiği yerde idi. Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan tarafından yaptırılmıştı.

* Bu liste M.N.Haskan'ın *Yüzyıllar Boyu Üsküdar* adlı eserinden özetlenerek alınmıştır.

Diğer Okullar

Üsküdar'da sıbyan mektepleri dışında bugünkü ortaokul ve lise seviyesinde birçok okul faaliyet göstermiştir. Bunlar arasında; Üsküdar- Kadıköy yolu üzerinde, Selimiye Kışlası süvari birliğinin atlarına veteriner yetiştirmek gayesi ile 1311 (1894) tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından tesis edilen **Baytar Mektebi,** Selâmsız semti ile Bağlarbaşı arasında, Vakıf sokağının nihayetinde, eski tramvay deposu ile meşhur Beyleroğlu Tiyatrosu'nun arkasında yer alan, Boston Amerikan Kadınlar Cemiyeti tarafından 1871 tarihinde, High School adı altında **Üsküdar Amerikan Kız Koleji**, Üsküdar'da açılan birçok **Ermeni okulları,** Paşakapısı Askerî Rüşdiyesi adı altında 1292 (1875) tarihinde yaptırılan **Üsküdar İdâdîsi** (Paşakapısı İdâdîsi -Üsküdar Sultânîsi - Paşakapısı Sultânîsi), 1294 (1877) tarihinde yapılan **Üsküdar Kız Rüşdiye Mektebi,** Nehari Kız Sanayi Mektebi adı altında 1295'te, (1878) Ahmet Vefik Paşa tarafından, Doğancılar Meydanı'nda büyük, ahşap Ramazan Oğulları Konağı'ndaki tesis **Üsküdar Mithat Paşa Kız Sanat Enstitüsü**, **Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Üsküdar Askerî Rüşdiye okulu** sayılabilir. Son ikisi bu bölümde aşağıda anlatılmıştır.

ÜSKÜDAR ASKERÎ RÜŞDİYE OKULU (TOPTAŞI ASKERÎ RÜŞDİYESİ, 1875)

Okul, Toptaşı caddesi üzerinde ve bu caddenin Sarı Mehmet sokağı ile birleştiği yerdedir. Bina, bugün Sokollu İlkokulu olarak kullanılmaktadır.

Yapılışından 220 yıl sonra Süvari Ocağı'na verilen binanın ne zamana kadar bu ocağa hizmet ettiği belli değildir. Selimiye Kışlası yanındaki Süvari Kışlası 1805 tarihinde yapıldıktan sonra ocak oraya nakledilmiştir.

Toptaşı Askerî Rüşdiyesi, 250.000 kuruş sarfı ile şimdiki şekline getirilmiş ve bu onarım "Mekâtib-i Askerîye Nâzır-ı sânisi Mirliva Saadetlu Süleyman Paşa" zamanında gerçekleşmişti. Okulun tesisi için Sultan Abdülaziz'e yazılan arz, gurre-i Zilhicce 1291 (9 Ocak 1875) tarihlidir. Toptaşı Askerî Rüşdiyesi 1908 İnkılâbı'ndan sonra kapatılarak Mülkiye Rüşdiyesi ile birleştirilmiştir.

15 Ocak 1329 (1914) tarihinde gercekleştirilen bu birleştirme olayı ile Askerî rüşdiyeler tarihe karışmış oldu. Uzun müddet boş ve harap vaziyette kalan bina yeniden onarılarak 1953 tarihinde Sokollu İlkokulu adı ile eğitime açılmıştır. Halen aynı hizmeti sürdürmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

MEKTEB-i TIBBİYYE-i ŞÂHÂNE

Üsküdar'dan Kadıköy'e giden Tıbbiye caddesinin üzerinde, Numune Hastahanesi'nin karşısındadır. Burada Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Haydar Paşa'ya tanzim ettirilen ve daha sonra da onun ismi ile tanınan Hasbahçe vardı. Bahçenin içine, tıp eğitimi vermek üzere II.Abdülhamid (1876-1909) tarafından yaptırılmıştır. Yapımına 1894'te başlanmış, 1903'te tamamlanmıştır.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne adıyla eğitime başlanan binanın mimari tasarımı dönemin önde gelen mimarlarından Alexandre Vallaury ve Raimondo D'aronco'ya aittir. Bina 80 bin metrekarelik arsa üzerinde Haydarpaşa Askerî Hastahanesi ve Selimiye Kışlası mimari tarzıyla uyum içinde inşa edilmiştir. Dört kenarı koridorlarla çevrili dikdörtgen bir iç avlusu ile 54 bin metrekarelik inşaat alanına sahiptir. Bu dört katlı yapının ortası avlu olup, cümle kapısı denize bakan cephesindedir. Üç bölümlü büyük cümle kapılarının üzerinde bir kitâbe ve Osmanlı arması yerleştirilmiştir. Üç satır halinde yazılan bu yazı rûmî 1318 (1 Eylül 1900) tarihli olup Reîsü'l-hattâtîn Sâmi Efendi'nin (1837-1912) eseridir. Kitâbenin iki tarafında saat kuleleri yer alır. Okulun arka cephesi ayrı üslûptadır. Cadde tarafındaki cümle kapısı üzerinde ise kitâbe yoktur. Yapının yanlarında bazı ilâve binalar ve ayrıca güzel, kubbeli bir hamamı vardır.

Haskan'ın belirttiğine göre, Cemil Topuzlu Paşa, *Canlı Tarihler* adlı hâtıra kitabında okulun yapılışıyla ilgili şunları anlatmaktadır: ".....Abdülhamid II devrinde İstanbul'da iki tane tıp mektebi vardı. Biri, Sirkeci İstasyonu civarında bulunan eski Gülhane Kışlası'ndaki diğeri Kadırga'daki .....Ben o zamanlar, Abdülhamid II'nin iradesiyle sık sık saraya çağrılırdım.... Gene bir gün, padişahın yüzündeki tebessümden cesaret alarak yavaş yavaş Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyye'nin mevki itibariyle fena bir yerde olduğunu söyledim... Abdülhamid II: Mekteb-i Tıbbiyemiz hakkında söylediğiniz şeyler çok nazar-ı dikkatimi celbetti. Yarın Selâmlık Resmi'nden sonra Serasker Rıza Paşa ile bu husus için görüşeceğim. Size mükemmel bir mekteb-i tıbbiye yaptırmayı vadediyorum.....

Serasker Rıza Paşa, 'İrade-i Seniyye' mucibince Tıbbiye Mektebi'nin Edirnekapısı'nda ve sur haricinde inşasını hünkâra arzetmiş, Abdülhamid II ise, binanın deniz aşırı bir yerde, mümkün ise Haydarpaşa tarafında yapılmasını tercih eylemiş. İşte bu suretle şimdi Haydarpaşa Lisesi olan muazzam bina inşa olundu. İnşaat bedeli 450.000 altın tutmuştu..."

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne, 1903-1909 yılları arasında Askerî Tıp Mektebi iken bu tarihten sonra sivil tıp mektebi olarak da hizmet vermiştir. Bünyesinde cerrahhâne de barındıran okul, botanik bahçesi ve tıbbî bitkileri ile eczacı yetiştirilmesine de katkı sağlamıştır. Baytar mektebi binanın hemen civarında kurulmuştur. Karşısında bulunan Haydarpaşa Askerî Hastahanesi, yer altı tüneli ve raylı sistem ile mektep binasıyla bağlantı sağlayarak öğrenciler için eğitim hastahanesi olarak kullanılmıştır. Almanca, Fransızca ve Türkçe dillerinde eğitim verilen bu tıp mektebinden çok değerli siyasetçi ve bilim insanları yetişmiştir. 1933 yılına kadar tıbbiye olarak hizmet veren bina, 1933-1983 yılları arasında Haydarpaşa Lisesi olarak eğitim vermiş, 1983 yılında ise Marmara Üniversitesi'ne tahsis edilerek içerisinde Tıp Fakültesi'nin de bulunduğu eğitim külliyesi olarak hizmete devam etmiştir. Haydarpaşa Külliyesi, 15 Nisan 2015 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan kanunla da "Sağlık Bilimleri Üniversitesi Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne (Haydarpaşa) Külliyesi" adıyla hizmet vermek üzere Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir.

Kaynaklar

www.sbu.edu.tr/Tarihcemiz

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Külliyenin genel görünüşü (Fotoğraf:www.sbu.edu.tr/Tarihcemiz)

Selçuklu ve Osmanlı döneminde şifahanelerde her türlü tedavi yapılabiliyordu. Üstte bugün müze olan Edirne II.Bayezid şifahanesinden bir ameliyathane sahnesi, yanda 1927'ye kadar açık olan Atik Valide şifahanesinde tedavi edilen akıl hastalarıdan bir görüntü.

ÜSKÜDAR'DA ŞİFÂHÂNELER VE HASTAHANELER

Yüzyıllar boyunca Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında karşılıksız hizmetin âbideleri olarak yapılan eserlerden birisi de şifâhânelerdi. Bu müesseselerde hangi din, dil ve ırktan olursa olsun insanlar ücretsiz tedavi ediliyordu. Şifâhâneler, döneminin hastahane yapılarıydı. Gelip geçen yolcu, tüccar, garip ve kimsesizler için yaptırılmış şifa evleriydi.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde sultanlar ve devletin ileri gelenleri tarafından belli merkezlerde inşa edilen ve zengin vakıflarla desteklenen dârüşşifâlar, bir hayır kurumu olarak devlete yük olmadan yüzyıllarca halkın sağlığına hizmet etmişlerdi. Türkçe "şifa evi, şifa kapısı, sıhhat yurdu, sağlık yurdu" olarak anladığımız şifâhâneler, genellikle dârüşşifâ olarak isimlendiriliyordu.

Gerek İslâm medeniyeti döneminde gerek Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen dârüşşifâların mimarisi hemen hemen aynıdır. Eyvanlı avlulu medrese şemasını gördüğümüz bu binalar dikdörtgen planlı, ortada büyük açık bir avluya revaklarla açılan ve revaklar gerisinde mekânların, odaların yer aldığı binalardı.

Dârüşşifâları bugünkü hastahaneler gibi düşünmememiz lâzım. Çünkü o devirde herkes hastasına evinde bakıyordu. Zaptedilemeyecek deliler ve salgın hastalıklara yakalanıp tecrit edilmesi gerekenler dışındaki her hasta kendi evinde annesi, karısı, kız kardeşi veya hizmetliler tarafından himaye edilir ve bakıma alınırdı. Dârüşşifâlar kimsesiz ve bakıma muhtaç hastalar için açılan ve bütün hizmetlerini hiçbir ücret almadan yapan müesseselerdi. Bu müesseselerin yaptırılmasındaki amaç "Allah rızası için"di.

Dârüşşifâda tedavi kesinlikle parasızdı. Hastaneye gelen hasta kapıcı tarafından içeriye alınır ve yıkanabilecek durumda ise hamamda yıkanır ve hastane kıyafeti verilirdi. Hekim hastaneye geldiğinde hastayı muayene eder, teşhisini yaptıktan sonra nerede yatırılacağını tespit ederdi. Dârüşşifâlar genel olarak bütün hastalıklar için yaptırılan hastanelerdir. Akıl hastaları da bu hizmetten yararlanırlardı. Bütün hastalara açık olan bu dârüşşifâların zamanla sadece akıl hastalarına hizmet eden "tımarhâne" haline geldiğini görüyoruz. Osmanlı tıbbına göre "delilik" bir hastalıktır ve tedavi edilebilir. Bu hastaların iyileşebilmesi için ilâçların yanı sıra başka tedavilerden de faydalanılıyordu. Müzikle tedavi bunlardan biri idi. Bu konuda deneyimli müzisyenler haftada iki gün dârüşşifâya gelir ve konser verirlerdi. Ayrıca eski tıpta yeri olan güzel kokulu çiçekleri, su sesi ve gönlü rahatlatacak kuş sesleri bile tedavi aracı olarak kullanılabiliyordu (Abdullah Kılıç, *Şifahaneler* s,22-52)

Bu şifâhânelerden Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde yapıldığı gibi; İstanbul'un tarihî üç beldesinden biri olan Üsküdar'da da yapılmıştı. Bunlardan; Atik Vâlide Külliyesi içinde yer alan Vâlide-i Atik Dârüşşifâsı (Bîmarhânesi) en bilinen, en çok hizmet vereni idi. 1927 yılına kadar açık olarak hizmet veren bîmarhâne son hastalarının da Bakırköy ruh ve sinir hastalıkları hastanesine taşınmasıyla 1927'den sonra hastane hizmetine kapanmış, binası farklı amaçlarla kullanılmaya başlamıştır (Detayları Atik Vâlide Külliyesi içinde anlatılmıştır).

Bir çeşit şifâhâne olan Üsküdar Cüzzamhânesi bu bölümde yer almaktadır. 1850'lerden sonra yapılan şifâhâneler artık hastane adını almaktadırlar. Bu dönemde Üsküdar'da iki önemli eser olarak Haydarpaşa Askerî Hastahanesi ve Zeynep Kâmil Hastahanesi açılmıştır. Bunlar da bu bölümde yer almaktadır.

ÜSKÜDAR MİSKİNLER TEKKESİ (Üsküdar Cüzzamhanesi, 1514)

Üsküdar Cüzzamhânesi, Üsküdar Miskinler Tekkesi, Miskinhâne, Miskinler Dergâhı gibi adlarla anılırdı. Kaynaklarda hastalara saygı olarak cüzzamhâneye, Miskinler Tekkesi denildiği belirtilmektedir. Cüzzamhânenin idarecisine de "Şeyh" denilmiştir. Osmanlılar sağlık kurumu olarak cüzzamhâneler de yapmışlardı. Cüzzamhâneler şehirlerin dışına yapılır, cüzzamlılar burada tecrit edilir, tedavi ve barınmaları sağlanırdı. Böylece o dönemde tedavisi olmayan ve bulaşıcı olduğu sanılan cüzzamın kontrol altına alınması amaçlanır, şehir halkı korunurdu. Hastaların bakımları vakıflar aracılığıyla sürdürülürdü.

Cüzzamhâneler arasında en dikkat çekici olanı Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlığını sürdüren fakat bugün sadece bir çeşmesi ve mezar kalıntıları kalan Üsküdar Miskinler Tekkesi'dir. Yavuz Sultan Selim 1514 yılında hacıların ve pâyitahttan çıkan ordunun geçtiği Bağdat Yolu üzerinde inşa ettirmiştir. Bugün bu yer, Dr. Eyüp Aksoy caddesi üzerinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Anadolu Yakası I. Bölge Müdürlüğü'nün yanında, Karacaahmet Mezarlığı'nın önünde, Üsküdar'dan Kadıköy'e doğru giden yolun sol tarafındadır. Tekkenin yeri olarak o devrin en işlek yolu tercih edilmişti. Yolculuğa çıkanlar veya dönenler mutlaka bu yoldan geçerler ve sadaka taşlarına gönüllerinden kopanı bırakırlardı. Cüzzamhânenin kurulduğu yılların Üsküdar'ı bugünkünden çok küçüktü ve tekkenin bulunduğu yer şehrin çok uzağında sayılıyordu.

1935 yılında ortadan kalkan cüzzamhâneden geriye kalan tek hâtıra, Miskinler Çeşmesi olarak da anılan Hâfız İsa Ağa Çeşmesi'dir. Çeşmeden başka bir de çeşmenin arkasında mezarlık içinde yeşile boyanmış olarak eskiden sadaka taşı olan iki taşın başına dikili olduğu bir mezar vardır. Mezarın iki başına dikilen sadaka taşlarının üstü oyuktur. Baş taraftaki taşın üzerinde *"Merhum elhac Hüseyin ruhu içün fâtiha sene 1129 (1717)"* yazılıdır. Mezarın üstünde sonradan yazıldığı belli olan, Latin harfleriyle Miskin Dede yazıyor. Miskinler Tekkesi Türbesi'nin taşları ise yakındaki Ayrılık Çeşmesi yanında demir parmaklık içinde toplanmıştır.

Miskinler Tekkesi ile ilgili yayınlarda bu kurumun giderlerini karşılayan bir kaç vakıf olduğu ve cüzzamhâneye Evkaf Nezareti'nden ve Atik Vâlide Sultan Vakfı'ndan tahsisat verildiği belirtilmektedir.

Miskinler Tekkesi, bir avlu etrafında çevrili odalardan meydana gelen kârgir bir bina idi. Cüzzamlıların kaldığı odaların kapıları ve pencereleri avlu olarak kullanılan iç bahçeye açılırdı. Yapının kalıntılarını inceleyen Süheyl Ünver'in çizdiği plana göre tekkenin hamamı, çamaşırhanesi, su haznesi ve mescidi bulunmaktaydı.

Tekkeye ait belge ve fotoğraflardan istifadeyle S.Nur Öztürk'ün yaptığı restitüsyonlar

S.Ünver'in 1936'da yayınladığı plan. Cüzam Hastalığına Dair Arşiv Kayıtları, s.2. (C.T.F. Tıp Tarihi A.B.D. Arşivi)

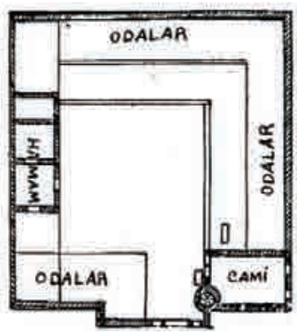

Enderunî Vâsıf Osman Bey'in 'Tarih-i Mesken-i Miskinler' başlığı altında divanında kaydettiği otuz mısralı kitâbesi, cüzzamhâne yıkılmadan evvel kapısı üzerinde bulunuyordu. Bugün Türk - İslâm Eserleri Müzesi'nde olan bu kitâbeden de (2.50 x 0.76 m.) anlaşılacağı üzere Miskinler Tekkesi, 1225 (1810) tarihinde Sultan II. Mahmud döneminde büyük bir onarım geçirmiştir. Tekke ve içinde bulunan Mescit 1259(1843) tarihinde yeniden tamir görmüş, 1896 tarihinde bina tekrar esaslı bir tamir daha geçirmiştir.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme'si*nde şunları yazmaktadır: "Miskinler Tekkesi, cadde üzerinde, şehir dışında bir tekkedir. Bütün miskinler burada kalıp sadakalarla geçinirler. Şehir içinde bir miskin haber alınsa derhal aman vermeyip tekkeye getirirler. İsterse âyan ve eşraftan olsun, hiç dinlemezler. Ellerinde padişah emriyle cebren alıp evine götürürler. Çünkü cüzzam illeti bulaşıcıdır diye şehir içinde durmak yasaktır. O yüzden her şehrin dışında miskinhâneler vardır ki miskinler, kimse arasına karışmayıp ayrı bulunurlar. Fakat Arabistan ve Mısır'da cüzzamlı adam çoktur. 'Kaba illeti'dir diye eli ayağı dökülmüş adamlar ile bir yerde yiyip, yatıp kalkarlar, Allah'ın hikmeti sülâlede sürüp, torunlarının bile kaş ve kirpikleri dökülür."

Hadîkatü'l-Cevâmî adlı eserinde Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin Efendi şunları yazmıştır: "Miskinler Mescidi denmekle mâruftur. Bânisi Mısır Fâtihi Sultan Selim Han'dır. Binası 920 (1514) tarihindedir. Bu miskin tabiri fakir demek olmayıp belki bir illet-i mahsusa olup, bir soy gibi bir sınıf kimselerde vuku buluyordu. Her kimde zuhur ederse bunlara gidildiği zaman o illetten bir nişane zuhur etmiş ise yanlarına alırlar ve illa başka kimseyi içeriye dahil etmezler. Gerek erkek gerek kadın cümlesi miskin olmak şarttır. Sadakaları eksik değildir. Yine kendilerinden bir şeyhleri ve kendilerine mahsus âyinleri olup eşleri ve evlâtları cümle o mahaldedir. Mescitlerinin minberini Yağlıkçı Mehmed Emin Paşa 1172'de(1758-59) vaz eylemiştir."

Çeşmenin arkasında mezarlık içinde eskiden sadaka taşı olan iki taşın mezar taşı olarak başına dikildiği mezar. Sadaka taşlarından baş taraftakinin üzerinde "Merhum elhac Hüseyin ruhu içün fâtiha sene 1129 (1717)" yazılıdır

Ali Rıza Bey tarafından Miskinler Tekkesi ve müştemilâtının 1930 yılında çizilen resmi (S.Ünver arşivinden). Bu resimde görüldüğüne göre, Bağdat caddesinden ayrılan kısa bir yol, bizi Miskinler Tekkesi Mescidi'ne götürmektedir. Bu kısa yolun iki yanına sadaka taşları konmuş olup sağ tarafında bir mezarlık, sol tarafta ise bugün de mevcut olan Hâfız İsa Ağa Çeşmesi vardır. Mescidin sağ tarafında ve gerisinde aşhane ile miskinlerin barındığı bina görünmektedir (üstte).

Hemen hemen aynı açıdan o alanın bugünkü görünüşü. Yukarıdaki resme göre bugün mevcut olan çeşmenin sağ arkasında mescit, onun da arkasında miskinlerin barındığı bina olmalıydı (altta).

Hâfız İsa Ağa Çeşmesi (Miskinler Tekkesi Çeşmesi, 1226/1811) Miskinler Tekkesi'nin güzel bir hâtırası olarak yerinde durmaktadır. Nefis bir ta'lik hatla yazılmış olan kitâbenin üstündeki II. Mahmud tuğrası kaybolmuştur.

Süheyl Ünver de tekkenin son zamanlarını şöyle anlatıyor: "Miskinler Tekkesi'nin bir de hastaların namaz kılması için bir mescidi vardır. Burasının şeyhi anlamına gelen bir müdürü bulunuyordu. En son müdürü Haydar Paşa Tıp Fakültesi Klinikleri imamı olan İzzet Efendi idi. Son senelerde burada 7 - 8 hasta kalmış olup bunlar aile halinde oturuyorlardı. Duvarları kârgir, içi ahşap, her birine pencereli ve kapıları iç bahçeye açılan ikişer oda düşüyormuş. Mevcut odalar da 20 adet imiş..... Ayrıca bir de hamamı vardı. Bağdat Yolu'nun ve camiye giden kısa yolun kenarında yerden bir metre yüksekliğinde Nezir Taşları bulunurdu. Bu yuvarlak silindir biçimindeki sütunların üstleri çukur idi. Bunlara şehir içinde bazı köşe başlarında da rastlanıyordu. Sadaka taşı adı verilirdi. Bu taşların üzerindeki çukur yere hayır sahipleri tarafından para konulunca, kapıda bekliyen Gözcü Baba içeriye:

Selâm! diye bağırarak sadakayı haber verir, içerdekiler uzun uzun; âmin, diye bağırırlardı. Miskinler ölünce gömüldükleri yere taş dikiliyor lâkin hastalığı yazılmıyordu."

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* adlı eserinde Miskinler Tekkesi'ni şöyle anlatmaktadır:

"..Miskinhâneye, Evkaf Nezareti tarafından ayrıca tahsisat ve tayinat verildiği cihetle burada bulunan miskinlerin geçimleri teminat altına alınmış ve yukarıda hastalığın sebepleri arasında sayılan sefalet ve izdiham gibi ahvale meydan bırakılmamıştır. Şöyle ki, her gün sabahleyin her miskine iki çift fodla ile Üsküdar imaretinden çorba, akşamları da pilav, çorba ve et verildiği gibi haftada iki defa pazartesi ve perşembe geceleri tatlı olarak pilav ve zerde verilmektedir. Bu miskinhâneye halk arasında Miskinler Dergâhı adı verilir. Bu hayır evi kapısı önünde ve yol kenarında üstü oyuk mezar taşı gibi bir metre yüksekliğindeki sütuna caddeden geçen yolculardan sadaka vermek isteyenler çukura para bıraktıkları anda içeriden bunu gören miskinler bir ağızdan bağırarak dua ederler ve toplanan paraları aralarında taksim ederler."

Miskinler Tekkesi'nin son zamanlarında cüzzamlılar önce Nurbânû Vâlide Sultan (Toptaşı) Bîmarhânesi'ne, 1927'de de Bakırköy'deki Reşadiye Kışlası'nda kurulan Emrâz-ı Akliye ve Asabiye (Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları) Hastahanesi'ne nakledilmiştir. Enver Naci'nin anlattığına göre, ".....Evkaf Tekkeyi, Derviş Ağa isminde bir yıkıcıya 1.500 liraya satmış. 22/Ağustos/1928'den sonra da tekke yıkılmaya başlanmıştır. Bugün (1935), tekkenin yıkık duvarları Karacaahmet Mezarlığı'nın ortasında Kadıköyü'ne giden toprak yolun kenarında görülmektedir. Yalnız cümle kapısının önünde ve tam yol üzerinde bulunan çeşmeye el sürülmemiştir."

Hâfız İsa Ağa Çeşmesi (Miskinler Tekkesi Çeşmesi (1226/1811),Miskinler Tekkesi'nin güzel bir hâtırası olarak yerinde durmaktadır. Nefis bir ta'lik hatla yazılmış olan çeşme kitâbesinin üstündeki II. Mahmud tuğrası kaybolmuştur. Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) Hazine Vekili Hâfız İsa Ağa tarafından, Miskinler Tekkesi onarımı sırasında, "gelip geçen susamış yolcular için" yaptırılmıştır.

Kaynaklara göre, 1960 yılında İbrahim Ağa Yolu açılırken harap haldeki Dedeler Mescidi'nin yıkıldığı, 1970-1973 yılları arasında Boğaz Köprüsü ve çevre yolları açılırken de Miskinler Tekkesi'nin son kalıntılarının yok olduğu anlaşılmaktadır. Dört yüz yıl hizmet veren Miskinler Tekkesi'yle beraber, şefkat âbidesi bir kültürün izi de tarihe gömülmüştür. Başka ülkeler tarihî bir tek taşlarını bile dünyaya tanıtmaya çalışırken, keşke ibret dolu bir hizmetin hâtırası olarak korunabilse ve yeniden ihya edilerek farklı bir kültür işlevi ile gelecek nesillere aktarılabilseydi...

Kaynakça

A. Kılıç, *İnceleme Notları.*

A.Kılıç, *Anadolu ve Selçuklu Şifahaneleri*, s.331.

Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l cevâmi'*, s. 2/246

Enver Naci, *Miskinler Tekkesi,* 7 Ağustos 1935, Yedigün

Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* 1.cilt s. 278-281.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi,* 1/235

Nil Sarı – E.Kurt, *Üsküdar Miskinler Tekkesi, İstanbul Şifahaneleri*, sayfa,63

S.Ünver, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Sayı: 118, Ağustos 1934

S.Ünver, *Yaşam Dergisi*, Cerrahpaşa Tıb Fakültesi Yayınları

HAYDARPAŞA ASKERÎ HASTAHANESİ

(Haydarpaşa Sultan Abdülhamid Eğitim ve Araştırma Hastahanesi, 1845)

Haydarpaşa Askerî Hastahanesi, Üsküdar'dan Kadıköy'e giden Tıbbiye caddesi üzerinde Marmara Denizi'ne bakan hafif meyilli, geniş bir arazi üzerine yapılmıştır. Hastahanenin yan tarafında "Sağlık Bilimleri Üniversitesi Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne (Haydarpaşa) Külliyesi" deniz tarafında ise İngiliz Mezarlığı bulunmaktadır.

Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında burada mevcut olan has bahçe içine bazı kasır ve köşklerin yapılmış olacağı sanılmaktadır. Sultan III. Selim (1789-1807) buraya bir Nizâm-ı Cedid Kışlası ve bir kasır yaptırmıştı. Daha sonra Sultan II. Mahmud (1808-1838) bu kışlayı hastahane haline getirmiştir. Ahşap ve tek katlı bu yapı, Sultan Abdülmecid (1839- 1861) tarafından yıktırılarak, 1845 tarihinde, bugünkü bina yaptırılmıştır.

Tıbbiye caddesine acılan Nizamiye Kapısı'ndan büyük bir bahçeye girilir. Hastahanenin cümle kapısının iki yanında birer kapı daha vardır. Bu kapıların yanlarında gayet uzun mermer sütunlar bulunmaktadır. Esas kapı üzerindeki, şair Safvet'in dört satır halinde hazırlamış olduğu Abdülmecid Han'ın 1261'de (1845) yaptırdığını belirten on altı mısralı kitâbe, hastahanenin 1935 senesindeki restoresi sırasında, kapının sağ tarafındaki toplantı salonunun duvarına nakledilmiştir. Bu kitâbenin üzerinde, vaktiyle cümle kapısının iç tarafında bulunan Hattat Hamid Bey'in (d. 1891), 1362 (1943) tarihli çerçeveli bir âyet-i kerîme levhası vardır.

Cümle kapısının karşısındaki bir kapıdan, dört tarafı hastahane odaları ile çevrili büyük avluya çıkılır. Bu kısımlar, avlu tarafına bakan bir koridor ile birbirine bağlanmıştır. İki yan kısımlardan mermer basamaklı merdivenlerle bu avluya inildiği gibi, zemin katındaki kapılardan da dış bahçeye çıkılmaktadır.

Hastane 1853-54 Kırım savaşları sırasında hasta ve yaralıların hizmetine tahsis edilmiştir. Kırım savaşını takip eden dönemde hastane, normal çalışmalarını sürdürmüş, Boğaz'ın Anadolu kıyısındaki askerlerin ve özellikle Selimiye Kışlası birlikleri ve bu civardaki ordu mensuplarının sağlık hizmetleri ile meşgul olmuştur.

1897 yılında Türk-Yunan savaşında hastane bütün kadrosu ile hizmete koşmuştur. Hastane Balkan savaşında ordu birliklerinin sağlık personeli ve malzeme ikmal merkezi olmuş, birçok sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanenin kurulmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında (1914-1918), özellikle Çanakkale'den gemilerle getirilen yaralıların tedavi merkezi olmuş, Millî Mücâdele sırasında hastane yine kendisine düşen görevi yapmaya çalışmıştır.

Hastane onarım nedeniyle 1933 yılı sonunda Selimiye Kışlası'na nakledilmiş, 1 Nisan 1940 tarihinde yeniden hizmete açılmıştır. Zaman içinde gittikçe gelişen hastane 1 Ekim 1985 tarihinden itibaren "Gülhane Askerî Tıp Akademisi Haydarpaşa Eğitim Hastahanesi" adını alarak hizmet vermiştir. En son 19.08.2016 tarihi itibariyle Sağlık Bakanlığı'na devredilerek Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne bağlı Haydarpaşa Sultan Abdülhamid Eğitim ve Araştırma Hastahanesi adını almıştır. Bugün hastane bu adla faaliyetini sürdürmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

http://www.sultanabdulhamideah.gov.tr/

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

ZEYNEP KÂMİL HASTAHANESİ (1882)

Hastane, Nuhkuyusu caddesi, Dr Burhaneddin Üstünel caddesi ve Fahrettin Atabey caddesi ile çevrili geniş bir alanı kaplamaktadır. 1279'da (1862) Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa (ö.1876) ile eşi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı Mısırlı Zeynep Hanımefendi (ö.1881) tarafından yaptırılmıştır. 1860'ta başlanmış 1882'de bitirilmiştir. Tarihçi Lutfi Efendi *Divance-i Ahmed Lutfi* adlı eserinde hastahanenin 1299 (1882) tarihinde tamamlandığını söylemiş ve şu tarihi düşürmüştür:

Afiyetde daim olsun Hazret-i Zeyneb Hanım
Defter-i hayratına katdı bu hastahaneyi
Pister-i rahmetde zevc-i Kâmil'i bulsun safa
Zevcesiyle sağ iken çatdı bu hastahaneyi
Çıkdı bi-gaye oldu bu mısra Lutfi tam
Sağ ola Zeyneb Hanım yapdı bu hastahaneyi
1299

I. Dünya Harbi'nden sonra bina metrûk ve perişan vaziyette kalmış, 1933'te belediyeye geçerek hastane olmuş, 1935'te doğumevi haline getirilmiştir. Halen Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak "Zeynep Kâmil Kadın ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastahanesi" olarak hizmet vermektedir.

Hastanenin (http://zeynepkamil.gov.tr) sitesinde kurumla ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: "Yusuf Kâmil Paşa ile eşi Zeynep Hanım tarafından özel mülklerinde hastalara ücretsiz hizmet vermek amacıyla yaptırılmış olan Zeynep Kâmil Hastahanesi, Üsküdar'ın sağlık hizmetini günümüze kadar sürdürebilmiş en eski sağlık kuruluşudur. Bir diğer özelliği de, İstanbul'un ilk özel hayır kurumu olmasıdır.

Zeynep Hanım Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa' nın kızıdır. 1862 tarihinde Nuhkuyusu semtinde bostan tarlası olan arsa hastane yapılmak üzere alınmıştır. Yusuf Kâmil Paşa 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından sadrazamlığa getirilmiştir. Hastane cephesinde orijinal plana göre girişin üzerinde bulunan "kitâbede fîhi şifâun li'nnâs" yani "Onda insanlar için sağlık vardır" (Nahl16/69) sözleri okunmaktadır. Zeynep Hanım ve Kâmil Paşa, ölümlerinden sonra hastane bahçesinde yaptırdıkları türbeye defnedilmişlerdir.[1]

Zeynep Kâmil Hastahanesi, 1896 yılında Zeynep Hanım'ın kardeşi Abdülhalim Paşa'nın oğlu Sait Halim Paşa tarafından Doktor Cemil Topuzlu Paşa'ya özel cerrahi kliniği olarak kullanıma verilmiştir. Cemil Paşa 1915'te yurt dışına gidinceye kadar tüm cerrahi ameliyatlar yanı sıra sezaryen ameliyatları da yapılmaktaydı. Bu tarihten sonra günümüze kadar hastane değişik isimlerle adlandırılıp farklı kurumlara bağlı olarak değişik branşlarda hizmetler vermiştir. 1933'te İstanbul Belediyesi' ne devredilen hastane 1935'te doğumevine dönüştürülerek Dr. Eyüp Sabri Aksoy başhekim olarak atanmıştır (1891-1962). 17 yıllık başhekimliği döneminde Dr. Eyüp Sabri Aksoy hastanenin doğumevi olarak yeniden düzenlenmesini sağlamıştır.

Zeynep Kâmil Hastahanesi'nde Dr. Fahri Atabey 1952'de başhekimliğe atandıktan hemen sonra, ameliyathane binası ile 150 yataklı kadın hastalıkları kliniği ve 200 yataklı çocuk kliniğinin yapımına başlanmıştır. ....Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin yönetimi ve işletimi 1982'de yapılan bir anlaşma ile İstanbul Belediyesi tarafından Sağlık Bakanlığı' na devredilmiştir. Hastane günümüzde T.C. Sağlık Bakanlığı Zeynep Kâmil Kadın ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastahanesi adıyla özel dal eğitim hastanesi statüsünde hizmete devam etmektedir."

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İncelem Notları*
http://zeynepkamil.gov.tr
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*,
Bedi Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız,* s. 65-73
Divance-i Ahmed Lutfi, İstanbul 1302, s.64

1- Zeynep Hanım ve eşi Yusuf Kâmil Paşa'ya (1808-1876) ait türbe eski hastane binasının önündedir. Zeynep Hanım 1299 (1881-82) tarihinde vefat etmiştir.

ÜSKÜDAR HAMAMLARI

Yıkanılacak yer, arınma, temizlik yeri anlamına gelen hamam, gerek İslâm dünyasında gerekse Türk dünyasında yüzyıllar boyunca yapılagelmektedir. **Hamamlar üç bölümden oluşur:**

1- Soyunmalık (camekân) olarak adlandırılan bölüm, genellikle büyük ve gösterişli olup üzeri kubbe ile örtülüdür.

2- Soyunmalıktan sonra gelen ılıklık (bazan soğukluk da denilir) genellikle enine uzanan dikdörtgen biçiminde bir mekândır.

3- Ilıklıktan sonra dar bir kapıdan hamamın sıcaklık kısmına geçilir. Bu mekânlar, ortada bir göbektaşı ve etrafında halvet hücreleriyle değişik mimari düzenlere sahiptir.

Selçuklular'ın Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte her tarafta hamamlar yapılmaya başlanmıştır. Hamama en fazla önem verenler ise **Osmanlı Türkleri** olmuş ve devletin sınırlarının ulaştığı her yerde irili ufaklı hamamlar yapılmıştır. Osmanlı döneminde çok fazla hamam inşa edilmesinin iki sebebi vardır. Bunlardan biri hamamların iyi gelir getirmeleri nedeniyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesidir. İkincisi hamamların ait oldukları yapı manzumesinin merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir.

İstanbul çarşı hamamları genellikle **çifte hamam** olarak yapılmıştır. Yarısı erkeklere, yarısı kadınlara ayrılan çifte hamamların bir özelliği de pek nâdir haller dışında hiçbir zaman kapılarının aynı cadde ve sokağa açılmamasıdır. Tek hamamlar çok azdır.

Umumi Türk hamamlarında (çarşı hamamları veya halk hamamları) belirli bir eksen düzenlemesi hâkim olmuş ve bilhassa sıcaklık bölümlerinde Orta Asya'dan beri yapı sanatında görülen dört eyvan şeması uygulanmıştır. Arap ülkelerinde pek çifte hamam yapılmazken Türkler'de birbirine bitişik olarak erkekler ve kadınlar için iki binadan oluşan çifte hamamlar inşa edilmiştir.

Türkler'de hamamlar, günlük hayatta arınmanın sembolü olarak kullanılırken, aynı zamanda genel hayat tarzına uygun bir **hamam kültürü** de gelişmiştir. Gelin, damat, lohusa, hamam günleri âdetleri, hamam eğlenceleri, hamama ait özel eşyalar geliştirme bu kültürün unsurlarındandır.

Hamamlarda kullanılan eşyaların da çeşitli özellikleri vardı. Kadınların peştamal, havlu takımı, hamam tası ve nalınlarından meydana gelen eşyaları "hamam bohçası" içinde muhafaza edilirdi. Bohçalar, havlular, tülbentler, hamam tasları, fildişi taraklar ve keseler sanat dağeri taşımaktaydı. Yine bir sanat eseri niteliğinde olan nalınların malzemesi ceviz, şimşir, abanoz ve sandal ağacından olup sedef ve kaplumbağa kabuğu ile süslenirdi.

Üsküdar'ın sosyal hayatında da yüzyıllar boyunca hamamlar yerini almıştır. Bazı hamamlar gelir getirmesi için külliyelere bağlı olarak bazıları da vakıf olarak yapılmıştır. Üsküdar'da bilinen on altı hamamdan; külliyeleri içinde yer alan Rum Mehmed Paşa (Eski Hamam), Mihrimah Sultan, Çinili, Vâlide-i Atik, Ayazma ve Selimiye hamamları külliyeleri içinde anlatılmıştır. Ağa Hamamı, Bulgurlu Köyü Hamamı ve Büyük Hamam (Çarşı Hamamı, Mimar Sinan Hamamı), tek olarak bu bölümde kısaca yer almıştır. Varlığı bilinen ancak bugün yok olan; Cinci Hüseyin Efendi, Dağ, Doğancılar, Hüseyin Paşa, İcadiye Dağ, Selâmi Ali Efendi, Sinan Paşa hamamları hakkında bölüm sonunda kısaca bilgi verilmiştir.
Üsküdar'daki bu tarihî hamamlardan Rum Mehmed Paşa (Eski Hamam), Çinili, Vâlide-i Atik ve Bulgurlu Köyü hamamları bugün faaldir.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *Ders Notları.*
Semavi Eyice, Hamam, *DİA*,cilt:15; s. 412

AĞA HAMAMI (1609)

Gündoğumu caddesi üzerinde, caddenin Pırnal sokağı ile birleştiği yerdedir. Bu çifte hamam, Sultan I. Ahmed'in Kiler Ağası Malatyalı İsmâil Ağa tarafından, biraz yukardaki cami ve tekkesi ile beraber 1018 (1609-10) tarihinde yaptırılmıştır.

Gündoğumu caddesine açılan bir kapıdan hamamın önce ahşap camekân kısmına girilir. Camekân, uzaktan bakıldığında, iki tarafı cumbalı bir evi andırır. Üç tarafında soyunma odaları olan hamam iki katlıdır. Tavanı, içten oval görünen ahşap bir kubbe ile örtülüdür. Çatısı kiremit döşeli olup, çatıdan yükselen sekizgen bir çatı fenerinden bol ışık alır. Birçok yıkımlar ve tamirler geçiren hamam bugün hizmetine devam etmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

www.tarihiagahamami.com

BULGURLU KÖYÜ HAMAMI
(Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Hamamı, 1618)

Bulgurlu semtinde Bulgurlu caddesi no 47'dedir. Sağ tarafında Bulgurlu Köyü (Bayrampaşa) Camii bulunmaktadır. Bu tek hamam, Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi tarafından 1027 (1618) tarihinde yaptırılmıştır. Bunu gösteren kitâbe, giriş kapısının iç tarafında kapının üstündedir. Dört mısralı olan kitâbe şöyledir:

Girseler sıdk ile bu hammame (e)ger
Pâk olur ecsâm(cesetler) aruk olur kulûb(kalpler)
Görse bu üslûbu bir ehl-i nazar
Dedi tarihin kişi hammâm-ı hûb
Sene 1027

Hadîka'da bu hamamdan, "Mescidin yakınındaki bu tek hamam ve Bulgurlu'nun bir çok yerleri Aziz Mahmud Efendi'nin vakfıdır" diye söz edilir.

Caddeye açılan bir kapıdan girilen hamam, camekân, ılıklık, sıcaklık bölümleriyle klasik bir hamamdır. İki halvetli sıcaklık bölümünün üzeri kubbe ile örtülüdür. Hamam yığma taş üzerine, kesme taş kaplanarak yapılmıştır. Soğukluk ve esas yıkanma yerlerini desteklemek amacıyla dıştan kesme taş payandalar yapılmıştır.

Hamam bugün Tarihî Bulgurlu Hamamı adıyla çarşamba günleri kadınlara, diğer günler de erkeklere hizmet vermek üzere faaliyetine devam etmektedir. Hüdâyî Efendi'nin vakfettiği Edirnekapı'da Otakçılar semtinde diğer bir hamamı daha vardı.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

ÇARŞI HAMAMI (Büyük Hamam - Yeşil Direkli Hamam, 1583)

Bugün çarşı olarak kullanılmakta olan hamam, Hâkimiyeti Milliye caddesinin meydana yakın kısmında Kara Dâvud Camii'nin yanındadır. Karşısında Gülfem Hâtun Camii vardır. Sultan II. Selim'in eşi ve Sultan III. Murad'ın annesi Nurbânû Vâlide Sultan tarafından, Toptaşı mevkiinde kendi adına yaptırdığı Atik Vâlide Külliyesi'ne gelir sağlamak için 1583 yılında külliye ile birlikte Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Evliya Çelebi bu hamamdan "Çarşı içinde olan Çarşı Hamamı gayet ferah, havası hoş, yapısı hoş bir hamamdır. Sevimli, dilber, temiz tellâkları ve mavi peştamalları vardır" diye bahseder. Ayvansarayî Hâfız Hüseyin Efendi'de, *Hadîka'da* "Toptaşı Vâlide-i Atik Camii yakınında olan çifte hamam ile Üsküdar'da vaki Vâlide-i Cedid Camii yakınında yeşil direkli hamam" şeklinde bahseder.

Haskan, bu yeşil direğin "..hamamın camekânında veya dış kapısının yanında olduğu sanılmaktadır. 1930 yıllarda kaldırılan direkler Şemsi Paşa Camii'nin 1940 tarihindeki onarımı sırasında medrese dershanesi önündeki revaka yerleştirilmiştir" derki, hâlâ oradadır.

Klasik Türk hamam mimari tarzında inşa edilmiş olan hamam kesme taş ve tuğladan yapılmıştır. İki büyük kubbe ve yanlarındaki küçük kubbelerin altında geniş bir mekâna camekân (soyunma yeri), bir soğukluk ve bir sıcaklık bölümleri toplanmıştır. Esas yıkanma mahallinde dört halvet, üç sofa ve orta yerde göbek taşı yer alırdı.

Hamam, XVIII. yüzyıl ortalarında şahıs malı olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ekonomik sıkıntı yüzünden bu muhteşem hamam kapanmış, daha sonra tütün deposu, marangoz, garaj gibi değişik amaçlar için kullanılmıştır. Hamam en son 1962 yılında son sahibi tarafından restore edilerek çarşı haline getirilmiştir. Hamamın yapıldığı tarihi gösteren kitâbesi yoktur. Sadece kuzey kapısının yanına son restoreyi anlatan yeni Türkçe bir yazı konmuştur. Bu son onarım sırasında dışarıya dört kapı açılmıştır. Üsküdar'ın meydanına ve Yeni Cami'ye yakın bir yerde olan hamam, Osmanlı mimarisinin güzel bir hâtırası olarak günümüzde Mimar Sinan Çarşısı adıyla varlığını sürdürmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*.

Hamam bugün çarşı olarak kullanılmaktadır.

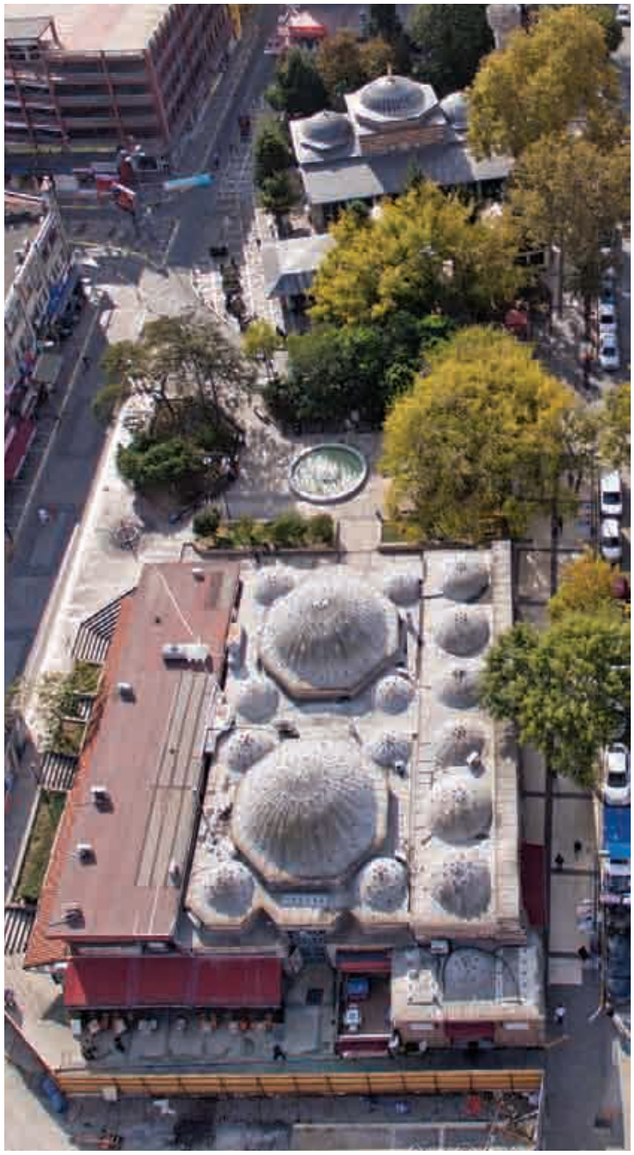

Diğer Hamamlar

M.N.Haskan eserinde adı geçen diğer Üsküdar hamamları şöyle özetlenebilir:

Cinci Hüseyin Efendi Hamamı. Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde bu hamamdan; "Cinci Hoca Sarayı yakınında" olan "Cinci Hamamı, âb-ı hayat sulu latif bir hamamdır" diye bahseder. Fakat nerede olduğu belli değildir.

Dağ Hamamı. Bülbüldere Mezarlığı arkasındaki yüksek sırtta bulunduğu için bu isimle anılmaktadır. Hamam, Kuşakçı sokağı ile Yüksel sokağının birleştiği yerde ve ikinci sokağın sağ köşesinde idi. Bugün yeri arsadır.

Doğancılar Hamamı (Hacı Ahmed Paşa Hamamı). Bugün mevcut olmayan bu tek hamam, Doğancılar semtinde, Salacak İskele sokağı ile Ahali sokağının birleştiği yerde idi. Hamamın bânisi Hacı Ahmed Paşa'dır.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîka*'sında bu hamam için; "Çakırcıbaşı Camii karşısında vaki hamamın bânisi Hacı Ahmed Paşa'dır... Hamamı Sultan III. Murad zamanında ve 993 (1585) tarihinde" yaptırmıştır, demektedir. 1918 senesindeki büyük Doğancılar yangınında yanmış, harap olmuş ve daha son da yıktırılmıştır.

İcadiye Dağ Hamamı. Hamam, Kuzguncuk'un üst tarafarında ve İcadiye Hamam sokağı üzerindedir. Hamam, Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi (1786-1859) tarafından, 1854 tarihinden sonra Medine'de yaptırdığı kütüphaneye gelir olmak üzere inşa edilmiştir.

Selâmi Ali Efendi Hamamı (Selâmsız Hamamı).Selâmsız semtinde ve Tekke Kapısı ismiyle anılan yerdeydi. Selâmi Hamamı sokağı ile Ethem Ağa sokağının çevrelediği alanın bir kısmını kaplıyordu. Selâmi Ali Efendi tarafından cami, tekke ve dedegân odaları ile beraber 1677 tarihlerinde yapılmıştı. Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra terkedilmiş ve etrafındaki evler tarafından da taşları sökülmüştür. Bugün, bu küçük hamamdan arta kalan iki duvarının üstüne bir ev oturtulmuştur.

Sinan Paşa Hamamı. Hamam, Salacak civarında, Halk Dersahanesi sokağı ile Topraklı sokağın birleştiği yerde ve Sinan Paşa Camii'nin hemen arkasında idi. Sadrazam Sinan Paşa tarafından cami ve mahalle ile birlikte 990-1000 (1582-1593) tarihleri arasında yapılmıştır. 1918 büyük Doğancılar yangınında cami ve mahalle ile birlikte yanmış ve harap olmuştur. Bugün yeri arsa halindedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

Ş. Akbatu, *İstanbul Hamamları*, s. 486

http://www.tarihiagahamami.com/glr.html

Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, cilt: 15/ 402

ÜSKÜDAR KERVANSARAYLARI

Kervansaraylar, şehirler arasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde düzenlenmiş vakıf kurumlarıdır. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini yaparlardı. Selçuklu hâkimiyetine girmesinin ardından XII. yüzyılın sonlarında Selçuklu sultanları Anadolu'nun bir ucundan diğer ucuna, ana ticaret yollarından ara yollara kadar her alanda kervansaray yaptırmışlardır. Sultanlar ve devlet adamları tarafından inşa ettirilen bu vakıf yapılarında yolcular üç gün boyunca kervansaray kurucusunun misafiri sayılır ve ücret alınmazdı.

Selçuklu kervansarayları, kesme taş kaplı ve destek kuleleriyle güçlendirilmiş yüksek duvarlarıyla bir kaleyi andırmaktadır. Bu yapılar, kervanların güvenliği kadar yolculuk yapan kişilerin her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Barınma ve yemek imkânlarının yanı sıra hamam, mescit, eczahâne ve gerektiğinde hekim, fakir yolculara bedava ayakkabı, hayvanlar için yem, nalbant, veteriner, araba tamiri gibi hizmetler sunulmuştur.

Osmanlı döneminde şehir dışında olduğu gibi şehrin ticaret bölgelerinde ve külliyeler içinde de kervansaraylar yapılmaya başlanmıştır. Bu mekânlar kare ya da dikdörtgen biçiminde revaklı olan bu avlunun çevresinde toplanan birimler halinde ve çoğunlukla iki katlı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı mimarisinde Selçuklu kervansaraylarından farklı olarak kale görünümünden uzaklaşılmış, yapının dışarıyla bağlantısı artmıştır. İstanbul'un tarihî semtlerinde ticarî faaliyetler için tasarlanan ancak aynı zamanda konaklama ihtiyacını da karşılayan birçok han yapılmıştır.

Osmanlı külliyeleri içinde yapılan bu kervansaraylardan **Üsküdar'da** bugün ayakta kalan iki tane vardır. Bunlar Mihrimah Sultan Kervansarayı ve Vâlide-i Atik Kervansarayı'dır. Kaynaklarda adı geçen Kösem Sultan Külliyesi içindeki kervansarayı (Çinili Cami ile Çinili Hamam arasındaki büyük arsa üzerinde idi) ve Muytab Hanı - Han-ı Sebil (Balaban İskelesi civarında ve Yeni Cami İmareti'nin bitişiğinde idi) bugün yok olmuştur.

Bunlar dışında kaynaklarda, imaret, tekke gibi birçok yapının da kendi aslî fonksiyonları yanında kimsesizlerin, dervişlerin, seyyahların ve yolcuların konaklama ihtiyacını da karşıladıkları belirtilmektedir. Meselâ; Rum Mehmed Paşa İmareti, Yeni Cami İmareti, Mihrimah Sultan Camii İmareti ve Kervansarayı, Üsküdar Mevlevîhânesi, Afganlılar Tekkesi, Özbekler Tekkesi, Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi yolcuları, misafirleri ve dervişleri ağırlıyordu. Ayrıca Üsküdar'da hep faal olan 40-50 civarındaki tekke de bir ölçüde bu hizmeti veriyordu.

Bu bölümde tek olarak bir kervansaray anlatılmamış; Mihrimah Sultan Kervansarayı ve Vâlide-i Atik Kervansarayı ise bağlı oldukları külliyeleriyle birlikte anlatılmıştır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *Ders Notları.*
Şebnem Akalın, "Kervansaray", *DİA,* cilt: 25; sayfa: 301

Üsküdar'da tarihi boyunca özellikle külliyeler yanında birçok imaret yapılmıştır. Bunlardan en çok hizmet verenlerinden biri Mihrimah külliyesi içinde yer alan imaretti. iskelede olması ve bütün kervanların ve yolcuların uğrak yeri olması dolayısıyla çok işlekti. 1930'lu yıllarda yıktırılan imaretin yeri fotoğrafa göre solda medresenin önünde idi.

ÜSKÜDAR İMARETLERİ

İmaret (Tabhâne, Aşevi). Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebesine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müessesesidir.

Osmanlı Devleti'nde birçok içtimaî ve beledî hizmet vakıflar tarafından karşılanmakta olup çesitli eser ve hizmetlerin vakfedildiği bilinmektedir. İmaretler de her biri birer vakıf olan külliyelerin parçası veya müstakil kurumlar olarak vakıf nizamnâmelerine göre işlerdi. Bu durumda imarette çalışanların alacakları ücret vakıf tarafından belirlendiği gibi imaretin nasıl işleyeceği, ne kadar ve nasıl yemek dağıtılacağı, dağıtılacak yemeklerin çeşidi de bu nizamnâme ve vakfiyelerde kayıtlıydı. Büyük bir külliyenin parçası olmayan küçük aşevleri de daha çok misafir ve fukara için hizmet verirdi.

Genel olarak iki öğün yemek çıkarılan bu mekânlarda ramazanlarda iki vakit birleştirilerek sadece iftar yemeği verilirdi. Cuma ve kandillerde ise daha güzel yemekler çıkarılması ve tatlı verilmesi birçok imaretin vakfiyesinde kayıtlıdır. Bir aşevi olarak imaretten yemek yiyenler öncelikle misafirler, külliyedeki görevliler ve öğrencilerdi. Bunlardan başka sayısı değişen ihtiyaç sahipleri vardı. Çalışanlar, öğrenci, misafir ve fakirlerin sayıları göz önüne alınırsa büyük imaretlerde günde yaklaşık 1000-2000 kişi arasında insana yetecek kadar yemek çıkarılmış olmalıdır.

Söz konusu imaretlerin vakfiyelerine göre imarette her gün sabah akşam iki defa verilmekte olan yemek genellikle sabahları pirinç çorbası, akşamları buğday aşı idi.

İmaretler, Osmanlı toplum hayatında önemli bir yardım kurumu olarak görevini asırlarca yerine getirmiştir. Bu dönemde daha çok bir külliyenin mimari programı içinde yer alan imaretlerden özellikle İstanbul'da Fâtih, Bayezid, Haseki Sultan, Şehzade, Süleymaniye, Atik Vâlide Sultan, Sultan Ahmed, Yeni Vâlide, Nuruosmaniye, Lâleli ve Mihrişah Sultan külliyelerinin imaretleri mimari açıdan önemli örnekler olarak bilinmektedir. Yerli kaynakların dışında özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı topraklarını gezen yabancıların da dikkatini çeken imaretler, bütün şehir fukarası dışında misafirleri ücretsiz doyuran bir kurum olarak hayranlık uyandırmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ikisi hariç kapatılan imaretler, bugün vakıfların desteğiyle fakir ve muhtaçlara dağıtılan sıcak yemek dolayısıyla varlığını eski şaşaasından çok uzak bir şekilde sürdürmektedir (Ertuğ).

Osmanlı döneminin imaret yapıları geleneğinden Üsküdar da nasibini almış birçok imaret yapılagelmiştir. Bunlardan bilinenler şunlardır:

Atik Vâlide Sultan İmareti. Külliyesi içinde anlatıldı.

Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi İmareti. Aziz Mahmud Efendi Camii avlusunda ve hünkâr mahfiline çıkan merdivenlerin yanındadır. Külliyesi içinde anlatıldı.

Dâvud Paşa İmareti. Dâvud Paşa Camii yanında idi. Nişancı Küçük Dâvud Paşa tarafından camii ile beraber yaptırılmıştır.

Fâtih İmareti. İskele Camii ile Yeni Vâlide Sultan Camii arasında ve eski Bit Pazarı'nın bulunduğu yerde idi. Yerine, 1709 tarihinde Yeni Cami İmareti yapılmıştır.

Gülfem Hâtun İmareti. Gülfem Hâtun Camii yakınında ve kervansarayının yanında idi.

Kösem Sultan İmareti. Külliye içinde Çinili Cami ile Çinili Hamam arasındaki büyük arsa üzerinde idi.

Mihrimah Sultan İmareti. Üsküdar İskele Meydanı civarında, Paşalimanı caddesi ile Kurşunlu Medrese sokağının birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesinde idi. Külliyesi içinde anlatıldı.

Rum Mehmed Paşa İmareti. Camisinin yakınında, Şemsi Paşa Bostanı sokağı ile Şemsi Paşa caddesinin birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesindeki Şerefâbâd Kasrı için yaptırılan su deposunun yanında idi.

Yeni Vâlide Camii İmareti. Caminin kuzey kapısı karşısındadır. Külliyesi içinde anlatıldı.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *Ders Notları*

Zeynep Tarım Ertuğ, "İMARET", *DİA*. s. 219-220

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Yeni Cami'nin kuzey kapısı karşısındaki Sîneperver Hanım Çeşmesi

ÜSKÜDAR ÇEŞMELERİ

Çeşme kelimesinin Farsça'da "göz" anlamındaki "çeşm"den geldiği umumiyetle kabul edilir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm, bunların akıtılması için yapılan yapıya da çeşme denilmiştir.

Türk mimarisinde Selçuklular'dan başlayarak Anadolu'nun her yerinde, Osmanlılar döneminde de başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında büyüklü küçüklü sayısız çeşmeler yapılmıştır. Hayrat olarak yapılan bu çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşme yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında, açıklık ve kırlık yerlerde de inşa edilmiştir. Yerleşme yerleri arasında bulunan çeşmeler "menzil çeşmeleri" olarak adlandırılır. Bunların insanların ihtiyaçlarını karşılayan lüle veya musluklarından başka hayvanların sulanması için ayrı lüleleri ve yalakları vardır. Açık arazide bulunan çeşmelere ise genellikle "Çoban Çeşmeleri" denilir.

Yerleşme yerlerinde olan çeşmelerin suyu bazan kaynaklardan sağlanmış, birçok yerde ise su yolları ile getirilmiştir. Çeşmelerin bazılarının hazneleri vardır. Bazıları doğrudan doğruya su yoluna bağlanmış olup bunlardan su ya devamlı akar ya da musluk takılarak ihtiyaça göre kullanılırdı. Su yollarından beslenen çeşmelere verilen su masura, lüle veya çuvaldız deyimleriyle ölçülürdü.

Halkın büyük çoğunluğu tüm su ihtiyaçını evinin bahçesindeki dolap, su kuyusu gibi yer altı sularından, sarnıç gibi toplama suyundan ya da mahalle çeşmesinden taşınan sudan sağlardı.

Günümüze ulaşan bazı belgelerden Osmanlı yönetiminin, özellikle XVI. yüzyılda genellikle evlere su vermek yerine, mahalle çeşmelerine su götürmeyi yeğlediği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım kendine özgü içe dönük mahallelerin, cumbalı, ahşap evleri, çıkmazları, organik sokakları kadar çeşmelerin de mahalleyi biçimlendiren vazgeçilmez elemanlar olmasına neden olmuştur. İnsan ölçeğine uygun organik sokakların açıldığı "cami meydanı, kıraathane, çınar altı" üçgeninin tamamlayıcı öğesi çeşme başları birer küçük sosyal iletişim mekânıdır. Yüzyıllara göre yapı malzemesi, biçim ve üslûp açısından değişimler gösteren çeşmelerin ana şeması ise şöyledir:

Suyun depo edildiği, erken dönemlerde çeşme mimarisini etkileyen **hazne**. Üzerinde daima akan (salma) veya kesilebilen (burma) muslukların yer aldığı, genellikle ait olduğu dönemin mimari modasına uygun süslemelerle bezeli ve çoğunlukla kemerli bir niş içinde bulunan musluk-**ayna taşı**. Musluk - ayna taşı üzerinde çeşmeyi yaptıran hayır severin, kimi zaman suyun cinsinin, çeşmenin yapılış tarihinin belirtildiği **kitâbe**. Musluktan akan suların toplanıp aktığı çukur tekne, kurna ve teknenin iki tarafında **bekleme yerleri**.

Bu bölümler yüzyıllara göre değişen mimari akımlar, şehircilik anlayışı ve beğenilere göre değişim göstermişlerdir. En basit şekliyle çeşmeler kesme taştan yapılmış olmakla beraber mermer malzeme kullanılması, kemer, ayna taşları, hatta diğer yüzeylerin zengin surette işlenmesiyle gösterişli bir görünüm alabilmiştir. Türk yapı sanatının nispetlerdeki âhenge ve süslemeye dikkat eden klasik dönemi, XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'dan gelen yabancı üslûpların tesiri ile aşırı süslemeli çeşme mimarisini meydana getirmiştir.

İstanbul'da Çeşmeler

İstanbul'da hüküm süren hemen hemen her sultan, sadrazam, vâlide sultan ve diğer ileri gelenler Osmanlı kültüründe, sosyal yaşantısında ve mimarisinde önemli yer tutan; döneminin ekonomik, sosyal ve siyasi gücünün göstergesi olarak birçok çeşme yaptırmışlardır. Yaptırılış amaçlarına göre vakıf suları, mülk suları, hassa suları/miri sular gibi değişik adlar altında sınıflanan sulardan kaynaklarını alan bu çeşmeler, kimi zaman kamuya açık şehir mekânlarını biçimlendiren Osmanlı külliyelerinin bir parçası, kimi zaman da oda çeşmeleri gibi özel mekânları süsleyen, anlamlandıran döneminin mimari zevkini ve özelliklerini yansıtan birer gösterge olarak karşımı-

za çıkmaktadırlar. İstanbul halkının temel ihtiyaçlarından en önemlisini karşılayan çeşmeler, mahallelinin kullanımına ve sakalara ait olmak üzere iki grupta toplanıyordu.

Cumhuriyet döneminde sanat değerine sahip önemli çeşmeler yapılmamıştır. İstanbul'da vakıf suların belediyeye devredilmesi ve arkasında da bunların hepsinin körletilmesi sebebiyle çeşme vakfedilmesi geleneği tamamen durmuştur.

Osmanlı döneminde yerleşim yerlerinin içinde yapılan ve hepsi de hayrat olan çeşmeleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür.

1- Şadırvan çeşmeleri. Abdest almak için kullanılan cami şadırvanlarıyla bir ilgisi olmayıp, şadırvan adını bunlara halk vermiştir. Bu çeşit çeşmeler, bir havuzla, ortasında su akıtılan lüleleri olan taş bir direkten ibarettir ve halk suyu havuzdan alır.

2- Sütun çeşmeler. Bu çeşmelerde mermer direğin içine bir su kanalı oyulmuş, önüne de musluk veya lüle konularak buradan su alınması sağlanmıştır.

3- Meydan ve iskele çeşmeleri. Küçük meydan ve iskelelerin karşılarında inşa edilmiş olup bir kısmı âbidevi bir görünüme sahiptir. Bunların bazan tek yüzlerinde, bazılarında iki veya dört yüzünde de çeşme ve süslemeler vardır.

4- Duvar çeşmeleri. Çok yaygın olan cephe (duvar) çeşmelerinin binlerce örneği, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin irili ufaklı bütün yerleşim yerlerinde yapılarak vakfedilmiştir. Bu küçük çeşmelerden çoğu, bir duvara bitişik olarak inşa edilmiş tek bir yüzden ibarettir.

5- Sokak çeşmeleri. Bu çeşmelerden doldurdukları suları evlere dağıtan sakaların dışında birçok çeşmeden halk doğrudan doğruya testilerini doldurarak faydalanıyordu

6- Namazgâh çeşmeleri. Genellikle kervanların konakladığı şehirler arası menzil noktalarında, şehrin çevresindeki mesire yerlerinde bulunan namazgâhların yanında abdest almak, su içmek ve hayvanları sulamak için yapılan çeşmelerdir.

7- Selsebiller. Osmanlı yapılarının içinde, köşk / yalı bahçelerinde bir tür çeşme olarak tanımlanabilecek, mermerden büyük bir taş (zank taşı) üzerinde değişik kotlarda tas şeklinde düzenlenmiş küçük yalakların bulunduğu, bu yalakların birinden diğerine dökülen suların aşağıdaki havuz veya kurnaya toplandığı dekoratif amaçlı yapılar selsebil olarak adlandırılmaktadır.

Çeşme yaptırmak, sadece görünen mermer veya taş çeşme yapısından ibaret değildir. Esasen zor olan çeşmenin suyunu kaynağından buraya taşımaktı. Hayır sahibi suyun kaynağını hazırlar sonra künkler vasıtasıyla ahalinin istifade edeceği en uygun yere kadar suyu taşırdı. En son ucuna da çeşmeyi yapar, suyu akıtır, kitâbesini koyar bırakırdı. Ondan sonrası ahaliye kalmıştı, bir de şehrin su yolları teşkilâtına.

Külliyelere veya tek yapı olarak; cami, medrese, mektep gibi birçok hayır eserinin yanına, altına veya herhangi bir yerine bir de çeşme koymak gelenekti. Meydan çeşmeleri, köşe çeşmeleri, duvar çeşmeleri gibi birçok yerde tek çeşme yapmak da gelenekti. Üsküdar'da bunların her çeşidinden çokça yapılmıştır. Bu milletin ne kadar hayır düşkünü bir millet olduğunu anlamak için etrafa sadece şöyle bir göz atmak yeterlidir. Hangi meydan veya sokak olursa olsun adı geçen eserlerden birisi muhakkak orada vardır. Gücü olan hemen herkes bu toplumda hayır eseri bırakmak için yarışmıştır. Bunun temel sebebi ise, âhirette karşılığını almak üzere bu dünyada Allah rızası için verme inancıdır.

Yapılan bu çeşmelerin düzenli çalışması ve suyun düzenli olarak akması için bir teşkilât kurulmuştu. Bunlara su yolcuları denirdi. **Su Yolcuları Teşkilâtı**, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında kurulmuştu. Bunların özel bir ocağı vardı. Görevleri babadan oğula geçerdi. Şehrin her bölgesinde ayrı su yolcuları vardı. Ellerinde geniş su yolu haritası bulunan bu görevliler, kaçak su alınmasına da engel olurlardı. Su yolcuları kendi bölgelerinde bulunan ev ve hamamlardan aylık ve onarım parası alırlardı. Su yolcularının çeşitli semtlerde koğuşları vardı.

Çeşmelerden evlere **saka** adı verilen kimseler su taşırdı. Bunlar yayık şeklinde deriden yapılmış kırbalara su doldurup omuzlarına asarak taşırlardı. Yabancı birinin eve alınmaması için her evin önünde 'Saka deliği' denilen taştan küçük bir teknecik bulunurdu. Sakalar getirdikleri suyu evin içine girmeksizin bu tekneye boşaltırlar ve bu su, tekneciğine bağlı bulunan bir borudan avludaki küplere dolardı. Sakalar her çeşmeden su alamayıp kendilerine mahsus olanlardan temin ederlerdi. Bu çeşmelere 'Gedikli Saka Çeşmesi' adı verilirdi. İmrahor semtinde ve aynı isimle anılan camiin sol tarafındaki 'Baş Kadın Çeşmesi' bir Gedikli Saka Çeşmesi idi.

Yukarda saydığımız vasıf ve çeşitlerin her türlüsünden **çeşme; tarihî Üsküdar sahasında yüzlerce yıl boyunca yapılagelmiştir.** Mânevî mükâfatlara nâil olmak isteyen padişahlar, vâlide sultanlar, hanım sultanlar, vezirler, beyler, efendiler ve ağalar ya kendilerinin hayırla anılması veya ölmüş bir yakınının ruhunun şad olması için bir çeşme yaptırmışlardı.

Sebiller. Sebil, yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binalardır ki, pencerelerinde daima su dolu maşrapalar bulundurulurdu. Dağıtılan sudan para alınmazdı. Bu binalara sebilhâne de denirdi. Bazı sebillerde kandil, bayram cuma günleri ve geceleri de bal ve şekerden yapılmış şerbet verilmesi hayrat sahiplerinin vakfiyelerinde yazılıdır.

Üsküdar'da yüzyıllar boyunca birçok sebil tesis edilmiştir. Bunlardan 18 tanesinin adları ve yerleri kaynaklarda geçse de, ayakta kalabilen, bizim de kitapta bağlı bulundukları yapıların anlatıldığı bölümlerde yer verdiğimiz sebiller şunlardır:

Ahmediye Camii Sebili (Ahmediye Külliyesi'nin Gündoğumu caddesine açılan mektep kapısı yanındadır.)

Arif Hikmet Efendi Sebili (Nuhkuyusu caddesi üzerindedir. Çeşmeyle bir bütündür.)

Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Sebili (Külliyesi içindedir.)

Sadrazam Halil Paşa Sebili (Türbesinin altındadır.)

Sa'deddin Efendi Sebili (Karacaahmet Türbesi'nin yanındadır.)

Gülnûş Vâlide Sultan Yeni Camii Sebili (Camiinin Hâkimiyeti Milliye caddesine açılan kapısının yanındadır. Halen faaldir.)

Üsküdar sebillerinin üç tanesi hariç, hemen hemen hepsi, Üsküdar Büyük İskelesi ile Karacaahmet Türbesi arasındaki eski Menzilhâne Yokuşu üzerinde yapılmıştır. Bu yol, Roma, Bizans ve Osmanlı Türkleri zamanında İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan tek yoldu. İskele Meydanı'na çıkan ve Anadolu yolculuğuna hazırlanan her yolcu, mutlaka Hüdâyî Hazretleri Türbesi'ne uğrar, dua eder ve buradaki sebilden su içerek, Menzilhâne Yokuşu'ndan (Gündoğumu caddesi) Karacaahmet Türbesi'nin bulunduğu mevkiye gelirdi. Bu türbenin bulunduğu yer ise, bir dua ve toplanma mahalli idi.

Şadırvanlar. Camilerde abdest alma yeri olarak yapılan şadırvanlar, camilere bağlı olarak inşa edilmişlerdir. Selçuklular'dan sonra Osmanlı coğrafyasının da hemen her köşesinde rastlamak mümkündür. En güzel örneklerine de Bursa Ulu camii, Süleymaniye, Sultanahmet gibi büyük yapılarda rastlanır. Şadırvanlar caminin dış duvarına bitişik musluk sıraları şeklinde olabileceği gibi, cami avlusunda bağımsız yapı şeklinde de olabilir. İstisna olarak da Bursa Ulucamii'inde şadırvan, cami içinde yer almıştır. Genellikle sekizgen gövdeli, mermerden, üzeri çatı veya kubbe ile örtülü yapılardır. Sekizgenin her yüzünde ayrı bir çeşme yer alır. Şadırvanın ortası ise su deposudur ve üzeri kapalıdır. Üsküdar'daki en güzel şadırvan örneği Mihrimah Sultan Camii'nin şadırvanıdır. Yahya Kemal'in şu beyiti şadırvanları ne güzel anlatıyor:

Bu çınarlarla, siyah servinin gölgesini;
Bu şadırvanda suyun sanki ledünni sesini.
Eski mimara nasıl rahmet okunmaz burada?
Suyu cennetten akıtmış bu güzel manzarada.

Üsküdar Çeşmeleri. Haskan, Üsküdar'da yapılan çeşme sayısını toplam 174, ayakta kalan çeşme sayısını 115 olarak vermekte; Konyalı da, 139 çeşmenin adını saymaktadır. Kitabımızın bu bölümünde, tamamını buraya almamız mümkün olmadığı için ayakta kalabilen çeşmelerden alfabetik sırayla bazı örneklere yer verilmiştir.

Kaynaklar:

Abdullah Kılıç, *Su'dan Sanata, 2008, İski yayını*

İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı.

İslâm Sanatının Üç Başkenti - İstanbul, İsfahan, Delhi İstanbul: SSM. Yayınları 2008

Kuşoğlu M. Zeki, *Dünkü Sanatımız, Kültürümüz,*

Kuban Doğan, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı.*

Kültür Başkenti İstanbul: İstanbul: Kültür A.Ş.Yay., 2006.

M.N.Haskan, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar

Sakaoğlu Necdet, Akbayar Nuri, *Osmanlı'da Zenaatten Sanata: Sanatlar ve Sanatkârlar.*

Semavi Eyice, *"Çeşme", DİA, 8/ 277-287*

Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları: (Haz. Adnan Genç, Orhan M. Çolak) İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş. ve IRCICA yay., 2007.

T.C.Turizm ve Kültür Bakanlığı Web Sitesi: www.kultur.gov.tr

Gülnûş Vâlide Sultan sebili

III. AHMED ÇEŞMESİ (1728)

Bu âbidevî çeşme, Üsküdar İskelesi'nden Anadolu'ya açılan yolun başında, bir yanında Mihrimah Sultan diğer yanında Gülnûş Vâlide Sultan Külliyesi'nin bulunduğu hareketli meydanda, Sultan III. Ahmed'in isteğiyle 1141'de (1728-29), annesi Râbia Emetullah Gülnûş Sultan'ın (ö. 1715) hayratı olarak Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mihrimah Sultan Camii ile çeşme arasında bulunan ve şeklini eski resimlerde gördüğümüz III. Selim'in buğday ambarlarından ve etrafındaki bahçeli evlerden eser kalmamıştır. Çeşmenin mimarı dönemin mimarbaşı Kayserili Mehmed Ağa'dır.

Çeşme, dört yüzlü bir meydan çeşmesi olmakla beraber denize bakan yüzün diğerlerine göre daha zengin tezyinata sahip olmasından ve padişahın hattı ile kitâbenin de bu tarafta bulunmasından esas cephenin bu taraf olduğu anlaşılmaktadır. Bu **esas cephesinin** kemeri üzerinde bir satır halinde hazırlanmış, metnini III. Ahmed'in yazdığı iki mısralı şu beyit bulunmaktadır:

Didi Han Ahmed ile bile İbrâhim tarihin
Suvardı âlemi dest-i Muhammed ile cevad-ullah
(Suladı âlemi, Muhammed'in eliyle cömert Allah)
Ketebehu Ahmed Han

Çeşmenin sağ tarafında ve Yeni Cami'ye bakan cephesindeki kemeri üzerinde de şair Şakir'in dokuz satır halinde hazırladığı on sekiz mısralı 1141 (1728) tarihli kitâbe bulunmaktadır. Esas yüzüne göre çeşmenin sol yan cephesi de, sağ ve arka cephelerinin bir benzeri olup kemerinin üzerinde şair Nedîm'in dokuz satır halinde hazırladığı on sekiz mısralı kitâbe vardır ve son mısraları şöyledir:

.....
Türâb-ı kabrine merhûmenin ikram içün yapdı
Reh-i Hakk'de diyâr-ı Üsküdar'a çeşme-i pür-âb
O hakan-ı cihanı daima Hakk eyleyüb te'yid
Ne kare azm iderse hükm-i takdir itsün istisvâb
Bu mısra'la Nedîma söyledi tarih-i itmâmın
Bu şehri mâ ile Sultan Ahmed eyledi sir-âb
1141

Çeşmenin güneye bakan arka yüzünde ise dokuz satır halinde hazırlanmış on sekiz mısralı şu kitâbenin de son mısraları şöyledir:

.....
Oldu her bir lulesi âb-ı hayatın maksemi
Sa'yini hüsn-i kabule eyleyüb Mevlâ kârin
Hıfz ide dâim hatalardan o şâh-ı efhemi
Şâkirâ Rahmi icüb âbın didi tarihini
Hükm-i Sultan Ahmed icra itdi el-hak Zemzemi
1141

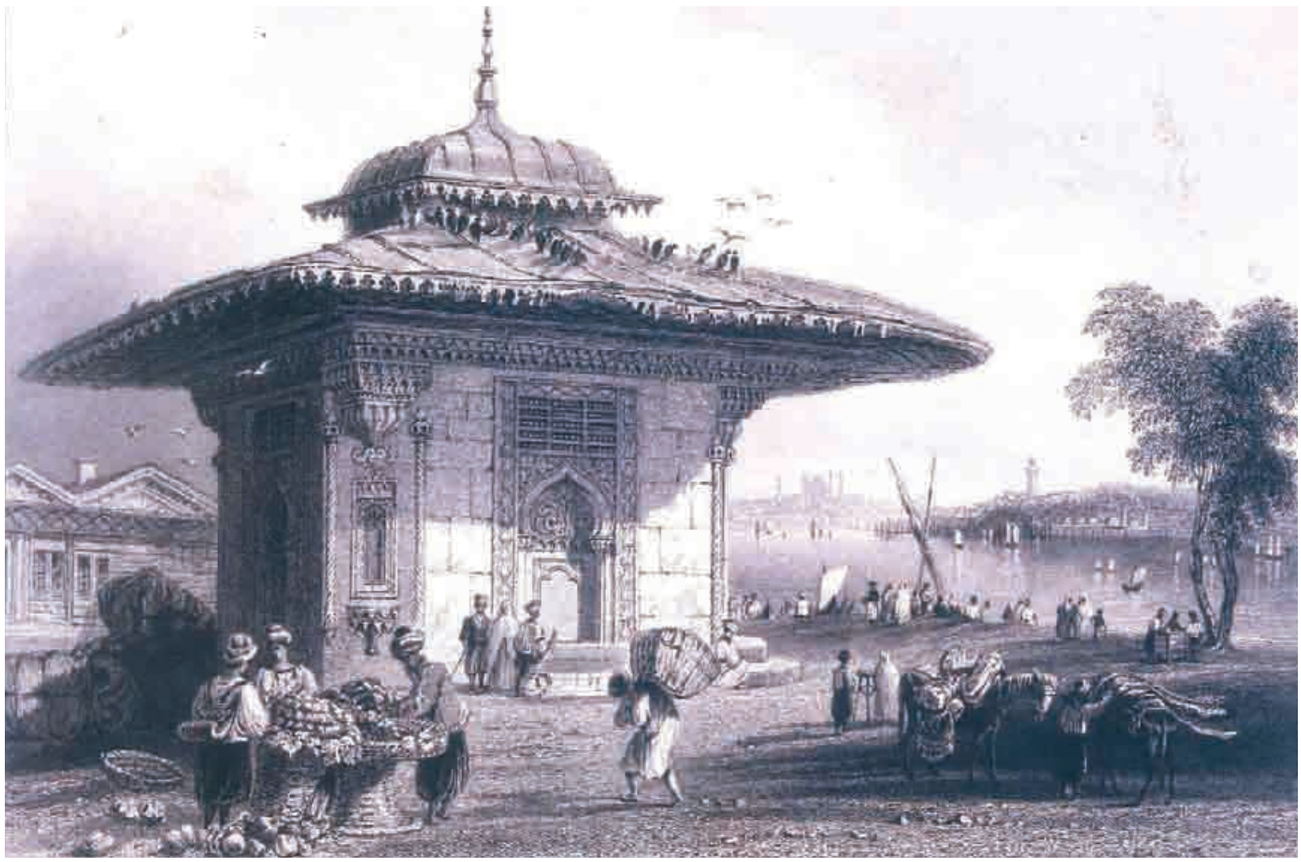

Üsküdar iskele meydanında1728 yılında yapılan III. Ahmed Çeşmesi'nin 1835'te W.H. Barlett tarafından yapılan gravürü.

S.Eyice çeşmenin yapısını özetle şöyle anlatıyor: "...Çeşme 1932'de bir tamir görmüş, ancak meydanın 1943-1945'te düzenlenmesi sırasında çukurda kaldığından, 1955'te Sular İdaresi tarafından bütün dış kaplamalar sökülmüş ve özü teşkil eden iç kâgir duvarları 150 cm. yükseltildikten sonra cephe unsurları yeniden yapıştırılmıştır; ahşap çatı da hiç değiştirilmeden olduğu gibi yukarı kaldırılmıştır. 1987 yılındaki restorasyonda çeşmenin cephelerinde temizlik yapılarak saçak altlarına yeni nakışlar işlenmiştir. Sultan III. Ahmed Çeşmesi, Türk sanatının klasik döneminin sonunu teşkil eden ve Lâle Devri'nin, Bâb-ı Hümâyun önündeki kadar olmasa bile güzel ve zarif eserlerinden biridir...

Köşeleri pahlı kare biçiminde olan çeşmenin her bir yüzünde ortada sivri kemerli bir çeşme nişi bulunmaktadır. Yalnız deniz tarafı cephesinde bunun iki yanında mihrap biçiminde birer niş daha vardır. İki yanlarında burmalı sütunçeler olan köşe pahlarında, normal insan boyunda birer musluk ile altlarına çıkıntı halinde yalaklar konulmuştur. Nişlerin etrafında, pahlardaki muslukların ayna taşlarında, çeşme kemerlerinin alınlıkları ve taçlarında rumî kabartma tezyinat işlenmiştir. Çeşmenin üstünde geniş saçaklı dört meyilli ahşap bir çatı vardır. XIX. yüzyılda yapılan gravürlerde bu çatının ortasının bir fener gibi yüksek olduğu görülür. Sonraları bu iki kademeli çatı bozularak şimdi görülen sade örtü yapılmıştır."

İ.H.Konyalı da çeşmenin bulunduğu yeri ve önemini şu güzel sözlerle belirtiyor: "Bu çeşme denizin dudağına (leb-i deryâ) kurulmuştu. Asya adlı büyük kıtada yaşayanlar buradan Avrupa'ya geçiyordu. Avrupalılar buradan Asya'ya atlıyorlardı. Deve, at, katır katarları ve bütün kervanlar buraya gelirler buradan Beşiktaş İskelesi arkasındaki deve meydanına geçerlerdi. Avrupalılar da oradan bu çeşmenin önündeki meydana geliyorlardı. Yolcuların atları, develeri ve daha başka canlı nakil vasıtaları Üsküdar'ın kervansaraylarına ve imaretlerine konuk olarak iniyorlardı. Buradan yiyorlar, içiyorlar, hepsinin hayvanlarına saman, arpa, develerine hamur veriliyordu. Akşamları mumları, yazın hasırları da sağlanırdı. Hayvanlarının eğerleri, semerleri tamir edilir, nalları çakılırdı. Bunlar hep bedava yapılırdı. Bunlar hep sosyal yardım müesseseleri ve vakıflar tarafından yapılırdı."

Üsküdar'ın meydanında, zarif bir sanat şaheseri olarak geleceğe taşınan çeşme, Osmanlı'dan kalan bir hâtıra olarak bugün de gelip geçenlere su ikramına devam etmektedir.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih,* s. 40.
R.E. Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1/293.
İ. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, 2/322.
Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi, İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Md. Yay.
Kazım Çeçen, *Üsküdar Suları,* s. 93.
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 2/89.
Semavi Eyice, *DİA*, II,39-40.

Üsküdar iskele meydanındaki çeşme tarihi boyunca sayısız misafirlerini ağırladığı gibi günümüzde de güzel bir buluşma mekanıdır. Ayrıca İstanbul'da suyu akan nadir çeşmelerdendir

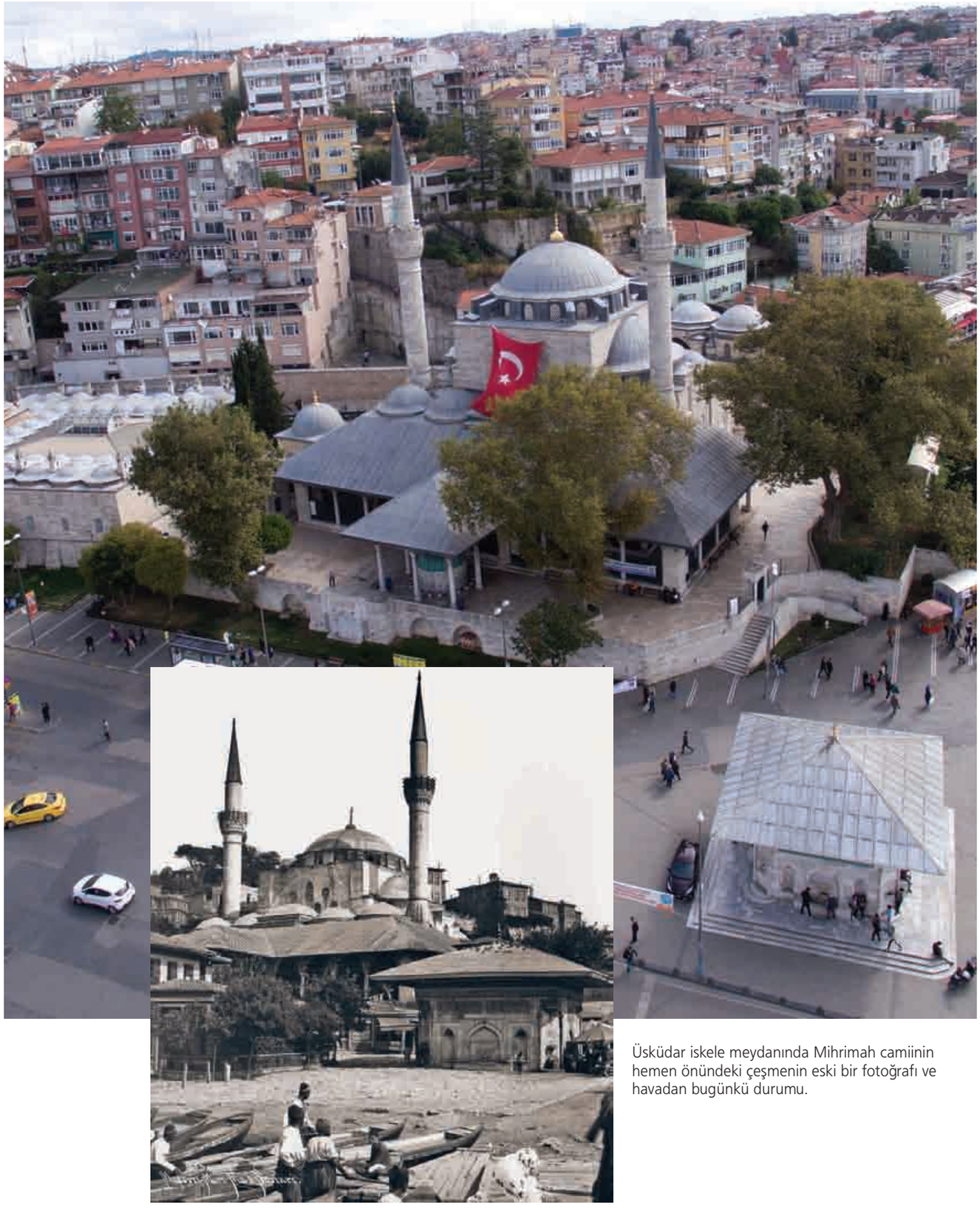

Üsküdar iskele meydanında Mihrimah camiinin hemen önündeki çeşmenin eski bir fotoğrafı ve havadan bugünkü durumu.

ABBAS AĞA ÇEŞMESİ (1670)

Ahmediye Meydanı'na yakın Dr Fahri Atabey caddesi ile Necmettin Okyay sokağının birleştiği köşededir. Bugün Üsküdar kaymakamlığının karşısına düşer. Klasik Türk çeşme mimarisi üslûbunda yaptırılan çeşme kesme taştandır. Çeşme halen akmaktadır. Kemerinin üzerinde on iki mısralı 1080 (1670) tarihli kitâbesi vardır. Kitâbe, Hasbetenlillah Abbas Ağa'nın bu çeşmeyi yaptırdığını belirtmekte *Eyle hayrâtımı makbul ya Kerîm-i Zü'l-Celâl* diyerek dua ve niyaz etmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

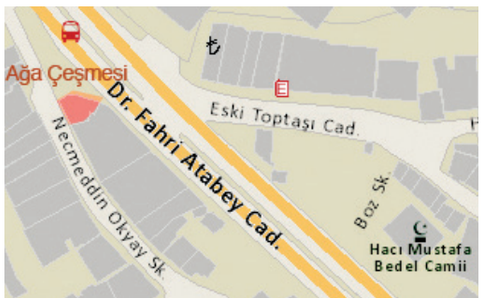

ABBAS AĞA ÇEŞMESİ (1670)

Zeynep Kâmil mahallesinde Aşcıbaşı Mektebi sokağı ile Hünnap sokağının birleştiği köşedir. Karşısında bugün tamirde olan Takkeci (Arakiyeci Cafer Ağa, Divitçiler) Mescidi vardır. Klasik tarzda yapılmış güzel bir köşe çeşmesidir. Üstünde Dârü's-saâde Ağası Abbas tarafından yaptırıldığını belirten 1080 (1670) tarihli kitâbesi vardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

AYŞE SULTAN ÇEŞMESİ (1598)

Doğancılar caddesi ile Öğdül sokağın birleştiği köşededir. Arkasındaki iki katlı Ayşe Sultan Celvetî Tekkesi bugün mevcut değildir. Karşısında, babası Rüstem Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırmış olduğu sıbyan mektebi, yanında Başkadın Çeşmesi, onun da yanında İmrahor Camii, arkasında ise İmrahor Camii Mezarlığı vardır.

Ayşe Sultan, Kanûnî Sultan Süleyman'ın torunu, Mihrimah Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızıdır. 1595'te vefat etmiştir. Ayşe Sultan o tarihlerde buraya çok yakın, babası Rüstem Paşa'dan intikal eden İmrahor semtindeki sarayında oturuyordu. Ayşe Sultan'ın mezarı Aziz Mahmud Hüdâî Türbesi hazîresindeki türbesindedir.

Bütün yüzü mermer ile kaplanmış olan bu klasik çeşmenin kemeri beyaz ve kırmızı mermerdendir. Kemerinin üzerine, kitâbenin altına ve iki yana birer rozet yapılmış ve ayna taşının üstüne de Allah yazılmıştır. Kemerinin üzerinde iki satır halinde hazırlanmış şu kitâbe bulunmaktadır:

Cenâb-ı Hazret-i Aişe Sultan
Çün ihya itdi bu azb-i Furat'ı
Didim tarihin anın kıldı icra
Zülâl-i çeşme-i aynü'l-hayat
1007 (1598-99)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

BAŞKADIN MEYDAN ÇEŞMESİ (1728)

Çeşme, Doğancılar caddesi üzerinde ve bu caddenin Öğdül sokağı ile birleştiği Küçük İmrahor Meydanı'ndadır. Tam karşısında Mimar Sinan yapısı, Sadrazam Rüstem Paşa Mektebi, sol tarafında İmrahor Camii ile çeşmenin su terazisi, arkasında ulu bir çınar ağacı ve mezarlık vardır. Sağ gerisinde ise Ayşe Sultan Çeşmesi bulunmaktadır. Çeşmenin bânisi, Sultan III. Ahmed'in başkadını Emetullah Kadın'dır. Damad İbrâhim Paşa'nın eşi Fatma Sultan'ın da annesidir.

Büyük hazneli çeşme kesme taştan yapılmış, yüzü ise mermer ile kaplanmıştır. Lâle Devri'nde yaptırılan bu güzel çeşme günümüze döneminin hâtıralarını taşımaktadır. Mermer kemerinin iki yanında birer rozet ve onun üzerinde ise altı satır halinde on sekiz mısralı uzun bir kitâbesi vardır.Kitâbede, Sultan Ahmed Han'a övgüden sonra, çeşmeyi Başkadın'ın kendi malıyla, saf suya muhtaç bu mahalleye yaptırdığı uzunca anlatılmaktadır. Kitabenin son mısraları şöyledir:

.....

Çeşmenin bânisinin dahi kıla ömrün füzun
Kim hulûs-i kalb ile bu hayrı inşa eyledi
Söyledi tarih-i itmâmın anın kilk-i Nedim
Başkadın bu Çeşme-i vâlâyı icra eyledi
1141 (1728-29)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*,

Aynı mekanda karşılıklı birer sanat abidesi olarak duran bu iki hanım çeşmesi, devrinin sanat zevkini ve hayır kültürünü günümüze taşıyor.

BÜYÜKÇAMLICA YOLUNDAKİ ÇEŞMELER

Kısıklı Meydanı'ndan Büyük Çamlıca'ya giden Büyük Çamlıca caddesinin sağ tarafında Veliaht Yusuf İzzettin Efendi köşkünün yanında birbirine yakın dört tane çeşme vardır. Birkaç merdivenle çıkılan bir alan üzerindedir. Bu alan şimdi bir kafenin avlusu konumundadır. Bunlar Tiryal Hanım, Sultan IV. Mehmed, Meryem Kadın ve Benlizâde çeşmeleridir. Krokide yerleri gösterilmiştir.

Bugün çeşmeler yanındaki kafenin avlusu içinde kalmış olup oldukça bakımsız olarak tamir edilmeyi beklemektedir.

Haskan'ın eserinde bahsettiği aynı alanda yer alan, yekpâre mermerden yapılmış dört satırlık kitâbesi olan küçük **Benlizâde Ahmed Raşid Efendi Çeşmesi**'ni tarif edilen yerde göremedim.

Tiryal Hanım Çeşmesi (1871). Yolun hemen sağ yanından birkaç merdivenle çıkılan düz alanın başındadır. Ön yüzü düz mermerden yapılı çeşmenin arkasında su haznesi bulunmaktadır. Ancak özensizce sonradan onarıldığı belli olan çeşmede bu mermerlerin bir kısmı dökülmüştür. Orijinal olan ayna taşı ise aynı zamanda kitâbe taşıdır. 1288 (1871) tarihli yedi satırlık kitâbede çeşmeyi Sultan II.Mahmud'un eşlerinden Tiryal Hanım'ın[1] yaptırdığı belirtilmektedir. Çeşmenin su kaynağı, yandaki Yusuf İzzettin Efendi Köşkü'nün bahçesinde idi.

1987 senesinde, çeşme ve civarı, Üsküdar Belediyesi tarafından düzenlenmiş ve ayna taşı da şimdiki yerine yerleştirilmiştir.

1 - Çeşmeyi yaptıran Tiryal Hanım, Sultan II.Mahmud'un ikballerinden olup 1300'de (1882) vefat etmiş ve Yeni Cami Türbesi'ne gömülmüştür. Devrinin zengin bir kadını olarak bilinen Tiryal Hanım'ın yalısı Beylerbeyi Sarayı'nın yanında idi. Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi sırasında Çamlıca'daki köşkü yağma edilmiş ve getirildiği Beşiktaş Feriyye Sarayı'nda türlü hakaretlere mâruz bırakılmıştı.

Her tarafı dökülen çeşme tamir beklemektedir.

Sultan IV. Mehmed Çeşmesi ve Namazgâhı (Büyük Çamlıca Çeşmesi, 1660). Büyük Çamlıca caddesinden merdivenlerle çıkılınca önce Tiryal Hanım Çeşmesi gelir, düz bir alanda 20-30 adım ilerledikten sonra karşımıza, yan yana olan IV. Mehmed ve Meryem Kadın çeşmeleri çıkar. Hemen yanından da bitişiğindeki kafenin kapalı alanı başlar.

İki yüzünde kitâbeleri, arkasında haznesi olan çeşme Sultan IV. Mehmed tarafından yanında bir namazgâh ile birlikte yaptırılmıştır. Namazgâh çeşmenin üstündeki düzlüktedir. Namazgâhta kıble taşı üzerinde yirmi mısralı 1071 (1660-61) tarihli kitâbe bulunmaktadır:

Çeşme, namazgâhla beraber Sultan IV. Mehmed (1648-1687) tarafından 1071 (1660-61) tarihinde yaptırılmış 1251(1835-36) tarihinde de II. Mahmud tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamir sırasında on sekiz mısralı IV. Mehmed'in kitâbesi, ön cepheden alınarak sağ taraftaki hazne kapısı üzerine konmuştur. II. Mahmud tarafından yapılan tamiri gösteren, üstünde II. Mahmud'un tuğrası, altında yirmi iki mısralı yazı bulunan 1251(1835-36) tarihli ikinci kitâbe de çeşmenin ön yüzünde yüksek ayna taşının üstündedir. Çeşmenin suyu biraz arkasındaki pınardan gelmekte idi. Çeşme bugün oldukça bakımsızdır.

Dökülmek üzere olan IV.Mehmed çeşmesi

Meryem Kadın Çeşmesi (1793). Mermerden yapılı gayet güzel olan bu çeşme IV. Mehmed Çeşmesi'nin hemen sağ yanındadır. Yarısı kafenin kapalı alanının içinde kalmıştır. III. Selim'in Çukadarı Süleyman Ağa tarafından annesi Meryem Hatun adına yaptırılmıştır. Çeşme eskiden, bu yol üzerinde ve Çamlıca Tepesi'ne çıkılan yokuşun başında ve köşede iken yola çıkıntı yaptığından Vakıflar tarafından şimdiki yerine nakledilmiştir. Çeşme, nişinin üzerinde, iki yanına Sultan III. Selim'in tuğraları hak edilmiş olan on mısralı kitâbesi bulunur. 1208 (1793) tarihli kitâbede, Sultan III.Selim'in Çukadar Ağası Süleyman Ağa'nın, hayra sayısız nakit sarfederek, annesi Meryem Kadın namına bu çeşmeyi âbâd eylediği anlatılmaktadır. Son mısraları şöyledir:

.....

Mısrâı dilcû Münibâ düşdü tarih-i selis
Nûş ola âl-i âb-ı ruhefzâyı Meryem Kadını
1208 (1793)
El abdud dâi Mehmed Tâhir

Bu güzel çeşmenin arkasında yandaki bir kapıdan girilen haznesi vardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
İ. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, 2/322.
İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Meryem Kadın Çeşmesi bitişiğindeki işletme tarafından kullanılıyor.

HATİCE SULTAN ÇEŞMESİ ve (Fıstıklı) MEKTEBİ (1764)

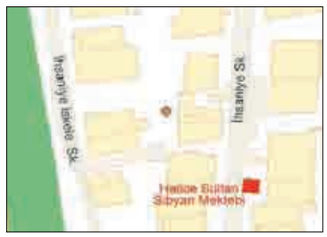

İhsaniye mahallesinde İhsaniye sokağı üzerinde ve İhsaniye İskele sokağının karşısındaki yapıdan geriye bugün sadece çeşmesi kalmıştır. Mektep ve çeşme, Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın ruhu için vefatından 20 yıl sonra, Ayazma Camii bânisi yeğeni Sultan III. Mustafa (1757-1774) tarafından 1178'de (1764) yaptırılmıştır. Etrafındaki fıstık çamlarından dolayı Fıstıklı Mektebi diye ünlü olan okul, 1930 yıllarında yıkılmıştır. Klasik mektebin altında yol kenarında, mektep ile beraber yaptırılan ve bugün mevcut olan çeşmesinin üzerinde iki kitâbe vardır. Mektebe ait olduğu sanılan üç satırlık üstteki kitâbe şöyledir:

Sâhibu'l'hayrât ve'l-hasenât merhûme ve mağfûrun lehâ
Cennet mekân Firdevs âşiyân Hatice Sultan
Bintü's-Sultan Mehemmed Han aleyhüme'r-rahmetü ve'l-gufrân 1178 (1764-65)

Altındaki çeşme tamir kitâbesi de şöyledir.

Muvaffak oldu tamir-i çeşmeye iffet nihal
Hazinedar usta-i pür kerem şevknihal
Ketebehu Mehemmet Tâhir 1258 (1842)

Zamanla harap olan çeşme Sultan Abdülmecid'in Hazinedarı Şevknihal Hanım tarafından tamir edilmiştir. Hatice Sultan Çeşmesi semtin ilk eseridir. Semt, çeşmenin yapım tarihinden kısa bir zaman evvel iskan edilmeye başlanmıştır. Hatice Sultan'ın Eyüp'te kendi yaptırdığı bir başka mektep ve külliye yapıları da vardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

HASEKİ İSMÂİL AĞA ÇEŞMESİ (1703)

Şemsipaşa caddesi ile Eşrefsaatı sokağının birleştiği köşededir. Haseki İsmâil Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bunu belirten kitâbe çeşmenin üstündedir:

Tâlib-i merzat-ı hakânî kim İsmil Ağa
Yapdı bu ayn-ı safa-bahşı o pâkize-nihad
Etdi bu hayr-ı said-âsârı hak tevfik ana
Hayr ile yadına badi ola ta ruz-ı tenad
Teşnegânı eyledi iska bu ab-ı saf ile
Ecrin ihsan ede lutf ile hüdâ fevka'z-ziyad
Dedi tarihin zamiri ab-ı cuy-ı teşne-dil
Zemzemi ayn-ı musaffâ kıldı İsmaili şad
Sene 1115 (1703)

Haseki ağaları, sarayın bir kısım mensupları hakkında kullanılan bir tabirdir. İki yolun birleştiği köşede yer alan çeşme, ayna taşı, kemeri, taş yapısı ile klasik çeşme formundadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*
Ayvansarâyi, *Mecmua-yı Tevârih,* Haz. F. Derin-V. Cabuk, s. 58
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*,
Nusretnâme, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Cilt: II, Fasikül: II, s. 201, 365

Mektebin bugün sadece çeşmesi kalmıştır. Yok olan mektebin kitâbesi de çeşmenin üzerine monte edilmiştir.

HÜSEYİN AVNİ PAŞA ÇEŞMESİ (Paşa Limanı Çeşmesi 1874)

Çeşme, Paşa Limanı caddesi üzerindedir. Çeşmenin biraz ilerisinde yoldan içerde Abdurrahman Ağa Camii ve hazîresi vardır. Çeşmenin hemen arkasındaki hazireden eser kalmamıştır. Sol tarafındaki bir kapıdan Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi önüne kadar uzanan bir koruya girilir.

Geniş bir alan kaplayan çeşme, barok mimari üslûbunda yapılmış bir esas çeşme ve onun iki yanında ampir üslûbunda yapılmış beşer bölümlü yan yüzlerden oluşmuştur. Esas çeşme diğer yüzlerden daha yüksek ve öndedir. Ayna taşının üzerinde kabartma motifler ve orta kısmında boş bir madalyon vardır. Çeşmenin beş satır halinde hazırlanmış olan kitâbesi 1291 (1874) tarihlidir.

Bânisi Hüseyin Avni Paşa, 30 Mayıs 1876 tarihinde Seraskerlik görevi sırasında birtakım arkadaşları ile beraber Sultan Abdülaziz'i tahtından indirmiş, fakat kısa bir zaman sonra, Beyazıt'ta Soğanağa semtindeki Mithat Paşa Konağı'nda 15/16 Haziran 1876 tarihinde Çerkez Hasan tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüştür.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

KÂTİP MUSTAFA EFENDİ ÇEŞMESİ

Çeşme, Çavuşdere caddesi ile Kartal Baba caddesinin birleştiği yerdedir. Çeşmenin ön tarafında ve Vâlide-i Atik Çeşmesi sokağının başında Kızlar Ağası Mehmed Ağa'nın camii ve mektebi vardı. Mektep halen durmaktadır. Tamamen kesme taştan yaptırılan bu klasik çeşmenin kemeri üzerinde iki satır halinde şu kitâbe okunmaktadır:

Sâhibül-hayrât ve'l-hasenât kalyonlar kâtibi Dereli
Merhum Mustafa Efendi rızâen-lillâh el-Fâtiha
1193 (1779)

Bânisi, kalemden yetişip kâtip, sonra Sâliha Sultan'a kethüdâ olarak hocalık rütbesi kazanmış, 1182'de (1768-69) matbah emini, 1190'da (1776) tersane emini ve iki sene sonra sadâret kethüdâsı olmuş, 1193'te (1773) mâzul olarak Midilli'ye sürülmüş ve orada ölmüştür (Haskan).

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*.

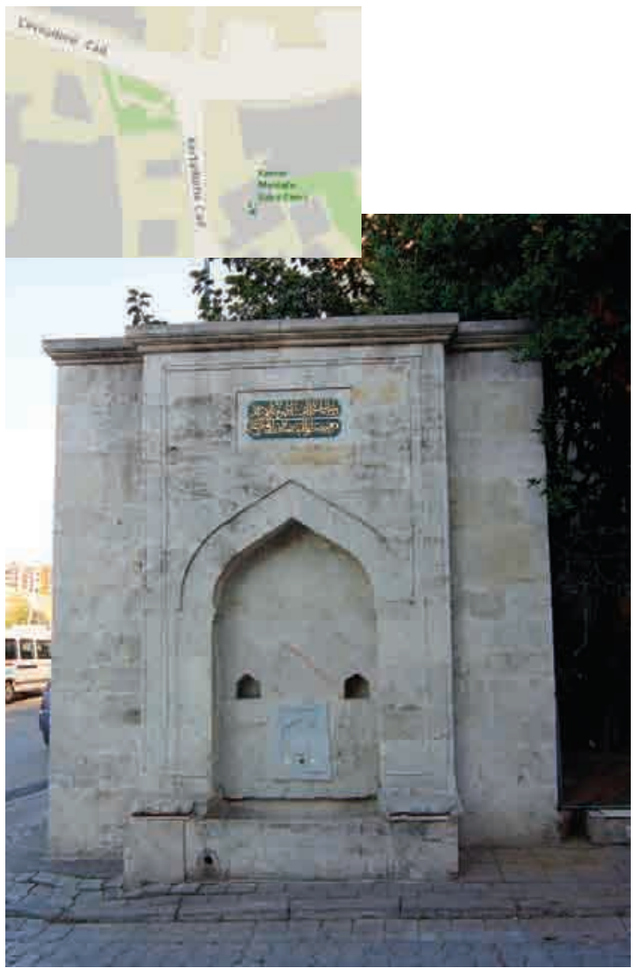

KAVAS AHMED AĞA ÇEŞMESİ

Çengelköy İskele meydanında bulunan çeşme, dört yüzlü güzel bir meydan çeşmesidir. Yeni tamir edilmiştir. Cadde tarafındaki yüzünde yer alan ve gayet güzel okunabilen kitâbesi sadeleştirilmiş olarak şöyledir:

"Devletlu Mehmed Hüsrev Paşa Hazretlerinin Kavas Başısı Ahmed Ağa namındaki hayır sahibi, Çengel karyesinde Çakaldağı adındaki yerde sahibi olduğu mülk bağı içinde kazdırdığı yedi adet kuyudan hasıl olan lezzetli suyu, hasbeten lillah adı geçen karyede inşasına muvaffak olduğu iki çeşme ve bir musluk ve bir savağa akıtmış, ve mütevellisi elinde olan vakfın bahası tutarınca verilen yüzbin kuruşun nemasından tamire muhtac olacak su yolları mesarifine sarf ve geçmiş zaman ile adı geçen suyun ve yahud fazlası vardır denilerek bir damlası başka yere nakil ve sirkat olunmamak, eğer cüret eden olursa iki cihanda kahredilmiş ola, âmin. Ber minval-i muharrer karye-i mezburede kâin bilcümle kebir ve sagir İslâm ve reaya taraflarından nezaret ve dikkatle mütevellisi tarafından şayet vakfiye-i mezburun hilâfı hareket zuhurunda mütevellisi ve mumâ-mileyhin ol vechile vâki olan su-i hareketinde mümanaat olunmak üzere cümlenin manzur ve mâ'l'ûmu olmak için iş bu taşa hak ve imlâ ve bu mahalle vaz olunmuştur. 1270 (1853-54)"[1]

Kitâbeden anlaşılacağı üzere çeşme, Kavasbaşı Ahmed Ağa tarafından Çakaldağı'nda açtırdığı yedi adet kuyunun suyunun buradan hasbetenlillah akıtılması için yaptırılmıştır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

http://www.suvakfi.org.tr/cesme/ahmet-aga-cesmesi

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

1- Kitabe okunarak ve Su Vakfı'nın (http://www.suvakfi.org.tr/cesme/ahmet-aga-cesmesi) sitesindeki metinden de isitifade edilip sadeleştirilerek yazılmıştır.

Çengelköy iskelesi önündeki zarif çeşme bir sanat eseri olarak devrinin hatırasını günümüze taşıyor.

MATBAH EMİNİ HACI HALİL EFENDİ'NİN ÜSKÜDAR'DA YAPTIRDIĞI ÇEŞMELER

Hayır sahibi Hacı Halil Efendi'nin birçok yerde eseri olduğu gibi bugün Üsküdar'da bilinen aynı yıllarda yaptırdığı üç çeşmesi vardır.

Matbah Emini Hacı Halil Çeşmesi (Solak Sinan Çeşmesi). Çeşme, Selâmsız caddesi ile Tophanelioğlu sokağının birleştiği köşededir. Arkasında Solak Sinan Camii'nin hazîresi bulunmaktadır. Kesme taştan sade bir şekilde yapılmış olan bu çeşmenin dilimli kemeri üzerinde ve beş satır halinde şu kitâbe bulunmaktadır:

Bu çeşmeyi hâlâ Matbah-ı Âmire Emini el-hac Halil Efendi, hâlâ İstanbul / Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın merhum pederi Hâfız Efendi / Ruhiycün ihya eyleyüp müceddeden icra itdiği sudan bir masura su / Tayin idüb du'ada müşterek olmak niyaz ider / Fi gurre-i B.

1141(1729)

Solak Sinan Camii önündeki çeşme

Matbah Emini Hacı Halil Efendi Çeşmesi (Toygar Tepesi). Toygar Tepesi'nde, Kuşoğlu Yokuşu, Zenciler sokağı ve Halil Efendi sokağının kesiştiği küçük meydanın ortasında kalmıştır. Bu semt, Üsküdar'ın ilk yerleşme merkezlerinden birisidir. Kesme taştan klasik üslûpta yapılmış çeşmenin arkasındaki tonoz damlı ve yığma moloz taşından yapılı büyük su haznesi yerinde durmaktadır. Kemeri üzerinde üç satır halinde yazılı kitâbesi şöyledir:

Bu çeşmeyi hâlâ Matbah-ı Âmire Emîni el-hac
Halil Efendi / İhya eyleyub fi-sebilillâh bir masura
su / Vakfidüb du'a niyaz ider / Fi gurre- i B.
Sene 1141(1728-29)

Toygar Tepesi'ndeki çeşme

Matbah Emini Hacı Halil Efendi Çeşmesi (Çinili Mescid sokağı). Çinili Mescit sokağı ile Köprülü Fazıl Paşa sokağının birleştiği köşededir. Biraz ilerisinde, köşede Murat Reis Camii bulunmaktadır. Tamamen kesme taştan klasik tarzda yaptırılan çeşmenin kemeri üzerinde dört satır halinde eseri Halil Efendi'nin yaptırdığını gösteren 1142 (1730) tarihli kitâbe bulunmaktadır.

Çinili Mescid sokağındaki çeşme

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.

İstanbulTa rihi Çeşmeler Külliyatı.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ
(İhsaniye'deki,1791)

İhsaniye'de, Şerif Bey Çeşmesi sokağı ile Tosun Paşa sokağının birleştiği köşededir. Türk barok mimarisi tarzında som mermerden yapılmış olan çeşme, moloz taş ve tuğladan yapılı geniş bir haznenin önüne oturtulmuştur. Kabartma motiflerle süslü ayna taşının iki tarafına sütun, onun da üstüne bir korniş yerleştirilmiştir. Kornişin üstündeki alana da altı satır halinde üç sıralı on sekiz mısralı, 1206 (1791-92) tarihli kitâbe yerleştirilmiştir. Kitâbenin üstünde de saçak vazifesi gören korniş oturtulmuştur. Kitâbede çeşmenin Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Vâlide Sultan tarafından bu tarihten 30 yıl önce vefat eden kızı Hibetullah Sultan'ın ruhu için yaptırıldığı anlatılmaktadır.

Tamirlerle günümüze ulaşan çeşme bugün bütün güzelliğiyle Mihrişah Sultan'ın hâtırasını temsil etmektedir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İ. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, 2/322.

İstanbulTa rihi Çeşmeler Külliyatı.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Mihrişah Vâlide Sultan'ın ölen çocuğu için 1791'de yaptırdığı çeşmenin eski bir fotoğrafı ve aynı yerden bugünkü hali.

MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ
(Karacaahmet'teki, 1791)

Karacaahmet Türbesi ve Fethi Ahmed Paşa Camii yakınında, Nuhkuyusu caddesi ile İnâdiye Camii sokağının birleştiği köşededir. Şerif Bey Çeşmesi sokağındaki çeşmesinin bir benzeri olan ve aynı tarihte yaptırılan çeşme Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Vâlide Sultan tarafından küçük yaşta ölen diğer kızı Fatma Sultan için ölümünden 19 sene sonra 1206 (1791-92) tarihinde yaptırılmıştır. Fatma Sultan, 1183'te (1769) doğmuş ve 1186 (1772) tarihinde ve 1,5 yaşında olduğu halde vefat etmiştir. Kabri, Lâleli Camii yanındaki babası III. Mustafa'nın türbesindedir.

Türk barok mimarisi üslûbunda som mermerden yapılmış olan çeşmenin dilimli kemerinin altındaki ayna taşı kabartma şekillerle bezenmiş, iki yanına da ince mermer sütunlar yerleştirilmiştir. Sütunların başlıkları üzerindeki mermer korniş, çeşmenin kitâbesi ile kemerini biribirinden ayırır. Sekiz sıra halinda 24 mısralı 1206 (1791-92) tarihli uzun kitâbesinde Mihrişah Vâlide Sultan'ın çeşmeyi vefat eden kızı için yaptırdığı anlatılır. Çeşme bugün belirtilen yolun başında, etrafı temiz ancak suyu akmadan sultanın hâtırasını yaşatmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Mihrişah Vâlide Sultan'ın ölen iki çocuğu için 1791'de aynı tarihte yaptırdığı, devrinin sanat özelliklerini günümüze taşıyan bu iki güzel çeşmesi nerdeyse birbirinin aynısıdır.

MUSTAFA PAŞA ÇEŞMESİ (1683)

Salacak İskele caddesi ile İmrahor Çeşme sokağın birleştiği küçük meydandadır. Bu güzel eserin çevresinde birçok tarihî eser vardır. Tamamen kesme taştan yapılı bir haznenin önüne mermer blok halinde oturtulan çeşme klasik üslûpta yapılmıştır. Çicek motifleriyle bezeli ayna taşı üzerinde *"Ve min el-mâi külle şey'in hayy"* âyeti yazılıdır. Beyaz ve kırmızı mermerden yapılmış kemerinin üstünde ve iki yanda iki rozet yer almıştır. Bunların üzerinde de iki satır halinde ve on mısralı ve her beytin son mısrası bir tarih olmak üzere 1094 (1683) tarihli kitâbe bulunmaktadır.

Çeşmenin sağ yanına da küçük bir kuzu çeşmeciği yerleştirilmiştir. Çeşme, Mayıs 1992 tarihinde onarılmış, bugünlerde de yeni tamir geçirdiği bellidir.

Çeşmenin bânisi Musahib Mustafa Paşa, Enderun'dan yetişmiş, birçok devlet görevlerinden sonra 1097 Şevvalinde (Ağustos 1686) Çanakkale Boğazı Muhafızlığı'na getirilmiş ve bu görevde iken 1097 Zilkadesinde (Eylül/Ekim 1686) vefat etmiştir. Kabri Seddülbahir'de olup yalnız pehle taşı kalmıştır. 1086'da (1675) Hatice Sultan ile evlendirilmiştir (Haskan).

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İstanbulTa rihiÇ eşmelerK ülliyatı.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

NEVŞEHİRLİ İBRÂHİM PAŞA ÇEŞMESİ (1728)

Bu klasik tarzda yapılan güzel çeşme, Doğancılar caddesinin Uncular caddesi ile birliştiği yerdedir. Arkasında Rum Mehmed Paşa Külliyesi'nden kalan ve halen faal olan Eski Hamam (Şifa Hamamı) ile Hüsrev Ağa Camii bulunmaktadır. Moloz taş ve tuğla sıralarıyla yapılan büyük haznesinin önünde mermer kaplı olarak yapılmıştır. Üzeri ahşap çatılıdır. Zarif kemerli ayna taşının üstünde sekiz satır halinde, on altı mısralı 1141 (1728-29) tarihli kitâbe bulunmaktadır. Kitâbede, Vezîriâzam Damad İbrâhim Paşa'nın bu güzel çeşmeyi bu mevkide yaptırdığı anlatılmaktadır. Kitâbenin son iki mısrası şöyledir.

.....

Akınca lülesinden âb Es'ad dedi tarihin
İçin su çeşme-i Damad İbrâhim Paşa'dan
1141 (1728-29)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

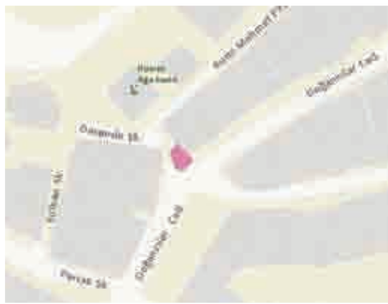

SULTAN II. MAHMUD ÇEŞMESİ (Kuru Çeşme,1832)

Semte ismini veren bu çeşme, Bağlarbaşı'na çıkan Cumhuriyet caddesi üzerinde caddenin Cemil Meriç sokağı ile birleştiği küçük adada, yeni yapılan Selâmi Ali Efendi Camii'nin karşısındadır. Sultan II. Mahmud, Şemsi Paşa civarındaki Şerefâbâd Kasrı'ndan çıkıp, Sarıkaya mevkiindeki Esmâ Sultan Sarayı'na giderken bu mevkide çok susadığı için, Çamlıca mesirelerine gidenlere bir kolaylık olmak düşüncesiyle yaptırdığı söylenir.

Büyük bir hazneye sahip çeşme mermerden yapılmıştır. Çeşme, birçok tamirlerle onarılmıştır. Bugün suyu akmasa da sağlamdır. Ayna taşının üzerinde çeşmeyi Sultan Mahmud'un yaptırdığını gösteren kitâbe vardır ki son mısraları şöyledir:

.....

Kıla ömrün heman Hakk ecrini pâyanden efsun
Muvaffak her zaman âsâra ol şah'ı ide Mevlâ
Lebîbâ akdı âb-ı sâfı tarihin ider işrâb
Mücedded Han Mahmud eyledi bu çeşmeyi ihyâ
1248 (1832)

Ketebe'd-dâî Yesarî / zâde Mustafa İzzet gufire-lehumâ

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

ÜMMÜGÜLSÜM HANIM ÇEŞMESİ (1817)

Çeşme, Çavuşdere caddesi ile Hatmi sokağının birleştiği köşededir. Yanında Vâlide-i Atik Camii bina emini Kâtip Salih Efendi'nin türbesi (Buradaki Sâlih Efendi Camii'nden eser kalmamıştır) ve biraz ilerisinde aynı sırada Çınarlı Tekke bulunmaktadır. Kabartmalarla süslü, barok mimari üslûbunda yaptırılan bu üç yüzlü çeşme, tamamen mermerden yapılmıştır. Alınlığının en üstünde II.Mahmud'un tuğrası ve bunun altında altı mısralı üç satır halindeki şu kitâbesi vardır:

Sadr-ı esbak İbrâhim Paşa vâlidesi ehl-i hayr
Ümmügülsüm Hanım'ın maksadı rıza idi hemân
Saye-i şehinşâhide bünyâd eyledi bu çeşmeyi
Hayr ile yâd itsünler su içüb leb-i teşnegân
Deh düşüb dikkatle ben de söyledim tarihini
Kıldı nâsa Ümmügülsüm âb-ı hayvânı revan
1233 (1817-18)

Kitâbeden anlaşıldığı gibi, bânisi, İbrahim Hilmi Paşa'nın annesidir. İbrahim Paşa, yeniçeri ocağından yetişerek birçok devlet görevinde bulunmuş en son sadrazam olmuştur. 1240'ta (1824) vefat etmiştir. Annesi Ümmügülsüm Hanım ise 1238'de (1822) vefat etmiştir.
Musluğunun üstündeki İstiridye kabartmasının üzerinde, gayet güzel bir âyet-i kerîme yazısı vardır. Bir âbide olan bu güzel çeşmenin iki yan yüzlerine kuzu çeşmecikleri yapılmıştır. Haziran 1990 tarihinde yol genişletilirken çeşme sökülmüş ve Sâlih Efendi Camii Türbesi yanına yeniden monte edilmiştir. Devrinin barok mimari üslûbunu yansıtan bu güzel çeşme bugün bakımsız ama sağlam durumdadır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları*
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

SADEDDİN EFENDİ ÇEŞMESİ ve SEBİLİ (1741)

Çeşme ve sebil, Gündoğumu caddesi üzerinde, Karaca- ahmet Sultan Türbesi'nin sol tarafındadır. Sağ tarafında, Sa'deddin Efendi ve ailesinin gömülü bulunduğu bir hazîre, karşısında Ahmed Fethi Paşa Camii vardır.
Türk barok mimarisi tarzında inşa yapılan **çeşme** tamamiyle mermerden yapılmıştır. Ayna taşının iki tarafındaki, dört köşe kaidelere oturtulmuş ince, zarif sütun kabartmaları ve başlıkları ile göz alıcı bir görünümü vardır. Düz ayna taşının üzerindeki kemeri, değişik şekillerle bezenmiş olup, üzerinde 14 mısralı 1154 (1741-42) tarihli kitâbe bulunmaktadır. Kitâbenin başı ve sonu şöyledir:

Sâhibu'l-hayrât Sa'deddin Efendi kim odur
Necl-i Feyzullah Efendi nuhbe-i ensâb ü âl
.....
Şâkirâ atşân okurlar su gibi tarihini
Kevser ile iç Zübeyde rûhuna âb-ı zülâl
Sene 1154 (1741-42)

Çeşmenin üzeri bir saçakla örtülmüştür. Bu saçak yanındaki sebilin üzerinde de devam etmektedir. Eskiden beri kervanların yolu olan bu güzergâhta yol boyunca çok sayıda çeşme ve sebil yapılmıştır. Bu bölgede, asırlar boyunca on bir sebil, altı çeşme, sayıları unutulmuş bir çok kuyu ve üç cami yer almıştı. Anadolu, Bağdat, İran ve Mısır'a gitmek için Üsküdar'a geçen ordular veya kervanlar için burası bir toplanma ve mecburi geçiş yolu idi.

Yarım daire şeklinde dışa kıvrılan üç yüzlü **sebil,** tamamen mermerden yapılmıştır. Üç bölümün araları sütunla ayrılmış, sebilin üzeri yandaki çeşmeden devam eden saçakla örtülmüştür. Saçağın üzeri de bir kubbeyle örtülmüştür. Geniş sacağı ile dilimli pencere kemerleri arasında her pencere üzerinde on mısra olan otuz mısralı uzun bir kitâbesi bulunmaktadır.

Bânisi Sa'deddin Efendi Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin (ö.1703) torunudur. Müderris ve sonra Mısır mollası, 1160 Muharreminde (Ocak 1747) Mekke kadısı, 1167'de (1735) İstanbul kadısı oldu. 1168'de (1754-55) azledilmiş ve 1173 'te (1759-60) ölmüştür (Haskan).

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları*
İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I.
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

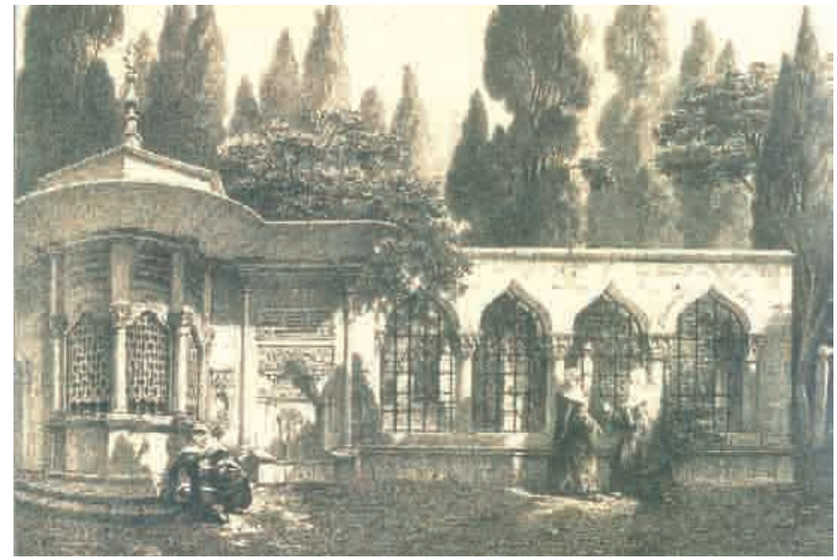

Soldaki sebil, sağ dibindeki çeşmedir. Arkasında ise Sadeddin Efendi'nin gömülü olduğu hazîre vardır. Yabancı seyyahların da hep dikkatini çekmiş olan sebil ve çeşmenin 2016'daki son hali (üstte) ve aynı yerden 1863 yılında Eugene Flandin'in yaptığı bir gravürü (altta). En altta da S. Ünverin 1956'da yaptığı suluboya resimde çeşme.

SÎNEPERVER VÂLİDE SULTAN ÇEŞMESİ (1780)

Gülnûş Vâlide Sultan Külliyesi Camisi'nin (Üsküdar Yeni Vâlide Camii) kuzeydeki avlu giriş kapısının karşısında Balaban caddesinin başındaki, bu külliyeye ait imaretin köşesindedir. Sultan I. Abdülhamid'in eşi IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sîneperver Sultan adına 1194'te (1780) yaptırılmıştır. Ancak bir sene kadar vâlide sultanlık yapabilen sultan, oğlu tahttan indirildikten sonra Eski Saray'a gönderilmeyen iki vâlideden biridir. Ayşe Sîneperver'in, oğlu IV. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak amacıyla girişimlerde bulunduğu bilinmektedir.

Türk barok üslûbunda tamamen mermerden yapılan fevkalâde zarif bu çeşme üç yüzlü olup Yeni Cami imaretinin güneybatı köşesine oturtulmuştur. Her yüzünün araları sütunlarla bölünmüştür. Çeşmenin ortadaki yüzü esas kısım olup en üstte *"ve sekâhüm Rabbühüm şerâben tahûra* (Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir, İnsan76/21)" âyeti, onun altında "*Maşallah"* yazısı bulunmaktadır. Onun da altında sağdaki yüzden dört sıra olarak başlayıp ortadaki yüzde altı sıra, soldakinde dörder sıra olarak devam eden kitâbesi yer alır ki kitâbe şöyledir: Sağdaki yüzünde:

Şahenşâh-i âlem-penâh Sultan Hamid dâd-hah
Şehzadesinden biri âh dünyadan itdi irtihal
Allah o necli emcedin nuviyyin minu mesnedin
Şehzade Sultan Ahmed'in kabrin ide Cennet misal

Ortada,
Ruhu içün gör himmeti kim mader-i pür şefkati
İkinci Kadın Hazreti üç çeşme yapdı bi-misal
Kim birine olmaz nazir ser çeşme-i mihr-i münîr
Bu tarz tarh-ı dil-pezir görmüş değil çeşmi hayâl
Hakk Sîneperver Kadını şah-ı şeref unvanını
Şehzade ve Sultanını sıhhatde kılsun pür kemal

Solda,
Olsun o şahı mülkü din oldukça tahtında mekîn
Şehzadegâniyle hemin mahfuz-ı Hayyi lâ yezâl
Atşana işrâb eyledin tarih-i itmâmın Sabîh
Merhum Sultan Ahmed'in nev çeşmesinden ma-i zülâl
1194 (1780)

Bu kitâbe sırasının altında çeşme kemerleri, kemerlerin altında ayna taşları ve musluklar, onun da altında yalaklar yer alır. Sağ ve sol yüzünde kitâbe yazılarının üzerinde Sultan I. Abdülhamid'in tuğrası vardır. Dilimli, mermer bir saçak çeşmeyi örtmektedir. Saçak üstünde kubbe kasnağı, onun da üzerinde ortadaki diğerlerine göre biraz daha yüksekçe olmak üzere kurşun kaplı üç tonoz vardır. Çeşmenin haznesi sağdaki birinci yüzün yanındadır.

Çeşme, Haziran 1988'de, Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Bütün güzelliğiyle bugün varlığını sürdüren ecdad yâdigârı bu zarif eser hâlâ gelip geçenlere güzelliğini takdim etmektedir. Ancak hikmetini bir türlü anlayamadığım, İstanbul'daki tarihî çeşmelerin nerdeyse tamamı gibi bunun da suyu akmamaktadır.

Kaynaklar

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ali Akyıldız, *DİA*, XLII, 497.
M.N.Haskan,*Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. c.2 s.1148
İ.H.Konyalı,Üsküdar *Tarihi*.

ŞEYHÜLİSLÂM ÂRİF HİKMET ÇEŞMESİ (1775)

Çeşme, sebil, hazne ve hazîreden oluşan bu yapı grubu Nuhkuyusu caddesinde, caddenin Kartal Baba caddesi ile birleştiği köşededir. Karşısında Kartal Baba Tekkesi Mescidi ve hazîresi bulunmaktadır.

Çeşme ve sebilin yapılış tarihi belli değildir. *Hadîka*'ya göre çeşme, Raif İsmail Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tahminen 1775'te inşa edilen çeşmeyi İsmâil Paşa'nın torunu olan Ârif Hikmet Efendi daha sonra şimdiki şekliyle yeniden yaptırmış ve bir de sebil ilâve etmiştir (Haskan).

Yüksekçe bir set üzerine oturan geniş hazîrenin köşesinde çeşme, aynı duvarın devamında öbür köşesinde sebil yer almaktadır. Oldukça yüksek çeşme ve büyükçe sebil, mermerden yapılmıştır. Gerek sebil gerekse çeşme, kabartmaları, yan sütunları ve saçakları ile barok izler taşımaktadır. Son zamanlarda restore edildikleri anlaşılıyor. Çeşmenin alınlığında Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunan bir madalyon yerleştirilmiş iken bu tuğra sonradan kazınmıştır. Önündeki mermer yalağı, yol seviyesi düşürüldüğünden yüksekte kalmıştır. Sebil gibi çeşmenin de kitâbesi yoktur. Çeşme ve sebilin suyu, çeşmeden az ileride hazîrenin yanında, Kartal Baba sokağı üzerindeki büyük hazneden gelmektedir.

Yol seviyesi düştüğü için yüksekte kalan, sebil ve çeşmenin de üzerinde yer aldığı duvarın arkasındaki hazîrede Ârif Hikmet Efendi, ailesi ve daha birçok seçkin zat medfundur.

Ârif Hikmet Efendi 1786'da İstanbul'da doğmuş, birçok görevlerde bulunduktan sonra 1846'da şeyhülislâm olmuş, 1854'te azledilmiştir. 1275 (1859) tarihinde de vefat ederek buradaki mezarına defnedilmiştir. Ahlâklı ve faziletli bir kişi olduğu belirtilen bu zatın Medine'de,7000 ciltlik eseri barındıran kıymetli bir de kütüphanesi vardır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarayi, *Vefeyât*, s. 43-44

Fevziye Abdullah, *Arif Hikmet Bey, İslam Ans.* 1/564

İ.Tanışık, *İstanbul Ceşmeleri,* 2/410

İstanbul Ans. Arif Hikmet Bey, 2/1005

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Çeşme, sebil ve hazirden oluşan yapı grubunun genel görünüşü (altta), Çeşmesi (üstte) ve sebili (yanda).

TUNUSBAĞI MENZİL ÇEŞMESİ (1681)

Klasik Türk çeşme mimarisi üslûbunda kesme taştan yapılmış olan bu güzel çeşme Tunusbağı caddesi ile Ethem Paşa sokağının birleştiği yerde ve sokağın sol köşesindedir. Bu yer, Bağdat Yolu'nun başlangıcında olduğu için eskiden bu kavşak, yolcuların ve kervanların ilk uğrak yerlerinden biri imiş. Kemeri üzerindeki kitâbe şöyledir:

Sâhibu'l-hayrât ve'l-hasenât kudemây-ı
Me'murîn-i Devlet-i Âliyye'den
Onuncu daire-i belediyye Esnaf müfettişi
Es-seyyid el-hac Fâik Beğ'in
Def'a-i sâniye olarak ihya eylediği çeşmedir.
Fî gurre-i Ramazan-ı Şerif, sene 1325

Anlaşılacağı gibi bu, Hacı Fâik Bey tarafından 8 Ekim 1907 tarihinde yapılan tamirin kitâbesidir. Bu tamirde ön cepheden alınarak sağ yan cephesi üzerine konulan çeşmenin asıl kitâbesi 1092 (1681) tarihlidir. Kitâbedeki "sâhibetü'l-hayrât" ibaresinden çeşmenin bir kadın tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Çeşme, 1986'da Üsküdar Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

Kaynaklar

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*
M.N.Haskan,*Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. c.2 s.1148
İ.H.Konyalı,Üsküdar *Tarihi*.

YUSUF ZİYA PAŞA ÇEŞMESİ (1863)

Çeşme; Çengelköy`de Çengeloğlu sokağı üzerindedir. Arkasında su haznesi vardır. İki düz sütun arasında oymalı bir ayna taşı, sütunların üzerinden geçen bir kornişin tuttuğu iki yanı ay ve sekiz köşeli birer yıldızla süslü kitâbe taşı, bunun üzerinde de üç köşeli bir başlık içerisinde oval bir madalyon içinde II.Mahmud'un tuğrası, tuğranın altında 1279 (1863) tarihli bir kitâbe yer almaktadır. Çeşme, bu kitâbeden anlaşıldığına göre Sadrazam Yusuf Ziya Paşa tarafından ölen karısının hâtırasına yaptırılmış, sonra Mahmud Paşa tarafından 1279'da tamir ettirilmiştir. Yalak kısmı toprak altında kalan çeşmenin günümüzde suyu akmamaktadır. Çeşmenin arkasında bir hamam vardı.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*
http://www.suvakfi.org.tr/cesme

Klasik dönem türbe yapılarına örnek olan Mimar Sinan yapısı Doğancılar Camii yanındaki Hacı Ahmed Paşa türbesi

Son dönem türbe yapılarından Mihrimah Camii yanındaki Etem Paşa türbesi

TÜRBELER

Türbe, kare veya çokgen gövdeli, üzeri daha çok kubbe ile örtülü mezar anıtlardır.

Selçuklular, Ortaasya'dan getirdikleri kültürle, Anadolu'nun her yerinde Ortaasya Türk çadırları şeklindeki kümbet adı verilen mezar anıtları yapmışlardır. Anadolu Selçukluları'nın tarih sahnesinden çekilmesiyle başlayan Beylikler döneminde ise kümbetler yavaş yavaş yerini türbe dediğimiz çokgen veya kare gövdeli, kubbeli yapılara bırakmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde Çelebi Sultan Mehmed'in kendi adına yaptırdığı Yeşil Türbe, Oğlu II. Murad'ın Bursa'daki külliyesinde yer alan türbesi, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim türbeleri sekizgen planlı kubbeli şemalarıyla külliyelerde yerini almıştır. Osmanlı mimarisinde önemli bir yeri olan Mimar Sinan'ın türbe mimarisine de farklı katkılarda bulunduğu görülmektedir. İlk defa Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi'nde uyguladığı çift kabuklu ve çift kubbeli tasarım şemasını, Ayasofya'daki Sultan II. Selim Türbesi'nde içte ve dışta farklı plan kurguları üzerinde deneyerek mükemmele ulaştıran Sinan, cami mimarisinde olduğu gibi türbe mimarisinde de yenilikler yapmıştır. Halefleri tarafından benimsenen bu şema, daha sonra birçok yapıda devam ettirilmiştir.

Üsküdar'da da Osmanlı döneminde birçok türbe yapılmıştır. Bu türbeler genellikle bânilerinin yaptırdıkları eserlerinin yanlarında yer almaktadır. Gülnûş Vâlide Sultan'ın külliyesi içindeki türbesi, Mihrimah Sultan Külliyesi'nde sultanın çocuklarına ait türbe, Doğancılar Camii'nde Sinan yapısı Hacı Ahmed Paşa Türbesi, Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi bitişiğinde Halil Paşa Türbesi, Şemsi Paşa Külliyesi Camisi yanındaki Şemsi Paşa Türbesi, Rum Mehmed Paşa Camii yanında paşanın türbesi bunlardan bazılarıdır.

Tekke şeyhlerinin mezarları da genellikle türbe veya mezar olarak tekkelerinin yanında yer almıştır. Aziz Mahmud Efendi, Şeyh Selâmi Ali, Nasûhi Efendi gibi daha birçok tekke şeyhi, tekkelerinin yanındaki türbelerinde veya açık mezarlarında gömülüdür. Ayrıca eser yaptıran bazı bâniler de türbe yerine sadece eserlerinin hazîresine defnedilmeyi vasiyet etmekle yetinmişlerdir. Hemen hemen bütün bânilerin mezarları yaptırdıkları eserin yanındadır.

Yukarda adı geçen bütün türbeler kendi yerlerinde anlatılmıştır. Bu bölümde ise sadece Halil Paşa Türbesi ve Karacaahmet Türbesi'ne yer verilmektedir.

Üsküdar'daki sayısız türbelerden Haskan'ın türbeler listesinde adı geçen bazıları da özetle şöyledir:

Alemdar Ahmed Baba Türbesi. Türbe, Hâkimiyeti Milliye caddesi üzerindeki Kara Dâvud Paşa Camii'nin bu caddeye açılan avlu kapısı içindedir. 1958 tarihinde yapılan istimlâklar neticesinde cadde kenarında kalmıştır.

Ali Rıza Efendi Türbesi. Türbe, Sultantepe, Münir Ertegün sokak (eski Servili Köşk sokak) üzerinde ve Özbekler Tekkesi'nin sol tarafındaki mezarlığın önündedir. Karşısında, Cemile Sultan'dan sonra, Nuri Demirağ'a intikal eden koru bulunmaktadır.

Balcı Baba Türbesi (Kovacı Dede Türbesi). Türbe, Tabaklar Camii civarında ve Balcı Yokuşu sokağı üzerindedir. Etrafında bir çok tarihî eser vardır. Bugün, Balcı Baba diye bilinen ve sokağa adını vermiş olan zatın asıl ismi Hacı Ahmed Dede'dir. 1140 (1728) tarihinde vefat etmiştir.

Cennet Efendi Türbesi Türbe, Aziz Mahmud Efendi sokağı üzerinde ve Hüdâyî Külliyesi'nin karşısındadır. Ahşap olan bu türbe sonradan yanmıştır.

Ebüd-Derdâ Türbesi. Karacaahmet Türbesi'nin sol tarafında ve altı direkli Nişancı Hamza Paşa açık türbesinin önündedir. Kendisi sahâbeden olup buradaki türbesi makamıdır. Kabri, Eyüp'te Zal Paşa caddesinde ve Zal Paşa Camii ile Cezerî Kasım Paşa Camii arasında ve yol kenarındadır.

Gizlice Evliya Türbesi. Türbe, Açıktürbe Yokuşu üzerinde ve Üsküdar Postanesi'nin arka tarafındadır. Bu açık türbenin hemen yanında, Yer Sarsan Baba adıyla anılan ve bugün mevcut olmayan bir açık türbe daha vardı. Türbenin gerisinde ise, yeri hâlâ arsa halinde olan ve ismini türbeden alan, Gizlice Evliya Celvetî Tekkesi bulunuyordu.

İvaz Fakih Türbesi. Türbe, Büyük Çamlıca'nın en yüksek yeri olan Sefa Tepesi'ndedir. Etrafını alçak bir duvar ile demir parmaklığın çevirdiği bu açık türbenin baş ve ayak uçlarında birer servi ağacı bulunmaktadır.

Nakkaş Baba Türbesi. Nakkaş Baba Mezarlığı'nın caddeye açılan üç kapısından, Beylerbeyi tarafındaki merdivenli kapıdan girildiğinde, merdivenler bitmeden sol tarafta asırdîde bir servinin gölgesindedir.

Reisü'l-Hattatîn Hamdullah Efendi Hazîresi. Tunusbağı Çeşmesi önünden, Karacaahmet Sultan Türbesi'ne giden Tunusbağı caddesi üzerinde, sol tarafta ve türbeye oldukça yakın bir mesafede ve Hattatlar Mezarlığı veya Şeyh Sofası adıyla bilinen yerdedir. Silindirik ayak taşı üzerinde şu kitâbe bulunmaktadır:

Reisü'l-hattâtîn Hamdullah
El-mâ'ruf bi-İbnü'ş-şeyh rahmetullâhi aleyh
927 (1521)

Şeyh Hamdullah, Türk hat sanatının en büyük üstadıdır. 'Yakut Musta'sımi'nin hattına yeni bir düzen, Arap harflerine yeni güzellik veren Şeyh Hamdullah beş asır boyunca Türk hat sanatının en büyüğü olarak tanınmış, kendisi tereddütsüz 'hattatların kıblesi' sayılmıştır.

Şeyh Mehmet Nuri Efendi Türbesi. Türbe, Kurban Nasuh Camii avlusunun sağ tarafında, Büyük Selim Paşa caddesi üzerindedir. Kare planlı olan türbenin çatısı son tamirde kurşun ile kaplanmıştır.

HALİL PAŞA TÜRBESİ (XVII.yy ilk çeyreği)

Türbe, Aziz Mahmud Hüdâyî mahallesinde, Aziz Mahmud sokağı ile Açık Türbe sokağının kesiştiği köşededir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridlerinden olan Sadrazam Halil Paşa tarafından, Hüdâyî Tekkesi'nin bitişiğinde yaptırılmıştır. Yapı grubu, çeşme, sebil, tekke, sarnıç ve su terazisi ile birlikte Halil Paşa ve oğlu Mahmud Bey'in medfun bulunduğu yan yana iki türbeden oluşur. Türbelerin inşa tarihi kesin olmamakla birlikte, gösterdiği mimari özellikler nedeniyle XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Halil Paşa'nın türbe kapısı üzerindeki tek satırlık kitâbesinde:

"İzâ tehayyertüm fi'l-umûri feste'înû min ehli-l kubûr Ketebehü Mütevelli" 1214 1799/1800 (İşlerinizde tehayyüre uğradığınız zaman kabir ehlinden yardım isteyiniz) (Konyalı) yazılıdır. Tek satırlık kitâbe altındaki 1800 tarihi, bu tarihte yapılan bir onarımda konulmuş olmalıdır.

Meyilli bir alanda yapıldığı için kot farkından dolayı alt kısmı sebil ve çeşme olarak düzenlenmiştir. Tamamen kesme taştan inşa olunan her iki türbe de klasik Osmanlı mimarisinin uygulandığı örneklerdir. Türbeler, XVI. yüzyıl sonlarından Lâle Devri'ne (1703-1730) kadar uzanan "Sinan sonrası" döneme özgü hususiyetleri sergilerler. Klasik Osmanlı türbelerinde olduğu gibi kare plan, tek kubbe ve çift sıralı pencere düzenini her iki türbede de görmek mümkündür. Halil Paşa Türbesi'nin önünde üç birimli, mukarnas başlıklı mermer sütunların taşıdığı sivri kemerli revak yer almaktadır.

Türbe alanı yüksek bir set üzerine oturtulmuştur. Aziz Mahmut Efendi sokağına açılan kesme taş kemerli bir kapıdan zemini toprak avluya girilir. Etrafını, bir kısmı yıkılmış, yüksek, pencereli bir duvar çevirmiştir.

Yapı grubu çeşitli dönemlerde yangın ve depreme mâruz kalarak tahrip olmuş, bazı birimleri de tamamen ortadan kalkmıştır. Büyük bir ihtimalle 1764'teki büyük depremde hasar

Halil Paşa Türbesi. Gurlitt, C. (1912)

Yanyana yer alan Halil Paşa ve oğluna ait iki türbenin avludan görünüşü

gören bu küçük külliye gecikmeli olarak esaslı bir onarım geçirmiştir. 1266 (1849/50) yılında Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi ve çevresini tahrip eden büyük yangında burası da zarar görmüştür.

Türbeler 1994-2000 ve "İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti" çalışmaları kapsamında 2011 yılında restore edilmiş; ancak 2011'deki restorasyon ödenek yetersizliği nedeniyle yarım kalmıştır. 2011 de yapılan son restorasyon sırasında XVII. yüzyılda aktif olarak kullanıldığı mimari özelliklerinden anlaşılan bir sarnıç tespit edilmiştir (G.Alçı).

Halil Paşa'nın kendi adıyla anılan türbeyle ilgili vakfiyesi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde 1132 numarada kayıtlıdır. Vakfiyede türbe ile birlikte yedi adet hücrenin yaptırıldığı da anlaşılmakla birlikte, "Kapıcı Tekkesi" ile ilgili kesin bir bilgi yoktur.

Halil Paşa, Aziz Mahmud Hüdâyi Efendi zamanında yetişmiş ve onun müridi olmuştur. *Hadîka* yazarı, Hüdâyî Tekkesi Camii bahsinde paşa hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Ve hazret-i şeyh hazretlerinin dervişlerinden Vezir Halil Paşa'nın, Hüdâyî Tekkesi yanında Kapıcı Tekkesi denmekle bilinen müstakil bir zâviyesi vardır ki, bu dahi asıl tekyeye bitişik ve bağlıdır ve bir kaç hücresi vardır ve paşanın müstakil türbesi olub ve türbenin altında sebili ve bitişiğinde bir türbe dahi vardır ki, vezirin oğlu Mahmud Bey medfundur.....1018 (1609-10) senesinde Hâfız Ahmed Paşa üzerine kaptan-ı deryâ olup aynı sene donanma ile Akdeniz'e çıkıp Sakız adasına vardıkta Kıbrıs önlerinde Kara Cehennem nam harbi kaptan ile beş kalyon haber alıp kemal-i sürat ile üzerlerine vardıkta iki gün ceng-i azim olup sonra cümlesini zapt ve 500'den ziyade esir alınmıştır. .. 1037 (06.04.1628) senesinde azlolunarak 1039 (1629) senesi vefat eyledikde türbe-i mahsusasında defn olundu, rahmetullahi aleyh. Müşarün-ileyhin mürşidi saadet karinleri eş-Şeyh Hüdâyî Mahmud Efendi hazretleri bir sene evvel, yani 1038 rebiü'levvelinde (1628) irtihal-i dar-ı bekâ buyurmuşlardır...."

Kaynaklarda Halil Paşa'nın kendi türbesinde gömülü olduğu belirtilse de Haskan bu konuda şu bilgiyi vermektedir: "Halil Paşa'nın, Mimar Başı Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırdığı bu türbeyi, Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi için inşa ettirdiği rivayet olunur. Fakat bu muhterem zatın vefatında, kendi camii yanına gömülmeyi arzu etmesi üzerine Halil Paşa da, Hüdâyî Hazretlerinin türbesine nazaran çok büyük ve muhteşem olan bu türbeye gömülmeyi saygısızlık saydığından vefatından sonra Hüdâyî Efendi Türbesi'nin yanındaki küçük türbeye defnedilmesini vasiyet etmiştir. Bu türbe Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Türbesi'nin sol ilerisindedir. Ahşap tavanı çökmüş, dört duvarı kalmıştır." (Haskan).

Halil Paşa Türbesi'nin yanındaki Mahmud Bey Türbesi'nde Halil Paşa Türbesi'nde olduğu gibi üç lahit vardır. Biri, hangi tarihte vefat ettiği bilinmeyen Mahmud Bey'e, diğeri Hüdâyî Tekkesi şeyhlerinden olan Abdülhay Efendi'ye, üçüncüsü ise Abdülhay Efendi'nin oğluna aittir. Abdülhay Efendi'nin vefatına şu tarih düşürülmüştür: "Kıla Abdülhay sana Hakk rahmeti 1117"(1705-6)

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

M. N. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*.

Güneş Alçı, *Üsküdar'da Kayserili Halil Paşa Türbesi ve Bağlı Birimler,* Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2012, Sayı: 4.

Uzunçarşılı, 1977.

İ. H. Konyalı, 1976, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I/337,356

Halil Paşa ve oğluna ait türbelerin altında kot farkından dolayı çıkan alana sebil ve çeşme oturtulmuştur.

KARACAAHMET SULTAN TÜRBESİ (XVI.yy)

Gündoğumu caddesi ile Nuh- kuyusu caddesinin birleştiği köşede Fethi Ahmed Paşa Camii'nin karşısındadır. Sol tarafında 1154 (1741) tarihli Sadeddin Efendi sebil, çeşme ve açık türbesi vardır. Geniş bir alana yayılmış bulunan çevresindeki mezarlık da Karacaahmet Mezarlığı adıyla anılmaktadır

Kapısı üzerindeki 1283 (1866-67) tarihli kitâbeye göre türbe, saray matbahı memuru Ziya Bey tarafından karısının ruhu için yaptırılmıştır. Türbenin etrafına duvar çekip, bir kapı açtıran da III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dır.

Türbenin ilkini Kanûnî'nin eşlerinden Gülfem Hâtun'un yaptırdığına dair bilgiler de vardır. M.N.Haskan, "Vakıflarından dolayı zengin bir kadın olduğu sanılan Gülfem Hâtun'un, ününü işittiği, Manisa'nın Horoz köyünde medfun olan Karacaahmet Sultan'ın bir makamını, 946(1539) tarihinde Üsküdar'da yaptırdığı bilinmektedir." demektedir. T. Özcan da Üsküdar sempozyumuna sunduğu bildirisinde "Rivayete göre, bir gece rüyasında Karaca Ahmet Sultan'ı gören Gülfem Hâtun uyandığında, gördüğü rüyanın etkisiyle Üsküdar'a giderek harap durumda bulunan türbeyi görmüş ve tamir ettirerek üstüne bir tavan yaptırmıştır. Türbenin içine de Karacaahmet Sultan'ın sancağını, deve tüyünden örülmüş hırkasını ve tespihlerini koydurmuştur." diye belirtmektedir.

Kaynaklarda Hacı Bektâş-ı Velî'nin müritlerinden olan Karaca Ahmet Sultan'ın, birçok yerde makamının bulunduğu, gerçek türbesinin ise, Manisa'nın 5 km. kuzeybatısındaki Horoz köyünde olduğu belirtilmektedir.

Türbede, Karaca Ahmet Sultan'ın annesi Sultan Ana ve 33 yakını medfundur. Türbede en eski tarihli kabir taşı 1050 (1640-41) tarihli olandır. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi *Mecmua-yı Tevârih*'inde: "Karacaahmed, Horasan Şahı'nın evlâdıdır. Ve sadât-ı kirâmdandır. Tarik-i meşayihe rağbet edip Nakşibendiyye tarikatine girip ve Anadolu'da seyahat ederek 40 kadar mahalde makam yapıp çerağ uyandırmıştır. Ve herbirinde nice çile-i ibadet ve ta'at çıkarıp birer teberrük (hediye) vaz edip anlardan biri dahi haricinde ma'ruf mahaldir ki, orada hırkalarını hediye olarak duvara asmıştır," demektedir. Türbe günümüzde çok ziyaret edilen mekânlardandır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*.

İ.H.Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, 1/361

Tahsin Özcan , "*Üsküdar'da Bir Saraylı Gülfem Hâtun ve Vakıfları",* IV. Üsküdar Sempozyumu , bildirisi.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*

Eski bir fotoğrafta Karacahmet Türbesi ve çevresi, aynı yerin bugünkü görünüşü

Boğaz'da Kandilli sahillerinde yalılar

SARAY, KASIR (KÖŞK), YALI VE TARIHÎ ÜSKÜDAR EVLERİ

İncelediğimiz kaynaklarda **Üsküdar'da** zaman içinde yapılan, kullanılan daha sonra çoğu kaybolan birçok saray, köşk ve yalının adları geçmektedir. Genellikle vâlide sultanlar, sultan aileleleri, üst düzey devlet görevlileri Üsküdar tepelerinde ve sahillerinde saray, köşk, konak ve yalı yaptırmışlardır. Bunların çoğu zaman içinde kaybolmuş bugün her birinin yerine neredeyse bir mahalle ev yapılmıştır. Meselâ; Şemsi Paşa Külliyesi ile Rum Mehmed Paşa Camii arasında Şemsi Paşa'nın III.Murad adına yaptırdığı Şerefâbâd Sarayı bulunuyordu. İmrahor Camii'nin yanında Mihrimah Sultan'ın kızı Ayşe Sultan'ın sarayı vardı. Ayazma Camii'nden sahile kadar Ayazma Sarayı yer alıyordu. Doğancılar Camii yanında camiyi yaptıran Doğancı Hacı Ahmed Paşa'nın sarayı vardı. İhsaniye tarafında Kavak Sarayı vardı. Devrinin sanat özelliklerini, kültürünü yansıtan bu yapıların tamamı zamanla yok olmuş yerleri değişik ellere geçmiştir. Bunlardan başka bugün kaybolan daha birçok kasr, köşk, yalı adları geçmektedir. Osmanlılar döneminde Üsküdar sahillerinde, Harem'den Kandilli'ye kadar, yapıldığı dönemin mimari zevkini ve özelliklerini yansıtan birçok yalı yapılmıştır. Bu yalıların çoğu yapılan değişikliklerle beraber günümüze ulaşmış, bugün de varlıklarını sürdürmektedirler.

Ahmet Yüksel Özemre, Üsküdar köşk ve yalılarını şöyle anlatıyor[1]:

"Çocukluğumun ve hattâ gençliğimin bir bölümünün Üsküdar'ı, bir ahşap konaklar beldesiydi. Eski Hamam, Açık Türbe, Doğancılar, Ayazma, Salacak, İhsaniye, Sultantepesi, Toygar, Altunîzâde, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköyü semtlerini en az iki ve en çok dört katlı, çoğu kere haremlik ve selâmlık bölümleri de olan konakların yoğunlaştığı yerler olarak hatırlıyorum. Hepsinin de, mutlaka, envâ-i çeşit meyve ağaçları ve çiçeklerle bezenmiş geniş birer bahçesi olurdu. 1950'li yıllarda bu konakların yaşlarının, yaklaşık, 60 ilâ 200 yıl arasında değiştiği söylenirdi.

Konaklar konum ve aidiyetlerine göre başka iki isimle de anılırlardı. Haşmetli birer konak olmalarına rağmen saraya mensub kimselerin konaklarına nedense 'köşk' denirdi. Sahildeki konaklara ise 'yalı' denirdi. Üsküdar'ın bizimkilerden başka, hâfızamda iz bırakmış konaklarından birkaçı ise şunlardır: Rûmi Mehmed Paşa Camii'ne bakan 'Mahmûd Şevket Paşa Konağı', Tedbirhâne sokağında el'an mevcûd olan ve herhangi bir restorasyon geçirmemiş olmasına rağmen zamana hâlâ vekarla direnen güzel bir konak, Azîz Mahmûd Hüdâyî sokağında 'Çamlı (ya da Camlı) Konak', Şemsipaşa'da 'Bahriye Nâzırı Hacı Vesim Paşa Yalısı' ve onun üst tarafında Öğdül sokağının İmrahor semtine döndüğü köşede (Cafer Tayyar Paşa Yalısı, eski Ayazma Karakolu'nun karşısında babamın samimi arkadaşı Gaziantepli yağ tüccarı Fehim Patpat'ın 4 katlı konağı, Ayazma'da 'Asım Paşa Konağı, Salacak'da Fâtih Sultan Mehmed Camii'nin sahil tarafına isabet eden iki konak, Salacak'da 'Çürüksulu Ahmet Paşa Yalısı', İhsaniye'deki 'Köprülü Konak', Doğancılar'da İtfaiye'nin karşısındaki 'Şekerci Hasan Efendi Konağı', Doğancılar Parkı'nın arkasında 1984 yılında şimdiki Belediye Başkanlığı binası inşa edilinceye kadar Üsküdar Belediyesi'ni barındırmış olan 'İbrahim Paşa Konağı', Nakkaştepe'de 'Halife Abdülmecid Efendi Köşkü', Sultantepe'de 'Edip Bey Konağı', Sultantepe'de 'Selimzâdeler Konağı', Arapzâde Korusu'nda 'Nuri Demirağ Konağı', Kuzguncuk'da 'Fethi Ahmet Paşa Yalısı', Kuzguncuk'da 'Cemil Molla Köşkü', Beylerbeyi'de 'Hasib Paşa Yalısı', Beylerbeyi'nde 'Kalkavan Yalısı', Çengelköyü'nde 'Sadullah Paşa Yalısı', Çengelköyü vapur iskelesi yanında 'Bostancıbaşı Yalısı', Çengelköyü tepesinde 'Sultan Vahdettin Köşkü', Altunîzâde'de 'Mazlum Ağa Konağı', Koşuyolu'nda 'Âdile Sultan Köşkü', Büyük Çamlıca'da 'Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü', Küçük Çamlıca'da 'Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Konağı' ve Acıbadem'de 'Ahmet Ratıp Paşa Konağı'dır."

Eski haritalara ve belgelere göre öyle anlaşılıyorki; Üsküdar, tarihi boyunca azınlıklar ve yerleşik Türk İslâm ahalisinin yanında, sultan ailesinin ve devlet ricalinin de çok rağbet ettikleri bir belde olmuştur. Bu bölümde ayakta kalan birkaç saray veya köşke yer verilebilmiştir.

1 Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar,* s.89-92.

ÂDİLE SULTAN SARAYI (1870)

Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Kandilli'nin Boğaz'a en hâkim yerlerinden birinde inşa edilmiş, heybetli bir yapıdır. Yerinde evvelce Tophâne müşiri Halil Mehmed Rifat Paşa'nın (ö. 1856) bir köşkü bulunuyormuş. Sultan Abdülmecid, kız kardeşi Âdile Sultan (1826-1899) için 31 Mart 1856'da bu köşkü satın almıştır. Sultan Abdülaziz, 1861-1870 yılları arasında köşkü yıktırarak yerine çok büyük ölçüde kâgir bir saray yaptırmıştır. Mimarının Sarkis Balyan olduğu söylenir. Âdile Sultan Sarayı'nın iç-dış mimarisi ve süslemeleri XIX. yüzyıla tamamen hâkim olan Batı üslûbunda yapılmıştır.

Âdile Sultan tarafından ölümünden önce, 1899'da kız okulu olması isteği ile Millî Eğitim'e bağışlanan saray, 1916'da Kız Lisesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. İlk kurulduğunda adı Kandilli Âdile Sultan İnas Mekteb-i Sultânîsi olan bu okul, bazı değişikliklerden sonra 1931'de Kandilli Kız Lisesi adını almıştır. Okul 1986 yılı Mart ayında gece çıkan bir yangında tamamen yanmıştır. İçinde eskiden kalan bazı değerli eşyalarla bilhassa büyük aynalar da yok olmuştur. Son yıllarda yeniden restore edilen saray bugün bir vakfa bağlı sosyal tesis olarak hizmet vermektedir (İşletmeciler izin vermediği için içerden inceleme fırsatımız olmamıştır).

32 x 93 m. ebadındaki Âdile Sultan Sarayı'nda elli beş oda, iki salon ve bir de büyük taşlık bulunur. Sahilden dönemeçli bir yolla yukarı çıkılarak varılan sarayın biri deniz tarafına öteki ise yana açılan iki ana kapısı vardır. Denize bakan esas cephedeki dört mermer sütunlu sahanlığa iki taraflı merdivenden çıkılır. Bu kapıdan mermer döşeli bir sofaya, oradan da iki taraflı bir merdivenle yukarı kata çıkış sağlanır. Yukarı kat Âdile Sultan'ın özel dairesi idi. Duvarlarında altın yaldızlı çerçeveli büyük aynalar bulunan bu dairenin sofa ve odalarının tavanları renkli nakışlar ve resimlerle bezenmiştir.

Sarayın, Boğaziçi'ndeki yalı ve köşklerin ekserisinde olduğu gibi, evvelce deniz kıyısında da bir ek yapısı ile 9.50 x 6 m. ölçüsünde havuzu ve deniz hamamı vardı. Arkadaki büyük korudan buraya, yolun üzerini aşan ahşap bir köprüden geçilirdi.

Osmanlı Hânedanı içinde divan sahibi tek kadın şair olarak tanınan Âdile Sultan'ın, Kandilli'nin imarına katkıda bulunduğu, yoksullara yardım ettiği, eğitim konularına ilgi duyduğu bilinmektedir. Çok sevdiği eşini ve dört kızını genç yaşlarda kaybettikten sonra, bu güzel sarayda oturmak istememiş ve 1868 yılında sarayı terketmiştir. Sultan hakkında Validebağı Kasrı bahsinde ayrıca bilgi verilmiştir.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İncelem Notları*.

Semavi Eyice, "Âdile Sultan Sarayı", *DİA*, s. 384

http://www.adilesultan.org/adile-sultan-sarayi/tarihce/

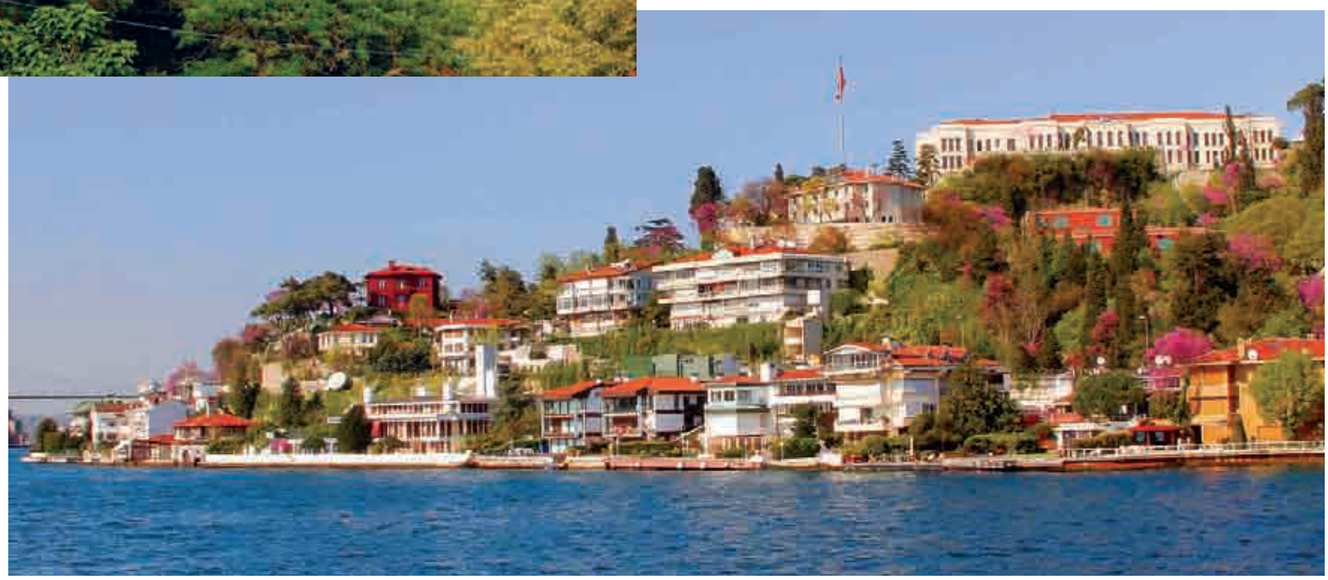

BEYLERBEYİ SARAYI (1865)

Bizans döneminde İstavroz, sonraları Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın buradaki yalısından dolayı Beylerbeyi adını alan bölgede yapılmıştır. Osmanlı döneminde bir süre has bahçe olarak kullanılan yapılar III. Mustafa zamanında (1757-1774) yıkılmış ve arazi halka satılmıştı. Burada 1829 yılında II. Mahmud ahşap bir saray yaptırdı. 1851'de büyük kısmı yanan bu sarayın diğer binaları da Abdülaziz tarafından yıktırılarak yerine 1861-1865 yılları arasında bugünkü Beylerbeyi Sarayı yaptırılmıştır.

Sarayın inşasına 6 Ağustos 1863 tarihinde başlanmış ve 21 Nisan 1865 Cuma günü, yapılan bir törenle kullanıma açılmıştır. Sarayın inşaat organizasyonunu saray başkalfası Serkiz Balyan yürütmüştür. Beylerbeyi Sarayı'nın malî ve idarî işler sorumluluğu da denilebilecek bina eminliği görevini ise Mehmed Efendi, Mahmud Efendi ve Rıfat Efendi yürütmüştür. Sarayın yaklaşık 500 bin Osmanlı lirasına mal olduğu tespit edilmektedir.

Saray yazlık bir saraydır. Özellikle yabancı devlet adamlarının ağırlanması için kullanılmıştır. Sultan II.Abdülhamid de ömrünün son yıllarını burada geçirmiştir. Tahttan indirildikten sonra Selânik'teki Alâtini Köşkü'nde ikamete mecbur edilen Sultan, Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine İstanbul'a getirilerek (1912) burada ikamete mecbur edilmiş ve 1918'de burada vefat etmiştir.[1]

1. Sultan II. Abdülhamid Han'ın ölüm hastalığı 5 Şubat 1918 Salı günü soğuk algınlığı ile başlamış 10 Şubat'ta mutadı üzere soğuk suyla aldığı duş sonrası tekrar rahatsızlanmış, o gün saat on beşte 5 sene, 3 ay, 9 gündür ikametine tahsis edilmiş olan Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etmiştir. Beylerbeyi Sarayı'ndan alınan cenaze Topkapı Sarayı'na getirilmiş, burada Hırka-i Saâdet dairesi önünde yapılan törenden sonra II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir. Sultan Abdülhamid'in teçhiz, tekfin ve cenaze merasiminde hazır bulunanlardan tarihçi Ahmet Refik Bey Hirka-i Saâdet'te yapılan merasimi şöyle anlatmaktadır:

"Sultan Abdülhamid, üryan ve bi-ruh teneşir üzerine yatırılmıştı. Hâcet penceresinin yaldızlı parmaklıkları önünde müteessirane durdum. Tabutun ilerisinde, Enderun erkânı, ellerini hürmetle kavuşturmuşlar, hizmete muntazır bekliyorlardı. Teneşirin etrafında, ikisi yeşil, ikisi beyaz sarıklı, dört hoca, ellerinde sarı lifler, misk sabunları, dindarane bir ihtiramla naaşı yıkıyorlardı. Sultan Abdülhamid'in beline doğru beyaz ve yeni bir kefen örtülmüştü. Göğsünden yukarısı ve dizlerinden aşağısı açıkta idi. Vücudunda uzun bir hastalığın zaafı görülmüyordu. Renginde ölüm sarılığı, korkunç bir sarılık yoktu, fildişinden camid bir cisim gibiydi. Boyu ufak, saçı sakalı ağarmıştı. Burnu çehresine nispeten uzunca idi. Gözleri kapanmış çukura batmıştı. Uzun ve siyah kaşlarının vaz'ında melal ve teessür vardı. Saçları alnına doğru biraz dökülmüştü. Sakalı bembeyaz, uçlarına doğru sararmıştı. Yüzünde ihtiyarlık alâmeti, fazla buruşukluk yoktu. .....Heyet-i umumiyesi sevimli idi. Beyaz bir vücut, yıkandıkça güzelleşen bir naaş yeni bir teneşir üzerinde, yıkayanların ellerine tâbi uzanmış yatıyordu. Naaşın karşısında, ellerinde gümüş buhurdanlar, ağalar duruyordu. Herkes huşû içinde idi. Bütün simalarda tevekkül alâmetleri görülüyordu. Nihayet, naaşın yıkanması bitti. Sarı

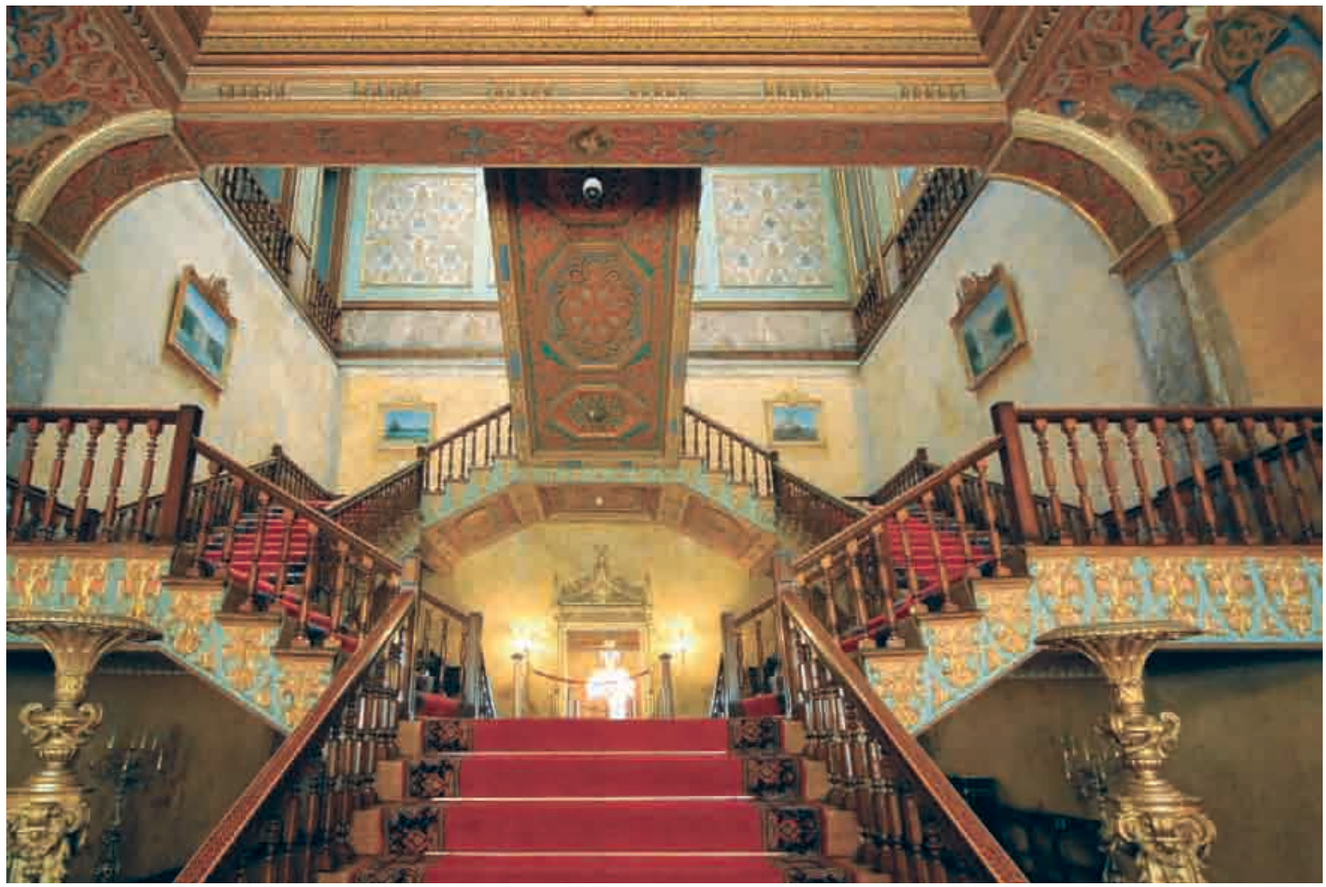

Beylerbeyi'ni ve Beylerbeyi Sarayı'nı gösteren eski bir gravür

Saray, Cumhuriyet döneminde de devlet konuklarına tahsis edilmiştir. Atatürk'ün davetlisi olarak Türkiye'ye geldiğinde İran Şahı Rızâ Pehlevî de bu sarayda kalmıştır. Yaklaşık 2.500 m^2'lik bir alan üzerine inşa edilen yapı dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır. Sarayın güney kesimi Mâbeyn-i Hümâyun, kuzey kesimi ise Vâlide Sultan Dairesi olarak düzenlenmiştir. Sarayın planı eyvanlı merkezî sofalı bir plana sahiptir. Batı ve Doğu üslûplarının kaynaştırılması suretiyle yapılan Beylerbeyi Sarayı Harem ve Mâbeyn bölümleriyle Türk evi plan özelliği taşımaktadır. Bodrumla birlikte üç katlı olarak yapılmış olan sarayda her iki katta 24 oda, 6 salon yer alır. Taban döşemeleri, Mısır'dan getirtilen orjinal hasırlarla kaplıdır. Türk-Hereke yapımı halılar, Fransız Baccaret kristalinden avizeler, çeşitli saatler, Çin, Japon, Fransız, Alman, Türk-Yıldız porseleni vazolar sarayın oda ve salonlarının dekorasyonunda yer alır. Sarayın bütün iç yüzeyleri devrinin renkli süslemeleri ile kaplıdır.

Gerek deniz cephesi gerekse yan cepheler, orta bölümleri dışarıya doğru taşan üç kısım olarak düzenlenmişlerdir. Yapının çatısı üstten bütün cephe kenarlarını dolaşan bir korkulukla gizlenmiştir.

Bu ana yapının ön tarafında bahçe cephesi boyunca, üzerinde kör pencereler ve dikdörtgen nişler açılmış bir duvar uzanmaktadır. Bu duvarın her iki ucunda biri Harem, diğeri Mâbeyn Köşkü adını taşıyan birer küçük yapı yer alır. Doğu mimari etkilerine sahip bu köşkler çadır biçimli bir çatı ile örtülüdür.

Saraya bağlı ek binalardan bugün Mermer Köşk, Sarı Köşk kalabilmiştir. XVIII.yüzyıl prestij yapılarından olan sarayın yukarı doğru uzanan birbirine merdiven ve rampalarla bağlanmış olan bahçesinden de günümüze 70 dönüm kadarı kalabilmiştir. Boğaziçi Köprüsü'nün yapımıyla parçalanan bahçeleri ve çeşitli kuruluşların kullanımındayken orijinalliğini kaybetmiş ya da ortadan kalkmış diğer bölümleriyle bugün Beylerbeyi Sarayı bütünlüğünü önemli ölçüde yitirmiştir.

Osmanlı son döneminin Batı tesirindeki mimari akımlarının izlerini taşıyan, yapıldığı yıllardan beri acı tatlı birçok olaya şahitlik eden, birçok yabancı misafiri ağırlayan, bugün TBMM Millî Saraylar idaresine bağlı olarak varlığını sürdüren saray günümüzde halkın ziyaretine açıktır.

Kaynaklar

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ahmed Refik, *Sultan Abdülhamid-i Sani'ye Dair*.

http://www.millisaraylar.gov.tr/portalmain/Palaces.aspx?SarayId=11

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4.

Metin Sözen, "Beylerbeyi Sarayı", *DİA*, VI, 78.

Beylerbeyi Sarayı Broşürü, Haz. TBMM Millî Saraylar idaresi.

ipek işlemeli havlularla kurulandı, tabut yere indirildi, teneşir, tabutun yanına getirildi. İçine kefenler serildi. Sultan Abdülhamid'in naaşı hürmetle tabuta indirildi. Kefen bağlandı, tabut kapandı."

KÜÇÜKSU KASRI (1751)

Göksu ve Küçüksu derelerinin arasındaki arazide deniz kıyısında bulunmaktadır. İlki Sultan I. Mahmud zamanında yapılan daha sonra yerine Sultan Abdülmecid zamanında bugünkü haliyle yenilenen o dönemin mimari etkilerini yansıtan kasırdır.

İlki, eskiden beri bir has bahçe ve içinde ahşap bir yapı bulunduğu tahmin edilen bu yerde Sultan I. Mahmud için sadrazamı Devâtdâr Mehmed Paşa tarafından 1165'te (1751/1752) iki katlı ahşap bir kasır olarak yaptırılmıştır. *Hadîka*'da bu kasırdan şöyle bahsedilmektedir:

".....sekiz yüz kırk zira arsa üzerine bir kasr-ı âli inşa olunmuş, güneyindeki dağdan müstakil su getirip havuz ve fıskiye ve selsebil inşasıyla kemal mertebe ziynet vermişdir. ..... tarih..1165 (1751-1752) dir. Kasr-ı hümâyun, zaman zaman tamir olunduğundan başka, cennetmekân Sultan Selim Han-ı Salis hazretlerinin ve Sultan Mahmud Han efendimiz hazretlerinin emr-i hümâyunlarıyla yenilenmiştir. Nüzhetgâh-ı mezburde dahi müstakil bir bostancı ocağı olub, ocağa mahsus bir mescid-i şerif vardır, Ve bu nüzhetgâh-ı dilârâ yanında Göksu adında mesıregâhda bir küçük mescid ve bir köprü ve müteaddid çeşmeler vardır. Padişah-ı zeman Sultan Mahmud Han hazretlerinin bu mahalden urdukları nişan taşı vardır. Bu yere çemen sofa (çimenli sofa) ve çeşme-i ma-i leziz (lezzetli suyu olan çeşme) inşa olunmuşdur. Ve Sultan Selim Han-ı Salis merhumun dahi nişan taşı vardır...." (s.571)

Ayvansarâyî'nin anlattığı gibi bu ahşap kasır Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde de onarılarak kullanılmıştır. III. Selim'in kullandığının ve onun burayı sevdiğinin bir işareti, kasrın çevresindeki çayırın kıyıya yakın bir kesiminde büyük bir namazgâh sofası ile mermerden dört cepheli zarif bir meydan çeşmesini, annesi Mihrişah Vâlide Sultan adına 1221'de (1806) yaptırmış olmasıdır.

Bazı eski resimlerden anlaşıldığı kadarıyla iki katlı yüksek bir ahşap konak görünümünde olan kasır XIX. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar ayakta kalabilmiştir. II. Mahmud, Türk-Rus savaşı sırasında bayramlaşma törenini Küçüksu Kasrı'nda yaptıktan başka bazı ramazan günlerinde de burada iftar etmiştir. Buradaki ahşap en eski kasır, yalın kat olarak deniz tarafında kazıklar üzerine oturan ve yanında odalar bulunan bir köşk halindeydi. Arkasında ise iki katlı konakları andıran daha yüksek bir bölüm yer almaktaydı. Kırım savaşı esnasında 1855-1856 yıllarına doğru Robertson tarafından çekilen ilk İstanbul fotoğraflarında kasrın yeri boş olarak görülmektedir ve yalnız bahçe duvarı mevcuttur.

Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe ve Ihlamur yapılarında olduğu gibi Küçüksu Kasrı'nın bulunduğu alanda da eski ve ahşap yapıyı yıktırarak, yerine mimar Nikogos Balyan'a bugünkü kasrı yaptırmıştır. 1857 yılında yapımı tamamlanan Küçüksu Kasrı, 15 x 27 m. bir alan üzerine yığma tekniğiyle ve kâgir olarak yapılmıştır. Bodrumuyla birlikte üç katlı olan kasrın bodrum katı; kiler, mutfak ve hizmetkârlara ayrılmış, diğer katlar ise bir orta mekâna açılan dört oda biçiminde düzenlenmiştir. Bu özelliğiyle geleneksel Türk evi plan tipi-

ni yansıtan yapı, genellikle dinlenme ve av amaçlı olarak kullanılan bir "biniş kasrı" niteliğindedir. Çevresi yüksek duvarlarla değil, dört yönde kapısı olan ve döküm tekniğiyle yapılmış zarif demir parmaklıklarla çevrilidir.

Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde cephe süslemeleri elden geçirilerek kabartma rokoko süslerle zenginleştirilmiştir. Sultan Abdülaziz 1862'de burada Galler Prensi Edward'a (VII. Edward) bir ziyafet vermiş, belli başlı Osmanlı ileri gelenleri de bu ziyafette hazır bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kısa süreli olarak kullanılan kasır, Cumhuriyet döneminde özellikle yaz mevsimlerinde yine çok kısa süreli olarak Atatürk tarafından kullanılmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda rağbet edilmeyen kasrın hizmetliler için yapılmış ufak çaptaki müştemilât yapıları ile birlikte buradaki küçük camisi 1960 yıllarına doğru sebepsiz olarak yıktırılmıştır.

Kabartmalarla süslü ve hareketli deniz cephesinde, bu cepheye yaslanmış şadırvanlı küçük havuzunda ve merdivenlerinde Batılı süsleme motifleri kullanılmıştır. Oda ve salonlar değerli sanat eserleriyle döşenmiş, Avrupa'dan sipariş edilen mobilyalara yer verilmiştir. Alçı kabartma ve kalem işi süslemeli tavanları, bir şömine müzesini andıran birbirinden farklı renk ve biçimde İtalyan mermerle-

III. Selim, kasrın çevresindeki çayırın kıyıya yakın bir kesiminde annesi Mihrişah Vâlide Sultan adına 1221'de (1806) büyük bir namazgâh sofası ile mermerden dört cepheli zarif bir meydan çeşmesi yaptırmıştır. Çeşme ve namazgâhın J.F.Lewis'in gravürüyle 1838'de kuzeye Anadolu Hisarı'na doğru görünüşü (üstte).

Tam ters taraftan güneye doğru aynı yerin 2016'daki görünüşü (altta)

Kasrın behçesindeki küçük havuzda nilüferler

riyle yapılmış şömineleri, her bir odada ayrı süslemeli ve ince işçilikli parkeleri, Avrupa üslûplarındaki mobilyaları, halı ve tablolarıyla zengin bir sanat müzesi niteliğindeki Küçüksu Kasrı, 1992 yılında başlatılan kapsamlı bir restorasyon projesiyle denize kayması engellenerek, 1996 yılında müze-saray olarak ziyarete açılmıştır. Binanın bakımı TBMM Millî Saraylar İdaresi tarafından sağlanmaktadır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları*.
Semavi Eyice, *DİA*, XXVI, 530-532.
http://www.millisaraylar.gov.tr
tr.wikipedia.org/wiki/Küçüksu_Kasrı.
Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, *s. 571*.

VÂLİDE BAĞI KASRI (Âdile Sultan Kasrı, 1853)

Kasır, Koşuyolu-Tophanelioğlu caddesi boyunca uzanan 354 bin m^2 lik geniş Vâlidebağ Korusu'nun içinde yer alır. Korulukta bir kaç binadan başka, bir de Sultan Abdülaziz'in yaptırdığı sanılan bir av köşkü vardır. Kasır, "Âdile Sultan Kasrı" ismiyle anıldığı gibi, "Vâlide Bağı" adıyla da bilinmektedir.

Kasrın yerinde, Sultan III. Selim'in (1798-1807) annesi Mihrişah Vâlide Sultan'ın bir bağ köşkü vardı. Bu köşk sonradan Sultan Abdülmecid'in uhdesine geçmiş o da burasını annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan'a hediye etmişti. Vâlide Bağı'nın ismini, her türlü meyveden diktirdiği ve bakımlı olduğu için Bezmiâlem Vâlide Sultan'dan (ö.1853) aldığı da rivayet edilir. Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından mimar Nikogos Balyan'a 1853 yılında şimdiki kârgir kasır yaptırılmıştır. Bu kasır, 1845'te evlenen Âdile Sultan'a 1863 tarihlerinde yazlık saray olarak verilmiştir. H. Şehsuvaroğlu bir yazısında, "Âdile Sultan, zevci Mehmed Ali Paşa ile bu köşkte yazları birkaç ay oturmak için gelirlerdi. Bu gelişlerde ve dönüşlerde karakollara, bekçilere, fakirlere altınlar dağıtırlardı" demektedir.

Koru içindeki av köşkü, Âdile Sultan tarafından Sultan Abdülaziz'in dinlenmesi amacıyla daha sonra inşa ettirilmiştir. Burada uzun yıllar oturan Âdile Sultan 1899'da vefat etmiş ve kasır, bir müddet boş kaldıktan sonra Sultan Reşad'ın (1909-1918) üçüncü kadını Dürrüâlem Kadın'a hava değişimi için verilmiştir. Dürrüâlem Kadın, 17 Ekim 1909'da burada vefat etmiştir.

Âdile Sultan Kasrı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetimler yurdu olarak kullanılmıştır. 27 Mayıs 1927 yılında kasır, dönemin Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey tarafından Atatürk'ün emri ile 60 yataklı prevantoryum (vücutlarına verem mikrobu girmesine rağmen henüz hastalığa yakalanmamış zayıf kimselerin, vereme yakalanmasını önlemek amacıyla bakıldıkları sağlık kurumu) haline getirilmiştir. Koruda bugün huzurevi olarak kullanılan bina, 1928 yılında açılan prevantoryumu ek binalar ile genişletmek suretiyle hizmete sokulmuştur. Sanatoryum 1939 yılında, çocuk prevantoryumu 1954 yılında hizmete girmiştir. Fiilen kullanımı Millî Eğitim Bakanlığı'nda olan Vâlidebağ Korusu tüm arazi ile birlikte bakanlığa resmî olarak 1957'de devredilmiş, daha sonra 1973'te Öğretmenler Hastahanesi, 1974'te Vâlidebağ Sağlık Meslek Lisesi, 1990 yılında ise Haydarpaşa Lisesi hizmete sokulmuştur (Ü.Asan).

Kasr, bodrum ile beraber üç katlı olup, dışı kârgir içi ahşap olarak yapılmıştır. Dış yüzeyindeki mimari kabartmaları iç düzeni ile devrinin barok mimari akımına uygun bir tarzdadır.

Bugün öğretmenevi olarak kullanılan kasır

Köşk bugün her türlü ziyaretçisine ev sahipliği yapıyor.

İki taraflı bir merdivenle bugün lokanta olarak kullanılan geniş bir salona girilir. Buradan da soldaki çift taraflı merdivenlerden birinci kata çıkılır.

Türk sinema klasikleri arasında yer alan Hababam Sınıfı adlı bir dizi filme de sahne olarak hâfızalarda yer eden kasır bugün, tamamen yapılaşmış çevresinde yeşil bir huzur adası gibi, diğer birimlerindeki hizmetlerle beraber öğretmenevi olarak hizmetini sürdürmektedir.

Sultan II.Mahmud'un kızı **Âdile Sultan**, 10 Şevval 1241(18 Mayıs 1826) tarihinde doğmuştur. Annesi, 1248 (1832) tarihinde vefat ederek Fâtih Camii yanındaki Nakşidil Vâlide Sultan Türbesi'ne gömülen Zernigâr Kadınefendi'dir. Abdülmecid'in kız kardeşi Abdülhamid'in halasıdır.

Âdile Sultan, 1845'te, o sırada Tophane müşiri olan ve sonradan sadrazamlığa kadar yükselen Mehmed Ali Paşa (ö.1868) ile evlenmiştir. Sultanın dört çocuğundan üçü daha küçük yaşlardayken ölmüştür. Daha sonra kocasının ve hayatta kalan son evlâdının ölmesi Âdile Sultan'ı çok etkilemiştir. 1 Şevval 1316 (12 Şubat 1899) tarihinde ve 72 yaşında bulunduğu halde vefat eden Âdile Sultan, Eyüp'te Bostan İskelesi'ndeki türbesine gömülmüştür. Âdile Sultan, âbid, zâhid, kerim, hayır sahibi olup Nakşibendî yolunda Silivrikapı civarındaki Bâlâ Tekkesi şeyhi Ali Efendi'ye bağlı idi.

1869 yılından sonra kendisini hayır işlerine adayan on dört vakıf kurmuş olan Âdile Sultan 1899'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra mal varlığının bir kısmı satılarak yardıma muhtaçların iaşesinde kullanılmış, mülklerinin birçoğu ise eğitim kurumu olarak kullanılmıştır. Âdile Sultan'ın mektep ve fukara evlerini tamir ettirmesi, çocukların okuması için gayret sarfetmesi, kurumuş çeşmelere su getirtmesi, gelinlik kızlara çeyizler yaptırması halk arasında vefatından çok sonra bile övgü ve takdirle anılmıştır.

Ölümünden sonraki yıllarda, Kandilli'deki yazlık sarayı ve korusu Kandilli Kız Lisesi'nin; Koşuyolu'ndaki köşkü ve korusu sağlık kurumu olmak üzere öğretmenlerin; Fındıklı'daki sarayı ise sırasıyla Meclis-i Mebûsan'ın (Millet Meclisi), Güzel Sanatlar Akademisi'nin ve Mimar Sinan Üniversitesi'nin kullanımına bırakılmıştır.

Kaynaklar:

Ü. Asan, S. Sağlam, U. Yunus Özkan, H. Sezgin, "Vâlidebağ Korusunun Fonksiyonel Değerleri", *Üsküdar Semp. V.*

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* "Vâlide Bağı Kasrı", c.3, s. 1450.

H. Şehsuvaroğlu, "19. Asırda Çamlıca'daki Köşkler ve Saraylar", Akşam, 10 Eylül 1947.

R.E. Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* 1/216; 4/2095.

Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', 2/244-260.

Tunca Özgişi, "Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Âdile Sultan", *Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 26 Bahar 2013, Cilt 6, Sayı 26.

TARİHİ ÜSKÜDAR EVLERİNDEN BİRKAÇ ÖRNEK

Günümüzde yerini neredeyse tamamen betonarme yapılara terkeden Üsküdar evleri, İstanbulun diğer tarihi semtlerindeki Türk evleri gibi dışa kapalı, iç dünyası zengin, mahalle ölçeğinde, hayatlı, sofalı, bahçeli genellikle de ahşap evlerdi. Ahmet Yüksel Özemre, hasretini çektiği Üsküdar evlerini şöyle anlatıyor:

"Çocukluğumun Üsküdar'ı şimdiki gibi zevksiz bir beton yığını değil, hemen hepsi de bakımlı bahçeli, tek ya da iki katlı, "nohut oda, bakla sofa" kabilinden mütevâzi evleriyle, üç ya da dört katlı muhteşem konakları ve kayıkhâneli mutantan yalılarıyla ahşap işçiliğinin en güzel örneklerini gözler önüne seren şirin ve âsûde bir belde idi. Evlerinin ve konaklarının çoğunun kapılarında, elektrikli zil yerine, daha hâlâ çıngırak vardı."

Tarihi Üsküdar evlerinden arta kalanlarından birkaçı çeşitli zamanlarda çekilen fotoğraflarla aşağıda gösterilmeye çalışılmıştır.

Eski bir fotoğrafta Üsküdar evleri

Aslına uygun yeni restore edilen Kartal Baba tekke camisinin meşruta binası

Beylerbeyi'nde kalan son evlerden

Atik Valide Külliyesi birleşik yapı grubu kapısı önündeki konak

Gündoğumu caddesi üzerinde Tavaşi Hasan Ağa Camii'ne yakın eski bir ev

Selmanı Pak caddesi üzerindeki Şeyh Cami arkasında yeni restore edilen Üsküdar evleri

Aziz Mahmud Hüdayi Külliyesine girilen kapının sağındaki, Ahmed Çelebi Camii'ne yakın tarihi köşk

DİĞER ESERLER

KIZKULESİ
KULELİ ASKERÎ LİSESİ
SELİMİYE KIŞLASI
ÜSKÜDAR MAHKEMESİ (FÂTİH MAHKEMESİ)
KARAKOLLAR
KİLİSELER
ÜSKÜDAR MEZARLIKLARI VE MEZAR TAŞLARI

KIZKULESİ

Bizans ve Osmanlı döneminde çeşitli efsanelere konu olan, yüzyıllar boyunca çeşitli amaçlarla kullanılarak günümüze kadar ulaşan Üsküdar'ın simgesi Kızkulesi, Boğaz'ın girişinde Salacak sahilinin karşısında 200 m. kadar denizin içindedir.

Kızkulesi'nin Bizans döneminde gümrük noktası olarak kullanıldığı, kule ile Sarayburnu arasına zincir çekilerek boğazın kontrolünün sağlandığı bilinmektedir. Tarihçi Niketas Khoniates'in yazdığına göre, İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) burada 'Hisarcık' denilen küçük bir kale yaptırmıştır. Karşıda Sarayburnu'nda Mangana'da bir kule yaptıran Manuel, bunların arasına bir zincir çekerek Boğaz'a giriş ve çıkışı kontrolüne almıştı.

1453'te İstanbul kuşatması sırasında burasının savunma amaçlı kullanıldığı ve faal olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un fethine bizzat şahit olan tarihçi Tursun Bey'in naklettiğine göre; kule Fâtih tarafından boğazın girişini korumak amacıyla, fetihten sonra yeniden inşa ettirilmiştir. Tursun Bey eserinde "...ve İstanbul limanı ağzına mukâbil, Anatoli yakasında, deniz içinde dökündi taş arasında bir muhkem kal'a yaptırdı, ve toplar vaz eyledi ki, atıldukça liman içinde gemi turgurmaz" demektedir.

Evliya Çelebi de kuleyi şöyle anlatır: "Ve mesîregâh-ı Kızkulesi, deryâ içre karadan bir ok menzili ba'îd çâr-kûşe bir musanna kulle-i bâlâdır, kaddi kâmil seksen zirâ'dır, cirmi iki yüz adımdır.... O tarafına nâzır bir demir kapusu vardır. İçinde yedi kat hücreleri ve âb-ı hayât suyu matar-ı rahmetden cem olur sahırnîcdir. Dizdârı Çelebi Cüce ve yüz neferâtı ve leb-i deryâda ejderi heft-ser gibi kırk pâre balyemez topları ve mazgal delikleri ve mükemmel cebehânesi vardır" der. Evliya Çelebi'nin varlığından bahsettiği Balyemez topları 6 ilâ 27

kg. ağırlığında gülle atabilen kale muhafaza ve muhasara toplarıdır. Ancak 40 topun böyle küçük bir alanda bulunmasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde kulenin hikâyesini de şöyle anlatır: "Battal Gazi Şam gazâsına memur olunca Kanator denilen kral, Kadıköyü'ne sağlam bir kale bina ettirmiştir ki, hâlâ bu hakîrin bağı içinde burçlarının temelleri görülür. Sonra Üsküdar'ın kara tarafına, ta Çamlıca dağlarına kadar bir hendek açtırır. Toprağını içyüzüne kapatıp, kapı yerleri falan bırakır... Battal Gazi'nin korkusundan deniz yüzünde büyük bir kale yaptırıp Üsküdar Tekfuru'nun kızını ve diğer kıymetli ve lüzumlu insanı içine koydurur. O kuleye de 'Pirgos Tiskuris' dediler ki, 'Kızkulesi' demektir. Bu sırada Battal Gazi de Şam fethini bitirerek Üsküdar'ın böyle tahkim edildiğini işitince yanına 700 serdengeçti gazi alıp gelir ve birdenbire Üsküdar'ı basar. Oradan kayıkla Kızkulesi'ne geçip kralın kızını, hazinesini ve diğer lüzumlu, şeylerini alıp Üsküdar'a gelir. Orada, Üsküdar Bahçesi yerinde iki rekât namaz kılıp: – *İlâhî, burayı Muhammed ümmetime nasip et ki, mâmur olsun,* diye dua edip yalvarır. Sonra Üsküdar'a dokunmadan ganimetlerini alıp Medayin şehrine (İran'da) yönelir" demektedir.

1520 tarihlerinde Vavessore eliyle basılan İstanbul manzarasında burası bir kale biçiminde gösterilmiştir. *Hünernâme* ve Pîrî Reis'in (ö.1554) çeşitli İstanbul haritalarında da bu kale belirtilmiştir.

Kule, XVII. yüzyıl ortalarında artık ehemmiyetini kaybetmiş ve bir müdafaa unsuru olmaktan çıkmış bulunduğunu, aynı yüzyıl içinde İstanbul'a gelen Batılı seyyahlardan öğreniyoruz.

Fındıklılı Mehmed Ağa, "Gelen gemiler karanlık gecelerde Kızkulesi'nin önünden geçerken büyük zorluklar çektiğinden 'Kızkulesi'nin bir köşesinde geceleri devamlı olarak bir fener yakılması' Padişah III. Ahmed tarafından, 1131 senesi Şâbanında (Haziran-Temmuz-1719) emredilmiş ve 'bunun için günde dört okka zeytinyağının Tersane-i Âmire'den ödenmesini' buyurmuştur" demektedir (Haskan).

Kısa zamanda fenerin ahşap kısmı yandığından 1138 (1725-26) tarihinde Sadrazam Damad İbrâhim Paşa tarafından, kârgir olarak yeni baştan yaptırılmıştır. Bu onarım sırasında kulenin üstüne de çatısı sütunlara oturtulan camlı bir köşk yapılmıştır. 18 Muharrem 1147'de (20 Haziran 1734) Kızkulesi'nin bazı mevzileri Lâle Devri baş mimarı Kayserili Mehmed Ağa tarafından tamir edilmiştir.

XVIII. yüzyıl ikinci yarısında kulenin zaman zaman gözden düşen devlet ricali için bir hapishane olarak kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyıl ile birlikte savunmadan ziyade daha çok kutlama ve şenliklerde top atışına mekân olan Kızkulesi'nde sadece mazgallarda değil, kule etrafında da toplarının bulundurulduğu görülmekte, hem savunma hem

de şenlik ve kutlama amaçlı top atışlarının yapıldığı kulede ortalama 6 ilâ 9 nefer bulunmaktaydı.

Allom, Bartlett ve Miss Pardoe Kızkulesi'nin şimdiki şekliyle çok güzel gravürlerini yapmışlardır. Padişahların tahta çıkışlarında, Topkapı Sarayı'nda yapılan doğum ve sünnet merasimlerinde, donanmanın ilkbaharda törenle sefere çıkmasında ve padişahların saltanat kayığı ile Boğaz gezintisine gittiği esnada ve bir de bayram günlerinde Kızkulesi'ndeki toplar muayyen fâsılalarla ateş ederdi. Bundan ayrı olarak her akşam ve sabaha doğru mehter çalınması ve bu suretle subaşıların ve kadıların uyanık bulundurulması Fâtih yasası idi.

Kule şimdiki şeklini Sultan II. Mahmud devrinde 1248 (1832-33) tarihinde almıştır. Burası, bu hükümdarın son yıllarında kurulan karantina teşkilâtı tarafından bir süre kontrol istasyonu olarak da kullanılmıştır.

Denizden bir metre yüksekliği olan küçük bir alan üzerine oturan kule her bir kenarı 18-21 m. arasında olan küçük bir kaledir. Kare planlı yapının tepesinde pencereli balkonlu bir köşk vardır. Üstü, dalgalı saçak çıkmasına uygun olarak dilimli bir kubbe ile örtülüdür ve ortasında bir bayrak direği yükselir. İçerden dönerek çıkılmaktadır. Üsküdar tarafına bakan revaklı giriş kapısının üzerinde Sultan II. Mahmud tuğralı Hattat Mustafa Râkım'ın yazdığı 1248 tarihli kitâbe bulunur. Doğu tarafı hariç her üç tarafında da toplam yedi adet top mazgalı bulunmaktadır.

Kızkulesi son defa 1943'te onarılmış ve etrafına büyük kayalar yerleştirilmişti. Kiraya verildiği işletmeci tarafından son yapılan tamirat 1995'te başlamış 2000'de bitirilmiştir. Bugün zemin kat restorandır. Buradan ahşap merdivenlerle üst katlara çıkılmaktadır.

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İncelleme Notları.*

M.S.Türkhan, "XVIII. Yüzyılda Kız Kulesi" ,*Üsküdar Sempozyumu*.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar.*

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Zuhuri Danışman, İstanbul 1969-1970.

www.kizkulesi.com.tr

KULELİ (ASKERÎ LİSESİ)

Çengelköy ile Vaniköy arasında kendi adıyla anılan semtin sahilinde yer almakta olup, ilki II. Mahmud zamanında (1808-1839) Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla anılan ordunun eğitimi için yapılan kışla binasıydı. Şimdiki kışla-okul binasının yerinde, Bizans döneminde bir ayazma, Fâtih Sultan Mehmed devrinde "Papaz koruluğu" diye adlandırılan bölgede kuleli bir manastır, II. Bayezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemlerinde koruluğun bazı bölümlerinde saray için bostanlar vardı. Zamanla koru, kuleden dolayı Kuleli Bahçe veya Kule Bahçesi diye adlandırılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman da Kuleli Bahçe sınırları içerisinde bir kasır yaptırmıştır. Evliya Çelebi gördüğü Kulle Bağçesi'ni ve orda geçen bir olayı şöyle anlatır (*Seyahatnâme*):

"... Papas Korusu namında bir mahalli Mehemmed Hân-ı Râbi (IV.Mehmed), Vanî Efendi'ye ihsan eylemiş aceb nezâket eylemiş, isâbetkar padişâh-ı sahib-i iktidardır. Ve bu Papas Korusu adıyla bilinen Kulle bâğçesidir ki Selim Hân-ı Evvel'in (Yavuz Selim) bahçesidir. Selim Han, Şehzade Süleyman'a gazab edüp katlolunmak içün bostancıbaşıya teslîm edüp, bostancıbaşı da sem'ân ve tâaten (işittim itaat ettim) diyüp Şehzade Süleyman yerine bir gayrı oğlan katleder. Sonra hayırhâh-ı devlet (hayırlı devlet adamı) bostancıbaşı, Şehzade Süleymanı tebdîl-i kıyafet bu Kulle bağçesine koyup, üç sene sonra Selîm-i Evvel Mısır'dan gelip âhiret rayihalarından haberdar olunca (öleceğini hissedince), 'Ah bostancıbaşı mazlûm Süleyman içün azîm hata etdik, işte veledsiz vefa edersek bu devlet-i Âl-i Osman kime nakleder' deyince bostancıbaşı yer öpüp Kulle bağçesinden Süleyman'ı getirüp (Süleyman) Selim Han'ın tahtına yüz sürüp, Selim Süleyman'ı bağrına basıp, âhir hilâfet Süleyman'a değince bostancıbaşıya Mısır'ı ihsan edüp, neşvü nemâ bulup çapala-

15 Temmuz darbe girişiminden sonra kapatılan tarihi Kuleli Askeri Lisesi kültür sanat merkezi olarak düzenleneceği günleri bekliyor.

dığı Kulle bağçesinde Süleyman Han evci ayyûka ser çekmiş (yüksekliği göğe ulaşmış) bir kal'a kullesi misal tokuz kat bir kulle-i kasrı âlî etmişdir ki cihannümâdır. Her katında fıskıyye ve havz-ı fevvâre (havuz fıskiyesi) ve müteaddid hücreler ile mebnî (çeşitli odaları olan) bir kasr-ı âlî olmağile Kulle bağçesi derler. Ve Süleyman Han'ın bizzat mübarek eliyle dikdiği bir servi varki ânı gören, sun-ı Hüdâ ne idüğin fehm eder (Hüdânın sanatının ne olduğunu anlar). Böyle bir servi sebizgûndur (yeşil renk) ki bir nihâl-i hâric değildir. Sübhâne'l-Hallâk. Ve bu bağçenin çeşit çeşit meyve ağaçlarından inciri gayet memdûh-ı âlemdir (meşhurdur). "

Şimdiki kışla-okul binasının yerinde, II. Mahmud döneminde kışla yapılana kadar bahçe, bostan, bostancıbaşı binaları vardı. Cenap Çürük *İslâm Ansiklopedisi'nde (DİA yıl: 2002, cilt: 26, s. 355)* yer alan Kuleli Askerî Lisesi başlıklı yazısında özetle bundan sonrasını şöyle anlatıyor:

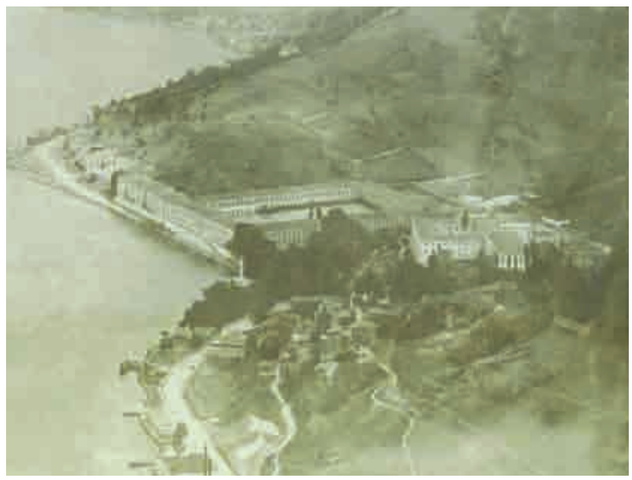

"Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) sonra II. Mahmud, kâgir bir kışla yaptırmıştır (1828)....1844'te yanan bina 1845-1847 yıllarında yarı ahşap, yarı kâgir olarak yeniden inşa edilmiş, bu arada yanına bir de hastahane yaptırılmıştır.

Kuleli Kışla ve Hastahanesi 1853-1856 yıllarında Kırım savaşı dolayısıyla müttefik askerlerince kullanılmıştır. Savaşın sonunda müttefik askerleri şehri terkederken kasıtlı olarak kışlayı yaktıklarından özellikle kışlanın denize bakan cephesinde büyük tahribat meydana gelmiştir. Kışla Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) amacına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir. Bugün mevcut olan bina Abdülaziz'in yaptırdığı kışladır. Deniz tarafında yer alan ve 'şeref kapısı' olarak adlandırılan kapı üzerinde Sultan Abdülaziz'in tuğrası ile Abdülfettah Efendi'nin ta'lik hatlı kitâbesi bulunmaktadır. Kitâbenin tarih kıtası Keçecizâde Fuad Paşa'ya aittir. Kışla bu yüzyıl içindeki diğer örnekleri gibi ortası avlulu olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen avlunun etrafında yer alan binaların altları kemerli olup üstte iki sıra pencereler bulunmaktadır. İki köşede beşer katlı kulelerle cephe ortasındaki teraslı Hünkâr Kasrı ön cepheyi hareketlendirmiştir.

1872 yılından sonra kışla Mekteb-i Şâhâne (Askerî Lise) olarak kullanılmaya başlanmış, ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi üzerine yeniden hastahane olmuştur. Bu esnada okul Harbiye Kışlası'na taşınmış ve 1879'da tekrar Kuleli Kışla'ya dönmüştür. Daha önce de Askerî İdâdî olan Kuleli Kışla'nın bünyesinde bulunan Tıbbiye İdâdîsi de yeniden eğitime başlamıştır. 1879-1880'de Deniz İdâdîsi de Kuleli Kışla'daydı. Kışla zamanla hem askerî hem tıbbiye idâdîleri için yetersiz hale gelince II. Abdülhamid'in emriyle Tıbbiye İdâdîsi 1901 yılında Haydarpaşa Kışlası'na taşınmıştır. 1909'da

Eski bir fotoğrafta Kuleli Askeri Lisesi ve Lisenin denizden görünüşü

Kışla Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) amacına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir. Bugün mevcut olan bina Abdülaziz'in yaptırdığı kışladır. Deniz tarafında yer alan ve 'şeref kapısı' olarak adlandırılan bu kapı üzerinde Sultan Abdülaziz'in tuğrası ile Abdülfettah Efendi'nin ta'lik hatlı kitâbesi bulunmaktadır.

Kuleli Kışla'nın Vaniköy cephesine ek bir bina yapılmıştır. 1912'den itibaren Balkan savaşı binanın tekrar hastahane olarak kullanılmasını gerektirmiş, 1913'te savaşın sona ermesiyle kışlada öğretime yeniden başlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından İtilâf devletlerinin 1920'de İstanbul'u işgal etmesi üzerine İngilizler, Kuleli Kışla'yı depo olarak kullanmak istediklerini belirtince kışla hemen boşaltılmış, fakat İngilizler binayı Ermeni yetim ve göçmenlerine tahsis etmişlerdir. Üç ay kadar Kâğıthane civarındaki çadırlara yerleştirilen okul, Ekim 1920'de Maçka Silâhhânesi'nin yanındaki karakol binasına taşınmıştır. 1923'te Kuleli Askerî İdâdîsi tekrar Kuleli Kışla'ya nakledilmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında Okul 1941'de tedbir olarak Konya'ya taşınmış, bina Cildiye Hastahanesi ve Boğaz Nakliyat Komutanlığı emrine verilmiştir. 1947 Ağustosuna kadar askerî lise bölüm bölüm Konya'dan İstanbul'a gelerek Kuleli Kışla'ya yerleşmiştir. Kuleli Askerî Lisesi'nin yukarı okul binası 1961'de yıktırılarak tekrar inşa edilmiştir. 1965-1969 yılları arasında esaslı bir onarım gören okulun arka tarafına bir servis binası eklenmiş ve yıkılmış olan kuleler aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır.Atletizm salonu, okul salonu gibi ek tesisler 1971-1974 yıllarına aittir."

Bina üslûp olarak, bazı bölümlerinde yer alan kabartmaları ile Osmanlı son dönem mimari anlayışını yansıtsa da genel olarak klasik Osmanlı kışlalarının özelliklerini göstermektedir.

Kuleli Askerî Lisesi, 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi sırasında darbecilerin merkezi konumunda olduğu için daha sonra kapatılmıştır. Bu günlerde kültür sanat merkezi yapılması planlanmaktadır.

Kaynaklar:
A.Kılıç, *İnceleme Notları.*
Cenap Çürük, "Kuleli Askerî Lisesi", *DİA,* 26/355
Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Zuhuri Danışman, İstanbul 1969-1970.

SELİMİYE KIŞLASI (1827)

Selimiye semtinde, bulunduğu bölgeye adını veren ve bir kasr-ı cedid, zabitan konakları, çarşı dükkânları, değirmen, hamam, tabhâne, hastahane, cebehâne, tâlim meydanı, tulumbacı kışlası, su haznesi, çeşme, iskele ve liman ile birlikte yapılan Selimiye Kışlası, Harem İskelesi'nden yukarı çıkarken sağ tarafta, boğaza hâkim tepe üzerindedir. Kışla ve ona bağlı yapıların etrafında zamanla bugünkü mahalle oluşmuştur. Cami, kışladaki askerlerin ibadet etmesi, hamam askerlerin yıkanması, kumaş tezgâhları külliyenin masraflarına katkı sağlaması için yapılmıştır.

Kışlanın ilk şekli Sultan III. Selim (1789-1807) tarafından 1800-1803 yıllarında Kavak Sarayı'nın yerine Nizâm-ı Cedid askerleri için ahşap olarak yaptırılmıştır. Mimarı, Ermeni Balyan ailesinin en eski ve en meşhur simalarından biri olan Kirkor Amira Balyan'dır. 1803'te müştemilâtıyla birlikte tamamlanan kışla, bugünkü binanın üçte biri kadar bir alana sahip olmakla birlikte dönemi için büyük bir yapıdır ve bu dönemde köşelerinde kuleler yoktur.

Bu ahşap kışla, 17 R. evvel 1222 (25 Mayıs 1807) tarihinde meydana gelen Kabakçı Mustafa olayında kapatılmış ve Nizâm-ı Cedid teşkilâtı da 28 Mayıs 1807'de dağıtılmıştı. 17 Kasım 1808 günü yakılan Selimiye Kışlası'nın yerine daha sonra şimdiki kârgir bina yapılmıştır. İç avlusu, avlu tarafındaki koridoru ve dış cepheleri boyunca sıralanan odalarıyla yeniden inşa edilen kışlanın dış ve iç duvarları taş, döşemeleri ve çatısı ahşaptır. Dört cephesinde birer kapısı olan yapının köşelerindeki kuleler de bu dönemde inşa edilmiştir. Kulelerden ikisi 1243 (1827-28) tarihinde Sultan Mahmud devrinde, diğer ikisi ise Sultan Abdülmecid devrinde yapılmıştır. 27 Ocak 1829'da görkemli bir törenle açılan kışlanın mimari sorumlusu dönemin Hassa baş mimarı Seyyid Abdülhalim Efendi, bina emini Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan eski Filibe Nâzırı Morevî Osman Efendi'dir. Yapının kapılarında farklı tarihlerde kitâbelerin yer alması kışlada yapılan onarımlara işaret eder. Güney kapısında 1243 (1828), doğu ve batı kapılarında 1258 (1842), kuzey kapısında 1269 (1853) tarihli kitâbeler bulunmaktadır.

Kareye yakın dikdörtgen planlı (267 × 198 m.), iç avlulu, yüksek istinat duvarları üzerinde yükselen üç katlı çok büyük ve ihtişamlı bir yapı olup köşelerindeki kuleler âbidevî görünüşünü tamamlar.

Selimiye Kışlası Kırım Harbi sırasında 4 Ekim 1853'ten 30 Mart 1856 yılına kadar 2,5 sene İngiliz askerlerine verilmiş aileleriyle gelen askerlerin ikameti sağlanmış, savaş sırasında hastahane olarak kullanılmıştır. Hasta ve yaralı İngiliz askerlerine bakmak üzere gelen Florance Nightingale kışlanın Selimiye Camii tarafındaki kulesinde ikamet etmiştir.

26 Ekim 1847 gecesi çıkan yangından sonra onarılmış, 1960-1965 yıllarında da yeni bir onarım geçirmiştir. I. Dünya Savaşı'nda asker sevkiyatı Selimiye Kışlası'ndan yapılmış, 1920'de İstanbul'un işgalinde kışla İtalyan kontrolüne girdiğinde esir düşen Osmanlılar burada tutulmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında Selimiye Kışlası'ndan Anadolu'ya silâh kaçırılmış, işgal sonrasında İstanbul'a giren ilk piyade birlikleri Selimiye'de kalmıştır (1923). Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir süre boş kalan kışla1959'da askerî ortaokul yapılmıştır. Kışla 1964 yılından beri Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Birinci Ordu Komutanlığı karargâhıdır.

Kaynaklar

M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Kışlası", DİA,s. 436-437
M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*,

Şehir haritasında Selimiye Kışlası.

Eski bir fotoğrafta Selimiye Kışlası.

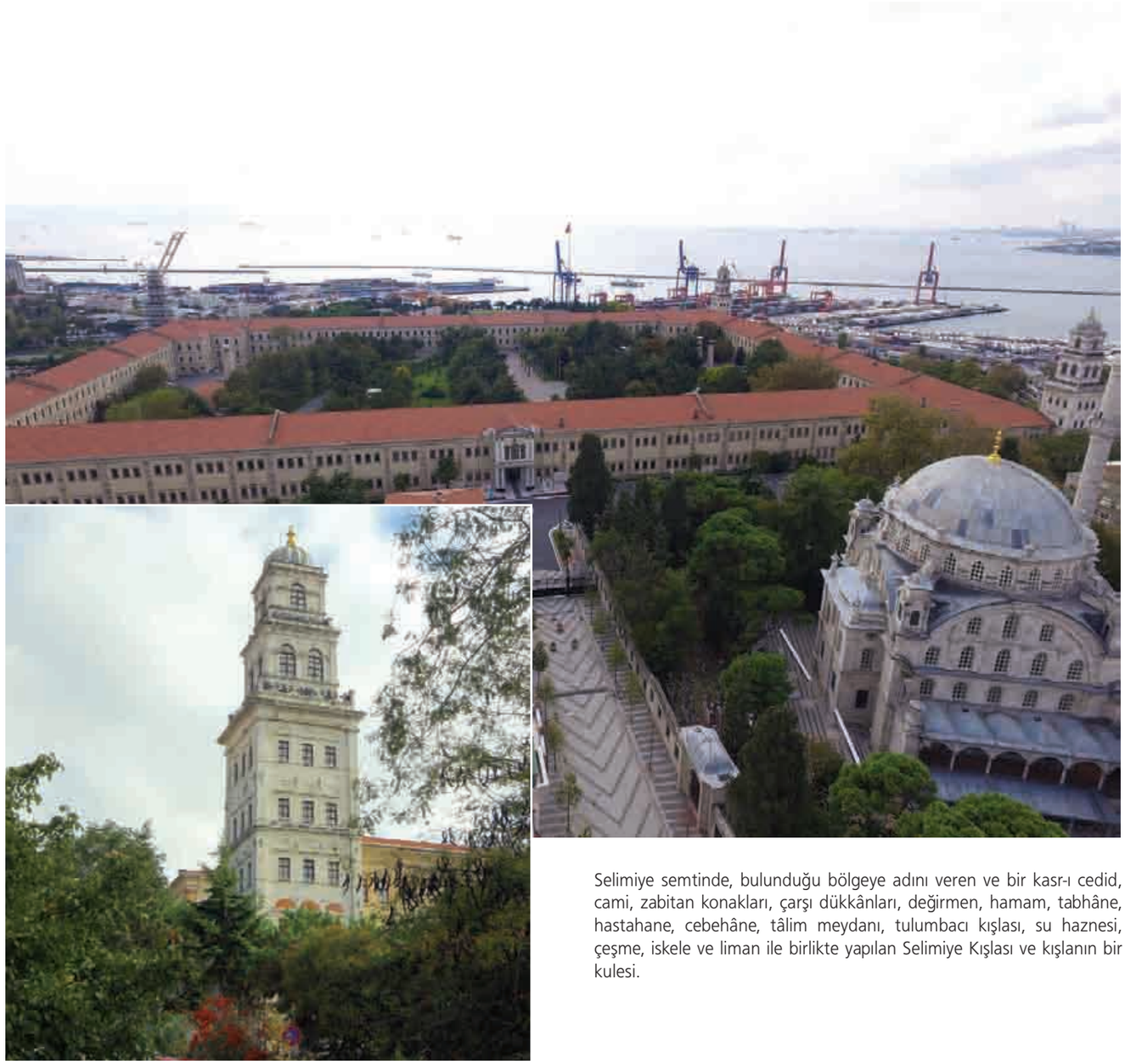

Selimiye semtinde, bulunduğu bölgeye adını veren ve bir kasr-ı cedid, cami, zabitan konakları, çarşı dükkânları, değirmen, hamam, tabhâne, hastahane, cebehâne, tâlim meydanı, tulumbacı kışlası, su haznesi, çeşme, iskele ve liman ile birlikte yapılan Selimiye Kışlası ve kışlanın bir kulesi.

ÜSKÜDAR MAHKEMESİ (FÂTİH MAHKEMESİ)

Hâkimiyeti Milliye caddesine açılan Eski Mahkeme sokak üzerindeki bina halk arasında Fâtih Mahkemesi olarak bilinmektedir. Üsküdar Mahkemesi'nin ne zaman kurulduğu belli değildir. Fâtih devrinde tesis edildiği söylenir. Hatta Fâtih Sultan Mehmed'in burada bir mimar ile yargılandığı rivayeti vardır.

Evliya Çelebi diyor ki: "Şehir ahalisinin şeyhülislâm tarafından tayin olunan hâkimi 500 akçe pâyesiyle molladır ki, yüz adamı ile hükümet eder. Bütün eyaleti köylerdir. Beş nâibi vardır. Senevi kırk bin kuruş geliri olup içinde Yeniçeri Ocağı'ndan bir oda olup çarşı içinde yeniçeri ile kulluk bekler."

Kaynaklardan XVIII ve XIX. yüzyıllarda yapının mahkeme binası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üsküdar Mahkemesi hakkında ilgi çekici bir olay *Mür'it tevârih*'te anlatılmaktadır: Çerkes Hasan adlı görevli bir genç Konya tarafına hizmete giderken Üsküdar menzilhânesine varıp beygir talep eder. Menzilci beygirlerin toplanması için biraz beklemesini söyleyince genç hiddet gösterip hemen verilmesini ister ve belindeki gümüş kamçıyı göstererek, kötü sözler söyler. Bu sözlere ve tavra tahammül edemeyen menzilci şeyhülislâm huzuruna gelerek kavuğunu yere atınca, şeyhülislâm "Essabru miftahü'l-frec"kelâmiyle kendisini teselli edince sakinleşip Üsküdar Mahkemesi'ne gider. O gece Üsküdar kadısının kaldığı mahkeme odası gece yarısı âniden tepesine yıkılır ve kadı efendi vefat eder. Kadı efendinin vefatı üzerine bununla ilgili olarak halk arasında, ağanın, mahkemenin temeline cıva akıtarak, temelin oynamasına ve böylece binanın yıkılmasına sebep olduğu rivayeti dolaşmağa başlar.

Binalar topluluğu, mahkeme salonu ve zindanlar olmak üzere iki bölümden oluşur. Hepsi yığma taştan yapılmıştır. Üstteki mahkeme salonuna iki zindan arasındaki dik bir taş merdivenle çıkılır. Burada birinci zindanın terası mevcuttur. Mahkeme salonuna kitâbesiz kemerli bir kapıdan girilir. Ufak bir aralıktan sonra iki zarif mermer sütunun yükseldiği kubbenin altından esas odaya girilir. Sağında şu anda mevcut olmayan iki dolap ve bir şömine vardı. Kadı mahalli de niş şeklindedir. Oda beşik tonoz çatılıdır. Aşağıdaki zindanlar bugün de mevcuttur. Sokak üzerindeki oda ile mahkeme salonu altındaki oda son zamanlara kadar dükkân olarak kullanılmaktaydı.

Zamanla özel mülkiyete geçen bina son zamanlarda Üsküdar Belediyesi tarafından satın alınarak restore edilmiş ve kültür merkezine dönüştürülmüştür. Bina bugün bir dernek tarafından kütüphane olarak kullanılmaktadır.

Kaynaklar

A.Kılıç, *İnceleme Notları*

Mehmet İpşirli'nin Üsküdar sempozyumundaki yazısı

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Fatih Mahkemesi'nin yenilenen girişi

Fatih Mahkemesi dıştan

KARAKOLLAR

Üsküdar'ın emniyet ve asayişini temin eden karakol anlamına gelen yeniçeri kullukları vardı. Burada oturan yeniçerilere kullukçu denirdi. Kulluk tevcihi Yeniçeri Ocağı'nın tecrübe görmüş ihtiyarlarına verilirdi. Yeniçeri Ocağı'nın lağvı ile bu kulluklar karakol haline getirilmiş ve yeni yeni karakol binaları yapılmıştır. Kaynaklarda adı geçen bu karakollardan sağlam olarak ayakta kalan ve bugün de emniyet müdürlüğüne bağlı çocuk şubesi olarak kullanılan **Çinili Karakolu,** Gazi caddesi ile Yeni Dersane sokağının birleştiği yerdedir. İki katlı olan bu büyük yapı, tuğla hatıllı olarak kesme taştan yapılmıştır. Giriş kapısının üzerinde 1258 (1842) tarihli, sekiz mısralı bir kitâbe vardır. Sultan Abdülmecid'in diğer eserlerinde olduğu gibi, mısraların ortasına bir tuğra yerleştirilmiştir.

Haskan'ın eserinde adı geçen diğer karakolların adları şöyledir: Arapzâde Karakolu, Ayazma Karakolu, Çinili Karakolu, İcadiye Karakolu, Nakkaş Baba Karakolu, Nakkaştepe Karakolu, Nuhkuyusu Karakolu, Paşalimanı Karakolhânesi, Selâmsız Karakolu, Şemsipaşa Karakolu, Üsküdar Merkez Karakolu (Hâkimiyeti Milliye caddesi ile Karacaoğlan sokağının birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesinde iken 1957 tarihinde yol genişletilirken yıktırılmıştır.)

ÜSKÜDAR KİLİSELERİ

Üsküdar'ın Ermeni ve Rum cemaatlerinin mâbedleri yoğun biçimde ikamet ettikleri Yenimahalle ve yakın çevresinde bulunmaktadır. 1831'de II. Mahmud'un izniyle inşa edilen Prophotis Elias Rum Ortodoks Kilisesi, İstanbul'un en büyük kiliselerinden biri olup Kadıköy Metropolitliği'ne bağlıdır. Üzeri beşik tonoz örtülüdür, geniş bir avlusu ve taştan çan kulesi vardır. Rumlar'a göre daha kalabalık olan Ermeniler'in iki kilisesi mevcuttur.1617'de İstanbul Patriği Vardapet Zakarya tarafından inşa ettirilen Surp Garabet Kilisesi küçük, ahşap bir yapıydı. 1844'te yeniden yapılmış, 1887 yangınında yanınca bir yıl içinde bugünkü binası inşa edilmiştir. İbadet mekânı beşik tonoz üzerine kırma çatıyla örtülüdür. Kâgir iki çan kulesi bulunmaktadır. Selâmsız'da 1676'da Balatlı Papaz Abraham tarafından yaptırılan Surp Haç Kilisesi'nin günümüzdeki binası 1880 tarihlidir. (E. Karakaya *DİA*,XXXXII/368)

ÜSKÜDAR BEDESTENİ

Üsküdar'ın bedesteni sahilde Yeni Vâlide İmareti'nin yanındaydı. Rum Mehmed Paşa vakfı olan arastası (Bat Pazarı, Sipahiler Çarşısı) bunun etrafında gelişmiştir. Meydan açılırken yıkılan elli civarındaki dükkânın ve tabakhânenin temelleri Marmaray kazılarında ortaya çıkmıştır. Çarşının mükemmel bir planı Pervitich Sigorta Planları'nın Üsküdar paftasında bulunmaktadır. Gülfem Hâtun Çarşısı, Mimar Sinan Hamamı ile Gülfem İmareti arasında bulunmaktaydı. İç kesimlerdeki çarşılar Toptaşı civarında ve Doğancılar'da yer alıyordu. Gülfem Hatun Çarşısı'nın ortasındaki taş köprünün kenarlarında sıra halinde dükkânların olması ilgi çekicidir. Üsküdar'da halen tarihî bir köprü bulunmasa da Hans Dernschwam de Hradiczin, mart ayında bile suyu cılız akan suyun üzerinde (herhalde Çavuşderesi) bir taş köprünün olduğunu söyler (*İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 207). (E. Karakaya, *DİA*,XXXXII/368)

Nasuhi Tekke- Camii haziresinde mezar taşları

Yeni Valide Camii haziresinde mezar taşları

Mihrimah Sultan Camii haziresi

Defterdar Tahir Ağa Camii haziresi

ÜSKÜDAR MEZARLIKLARI VE MEZAR TAŞLARI

Osmanlı döneminde Üsküdar'da zaman içerisinde birçok mezarlık oluşmuştur. Bağımsız mezarlıklar tahsis edildiği gibi konumuz olan tarihî eserlerin hemen hepsinin yanında ihdas edilen hazîreler de mezarlık vazifesini görmüştür.

Karacaahmet, Bülbüldere, Nakkaştepe, Taşcılar Mezarlığı gibi umumi mezarlıklarda müslüman ahali defnedilmiştir. Hazîrelere ise o eseri yaptıran kişi, ailesi ve o cami-tekke veya kuruma hizmet eden görevliler defnedilmişlerdir. Böylece şehir içinde hemen hemen her mahalle veya sokakta küçük bir mezarlık meydana gelmiştir. Bu küçük mezarlıklar ahalinin ölümü her an hatırlamasına yardımcı olmuş, yüzyıllar boyunca toplumun yardımlaşma ve ölümü unutmadan sükunet içinde yaşama duygularının ayakta kalmasına katkıda bulunmuştur.

A.Y. Özemre bu konuda: "Üsküdarın mânevî ve uhrevî havasını pekiştiren unsurlardan en önemlilerinden biri de beldedeki mezarlıklarda ve hemen hemen her mahallede bulunan camilerin ve tekkelerin hazîrelerinde yatan mevtalardı. Bugün Üsküdar'ın sınırları içinde, müslim, gayri müslime mahsus, tam 13 farklı mezarlık bulunmaktadır. Özbekler Tekkesi'ndeki gibi bayağı büyük de olsalar, bunlara tekke ve dergâhların hazîreleri dahil değildir." demektedir.[1]

Üsküdar'da yüzyıllar içinde oluşmuş tarihî mezarlıklar şunlardır:

1- Karacaahmet Mezarlığı. 750 bin m^2 lik alanı ile Türkiye'nin en büyük mezarlığıdır. Aşağıda genişçe anlatılmıştır. Seyid Ahmed Deresi (Acemler) Mezarlığı da Karacaahmet Mezarlığı'nın bir bölümünü işgal eder.

2- Taşçılar Mezarlığı. İnâdiye Meydanı'nda, Gündoğumu caddesi ile İnâdiye Mezarlık sokağının birleştiği yerde üçgen ada içindedir.

3- Nakkaştepe Mezarlığı,

4- Çengelköyü Mezarlığı,

5- Çamlıca Mezarlığı (Çakaldağı Mezarlığı) Kısıklı'dan başlayıp Ümraniye'ye giden Alemdağı caddesinin biraz ilerisinde caddenin sol tarafındadır.,

6- Kandilli Mezarlığı,

7- Bülbülderesi Selânikliler Mezarlığı. Cumhuriyet caddesi ile Selânikliler sokağının arasındaki geniş alanı kaplar. Feyziye Camii'nin yanından başlayarak kademeli bir şekilde Selâmsız Tepesi'ne kadar uzanır. Cumhuriyet caddesi tarafı Selânikliler'e, Selânikliler sokağı tarafı ise ahaliye aittir. Eskiden yalnız ahalinin gömüldüğü Bülbülderesi Mezarlığı'nda, Selânikliler'e ait kısım 1300 (1883) tarihinde Feyziye Camii ile beraber oluşturulmuştur.

8- Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı. Mezarlık, Haydarpaşa Askerî Hastahanesi'nin (Yeni adıyla Sultan II. Abdülhamid Hastahanesi) arka tarafında ve bu hastahane ile Marmara Denizi arasında bulunan yüksek yar üzerindedir. Burada, Kırım Harbi (1853-1855) sırasında, Selimiye Kışlası ile Haydarpaşa Askerî Hastahanesi'nde ölen İngiliz askerleri ile diğer bazı devletlerin askerleri gömülüdür.

9- Bağlarbaşı Ermeni ve Rum Mezarlığı.

10- Bağlarbaşı ve İcâdiye Yahudi Maşatlığı.

1- (Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar,* s.201, Üsküdar Belediyesi Yayını,2007

KARACAAHMET

Deryada sonsuzluğu zikretmeye ne zahmet!
Al sana, derya gibi sonsuz Karaca Ahmet!
Göbeğinde yalancı şehrin, sahici belde;
Ona sor, gidenlerden kalan şey neymiş elde?
Mezar, mezar, zıtların kenetlendiği nokta;
Mezar, mezar, varlığa yol veren geçit, yokta...
Onda sırların sırrı: Bulmak için kaybetmek.
Parmakların saydığı ne varsa hep tüketmek.
Varmak o iklime ki, uğramaz ihtiyarlık;
Ebedi gençliğin taht kurduğu yer, mezarlık.
Ebedi gençlik ölüm, desem kimse inanmaz;
Taş ihtiyarlar, servi çürür, ölüm yıpranmaz.
Karaca Ahmet bana neler söylüyor, neler!
Diyor ki, viran olmaz tek bucak, viraneler,
Zaman deli gömleği, onu yırtan da ölüm;
Ölümde yekpare an, ne kesiklik, ne bölüm...
Hep olmadan hiç olmaz, hiçin ötesinde hep;
Bu mu dersin, taşlarda donmuş sükuta sebep?
Kavuklu, başörtülü, fesli, basacak taşlar;
Taşlara yaslanmış da küflü kemikten başlar,
Kum dolu gözleriyle süzüyor insanları;
Süzüyor, sahi diye toprağa basanları.
Onlar ki, her nefeste habersiz öldüğünden,
Gülüp oynamaktalar, gelir gibi düğünden.
Onlar ki, sıfırlarda rakamları bulmuşlar,
Fikirden kurtularak, ölümden kurtulmuşlar.
Söyle Karaca Ahmet, bu ne acıklı talih!
Taşlarına kapanmış, ağlıyor koca tarih!

Necip Fazıl Kısakürek

KARACAAHMET MEZARLIĞI

Eski Anadolu yolunun başlangıcı, Surre Alayları'nın yolculuğuna başladığı ve ordunun sefere çıktığı, eskiden Menzilhâne Yokuşu denilen, Gündoğumu caddesinin başından başlayıp devamındaki Erol Aksoy caddesinin Kadıköy sınırına kadar olan kısmında yolun iki tarafında yer alan tarihî mezarlık, 750 bin m^2'lik alanıyla İstanbul'un değil, Türkiye'nin en büyük mezarlığıdır. Karacaahmet Mezarlığı, aile sofaları, devlet adamlarının mezarları ve her biri bir mimari sanat eseri olan mezar taşlarıyla tam bir açık hava müzesidir. Buradaki birbirinden değerli şâhideler, gerek tarih, taş işçiliği, hat sanatı ve gerekse başlıkları yönünden emsalsizdir. Mezar taşlarının âbidelere dönüştüğü bu sanat yalnız bize has muhteşem bir sanattır. Bu mezarlığın yolu üzerinde bulunduğu bilinen 11 sebilden ayakta kalan Ahmediye'den başlayarak sırasıyla, Hoca Sâdeddin Efendi, Karacaahmet, Arapzâde, Mollacık, Miskinler ve Hacı Hüseyin Paşa sebilleridir.

Mezarlığın oluşumu çok eskilere dayanmaktadır. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi *Vefeyât* adlı eserinde, Üsküdar'da Miskinler Tekkesi civarında, bir mezarda bulunan kitâbeden bahseder. Kitâbe Abdullah es-Selâhi Efendi tarafından: *Ahmed'in*

pederi Bayezid-550 tarihinde, Ebû Yezîd zaman-ı saltanatında Konstantiniyye feth olundu, şeklinde okunmuştur. İstanbul'un Araplar tarafından muhasarası sırasında şehid olan askerlerin buraya gömüldüğü sanılmaktadır (Haskan).

Orhan Gazi zamanında 753 (1352) yılında fethedilen Üsküdar'daki bu Müslüman mezarlığı I. Murad devrinde oluşmaya başlamış, İstanbul'un fethinden sonra giderek genişlemiş, yüzyıllar içinde de defin işlemi devam etmiştir. Bugün de hâlâ mümkün olduğu kadar defin yapılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde yapılan yol açılması, genişletilmesi gibi bazı imar faaliyetleri sırasında birçok yerinde değişiklikler ve daralmalar olmuştur. Bu sırada sayısız âbidevi mezar taşlarının ordan oraya atıldığı, bir yerlerde toplandığı veya kaybolduğu birçok kaynakta üzüntüyle anlatılmaktadır.

Günümüzde mezarlık; Miskinler, Saraçlar Çeşmesi, Şehitlik, Musallâ ve Duvardibi adlı beş büyük bölgeye ayrılır. Mezarlığın, Seyyid Ahmet veya İranîler, Namazgâh, Harmanlık, Şehitler, Körkapı, Yanık Ömer ve Fıstıklı Kapısı adlı kapıları vardır. Bugün 13. Ada'sı teşkil edilen Karacaahmet Mezarlığı'nın birden 10. Ada'sına kadar (10.Ada dahil) olan kısımları, tarihî şâhidelerle doludur. Mezarlıkta çoğunluğu XIX. yüzyıla olan mezar taşlarının bilinen en eski tarihli olanı, 926 (1520) tarihinde vefat eden Reisü'l-hattâtin şeyh Hamdullah Efendi'nin mezar taşıdır.

Mezarlığa adı verilen Karaca Ahmet, Anadolu'da İslâm'ın yayılmasında önemli katkıları olan menkıbevî bir şahsiyettir. Bu kabristan içindeki türbesi de dahil çeşitli yerlerde yedi ayrı türbesi bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin, "Karacaahmet Sultan Tekkesi mezaristan içindedir" şeklindeki ifadesinden burdaki türbesinin o dönemde bir türbe-tekke olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük üstad, kültür tarihçisi, sanatçı, doktor, kültür aşığı, rahmetli Prof. Dr. Süheyl Ünver, 1940-1950'li yıllarda Karacaahmet'teki kıyıma şahit olmuş, acısını hep içinde taşımış, bu konuda gazete ve dergilerde birçok kere çeşitli yazılar yazmıştır. Onun, Üsküdar Belediyesi tarafından *Karaca Ahmednâme* adıyla yayınlanan defterinden, Karacaahmet Mezarlığı'nı çok güzel ifade ettiği bir bölümü buraya alıyorum:

"Karacaahmet Mezarlığı, Üsküdar'ın cenûb-i garbî (güneybatı) cihetinde bulunan İstanbul'un ilk İslâm mezarlığıdır. İslâmlar, bu toprağı mukaddes addettiklerinden İstanbul'un zabtından itibaren ölülerini buraya getirip gömdükleri cihetle az zaman içinde büyümüş 800.000 metre kareden ibaret bir sahayı kaplamış hatta mahalle aralarına kadar yayılmıştır. Burası Asya toprağı üzerindeki en büyük mezarlıklardan biridir, tarihî değer taşır.

Bu mezarlıkta muhtelif devirlere ait mezar taşları vardır. Bu taşlar ölülerin yaşadığı devrin zihniyetini, kıyafetini temsil bakımından da kıymeti haizdirler. Taşlar üzerinde yazılan kitâbelerde o zamanın fikir ve itikad telakkisini bize pek güzel ifade etmektedir. Bazı mezar taşları üzerindeki kavuklar, serpuşlar, motif ve çiçekler sanat eserlerimizin yüksekliğini gösterir. Pek sanatkârane olan bu kavuklardan bazıları yekpâre olmayıp taşın üzerine ayrıca geçirilmiştir. Bu kavuklar da sahibinin mesleği hakkında bize en doğru mâlûmatı veren tarihî bir vesikadır. .....Her devrin tezyinî şekli bambaşkadır. Burada çok güzel mezartaşı tiplerine tesadüf olunur. Türkler en güzel sanat eserlerini taş oymacılıkta göstermişler, şaheserler yaratmışlardır.

XVIII. asra kadar Türk mimarisinin kendine has olan zevkleri muhafaza edilmiş, onu takip eden asırda yabancı mimarî tesirleri baş göstererek tahavvül (değişim) husûle getirmiştir. İki devir arasındaki fark pek bâriz olarak göze çarpar. Tezyinât hazinelerimiz bu taşlar üzerinde saklıdır. Bu mezarlıkta birçok ricâl-i devlet ve meşâhir (meşhur kimseler) gömülüdür. Mezarlarını bulmak ancak tesadüfün yardımına bağlıdır. Buraya göçülmekle iktifa edilmiş. Üstüne bir taş dikilmiş veya hiç dikilmemiş, bir daha alâkadar olunmamıştır.

Her mezarlığın bir krokisinin bulunması, rical ve meşâhirin gömülü oldukları mahallin bunlar üzerinde işaret olunması lâzım gelirken ihmal edilmiş, tarihe karşı affı kâbil olmayan bir hata işlenmiştir. Mezarlar, ecdadımızın yeryüzündeki son nişane ve hâtıralarıdır. Mezarlıklarımızı imar ve tanzim etmek medeniyetin bize yüklediği vecîbelerden biridir. Mezarlıklar, medenî bir milletin tarih ve hâtıralarına bağlılığını gösterir. Evvelce selvi ormanı olan bu mezarlık eski halini kaybetmiş, fırtınalardan yıkılmış, kesilmiş yerine başkası dikilemediğinden seyrekleşmiştir. Bazı yerlerinde hiç selvi kalmamıştır. ....."

Karaca Ahmednâme adlı aynı eserin giriş yazısında, büyük ressam ve kültür adamı Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Karacaahmet Mezarlığı'ndaki tahribatı dile getirdiği "Bir Değer Bilmezlik Örneği: Anıtlarımız Bile Mezar Taşları Yanında Çocuk Oyuncağı Kalıyor" başlıklı yazısından aldığımız bölüm de ibret vericidir:

"Mezar taşlarının başına gelenleri şiirin dışında ancak sinema anlatabilir. Bu yazıda ikide bir şairliğimiz tutuyorsa bağışlayın. Eğer siz de benim gibi yirmi yıldan beri Karacaahmet'i sağından solundan, ortasından geçse idiniz taşlarla kurduğum dostluğu daha iyi anlardınız. Bu mezar taşları arasında öyleleri var ki, bunu yirmi defa büyütüp herhangi bir alana dikseniz dünyanın sayılı anıtlarından birini armağan etmiş olurdunuz.

Ne olur bir an için Karacaahmet'teki mezar taşlarını gözümüzde büyütelim; çok değil Çemberlitaş kadar, Dikilitaş kadar. Bu tecrübeyi gözünüze kestiremeyenlere daha pratik bir yol gösterelim: Dünyaya ün salmış büyük boy dikili taşların fotoğraflarını çekin, bizim Karacaahmet'teki mezar taşlarının fotoğraflarıyla büyük bir sinema perdesinde karşılaştırın. Biz bu tecrübeyi yüzlerce kez tekrarladık, aynı boya eriştikle-

ri zaman bizim taşlarımız, bizim yetim taşlarımız, bizim bağrı yanık taşlarımız öyle ağır basıyor ki...

Demin de söyledim, yirmi yıldır yolum Karacaahmet'ten geçiyor. Hele son üç yıl içinde yolumuz Karacaahmet'e öylesine saplandı ki, bir bıçak gibi... Yeni yol; selvi, mezar, mezar taşı, demir parmaklık, çiçek, fidan demeden tümünün köküne kibrit suyu sıkmış. Benim bu mezarlıkta yatan can ciğer arkadaşlarım vardı. Belki her Allah'ın günü dört tekerleğimle onları dört defa çiğniyorum. Taşları nerede, başları nerede, elleri avuçları nerede?

Karacaahmet'te har vurup harmanı savrulan taşlar arasında öyleleri var ki, Cumhuriyet'in 50. yılına kadar diktiğimiz şalvarlı, poturlu, kasaturalı âbideler bunların yanında çocuk oyuncağı kalır... Âbide deyince akla gelen kelle, kulak, şalvar, kasatura değildir. Âbide her şeyden önce soylu bir geleneğin elle tutulur bir sonucudur. Taksim meydanına dikilen o cılız, cansız âbideyi Sabri Esat Siyavuşgil, bundan kırk beş yıl önce şöyle anlatıyordu:

- Bir kibrit kutusu alın, kibritleri boşaltın, boşalan kutuya on, on beş kibrit çöpünü rastgele yerleştirin. Al sana Taksim âbidesi...

Bundan elli yıl önce işlenmiş mezar taşlarının, daha eskilerin, müzelerde rahatça yer alacak taşların bu gün ne halde olduğunu biliyor musunuz? Dünyanın hiçbir yerinde böylesine bir zulüm, bir eziyet, bir kadir kıymet bilmezlik örneğine rastlayan varsa parmak kaldırsın. On yıldır bitmeyen Fenerbahçe Stadyumu'nun kuyruk sokumunda, Salı Pazarı'nın kurulduğu alanın yanı başında mezar taşları vardır. Bunların ortasından geçen yol buğday tarlasına dalan tırpan misali taşları silip süpürmüştür. Bu alanda kurulan çeşitli tamir atölyelerinin çamurlu, bataklı yamaçlarında o canım mezar taşları kimi kaldırım taşı yerine, kimi de ayıptır söylemesi helâ taşı olarak kullanılır. Hangi kitaba sığar bu barbarlık?"

Bundan 40-50 yıl önce böyle iken, bu koca kültür hazinesinden daha sonraki yıllarda neler kaybedildi kimbilir. Oraya buraya toplanan veya atılan mezar taşlarının ne olduğunu kimse bilmiyor. Bugün İBB Anadolu Yakası Mezarlıklar Müdürlüğü'ne bağlı olarak bakımı yapılan mezarlıkta o zamanki kadar bakımsız olmasa da gidenleri geri getirmek artık mümkün olmadığına göre hiç olmazsa bundan sonra, geri kalanları muhafaza edebilir geleceğe aktarabilirsek ne mutlu bize...

Kaynaklar:

A.Kılıç, *İnceleme Notları.*

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi.*

A. Süheyl Ünver *Karaca Ahmednâme*

A. Kazancıgil, Y. Beyaz, Üsküdar Belediyesi , İstanbul-2011

Bedri Rahmi Eyüboğlu, *"Bir Değer Bilmezlik Örneği: Anıtlarımız Bile Mezar Taşları Yanında Çocuk Oyuncağı Kalıyor",* Milliyet Sanat, sayı 112, 1975.

Necdet İşli, "Karaca Ahmet Mezarlığı" *DİA*, s. 375-377.

M.N.Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1.

Bir kartpostalda XX. yüzyılın başlarında Karacaahmet Mezarlığı'nda dilenciler

MEZAR TAŞLARI

Mezarların başına dikilen mezar taşlarındaki sanat da ayrı bir araştırma konusudur. Tam bir sanat ve kültür âbidelerine dönüşen mezar taşları, âdeta geçmişin mesajlarını sürekli geleceğe taşıyan birer sanat şaheserleri olmuşlardır. Devrinin sanat özelliklerini üzerinde taşıyan bu taşlar; ölümü , dünyanın geçiciliğini, orda yatanların geride kalanlardan dua beklentisini, gelip geçenlere her zaman hatırlatmaktadır. Türk İslâm sanatında inançtan kaynaklı olarak heykel yapımına rağbet edilmediği için belki de plastik sanat zevki bütün incelikleriyle bu şekilde tezahür etmiştir.

Taşların dili de farklı farklıdır. Mezarda yatanın mesleğine, kadın erkek olmasına, hatta ölüm şekline göre taşlar şekil almıştır. Ne mezara tâzim denecek kadar abartılı bir gösteriş yapılmış, ne de tamamen yok farzedilip gömülenler unutulup atılmıştır. Fevkalâde güzel bir denge ile abartmadan, ölümü hatırlatmak için çok zarif bir mezarlık kültürü meydana getirmişlerdir. Ancak aynı kültür için mezarların sonradan bakımı konusunda aynı şeyi söylemek biraz zordur.

Bu mezar taşları zamanla; hem dili, mesajı, sosyal hayattan sunduğu kesitleri hem de devrinin sanat anlayışını taşıması bakımından fevkalâde önemli kaynaklar haline gelmiştir. Sanat eseri gibi seyredilebilen bu taşlardan aynı zamanda araştırmacıların kendi alanları için birçok mataryel bulmaları mümkündür.

Gülnuş Emetullah Sultan'ın Yeni Cami yanındaki üstü açık tübesindeki mezar taşı

Kısıklı'daki Selami Ali Tekkesi haziresindeki sanat eseri bir mezar taşı

Altunizade İsmail Paşa'nın camisinin güneyindeki mezar taşları

Kısıklı'daki Selami Ali Tekkesi haziresindeki mezar taşlarından

Rum Mehmed Paşa türbesinin yanındaki mezarlardan birisinin mihrablı mezar taşı

Fenayi Ali Efendi Camii'nin bahçesinde yer alan şeyh mezarlarından birisinin taşı

Kaynaklar

A. Denknalbant, "*Kütüphane*", DİA , XXVII, 33-35.

A. H. Bülbül, *"Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)*", *Restorasyon Yıllığı Dergisi,* 2 (2011): 117-126.

A. Süheyl Ünver *Karaca Ahmednâme* (Süleymaniye. 263. Dr. A. S. Ünver), Haz.: G. Mesara, A. Kazancıgil, Y. Beyaz, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2011.

A. Vefa Çobanoğlu, "*Külliye›,* DİA, XXVI, 542-544.

A. Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attâr Dükkânı,* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, İstanbul: 1997.

A. Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar,* Üsküdar Belediyesi Yayını,2007

Abdullah Kılıç, *Anadolu ve Selçuklu Şifahaneleri*, İstanbul: 2013.

Abdullah Kılıç, *Ders Notları.*

Abdullah Kılıç, *İstanbul Şifahaneleri,* İBB Kültür A.Ş. yayını İstanbul: 2009.

Abdullah Kılıç, *Su'dan Sanata,* İski yayını, İstanbul: 2008.

Ahmed Efendi, *Rûznâme* (haz. Sema Arıkan), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.

Ahmed Refik, *Sultan Abdülhamid Sani'ye Dair*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1918.

Ahmet Güneş, "*16. Ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu*", Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri, İstanbul 2004, s. 42-57.

Ali Akyıldız, "*Valide Sultan*", *DİA*, XLII, 494-499.

Ali Haydar Bayat*, Ülker Erke'nin Hazırladığı Sergiden Yorumu ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları* (haz. Nil Sarı), İstanbul 2002, s. 59.

Aynî Divanı, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi*,* nr: 5040, s. 308.

Ayşe Denknalbant, "*Köşk", DİA*, XXVI, 279-282.

Ayten Altıntaş *"Üsküdar'da Bir Akıl Hastahanesi (Toptaşı Bîmarhanesi 1873-1927)",* IV. Üsküdar Sempozyomu (ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2007, I-II.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi'* (haz. A. Nezih Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

Ayvansarâyî, Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi'* İstanbul: Matbaa-i Amire, 1281, I- II.

Ayvansarâyî Hüseyin Efend, *Mecmua-yı Tevarih*, haz. F. Derin-V. Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, XXIX, 277.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Vefeyat-ı Selatin ve meşahir-i rical,* haz. F. Derin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, XVI, 43-44.

B. Mermutlu, B. Bolu, İ. Büyükseçgin, *Üsküdar Balaban Tekkesi*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayını, 2014.

Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi, Bursa:* Taş Kitapçılık, 1984.

Bedi N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul: YY., 1970, s. 65-73.

B. Rahmi Eyüboğlu, *"Bir Değer Bilmezlik Örneği: Anıtlarımız Bile Mezar Taşları Yanında Çocuk Oyuncağı Kalıyor", Milliyet Sanat*, sayı 112, 1975.

Beylerbeyi Sarayı Broşürü, haz. TBMM Millî Saraylar İdaresi.

Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Yay., 2006.

C. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri,* İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.

C.Alpgüvenç, *İki Hanım Sultan: Hürrem ve Mihrimah*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.

Cenap Çürük, *"Kuleli Askerî Lisesi"*, *DİA*, XXVI, 355-356.

Ceren Katipoğlu, *"Sinan'ın Üsküdar'ın ve Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi'nin Üzerine Bir Yorum"*, V. Üsküdar Sempozyumu, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları.2007

Ç. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Ötüken Neşriyat, 1980, s. 37.

Divance-i Ahmed Lutfi, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1302, s.64.

Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası, 2002.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bak. ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

E. Ayverdi, *Fâtih Devri Mimârîsî, İstanbul:* İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1973, III, 482.

Ebru Eynallı, *"Vakıfsever Bir Hanım Sultan: Mihrimah." Restorasyon Yıllığı Dergisi,* 9 (2014): 6-23.

Enis Karakaya, "Üsküdar" *DİA*,XLII/368

Ebru Karakaya, *"Şemsi Paşa Külliyesi*", *DİA*, XXXVIII, 529-530.

Erhan Afyoncu, "*Şemsi Ahmed Paşa*", *DİA*, XXXVIII, 527-529.

Ergün Laflı,"*Eskiçağ'da ve Bizans Döneminde Üsküdar"*, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII / I 21-23 Kasım 2014, İstanbul 2016, s. 81-97.

E. Kahya, – A. Erdemir*, Tıp ve Sağlık Kurumları,* Ankara 2000.

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. R. Dankoff – S. A. Kahraman – Y. Dağlı), İstanbul Yapı ve Kredi Bankası, 2001, I.

Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Danışman Türkçesi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969, II,175.

Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Danışman Türkçesi, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1971, XIII, 74.

F. O. Mazak, *"Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan ve Çinili Külliyesi",* IV. Üsküdar Sempozyumu, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2006.

Fazıl Ayanoğlu, "Tarihi Makbereler", *Vakıflar Dergisi*. Sayı: II, Resim 57, s. 402.

Fevziye Abdullah*, "Arif Hikmet Bey", İ. A*. I /564.

F. Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretnâme.* Ankara: MEB, 1963, II, 246, 269, 336.

Geçmişten Günümüze Beyoğlu, T. Anıt Çevre Tur. Değ. Koruma Vakfı Yay., 2004.

Gönül *Cantay, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dârüşşifâları, Ankara, 1992.*

Gülcan Kaplan, *Üsküdar Atik Valide Sultan Camii Çinileri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2015

Gülçin Erol Canca, *"Üsküdar Ahmediye Külliyesi ve Lâle Devri Mimarisi İçinde Bir Değerlendirme",* Üsküdar Sempozyumu. VI, İstanbul: 2008

Gülçin Erol, "*Çinili Camii Külliyesi"*, *DİA*, VIII, 335-337.

Güneş Alçı, *Üsküdar'da Kayserili Halil Paşa Türbesi ve Bağlı Birimler,* Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2012, Sayı: 4.

H. Edhem, *Camilerimiz,* İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, s. 90 .

H. Şehsuvaroğlu, "*19. Asırda Çamlıca'daki Köşkler ve Saraylar*", *Akşam*, 10 Eylül 1947.

H. Sibel Ünalan,"*Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi*", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı, XIX, 2 Ekim 2010, 55-84.

Halil Edhem Bey, *Camilerimiz,* İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.

Halil İnalcık, *I. Üsküdar Sempozyumu Açış konuşması*, İstanbul 2004, s. 10-12.

Hamit Küçükbatır, *"Altunîzade Külliyesi"*, *DİA*, II, 546-547.

Hamza Gündoğdu, *"Osmanlı Klasik Dönem Sonu Külliye Anlayışı Bağlamında Üsküdar Yeni Vâlide Külliyesi"*, VII. Üsküdar Sempozyumu. 2012

Hanefi Bostan, *Üsküdar*, *DİA*, XLII. 364-368.

Hasan Kâmil Yılmaz, *"Hüdâyî Kütüphanesi*", *DİA*, XVIII, 460-461.

Hasan Kâmil YILMAZ, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetîyye Tarikatı,* İstanbul: Erkam Yayınları, 1999.

Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001, I,.278-281 .

https://tr.wikipedia.org/wiki/Küçüksu_Kasrı

http://kuran.diyanet.gov.tr ler/18/27/167

İbn Battûta, *Büyük Dünya Seyehatnamesi*, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, s. 202

İ. Aydın Yüksel, *"Ahmediye Külliyesi*", *DİA, II, 169-170.*

İ. Hakkı KONYALI, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I-II.

İ. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* Ankara: Maarif Vekâleti, 1943, I, 242.

İ. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri,* Ankara: Maarif Vekâleti, 1945, II, 294, 296-297, 322.

İ.Öztürkçü, *Ahmediye Külliyesi*, *İsmek dergisi*, Sayı 13, 7 Ağustos 2015.

İhsan Eriş, Uğur Yüzereroğlu, Nüket Demir, *Atik Valide Sultan Külliyesi Restorasyonu ve Uygulamaları,* Vakıf Restorasyon Yıllığı, Yıl: 2013, Sayı: 6 , 2011-2013

İnci Aslanoğlu, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1978, s. 48.

İslâm Sanatının Üç Başkenti İstanbul, İsfahan, Delhi, İstanbul: SSM. Yayınları 2008.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul, 2011.

İsmail Orman, *"Medrese"*, *DİA*, XXVIII, 338-340.

İsmail Orman, *"Mihrimah Sultan Külliyesi"*, *DİA,* XXX, 40-42.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* Ankara 1988*,* C.II, s. 97.

İstanbul Ans." Arif Hikmet Bey" , II, 1005.

İstanbul Belediyesi Encümen Dosyaları, 1930-1940, İstanbul 4 No'lu Anıtlar Kurulu Arşivi.

İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı, İstanbul: İski Yay., 2006.

Kazım Çeçen, *Üsküdar Suları,* İstanbul: İSKİ Yay.,1991, 93.

Kültür Başkenti İstanbul, İstanbul: Kültür A.Ş.Yay., 2006.

M. Ak, *"Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan", Vakıflar Dergisi,* 2006 Özel Sayısı, Ankara: VGM Yayınları.

M. Baha Tanman – Sevgi Parlak, *"Tekke", DİA* ,XL, 370-379.

M. Baha Tanman, *"Afganîler Tekkesi", DİA*, I, 400.

M. Baha Tanman*, "Atik Vâlide Sultan Külliyesi", DİA, IV, 68*-73

M. Baha Tanman, *"Nasûhî Tekkesi"*, *DİA,* XXXII, 430-431.

M. Baha Tanman*, "Özbekler Tekkesi", DİA,* XXXIV, 123-124.

M. Baha Tanman, *"Selimiye Tekkesi"*, *DİA,* XXXVI, 438-439.

M. Baha Tanman, *"Üsküdar Mevlevîhânesi", DİA*, XLII, 372-374.

M. Baha Tanman, *"Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", DİA*, IV, 340-343.

M. Baha Tanman, *"Atik Valide Külliyesi", İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını,1993 – 1995.

M. G. Ramazanoğlu, "*Selimiye Camii ve Külliyesi*", *DİA,* XXXVI, 434-436.

M. G. Ramazanoğlu, "*Selimiye Kışlası*", *DİA,* XXXVI, 436-437.

M. Kaçar , "*Mihrimah Sultan"*, *DİA*, XXX, 39-40.

M. N. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001. I.II.III.

M. R. H. Baraz, *Beylerbeyi,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş.1994. I.

M. Raif, Mir'ât-ı İstanbul, *Dersaâdet:* Alem Matbaası, 1306.

M. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, II, 31.

M.S. Türkhan, *"XVIII. Yüzyılda Kız Kulesi"*, V.Üsküdar Sempozyumu, 2007

M.Uğur Derman, VIII. Üsküdar Sempozyumu konuşması, 2015.

M. Z. Kuşoğlu, *Dünkü Sanatımız, Kültürümüz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994.

Mehmet İpşirli, *"Gülnûş Emetullah Sultan"*, *DİA,* XIV, 248-249.

Mehmet İnbaşı, *Kayseri'de 1476 Tarihli Bir Vakfiye,* http://dergiler.ankara.edu.tr/dergi

Mehmet İpşirli, *Üsküdar Mahkemesi*, V. Üsküdar Sempozyumu. 2007

Mehmed Raif, *Mir'at-ı İstanbul* (haz. G. Kut - H. Aynur), İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı,1996, s.149-155.

Mehmed Süreyyâ*, Sicill-i Osmanî,* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308, II/ 91. IV/64, IV/233.

Mehmed Süreyya, *Osmanlı Devletinde Kim Kimdi,* s. 151 (haz. G. Oransay), Ankara: Küğ Yayınları, 1969.

Metin Sözen, *"Beylerbeyi Sarayı"*, *DİA*, VI, 77-78.

Mustafa Tatcı, *" Celvetî Şeyhi Üsküdarlı Selâmi Ali Efendi ve Tarikatnâmesi*, Uluslararası Hüdâyî Sempozyumu*".*

Müşfika Akbulut, *Doktora Tezi,* 2003.

Münir Atalar*Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s.97.

N. Sakaoğlu, "*Mihrimah Sultan", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* V.

N. Sakaoğlu, N. Akbayar, *Osmanlı'da Zenaatten Sanata: Sanatlar ve Sanatkârlar,* II İstanbul: Körfezbank, 2000.

Necdet İşli, "*Karacaahmet Mezarlığı*", *DİA*, XXIV, 375- 377.

Nil Sarı – E.Kurt, *"Üsküdar Miskinler Tekkesi"*, *İstanbul Şifahaneleri* (haz. A.Kılıç), İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2009, 63.

Nuran Yıldırım, *"Toptaşı Bimarhanesi", İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993 – 1995.

Nusretname (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Cilt: II, Fasikül: II, 201, 365.

O. Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası, s. 375, 736, 839.

O. G. Özgüdenli , "*Vakfiye"*, *DİA*, XLII s.466

Osmanlılarda Sağlık (ed. C. Yılmaz- N. Yılmaz), İstanbul 2006.

R.E. Koçu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tan Mat. İstanbul,1959.

S. Dayıoğlu, *"Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi*", III. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, II, 2005, s.389.

S. Bayram- A. Tüzen, *Üsküdar Ayazma Cami ve İnşaat Defteri,* Vakıflar Dergisi, 22 (1991): s.199-288.

S. Şener, "*Üsküdar'da Zaman Perspektifi Içinde İnsan ve Kültür Dinamizmi*", Üsküdar Sempozyumu IV, İstanbul , s.31-44-, 1996.

S.Ünver, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Sayı: 118, Ağustos 1934

S.Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergahları,* Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları. 2004.

Selçuk Mülâyim*, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi"*, *DİA*, VI, 77.

Semavi Eyice, "*Âdile Sultan Sarayı" DİA*, I, 383- 384.

Semavi Eyice*, "Ahmed III Çeşmesi"*, *DİA*, II, 39-40.

Semavi Eyice, *"Cami"*, *DİA,* VII, 89.

Semavi Eyice, *"Çeşme"*, *DİA*, VIII, 277-287

Semavi Eyice, "*Hamam*", *DİA*, XV, 402-430.

Semavi Eyice, *"Küçüksu Kasrı", DİA*, XXVI, 530-532.

Semavi Eyice, *"Ayazma Camii", DİA*, IV, 230-231.

Semavi Eyice, *"İstanbul Minareleri", Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* I, 50.

Semavi Eyice, "*Fetihten Önceki Üsküdar"*, *Üsküdar Sempozyumu I,* İstanbul 2004, s. 17-20.

Semih Nafiz Tansı, *Madalyonun Ters*i, İstanbul: Gür Kitapevi, 1970, s. 206.

Sibel Özer, *Seyyahların Kalemiyle 17. Yüzyıldan 19.Yüzyıla Bir Pitoresk Şehir: Üsküdar,* Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V.

Stephan Gerloch*, Türkiye Günlüğü 1577-78*, Ed. Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, 2007

Sultan II. Abdülhamid Arşivi İstanbul Fotoğrafları (haz. Adnan Genç, Orhan M. Çolak), İstanbul: İ.B.B. Kültür A.Ş. ve IRCICA Yay., 2007.

Ş. Akbatu, *"İstanbul Hamamları"*, *İstanbul 1973 Yıllığı,* s. 486

Şebnem Akalın, "*Kervansaray", DİA*, XXV, 301.

Şemsipaşa İlkokulu arşiv belgeleri.

Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, I- II.

Tahsin Özcan , *"Üsküdar'da Bir Saraylı Gülfem Hâtun ve Vakıfları"*, IV. Üsküdar Sempozyumu, bildiriler, İstanbul:Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları. 2006.

Tijen Sabırlı, *"Vakfiyesi Ve Muhasebe Kayıtları Işığında Atik Vâlide Vakfı", VI.Üsk. Sempozyumu,* bildiriler, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2008.

Tuğba Erzincan, *"Rum Mehmed Paşa Külliyesi", DİA*, XXXV, 230.

Tunca Özgişi, "*Osmanlı'da Bir Kadın Eğitim Gönüllüsü: Âdile Sultan*", Sosyal Araştırmalar Dergisi, 26 Bahar 2013, 6/ 26.

Tülay Sezgin Orman, "*Yeni Vâlide Külliyesi*", *DİA,* XLIII, 433- 435.

Ü. Asan, S. Sağlam, U. Yunus Özkan, H. Sezgin, *"Vâlidebağ Korusunun Fonksiyonel Değerleri"*, V. Üsküdar Sempozyumu, bildiriler, İstanbul:Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2007.

Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi, İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müd. Yay. 1955

www.adilesultan.org/adile-sultan-sarayi/tarihce/

www.arsiv.diyanetvakfi.org.tr/

www.cengelkoy.net/Camiiler

www.dunyacamileri.blogspot.com.tr/2011/05/vanikoy-Camii

www.istanbul.diyanet.gov.tr/

www.kizkulesi.com.tr

www.kultur.gov.tr

www.kuran.diyanet.gov.tr.

www.millisaraylar.gov.tr

www.osmanlicamileri.com/kaymak-mustafa-pasa-Camii

www.sarrafoglu.com

www.sbu.edu.tr/Tarihcemiz

www.sultanabdulhamideah.gov.tr/

www.suvakfi.org.tr/cesme

www.suvakfi.org.tr/cesme/ahmet-aga-cesmesi

www.tarihiagahamami.com

www.tarihiagahamami.com/glr.html

www.uskudar.bel.tr

www.zeynepkamil.gov.tr

Zeynep Ahunbay, *"Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darülkurralar, Mektepler", Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri,* 1 (1988): 239-309.

Z. Ayşe Kantarcıoğlu, *"Atik Valide Külliyesi Restorasyonu Bir Tarih/Sanat Buluşması"*, Üsküdar Semp. IV: 3-5 Kasım 2006.

Zeynep GÜREL, *"Bir Hacı Hoca Tekkesi: Özbekler Dergâhı"*, Vakıflar Dergisi Özel Sayısı, Ankara 2006, s.76-79.

Zeynep Tarım Ertuğ, "*İmaret*", *DİA*, XXII, 219-220.

Zeynep Tarım Ertuğ, "*Saray*", *DİA*, XXXVI, 121.